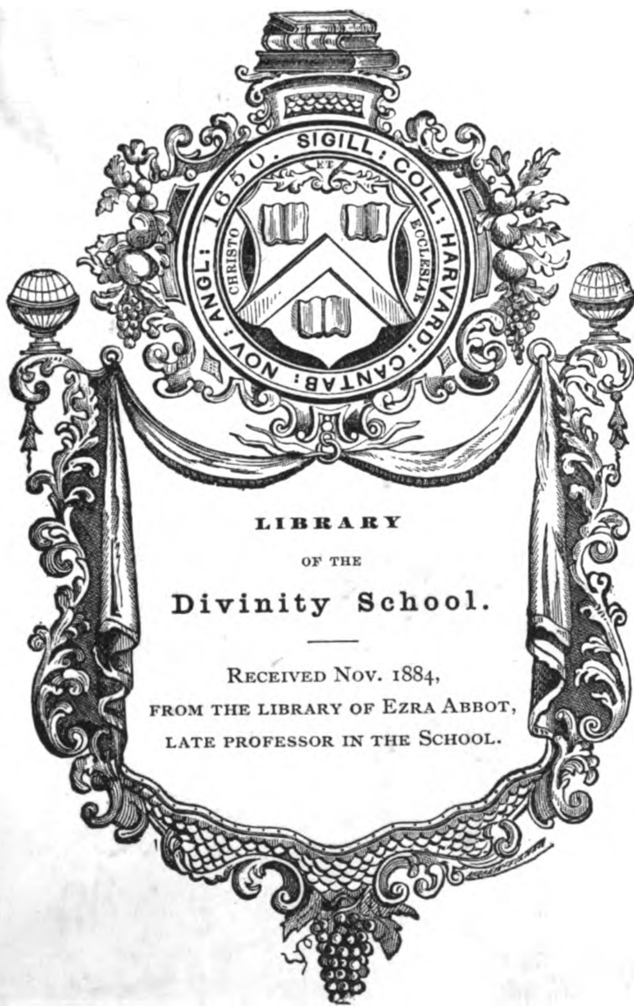

SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE

SKRIFTER UTGIFNA AF KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN. I: 4.

Kyrkohistorisk Årsskrift

UTGIFVEN

AF

HERMAN LUNDSTRÖM

FJÄRDE ÅRGÅNGEN
1903

I DISTRIBUTION HOS
P. A. NORSTEDT & SÖNER
STOCKHOLM

UPPSALA
WRETMANS TRYCKERI, 1903

INNEHÅLL.

Uppsatser och undersökningar.

Meddelanden och aktstycken.

Granskningar och anmälningar.

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens årsmöte 1903.

Onsdagen den 29 april 1903 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen till allmänt årsmöte å teologiska fakultetens i Upsala sessionsrum. Öfver föreningens verksamhet för tiden från näst föregående årsmöte föredrog sekreteraren därvid följande

Årsberättelse för arbetsåret 1902—1903.

Under det senast tilländagångna arbetsåret hafva följande förändringar inträdt i föreningens medlemsantal: 34 medlemmar hafva anmält sitt utträde, hvarjämte 31 genom att icke mottaga föreningens försändelser och inbetala stadgad afgift måste anses de facto hafva afgått. Mot denna minskning af sammanlagdt 65 medlemmar står emellertid ett antal af 57 under året anmälda nya, hvadan sålunda föreningens totalsumma sjunkit med 8 medlemmar. Föreningens publikationer hafva öfverlämnats till 16 ständiga medlemmar samt till 662 årsbetalande å inrikes ort och 97 utom Sverige. Från denna summa af 771 medlemmar afgår emellertid 8, hvilka anmält sitt utträde efter inlösandet af 1902 års tryck. Föreningens medlemsantal utgör därför denna dag 763.

I början af januari månad d. å. distribuerades Kyrkohistorisk Årsskrift med tvänne bilagor, nämligen Ärkebiskop Abrahams räfst, II häftet, samt Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan.

Medverkande i Årsskriften voro professorerna H. Lundström, O. Ahnfelt och H. Schück, domprosten O. Norberg, fri-

herre J. Rudbeck, lektorerna H. Levin och E. Haller, docenterna C. Hallendorff och E. Billing, pastor P. Persson, doktor I. Collijn, licentiat S. Ambrosiani, kandidaterna Hj. Holmquist, C. M. Kjellberg och H. Falk samt undertecknad. Af bilagorna är Ärkebiskop Abrahams räfst utgifven af amanuensen O. Holmström och Synodalstatuterna af professor Jaakko Gummerus.

För nästkommande årgång äro bidrag utlofvade af bl. a. professorerna H. Lundström, H. Hjärne, A. O. Lindfors och Nicolaus Müller, lektorerna Hampus Hulth, E. Wermcrantz, H. Levin och E. Bergman, teol. assistenten Th. Bring, docenten E. Meyer samt doktorerna K. H. Karlsson och Otto Janse.

Upsala den 29 april 1903.

Josef Helander.

Härefter upplästes följande

Revisionsberättelse
afgifven den 28 april 1903.

Undertecknade, af Kyrkohistoriska Föreningen utsedde revisorer för tiden från den 25 april till den 31 december 1902, hafva denna dag granskat föreningens räkenskaper för nämnda tid.

Kassans ställning vid räkenskapsårets slut befanns som följer:

Grundfonden utgör i kapital kr. 1,175: — och i besparade räntor kr. 99: 72, alltså summa 1,274: 72.

Inkomster af 74 årsafgifter	kr.	374: 29
Redovisning från P. A. Norstedt & Söner	»	18: 33
Återbetalade porton	»	50: 02
Behållning från föregående år	»	518: 96
Summa	kr.	961: 60
Utgifter: Afskrifning af Helanders revers	kr.	360: —
Diverse utgifter	»	235: 99
Summa	kr.	595: 99

Kassans behållning utgjorde den 31 december 1902 kr. 365: 61
hvaraf var insatt å sparkassa i Föreningsbanken » 357: 97
och kontant i kassan .... » 7: 64

Behöriga verifikationer hafva företetts och befunnits riktiga.

På grund häraf få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattar, för föreningens kassaförvaltare, herr rektor D. Viotti.

Upsala den 28 april 1903.

N. J. Söderberg. *C. G. Wahrenberg.*

I enlighet med revisorernas förslag beviljades rektor D. Viotti full och tacksam ansvarsfrihet för hans omsorgsfulla vård om föreningens ekonomi.

Vid enligt stadgarnas § 4 företagen lottning mellan arbetsutskottets medlemmar utlottades professor Herman Lundström och domprosten J. E. Berggren, hvilka båda återvaldes. Till suppleanter utsågos teologie assistenten Th. Bring och kand. Hj. Holmquist. Såsom kassarevisorer valdes domkyrkosysslomannen Söderberg och pastor Wahrenberg och till deras ersättare pastorerna Hesslén och Holm.

Föredrag hölls af S. M. kandidaten Nils Jacobsson öfver ämnet: **Från en forskningsresa till Herrnhut.** ***Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia.***

I omedelbar anslutning till årsmötet sammanträdde föreningens arbetsutskott, och gjordes därinom följande fördelning af funktioner:

ordförande och redaktör af tidskriften:
professor Herman Lundström;
vice ordförande: domprosten J. E. Berggren;
sekreterare: doktor J. Helander;
kassaförvaltare: rektor D. Viotti.

Sekreteraren.

Från en forskningsresa till Herrnhut.

Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia.

(Föredrag vid kyrkohistoriska föreningens årsmöte i Upsala den 29/4 1903.)

Brödraförsamlingens arkiv (archivum unitatis fratrum) i Herrnhut är för oss svenskar af det allra största intresse på grund af de talrika bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Sverige, som kunna hämtas ur dess ovanligt stora handskriftssamling. Man får här nytt material ej blott rörande herrnhutismen i Sverige, dess uppkomst och utveckling, utan äfven beträffande de andliga strömningar, som voro samtidiga med herrnhutismen i vårt land, såsom pietismen, dippelianismen, svedenborgianismen och rationalismen. Dessa källor, som i de flesta fall äro originalurkunder, bestå af utförliga resebref, diarier, deputationsberättelser, årsberättelser öfver arbetets framåtskridande,[1] själfbiografier o. s. v., som »bröderna» (och »systrarna») redan från rörelsens första början af grefve Zinzendorf instruerades till att afgifva, på det han och moderförsamlingen i Tyskland städse skulle kunna följa utvecklingen af sina vidtomfattande missionsplaner. Då detta arkiv mig veterligen ej förr varit besökt af svenska forskare,[2] kunna några upplys-

[1] Till de s. k. församlingsdagarne en gång i månaden och framför allt till de stora årliga synoderna, som voro ett slags missionskonferenser, afgåfvos nämligen skriftliga rapporter om verksamheten.

[2] För ej länge sedan har lektor J. S. Pajula från Finland besökt arkivet och meddelat resultatet af sina forskningar i: »Bidrag till herrnhutiska brödraförsamlingens historia i Finland» (Tavastehus 1899). Tyvärr har han dock på många ställen försummat att använda originalkällorna och blott okritiskt afskrifvit von Ranzaus i handskrift föreliggande arbete: »Kurze historische Nachricht von dem Anfang und Fortgang des Gnadenreichs Jesu Christi in Finnland». (Författadt omkr. 1780).

ningar[1] dels om dess historia dels om de principer, efter hvilka det är ordnadt, här vara på sin plats.

Arkivet var ursprungligen ett hus- och familjearkiv, tillhörande stiftaren af den förnyade brödrauniteten, grefve *Nikolaus Ludwig von Zinzendorf*, som med sitt lifliga historiska sinne mycket snart började att samla och bevara historiska dokument, såsom hans talrika i arkivet förvarade familjepapper bevisa. Äfven alla viktigare handlingar, som rörde brödraförsamlingen och dess historia, tog han i förvar och blef alltså arkivets både grundläggare och förste arkivarie. Han lät äfven taga kopior af de flesta bref och handlingar, som han själf eller församlingens föreståndare afsände, och bevarade ganska omsorgsfullt sin egen stora korrespondens. På senare åren förde han med sig på sina resor en hel liten stab af skrifvare, som i utförliga dagböcker upptecknade alla viktigare tilldragelser, de predikningar och tal, som Zinzendorf höll o. s. v., — det s. k. »Jüngerhausdiarium», som omfattar en massa band. Dessutom använde han än den ene än den andre, både lärde och olärde, till att arbeta i sitt arkiv och bringa det i ordning. Under åren 1727—1736 hade det sin plats i Z:s hus i Herrnhut, hvarvid en studerad man *Severin Lintrup* tidtals hade sysselsättning med detsamma. När Z. år 1736 måste gå i landsflykt fördes arkivet med till Wetterau, hvarest *Wenzel Neisser*, och därefter f. d. gymnasiirektorn i Zittau biskop *Polykarpus Müller*[2] och Mag. *Waiblinger* fingo i uppdrag att åtaga sig detsamma. Z:s lakej *David Nitschmann*, som sedan blef syndikus, var samtidigt en ifrig samlare af hvarjehanda dokument. När Z. fattade fast fot i Wetterau (1745—48) utnämndes pastor *A. A. Vierorth*[3] till arkivarie och bibliotekarie, (ty grefven hade äfven ett betydande bibliotek). — Då Z. vanligen

Därför visar han också samma okritiskhet i uppfattningen af »sållningstiden» som von Ranzau, hvarjämte åtskilliga felaktigheter inkommit och viktigt material blifvit fullständigt obegagnadt. Om arkivet lämnar han inga närmare upplysningar.

[1] Dessa äro till största delen hämtade ur A. Glitsch, »Geschichte und gegenwärtige Bestand der historischen Sammlungen (Archiv, Bibliothek, Gemäldesammlung) der Brüder-Unität». 2 Aufl. Herrnhut 1899.

[2] Denne stod i lifig förbindelse med de svenske herrnhutarne.

[3] Såsom präst vid domkyrkan i Reval hade han utöfvat stort inflytande vid den svenske pastorn Thore Odhelius' öfvergång till herrnhutismen.

behöfde en del handlingar med sig på sina resor och därvid kom att kvarlämna en del här och en del där, så kringströddes emellertid en stor del af arkivet, så att vid hans död 1760 hufvuddelen däraf fanns i London, andra delar i Hennersdorf, Barby, Wetterau o. s. v. Unitetsdirektionen beslöt nu år 1765 att samla det, som kunde hopbringas, till *Zeist* i Holland, hvarvid den ofvannämnde David Nitschmann, utan att egentligen vara anställd såsom arkivarie, var outtröttligt verksam. Därefter tillsattes ett »*unitetsarkivskollegium*» om fem personer för att sätta det hela i ordning och katalogisera arkivet. Bland dessa voro *Abraham von Gersdorf* och baron *Erich von Ranzau* de förnämsta. Den förre, som hade varit »wirkl. geh. kriegsrat» i Dresden, fick af Z. ämbete af kansler för brödrauniteten.[1] Han utarbetade dels en generalkatalog i 24 rubriker (dock utan någon verkligt systematisk ordning efter en fast princip, hvarför en annan registrering sedan blef nödvändig), dels ett specialrepertorium i 4 folioband, 1767 sidor. Sedan detta kollegium efter fullbordadt arbete blifvit upplöst, tjänstgjorde baron Erich von Ranzau såsom arkivarie (1769—75 och 1779—96) och utförde såsom sådan ett mycket värdefullt arbete. Han var nämligen äfven författare och hoparbetade en massa af det rika materialet till smärre historiska afhandlingar, försedda med källanvisningar. Mest bekanta äro hans talrika s. k. »Diasporageschichten», hvilka voro de första specialarbetena öfver brödraförsamlingens utveckling i olika länder, de flesta blott i handskrift. Hans hittills otryckta »*Historische Nachricht von dem Anfang und Fortgang der diaspora in Schweden*»[2] är ett synnerligen intressant och betydelsefullt arbete såsom den äldsta på originalkällor grundade framställning af herrnhutismens utveckling i Sverige till omkr. 1760. Det är författadt omkr. 1780. Han är visserligen alldeles okritisk med afseende på den s. k. sållningstiden i Sverige (1745—1760), men lämnar bl. a. åtskilliga viktiga upplysningar, hämtade ur samtida svenska trossyskons mun. — År 1801 flyttades arkivet till *Barby* nära Magdeburg för att få ett mera

[1] År 1750 hade han med anledning af Arvid Gradins utvisning från Sverige blifvit hitsänd i högtidlig deputation för att underhandla med regeringen, men blef redan i Helsingborg häktad och med tjänliga medel förpassad ur riket.

[2] R. 19, F, 1, a, b.

centralt läge och 1809 till *Niesky* vid Görlitz. Här utgallrades tyvärr en massa handlingar, hvilka då ansågos såsom betydelselösa eller anstötliga, hvarigenom många viktiga dokument gingo förlorade, förmodligen äfven sådana rörande Sverige. Det sålunda reducerade arkivet fördes till *Herrnhut* 1820. Bland de senare arkivarierna förtjäna särskildt *Joh. Renatus Plitt* (1825—41) och *Ludvig von Schweinitz* (1841—59) att nämnas. Plitts vidlyftiga historiska verk »Denkwürdigkeiten zur Geschichte der Brüder-Unität» (15 kvartband i handskrift) är ett mycket förtjänstfullt arbete. 1831—39 utarbetade han ett nytt generalrepertorium, under det att von Schweinitz, hans medarbetare, samtidigt efter nya principer ordnade och signerade handlingarna och uppsatte ett specialrepertorium. Deras kataloger, som i hufvudsak[1] ännu äro i bruk, äro uppställda i 6 hufvudafdelningar[2] med 24 underrubriker. I allmänhet äro handlingar från och till samma nation, landskap eller stad sammanförda. Sverige och Norge t. ex. återfinnas under rubrik 19 F, hvarvid »Special-Berichte und Briefe» från Stockholm äro sammanförda i en bundt, från Göteborg i en, från Skåne i en, från Finland i en o. s. v. Såsom en hufvudbrist kan anmärkas, att arkivet ännu saknar en utförlig katalog öfver de rika brefsamlingarna. T. o. m. Zinzendorfs bref äro i allmänhet tämligen oordnade och mycket svårhandterliga. Som de herrnhutiska missionärerna oftast befunno sig på resande fot, ha deras bref genom den geografiska indelningsmetoden blifvit mycket kringspridda och äro därför ofta svåra att finna. Denna olägenhet vill dock den nya öfversiktskatalogen afhjälpa, ehuru det ej alltid lyckats.

Först år 1890 kunde arkivet inflyttas i en tidsenlig lokal, ett tvåvånings stenhus, där äfven det obetydliga biblioteket

[1] En öfversiktskatalog har sedan utarbetats af den nuvarande arkivarien, pastor A. Glitsch.

[2] Första afdelningen innehåller sådant, som har afseende på brödrauniteten i allmänhet, andra afd. sådant, som rör de enskilda nuv. och f. d. församlingarna, tredje afd. innehåller dokument rörande hednamissionen, fjärde afd. dokument angående brödraförsamlingens förhållande till andra kyrkosamfund, hvari äfven diasporaverket innefattas, femte afd. innehåller personalia, sjette afd. arbeten, uppsatser och bidrag till den evangeliska kyrkans och den gamla och förnyade brödraunitetens historia.

och ett intressant porträttgalleri med diverse porträtt ur brödraförsamlingens historia [1] fått sin plats. Först därigenom har arkivet på ett helt annat sätt än förut varit möjligt blifvit tillgängligt för forskare, och det börjar nu tilldraga sig en välförtjänt uppmärksamhet. Det är dock fortfarande ett privatarkiv, och dess direktion kan förbjuda publicering af handlingar. Arkivarie är sedan 1875 den nu 77-årige pastor *A. Glitsch.*

* * *

Den svenska herrnhutismen, till hvilken vi nu vilja öfvergå, inträder enligt det i Herrnhut funna nya materialet omkr. år 1760 i ett nytt skede. Genom pastor *Ike's* ankomst till Stockholm vid denna tid genomfördes en synnerligen välbehöflig reform i den under åren 1745—1760 urartade rörelsen. En ny anda börjar göra sig gällande, »sållningstidens» lättsinne och andliga njutningslystnad viker om icke inom alla kretsar så dock åtminstone bland de ledande. Vid samma tid får efter *Zinzendorfs död* (9/5 1760) genom *Spangenbergs öfvertagande af ledningen* (1762 i nov.) och genom den *första konstituerande synoden* (1764) [2] brödraförsamlingen en fastare karaktär; i stället för det förra familjeregementet träder en ordnad unitetsförfattning, som så småningom skapar endräkt och sammanhållning. Villfarelser i lära och kult, som framträdt under »sållningstiden», blifva för alltid afskaffade. Jag har därföre stannat med min undersökning vid nämnda år. [3]

För den därpå följande tiden finnas massor af outforskade källor, som såsom jag hoppas en gång skola bidraga till att

---

[1] Bland dessa märkas tre porträtt af svenskar, nämligen af den bekante Mag. Arvid Gradin († 1757) (detta porträtts identitet är dock ej fullt visst), af Hans Peter Hallbeck († 1840), en mycket framstående missionär i Syd-Afrika (om honom se H. G. Schneider: *In fernen Heidenlanden.* Missionserzählungen für die Jugend. N:o V Hans Peter Hallbeck) och af Efraim Stare (född på Gottland 1767, i 43 år societetsarbetare i Göteborg 1798—1841, † 1841).

[2] »Öppnandet af denna synod den 2 juli 1764 är en af de viktigaste och betydelsefullaste ögonblicken i brödraunitetens historia.» G. Burkhardt. Die Brüdergemeine I, 87. (Gnadau 1893).

[3] Skäl finnas dock, som tala för att sätta det viktigaste gränsmärket vid omkr. 1775.

sprida ljus öfver de religiösa rörelserna i Sverige i slutet på 1700-talet och under 1800-talet.

Jag vill nu försöka att i stora hufvuddrag teckna *den svenska herrnhutismens utveckling till omkr. år 1760*, sådan den med det nya materialets hjälp gestaltar sig. För en massa data och fakta ur den samtida svenska pietismens, dippelianismens och mysticismens historia, som äro af betydelse för den följande framställningen, hänvisas till däröfver utkomna arbeten.[1]

För bättre öfverskådlighets skull kunna vi indela den sagda tidrymden i tre perioder:[2]

I. *Den herrnhutiska rörelsens förberedande i Sverige 1729—38.*

II. *Den herrnhutiska rörelsens början och första blomstring i Sverige 1739—44.*

III. *Den herrnhutiska rörelsens urartande i Sverige, den s. k. »sållningstiden» 1745—60.*

Redan innan Zinzendorf och den år 1727 (genom statuterna af den 12 maj) bildade brödraförsamlingen den 3 och 12 april 1728 beslöto att skicka en deputation till pietisterna i Stockholm,[3] hade de af särskilda orsaker blifvit intresserade för Sverige och svenskarne. År 1725 sände nämligen den tyske dragonkaptenen *Curt Friedrich von Wreech*, som 1707

[1] Angående *pietismen* se: Källström, Arvid, Bidrag till den svenska pietismens historia, I, Sthlm 1894. Levin, Herman, Religionstvång och Religionsfrihet i Sverige 1686—1782, Sthlm 1896, sid. 155—228. Nordin, Hjalmar, De ecklesiastika deputationerna under Fredrik I:s regering, Strengnäs 1895. Lindgren, J. A., Bidrag till den svenska pietismens historia, I, Upsala 1879. Bergman, E. W., Några bidrag till svenska kyrkans historia under förra århundradet, I, Sthlm 1873. — Om *dippelianismen och mysticismen* se: Henning, Karl, Johan Conrad Dippels vistelse i Sverige samt dippelianismen i Stockholm 1727—1741, Upsala 1881, samme författares Bidrag till kännedomen om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730, Upsala 1891, Bergstrand, Valdemar, Separatistiska oroligheter i Skara stift under Petrus Schyllbergs episkopat, Lidköping 1902, Vasenius, Valfrid, Separatisten Jacob Gripenstedt, Helsingfors 1891.

[2] Naturligtvis äro såsom vid all periodindelning gränserna mellan de olika perioderna något flytande.

[3] Se Diarium von Herrnhut d. 3 och 12 april 1728. R. 24, 91, A, och E. W. Cröger, Geschichte der erneuerten Brüderkirche I, 155 (Gnadau 1852).

inträdt i svensk tjänst, 1709 tillfångatagits och som sedan i Tobolsk i Sibirien blef den egentlige upphofsmannen till den pietistiska väckelsen bland de svenska krigsfångarna där, sitt efter återkomsten författade arbete: »Wahrhafte und umständliche historie von denen schwedischen gefangenen in Russland und Sibirien» (Sorau 1725) till den unge då 25-årige grefve Zinzendorf.[1] Denne skref därpå ett bref och tackade honom därför, uttalande sitt lifliga intresse för och glädje öfver »det sibiriska nådeverket» och sina rika förväntningar af denna rörelse bland svenskarne.[2]

Närmare kännedom om de religiösa förhållandena i Sverige vid denna tid fick Z. snart därefter i början af år 1727, då han i Dresden eller Freiberg blef bekant med en ung 26-årig svensk adelsman, bergsassessor *Carl Henrik Grundelstjerna*,[3] som var ute på studieresa och nu vistades bland de sachsiska bergen för att studera bergverken därstädes. De torde hafva sammanförts genom sina gemensamma religiösa intressen och blefvo snart goda vänner. Grundelstjerna var nämligen pietist, och äfven Z. räknade sig vid denna tid till pietisternas läger.[4] Grundelstjerna synes hafva varit en allvarlig, varmhjärtad man, full af ifver för den pietistiska väckelsens utbredande, men dock något svag och osjälfständig, hvarför hans ett år äldre vän Z. snart blef hans andlige vägledare. Denne förut okände person[5] är för oss af allra största intresse, emedan han blef

---

[1] Z. var född den 26/5 1700.

[2] Se von Wreechs bref till Zinzendorf, dat. Sorau d. 17/3 1725. (R. 20, C, 9, 32).

[3] G. var född 28/10 1701, son till kammarrådet Albin Müller, som adlades 1719 med namnet Grundelstjerna.

[4] Om Zinzendorfs förhållande till pietismen se Bernhard Becker: »Zinzendorf im Verhältnis zu Philosophie und Kirchentum seiner Zeit.», sid. 103—314. Leipzig 1886.

[5] Pajula a. a. sid. 2 omnämner honom i förbigående såsom den där i Herrnhut väckt intresse för mission bland lapparne. Det åberopade besöket i Herrnhut ägde dock rum före d. 10/2 1728 och hvarken då eller i det nämnda brefvet af d. 31/3 1731 hade han fäst brödraförsamlingens uppmärksamhet vid missionen bland lapparne. G:s första planer gingo i själfva verket i en helt annan riktning. Det egentliga upphofvet till missionsförsöken i Lappland blef Z:s besök i Köpenhamn 1731 vid konung Christian VI:s kröning i maj. I samråd med danska regeringen planerades då om hednamission inom tre danska områden: S:t Thomas i Vest-Indien,

den förste och till 1738 den viktigaste förmedlaren af Zinzendorfs och brödraförsamlingens förbindelser med Sverige. Han inbjöds på våren samma år (1727) att gästa Z. på hans gods Berthelsdorf och att stifta bekantskap med de märkvärdiga emigranterna från Mähren, som sedan 1722 börjat undan katolikernas förföljelser söka sig en fristad där på sluttningen af Hutberget, en kvart timmes väg från Berthelsdorf. Vid denna tid var emellertid ställningen bland de något blandade element, som från olika håll där kommit samman (bömisk-mähriska bröder, pietister, schwenkfeldianer och Jakob Böhmes anhängare) synnerligen bekymmersam och oroväckande, i det hvarjehanda mysticism och separatism tagit öfverhand bland dem.[1] De förkastade dop och nattvard och ville ej besöka gudstjänsten i Berthelsdorf, dit de hörde, hyste kätterska åsikter om Kristi person m. m. Deras fanatism vände sig t. o. m. mot Z. själf och hans medhjälpare, den store väckelsepredikanten pastor Rothe, i det de kallade Z. för vilddjuret ur afgrunden (Uppb. 13), som gifvit den falske profeten (pastor Rothe) makt att leda dem på en förvänd väg. De förtröstade på sitt utståndna martyrskap, ledo af andligt högmod och saknade ännu den rätta hjärteboten. Det såg ut som om den lilla kolonien[2] skulle upplösas igen lika hastigt som den samlats eller förfalla till idel svärmeri och sekterism. Då tog Z. för längre tid permission från sin justitierådsbefattning i Dresden och reste hem till sitt gods för att helt egna sig åt dessa sina underlydandes andliga vård och trots allt söka föra dem till rätta igen. Möjligt är nu, att Grundelstjerna gjorde honom

Grönland och danska (norska) Lappland. Se Ad. Schulze, Abriss einer Geschichte der Brüdermission, sid. 4, (Herrnhut 1901). Detta utesluter dock icke, att Grundelstjerna något senare möjligen rådgjort med de båda bröderna Tobias Friedrich och Melkior Zeisberger om en mission i Lappland vid deras besök i Stockholm, (se nedan). Pajulas antagande sid. 5, anm. 2, att landshöfdingen J. Grundel i Umeå är identisk med Grundelstjerna är fullkomligt gripet ur luften.

[1] Om denna Herrnhuts inre kris se t. ex. Burkhardt a. a. I, 39. Hermann Römer: Nicolaus Ludvig Graf von Zinzendorf, Sein Leben und Wirken, sid. 37 (Gnadau 1900). E. W. Cröger, Geschichte der erneuerten Brüderkirche I, sid. 74 ff. (Gnadau 1852). J. T. Müller: Zinzendorf als Erneuerer der alten Brüderkirche, sid. 23 (Leipzig 1900).

[2] De voro blott omkr. 300 personer.

ressällskap från Dresden och att Z. ville hafva hans hjälp och understöd i detta betydelsefulla arbete. Det heter nämligen i Herrnhuts diarium år 1727:[1] »Den 13 maj reste den käre herr bergassessorn (von) Grundelstjerna från Stockholm, som *några veckor*[2] uppehållit sig hos oss, bort på en tid, *sedan han icke utan välsignelse arbetat bland separatisterna.*» Detta arbete gick ut på att föra dem till grundlig hjärtebot och att återföra dem till gemenskap med den lutherska kyrkan. Z:s och hans vänners ihärdiga och ingående själavårdsarbete kröntes verkligen med framgång. Den 12 maj, dagen före Grundelstjernas afresa, antogos högtidligen några enkla stadgar, som skulle ordna sammanlefnaden, hvilka blefvo den första grundvalen för brödraförsamlingen, som från denna stund började kalla sig en församling.[3] *En svensk man har alltså medverkat vid själfva stiftandet af den sedan i många afseenden så betydelsefulla brödraförsamlingen i Herrnhut.*

Samma sommar började som frukt af det föregående arbetet en skön väckelse- och nådetid, då pingstens ande blåste genom församlingen och förde den ene efter den andre efter grundlig hjärtebot och syndabekännelse till visshet om sitt nådastånd eller till tillväxt i tro och kärlek. Den 13 aug. 1727, då församlingen med Z. och pastor Rothe firade nattvard i kyrkan i Berthelsdorf, hvarvid de på ett alldeles särskildt sätt förenades i innerlig hjärtegemenskap med frälsaren och med hvarandra inbördes, räknar församlingen ännu idag såsom sin pingstdag och firar den hvarje år såsom sin egentliga stiftelsedag, ty »från den tiden blef Herrnhut en lefvande Jesu Kristi församling».[4] I juli månad återkom Grundelstjerna för andra gången till Herrnhut och fick då upplefva denna tid. Möjligt är att han äfven var med vid nattvardsfirandet i Berthelsdorf den 13 aug. Den 19 juli höll han nattvakan i Herrnhut,[5] (i det att enskilda bröder eller flere tillsammans under denna

[1] R. 24, 91, A.

[2] Alltså hade han väl i april månad kommit till Herrnhut.

[3] Se Römer a. a., sid. 45.

[4] Se Römer a. a., sid. 48.

[5] Se »Diarium von Herrnhut», den 19 juli 1727, R. 24, 91, A. och Cröger a. a. I, 102.

väckelsetid tillbringade hela natten i förbön för församlingen)[1]. *Han deltog alltså med ifver i församlingens religiösa lif.* På själfva juldagen den 25 dec. samma år kom han för tredje gången till Herrnhut och stannade öfver nyåret till den 8 jan. 1728.[2] När han var skild från Z., korresponderade de flitigt med hvarandra. Af denna korrespondens, som sedan pågick med vissa afbrott ända till 1740, finnas i arkivet 17 bref från Grundelstjerna till Z. och 3 bref från Z. till Grundelstjerna.[3] Dessa Grundelstjernas besök i Herrnhut, hvad han här såg och upplefde och det som han å sin sida berättade om Guds mäktiga gärningar i Sverige genom den store väckelsepredikanten pastor Tolstadius i Stockholm och andra,[4] blefvo snart anledning till knytandet af förbindelser mellan Herrnhut och de svenska pietisterna. Dessa Z:s och brödraförsamlingens första förbindelser med Sverige skola vi nu behandla.

I. Den herrnhutiska rörelsens förberedande i Sverige, 1729—38.

Kort efter den viktiga väckelse- och nådetiden i Herrnhut på sommaren 1727 vaknade bland dem behofvet att meddela andra, hvilka underbara och mäktiga ting Herren gjort med dem. Z. hade vidsträckta förbindelser i Tyskland och utsände nu bröderna, vanligen två och två, på s. k. »Botschaften», med ändamål att uppsöka likasinnade kristna och förena dem med sig i innerlig trosgemenskap.[5] Af dessa »Botschaften» blef snart väckelseresor och inre missionsarbete. Synkretsen vidgades, man fick allt större mål. Redan på den första »böne- och fastedagen» den 10 febr. 1728 talades om aflägsna länder såsom Turkiet, Grönland, »Mohrenland» och *Lappland.*[6]

[1] Se Römer a. a., sid. 51.

[2] Se Diarium von Herrnhut.

[3] R. 19, F, 5, a, och R. 19, F, 2. Två af dessa Z:s bref finnas tryckta i Z:s Theologische Bedenken (1734), sid. 53 och 60.

[4] Se t. ex. Grundelstjernas bref till Z. den 22/6 1727, den 5/7 1728.

[5] Sådana beskickningar sändes redan 1727 till Siebenbürgen, Mähren, Böhmen, Danmark, Thüringen, Saalfeld, Baireuth, Jena, Tübingen. Z. själf företog äfven sådana resor.

[6] Cröger, a. a. I, 152. Adolf Schulze, Abriss einer Geschichte der Brüdermission, (Herrnhut 1901) sid. 4. Den 21 aug. 1732 afsändes de två första missionärerna till St. Thomas.

Vid samma tid framkom Grundelstjerna med förslag till Z. om en sådan »Botschaft» äfven till Sverige.[1] Men hans planer gingo längre. Han ville t. o. m. grunda en brödrakoloni i Stockholm.[2] Arbete skulle »bröderna» alltid kunna få såsom varande duktige handtverkare. Om så behöfdes skulle han nog veta att »plantera dem på en apart ort». Helst såge han, att han finge deras förnämste apostel, timmermannen *Christian David,* som gått i spetsen för utvandringen från Mähren och var deras mest begåfvade talare, med sig till Sverige. Genom honom skulle de nog kunna göra »ett godt fiskafänge» där. Han anhöll dessutom att få en af dessa deputerade till sin betjänt, på det denne skulle kunna lära sig svenska språket. Den 8/4 1728 beslöt verkligen församlingen att *Melkior Zeisberger*[3] skulle få resa till honom och bli hans betjänt. Den 12/4 utsågs ännu en deputerad genom lottkastning,[4] nämligen *Tobias Friedrich,* Z:s sekreterare; men som denne ej hade lust för saken, utsågs den 23/6 *Christian David* i hans ställe. Denne begaf sig äfven till Grundelstjerna i Freiberg. Både han och Melkior Zeisberger öfvades nu en tid i svenska språket af Grundelstjerna.[5] De fingo fyra bref med sig från församlingen, daterade Herrnhut den 12 juli 1728 och undertecknade med »Fratres Moravi atque Bohemi» till några framstående svenska pietister, pastor *Erik Tolstadius,* den sedan såsom psalmförfattare bekante *Karl Urban Hjärne,* grefven och riksrådet generallöjtnanten *Hans Henrik von Liewen* och en annan general. Dessutom medförde de ett femte bref från Z. personligen till Tolstadius.[6] I dessa skrifvelser inbjöd man till broderskap och trosgemenskap samt korrespondens och meddelanden angående nådeverkets fortgång på de respektive orterna. Början därtill gjordes genom medsändandet af en historik om Guds 300-åriga, underbara ledning af de bömisk-mähriska bröderna. Brefskrifvarne säga sig »söka sätta hela Jesu kropp

---

1 Se Grundelstjernas bref till Z. d. 9/2, ett odat. bref af omkr. d. 18/3, d. 29/3, d. 30/5, d. 5/7 1728.

2 Se det odat. brefvet af omkr. d. 18/3 1728.

3 En af emigranterna från Mähren.

4 Se Diarium von Herrnhut och Cröger a. a. I, 155.

5 Se Christian Davids bref till församlingen af d. 21/7 1728. R. 24, B, 68.

6 De återfinnas alla fem under R. 19, F, 8.

i rörelse för att se hans lemmar och alla Guds kringströdda barn förenade i kärleken». Emellertid gick hela deras så väl planerade resa om intet, emedan Melkior Zeisberger befanns andligen omogen och Christian David af anden drefs att i stället gå till sina f. d. trosförvandter, katolikerna i Böhmen och Mähren för att för dem förkunna evangelium.[1] Förgäfves sökte sedan Grundelstjerna att få andra bröder med sig till Sverige — *på hösten 1729 måste han utan sällskap återvända till fäderneslandet.* Först nu torde församlingens och Zinzendorfs bref hafva blifvit framlämnade till sina adressater. Genom dessa bref och genom Grundelstjernas muntliga hälsningar och berättelser från och om Herrnhut *knötos alltså på hösten 1729 de första direkta förbindelserna mellan den herrnhutiska brödraförsamlingen och Sverige.* Huruvida brefven blifvit besvarade, veta vi icke.

Säkert är, att vi inom Grundelstjernas vänkrets ha att söka de första spåren af Z:s inflytande i vårt land. Vi finna också, att några af Grundelstjernas intimaste vänner, de i dippelianismens historia bekanta f. d. konduktören *Carl Mikael von Strokirch* och *Sven Rosén* blefvo de första, som intresserade sig för den märkvärdige grefven. Af Sven Roséns dagbok[2] för tiden 23/4 1730—2/7 1731, som är af största intresse för kännedomen af denne märklige svenske mystiker framgår, att han vid denna tid sysselsätter sig med, ja föreläser för andra ur Z:s skrifter, som han får låna af Grundelstjerna och att han t. o. m. afskrifver Z:s bref till G. Och vid samma tid (1731) började han korrespondera med några bröder i Herrnhut, med hvilka han stiftat bekantskap i Riga.[3] Och då Z. i ett bref af den 10/6 1730[4] varnade Grundelstjerna för att låta för-

[1] Se Christian Davids bref af d. 21/7 och d. 12/8 1728. R. 24, B, 68. Erich von Ranzaus uppgift i sin »Historische Nachricht von dem Anfang und Fortgang des Gnadau Reichs Jesu Christi in Schweden» att Christian David och Melkior Zeisberger år 1728 gått till Sverige är alltså fullkomligt felaktig. Detsamma gäller om Crögers uppgifter om förbindelser med Sverige 1728 och 1730, a. a. I, 165 och 193.

[2] I Nordinska samlingen 1980 i Upsala universitets bibliotek.

[3] Se Sven Roséns bref till församlingen i Herrnhut, dat. Sexdraga d. 24/11 1733. R. 19, F, 2, a.

[4] R. 19, F, 5.

leda sig af Dippels läror, så tog sig von Strokirch häraf anledning, att i sept. 1730[1] öppna korrespondens med Z. angående Dippels person och läror, hvilken korrespondens sedan pågick i 8 år.[2]

Grundelstjerna uppgaf ej tanken på att få några bröder från Herrnhut på besök till sig i Stockholm, för att något af deras andes eld skulle komma de fromma i Sverige till del. När Christian David 1729 med några bröder begaf sig till Lifland och Estland[3] var det meningen, att han från Reval skulle komma öfver till Sverige.[4] Två bröder från Stockholm sändes dit för att hämta honom. Men han längtade hem till Herrnhut »lika starkt, som dufvan längtade tillbaka till Noaks ark», och skref därför till Tolstadius och Grundelstjerna, att han ej kunde komma.[5] I stället lofvade Z. att sända ett par bröder till Stockholm på sommaren 1731.[6] Vid jultiden 1731 kommo ändtligen två bröder, de förut föreslagna *Tobias Friedrich,* Z:s sekreterare och hofmästare, och *Melkior Zeisberger* dit och blefvo mycket vänligt mottagna och på allt sätt omhuldade af Grundelstjerna. De stannade i nära två månader och umgingos flitigt med pietisterna och dippelianerna.[7] De hade med sig ett bref från Z. och församlingen i Herrnhut »an die geliebten Glieder der Creuz-Gemeine in Stockholm».[8] Häri säges, att kärleken drifvit dem att sända dessa två bröder till dem, för att lära känna den nåd, i hvilken deras bröder och systrar i Stockholm stå. Bröderna skola därjämte berätta, hvad Herren har gjort med dem i Herrnhut, »på det att Herrens namn i en anda må af oss lofvas». Deras vistelse i Stockholm och på Olhamra gård i Wallentuna socken i Upland, som Grundelstjerna efter sin faders död (8/5 1730) öfvertagit, kunde naturligen ej bli af

[1] Brefvet är dat. Stockholm den 25 sept./5 okt. 1730.

[2] Om denna korrespondens se nedan.

[3] Se Cröger a. a. 182.

[4] Se Grundelstjernas bref till Z. af d. 17/8 1730. R. 19, F, 5, a.

[5] Se Christian Davids bref till församlingen i Herrnhut d. 4/2 1730. R. 24, B, 68.

[6] Se Z:s bref till Grundelstjerna d. 4/8 1731. R. 19, F, 5, a.

[7] Se Diarium von Herrnhut 1731 och 1732. R. 24, 91, A.

[8] R. 19, F, 8.

någon större betydelse, då de ej voro fullt mäktiga det svenska språket. Några af de personer, med hvilka de kommo i beröring, skrefvo i jan. 1732 till Z.[1] och framlade för honom sitt hjärtetillstånd, hvarjämte en annan af dem sedan korresponderade med Tobias Friedrich.[2] Grefve Z. och församlingen i Herrnhut blefvo likväl genom detta besök mera bekanta i Stockholm än förut. Som Z. först mellan åren 1731—34 afgjordt skilde sig både från pietismen, mysticismen och dippelianismen och i motsats mot dessa riktningar starkt betonade försoningsläran,[3] så finner man hvarken hos Grundelstjerna eller de andra af Z:s svenska vänner vid denna tid något af det, som utmärker den senare s. k. herrnhutismen.

Intressant är emellertid att undersöka, i hvilket förhållande Z. och bröderna från Herrnhut trädde till Dippel[4] och hans vid denna tid talrika anhängare i Sverige. Vi måste då förutskicka *några synpunkter beträffande karaktären af den svenska »dippelianismen» eller med ett rättare namn »mysticismen»*, så mycket mer som den är af största betydelse för förståelsen af den svenska herrnhutismens inre utvecklingsgång.

Den mystiska strömning, som fanns i Sverige och Finland redan före Dippels besök härstädes 1726—28,[5] och som måste betraktas såsom en svallvåg af den samtida starka mysticismen i Tyskland, England och de katolska länderna, samlade genom Dippels ifriga propaganda och genom de många och långa rättegångarne med dem såsom dippelianer misstänkte och anklagade ett helt decennium hufvudintresset omkring sig. Det svenska och finska folklynnet har städse visat sig särskildt mottagligt för dylika rörelser.[6] Af Sven Roséns förut omnämnda dagbok fram-

---

[1] Se Georg And. Dix's och Catharina Rothins bref till Z., båda dat. Stockholm d. 14/1 1732. R. 19, F, 2.

[2] Se P. A. Norells bref till Tobias Friedrich, dat. Stockholm d. 16/8 1732. R. 6, A, a, 28.

[3] Se Becker a. a., sid. 266, 267 och den nedan följ. framställningen.

[4] Om Dippel se Wilhelm Bender, Johann Konrad Dippel, Der Freigeist aus dem Pietismus, Bonn 1882.

[5] Erikssönernas, Petter Henriksson Schæfers, Lars Ulstadii, C. M. von Strokirchs m. fl:s mysticism är af tidigare datum än Dippels besök här.

[6] Jfr Matth. Akiander, Historiska upplysningar om religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider, I, 2 (Helsingfors 1857).

går, att han och många af hans vänner stodo under inflytande af ej blott den pietistiska litteraturen[1] utan så godt som alla de mystiska författare, både katolska[2] och protestantiska,[3] som vid denna tid voro i ropet. Mysticismen har ju alltid visat sig vara något interkonfessionelt, i det den föraktar alla skiljande yttre ceremonier, stadgar och bekännelser och i stället åberopar sig på det inre ljuset, det inre ordet, som talar omedelbart i alla för Gud öppnade hjärtan. Det är Albrecht Ritschls förtjänst att i sitt trots ensidigheterna stora och betydelsefulla arbete Geschichte des Pietismus (I, II, III Bonn 1882—86) hafva ådagalagt, huru starkt den protestantiska fromheten vid denna tid var påverkad af katolsk mystik.[4] Detta inflytande, utgående från Bernhard af Clairvaux's sinligt färgade kärlek mellan bruden (själen) och brudgummen Jesus, i anslutning till Höga Visans erotik, eller hans komtemplativa sysselsättande med Kristi yttre sår och korslidande gjorde sig gällande redan under ortodoxiens tid (och förr),[5] och fick ny fart och näring, när mysticismen i slutet på 1600-talet på allvar vaknade till lif. *Den protestantiska fromheten hade vid denna tid så småningom blifvit uppblandad med katolicerande moment.* Att äfven Sverige ej blifvit oberördt häraf, framträder särskildt vid en närmare granskning af den svenska mysticismen vid denna tid. Men äfven inom den svenska pietismen

[1] Till denna kan räknas Arndt, Müller, Scriver, Spener, Franke, Bunyan m. fl.

[2] Såsom Bernhard af Clairvaux, Johan Ruysbroek, Tauler, Thomas a Kempis, Jean de Bernières-Louvigny, Mikael Molinos, Madame Guyon, den hel. Teresa, Antoinette Bourignon.

[3] Såsom Theophrastus Paracelsus, Valentin Weigel, Jakob Böhme, Joh. Heinr. Reitz, Gottfrid Arnold, Vict. Chr. Tuchtfeld, Joh. Georg Gichtel, Joh. Wilhelm Petersen, Johanna Eleonora von Merlau, Jane Leade, Jean Pordage, Thomas Bromley, Peter Poiret, Alethophilus, Joh. Conrad Dippel, Christian Hoburg, Joh. Chr. Seitz, Joh. Tennhardt, Joh. Otto Glüsing, Christoph Schütz, Tobias Eisler, Ahasverus Fritsch m. fl.

[4] Hans öfverdrifter och ensidigheter, som sammanhänga med hans ståndpunkt i öfrigt, ha framkallat en massa motskrifter. Hans teckning af Z. och herrnhutismen korrigeras på utmärkt sätt af Bernh. Becker, a. a., O. Steinecke, Zinzendorf und der Katholicismus (Halle 1902) och Jos. Th. Müller, Zinzendorf als Erneuerer der alten Brüderkirche (Leipzig 1900).

[5] Se Ritschl a. a. II, 65 ff.

finnas vissa prof på den sentimentala brudkärleken till den söte brudgummen och ett frossande i hans blod och sår, som egentligen äro främmande för protestantismens ande. Synnerligen drastiskt har en samtida svensk författare i sina »*Tankar om andeliga uppväckelser*»[1] skildrat den kris, som inträdde genom mysticismens öfverhandtagande inom de pietistiska kretsarne i Sverige. Efter att ha omnämnt den lofvande början intill omkr. år 1727, säger han: »Men, o ve! då kom en osalig söndring och förargelse. Den ene ropade på templet, den andre på kammaren, den tredje på vallmarsklädnad, den fjärde på öknen, den femte på pilgrimsresor o. s. v. Skakningen och förargelsen blef allmän. Somliga gingo tillbaka till sin afvelsgård och köpenskap. Somliga öfvergåfvo i oträngda mål sin kallelse och handtering och vände sedan med förargelse åter om igen. Somliga satte sig afsides och höllo före, att världen ej var värd att se dem, men när de sågo, att man betygade så ringa aktning för deras helighet, kommo de åter fram och blefvo sju resor större världens trälar än tillförene» o. s. v. I själfva verket bildades rundt om i landet smärre kretsar,[2] som drogo sig helt undan från världen och från den förvärldsligade kyrkan, »Babel», »skökan», för att lefva ett kontemplativt lif och egna sig åt den invärtes stillatigande bönen, den invärtes gudstjänsten utan alla yttre ceremonier. Äktenskapet och en hel del näringsgrenar ansågos såsom synd och förkastades. Präster afsade sig ämbetet och separerade sig från gudstjänsten, och många prästkandidater ville ej inträda i ämbetet på grund af sina mystiska grundsatser. Somliga drogo ut i skogarne, byggde sig riskojor för att lefva som eremiter, mottogo gudomliga uppenbarelser genom drömmar, hallucinationer och visioner af änglar, Kristus eller den himmelska »Sophia», visheten, och förvärfvade namn och rykte af profeter och profetissor.[3] Väntan på Kristi parusi och det tusenåriga

[1] Se Nordinska samlingen 1876, Upsala universitets bibliotek.

[2] Henning och Bergstrand ha i sina anförda arbeten omnämnt åtskilliga sådana kretsar; många af dem undgingo dock rättegång och äro därför okända.

[3] Sådana profeter och profetissor voro Petter Henriksson Schæfer (se Akiander, a. a. I, 8 f.), Thomas Christian Leopold, Joh. Eliæ Stendahl, Daniel Ruderberg, Peter Spaak, Sivert Stohr, Nils Gelin, Sven Rosén, Anna Gustafsdotter, mor Lexelia, m. fl. (Om dem se Hennings arbeten och Sven Roséns dagbok).

rikets upprättande efter Babels fall var mycket allmän,[1] hvarför profetiorna oftast rörde sig kring detta ämne, naturligtvis med stora variationer.[2] Somliga slöto sig samman i ordentliga »brödra- och systrakretsar», »filadelfiska samfund»,[3] där de gemensamt eller i enrum uppjagade sina känslor till kokpunkten och så för en stund fingo njuta af ekstasens sälla berusning. Andra uppförde i ekstatiskt tillstånd drastiska passionsskådespel eller hade konvulsioner, hoppade och skakade, ja, t. o. m. dansade i sin salighet.[4] De båda bröderna från Herrnhut kunde vid återkomsten berätta om exempel på tungomålstalande, som de varit vittnen till i Sverige.[5] Till allt detta uppfostrades de äfven teoretiskt af den mystiska litteraturen. Det var alltså någonting uppjagadt, nervöst, sjukligt hos dessa mystici, som påminner oss om, att hexeri- och trolldomsväsendets tidehvarf ej var långt aflägset från deras tid. Voro de måhända ärftligt disponerade för dylika tillstånd? Till ytterligare belysning af det sagda meddela vi några utdrag ur en sångbok, som efter all sannolikhet flitigt användes i dessa kretsar.[6]

[1] Jfr Henning, Rel. rörelser, sid. 216, C. M. von Strokirchs bref till Z. d. 25/9 1730 (R. 20, C, 35, C, 12), och Mag. Olavi Joh. Bromani Testamente eller Afskeds-Ord af Kort Swar och Klara Undervisningar till sina lärjungars frågor i Hudiksvalls Trivial-Schola angående Någre Nyheter uti Lutherska församlingen, upkomna af gamul frö i Söderlanden och utspridda äfwen til Norden af thesse tiders Nya Lärare 1728, *Bromaniana* N:o 8, 4:o, handskrift i Gestrike-Helsinge Nations bibliotek, Upsala. Utdrag därur fins i »Helsingboken», Prosten Bromans Glysisvallur, utg. af Karl Hægermarck, sid. 214 ff. (Upsala 1900). I XIII:de lärostycket om världens ända, domen och evigheten polemiserar han mot kiliaster (bl. a. en kyrkoherde) i Helsingland, som trodde, att Karl XII skulle återkomma i härlighet och upprätta det tusenåriga riket.

[2] Än är det Karl XII, som kommer tillbaka och upprättar detsamma (se föreg. anm.; jfr H. Lundström. »Karl XII — Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats» i Kyrkohist. Årsskrift 1902), än är det en viss jungfru, som skall blifva Messiæ moder (Henning: Rel. rörelser, sid. 112), än är det Sven Rosén som är »den lille David, som skall slå Goliath» o. s. v. Äfven timmermannen Christian David intog med anledning af sin väntade ankomst till Sverige en plats i dessa profetior. (Se Sven Roséns dagbok).

[3] Såsom sådana kunna »Gråkoltarne», »Mummas hus» och »Skevikarne» betraktas.

[4] Se Bergstrand, a. a. sid. 106 ff., Henning, Joh. Conr. Dippels vistelse i Sverige, sid. 53, anm. 3. (Sammankomsterna i Grills Erikssons gård). Jfr Nordinska samlingen 56, Upsala universitets bibliotek.

[5] Se Diarium von Herrnhut d. 18/11 1734. R. 24, 91, A.

[6] Se Bilaga I.

Den urartade pietismen och mysticismen utöfvade en tvåfaldig verkan. Genom sin af de dåvarande förhållandena framkallade, häftiga och hänsynslösa polemik mot och kritik af statskyrkans präster väckte den dessa delvis upp ur sin dvala till att med mera förståelse söka tillfredsställa folkets starka religiösa behof. Genom sin kritik af den ortodoxa läran, en kritik, som delvis var berättigad och välbehöflig, och genom sitt förakt för allt yttre och för det historiskt gifna i kristendomen blef den, med den rationalistiske mystikern Johan Konrad Dippel i spetsen, den förnämsta banbrytaren för den neologiska kristendomsuppfattningen.

Huru ställde sig nu Z. och hans anhängare till dessa dippelianer, mystici och sekterister? Var deras fromhet och kyrkliga hållning af samma slag? Huru förhåller det sig med den vanliga beskyllningen,[1] att herrnhutarne redan från början uppträdde såsom separatister och irrlärare?

Sannt är, att Z. af händelsernas gång först fördes i beröring med dippelianernas krets, till hvilken Grundelstjerna utan att själf vara dippelian hörde.[2] Men vi hafva redan (sid. 16) nämnt, att han i ett bref af den 10/6 1730 varnade Grundelstjerna för Dippels lära, som förrådde ytlighet och brist på innerlighet i förhållandet till Kristus. På hösten samma år uppsökte Z. personligen Dippel i Berleburg för att söka få en ordnad församlingsbildning efter herrnhutiskt mönster till stånd bland de där församlade separatisterna. Äfven Dippel besökte då Z:s religiösa sammankomster och ett vänskapligt förhållande dem emellan inträdde för en tid, hvarvid Z. inbillade sig hafva omvändt Dippel till den ortodoxa satisfaktionsläran.[3] Detta förklarar, att han i ett senare bref till Grundelstjerna (af d. 4/8 1731)[4] uttalar de bästa förhoppningar om Dippel. Men vän-

[1] Se Cornelius, C. A., Svenska kyrkans historia efter reformationen, II, 76, 77.

[2] Vid Dippels besök i Stockholm var G. i Tyskland. G. försäkrade i tre bref till Z. (af d. 16/12 1730, d. 31/8 1731, d. 7/4 1739), att han ej blandade sig i den Dippelska saken, utan förblef i enfalden. Han instämde med Z. i, att det bästa var att undvika ordstrider och meningskäbbel, som blott uppblåsa ytliga sinnen och som »sällan göra en korsbroder».

[3] Becker, a. a., sid. 268 ff. Bender, a. a., sid. 126.

[4] R. 19, F, 5.

skapen varade ej länge. På grund af »kontinuation af sin hedniska teologi» blef Dippel 1731 utvisad från sammankomsterna i Berleburg, hvarefter de blefvo hvarandras ifrige motståndare och bekämpare. Z:s kritik af Dippel rörde dels hans metod dels det resultat, hvartill han kommit i sin Demonstratio evangelica. Gentemot hans filosofiska demonstrationsmetod betonade han från denna stund, att tron på försoningen ej kan framtvingas genom logisk bevisföring utan måste upplefvas och erfaras på praktisk väg genom personlig beröring med den historiska personen Jesus Kristus.[1] Äfven mot det resultat, hvartill Dippel kom, hans förnekande af rättfärdiggörelsen genom tron på Kristi förtjänst och tillfyllestgörelse inlade Z. sin kraftiga gensägelse. Det märkliga är nu, att denna uppfattning af försoningen och af Dippels lära synes hafva klarnat för Z. genom korrespondensen med de svenska vännerna Grundelstjerna och särskildt *C. M. von Strokirch,* som var Dippels varme anhängare och partiets chef i Sverige. *I brefvet till von Strokirch af den 14 april 1731*[2] *framlägger han nämligen för första gången sin kritik af den dippelska ståndpunkten* såsom svar på von Strokirchs bref till honom af d. 25/9 1730, däri han dels skildrat, huru splittrade och förskingrade de svenska pietisterna blifvit genom Dippels besök, dels tagit Dippel i försvar, förklarande, att hans lära innehöll »djupa saker och hemligheter, som ej hvar och en kunde smälta», men dock klandrat hans köttslighet, spetsfundighet och skenhelighet. Detta bref af den 14 april 1731 betecknar i själfva verket den måhända betydelsefullaste vändpunkten i Z:s åskådning, hvilken alltså inträffade redan 1731, mellan den 4/8 (brefvet till Grundelstjerna) och den 14/4 (brefvet till von Stro-

---

[1] Därigenom skilde sig Z. på ett fördelaktigt sätt från rationalisterna, som saknade historisk blick för kristendomens enastående betydelse.

[2] Mot Becker, a. a., sid. 275 följ. 296 följ., och anm. n:r 147, som menar, att detta bref är af d. 22/10 1732 (eller 1731). Att detta första af honom nämnda bref, som finnes tryckt i Z:s Freywillige Nachlese I, 243 följ. (1735) är skrifvet d. 14/4 1731 framgår med all tydlighet af von Strokirchs svar därpå af d. 5/6 1731. Det andra brefvet, som enligt Becker skrefs omedelbart därpå, och som finnes tryckt å samma ställe som det första, är af d. 26/10 1731, hvilket framgår af Herrnhuts diarium och von Strokirchs svar af d. 8/1 1732.

kirch).[1] Från denna stund gick nämligen för Z. nytt ljus upp öfver försoningens hemlighet. Det blef honom klart, att det är omöjligt att med logikens och filosofiens hjälp systematiskt eller matematiskt bevisa religiösa erfarenheter såsom Dippel försökte göra.[2] Man finge ej såsom Dippel borttolka eller sätta sig öfver skriftens bokstaf och ordalydelse,[3] utan måste noga rätta sig efter densamma. Angående försoningen medgaf Z. delvis riktigheten af Dippels opposition mot den ortodoxa framställningen af denna sak, hans lära att Gud är kärleken, att Gud ej af evighet varit vred, ej vore en fiende till människorna, som måste försonas med dem, och att Jesus Kristus därför ej behöfde förändra Guds sinnelag mot dem o. s. v. Men därmed ville Z. ej såsom Dippel förkasta satisfaktionsläran. Den låge uttryckt i skriftens ord om lösepenningen, köpet, fribrefvet, handskriftens sönderrifvande, hvarvid Kristi blod anges såsom causa sine qua non. A parte Dei kan man ej tala om Guds vrede och dess försonande men väl a parte hominis. Ty faktiskt erfar och upplefver människan Guds vrede och sig själf såsom fördömd, förtappad och förlorad. Endast Kristus kan föra människan in i tillståndet att blifva försonad med Gud. Därföre framträder han från människans synpunkt sedt såsom den där blidkat vreden, burit straffet och försonat Gud. Människan frälsas (»liksom en tjuf, som är lifdömd, men i sista stund benådas») af idel nåd genom Kristi blods förtjänst. Försoningen består icke i, att Gud blir godtgjord utan däri, att den fördömde syndaren af Gud förklaras för rättfärdig för Kristi blods skull af idel nåd. Detta är en sak, som ej behöfver matematiskt bevisas, liksom man ej behöfver matematiskt demonstrera för en lifdömd, att den dom, som enligt lagen är uttalad öfver honom, enligt matematiska grunder svarar mot det brott, som han begått. I sammanhang härmed utvecklade han sin lära om »det arma syndarskapet». Liksom den dödsdömde, som blifvit benådad, känner, att hela hans återstående lif är en nådeskänk, så känner den arme

[1] Jfr Becker, a. a., sid. 281, som dock sätter denna vändpunkt till 1732 på grund af feldateringen af brefven till von Strokirch.

[2] För den följ. framställningen af Z:s försoningslära se de båda anförda brefven till von Strokirch och Becker a. a. 275 ff., 294 ff., 350 ff.

[3] Dippel förkastade Rom.-brefvets och Hebr.-brefvets lära om försoningen.

syndaren, som blifvit benådad, frikänd, och som fått absolution för alla sina synder, att han hädanefter är absolut beroende af Guds nådesdom med afseende på sitt frälsningstillstånd.

Detta Z:s upptagande af den lutherska försoningsläran i en tid, då pietismen, mysticismen och rationalismen, hvar och en på sitt sätt, undanskymde densamma, är en af hans betydelsefullaste insatser i den kristna religionens historia. Från denna tid till omkr. 1740 var denna lära hufvudinnehållet i hans förkunnelse,[1] ehuru från början med en viss ensidighet, framkallad af motståndarnes förnekande af denna sak. (Mellan åren 1740—1750 råkade äfven han in i spekulationer af mystisk art, som för en tid förde hela den af honom framkallade rörelsen på mycket betänkliga afvägar [se nedan]).

I sina svar till Z. framträder von Strokirch såsom en spekulativt lagd, varmhjärtad mystiker. Han gör vissa medgifvanden åt Z:s framställning, men håller i hufvudsak fast vid Dippels lära och är angelägen att ådagalägga, att Z:s och Dippels åskådning i det närmaste öfverensstämma med hvarandra. Hans ställning till skriften är mycket fri. Den inre erfarenheten är viktigare än det yttre bibelordet. För en sannt upplyst är det likgiltigt, om han är med eller mot skriftens bokstaf, ty den andlige dömer allt, men varder själf af ingen bedömd. Z:s försoningslära finner han »irrig och barnslig». Han nekar dock icke Kristi medlarämbete, som består däri, att han räddar och befriar människan från synden, hvarigenom Guds rättfärdighetskraf tillfredsställes och Gud blir godtgjord. Frälsningen, som har sin grund i Guds Faderskärlek, sker genom olika utvecklingsgrader eller reningskurer, hvarvid rättfärdiggörelsen äger rum efter afdöendet från synden. Z. förebrådde därvid von Strokirch för verkheligheт. — Z. hoppades i det längsta att kunna omvända von Strokirch till sin ståndpunkt och inbjöd honom därför år 1737 att göra ett besök i Herrnhut. Af vissa omständigheter kunde det ej bli af. Först 1748, när en annan anda kommit in i församlingen, gjorde v. S. ett besök därnere.

Synnerligen belysande för Z:s och hans »bröders» ställning till dippelianerna och separatisterna är äfven det besök,

[1] Becker, a. a., sid. 367.

som 1734 gjordes i Stockholm af tre bröder från Herrnhut, hvilka hade blifvit utsända för att börja mission i Lappland.[1] Den 12 maj 1734 kommo timmermannen *Andreas Grassman*[2] och skomakaren *Daniel Schneider* till Stockholm, där de uppsökte Tolstadius, som vänligt tog emot dem, frågade dem, huru det stod till i Herrnhut och härbergerade dem öfver natten.[3] När han fick höra, att de ämnade sig till Lappland såsom missionärer, afrådde han detta ifrigt. De skulle ej kunna uträtta något där, om ej Herren utrustade dem med rent apostoliska kraftverkningar, så att de med tecken och under kunde uppträda bland lapparne.[4] I fem månader fingo de sedan uppehålla sig hos Grundelstjerna på Olhamra, för att lära sig svenska. De utöfvade sitt handtverk för att ej betunga någon. De umgingos dessutom flitigt med »de väckta» både i Stockholm och i dess omgifningar. Därvid framträder det tydligt, i hvilket förhållande de trädde till »separatisterna». I själfva verket var detta ett rakt motsatt mot den hittills vanliga framställningen häraf.[5] »Separatisterna» voro ingalunda belåtna med de herrnhutiska bröderna och deras församling. De senare sades vara alltför kyrkliga, de besökte gudstjänsten, gingo till nattvarden och mottogo absolution af »Babels» präster, genom hvilka många tusen själar blifvit bedragna. De följde ej bibelns bokstaf i sina församlingsinrättningar. Församlingen i Herrnhut hade ej på allvar brutit med Babel, bibehöll ännu barndop och brudvigsel o. s. v. De enkla bröderna, som i sina bref göra ett mycket godt och sundt intryck, sågo å sin sida stora brister och många föga tilltalande drag hos separatisterna. De voro

---

[1] Om upphofvet till denna mission se ofvan, sid. 11, anm. 5.

[2] Hans »Lebenslauf», själfbiografi, finnes tryckt i Nachrichten aus der Brüder-Gemeine 1845, 4 häft., sid. 568 följ. Där är äfven missionsresan till Lappland skildrad. Grassman blef 1756 biskop i brödraförsamlingen († 1783).

[3] Se Daniel Schneiders och Andr. Grassmans bref till församlingen i Herrnhut, dat. Stockholm d. 18/5 1734, R. 15, Q.

[4] Detta synes tyda på, att T. hade något egendomliga föreställningar om missionen i allmänhet. Liknande fördomar mötte dem, hvart de vände sig. Det sades bl. a., att lapparne voro så skickliga trollkarlar, att de med sina trolltrummor skulle förhäxa dem; biskoparne, som drefvo stora affärsrörelser däruppe, höllo sig med egna trollkarlar, som hade ännu starkare trollmedel än lapparne, och de förföljde alla främlingar såsom affärskonkurrenter o. s. v.

[5] Se Cornelius, a. a., II, 76.

stora förnuftsandar, som ständigt diskuterade om underliga teosofiska och filosofiska spörsmål och förkastade allt yttre. De saknade sammanhållning och förstodo ej, hvad en lefvande Jesu Kristi församling är, och huru församlingsanden kan tala. v. Strokirch, Grundelstjerna och Tolstadius voro de bästa bland dem.[1] De drogo sig därför så mycket som möjligt undan umgänget med de separatistiska kretsarne och uppsökte i stället »de enfaldiga själarne». Många skulle genom deras vittnesbörd om Jesus hafva beslutat sig att åter hålla sig till kyrkan och nattvarden.[2]

I sept. kom en tredje broder från Herrnhut, en student *Johan Nitschmann,* för att göra dem följe till Lappland. Den 17 okt. afreste de från Stockholm till Uleåborg. Deras vidare öden, missionsförsökets misslyckande, deras arbete i Uleåborg och Torneå nödgas vi förbigå.[3] De måste snart återvända och reste då genom Stockholm, där Johan Nitschmann inträffade i okt. 1735,[4] de båda öfriga i juli 1736. De senare träffade då hos Grundelstjerna två andra bröder från Herrnhut, dansken *Gerhard Hansen* och *Mikael Miksch,* som hade sändts till deras understöd. Miksch och Schneider stannade nu ett halft år kvar i Stockholm, under det att Grassman och Hansen reste till Königsberg för att träffa Z. och få nya order.[5] Deras inflytande i Stockholm var ej af någon mera omfattande betydelse. Men flere personer, bland dem Grundelstjerna, voro mycket hågade att flytta ned till Herrnhut och ordentligen

[1] Se Dan. Schneiders och Andr. Grassmans bref till Herrnhut, dat. Stockholm d. 18/5, 27/6 1734. v. Strokirch var den mest hjälpsamme. Han betalte både deras resa och kosten till Uleåborg m. m.

[2] Se Grassmans förr nämnda Lebenslauf. Dessa »självbiografier» äro dock ej fullt tillförlitliga källor, emedan de ofta utgöra fria kompilationer ur resebref och diarier, författade i uppbyggligt syfte af andra.

[3] Därom se Pajula, a. a., sid. 2 följ. Åtskilliga originalkällor om denna resa ha dock af Pajula lämnats obegagnade.

[4] Se Joh. Nitschmanns bref till Z., dat. Stockholm d. 17/10 1735. R. 15, Q. Han stod sedan i korrespondens med Grundelstjerna, Sven Rosén, von Strokirch och Simon Öhman.

[5] Se Andr. Grassmans och Dan. Schneiders bref till församlingen i Herrnhut, dat. Stockholm d. 9/7 1736, samt Mikael Mikschs och Gerhard Hansens bref, dat. Stockholm i aug. R. 15, Q. Grassman korresponderade sedan med Sven Rosén och Johan Kranck.

ingå i brödraförsamlingen. Lottkastningen afgjorde dock, att de skulle stanna i Sverige. Då önskade Grundelstjerna att åtminstone få en förvaltare för sitt gods från Herrnhut, som med sin familj skulle flytta dit.[1] Ett par år senare (1739) förnyade han dessutom sitt gamla förslag, att bröder från Herrnhut, helst jordbrukare, skulle slå sig ned nära Stockholm och grunda en herrnhutisk församling där.[2]

Äfven med de bekanta Erikssönerna trädde Z. i förbindelse, i det att han i ett bref till von Strokirch af d. 31/5 1734 erbjöd dem en fristad i Herrnhut. Från Helsingör skrefvo de då ett bref till Z.[3] och anhöllo, att Z. hos konungen af Danmark skulle lägga sig ut för dem, så att de finge stanna där öfver vintern. Därjämte framlade de sina mystiska åsikter och grundsatser. Z. skref då ett mycket vänligt bref,[4] förnyade sin inbjudan och lofvade göra hvad han kunde för dem, och framlade sina från deras afvikande uppfattningar om försoningen och de yttre gudstjänstformernas betydelse. Hans afsikt med inbjudan till Herrnhut synes hafva varit att söka föra dem på rätt spår igen.

Intresset för Herrnhut växte på detta sätt alltmer i Sverige. Därtill bidrog icke minst den beryktade grefvens besök i Sverige, hvarom arkivet ger oss nya intressanta detaljer.[5] Vi få där veta, att »hela sträckan mellan Malmö och Ystad var uppväckt och där fanns många redliga själar, som dock ej hade någon grund».[6] I Malmö be-

[1] Se Grundelstjernas bref till Johan Nitschmann, dat. Stockholm d. 23/8 1736. R. 19, F, 5, a.

[2] Se Grundelstjernas bref till Z., dat. Stockholm d. 7/4 1739. R. 19, F, 5, a.

[3] Brefvet är dat. d. 24 aug./4 sept. 1734. R. 20, C, 35, C, 3.

[4] Detta bref är odat. (R. 20, C, 35, C.). Jakob Eriksson brefväxlade äfven senare med Christian David (fr. Fredrikstadt i Holstein d. 7/9 1736).

[5] Z. skref (möjligen från Ystad) ett bref till församlingen i Herrnhut och skildrade sin resa. Brefvet har ej kunnat påträffas, men hufvudinnehållet fins meddeladt i Diarium von Herrnhut 1735 (R. 24, 91, A, 7). Dessutom finnas fem bref af den korrespondens, som öppnades mellan Z. och hans vänner i Malmö, pastorerna Peter Murbeck och Mattias Otto Ubechel, nämligen tre bref från Z. (det ena dat. Ystadt d. 22/5 1735 (tryckt i Kyrkoh. Årsskrift 1900 af *H. Lundström*), de båda andra dat. Herrnhut d. 31/10 1735), ett bref från Murbeck (dat. Malmö d. 23/7 1735) samt ett från Ubechel (dat. Malmö d. 24/7 1735).

[6] Den pietistiske väckelsepredikanten Peter Murbeck hade nämligen förut verkat i Bjereshög och Oxie.

sökte honom två majorer, med hvilka han talade om deras själs frälsning. Äfven en ung präst, regementspastorn Mattias Otto Ubechel rådgjorde med honom om samma sak. Han besökte äfven biskop Andreas Rydelius i Lund och fann i honom en rättfram ärlig ortodox man, »som dock var utan lif i hjärtat». Han sade honom helt uppriktigt, att han ej hade orsak att förfölja Guds barn i Malmö, såsom han gjorde, ty de förstodo ej, hvad ondt de hade gjort, och de stodo i konfusion, emedan de ej rätt fattat läran om försoningen och ej voro grundade på försoningsblodet. Biskopen och de ortodoxa prästerna blefvo mycket förvånade öfver den kraft, hvarmed Z. dref försoningsläran, förklarade, att detta var just deras egen lära och tillstodo, att de hade gjort Z. orätt, då de menat, att han lärde falskt härutinnan. Men han tordes dock ej lita på deras hosiannaropande, utan fruktade, att det snart skulle förbytas till ett korsfäst. De redliga ortodoxerna hade enligt Z:s åsikt klart hufvud och klara begrepp, men felet hos dem låg i hjärtat, hvarföre de ej på lefvande sätt kunde predika försoningen. Med pietisterna var det tvärtom, de menade väl i sitt hjärta, men hade falska begrepp och kunde ej fatta syndaförlåtelsen af nåd för intet, i det de yrkade, att man först måste omvända sig. Z. ansåg därför sin uppgift vara att föra de väckta fram till frid, förtröstan på nåden och hvila i försoningsblodet.

Redan från Ystad skref han ett bref till sina vänner bland Malmöprästerna, Peter Murbeck och Mattias Otto Ubechel, som voro pietisternas ledare, däri han ytterligare framlade sin lära om syndaförlåtelsen af nåd för intet, och att man måste mottaga himmelriket som ett barn. Då blir allt enkelt och lätt. På detta bref svarade både Murbeck och Ubechel den 23 och 24 juli. Att Murbeck verkligen stod i vänskapsförhållande till Z. vid denna tid framgår af hans bref. Z. hade nämligen anhållit, att en viss trossyster i Malmö skulle sändas öfver till Herrnhut för att så få en fastare förbindelse med sina vänner i Malmö. Murbeck svarar nu, att han visserligen behöfver henne för arbete bland barnen, men om grefven dock begär henne, så får hon resa, hvarför någon från församlingen bör hemligen komma dit och hämta henne. Intressantast är Ubechels bref, hvaraf framgår att Z. gjort ett öfverväldigande

intryck på honom. Han biktar sin hjärteställning för Z. och säger sig innerst i hjärtat ännu vara en Jesu fiende och sitt själstillstånd »det allra miserablaste». Han betygar sin kärlek till Z. och erkänner riktigheten af den korta och lätta väg till frälsaren, som Z. anvisat, men misströstar om att någonsin kunna komma till frid. Han ber dock, att han allt framgent skall handleda honom med goda råd och skulle gärna själf vilja komma till Herrnhut.

Z. svarade dem båda på deras bref. Till Ubechel skref han, att han af brefvet såg, att han var en arm syndare. Just sådane är det, som frälsaren älskar och är kommen att hjälpa. Han måste därför bli än mer hjälplös och fattig, så skall Herren komma till honom och säga: »Du skall lefva!» — Denna vänskapsförbindelse med Z. varade dock ej länge och några verkliga »herrnhutare» voro väl aldrig hvarken Murbeck eller Ubechel. Vi finna dem allt framgent i pietisternas läger.[1]

Ända till omkr. 1738 hade Z. och brödraförsamlingen blott lyckats vinna enstaka vänner här och där i Sverige och Finland, af hvilka flera ej förstodo honom, ej heller delade hans åsikter. Och någon herrnhutisk väckelse kan man ännu ej tala om. Men då den af honom framkallade rörelsen alltmer grep omkring sig ej blott i Tyskland (och Sveriges tyska provinser) utan äfven i Danmark, Norge, Lifland och Estland, i hvilka båda sistnämnda f. d. svenska provinser väckelsen var särskildt kraftig och vidtomfattande, så var det väl egentligen blott en tidsfråga, när den på allvar skulle börja äfven i Sverige. Men därtill behöfdes framför allt, att några mera begåfvade svenska män, skickliga till att blifva andlige ledare, trädde i afgjord förbindelse med och själfva grepos af denna rörelse. Grundelstjerna, som hittills varit den mest hängifne af Z:s svenska vänner och som synes bäst hafva förstått och sympatiserat med hans andliga ståndpunkt och läggning, var en mera tillbakadragen natur, som själf behöfde stöd och ej kunde känna sig kallad till ledare, så gärna han än önskade, att den i Herrnhut brinnande elden skulle sprida sig öfver till och antända äfven i Sverige. En annan svensk, studenten *Abraham Reincke*

[1] Om Murbecks sammanträffande med herrnhutaren Elias Östergren se nedan.

från Stockholm ingick väl omkr. 1737 i Tyskland i brödraförsamlingens tjänst, men han stannade hela sitt lif utomlands.[1]

Då ankom den 22 april 1738 en svensk magister, v. n. *Arvid Gradin* till Herrnhut.[2] Han sökte där framförallt frid för sin efter Gud oroliga själ. Denne man hade genomgått sådana själsstrider och lefnadsöden, som gjorde honom särskildt skickad till att sedan bli en af Z:s trognaste anhängare och hans läras främste målsman i vårt land. Född i Wika i Dalarne, hade han först under studietiden i Upsala (1724—31) stått under allvarliga pietistiska inflytelser och på samma gång gjort bekantskap med den wolffianska filosofien. Såsom informator hos riksrådet frih. Cederström i Stockholmstrakten (1731—36) lärde han känna och sympatisera med några varmhjärtade personer af ortodoxtkyrklig läggning, men drogs samtidigt genom den mystiskt-teosofiska strömningen in i allehanda grubblerier och spekulationer, utan att därigenom kunna komma till den trosvisshet och glädje, som hans hjärta längtade efter. Hvarken pietismen, ortodoxien eller mysticismen hade fullt kunnat tillfredsställa honom. Då fick han på hösten 1735 af en händelse läsa Christian Davids detta år utkomna beskrifning af församlingen i Herrnhut,[3] dess varma religiösa lif och den innerliga brödernas gemenskap, som där rådde. Han kallades kort därefter till docent i latin och grekiska vid Upsala universitet (30/5 1736), men drefs dock af sin inre oro och längtan ut att söka upp denna märkvärdiga församling. Efter två års studieresor i Tyskland och Frankrike i sällskap med en af sina f. d. disciplar, frih. Bror Cederström, ankom han vid sagda tid till Herrnhut, där han genom de enkla, trohjärtade brödernas barnsliga, rättframma vägledning och hänvisande till Kristi förtjänst fann den frid, som hans hjärta sökte. Han blef därefter full af frimodighet och ifver att meddela andra af den skatt, han själf funnit. Han gaf sig helt åt brödraförsamlingens

[1] Om honom se Otto Norberg, Svenska kyrkans mission vid Delaware, sid. 60, anm. 1 (Stockholm 1893).

[2] Den förnämsta källan till hans i det följande i korthet skildrade lefnadsöden före inträdet i brödraförsamlingen utgöres af hans egenhändiga lefnadsteckning till 1742 (Lebenslauf bis 8/7 1742, R. 21, 7, a, 1. orig.).

[3] Beschreibung und zuverlässige Nachricht von Herrnhut in der Ober-Lausitz etc. (Leipzig 1735).

tjänst, prästvigdes inom densamma, och sändes af Z., som snart lärde känna hans lärdom och begåfning, ut på viktiga deputationsresor till Konstantinopel och Petersburg. Dessa resor kunna dock ej i detta sammanhang skildras. För hans tvänne intressanta beskickningar till Sverige däremot skall jag strax redogöra.

På hösten samma år (1738) kom skomakaren *Elias Östergren* från Stockholm efter växlande lefnadsöden till Herrnhut, drifven dit af samma bevekelsegrunder som Gradin.[1] Han blef kort därpå en af herrnhutismens främste lekmannamissionärer i Sverige. Likaså en snickare *Olof Björn* från Västerås, som i Holland eller England blifvit herrnhutare.[2] Herrnhut och de kolonier, som därifrån anlades i Europa och Amerika, började nämligen vid denna tid blifva eftersökta tillflyktsorter för väckta själar från många länder.

År 1738 höll Z. under stort tillopp af åhörare i Berlin åtskilliga tal och predikningar, som i juni samma år utkommo af trycket[3] och väckte oerhördt uppseende i vida kretsar och snart blefvo ett af de förnämsta medlen till utbredandet af hans åsikter äfven i Sverige. Men hvarken dessa s. k. »Berlinische Reden» eller någon af de ofvannämnda personerna blefvo det allra första upphofvet till den herrnhutiska väckelsen i Sverige, som vi nu skola skildra, utan pastor *Thore L. Odhelius* i Stockholm. Vi öfvergå alltså till:

II. Den herrnhutiska rörelsens uppkomst och första utveckling i Sverige, 1739—1744.

År 1738 reste presidenten i Svea Hofrätt friherre *Otto Reinhold Strömfelt* med fru, son, två döttrar Christina och Ottiliana, sin »hofpredikant» *Thore L. Odhelius* (född 1705),

[1] Hans självbiografi fins tryckt i »Nachrichten aus der Brüder-Gemeine», 1825, sid. 293—319. Dessutom finnas en massa bref, resediarier och deputationsberättelser af honom. Han stod kvar i brödraförsamlingens tjänst ända till sin död d. $^{22}/_{2}$ 1797 och verkade i många år på olika platser i Sverige.

[2] Äfven af honom finnas flere resebref, ett till James Hutton, dat. Leith d. $^{21}/_{7}$ 1739, R. 13, C, 7, ett till församlingen i Marienborn, dat. Stockholm d. $^{30}/_{5}$ 1740, och tre gemensamt med Elias Östergren, dat. Stockholm d. $^{12}/_{9}$, $^{8}/_{11}$ 1740. $^{21}/_{8}$ 1741 (de fyra sista R. 15, Q, c).

[3] Under titel: »Inhalt der Reden, welche zu Berlin an die Frauens- und Mannspersonen gehalten worden im Jahr 1738».

som var konrektor vid Stockholms storskola, och sin »hofmästare» *Johan Fredrik Krüger* till Lifland.[1] Där kommo särskildt de fyra sistnämnda i beröring med den där pågående starka herrnhutiska väckelsen och några af dess ledare: Christian David, prosten Suter, pastor Vierorth i Reval m. fl. De fördes därigenom från sin förra lagiskt-pietistiska ståndpunkt »in på det evangeliska spåret och kommo till lif i Lammets blod». Därtill bidrog äfven studiet af Z:s Berlinische Reden. Vid återkomsten till Stockholm år 1739 började nu Thore Odhelius dels såsom »hofpredikant» hos presidenten Strömfelt dels såsom predikant vid änkehuset med sådan andans kraft, hänförelse och eld predika evangelium om Lammets blod till vår återlösning, att många själar väcktes upp och många förut väckta blefvo hänvisade och förda till frälsaren och nåden i hans blod. Detta väckte genast stort uppseende och opposition bland pietisterna och separatisterna. Ett nytt parti »Odhelianerna» bildades i motsats mot »Tolstadianerna». Tolstadius, som från början intog en afvisande hållning, och den lagiska riktningens män ansågo den nya evangeliska läran lättsinnig. Men de ortodoxa prästerna blefvo mycket glada, att evangelium åter fick luft, och att något lades i vägen för den pietistiska strömningen. Vid Odhelii sida verkade presidenten Strömfelts fyra döttrar Christina, Ottiliana, Ulrika Eleonora och Hedvig ifrigt bland sina kvinnliga bekanta af såväl högre som lägre stånd. Den första mera betydande seger, som den begynnande herrnhutiska rörelsen vann, var f. d. prästmannen *Jonas Hellman*,[2] som genom Odhelius »kom till kunskap om frälsaren och hans blodiga försoning». Denne hade förut gjort sig bekant såsom Tolstadii medarbetare och såsom hans bittre vedersakare och anklagare i den bekanta rättegången med honom, då han anklagades för dippelianism. Därefter hade han själf dragits med af den starka mystisk-separatistiska strömningen, afsagt sig prästämbetet, dragit sig undan i stillhet och i fem års tid lefvat

[1] Den följande skildringen är hämtad ur Arvid Gradins »Bericht von der Deputation nach Schweden a. 1741 an den Erzbischof zu Upsala und dem, was sich sonsten bei dieser Gelegenheit zugetragen» (R. 21, 7, a, 4).

[2] Om honom se Henning, Johan Conrad Dippels vistelse i Sverige etc., sid. 71 ff., 99 ff. Att han slutade som herrnhutare, har hittills ej varit kändt.

ett kontemplativt-asketiskt lif. Då Odhelius började predika om korset samt gaf honom Berlinische Reden att läsa, ville han genast bekämpa honom och i en motskrift vederlägga Z:s lära. Men under arbetet härmed blef han så gripen och medryckt af Z:s framställning, att »han gaf Lammet äran» och visste sedan näst bibeln ingen bättre bok än Berlinische Reden. Den 21 maj 1740 ingaf han till Stockholms stads konsistorium en gripande bekännelse om sina inre strider, förklarade sig nu hafva åter kommit till klarhet angående den evangeliska läran och begärde återfå prästämbetet, hvilket beviljades af domkapitlet i Strengnäs. Han brann nu af ifver att göra »det blodiga Lammet» bekant, predikade med eld och hänförelse i många af Stockholms kyrkor och åstadkom stor manspillan bland sina forna vänner, separatisterna, af hvilka många blefvo »det blodiga Lammets byten och en arbetslön för hans smärta». Men redan i februari följande år (1741) kallades han hädan. Äfven detta år skedde nya väckelser i Stockholm, och bröderna började sluta sig tillsammans i smärre kretsar, ledda af pastor Odhelius, en f. d. separatist, *Nils Nabbelius* († 1742), bekant från uppträdena å Stora Bjurum[1] och nu hofpredikant hos presidenten Strömfelt, samt handelsmannen *Johan Wijk,* hvilken sistnämnde sedan i många år var en af ledarne.

Emellertid hade rörelsen nu äfven på andra håll på allvar trängt in i vårt land. Medlen härtill blefvo de förut nämnda tre personerna, som ingått i brödraförsamlingen, docenten fil. mag. *Arvid Gradin,* skomakaren *Elias Östergren* och snickaren *Olof Björn.*

I januari 1740 ankommo Elias Östergren och Olof Björn till Sverige,[2] sända af brödraförsamlingen för att dels uppsöka de väckta i Sverige dels ånyo försöka upptaga missionsverksamhet bland lapparne, i det man hoppades på större framgång för dem såsom varande infödda svenskar. De verkade

[1] Se Bergstrand a. a., sid. 26, 89 ff. Nabbelii omvändelse till herrnhutismen genom Odhelius i Stockholm är denne förf. obekant.

[2] Källorna till kännedomen om deras resa äro: Elias Östergrens »Nachricht von unsrer schwedischen Reise», dat. Malmö d. 26/8 1740 (R. 19, F, 2, c), de ofvan (sid. 32, anm. 2) nämnda brefven af Östergren och Olof Björn, Östergrens bref till Martin Dober och Joh. Wattewille, dat. Torneå d. 18/12, 19/12 1741 (R. 15, Q, c).

i Sverige mer än ett år och fortsatte i mars 1741 till Torneå. Dessa lekmannamissionärer togo vanligen plats i sitt yrke såsom gesäller hos någon mästare för en tid och fingo därigenom tillfälle att bland sina arbetskamrater och andra, med hvilka de kommo i beröring, frambära sitt enkla vittnesbörd om det slaktade Lammet och dess till försoning utgjutna blod, hvarunder de samtidigt själfva sörjde för sin utkomst. Östergren arbetade en tid i Malmö hos en skomakare och stiftade där en liten brödrakrets,[1] under det Olof Björn ensam fortsatte resan till sin hemstad Västerås, där han vann sin broder, som var guldsmed, och därigenom grundade en liknande krets därstädes. Äfven i Göteborg, Uddevalla och Vänersborg bildade Östergren några små kretsar af trossyskon, och samtidigt omtalas sådana i Örebro och Arboga. Af största betydelse för herrnhutismens vidare utveckling var, att Östergren för densamma lyckades vinna tre framstående personer, nämligen domprosten *Anders Hilleström* i Göteborg, kyrkoherden *Andreas Tengbom* i Främmestad och grefvinnan *Margareta Stenbock, född Clerck,* på Stora Bjurum.

Anders Hilleström hade ända sedan 1712 varit en af pietisternas främste ledare, och Tolstadius hade genom honom mottagit [illegible] andliga väckelse. Han kom ofta i konflikt med sina ämbetsbröder, som förkättrade honom såsom pietist. Därigenom började han alltmer misströsta om kyrkans framtid, hvari han starkt påverkades af separatisterna. Vid denna tid stod han just i begrepp att i likhet med flere andra prästmän nedlägga sitt ämbete och hade därför ej predikat på två år. Då kom Östergren till Göteborg, besökte domprosten och framställde, när han fick höra om dessa planer, den frågan till honom, om han icke trodde, att frälsaren hade insatt honom i detta ämbete. Då han måste bejaka detta, sade Ö.: »Då är det också eder skyl-

[1] Från Malmö reste han öfver Helsingborg till Göteborg och uppsökte under vägen Peter Murbeck, hos hvilken han stannade i två dagar. Denne tog visserligen vänligt emot honom, men kunde ej dela hans åsikter om den fria nåden och syndaförlåtelsen i Jesu blod, utan ansåg, att syndaförlåtelsen tillhörde ett mera utveckladt stadium i det kristliga lifvet. Man måste vara en yngling eller en man i Kristus, innan man fick tillägna sig densamma. (Se Elias Östergrens resediarium, dat. Stockholm d. 11/9 1740. R, 15, Q, c.)

dighet att predika frälsaren och visa själarne till honom». Detta och hvad Ö. i öfrigt hade att frambära, gjorde ett så djupt intryck på honom, att hans betänkligheter försvunno. Han började nu åter predika och »vittnade eftertryckligt och frimodigt om frälsaren». Från denna stund omfattade han äfven med stort intresse och oinskränkt förtroende brödraförsamlingen och dess anhängare ända till sin död (1754), hvarjämte han brefväxlade med den herrnhutiske biskopen *Polykarpus Müller.*[1]

Hvad *Andreas Tengbom* beträffar, hade han sedan 1730, efter att själf hafva mottagit sin väckelse genom Hilleström, verkat såsom en väldig väckelsepredikant i Främmestad, dit folk strömmade till från angränsande socknar i stora skaror, hvarvid många af hans åhörare genom hans dundrande lagpredikningar uppskakades, så att de svimmade, fingo paroxysmer och konvulsioner.[2] Hela församlingen undergick en stor förändring. Men snart tog den okyrkliga mystiskt-separatistiska riktningen öfverhand bland de väckta, drog väckelsen på sned, och Tengbom förlorade sitt inflytande öfver dem. Då kom Östergren dit. Tengbom blef så intagen i honom, att han nödgade honom att stanna där i tre månader, hvilket blef af största betydelse både för honom själf och hans församling. Af flera af Tengboms bref[3] framgår nämligen, att han först nu blifvit fullt viss om försoningsnåden, och att frälsaren nu lagt grunden till en ny andens gemenskap mellan bröderna i hans förr af separatister sönderslitna församling. *Från denna tid voro Tengbom och Främmestad länge den förnämsta utgångspunkten*

[1] I arkivet fins ett bref från Polykarpus Müller till Hilleström, dat. Marienborn d. 25/5 1742, och svaret därpå från Hilleström, dat. Göteborg d. 26/5 st. v. 1742 (hvilket motsvarar d. 8/6 efter nya stilen), R. 19, F, 5.

[2] Se Henning, Rel. rörelser, sid. 223 ff. Bergstrand, a. a., sid. 3 ff. Om T:s herrnhutiska ståndpunkt ha dessa förf. intet att meddela.

[3] Två odat. bref, troligen från denna tid, finnas af honom i Zinzendorfiana, B, d, 26, i Västerås läroverks bibliotek. Dessutom finnas i Herrnhuts arkiv flera bref af honom, två till Arvid Gradin, dat. Främmestad d. 31/8 1742, d. 17/8 1743, ett till Magnus Sten d. 11/2 1744, fem till Lammets församling i Marienborn d. 30/8 1742, 27/4 1744, 8/1, 28/4 1745, 16/4 1746, ett till Gradin d. 30/11 1747, ett sjätte till församlingen d. 18/6 1749 (R. 19, F, 5). Dessutom fins ett bref från biskop Polykarpus Müller till honom, dat. Marienborn d. 24/7 1742 (R. 19, F, 8, B.)

för den herrnhutiska väckelsen i Västergötland, ja, en slags medelpunkt för herrnhutismen i hela västra Sverige, motsvarande Odhelius och Stockholm i östra. Tengbom trädde snart i liflig förbindelse med församlingen i Herrnhut och Marienborn.

Grefvinnan *Margareta Stenbock, född Clerck,* på Stora Bjurum i Vilske-Klefva socken i Västergötland, hade genom sin separation från kyrkan och dess religiösa bruk och genom de egendomliga uppträden, som ägt rum på hennes gård, bekanta under namnet »passionsspelen på Stora Bjurum», gjort sig känd i vida kretsar af vårt land.[1] Troligen på uppmaning af Tengbom besökte Östergren äfven detta »separatistnäste» och stannade där i fyra veckor. Genom hans vittnesbörd om försoningen i Lammets blod fördes grefvinnan (straxt före jul 1740) och de flesta af separatisterna till frid och trosvisshet[2] och förenade sig kort därpå åter med kyrkan och deltogo i gudstjänsten och nattvardsfirandet. Den 22 september 1741 ingaf hon i Skara domkapitel en gripande trosbekännelse om den förändring, som med henne inträdt.[3] Hon blef sedan till sin död (d. 8/11 1743) en ifrig främjare af den nya riktningen bland sina underlydande och sina vänner och bekanta, samt trädde äfven i korrespondens med herrnhutiske biskopen Polykarpus Müller och »generalältestin» Magdalena Schellinger.[4]

En fjärde betydelsefull eröfring gjorde herrnhutismen vid samma tid, då genom Andreas Tengbom och Z:s Berlinische Reden den bekante separatisten, f. d. prästmannen, *Christian Ulrik Lenberg*[5] i Vänersborg »kom på försoningen i Lammets

[1] Se Bergstrand, a. a., sid. 89 ff. Denne författare visar dock föga förståelse för mysticismens karaktär. Han ser däri blott ett rått och skamligt oväsen.

[2] Se Olof Björns (Ulrich Bährs) och Elias Östergrens Relation von der Reise nach Lappland und Finnmarken, dat. Stockholm d. 21/3 1741. R. 15, Q, c.

[3] Se Bergstrand, a. a., sid. 124. Orsaken till hennes omvändelse är denne förf. obekant.

[4] Den 2/8 1742 skref hon ett bref till församlingen (R. 19, F, 5). Därpå kom svar från Polykarpus Müller, dat. Marienborn d. 24/7 1742, och Magdalena Schellinger, d. 19/7 1742. På dessa bref svarade hon med ett bref till Polykarpus Müller, dat. Göteborg d. 2/9 1742. (De tre sista i R. 19, F, 8, B).

[5] Om honom se Henning, Religiösa rörelser, sid. 227 ff., Bergstrand, a. a., sid. 21 ff.

blod och därigenom till frid och ro i sitt hjärta».[1] Den 15 oktober 1740 inlämnade han ett memorial till domkapitlet i Skara, där han ångerfullt återkallade alla sina villfarelser.[2] På våren 1741 (d. 16/5) fick han tillstånd att åter inträda i prästerlig tjänstgöring. Han blef sedan för en tid en af herrnhutismens ifrigaste målsmän i Göteborg.

På flere ställen uttalades nu önskningar om att få personer från församlingen i Tyskland till Sverige för att blifva ledare för de små kretsar, som uppstått här och där i landet. I mars 1741 fortsatte Östergren och Björn från Stockholm till Torneå. Deras missionsförsök bland lapparne och öfriga lefnadsöden kunna vi ej här skildra. Östergren berättar i ett bref från Torneå[3] bl. a.: »I Sverige har frälsaren några hundra, som han fått in i de blodiga såren; äfven finnarne taga del i försoningsblodet; det fattas blott arbetare».

Emellertid hade vid denna tid talrika smädeskrifter mot Z. och herrnhutarne, författade af deras hätske motståndare i Tyskland, blifvit spridda äfven till Sverige. De utskrekos däri såsom de argaste och farligaste kättare världen någonsin skådat. För att bemöta dessa beskyllningar och söka framställa brödraförsamlingen i dess rätta ljus beslöts då på höstsynoden i Marienborn 1741, dit församlingen efter Z:s landsförvisning flyttat sitt hufvudsäte, att sända en högtidlig deputation till ärkebiskopen i Upsala och de förnämsta teologerna i Sverige. Härtill utsågos den förut nämnde mag. *Arvid Gradin* och *Martin Dober,* en f. d. krukomakare, som på grund af sin stora begåfning och sin fromhet åtnjöt stort anseende och vid denna tid användes i församlingens tjänst i Herrnhut.[4] De

[1] Se Gradins »Bericht von der Deputation nach Schweden a. 1741». (R. 21, 7, a, 4).

[2] Se Bergstrand, a. a., sid. 62. Den rätta förklaringen till hans plötsliga återgång till kyrkan har denne förf. ej lyckats finna.

[3] Till Joh. Wattewille, dat. Torneå d. 19/12 1741. R. 15, Q, c.

[4] De viktigaste källorna till vår kunskap om denna deputationsresa äro: Gradins förut nämnda »Lebenslauf bis 8/7 1742», hans »Bericht von der Deputation nach Schweden anno 1741 an den Erzbischof in Upsala» (R. 21, 7, a, 4), hans »Bericht von dem gegenwärtigen Zustand in Schweden», Marienborn d. 19/7 1742 (R. 19, F, 6, 10) samt 15 bref från Gradin och 3 från Dober till vännerna i Tyskland (R. 19, F, 3, a, och 19, F, 2, c).

fingo med sig en officiell skrifvelse på latin från biskoparne Polykarpus Müller och Johan Nitschmann till ärkebiskop *Johan Steuchius* i Upsala och en af Gradin författad historik öfver brödrauniteten under titel: De ecclesia evangelica unitatis fratrum bohemico-moravia, som gick tillbaka ända till apostlarnes dagar. Öfver Pilgerruh och Lübeck anlände de till Stockholm den 15 oktober[1] och fortsatte med postskjuts till Upsala, dit de anlände den 17. Där försökte de genast att framföra sitt ärende till ärkebiskopen. Men denne var sjuk och dessutom missnöjd med sin forne gunstling docenten Gradin, därför att han ingått i den kätterska brödraförsamlingens tjänst. Han ville därför ej taga emot dem utan lät hälsa till Gradin: »Det förundrar mig högeligen, att Ni vill komma inför mina ögon!» De sågo då ingen annan utväg än att med oförrättadt ärende återvända till Tyskland, men frågade först (såsom herrnhutarne vid dylika tillfällen brukade göra) genom lottkastning frälsaren, om de hade något mera där att göra. Då svaret blef jakande, stannade de till middagen och blefvo då verkligen kallade till ärkebiskopen, som tog emot dem sängliggande. Gradins gode vän akademieräntmästaren, mag. Peter Julin, som var ärkebiskopens förtrogne, hade lagt sig ut för dem med detta resultat. Då ärkebiskopen genast uttalade sitt stora missnöje med Gradin, därför att han affallit från den evangeliskt-lutherska tron, svarade denne, att detta icke var sannt. »Nu är jag förvisso mycket mera evangelisk och ortodox än någonsin förut i mitt lif. Förr var jag blott en torr filosof, som väl hade något af de teologiska sanningarne i hufvudet, men intet i hjärtat. Nu lefver jag dagligen och stundligen i tron, i en hjärtlig känsla af, att frälsaren dött för mig, och att jag genom hans blod och förtjänst har rättfärdighet och salighet.» »Det är ock min tro», svarade ärkebiskopen, »och däri vill jag förblifva till min död.» »Det vill jag ock», svarade Gradin. Ärkebiskopen uttalade då sin glädje öfver denna hans bekännelse och var rätt rörd. Med brefvet

[1] Cornelii uppgift i a. a., II, 77, att de först anländt till Göteborg, där de blefvo förhörda af biskop Jakob Benzelius, som upptäckte deras irrlärighet och förbjöd Gradin att där predika, är oriktig. Deras resediarier visa, att de från Lübeck på fem dagar seglade direkt till Stockholm.

från de herrnhutiska biskoparne var han äfven nöjd och frågade därefter åtskilligt om Z. och brödraförsamlingen, angående hvilka han röjde stor okunnighet. Han blef nu så omstämd till deras förmån, att han inbjöd dem till middag följande dag. Vid detta senare tillfälle omtalade han, att han nu låtit för sig föreläsa den till honom öfverlämnade brödrahistorien, som så väl behagat honom, att han fann den värd att genom trycket blifva allmänt bekant. Han anmärkte blott, att det var ovisst, om den apostoliska kyrkan haft sådana församlingsinrättningar, som brödraförsamlingen här visade sig hafva. Gradin erkände riktigheten häraf och framhöll, att deras författning ingalunda vore oföränderlig, ej häller lämplig att öfverallt införa. Ärkebiskopen var isynnerhet nöjd med deras starka betonande af Kristi genom sitt blod för oss förvärfvade rättfärdighet och deras bekämpande af hvarje såväl gröfre som finare egenrättfärdighet.

De besökte nu äfven de teologie professorerna, hvilka enligt Gradins utsago blefvo öfvertygade om den orätt, som de förut gjort både honom och brödraförsamlingen genom sitt otidiga dömande. Professorerna *Matthias Asp* och *Andreas Winbom* voro särskildt vänliga; den senare inbjöd Gradin till supé i sitt hem och ville hafva allehanda upplysningar om Z., om brödrakyrkan och dess författning. Hans mening var, att man ej borde så skarpt klandra bröderna, utan i stället glädja sig öfver, att Gud bevarat den gamla bömisk-märiska kyrkan så pass ren.[1] Genom detta besök i Upsala ansåg sig Gradin hafva vunnit målet med sin resa. Man hade förändrat sina tankar om brödraförsamlingen, som dessutom nu blifvit allmänt bekant vid hela universitetet.

Från Upsala begåfvo de sig åter till Stockholm, där de genast blefvo mycket vänligt mottagna af pastor primarius d:r *Erik Alstrin,* hvilken såsom professor vid Upsala universitet varit inspektor för Västmanland-Dala nation och då

[1] Gradin trodde sig i honom hafva vunnit en anhängare till Z. och brödraförsamlingen, hvarför senare biskop Polykarpus Müller genom ett bref, dat. Marienborn d. 19/7 1742, sökte få direkt förbindelse med honom (R. 19, F, 8, B). Han synes dock ha lämnat brefvet obesvaradt, och ett par år senare (1745) författade han en disputation mot herrnhutarne.

fattat intresse för och tillgifvenhet till Arvid Gradin och hans yngre broder Anders. Den senare var nu anställd såsom hans adjunkt vid storkyrkan i Stockholm. Alstrin inbjöd de båda representanterna för brödraförsamlingen till middag i sitt hem och ville, att Arvid Gradin liksom i forna tider skulle komma och gå »såsom barn i huset». Och sedan han fått svar på alla sina frågor om orsaken till Gradins inträde i brödraförsamlingens tjänst, fattade han ett sådant förtroende till honom, att han gaf honom i uppdrag att besöka några för separatism benägna präster för att söka föra dem till rätta igen genom att meddela dem sina åsikter och sina andliga erfarenheter. Gradin besökte äfven riksrådet frih. *Cederström,* hos hvilken han hade varit informator i 6 år. Denne, som var kanslär för Åbo universitet, erbjöd honom en professur vid Åbo universitet eller, om han så hällre önskade, en kgl. hofpredikantsbefattning, hvarefter han efter all sannolikhet snart skulle blifva befordrad till biskop. Dessutom ville han gärna höra honom predika i sitt »hof». Med anledning däraf anhöll Gradin hos Stockholms stads konsistorium genom dess præses, d:r Alstrin, om tillstånd att få predika i Stockholms kyrkor och inlämnade för detta ändamål den 30 oktober sin trosbekännelse till konsistoriet, som utan tvekan biföll denna begäran. Han predikade nu den 12 november för pastor *Odhelius* i enkehuskyrkan och på e. m. hos frih. *Cederström* inför »en stor och förnäm församling». Följande söndag, den 25:te efter Trefaldighet (d. 19 nov.), höll han högmässopredikan i själfva storkyrkan i stället för sin broder i närvaro af pastor primarius Alstrin och mer än 20 andra präster, som voro nyfikna att höra, hvad »herrnhutaren» hade att säga. Evangelietexten handlade om Kristi återkomst (Matt. 24: 15—28), där det bl. a. varnas för falska Krister och falska profeter. Till ingång tog han 1 Kor. 1: 23, 24: »Vi predika den korsfäste Kristus, för judarne en förargelse och för grekerna en dårskap, men för dem, som äro kallade, både judar och greker, Kristus såsom Guds kraft och Guds vishet», och framställde därefter *den korsfäste Kristus* såsom grunden till vår salighet och hans marter, sår, blod och död såsom tecken, hvarpå man kan känna igen den sanne Kristus och skilja

honom från alla falska. Efter gudstjänstens slut kom d:r Alstrin och de förnämsta prästerna till honom i sakristian och tackade för hans predikan, hvarvid Alstrin utropade: »Hafva vi icke i dag hört en sannskyldig och rätt evangelist?» De gladde sig alla, att hafva hört en som med kraft och nåd vittnade mót egenrättfärdigheten och verkheligheten. Omedelbart efter gudstjänsten predikade han äfven hos hattpartiets chef, kanslipresidenten grefve *Karl Gyllenborg* och inbjöds sedan till middag hos honom, hvarvid denne betygade sitt intresse för Z. och hans skrifter och sin glädje öfver hans arbete för Kristi rike. Äfven i andra kyrkor och »hof» predikade Gradin och »vittnade med glädje om sin blodige återlösare». Den 30 november stiftade han vid en »kärleksmåltid» hos en broder Reiss på Kungsholmen de första »banden» eller »sällskapen», bestående af smärre kretsar af bröder (på 6 à 7 i hvar krets), som på bestämda tider samlades till samtal, bön och studium af herrnhutisk litteratur under ledning af någon mera erfaren broder. Dessutom vann han några personer i Stockholm, som sedan på olika platser blefvo ledare för den nya rörelsen, nämligen: mag. *Johan Holmberg*, präst och kollega vid storskolan, hvilken dels samlade första delen af »Sions sånger», de svenska herrnhutarnes sångbok, dels öfversatte Hollaz'ens »Nådens ordning» och dessutom jämte dessa utgaf en svensk »lösensbok» med språk ur skriften och psalmverser ur svenska psalmboken och Sions sånger för hvar dag af året, hvilka tre skrifter blefvo ett kraftigt medel till rörelsens främjande;[1] vidare studenterna *Olof Gren, Lars Nyberg* och *Brynolf Brisman*, hvilka kort därefter prästvigdes och med ungdomlig hänförelse spridde väckelsen på de platser, där de verkade.[2] Om flere andra präster hyste Gradin äfven godt hopp. Han sammanfattar sitt totalintryck af Stockholm sålunda: »Öfver hufvud ser det ut, som om Lammet hade i sinnet att där låta evangelii ljus med

[1] Sions sånger, som utgafs i många upplagor, säges hafva utkommit i 20,000 exemplar ensamt på 1740-talet.

[2] Gren, som två gånger besökte brödraförsamligen i Tyskland, verkade på olika platser i Stockholm, Nyberg kom 1743 till Pennsylvanien i N. Amerika, där genom hans förkunnelse stora partistrider började (se Otto Norberg, a. a., sid. 58 ff.), Brisman verkade i Flo, Mariestad och Särestad i Skara stift.

klart och kraftigt sken uppgå och samla sig en massa själar till lön för sina smärtor».[1]

Efter dessa stora framgångar i Upsala och Stockholm begaf sig Gradin på en resa genom Sverige och uppsökte därvid många af sina forna vänner och bekanta och predikade i åtskilliga kyrkor. I kyrkoherden *Johan Tillæus* i Kumla nära Sala fann han en kär broder, som sedan troget anslöt sig till de herrnhutiska kretsarne. I sin hemförsamling Vika i Dalarne, där han predikade på juldagen 1741, vann han sin moder, två systrar och en svåger, *Eric Karth.* I Falun förde han några »separatister» till tro på försoningen, i Törsång vann han sin gamle vän, kyrkoherden *Erik Kiörsner,* i Västmanland anslöto sig två separatister från »separatistnästet» på Hofgården i Munktorps socken till honom och började åter besöka kyrkans gudstjänster, äfven i Örebro vann han åtskilliga separatister och hospitalpredikanten *Claës Peter Carelius.* Om separatisterna i allmänhet berättar han, att de i många år förgäfves kämpat och arbetat för att finna frid och ro samt helgelse i sitt hjärta. »Det synes därför som om frälsaren hade preparerat dem för evangeliet. Icke två bland dem ha samma mening och vilja. Man kan se, att Lammet har så skingrat och skilt dem åt, för att de skola böja sig för Jesu kors och nådatron».[2] Han framhöll för dem, att de hittills ej hade velat veta af frälsaren och hans hjälp, och att de med all sin egen fromhet och helighet aldrig skulle kunna få någon sann frid.[3] I Västergötland stannade han i två månader (februari och mars 1742) hos grefvinnan Stenbock på Stora Bjurum och kyrkoherden Tengbom i Främmestad. Under oerhördt tillopp af åhörare äfven från långt aflägsna socknar predikade han i åtta af traktens kyrkor med sådan andens eld, att en ny stor väckelse där uppstod. »Alltjämt blefvo nya väckta, som gräto öfver sitt elände och bådo om nåd.»[4] Han hade fullt

[1] Se Gradins »Bericht von der Deputation nach Schweden a. 1741». (R. 21, 7, a, 4).

[2] Se Gradins bref till Polykarpus Müller, dat. Bjurom d. $^{28}/_{1}$ 1742. (R. 19, F, 3, a).

[3] Se Gradins odat. bref till Jacob Till. (R. 19, F, 3, a).

[4] Se Gradins »Bericht von der Deputation nach Schweden a. 1741».

upp med arbete med alla bekymrade själar, som frågade honom till råds. I Främmestad socken omfattade väckelsen 500 själar, d. v. s. så godt som hela församlingen. Här och på Stora Bjurum sökte han införa ordning och fasthet bland dem genom inrättande af talrika »band» eller »sällskap», hvilkas ledare han sammankallade till en »hjälparekonferens» och därvid gaf dem råd och anvisning, huru de skulle umgås med själarne. Han besökte äfven Vänersborg och Alingsås och bildade små kretsar där. I början af april anlände han till Göteborg, hvarifrån han med första skeppslägenhet ämnade resa tillbaka till Tyskland. Han fick vänta mer än en månad härpå och umgicks under tiden flitigt med domprosten *Anders Hilleström,* garnisonspredikanten *Christian Ulrik Lenberg* och en liten krets af väckta själar. Äfven med biskop *Jakob Benzelius,* hvilken var »en skarp Wittenbergensis» och missnöjd med Z., hade han flera samtal och »sade honom hela den evangeliska sanningen rakt i ögonen». »Sedan har han mycket väl kunnat tåla mig, men han är dock ej att lita på.»[1]

Ett af de viktigaste resultaten af Gradins resa var den lifliga förbindelse, som nu uppstod mellan de svenska herrnhutarne och deras meningsfränder i Tyskland. Biskop Polykarpus Müller öppnade nu den förut omnämnda korrespondensen med domprosten Hilleström, kyrkoherden Tengbom, grefvinnan Stenbock, d:r Alstrin och professor Winbom. De svenska herrnhutarne blefvo mycket ifriga att få resa ned till Herrnhut, Marienborn och andra brödrakolonier i Tyskland och Holland. Det var studenter, präster, men isynnerhet handtverkare, hvilka genom sitt yrke hade lätt att uppehålla sig därnere, som företogo denna resa och ofta stannade ett par år bland bröderna. Sedan de så under denna tid med ifver tagit del i det religiösa lifvet där, blefvo de efter hemkomsten ledare för de herrnhutiska kretsarne i Sverige. Före 1760 torde minst ett 50-tal svenskar, män och kvinnor, hafva aflagt besök därnere. I talrika bref och skrifvelser, som cirkulerade bland bröderna och systrarna i Sverige, redogjorde dessa för allt, som tilldrog sig inom församlingarna, för Z:s tal och predik-

[1] Se Gradins bref till Polykarpus Müller, dat. Göteborg d. 10/4 1742. (R. 19, F, 2, c).

ningar, för missionärernas resor och deras arbete bland hedningar och kristna o. s. v.

Efter Gradins afresa fortsatte rörelsen sin gång på olika håll i vårt land. »Själarne blifva hopvis väckta; den ene efter den andre får nåd att blifva fattig och finna frälsningen vid Lammets kors», skrifver Thore Odhelius till Gradin.[1] I Västerås uppträdde en pastor *Daniel Grau* såsom väckelsepredikant, i Arboga var stor välsignelse bland själarne, i Flo i Västergötland började genom pastor *Brynolf Brisman* en stor väckelse. Äfven prosten *Olof Kolmodin* i Flo var »helt för frälsarens sak».[2] De olika brödrakretsarne besökte hvarandra och korresponderade flitigt sinsemellan. Stockholm- och Främmestadkretsarne voro fortfarande de ledande. Missionsresor företogos af flere personer. Studenten *Olof Strandberg* utsändes från Västerås att besöka Kumla, Sala och Arboga.[3] *Thore Odhelius* besökte Kumla, Sala, Västerås, Arboga, Skara, Främmestad, Flo och Göteborg, öfverallt stärkande bröderna och systrarna. I Främmestad hölls därvid åter en »hjälparekonferens», till hvilken många af ledarne från olika håll sammankommit.[4]

De ofta upprepade bönerna om hjälp af någon broder från Tyskland blefvo ändtligen hörda, när i början af år 1743 en svensk student *Erland Becklind* sändes till Sverige från församlingen i Marienborn till de svenska trossyskonens tjänst.[5] Efter en rundresa till flertalet af de svenska kretsarne tog han sitt hufvudsäte i Stockholm åren 1743 och 1744. Därefter flyttade han till Tengbom i Främmestad, där han stannade

[1] I två bref, dat. Stockholm d. 16/10 1742, d. 29/8 1743. (R. 19, F, 5).

[2] Se Odhelii bref till Gradin, dat. Stockholm d. 29/8 1743. Kolmodin, som är bekant såsom förf. till »Andelig Dufvoröst» och »Biblisk Qvinnospegel», lät öfver sin grafsten sätta följande äkta herrnhutiska strof: »Här göms en syndare, helt fattig och fördömder, Som salig blef af nåd, i Jesu blodssår gömder».

[3] Se »Br. Strandbergs resediarium till Kumla, Sala och Arboga ifrån d. 23 december 1743 till d. 6 januari 1744», i Nordinska samlingen 1795, Upsala universitets bibliotek.

[4] Se »Diarium öfver en resa till Västergötland», d. 5/7—7/8 1744, i Zinzendorfiana B, d, 26. Västerås läroverks bibliotek.

[5] Han hade på en resa i Tyskland år 1741 inträdt i brödraförsamlingens teologiska »kandidatseminarium» i Marienborn, där studenter utbildades hufvudsakligen till brödraförsamlingens tjänst.

till sin död (d. 6/5 1749). Han företog ofta missionsresor till olika delar af landet.

Fortfarande anslöto sig åtskilliga af dippelianernas och mystikernas krets till herrnhutismen. Synnerligen betydelsefullt var, att äfven *Sven Rosén,* den förnämste och mest ansedde af de svenske mystikerna, d. 7/12 1743 inträdde i brödraförsamlingen i Herrnhaag. Han var sedan outtröttlig att i talrika bref och skrifvelser uppmana sina gamla vänner att såsom riktigt arma syndare emottaga nåden i Jesu blod för intet och, förkastande all egenrättfärdighet, endast bygga på Kristi förtjänst och rättfärdighet samt återgå till kyrkans gemenskap.[1] Äfven f. d. prästmannen *Johan Kranck,* som på grund af sina mystiska åsikter år 1733 hade afsagt sig prästämbetet och separerat sig från kyrkan, anslöt sig 1745 till herrnhutismen och återtog följande år sitt ämbete.[2]

Vi kunna nu genom en kort tillbakablick öfver den hittills gjorda framställningen besvara den förut (sid. 22) framställda frågan, om herrnhutarne från början uppträdde såsom separatister och irrlärare. I sin brefväxling med Grundelstjerna och von Strokirch bekämpade Z. Dippel och försvarade den lutherska försoningsläran. Andreas Grassman, Daniel Schneider och Johan Nitschmann trädde i opposition mot dippelianerna och sökte återföra dem till kyrkan. Biskop Rydelius och prästerna i Malmö och Lund måste erkänna, att Z. var ortodox i försoningsläran. När den herrnhutiska väckelsen började i Stockholm, blefvo de ortodoxa prästerna glada, att evangelium åter fick luft, och att något lades i vägen för verkheligheten och egenrättfärdigheten. Präster och andra personer, som separerat sig från kyrkan, återkallade nu sina förra villfarelser, återtogo sina ämbeten och verkade med ifver i kyrkans tjänst. Vi påminna om Jonas Hellman, Nils Nabbelius, Anders Hilleström, grefvinnan Stenbock, Christian Ulrik Lenberg, Sven Rosén och Johan Kranck. Ärkebiskop Joh. Steuchius och d:r Erik Alstrin, som kort därpå (1742) blef

---

[1] Se t. ex. Sven Roséns bref till Johan Kranck, dat. Marienborn d. 24/12 1743, i Zinzendorfiana B, d, 26, Västerås läroverks bibliotek.

[2] Om honom se Henning, Johan Conrad Dippels vistelse i Stockholm etc., sid. 145, anm. 1.

biskop i Växiö, uttalade sin glädje öfver Arvid Gradins vittnesbörd och förkunnelse; den senare använde honom t. o. m. till att motarbeta separatismen. Gradin, som fick predikovenia både af Stockholms stads konsistorium och Västerås' domkapitel, återförde åtskilliga separatister till kyrkans gemenskap. I allmänhet betonade herrnhutarne ifrigt församlingssinnets stora vikt och betydelse. Af talrika själfbekännelser framgår, att dippelianer och mystici, som i många år förgäfves kämpat efter frid i hjärtat, genom den herrnhutiska förkunnelsen om Kristi försoningsblod kommit till trosvisshet och förtröstan på Kristi rättfärdighet och förtjänst. *Hernhutismens första inflytande i vårt land var alltså af god och välgörande art,* ehuru den från början röjde en viss ensidighet genom det starka betonandet af försoningsläran. Den präglades af ett allvar, som måste inge respekt hos hvarje opartisk forskare. Till belysande häraf meddela vi några exempel på deras skrifsätt, jämte några prof ur Sions sånger, första delen, som i allmänhet är af ett sundt och godt innehåll.[1]

Att herrnhutismen det oaktadt kort därpå kom i ett sådant vanrykte i vårt land, berodde ej blott på de talrika smädeskrifterna mot Z. och hans anhängare, som utkommo i Tyskland och äfven öfversattes på svenska, utan äfven och framför allt på det andliga förfall, som vid denna tid ägde rum inom brödraförsamlingen i Tyskland, och som därifrån spridde sig äfven till Sverige. Denna förfallets period skola vi nu behandla.

III. Den herrnhutiska rörelsens urartande i Sverige, den s. k. »sållningstiden» 1745—1760.

Den period af andligt urartande, som på 1740-talet inträdde inom brödraförsamlingen, hade sin grund i flere samverkande orsaker. Förnämsta upphofvet därtill var utan tvifvel Z. själf.[2] Han var en egendomlig känslonatur. Han hade, såsom han själf erkände, »ett geni, som städse var böjdt för extravaganser».[3] Hans åsikter, yttranden, handlingar och stånd-

---

[1] Se Bilaga II.

[2] Se Römer, a. a., sid. 129 ff., Burkhardt, a. a., sid. 71, Cröger, a. a., II, 20, 74 ff., 84 ff., 162 ff.

[3] Römer, a. a., sid. 135.

punkt växlade därför tidt och ofta. I sin starka ifver för lefvande hjärtekristendom i motsats till den blott formella hjärne- och hufvudkristendomen fick han alltmera smak för aningar och känslor och började ringakta klara tankar och begrepp. På vinterkonferensen i Marienborn den 6 december 1740 uttalade han för första gången sin egendomliga »blodslära». Den blef en afgörande vändpunkt i hans åskådning, som nu efterhand ganska väsentligt ombildades från dess förra etisk-religiösa karaktär till en fysisk-mystisk, i det att frälsningen uppfattades såsom en fysisk och metafysisk process.[1] Utgångspunkten för denna ombildning var hans uppfattning af den lutherska nattvardsläran, som af honom tolkades på ett sätt, som påminner om den katolska transsubstantiationsläran. Då Jesus instiftade nattvarden i kretsen af de tolf, var hans eget blod »i dunstform» realiter närvarande i vinet och hans köttsliga lekamen »inknådad» i brödet genom beröringen med hans händer. Kristus meddelar äfven sedan i nattvarden sin gudomliga andekroppsliga natur på ett andekroppsligt sätt, man blir *fysiskt* delaktig, »tingerad» af hans lekamliga kött och blod, församlingen får del af Kristi kropp, af Guds egen natur.[2] Kristus är nämligen själf skaparen, gamla testamentets Jehova, »vår egentlige Fader». »Skaparen har dött för oss», är ett af Z. ofta användt uttryckssätt. Samtidigt begagnade han sig af kenosisläran för att förklara Kristi förnedringstillstånd och sanna mänsklighet och använde om honom såsom människa de mest krassa och grofva uttryckssätt. Då han förebråddes för att blott lära om Kristus och ej något om triniteten, utvecklade han en egen treenighetslära. Han förklarade, att man ej kan genom filosofiska spekulationer förstå eller utforska trinitetens mysterium, utan endast fatta den på praktisk religiös väg genom en lefvande kännedom af den korsfäste Kristus och hans församling. Kristus kallar församlingen till lif; därigenom lär hon känna Gud såsom sitt upphof, sin Fader, som drager omsorg om sig, Sonen såsom den, till hvilkens

[1] För den följande framställningen se Becker, a. a., sid. 366—419.

[2] Den fysiska karaktären af denna Kristi förening med församlingen framhåller han genom att jämföra nattvardsfirandet med äkta makars fysiska förening med hvarandra.

gemenskap hon är bestämd och Den Helige Ande såsom den makt, genom hvars medverkan hon kommit till världen. Detta utvecklade han närmare kort före afresan till Amerika 1741, (där han ämnade missionera bland indianerna), på ett sätt, som äfven de vilda och okultiverade folkslagen skulle kunna fatta genom likheten med deras egna gudaläror. Han lärde nämligen, att treenigheten är en gudomlig familj med fader, moder och son, i det att den helige ande intar moderns plats. Denna gudomliga familj i himmelen motsvaras af en gudomlig familj på jorden, nämligen sonen Kristus och hans brud (församlingen). Församlingen föddes till världen genom Kristi till en lösepänning utgjutna blod och bestod först af Johannes och Maria vid korset. I blodet, genom hvars utgjutande han dog, var Kristi lifskraft, det gaf lifvet åt församlingen, som föddes fram ur hans uppstungna sida, såsom Eva skapades af Adams sidoref. Församlingen kallar Z. därför »manninna» såsom tagen af mannen, »kristinna» såsom framfödd ur Kristus, »kyria», herskarinna såsom Lammets gemål eller hustru. Alla själarne i församlingen äro att betrakta såsom kvinnliga, äro animæ, ej animi; den kroppsliga mandomen är blott ett tillfälligt »ämbete». Kristus är därför den egentlige brudgummen äfven inom det jordiska äktenskapet. Mannen är blott hans ställföreträdare, hans prokurator, »vicekrist». Den Helige Ande framställes såsom en fysisk kraft, såsom församlingens moder.[1] Inne i Kristi sida i hans blod framalstrar hon de troendes själar, hvilka sedan skola utgöra församlingen. De ligga nämligen potentielt inneslutna inne i hans sida, tills dess de bli förenade med en jordisk kropp. Dessa själar äro redan vid sitt inträde i denna världen rena från synd såsom förut döpta i Kristi blod, de äro rättfärdiggjorda, ja delaktiga i Guds natur, Kristi eller Guds »blodsförvandter». De adamitiska kropparne bli genom dessa själar inficierade med gudomlig substans, hvilken förgudningsprocess sedan fullbordas genom sakramentens förmedling. »Lammet, blodet och församlingen» höra oupplösligen tillsamman.[2]

[1] I de tre gudomspersonernas inre förhållande till hvarandra representerar dock den Helige Ande ej den kvinnliga naturen. Det gäller blott om förhållandet till församlingen.

[2] Med församlingen vill han dock ej förstå brödrakyrkan, utan »alla själar,

Församlingen hör i själfva verket såsom Lammets brud med till gudomsfamiljen, som således består af fyra personer. Hennes fullständiga förgudande inträder dock så småningom under tidernas lopp, i det hon genom att återvända in i sidohålan blir fullständigt återförenad med Kristus och genom honom med Gud.

På detta sätt förvandlade Z. hela den kristliga trosläran till ett metafysiskt drama, som i grunden ej har något att göra med religiösa och etiska tankar.[1] Men samtidigt polemiserade han mot allt filosoferande i religiösa frågor och betonade ifrigt, att de endast kunna förstås genom personlig erfarenhet. Det var ursprungligen såsom poet och liturgisk diktare, som han utvecklade detta egendomliga mystiska system. Enligt hans tanke meddelar sig nämligen Gud på ett väsentligt, substantielt sätt i församlingens gudstjänst och kult, hvarvid man i känsla och aning får erfarenhet om andliga ting, som för det teoretiska tänkandet städse förblifva förborgade. På 1750-talet frigjorde han sig så småningom från denna mystiska åskådning och återgick till sin förra religiöst-etiska uppfattning.

Åren 1740—1749 visar Z. öfverhufvud en viss sjuklighet, öfverspändhet och retlighet i hela sitt lynne, framkallad dels af den fiendskap och den förföljelse, för hvilken han städse var utsatt, dels af kroppslig och andlig öfveransträngning, hvilket i någon mån kan förklara, huru han kunde komma in på dessa afvägar. Därtill bidrog emellertid äfven den skism, som 1743 uppstod mellan honom och generalkonferensen i Marienborn, (ett kollegium på tolf bröder, som skulle sköta församlingens ärenden), beroende på olikhet i uppfattningen af brödraförsamlingens mål och grundprinciper.[2] Efter hemkomsten från Amerika höll han i juli 1743 en synod i Hirschberg, hvarest han i vredesmod upphäfde generalkonferensen och ogillade dess åtgöranden under sin frånvaro. Bröderna fogade sig, ödmjukt erkännande hans andliga öfverlägsenhet, och hvarje

som äro församlade i Jesu namn». Många af hans anhängare likställde dock »församlingen» med brödraförsamlingen och ansåg den för »Lammets synliga gemål på jorden», för hvilken de hyste en afgudisk vördnad (se Bilaga III).

[1] Becker, a. a., sid. 406.

[2] Se Burkhardt, a. a., sid. 70.

motsägelse förstummades. Han blef nu »församlingens befullmäktigade tjänare» [1] och en allsmäktig herskare, som vid minsta gensägelse brusade upp i häftighet och vrede, men kort därefter ångrade, att han förgått sig. Han stod vid denna tid ensam, liksom på en höjd högt öfver sina vänner och anhängare. Ingen vågade kritisera hans fantasiprodukter. I stället upptogs allt, hvad han sade, med beundran och blef i förgrofvad eller förytligad form gångbart mynt i församlingens andliga lif. Man försökte efterlikna hans underliga, bizarra skrifsätt och hans ännu underligare poesi. Bönder och handtverkare uppträdde såsom poeter i den Z.-iska stilen, man roade sig med att improvisera sånger, som genast sjöngos o. s. v. Ju flere utländska språk, man kunde blanda in, dess bättre! Denna rotvälska trycktes sedan i de beryktade »anhangen» till herrnhuternas sångbok.

En annan orsak till förfallet inom församlingen var det allmänna försummandet af ett verkligt ingående, självpröfvande bibelstudium. Man nöjde sig med de dagliga »lösensorden», som, lösryckta ur sitt rätta sammanhang i skriften, ofta tolkades på det mest godtyckliga sätt. [2]

En måhända ännu betydelsefullare orsak var den starka tillväxt, som församlingen efter hufvudsätets förflyttande till Marienborn och Herrnhaag i Wetterau fick. Allehanda personer från Tyskland, Schweiz, Holland, England, Frankrike och Skandinavien strömmade här tillsamman, hvilka i motsats till de fattiga bröderna från Böhmen och Mähren till stor del tillhörde de högre och mera bildade klasserna, och därför hade större anspråk på lifvet. Den forna enkelheten försvann, njutningslystnad, sorglöshet och en ständig feststämning trädde i sparsamhetens och flitens ställe, hvarigenom församlingen åsamkade sig en så stor skuldbörda, att den sedan behöfde ett halft århundrade för att blifva kvitt densamma. Härtill kommer, att åtskilliga af dessa personer förut hade varit mystici, hvilka därför blefvo ett lättfånget byte, när mysticismen i ny dräkt höll sitt intåg i församlingen.

---

[1] Själf kallar han sig vid denna tid »ordinarius fratrum». Den 16 sept. 1741 hade äldsteämbetet i församlingen öfverflyttats på Kristus själf.

[2] Cröger, a. a., II, 166.

Svärmeriet tog sin egentliga början på sommaren 1743, då Z. (i juni) stiftade en »narrarnes» orden, hvars medlemmar i motsats mot de visa och kloka i denna världen, skulle handla och tala såsom barn, omyndige och dårar. Därvid borde det förtroliga tilltalsordet »du» användas ej blott till människor, utan äfven till Kristus själf, som därför kallades »Bruder Lämmelein».[1] Sedan växte svärmeriet så småningom och nådde sin höjdpunkt 1748 och 1749, under ledning af Z:s unge, omogne son *Christian Renatus* (Christel), dennes lärare *Johannes Langguth,* (som adopterades af *Fr. von Wattewille* och sedan kallades *Joh. v. Wattewille*), hvilken var äldste för de lediga brödernas kör och gift med Z:s dotter *Benigna,* samt *Anna Nitschmann,* äldste för de lediga systrarnas kör. Kärleksmåltiderna blefvo nu allt kostbarare och talrikare. Illuminationer och fyrverkerier förhöjde feststämningen, församlingssalarne och körhusen blefvo festligt smyckade särskildt vid födelsedagar eller andra bemärkelsedagar, gudstjänsterna firades på ett alltmer gladt och uppsluppet sätt.

I Herrnhaag och Marienborn, som voro hufvudsätet för svärmeriet, fick man särskildt smak för dramatiska upptåg. Vid en löfhyddofest t. ex. uppträdde äfven ynglingen Jesus i gröna kläder. Under påskveckan 1747 framställde de lediga bröderna på dramatiskt sätt Kristi lidandes-, döds- och uppståndelsehistoria; på långfredagen firades en kärleksmåltid, vid hvilken hufvudintresset samlades kring en målning föreställande Kristi sidohåla och huru syndarna togo sin tillflykt in i densamma. I ekstatisk berusning upprepade de festfirande därvid i sina hänförda sånger om såren samma ord en massa gånger såsom: »Seitenhöhlchen! Du bist mein!», eller »Wunden, Wunden, Wunden» etc. Påskaftonen hölls åter kärleksmåltid med korta tal på 30 olika språk. År 1748 framställdes sidohålan på flera olika sätt medelst transparenter, ja t. o. m. genom lefvande bilder, bl. a. såsom ett rum med säng och bord, omkring hvilket sutto hufvudlösa personer, hvilket skulle betyda, att de bodde och lifnärde sig därinne, och att hjärtat tagit öfverhand öfver förståndet. Vid ett annat tillfälle fingo de festfirande äfven promenera tvärs igenom sidohålan. En kärleksmåltid skall

[1] Römer, a. a., sid. 136.

t. o. m. hafva slutat med en liten improviserad bal o. s. v.[1] Detta var, hvad man kallade, »en salig sidohålsperiod!» Sexuella förhållanden behandlades i tal och sång på ett öppet, hänsynslöst sätt, som föregafs vara barnsligt och naturligt, men måste betraktas såsom rentaf osedligt. Särskildt i det år 1745 utkomna »tolfte anhanget» till sångboken träder denna anda i dagen.

Äfven i andra länder började snart genom inflytandet från Tyskland en liknande urartning inom de herrnhutiska kretsarne, icke minst i Sverige, hvarest det andliga förfallet dock ej blef fullt så stort som i Herrnhaag och Marienborn. Redan den förutnämnde *Erland Becklind* synes hafva varit påverkad af den nya riktningen, men den egentlige upphofsmannen till densamma i Sverige blef fil. mag. *Peter Werving* från Gefle. Såsom student hade han först slutit sig till dippelianismen, men sedan i Tyskland ingått i brödraförsamlingens tjänst, blifvit prästvigd och verkat dels i Schlesien såsom föreståndare för en församling, dels i Marienborn såsom lärare vid pedagogiet därstädes. Genom umgänget med Christian Renatus von Z. och Joh. v. Wattewille drogs han här med in i den svärmiska riktningen. På sommaren 1743 började han i sina bref till de svenska herrnhutarne framhålla, att de måste blifva mera barnsliga och enfaldiga, och att de borde hafva en beständig och oafbruten, innerlig känsla af blodet. Genom att blifva helt intagna i Kristi sida och lära sig, hvad det är »att simma i blodet», skulle de blifva rätt saliga och muntra.[2] Utom Peter Wervings bref bidrogo äfven de förut omnämnda meddelandena från församlingens missionskonferenser och församlingsdagar att förbereda den nya riktningen. På nyåret 1745 kommo Peter Werving själf med fru, hvilken var tyska och äfven medlem af brödraförsamlingen, samt Erland Becklinds fru, likaledes tyska, till Sverige. *Genom dessa personers inflytande kom alltså år 1745 svärmeriet från Tyskland öfver till de svenska kretsarne.* Från 1745 till 1751 var Werving ledare för rörelsen i östra Sverige med Stockholm såsom utgångspunkt, under det Becklind, som nu flyttade till Tengbom

[1] Se Ritschl a. a. III, 402.

[2] Se Hedvig och Ulrika Eleonora Strömfelts bref till Peter Werving, dat. Stockholm d. 1/8 1743. (R. 19, F, 5).

i Främmestad, missionerade i västra Sverige. Lyckligtvis läto ej alla herrnhutiskt sinnade präster i Sverige leda sig i ledband af dessa båda anförare. Man bör därför skilja mellan en mera sund riktning inom den svenska herrnhutismen, till hvilken t. ex. *Thore Odhelius* i Stockholm,[1] *Daniel Grau* i Västerås[2] och *Christian Ulrik Lenberg* i Göteborg[3] hörde, och en mera osund, svärmisk riktning med hufvudsäte i Stockholm och Främmestad. Den senare riktningen hade dock en lång tid öfvertaget. Under Wervings ledning indelades Stockholmskretsen i »körer», efter kön och familjeförhållanden (de »lediga», d. v. s. ogifta bröderna bildade en kör, de lediga systrarna en, änkorna en, de gifta en, de större flickorna en och barnen en) samt i ett 30-tal »sällskap». Dessa kretsar, som hade sina olika sammankomster och möten, leddes af särskilde utvalde »arbetare», omkring 25 till antalet, hvilka ofta samlades hos familjen Werving till konferenser, bönemöten och vaknätter. Äfven bland studenterna i Upsala och Stockholm bildades genom pastor *Olof Gren* några sådana kretsar, till hvilka omkring 25 studenter hörde.[4] Den förnämsta bland dem var den redan då såsom ett filosofiskt snille allmänt bekante fil. mag. *Anders Knös,*[5] hvilken på grund af sin religiösa väckelse bröt med den wolffianska filosofien, hvars banérförare han förut varit, öfvergaf den akademiska banan, sålde sitt rikhaltiga filosofiska bibliotek och lät prästviga sig för tjänstgöring i Skara stift, hvarest genom hans kraftiga förkunnelse och vittnesbörd en herrnhutisk väckelse snart upp-

[1] I början af år 1749 skrefvo han och några andra präster ett bref till Z. och begärde förklaring öfver några af hans läror, som de ej kunde gilla (se nedan).

[2] Daniel Grau beskylles af Werving för att ha mera i hufvudet än i hjärtat, men får samtidigt de bästa vitsord af Odhelius, hvilket tyder på, att han ej gillade känslosvärmeriet.

[3] Med anledning af Z:s Pennsylvanische Reden bröt Lenberg med Becklind och Tengbom och motarbetade den osunda herrnhutismen i Göteborg. På hans sida stod en annan herrnhutiskt sinnad präst, *Petrus Arfvidsson* i Gräfsnäs, Skara stift.

[4] Se Olof Grens odat. bref till Sven Rosén 1745 (R. 19, F, 4), däri han lämnar en »katalog öfver ett hemligt seminarium af väckta studenter».

[5] Om honom se Rob. Sundelin, Svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet (Upsala 1886) sid. 117 ff. Att hans religiösa väckelse var af herrnhutisk art, har hittills ej varit kändt. Han uppgifves af Sundelin hafva stått under den spenerska kristendomsåskådningens inflytande.

stod i Vånga församling, där han var sin faders adjunkt.[1] Vid denna tid (omkr. 1746) slöto sig ganska många präster till den nya riktningen, hvilka hvar och en på sin ort ifrigt främjade rörelsen,[2] ehuru dock ej alla på det osunda sättet.

År 1746 fingo bröderna och systrarna i Sverige tvänne betydelsefulla besök från Tyskland, hvilka kraftigt bidrogo till stärkande af den svärmiska riktningens inflytande, isynnerhet i Stockholm. I början af augusti 1746 kom nämligen biskopinnan *Rosina Nitschmann* med ett stort sällskap af bröder och systrar, som ämnade sig till Lifland, på genomresa till Stockholm. I deras följe befann sig äfven en deputation af två bröder *Philip Dörrbaum* och den 21-årige studenten *Charles von Schachman* (jämte den senares betjänt, en broder Böhm), hvilka voro sända till ärkebiskop *Jakob Benzelius* i Upsala för att söka bringa klarhet angående stridigheterna i Nya Sverige i Pennsylvanien, hvilka uppkommit genom de två svenske herrnhutarne *Paul Bryzelius* och *Lars Nyberg*.[3] Charles von Schachman skulle därjämte missionera bland studenterna i Stockholm och Upsala. »En så förnöjd, salig och lustig tid, som vi hade vid moder Rosinas härvaro, ha vi aldrig förr haft i Sverige», säger Peter Werving.[4] Alla körerna i Stockholm hade kärleksmåltider för dessa »pilgrimssyskon». Rosina Nitschmann fortsatte efter en veckas vistelse i Stockholm med sitt sällskap till Riga, under det att Philip Dörrbaum och Charles von Schachman i tre

---

[1] Se Peter Wervings bref till Joh. von Wattewille, dat. Stockholm i juli 1745 (R. 19, F, 4) och d. 11/12 1747 (R. 19, F, 3) samt Olof Grens ofvannämnda bref till Sven Rosén.

[2] Bland dessa märkas: Magnus Hagström, Anders Bredmark, Johannes Sverdsjö, Olof Strandberg, Eric P. Giers och Olof Lind i Stockholm, Carl Tellbom i Estuna i Upland, Eric Unander i Bergsjö i Helsingland, Olaus Diurman, Johan Hasselberg och Olof Siliander i Västerås stift, Paul Florén, Per Blidberg och Peter Eneroth i Skara stift, Arvid Gren i Göteborgs stift, Mattias Jung i Strengnäs stift, Johannes Sundius och Zacharias Arsenius i Lunds stift. En pastor Holmkvist från Ösel verkade i Nyköping, Norrköping och Västervik. I Finland märkas Samuel Wacklin i Lajhela, Abraham Frosterus i Åbo m. fl. Af dessa prästmän vitsordas flere i herdaminnena såsom vår kyrkas allra bästa predikanter.

[3] Om dem se Otto Norberg, a. a., sid. 55 ff., 65, 86 ff., 89 ff., 114, 123, 126, 170.

[4] Se Peter Wervings bref till »Papa» (d. v. s. Z.), dat. Stockholm d. 28 sept. 1746. (R. 19, F, 3).

månader dröjde i Sverige. Vid besöket i Upsala hos ärkebiskop Jakob Benzelius blefvo de visserligen mycket vänligt och höfligt emottagna, men kunde ej inverka på ärkebiskopens uppfattning, att Nyberg vore orsaken till stridigheterna i Pennsylvanien. Något större inflytande synas de ej heller hafva utöfvat bland studenterna. Från Upsala reste de öfver Sala och Kumla till Västerås, hvarest de blefvo inkvarterade i köpmannen *Abraham Hülphers* hem. De fingo där tillfälle att samtala med domprosten *Jacob Svedelius,* åtskilliga studenter och präster och andra personer. Dörrbaum uppskattar antalet af dem, »hos hvilka något godt är», till omkring 40 personer i denna stad.[1] Därifrån fortsatte de i sällskap med Erland Becklind öfver Arboga, Örebro och Skara till *Tengbom* i Främmestad, hvilken församling de funno mycket likna de tyska, herrnhutiska »ortsförsamlingarna». »Broder Tengbom är ett kärt, enfaldigt hjärta och helt med församlingen. Man behöfver ej säga mycket, förrän tårarne stå honom i ögonen.»[2] Från Främmestad reste de till Göteborg, där de besökte domprosten *Hilleström.* »Han älskar församlingen, men är en man med ett svagt hufvud», säger Dörrbaum om honom. Han hade försvarat brödraförsamlingen mot Lenbergs och Matthias Otto Ubechels (nu prost vid tyska församlingen i Göteborg) anmärkningar. Af detta framgår, att såväl Tengbom som Hilleström voro tämligen okritiska gentemot den nya anden inom brödraförsamlingen.

Huru yttrade sig nu denna nya ande? Till belysande häraf meddela vi i en bilaga några bref från svenskar vid denna tid, ett utdrag ur Sions sånger, andra delen, samt ur Z:s märkvärdiga »Wunden-Litaney», som öfversattes till svenska och sjöngs vid deras sammankomster, hvilka ofta räckte långt in på nätterna.[3] Att de ljufva känslor, som dessa och dylika sånger framkallade, ej mycket skilde sig från ekstasens sälla berusning, är visst. En strof i deras »allrakäraste visa» lyder så:

---

[1] Se Dörrbaums »Relation von seiner Reise», dat. Göteborg d. 19/10 1746, fragment. (R. 19, F, 4).

[2] Se Dörrbaums »Relation von seiner Reise».

[3] Se Bilaga III.

Jag allrahälst trifs,
Där sådana gifs,
Som dricka sig rus
Af såren och lefva i sus och i dus.[1]

En sådan stämning af andlig berusning och sällhet möter man ofta i deras bref från denna tid.[2] År 1747 började en »salig sår- och blodperiod» i Stockholm, säger Werving. »Genom vår dyra moders arbete med att förklara såren och vår blodige mans sidohåla för själarne ha vi haft en allt härligare tid.»[3] Ett bref från en annan herrnhutare, som kan anses såsom typiskt för denna tid, börjar på följande sätt: »Jesu såriga och blodröda läppar kysse min allra käraste fars hjärta oupphörligen rätt saftigt och kraftigt!» Därefter skildrar brefskrifvaren, huru frälsaren vid ett tillfälle visade sig för honom »så ögonskenligen i ett lams skepnad, så mild, vänlig och blodig, att bloden flöt strömvis neder på jorden; lammet med sin bloddrypande hud var så lifligen målad för mig i andanom, så att jag begynte med mina lekamliga händer att taga därefter. Denna välsignade synen förde med sig en innerlig, vederkvickande känsla o. s. v.[4] I ett annat bref säger samme brefskrifvare: »Jag kan ej må rätt saligt och väl, om ej blodet allt jämt flyter på min själ; när jag ej känner, att lammets blod rinner, så längtar jag och gråter därefter, till dess jag känner, att det begynner att drypa, — — då säger jag: icke är jag värd därtill, men som du dock blöda vill, så välan med blod mig fyll, min allra käraste Jesu, låt nu själen min, som en svamp du in med blodet, som så lätt utflyter ur din kropp och aldrig tryter. Jag vill i bloden den dyra floden mig nedersänka, så att ingen ser mig till» o. s. v.[5] *Johan*

---

[1] Se Peter Wervings bref till »pilgrimsförsamlingen och alla medlemmar af den heliga synoden», dat. Stockholm d. 14/4 1747. (R. 19, F, 4).

[2] Se t. ex. fröknarna Strömfelts bref till församlingen, dat. Stockholm d. 14/4 1747 (R. 19, F, 5), af hvilka ett är meddeladt i Bilaga III.

[3] Se Peter Wervings bref till Joh. von Wattewille, dat. Stockholm d. 11/12 1747. (R. 19, F, 3).

[4] Se ett bref från C. H., dat. d. 18/7 1747, i Nordinska samlingen 1975, 27, r. Upsala universitets bibliotek.

[5] Se Nordinska samlingen 1975, 27, r.

Wijk skrifver i ett bref bl. a.: »Nu ville jag gärna bli helt och hållet innesluten i den blodiga sidan, ja, jag ville blifva gömd så djupt in i såren, att jag aldrig i evighet mera kunde komma ut, utan städse finge lefva och sväfva i det röda hafvet af det för alla synder utflutna blodet.»[1] Dessa herrnhutiska bröder kalla sig »blodtörstiga bin», »blodiglar», »sårmaskar», »korsluftfåglar», »korsluftdammkorn», »sidohålshjärtan» o. s. v. »I Lammets allrakäraste lilla sidohåla ha vi allt, hvad vi till kroppens och själens näring behöfva, mat och dryck, kläder, hus och hem och allt, och dessutom många utomordentligt saliga divertissementer», skrifver Werving.[2] På sina sammankomster brukade de ofta stämma i med ett: »Vivat lilla sidohålan min!»[3]

Den brudkärlek till den söte brudgummen, som jämte sår-, blod- och sidohålskulten var hufvudinnehållet i deras fromhet, tog sig flera egendomliga uttryck. Så t. ex. i den uppfattningen, att Kristus var den egentlige brudgummen äfven inom det jordiska äktenskapet. Han hade enligt denna åskådning äfven rättighet att bestämma, hvilken som skulle vikariera för honom såsom »vicekrist». Genom lotten, i hvilken de menade sig hafva honom personligen närvarande hos sig, läto de därför honom själf afgöra, hvilka personer genom äktenskap skulle förenas med hvarandra. Detta torde hafva gått så till, att några af brödra- och systrakretsarnes ledare utvalde två »lediga» systrar, som ansågos lämpliga för den »ledige» broder, som skulle inträda i det äkta ståndet, hvarefter frälsaren genom lotten afgjorde, hvilkendera som var den rätta. På detta sätt bortgiftes bl. a. prästerna *Joh. Kranck* (med en kammarjungfru hos fröknarne Strömfelt) och *Joh. Sverdsjö*.[4] Dessa äktenskap blefvo oftast högst olyckliga, och

---

[1] Se Johan Wijks bref till församlingen, dat. Stockholm d. 7/2 1746. (R. 19, F, 2, a).

[2] Se Peter Wervings bref till pilgrimsförsamlingen, dat. Stockholm d. 27/8 1748. (R. 19, F, 3, b).

[3] »Vivat das Höhlgen mein!», se Peter Wervings bref till »Papagen» (Z.), dat. Stockholm d. 4/10 1748. (R. 19, F, 3, b).

[4] Se Peter Wervings bref till pilgrimsförsamlingen och den heliga synoden, dat. Stockholm d. 12/4 1748. (R. 19, F, 4).

sedan anklagades särskildt en fru *Schmidt* i Stockholm för den ifver, hvarmed hon gjort ihop partier på detta sätt å frälsarens vägnar.

Äfven under andra former trädde brudkärleken i dagen: För att åstadkomma en varmare stämning bland bröderna och systrarna uppfann Werning bl. a. den s. k. »förbunds- och körkvarten», hvilket var en utvald trängre krets af sådana, om hvilka de voro försäkrade, »att de verkligen hade erfarit Jesu blod på sina hjärtan», till ett antal af 41 personer (13 bland de gifta, 10 bland de lediga bröderna och 18 bland de lediga systrarna). Dessa sammankommo till en kärleksmåltid, efter hvilkens slut de förbundo sig med hjärta och mun inför sin brudgums och mans fötter att tillhöra honom och svuro honom evig trohet. Därefter åtnjöto de sin mans marterlekamen och dyra blod, hvarigenom deras förbund blef konfirmeradt och befästadt för evigheten.[1] Sådana sammankomster, hvilka voro ett slags trolofnings- eller vigselakter mellan brudsjälarne och deras brudgum, upprepades af de utkorade en gång i månaden, hvarje kör för sig. En liknande sammanslutning bildades af *Arvid Gradin,* vid hans andra besök i Sverige (sept. 1748—jan. 1750). Äfven han hade nämligen ryckts med af den allmänna, osunda strömningen inom herrnhutismen. Han utvalde likaledes en trängre krets, som kallades »hopen utan namn», och skildrar, huru de på sina sammankomster blefvo »af sin äldste och man äktenskapligt omfamnade, smekta och kyssta under en outsäglig, alla hjärtan hänryckande, genomträngande och försmältande nåd».[2] I ett bref till en af sina vänner säger han: »Jag njuter här häpnadsväckande saligheter, så att jag ofta för min mans kyssar är nära att fara ur stoftshyddan.»[3] Och Peter Werving berättar i en skildring af det inre tillståndet år 1750: »Vår trogne

---

[1] Se Peter Wervings bref till Johannes Wattewille, dat. Stockholm d. 11/12 1747. (R. 19, F, 3). Han kunde därefter säga: »Ich lebe unter meinem Volek, welche sind Herzelein, verliebt in Jesu vier Nägelein und in sein allerliebtes Seitenhöhlchen». (Se samma bref).

[2] Se Gradins »Bericht von meiner Reise und Verrichtung in Schweden 1748—1750», dat. Barby d. 29/6 1750. (R. 19, F, 6, 43).

[3] Se Gradins bref till Koeber, dat. Stockholm d. 9/5 1749. (R. 19, F, 6).

frälsare och blodige försonare har uppenbarat sig för åtskilliga af våra syskon såsom deras evige själaman och brudgum och tillika skänkt dem den nåden att anse sig såsom hans prädestinerade och utvalda brudar, byggda ur hans blodiga sida och därtill skapade att sofva i hans famn. Hvad för salighetar vi åtnjutit med hvarandra af sådan intim gemenskap och familjärt, speciellt umgänge med vår man, som förvärfvat oss denna nåd genom blodig död och bittra smärtor, kan jag ej beskrifva».[1] I ett annat bref skrifver han: »Vi ha smakat, känt och erfarit någonting outsägligt och alltigenom saligt ur och i vår mans gudomliga sidohåla. Hans äktenskapliga kyss böjer och förödmjukar oss, och jag tänker då: vill han kyssa och omfamna mig, så är jag här, hans lilla brud. Han kan icke annat, ty min själ härstammar ur hans sidohåla och den blodström, som spjutet stötte fram. Det vet och känner jag helt visst».[2] — Ett tredje liknande sällskap utgjordes af dem (39 till antalet), hvilka fått det stora förtroendet att blifva invalda bland »de tre tusen i en själ», en egendomlig sammanslutning af herrnhutare, spridda i alla länder, som skulle bokstafligen efterlikna den första pingstförsamlingen, om hvilken det heter, att de voro ett hjärta och en själ (Apg. 4: 32).[3]

Den fromhetstyp, som under dessa former och i dessa utgjutelser träder oss till mötes, är till innehållet trots den olika formen ungefär af samma slag, som den vi mötte i mysticismen och dippelianismen.[4] Vi återfinna äfven i denna fromhet flera katolicerande drag. Visserligen framhålles här Kristi martergestalt, hans blod och sår såsom underpanter på, att lösepenningen är betald och försoningen fullbrakt och ej i främsta rummet, såsom inom katolicismen, för att väcka fromma känslor af medlidande. Men samtidigt sättes något liknande i stället, i det att det ifriga sysselsättande med Kristi yttre kroppsliga lidande afser att framkalla en stämning af senti-

---

[1] Se Peter Wervings bref till den heliga synoden, dat. Stockholm d. 26/9 1750. (R. 19, F, 4).

[2] Se Peter Wervings bref till »Papagen» (Z.), dat. Stockholm d. 4/10 1748. (R. 19, F, 3, b).

[3] Se Peter Wervings i not 1 omnämnda bref.

[4] Se sid. 18 ff.

mental förälskelse i martermannen och hans sår samt ett intimt och familjärt umgänge med hjärtevännen och brudgummen, som särskildt genom omtolkningen af frälsningshistorien i fysisk riktning mister allt etiskt innehåll.[1] Vi böra dock påminna om, att dessa drag i Z:s fromhet till stor del återfinnas hos många af de lutherska psalmdiktarne redan under 1600-talet, och att han således i visst afseende var ett barn af sin tid.[2]

Många af de svenska herrnhutarne hade förut varit mystici. För dem var denna nya mysticism egentligen blott ett återfall till deras förra ståndpunkt. Andra, hvilkas själsanlag ej lågo åt detta håll, kunde samtidigt blifva bevarade för känslosvärmerit. Hos åtskilliga af dem finner man äfven en blandning af mysticism och etisk religiositet. Detta framträder i deras poetiska alster. I andra delen af Sions sånger, som i allmänhet är präglad af etiskt allvar, har intagits en parafras af Höga Visan, däri man knappt kan finna en enda etisk-religiös tanke.[3]

När *Arvid Gradin* i sällskap med skräddaregesällen *Långberg* den 12 sept. 1748 för andra gången anlände till Stockholm med uppgift att taga reda på, huru brödraförsamlingens sak f. n. stod hos det svenska prästerskapet och se till, hvad därvid vore att göra, hade den yttre situationen totalt förändrats.[4] Han rönte nu ett mottagande, som var fullkomligt motsatt det tillmötesgående och de sympatier, som förra gången kommit

[1] Se Ritschl, a. a., III, 212, 289 ff., 387, Becker, a. a., sid. 406.

[2] Se sid. 19 och Ritschl, a. a., II, 63 ff.

[3] Se Bilaga III. Ytterst känslofull, ehuru ej blottad på religiöst innehåll, är äfven »Brudens passionssång om sin brudgumme» (tryckt år 1747). Denna sång, som enligt von Ranzau var författad af Jonathan Bréant och sedan äfven blef öfversatt till danskan, sjöngs vid flera kärleksmåltider under stor rörelse och många tårar. »På detta sätt bruka vi ofta göra oss lustiga», säger Peter Werving (i brefvet af d. 14/4 1747).

[4] Källorna till denna deputationsresa äro: Gradins »Bericht von meiner Reise und Verrichtung in Schweden 1748—1750», (R. 19, F, 6, 43), hans »Bericht von meiner Expedition in Schweden a. 1748», (R. 21, 7, a, 4), båda dat. Barby d. 29/5 1750, (den senare är en omarbetning af den förra, hvarvid vissa uttryck från den osunda perioden ändrats och ersatts med andra), hans »Bericht von Schweden an den Synodum Unitatis Fratrum mens. Sept. MDCCL», dat. Barby d. 7/9 1750, (R. 19, F, 4), 22 bref från Gradin till Z. och andra personer i Tyskland (R. 19, F, 3, a och R. 19, F, 6), 7 bref från Peter Werving till Z. (R. 19, F, 3, b), m. m.

honom och brödraförsamlingen till del. Han besökte genast pastor primarius d:r *Bergius*, öfverhofpredikanten *Samuel Troilius* och ärkebiskop *Henrik Benzelius*, hvilken sistnämnde visserligen i början visade honom en viss artighet, men snart blef hans häftige och lidelsefulle motståndare, därtill uppäggad af öfverhofpredikanten Samuel Troilius och d:r *Justus Kristoffer Hausswolff*, kyrkoherde i Riddarholmens och Bromma församlingar och herrnhutismens ifrigaste bekämpare i vårt land.[1] Just vid denna tid utgaf prosten *Erik Beckman* i Knutby och Faringe församlingar en öfversättning af Ernst Salomon Cyprians »Varning för indifferentismen» jämte en inledning angående Z:s och den herrnhutiska sektens mångahanda kätterier. Med anledning häraf växlades flere stridsskrifter mellan Gradin (hvilkens arbeten dock ej fingo tryckas) och Beckman samt komministern i Maria församling i Stockholm mag. *Johan Kumblæus*, hvarjämte en vidlyftig och långvarig rättegång inleddes mot Gradin i Stockholms stads konsistorium, som vi dock ej hinna gå närmare in på.[2] Det hjälpte nu föga, att Gradin sökte bevisa, att brödraförsamlingen var ortodox och af en kursachsisk kommission år 1748 blifvit erkänd såsom anhängare af den augsburgiska bekännelsen. Z:s många egendomliga skrifter och särskildt det beryktade tolfte »anhanget» till brödraförsamlingens sångbok spriddes i staden och väckte allmänt åtlöje och förargelse. De värsta rykten kommo i omlopp om herrnhutarne. Deras lära om den Helige Ande såsom moder inom treenigheten och om frälsaren såsom brudgum uttolkades på det »liderligaste» sätt. Man sade bl. a., att de hade infört Jupiter och Juno bland sina gudar. En liten vers af Z. om gudomspersonerna och församlingen, afsedd för barnen, kom i hvar mans mun såsom en annan gatvisa. Den återfins i »tolfte anhanget» (N:o 1909, sid. 1831), och lyder:

---

[1] I Västerås läroverks bibliotek, vol. B, e, 23, finnas omkring 200 bref i original från Henrik Benzelius till Justus Kristoffer Hausswolff, hvilka mest afhandla herrnhutismen i Sverige.

[2] Om densamma se Stockholms konsistorii protokoll år 1749 i kgl. riksarkivet samt Anders Neander, Bidrag till den svenska brödraförsamlingens historia intill år 1750, Upsala 1883, sid. 48 ff., och Herman Levin, a. a., sid. 277 ff.

Ich liebe mein Papagen,
ich liebe mein Mamagen,
und Bruder Lämmelein,
ich lieb die lieben Engel,
ich lieb die obern Sprengel,
das Kirchlein und mein Herzelein.[1]

Med anledning häraf skref Gradin till Z. och uttalade sitt beklagande öfver, att »tolfte anhanget» och liknande böcker blifvit tryckta, och att »brudhemligheterna» blifvit yppade för sådana, som ej hade förmåga eller vilja att rätt fatta dem.[2] Han ville dessutom, att Z. på något sätt skulle söka afhjälpa detta onda. Äfven *Thore Odhelius* och några andra präster i Stockholm voro djupt bekymrade öfver denna skandal och beslöto sig för att skrifva ett allvarligt bref till Z., som nu befann sig i London, och ställa honom till rätta för alla sina underligheter och motsägelser. Måhända bidrogo dessa bref till att väcka Z. upp ur det tillstånd af andlig förslappning, hvari han befann sig.[3] Alltnog, just vid denna tid började han vakna upp och inse, huru djupt brödraförsamlingen under de senaste åren sjunkit från sin forna ståndpunkt. Det blef nu hans mål att söka råda bot på skadan och återupprätta de förfallna församlingarna. Den 10 febr. 1749 skref han en allvarlig, bestraffande rundskrifvelse till församlingarna, däri han icke heller skonade de i saken invecklade hufvudarbetarne. »Hit till mig hvar och en, som tillhör Herren! Den som är olydig, skall få sin dom, hvem han än må vara!», så slutar detta märkliga bref.[4] Han afsatte vidare sin son »Christel»

---

[1] »Papagen» skall vara Gud Fader, »Mamagen» den Helige Ande och »Bruder Lämmelein» Kristus.

[2] Se två Arvid Gradins bref till »Papagen» (Z), dat. Stockholm d. $^{27}/_{12}$ 1748, d. $^{31}/_{1}$ 1749 (R. 19, F, 3, a).

[3] Bland de få, som opponerade sig mot den osunda riktningen märkes äfven Martin Dober, som 1741 besökte Sverige med Gradin. Han lyckades dock ej vinna gehör hos Z. utan kom i missgunst och dog i elände 1749. Se Ritschl, a. a., III, 402.

[4] Se Cröger, a. a. II, 119, 168 och August Gottlieb Spangenberg, Leben des Herrn Nicolaus Ludwig Grafen und Herrn von Zinzendorf und Pottendorf (8 delar, 1772—75) VI, 1768, 1788.

från hans ämbete såsom äldste för de lediga bröderna, kallade honom och hans närmaste vänner, som varit ledare för svärmeriet, till sig och bestraffade dem muntligen. Därefter sändes biskop *August Gottlieb Spangenberg, Joh. von Watteville, Leonhard Dober* och *David Nitschmann* till Tyskland för att anställa visitation i de tyska församlingarna och afskaffa missförhållandena. Kort efter den nämnda rundskrifvelsen (af den 10 febr. 1749) sände han äfven ett bref till Thore Odhelius och »consortes» i Stockholm.[1] Däri uttalar han sitt missnöje med Werving och Gradin och alla hierarkiska sträfvanden inom brödraförsamlingen[2] och uppmanar Odhelius och hans ämbetsbröder att lugnt säga sig lös från den märiska kyrkan, »dess hierarki, boktryckeri och utkomna tryckalster», särskildt de tolf anhangen, hvilka blott äro poetiska privatskrifter och inga af församlingen antagna sångböcker. Gemenskapen i anden är hufvudsaken. Hvad motsägelserna hos honom själf beträffar, så bero de på, att hans uttryck äro »poetiska ebullitioner», som ej kunna efter logisk metod sönderplockas och undersökas, och att han liksom aposteln Paulus blifvit förd på ett speciellt sätt af Gud. De böra hålla sig till Herrnhut (ej till Herrnhaag och Marienborn), emedan de mähriska bröderna därstädes i 26 år fasthållit vid den lutherska religionen. Helst ser han, att de lägga hans skrifter å sido och förblifva vid den heliga skrift och augsburgiska bekännelsen. Att den helige ande är alla troendes moder, hvilket bevisas af Joh. 3 kap., och att frälsaren är skaparen, såsom Johannes, Paulus, de äldsta lutherska psalmerna och augsburgiska bekännelsen lära, måste han för sin del dock alltid hålla fast vid.

Öfver detta bref blef Odhelius mycket glad och visade sig åter vänlig och hjärtlig mot bröderna.[3] Någon slags reform i deras religiösa lif sökte dock hvarken han eller Gradin och Werving att åstadkomma.[4] Det dröjde ännu i öfver 10 år,

---

[1] Brefvet är dat. London d. $^{24}/_{2}$ 1749 (R. 21, 7, B).

[2] Därmed syftar han på åtskilliga bröders arbete för att ställa den mähriska kyrkan oberoende af den lutherska statskyrkan, hvilket Z. ogillade (Jfr t. ex. Römer a. a. sid. 117 ff.).

[3] Se Gradins bref till Papa, dat. Stockholm d. $^{25}/_{8}$ 1749. (R. 19, F, 3, a).

[4] Några år senare (1756) visade sig Odhelius (han hade 1754 blifvit kyrko-

innan någon sådan kom till stånd i Sverige. Då alltså »sällningstiden» blef så långvarig i vårt land (öfver 15 år), gjorde den också större skada här än på andra håll, därigenom att dess antinomistiska, hyperevangeliska åskådning och praxis under denna tid hann blifva fastare och djupare inrotad.[1]

Rättegången med Gradin slutade med hans landsförvisning i januari 1750. Äfven Peter Werving var några gånger uppkallad inför konsistoriet men gick dock fri från rättegång, emedan han tämligen väl lyckats hemlighålla sin verksamhet i Stockholm och i landsorten. Han började dock nu känna det för trångt i Sverige och var dessutom sjuklig, hvarför han lämnade landet på våren 1751,[2] och begaf sig till Herrnhut, där han några år senare afled (1755).

Synnerligen upplysande äro de uppgifter, som Gradin och Werwing lämna om herrnhutismens utbredning i vårt land.[3] Gradin, som genom sina resor noga kände förhållandena i de flesta europeiska länder, säger sig ej veta något land, där så många präster anslutit till rörelsen som i Sverige. Olof Gren och några andra präster hade år 1750 vid en beräkning af deras antal kunnat sätta upp en katalog på *ett hundra »prästbröder»*, hvaribland femton i Stockholm. Att dessa prästmän utöfvat stort inflytande till rörelsens spridande är säkert. Hela antalet syskon i Sverige beräknades af Wer-

herde i Flo i Skara stift) åter afvogt stämd mot brödraförsamlingen och förmådde äfven Tengbom i Främmestad att afvisa Elias Östergren vid hans besök där nämnda år. (Se Elias Östergrens odat. resediarium 1756—57, R. 19, F, 2, a).

[1] Därtill bidrogo äfven tre bröder, tillhörande den svärmiska riktningen, hvilka på hösten år 1748 anlände hit från Tyskland och började missionera här, nämligen *Peter Mall*, som verkade i Falun, Främmestad och Göteborg, *Elias Östergren*, som på resa till Torneå en tid vistades i Främmestad och Göteborg, och gårdsinspektoren *Stenström*, som reste omkring i Södermanland, Östergötland, Småland, Skåne och Finland. Se Wervings bref till Papagen, dat. Stockholm d. 30/1 1749, d. 16/7 1749. (R. 19. F, 3, b).

[2] Se Gradins bref till Papa, dat. Herrnhut d. 22/2 1751 och Wervings bref till Papa, dat. Herrnhut d. 16/8 1751. (R. 19, F, 3).

[3] Se Gradins, »Bericht von meiner Reise und Verrichtung in Schweden 1748—50», hans »Bericht von Schweden an den Synodum Unitatis Fratrum mens. Sept. MDCCL», hans katalog öfver 72 svenska herrnhutiska präster och Wervings »Verzeichniss der Orte, wo die Geschwister in Schweden wohnhaft sind, nebst der Anzahl derselben». (R. 19, F, 2, d).

ving till *åtta hundra, spridda på sjuttio olika namngifna platser.*[1] Men däri äro inberäknade blott sådana, som ordentligen anslutit sig till brödra- och systrakretsarne, ej den okända mängd, som hemligen var påverkad af den herrnhutiska förkunnelsen.

Efter Wervings afresa uppkom stora partistrider inom Stockholmskretsen, emedan man saknade en ledare, som alla kunde gilla. I början splittrade de sig i två partier, det ena under ledning af *Johan Wijk,* det andra ledt af den bekante *Anders Carl Rutström,* komministersadjunkt vid storkyrkoförsamlingen; men snart växte partiernas antal till åtta. Det politiska partiväsendet, som nu florerade som värst, inverkade äfven på det religiösa området och bidrog i sin mån till dessa partiers uppkomst. Johan Wijks parti, som omfattade 160 personer (däribland fem präster), upprätthöll fortfarande förbindelsen med brödraförsamlingen i Tyskland,[2] med hvilken däremot Rutström och hans anhang, bestående af 300 personer (hvaribland äfven fem präster) ej ville hafva något att göra. Rutström sträfvade nämligen efter att själf öfvertaga ledningen af den svenska herrnhutismen, hvartill de, som fortfarande ville hafva bröder från församlingen i Tyskland till ledare, ej ansågo honom kompetent eller befogad. Inom det förra partiet gestaltade sig samlifvet på ungefär samma sätt som under Wervings tid med körer, sällskap, konferenser (d. v. s. de ledande hufvudarbetarnes sammanträden) och kärleksmåltider, hvilka nu förekommo allt oftare. Äfven det religiösa lifvet var ungefär likartadt det, som vi förut skildrat, ehuru sammanhållningen så småningom blef allt svagare och de förr så varma känslorna efter hand kallnade af.[3] Men hurudant var det religiösa lifvet inom det andra partiet? Till hvilken riktning inom herrnhutismen hörde dess beryktade ledare, den af alla svenska herrnhutare utan tvifvel mest be-

[1] Dessutom räknas i Finland 68 syskon på 7 olika platser.

[2] Af honom finnas fyra bref från denna tid, ett till Joh. Nitschmann, dat. Stockholm d. 29/12 1752, de tre andra äro odaterade. (R. 19, F, 2, a).

[3] Detta framgår af Johan Wijks ofvannämnda bref, af två bref från Eric Arbin (det ena dat. Stockholm d. 26/1 1753, det andra odat.), två bref från fröknarna Strömfelt (R. 19, F, 2) samt Johan Nitschmanns bref till Papa, dat. Herrnhut d. 1/8 1755. (R. 19, F, 4).

kante *Anders Carl Rutström?* Var han påverkad af den osunda, mystiska herrnhutismen, eller var hans fromhet af det sundare slag, som vi hafva mött hos t. ex. Thore Odhelius och i herrnhutismens första period i vårt land? Denna fråga är tydligen af största vikt för ett rätt bedömande af Rutström och hans insats i de andliga rörelsernas historia i vårt land.[1] Till denna betydelsefulla frågas besvarande lämnar arkivet i Herrnhut viktiga bidrag.

Först är då att märka, att han just under den svärmiska periodens höjdpunkt i Stockholm (år 1748 vid 27 års ålder) anslöt sig till brödernas krets och sedan började göra sig bemärkt såsom en väldig väckelsepredikant. Gradin berättar nämligen om honom, att han vid sagda tid var obekant med bröderna och äfven eljes okänd i Stockholm, men han (Gradin) fick honom genast kär och förde honom in i brödernas krets, med hvilka han snart blef ett hjärta och en själ. Han hade ett klart hufvud, ett helt evangeliskt sinne och predikade »såsom en broder ur församlingen» med största välsignelse. Han älskade och ärade brödraförsamlingen och Z. och var villig att offra både ämbete och lif för bröderna. Äfven Werving höll honom en tid för den förträffligaste predikanten i Stockholm.[2] Efter Gradins afresa kunde Rutström dock ej längre draga jämnt med Werving, hvilken han i kyrkligt afseende betraktade såsom en sektmakare, och började till hans stora förtrytelse bilda ett eget parti. Det oaktadt måste Werving erkänna, att R. ej gjorde någon skada bland syskonen.[3] Dessa Gradins och Wervings yttranden om Rutström äro viktiga. De synas ådagalägga, att i grunden ingen meningsskiljaktighet rådde mellan dem, hvilka voro representanter för den svärmiska herrnhutismen, och honom, och att han alltså tillhörde samma riktning. Han försökte sedan jämte sina två förtrogne anhängare, de ofvannämnde *Olof Strandberg* (se sid. 45), som nu var hofpredikant hos presidenten, friherre Erland Broman, och

[1] J. H. Björnström (i Nordisk Familjebok, XIV, 87) fritar honom helt och hållet från »den hyperevangeliska förvillelse, som utgör grundtonen i Z:s lära».

[2] Se Gradins »Bericht von meiner Reise und Verrichtung in Schweden 1748—50».

[3] Se Gradins »Bericht von Schweden an den Synodum Unitatis Fratrum mens. Sept. MDCCL.

skräddaregesällen *Långberg* (se sid. 61)[1] att genom upprepade underhandlingar förlika sig med Johan Wijks parti, men allt var förgäfves. Motståndarne beskyllde honom för ett oordentligt lif, för lättsinne i umgänget med kvinnor, för högmod och hersklystnad. Äfven i läran afvek han från dem, i det han ansåg dem alltför lagiska och egenrättfärdiga, hvaremot han själf lärde, att efter Kristi försoningsdöd alla människor utan undantag voro Guds barn, man behöfde bara tro, att man var det, så vore allt bra; och om man äfven syndade, så kunde synden ej mer fördöma.[2] Hans ståndpunkt skulle alltså hafva varit mera antinomistisk än deras. När pastor *Joh. Hüffel*, som var anställd i brödraförsamlingens tjänst såsom resepredikant i Kurland, år 1759 kom öfver till Stockholm för att undersöka förhållandena bland bröderna därstädes och söka få till stånd en reformation af deras lif och åskådning och förlikning mellan partierna, fick han den uppfattningen, att Rutström och hans parti voro kvarlefvor af den »fatala» svärmiska perioden, hvilka man hopplöst måste lämna åt sitt öde.[3] Att dessa ofördelaktiga omdömen om Rutström i hufvudsak äro riktiga, bekräftas vid en närmare granskning af hans poetiska författarskap.

År 1778, sex år efter hans död (1772), utkom i Köpenhamn »Sions Nya Sånger af framlidne Theologiæ Doctoren och Kyrkoherden i Stockholm Hr. Anders Carl Rutström under dess prädikoår författade». Af dessa uppges 110 sånger vara af Rutström, de öfriga 47 äro af andra författare.[4]

[1] Långberg synes hafva varit en kvinnoförförare. Han beskrifves såsom en skälm, som föröfvat afskyvärda ting. Han kom sedan totalt på sned och slutade i det största både yttre och inre elände.

[2] Se Johan Wijks bref till Joh. Nitschmann, dat. Stockholm d. 29/12 1752 och ett odat. bref af honom (år 1752?) (R. 19, F, 2), broder Harbergs »Bericht von dem Zustand der Geschwister in Stockholm 1750—56» (R. 19, F, 4) och Joh. von Wattewilles berättelse om tillståndet i Sverige enligt Östergrens berättelser 1756. (R. 19, F, 8, B).

[3] Se Johan Hüffels resediarium till Papa, dat. Barby d. 10/7 1759. (R. 19, F, 2, a).

[4] I fjärde upplagan (1822) namnges några af de andra författarna: Magnus Brynolphi Malmstedt för 12 sånger, A. Falk för 2, C. M. Liljehöök för 1, C. G. Zethræus för 3, A. C. Hallman för 1, C. G. Gjörwell för 1, Balzar Lund för 1, Erl. Fr. Hjerne för 1. 11 af Sions Nya Sånger trycktes redan 1756 i »Utvalda

Denna sångbok är en egendomlig blandning af ren mysticism och etisk religiositet. Mysticismen har dock afgjordt herraväldet. De flesta af Z:s underliga mystiska läror från tiden 1740—1750 återfinna vi här — i brokig blandning med andra åskådningar. Ej blott sår-, blod- och sidohålskulten samt den sentimentala brudkärleken äro rikligen representerade, äfven Z:s fysisk-mystiska frälsningslära, som vi ofvan (sid. 48 ff.) skildrat, har i dessa underliga poetiska utgjutelser fått en plats.

I N:o 94 återfinna vi t. ex. Z:s »blodslära», att man i den heliga nattvarden blir *fysiskt* delaktig af den lekamen och det blod, som Kristus (Gud) hade här på jorden.[1] I sammanhang därmed betonas kraftigt, att Jesus är den samme som »Skaparen», »Jehova» och »Fader vår», särskildt i sångerna N:is 11—23,[2] och frälsningen, ja själfva försoningen uppfattades såsom en rent fysisk process. Därigenom, att skaparen, Jehova »tagit blod af kvinnans blod», blifvit »parad med människan» och »tagit an vår kropp och själ», är »syndafallet botadt», »saken gjord god» och »löst hvar syndaträl» (N:is 13 och 15). Till Sion är hvar och en välkommen, som »intet mera vet Än, att vår Gud har kropp och själ Och tror, att allt därmed är väl» (N:o 15, v. 3). Det är nu en »evig fägnad» och »en ära stor» att hafva kropp och själ, att hafva »människosjäl med kött och ben, som själf-

---

sånger om Jesu Christi nåderika födelse», en samling af 22 sånger, hvilkas författare voro Rutström, Johan Bréant och Magnus Brynolphi Malmstedt.

[1] »Ack! mildaste försoningslam, Ditt bröllopsfålk undfägna, Din spända kropp på korsets stam Låt ned som manna rägna» (N:o 94, v. 12). Blodet kallas en »Gudasaft» och ett »himlanäcktar» (v. 15).

[2] Detta framhålles i antiteser, som påminna om patripassianismens och monofysitismens kraftuttryck, t. ex.: »Skaparen här gifves dia» (N:o 12, v. 8), »Kom och se på detta under, Kom och gå till betlehem. Se hur den, som jorden grundar, Ligger här med kött och ben: Se hur här Mariæ far, Födan af sin dotter tar» (N:o 17, v. 4), »O! hvilket djup af hemlighet, Att skaparen han låg och gret» (N:o 15, v. 1), »O! hvilken stora hemlighet! Min anda hissnar vid det ljuset, Att skaparen i åsnahuset Ett litet barn där låg och gråt» (N:o 7, v. 2), »Den inga makter rubba, Är flyttad i en krubba» (N:o 16, v. 14); »Allsvåldig Gud vår skapare Och fallna släktens älskare Är född att blifva död» (N:o 14), »den store Gud och evige Fadren» dog för oss på korset (N:o 7, v. 10), människosjälen är »köpt med själfver Gud», »Tänk män'ska hvad det säga vill, Att det vill själfva skapar'n till Att lösa kropp och själ» (N:o 8, v. 4), »Vår skapare ger ut sitt lif och blod» N:o 26, v. 18) o. s. v.

ver Skaparen: Min Gud, så är du nu min bror, Så är nu jag bland barnen en, Som ärfva himmelen» (N:o 8, v. 6). Denna fysiska frändskap med Gud, »vår blodsförvandt», uttryckes äfven med den från Z. bekanta satsen, att bruden föddes ur brudgummens sida.

»När brudgummen dör,
O! människa hör!
Då byggdes hans brud
Ur brudgummens sida,
Och kläddes i hans skrud,
Som helig och rar,
Visst öfvergår vida
Hvar änglatalar.» (N:o 130, v. 4).

På grund af denna födelse ur Kristi blod och sida är själen redan vid sitt inträde i den kroppsliga världen helig och ren och fri från syndafallets följder (N:o 130, v. 2—4, jfr N:o 8, v. 1—10). Inom gudomsfamiljen intar den helige ande modrens plats.[1] Till denna gudomsfamilj hör äfven »himlaprinsens» brud, »arfsprinsessan», »Gudinnan», hvarmed Rutström ej förstår församlingen utan den enskilda själen.[2] Gethsemane var »brudgummens säng», »brudesängen», där han svettades blod för sin brud (N:is 91, v. 7; 77, v. 2). Särskildt i nattvarden omfamnar han ännu i dag sin brud på brudgumsvis och »bäddar henne en säng i sina armar» (N:is 94, v. 7 och 58, v. 2).

I de sånger, som handla om Kristi försoningslidande, möta vi visserligen etiskt-religiösa tankar, men de fördunklas i betänklig grad genom den fysiska grundåskådning, som äfven här gör sig gällande. Gud skildras nämligen såsom en vred, grym och hämndlysten tyrann, som genom de ohyggligaste plågor

[1] »Utom dig min moder Känner jag min broder Aldrig här igen» (N:o 35, v. 2).

[2] »Jehova, den store Guden, Har utvalt mig till sin brud, Och med sin blod köpt den skruden, Som nu är och blir min skrud. Jag är född till arfprinsessa Af all himmelsk härlighet, Krans och krona skall min hjässa Bära få i evighet» (N:o 128, v. 1, 2); »Sions folk förstån och veten Djupet af den hemligheten: Gud vår man Immanuel; Ty som Adam had' en kvinna, Skulle Gud ha en Gudinna, Han som hon ha kropp och själ;» (N:o 22).

och de gräsligaste kval till sista öret kräfver ut betalningen för världens alla synder och brott af offerlammet.[1] Att blodet »klarerat» hela vår skuld till Gud och försonat alla våra synder, betonas ända till antinomism, så att bättrings- och omvändelsekrafvet föga kommer till sin rätt. Den osmakliga, detaljerade skildringen af lammets plågor och kval synes ämnad att framkalla en stämning af sentimental förälskelse i den söte »blodsbrudgummen», — hvilket är ett katolicerande drag.[2] Till ytterligare belysande af Rutströms poetiska författarskap och den grundåskådning, som där, obunden af all censur,[3] träder i dagen, meddela vi i en bilaga ännu några utdrag ur hans sånger.[4] Visst är, att han åtminstone i sin poesi på flera centrala punkter fullständigt tillegnat sig Z:s egendomliga lärosätt. Äfven det bizarra, extravaganta maneret i hans versmakeri synes vara ett försök att efterlikna den grefliga förebilden. *Att Rutström under en period af sitt lif stått under den svärmiska herrnhutismens inflytande synes mig alltså på grund af ofvan framlagda skäl vara visst.* Möjligt är dock, att han något senare genom pastor *Joh. Hüffels* och pastor *Ike's* reformatoriska verksamhet fördes in i sundare spår, liksom så många andra af de svenska herrnhutarne. Först en fullständig biografi öfver honom, hvilket vi ännu sakna, kan sprida fullt ljus öfver denna fråga.

Af fruktan för myndigheternas förföljelser och på grund af en viss misstänksamhet mot bröderna i Tyskland hade trossyskonen i Stockholm på flera år ej velat af dem mottaga någon hjälp i och för åstadkommande af ett bättre sakernas tillstånd. Striderna och oenigheten mellan de olika ledarne blef emellertid allt större. År 1758 vände sig ändtligen några af bröderna och systrarna till brödraförsamlingen i Tyskland med bön om ditsändande af ett par gifta trossyskon till hjälp, därtill föranledda af en broder *Heller* med fru från Lifland, som till-

[1] T. ex.: »För mig, för oss, för hvar och en, För hela Adams släkte, Försoningslammets kött och ben Gud själf på korset sträckte Och stekte där vid vredens glöd; Ty är för oss hans marterdöd En lifsens grund och föda» (N:o 94, v. 14).

[2] Jfr ofvan sid. 60 och Ritschl, a. a. III, 289.

[3] Sions Nya Sånger äro tryckta i Köpenhamn och ocensurerade.

[4] Se Bilaga IV.

fälligtvis besökte Stockholm.[1] Med anledning häraf öppnade Z. själf korrespondens med protokollssekreteraren *Eric Arbin* om bästa sättet för skismens upphäfvande. I ett af dessa bref uttalar han, att densamma förorsakats af »den konfusionens och villfarelsens anda, som kommit öfver den Herrnhaagiska sekten inom församlingen, och som här och där gjort skada, till hvilken äfven Werving och Gradin hört, och hvilken aldrig en timma haft mig med sig(!), ty den är mig positivt emot». Han beklagar vidare, att, då »hela Tyskland, Holland och England, Schweiz och Schlesien, Danmark och Norge, Lifland och Estland antingen i det hela ej blifvit anstuckna af denna anda eller åtminstone nu fullständigt »kurerade» från densamma, syskonen i Sverige dock ännu ej blifvit fria från den. Men detta beror på, att de ej velat mottaga hjälp därtill från församlingen.» Z. hoppas till sist, att Eric Arbin och pastor Olof Gren skola öfvertaga ledningen i Stockholm och lyckas få enighet till stånd.[2] Härpå svarade Arbin, att Olof Gren ej var lämplig till ledare, och, att om det varit möjligt att tillkalla någon från brödraförsamlingen för att bota det uppkomna onda, så skulle de längesedan hafva gjort det.[3]

Kort därefter (den 24 maj 1759) kom pastor *Joh. Hüffel* såsom nyss nämndes från Kurland till Stockholm, där han stannade i fyra veckor och af många mottogs med sympati och förtroende. Han bemödade sig om att grundligt lära känna de inveckladе förhållandena och skaffade sig en god inblick i det utpräglade partiväsendet. I en längre skrifvelse till Z. redogjorde han sedan för tillståndet och föreslog, hvilka åtgärder borde vidtagas.[4] Som han synes hafva varit en sund natur och själf stod i brödraförsamlingens tjänst, äro tydligen hans omdömen af allra största vikt för kännedomen om herrnhutismen i Stockholm vid denna tid. Hans uppfattning af

---

[1] Se fröknarna Strömfelts bref till »Mutter Anna» (Z:s andra fru, född Nitschmann), dat. Stockholm d. 1/8 1758 (R. 19, F, 5) och ett odat. bref till den »dyra Guds församling» från bröderna Wijk, Harberg, Wredow, Lindbom, Simgren, Wessman, Westbeck, Stolpe. (R. 19, F, 2, a).

[2] Se Z:s odat. bref till Eric Arbin af år 1759. (R. 19, F, 2).

[3] Se Eric Arbins bref till Z., dat. Stockholm d. 11/6 1759. (R. 19, F, 2, a).

[4] Se Johannes Hüffels bref till Z., dat. Barby d. 10/7 1759. (R. 19, F, 2, a).

Eric Arbin och Olof Gren var, att de voro föga skickade till att afhjälpa skismen. Fröknarne Strömfelt fann han föga motsvara sitt rykte. »Præsentia minuit famam.» Hos dem kunde man rätt »se rudera af den förra erbarmliga perioden, så Gud sig förbarme». Äfven i öfrigt såg det underligt ut med frälsarens sak i Stockholm. Utom de ännu ganska talrika Tolstadianerna, Dippelianerna och separatisterna voro de, som på Wervings tid hållit ihop, nu delade i många partier, »så att det gör en riktigt ondt, när man ser och hör dessa omständigheter. Och det allra värsta är, att, om man skall vara uppriktig, så måste man säga, att våra egna syskon varit skulden till denna förskingring och splittring. Om den skurken *Långberg*, som gjort rent afskyvärda ting, vill jag icke ens tala.» Man har begått det stora felet att på grund af orena biafsikter (såsom ekonomiska och materiella fördelar) göra rentaf *dåliga* personer till arbetare och ledare. Såsom sådana betecknar han särskildt en smed *Schmidt* med fru, hvilkas hem varit den förnämsta samlingspunkten för syskonen i. Stockholm. Han fann i honom »ein guter toter Mann». Schmidt hade en gång frågat honom, om de icke skulle sjunga »Seitenhöhlchen», hvarpå han dock ej fick något svar. Fru *Schmidt* var en intrigant, hersklysten och »extravagant» kvinna. »Sie hat eine gute Kupplerin abgegeben», säger han om henne, i det hon med ifver inblandat sig i de lediga brödernas och systrarnas bortgiftande och t. o. m. velat nödga några lediga systrar mot deras egen vilja att ingå äktenskap. »Hon är en stor fantast och ser ofta djäfvulen», säger en annan meddelare.[1] Hon uppträdde såsom syskonens välgörarinna i lekamlig måtto, öfverhopade dem med tjänster på alla sätt och lyckades därigenom tillvälla sig ledningen bland de kvinnliga trossyskonen.[2] Om *Rutström* säger Hüffel, att han ofta lär predika rätt bra om frälsaren, men »för ett mycket oexemplariskt lif». Utom hans parti finnas äfven tvänne andra partier, hvilka äro »reliquiæ af den förra fatala perioden», nämligen broder *Reiss'* parti, hvars anhängare hålla ordentliga sammankomster, och broder *Breitfelds* parti.

[1] Se Joh. v. Wattewilles berättelse om tillståndet i Sverige enligt Elias Östergrens muntliga berättelse. (R. 19, F, 8, B).

[2] Se samma berättelse af Joh. v. Wattewille.

Det sista partiet synes vid sina andaktsstunder hafva uppjagat sina känslor till kokpunkten af säll berusning, så att de hoppade och dansade i sin glädjeyrsel.[1] Tvänne präster vid skeppsholmskyrkan, kyrkoherden *Eric P. Giers* och komministern *Adolph Faxe* hade hvar och en sitt parti. De uppförde sig båda väl i yttre afseende, men hade mycket att anmärka mot brödraförsamlingen. (Detta tyder måhända på, att de tillhörde den sundare riktningen). En hofpredikant hos grefvinnan Ottiliana Wellingk (änka efter riksrådet, grefve Sven Lagerberg) och hos en grefve Wrangel v. n. *Lund* (möjligen densamme som Baltzar Lund) hade också ett parti, men om han vore för eller emot församlingen kunde Hüffel ej säga. Därtill kom som ett sjunde parti det, för hvilket *Olof Gren, Eric Arbin,* fröknarne *Strömfelt* och herr och fru *Schmidt* stodo i spetsen. Utom dessa grupper funnos många själar, som gingo i stillhet för sig själfva och ej höllo sig till något parti. Bland dem fann Hüffel åtskilliga, som voro utmärkta, kristliga karaktärer, hvilka man med rätta kunde glädja sig åt. I de lediga brödernas kör, som var den bästa af alla körer och »en charmant liten hop», hade han funnit omkr. 20 under ledning af en broder *Halling,* med hvilka han blifvit personligen bekant, bland de lediga systrarna omkr. 30, bland de gifta 40 à 50. Dessa voro »de allra käraste hjärtan». De önskade själfva hjälp af församlingen, och någon ordning och sammanhållning kunde ej komma till stånd bland dem, om icke brödraförsamlingen tog sig an dem. »Jag önskar de arma människorna af hela mitt hjärta en snar hjälp», så mycket mer som det f. n. ej är omöjligt för en tysk broder att uppehålla sig i Stockholm. Gradin skulle ej ha blifvit fördrifven, om han icke onödigtvis hade skrifvit apologier för församlingen, och Werving afgick af fruktan, utan att det behöfdes. Man måste dock iakttaga största försiktighet i Stockholm och ej hålla några stora sammankomster.

Pastor Hüffels besök i Stockholm hade den verkan, att kort efter hans afresa ett antal bröder i ett bref till församlingen tackade för den kärlek, som bevisats dem genom dit-

[1] »Sie singen und springen und attaquiren fast wie die Musfelder jedermann», se Joh. Hüffels bref.

sändandet af denne broder, hvilken utfört ett välsignadt arbete bland dem. Nu anhöllo de innerligt, att om möjligt återigen få honom och hans fru till Stockholm såsom ordentliga »arbetare» för en längre tid.[1] Denna deras begäran kunde dock ej villfaras, men i stället sändes följande år en pastor *Ike med fru* till dem, hvilka anlände till Stockholm den 4 september 1760 och togo sin bostad hos broder Wijks på Södermalm. I mer än 20 års tid arbetade dessa med välsignelse i Stockholm och på andra orter i vårt land och lyckades snart åstadkomma ordning, sammanhållning och andlig nykterhet åtminstone bland en del af de förr så splittrade trossyskonen. På de mest svärmiska partierna synas de dock ej hafva lyckats inverka något. Efter ett halft års arbete berättade pastor Ike om tillståndet i Stockholm i ett bref till en broder P. E. Layritz, som var inspektor för brödraförsamlingens pedagogium i Barby.[2] Han hade då redan lyckats samla ganska många af syskonen och åter inrätta »sällskap» bland dem. »De flesta lära allt grundligare känna sig själfva, att det saknas dem ett djupt, gudomligt, förblifvande intryck af Jesu död och lidande och det beständiga, personliga umgänget med honom.» Själf hade han 48 bröder under sin andliga ledning och hans fru hade tillsyn öfver 86 systrar. *Eric Arbin* och *Olof Gren* hade anslutit sig till dem, men *Schmidt* stod ännu kvar på sin gamla grund, och fröknarna *Strömfelt* hade icke heller bättrat sig. Fru Ike hade vid ett besök hos dem måst säga dem rent ut, att hon och hennes man »ej kunde flyta samman med dem». Det förorsakade väl smärta och många tårar, men hade god verkan. De af Joh. Hüffel skildrade partierna omtalar han ej i detta bref, men ger i stället några intressanta upplysningar om den bekante Upsaladocenten, mag. *Magnus Brynolphi Malmstedt,* Anna Maria Lenngrens far. Han hade två gånger varit på besök hos Ike, men denne fann sig ej kunna sympatisera med honom. Han tillhörde ett åttonde, (hittills ej nämndt) parti, nämligen *Johan Bréants.* »Det är folk, som alltid vilja

[1] Se ett bref, dat. 29/6 1759 (R. 19, F, 2, a) af Johan Wijk, Georg Friedr. Wredow, Carl Jacob Lindbom, Jöran Simgren, Petter Wessman, Petter Westbeck, Carl Stolpe, Johan Reiss, Nils Preyer och Carl Axel Gnospelius.

[2] Se Ike's bref till broder Layritz, dat. Stockholm d. 4/4 1761. (R. 19, F, 10).

gå in jubilo», säger Ike om dem. »De äro frälsarens brudar, därom tala och sjunga de alltid i sina sånger, men vilja ej veta något om eländes- och syndakänslan. Många af dem, om icke de flesta ha dippelska principia. Malmstedt håller offentliga sammankomster i Upsala under stort tillopp af åhörare, har därför blifvit anklagad, men af hofrätten, som förklarat hans sammankomster för tillåtna, blifvit frikänd».[1] Malmstedt hade som bekant upprepade gånger blifvit anklagad för konventiklars hållande i sitt hus (Gropgränd 3 i Upsala) och en tid varit satt ur tjänstgöring. Han försvarade sig dock alltid frimodigt och förklarade, att man orätt tolkade konventikelplakatet af 1726, som ej förbjöd utan i stället uppmuntrade hus- och familjeandakten. Både större akademiska konsistoriet och Svea Hofrätt måste till sist ge honom rätt häruti. Malmstedts andlige lärofader *Johan Bréant,* hvilken förut gjort sig bekant i den svenska pietismens historia,[2] hade förut skrifvit ett par bref till Z. och för honom framlagt sin försoningslära: Gud är den eviga, oföränderliga kärleken; Han har blifvit människa och lidit för oss för att öfvertyga oss om sin oändliga kärlek, ej för att försona sig själf och förvärfva sig själf nåd och kärlek till människosläktet.[3] Detta påminner i självfva verket mycket om Dippels åskådning. Z. svarade också ganska afvisande och förklarade, att man af denna teori kunde draga många dåliga konsekvenser. Man borde hålla sig till skriften, och den drifver läran om Guds vrede både i Gamla och Nya Testamentet; men denna Guds vrede finge ej tänkas i analogi med den mänskliga vreden. Gud kan vredgas både öfver en person och en sak, men förblifver ändock den eviga kärleken. Till sist uppmanar han honom att ej vilja vara klokare än

---

[1] Malmstedt har författat omkr. 800 andliga sånger, hvilka både till form och innehåll vida öfverträffa Rutströms poetiska alster, men ibland påminna om hans ståndpunkt. Att han aldrig blef någon helgad kristlig karaktär, ser man däraf, att han på ålderdomen, sedan hans maka dött, blef fader till en oäkta son Johan Magnus Malmstedt (f. 1795, hvilken sedan blef lektor i Karlstad). (Se Sv. Biograf. Lexikon. Ny följd, VII, 32).

[2] Se t. ex. Källström, a. a. sid. 143 ff.

[3] Se Johan Bréants bref till Z., dat. Stockholm d. 1/7 1756, d. 14/6 1757. (R. 20, C, 35, C).

Kristus själf och hans ord.[1] Häraf framgår, att Z. vid denna tid åter ifrade mot dippelianska och mystiska principer i frälsningsläran. Denna ståndpunkt blef han nu trogen till sin död (den 9 maj 1760).

Genom pastor *Ike's* ankomst till Stockholm, hans öfvertagande af den andliga ledningen bland ett stort antal af trossyskonen och hans bekämpande af den osunda riktningen därstädes börjar ett nytt skede i den svenska herrnhutismens historia i vårt land. Detta skede har jag vid mitt besök i Herrnhut ej haft tid att närmare utforska.

* * *

Jag vill nu till sist blott framkasta några allmänna reflexioner med anledning af den inblick i den svenska herrnhutismens inre utvecklingsgång, som det i Herrnhut funna materialet gifvit.

Z. och brödraförsamlingen hafva tydligen haft en tvåfaldig inverkan på de religiösa rörelserna i Sverige, en god och en ond. I en tid, då den urartade pietismen, mysticismen och den begynnande rationalismen hvar och en på sitt sätt som bäst voro i färd med att förytliga och urvattna den kristliga religionen och förvandla den antingen till en samling moraliska eller rent kroppsliga bud och stadgar eller ett sentimentalt frossande i högt uppjagade ljufva känslor utan etiskt allvar eller till några torftiga, i och för sig dock rätt vackra tankar om skapelsen, försynen, själens odödlighet och dygdens belöning, bevarade herrnhutismen genom att fortfarande låta Kristi person och verk vara medelpunkten i lära och lif samt genom sin lefvande förkunnelse af honom såsom syndares frälsare ännu själfva kärnan i kristendomen, ehuru framställningssättet ofta lämnade mycket öfrigt att önska. Under de förfallets tider, som inträdde i slutet af 1700-talet och början af 1800-talet var herrnhutismen verkligen ett »jordens salt», ett »världens ljus», en »stad på berget» (Matt. 5: 13, 14) och detta icke minst i vårt land. Den verkade inom kyrkan till

[1] Se Z:s bref till Bréant dat. Hennersdorf d. 5/10 1756 (R. 20, C, 35, C).

dess tjänst såsom en slags inre mission, icke i partisyfte för att själf skaffa sig anhängare.[1] De flesta af de såsom fromme ansedde prästerna vid denna tid voro eller misstänktes åtminstone för att vara »herrnhutare». Detta öknamn var i självfva verket en äretitel. Men liksom man ej får underskatta herrnhutismens goda inflytande i vårt land, så bör man ej heller förbise eller söka öfverskyla dess dåliga inverkan, som sammanhänger med den förut skildrade »sållningstiden». Det lyckades tyvärr icke att fullständigt utplåna alla spår efter denna sorgliga period af urartande till onyktert svärmeri och andligt förfall. Därtill hade den varat alltför länge och slagit allför djupa rötter i den andliga jordmånen härstädes. Gång på gång framträda i Sverige och Finland antinomistiska rörelser, som i många afseenden påminna om den svärmiska herrnhutismen och synas röja släktskap med densamma. Månända skall man en gång, när den svenska herrhutismens historia blifvit fullt känd, kunna påvisa ett verkligt historiskt samband mellan dem.[2] Särskildt stort inflytande ha *Rutström* och hans »*Sions Nya Sånger*» haft. Den andliga sången har i alla tider visat sig vara en högst betydelsefull faktor i de religiösa rörelsernas historia. Den lefver på folkets läppar generation efter generation och har ofta större makt än det talade och skrifna ordet att väcka och lifnära de religiösa känslorna och tankarna. Kommer så där-

[1] »De måhriska bröderna (d. v. s. brödraförsamlingen) utgöra knappt 20-delen af de med oss förbundna själarne», »skrifver Z. i det ofvan citerade brefvet till Johan Bréant.

[2] Det s. k. läseriet i Herjeådalen och Helsingland (skildradt af Bror Alstermark i hans arbete: »De religiöst-svärmiska rörelserna i Norrland 1750—1800», I, Strängnäs 1898) synes hafva stått i direkt förbindelse med den svärmiska herrnhutismen i Stockholm. Komminister *Mårten Thunborg* i Sveg, som var rörelsens upphofsman, stod under inflytande af den herrnhutiskt sinnade kyrkoherden *Olof Lind* i Söderhamn (se Alstermark, a. a., sid. 35, 110), hvilkens omhuldande af den i ekstatiskt tillstånd predikande pigan Karin Jonsdotter år 1758 stärkte Thunborg i hans mystiska åskådning. Lind hade då helt nyligen flyttat dit från Stockholm, hvarest han tillhört de herrnhutistiska kretsarne (se sid. 55). Såsom sångbok använde de svärmande de herrnhutiska »Sions sånger» (Alstermark, sid. 37, anm. 1). Deras firande af Lammets bröllop och deras sysselsättande med Kristi marterlekamen, blod och sår (a. a., sid. 82 ff., 92) påminna om liknande drag i den svärmiska herrnhutismen. Härtill kommer, att rörelserna äro så godt som samtidiga. Möjligen har Thunborg redan under sin studenttid stått under herrnhutismens inflytande. Allt detta tarfvar dock ytterligare bekräftelse.

till, att en sångsamling såsom t. ex. Sions Nya Sånger har bakom sig ett författarenamn, som är omstråladt af martyrskapets gloria, och att förfädren i flera generationer hämtadt uppbyggelse, tröst och glädje af dess innehåll, så är dess popularitet gifven för långliga tider. Att detta i särskildt grad gäller om Rutströms sånger är visst. De ha nämligen utkommit i minst 32 särskilda upplagor! Och det värsta är, att de ännu i dag på många håll i vårt land fortfarande bibehålla sitt anseende, alltjämt utges i nya oförändrade upplagor (den sista af mig kända utkom i Ulricehamn 1898) och ännu i dag sjungas med lika god smak, som på den svärmiska herrnhutismens tid![1] I sanning ett sorgligt faktum, när man betänker, att det religiösa samfund, som med eller mot sin vilja var yttersta upphofvet till den andliga strömning, för hvilken dessa sånger äro ett uttryck, redan för 150 år sedan kommit till bättre insikt och fullständigt ogillat det profanerande af det heliga, som det hade gjort sig skyldigt till! Det är alltså verkligen nu på tiden, att man äfven här i Sverige på allvar söker utplåna alla spår af den fördärfliga inverkan, som den s. k. »sållningstiden» i herrnhutismens historia haft med sig. Hvilken lifsmakt herrnhutismen varit i svenska kyrkans och de religiösa rörelsernas historia i vårt land, visar sig bäst däraf, att den således på flera sätt lefver kvar än i dag. Både af präster och predikanter kan man ännu i dag få höra predikningar i den gamla herrnhutiska stilen! Och liksom herrnhutarne i forna tider förirra sig vissa af dem än i dag då och då in i mysticismens och känslosvärmeriets lockande nejder.

Lyckligtvis torde dock denna förkunnelse i stort sedt liksom herrnhutismen i sin helhet gjort mera nytta än skada i vårt land, ehuru den i sin gamla form ej längre kan betraktas såsom fullt tidsenlig. I det n. v. Herrnhut har det gamla predikosättet afskaffats och ett *till formen* fullt nutidsmessigt och tidsenligt införts i stället. Värmen, innerligheten och trosdjupet äro dock desamma som i forna tider.

[1] Så t. ex. i Piteå landsförsamling, de s. k. nya läsarnes gamla hemtrakt.

Nils Jacobsson.

Bilaga I.

(Jfr sid. 18 ff. om den svenska mysticismen och pietismen).

Till belysande af den svenska mysticismens väsen meddela vi här några utdrag ur en intressant sångbok: »Andeliga Wijsor Om Hwarjehanda Materier, Och Wid Åtskilliga Tillfällen», utan angifven författare, tryckort och tryckår, omfattande 89 sånger.[1] Enligt J. W. Beckman, Svensk Psalmhistoria (Stockholm 1845) sid. 1013, anm. 3, är den tryckt före 1733, emedan O. J. Grentzelii Wisebok, skrifven 1733—35, därutur har lånat 20 sånger.

Att dessa sånger skulle hafva blifvit »dels författade, dels öfversedde och till trycket befordrade af kyrkoherde Tolstadius», såsom angifves i den andra något förändrade upplagan, (som under namnet »Andeliga Sånger» utgafs i Stockholm 1787), är på grund af innehållet föga troligt. Möjligt är dock, att en och annan sång kan ha Tolstadius till författare. Innehållet pekar på de mystiska kretsarne såsom den andliga atmosfär, där flertalet af dessa sånger framalstrats. F. d. prästmannen *Johan Kranck* synes vara en af författarne (se nedan). Sångboken är i och för sig af tillräckligt stort intresse för att blifva allmänt bekant. Se här några profbitar (stafningen är för tydlighets skull moderniserad):

N:o 1, v. 10. Lof ske då dig min hulda kärleks Fader!
Lof, lof ske dig min vän och kärleks bror!
Jag hvilar nu och går i kärlek glader,
Min själ står full af kärleks fröjd i flor!
Lof ske dig för hvarenda kärleks droppa,
Som större är än ett ofantligt haf!
Nu vill jag i mitt kärleks centrum hoppa
Och sjunka där af kärleks fröjd i kvaf!

11. Där kännes en väsentlig kärlek flyta
Ut, kring, om, fram, in, öfver, upp och ned,
Där fylles upp, hvad än kan tyckas tryta
Uti en Kranck[2] och kärleksmatter kved!
Där stiger allt i blotta intet neder
Och intet går tillbaka i sitt allt!
Dröm ho, som vill, vår kärlek vara vreder —
Vi lofva dock vår kärlek tusendfalt!

15. Tack för den tid, som redan nu är inne,
Att skökan på sitt vilddjur blottas skall!
Och Babel, som är yr och vild i sinne,
Snart raglar kull och stupplar knall och fall!
Tack för den tid, som äfven nu fått börja,
Att Zions folk få komma glada hem,
Som länge måst i Babels glädje sörja
Och druckit dess helt ruttna vindräggs slem!

N:o 44, v. 1. Ack! kärlek söt din ljufva sötma blid
Har trängt sig in i hjärtat denna tid
Och strålat upp med rosenstrålar sin!
Min mörka själ blir klar i hjärtans skrin.

v. 2. Min Gud! mitt ljus i ditt ljus jag nu ser!
Din klarhet, att du evig kärlek blir!

---

[1] Den finns i Upsala universitets bibliotek i ett sammelband 87, 101, med titel »Andeliga Verser».

[2] Detta skrifsätt anger måhända författarens namn, f. d. prästmannen *Johan Kranck*, en af ledarne för de mystiska kretsarne, hvilken mest vistades i Örebro. (Jfr sid. 46).

Låt mig nu fri från falska giftet bli
Och allen' af din kärlek suga di.

3. Din kärlek genomtränger märg och ben,
Uppfriskar mig så, att jag då ej sen
Ej mer kan stå men studsar ändtlig kull!
Just är jag då utaf din kärlek full!

4. All kärleks älf! O! kärleks ursprung vid,
Som flyter till de djupa dälder nid
Och dem befuktar i ett ömnigt mått
Med Andans vin, tänk det är sött och godt!

5. Din ljufva blåst ock uppå själen drifver,
Att hon med helig vördnad, kärleks ifver
Bestraffar allt det onda uti sig
Och vill allen' uti din kärlek bli.

6. Såsom ett bi allt uppå blomstren små
Uppletar och dess honung suger å,
Så gör min själ, när hon sig sluter in
Uti din sår och kärlekssidan din.

7. O! hvilket hafs omäteliga djup!
Jag ser och tar en liten läskesup!
Men kära Far din kärlek susar på
Liksom en ström, när luckan öppnas må!

8. Jag dignar ner, jag vet ej till mig mer!
Jag hissnar och i undran jorlar, ler!
I detta djups omäteliga haf
Jag kastar mig burdus, ja ända kvaf!

9. Ack, söta haf din kärlek sväller opp,
Han rinner in i anda, själ och kropp,
Upplenar och gör hjärtans hårdhet blöt!
Tack, kära Far, du är ju sockersöt!

10. Jag sänker mig med hjärtans fröjd här ner!
Min anda, själ de hoppa, darra, ler!
Men ack! min tunga hon oduglig är
Ditt namn upphöja söta Fader kär!

11. Jag sluter nu båd' mig och barnen andra,
Samt alla, som på kärlek inte klandra,
Så kastar jag burdus ända i kvaf
I detta haf, som är Fars hjärtelig.

12. Dock vill jag uti barnslig ödmjukhet
Med kärlig vördnad i all evighet
Dig tack och lof frambära, Herre kär!
Helig, Helig, Helig min Konung är!

13. Farväl! o, värld! Farväl! du sköka led!
Min Brudgum skrapar ut all din osed!
Jag drunknar i min Faders kärleksfamn!
Och Gud ske lof! mitt Babel sett sin skam!

N:o 7, v. 7. Frisk upp min anda lam! Brist ut i lof
Mest som du nånsin kan utan uppskof!
Skönt att vårt hålls för spott, Gud är mer värd!
Ja, ock om uti lof stod hela värld.
Därför mest du rår,
Så lofva Gud vår!

8. Min själ rätt måst du lärt älska din vän,
Han är dock mera värd, vill ha dig igen!
Därför brinn, hasta, spring, som vor' du bränd
Af Guds eld genom hel brinnand' itänd!
Ja, som Gud så vill,
Skall jag straxt bju' till.

9. Så mig omgifver platt Jesu kärlek,
Att det på ingen kant mig kan slå felt!
Rundt omkring i all ting hans kärleks sken!
Sidor all öppnas skall på hjärtans skrin!
Ack! kast mig i kvaf
I Guds kärleks haf!

10. Skönt jag fast hissnar där
Skönt jag där bräcks,
Sker dock af kärlek kär
Hvad han bäst täcks!
Det dock blir, fast därvid: man slikt ej sett
Hvad Jesus gör med mig i sin kärlek!
Jag kastar då kvaf
I hans kärleks haf!

11. Tack! lof, lof, lof, lof, lof, du är så god!
Tack! lof, lof, lof, lof, lof, underlig god!
Ja rätt du, du, du, du, min kärleks Far!
Lof ske dig, aldrig mig! Intet är jag,
Men dig Lifvets Lif ske lof innerlig!

N:o 11, v. 1. Kärleks älf, all godhets källa!
Ack! hur sött ditt vatt'n är!
Hvar du låter det uppvälla,
Följer trängtan och begär
Att sig uti dig få sänka
I din kärleks öfverflöd
Och däri sig helt fördränka
I din sår, o, Jesu söt!

2. Ingen tror du är så goder,
Som på dig ej har fått smak!
Ingen vän och ingen broder
Kan beskrifva denna sak,
Hvad det är med munnen luta
Till din sår, som ömnigt rann,
Hvilket du för mig utgjutit
Uppå korsets helga stam!

3. Bittert är allt jordiskt nöje
Mot det sälla tidsfördrif,
Att med tårar, fröjd och löje
Känna dig du rätta lif,
Intet hinna annat sköta
Än med kärlek möta dig,
Mot din kärlek, som här flyter
Endast att omfamna mig.

5. Söta vän, hur' litet känner
Jag ännu din kärlek rätt!
Fast din heta anda brinner,
Gör den dock mig icke mätt,
Som mig med dig själf vill para,
Och din kärlek fånga mig,
Att jag ett med dig får vara,
O! ett sällt och saligt lif!

6. Träng igenom alla stängsel
Och gör luft för andan min!
Hjälp mig ur mitt svåra trängsel
Gör mig fri till själ och sinn!
Att jag dig må ute möta
Du min Brudgum Jesu kär,
Hvarest jag uti ditt sköte
Endast får dig vara när!

7. Tusen kärlekskyssar ljufva
Skall då skänkas utaf dig,
När jag blir din brud och dufva
I ditt sköt' förnöja mig!
Ingen skall då mer bortrycka
Den du till ditt bröst fått tryckt,
Men får bli ditt sälla smycke,
När han från sig själf blir ryckt.

N:o 37, v. 1. Ack! söta nöje, som mitt hjärta rörer,
När jag min Jesu frid i själen hörer,
Då visar Jesus, att han seger vunnit,
Och jag uti hans sår har läkdom funnit.

2. O! ljufva fröjd och lust! Då du tilltalar
Min själ, o, Jesu söt! Och mig hugsvalar
Med Andans ljufva blåst, att fröjd ej tryter,
Men Jesu kärleks ström i själen flyter!

3. Mitt hufvud Andans eld just tycks omgifva,
Mitt hjärta kärlek vill ur kroppen rifva,
Min mun min Jesus gör helt full med löje,
Min själ hon smakar nu osägligt nöje!

4. Nu tårar ömnigt ner af ögon rinner
Och känner likväl, och mitt hjärta brinner,
Att jag i glädje snart nu helt försmäktar!
Dock så en svalka söt bland hettan fläktar!

5. Jag häpnar uti fröjd, och kroppen svettar
Af kärleks eldar, som mig helt upphettar!
Ack! i ditt sälla land, om jag nu vore,
Hvad himmelsk härlighet jag där erfore!

6. Hvem kan uttala rätt den fröjd jag känner,
Den söta kärleks eld, som hjärtat bränner!
En längtan är hos mig, att jag är vorden
Nu ledsen vid mig själf och leds' vid jorden!

N:o 42, v. 1. Allra ljufsta himlamanna
O! hur ljuflig är din saft!
Du mig drifver att ej stanna
Vid de ting, som ej ger kraft.
Värdes oupphörligt öka
Eld i mig dig ifrigt söka!

2. Kärleks eld i mig låt flamma,
Så jag helt upptändas må!
Låt som barnet här sin amma
Mig din kraft städs' suga få!
Brinnand' efter dig jag löper
Ty du är för själen söter!

3. Ljuflig månd' din eld nedrinna
I min själ, o, söta du!
Hvar blodsdroppa liksom brinner
Och af glädje hoppar nu!
Blås allt mer upp eldens låga,
Brinnand' gör all min åhåga!

4. Olja låt på elden rinna
Söta Jesu, mer än mer!
Allt hvad i mig är månd' brinna,
När din blåst i kraft du ter.
Kom då med ditt ljufva väder!
Blås upp elden, som mig gläder!

7. Munnen mysand' full med fröjder
Gör du samt ock foten lätt!
Själen ljuft i dig förnöjder,
Och hon då uppå allt sätt
Sjunger lof sin vän till ära,
Annat hon ej vill begära!

8. O! hur är den stunden söter!
Ack hvad gifver den för kraft,
Då Brudgummen Bruden möter
Och ingjuter lifsens saft!
Hon må då delaktig blifva
Af det han vill evigt gifva!

9. Jubeltoner, glädjeröster
Flyta fram då ur dess sköt!
Hon ock känner himlatröster,
Samt att Vännen är helt söt
Och med fröjd månd' honom famna!
Längtar hem till Vännen hamna!

N:o 29, v. 1. Fröjda dig Zion! I hopp gör dig glader!
Ty din förlossning är för hand!
Herren din eviga mäktiga Fader
Skall sönderslita dina band!
Han kommer att förlossa dig,
Därför sjung nu gladelig
Halleluja! Halleluja!

2. Zion, som suttit nog länge i fängsel
Och fått utgjuta mången tår,
Gud, som har tänkt på din jämmer och trängsel,
Ditt tryck, din suckan och möda svår,
Han skall dig snart nu göra fri
Ifrån allt Babels slafveri!
Halleluja! Halleluja!

4. Zion upplyft du ditt hufvud att skåda,
Hur fikonträn de knoppas här!
Si huru allting nu vittna och båda,
Att din förlossnings tid är när!
Och att snart Babel fått sitt fall,
Då fröjderösten höras skall:
Halleluja! Halleluja!

5. Zion dig rusta var redo och vaken,
Kläd dig i Jesu bröllopsskrud,
Att du ej finnas må sömnig och naken,
När höras får basunaljud.
Ack! gör dig redo hvarje stund
Och låt förgätas ingalund:
Halleluja! Halleluja!

Äfven i den *pietistiska* litteraturen möter man ibland vissa exempel på den sentimentala, katolicerande brudkärleken till den söte brudgummen och ett frossande i offerlammets blod, sår och sidohåla, som egentligen ej motsvara den äkta lutherdomens strängt etiska kraf. Dessa exempel äro dock ej på långt när så talrika, ej häller så utpräglade i den *svenska* litteraturen som i den tyska. I »Mose och Lamsens Wisor» (tryckt i Stockholm 1717) finnas ett par sådana ställen, t. ex. N:o 18, v. 16—19, N:o 60 »*Brudens längtan*», v. 1, 2, 6, 9, 16, 17.

N:o 18, v. 16. Och outsäglige Guds nådes rikedomar, Hur rik barmhärtighet, hur stor hans kärlek är! Här är slätt ingen gräns och inga skiljobommar, För dem, som söka Gud, och hafva Jesum kär.

17. O, kärleks afgrund, låt min själ sig däri sänka! Fastän dess djup och bredd jag icke mäta kan, Så låt dock dropparne min arma själ bestänka, O Jesu, af ditt blod, som af din' sår utrann!

18. Mitt samvet' mig väl ock ett syndadjup förkunnar, Af straffs oändlighet jag med min synd förskyllt; Men de af dina sår utsprungna blodebrunnar Har Fadren själf med frid och evig nåd uppfyllt.

19. Så flyten, helga sår, utgjuten lifsens floder Uti ett ängsligt bröst på mina syndasår; Det är en honungsdagg ifrån min käre broder, Hvaraf min döda själ en lifsens lukt undfår.

Brudens längtan.

N:o 60, v. 1. Kom, o Jesu! Jesu, kom, dröj ej länge, Själen efterlängtar ju ditt umgänge; Din brud träget ropar: kom, kom, o Jesu! Kom, o söte Jesu!

2. Si, hon är nu trött och matt utaf längtan; Ty din kärlek har mig satt uti trängtan. Låt du kärlekssötman din ymnigt rinna, Att jag tröst må finna.

6. Låt din kärleks söta flod ymnigt flyta, Att ej för min arma själ tröst må tryta! Läska du med himlasaft själ och hjärta, Så förgår min smärta.

9. Bruden har dig ängsligt sökt, och dig funnit, Törstat efter lifsens flod, hvilken runnit, Himmelsk' sötman låter du rikt uppvälla Utur lifsens källa.

16. Bruden söker endast dig, dig begärer, Henne till sin dyra skrud mildt förärar, Henne helar, styrker du, när hon trötter Ligger för din' fötter.

17. Du tar henne kärligt upp uti famnen, Och ledsagar henne till trygga hamnen; Fast hon ditt förakt och hån alltid röner, Du dock henne kröner.

I »Trettijo Twå Anderike Psalmer Ifrån Tyska Språket Förswänskade» af D(avid) G(ranatenflycht) (Stockholm 1726) finns sid. 329 en passionspsalm, som är en lofsång öfver Kristi fem sår. De

skildras här såsom »fem källare fulla af allt vin man önska må», hvaraf man till sin graf får dricka sig drucken, såsom »fem bord med de utvaldaste rätter», »fem källor såsom sölfver klart, dem aldrig vatten tryter», »fem dörrar, igenom dem man in kan gå i själfva Himla-Eden», »fem kulor djupa nog, hvars maka ej har berg och skog, där man sig väl kan gömma», »fem apothek fyllda med hvad en sjuker tjänligt är», »fem kostbara smycken, hvars glans gör solens bleker» o. s. v. Samma sång återfins äfven i »Christelig Fruentimmers Andelige Dygde-Spegel» etc., föreställd af Salomon Liscovio, öfversatt af M. Daniel Trautzel, sid. 488 ff. (Stockholm 1731).

Bilaga II.

(Se sid. 46 ff. om herrnhutismens sunda period i Sverige).

Till belysande af det etiskt-religiösa allvar, som präglade herrnhutismen vid dess första uppträdande i Sverige, meddela vi här ett odat. bref från *Arvid Gradin* till en broder *Jacob Till* (R. 19, F, 3, a), ett bref från biskop *Polycarpus Müller* till grefvinnan *Stenbock,* dat. Marienborn d. 24/6 1742 (R. 19, F, 8, B), jämte några prof ur Sions sånger, första delen (tryckt 1743).

Theurer und innigst geliebter Bruder Jacob Till.

Obschon ich nicht viel Zeit habe zum schreiben, will ich doch einige Zeilen an dich abgehen lassen, und dir berichten, dass mir das Lamm gnädig ist, und mich bei meinem Herzen behält. Ich habe Gelegenheit genug gehabt, den Heiland denen Seelen anzupreisen, so öffentlich als besonders. Die Separatisten, derer hier sehr viel sind, halten das Wort vom Kreuz für eine Thorheit, und meinen, es führe zur Sicherheit und zu keinem wahren Wesen, weil man alle guten Werke so abschneidet; aber sie wollen nicht verstehen, dass man die Seelen auf den Heiland weiset, und dass er alles selbst thun kann und muss. Ich glaube nicht, dass in einem Land so scharfe Separatisten sind, als hier: meine alten Freunde ärgern sich an mir, und sagen mir in's Gesicht, dass es ihnen unbegreiflich ist, wie ich auf solche Gedanken geraten, der ich vorhero in ihre Sache solche Einsicht gehabt. Aber ich sage ihnen zurück, dass weder sie noch ich was vom Heiland gewusst oder wissen wollen, und dass sie bei aller ihrer eigenen Heiligkeit keine wahre und beständige Ruhe haben, und so lassen sie mich. Doch sind hier einige, die sich sagen lassen, und fassen Vertrauen zu mir. Ich werde ehestens von hier nach Dalekarlien gehen, und von dannen durchs ganze Schweden nach Deutschland; unterwegens werde ich viel Gelegenheit haben vom Lamme zu zeugen. Der Heiland stehe mir bei, und lehre mir, was ich den Seelen sagen muss; ich bin jetzt sehr arm,

aber ich gebe dem Lamm gute Worte, so hilft er mir durch, und giebt mir Gnade mit den Seelen zu reden, dass sie überzeugt und gerührt werden und kriegen im Herzen einen Hang, dessen sie nicht gern los werden. Meine öffentliche Predigt ist Vielen ein Geruch des Lebens zum Leben gewesen, aber auch andern ein Geruch des Todes zum Tod.

Innigst geliebter Bruder, trage mich armen Wurm auf deinem Herzen und vorm Lamm, ich brauche es sehr. Grüsse alle meine Brüder sehr herzlich, besonders den theuern Br. Vogt, Peistel und alle andern Arbeiter von unserm Chor. Ich werde so viel möglich ist eilen, wieder zu euch zu kommen, denn ich bin ganz ledig, und habe denen, die gesucht mich zu überreden hier zu bleiben, so geantwortet, dass sie mich jetzt im Frieden lassen, und setzen sich nicht mehr dawider. Dem theuren Bruder und Bischof Nitschmann, Kriegelstein, und denen andern Arbeitern küsse ich ehrerbietig die Hand. Ich wollte schreiben, aber es wird zu weitläuftig, denn ich muss auch nach Herrnhut schreiben.

Lass mich dir und deiner Liebe bestens anbefohlen sein, und höre nicht auf zu lieben

deinen armen und unwürdigen Bruder

Arvid Gradin.

An die Frau Gräfin von Steinbock.
Theure und in Jesu Christo ehrerbietig geliebte
Frau Gräfin und Schwester!

Beigehendes Brieflein ist im Namen der Gemeine von unserer allgemeinen Aeltestin der Schwestern, nämlich der Schwester Schellingerin, die aus Holland zu uns gekommen und im Herrnhag wohnet, als eine Antwort auf Dero herzliches Schreiben an die Gemeine geschrieben worden. Ich habe das Vergnügen solches zu überschicken, und die theure Schwester selbst im Namen des Herrn herzlich zu grüssen und zu segnen. Die Barmherzigkeit und Gnade, die Jesus Christus, unser lieber Heiland an sie gethan und noch thut, ist uns ehrwürdig: und ich ersuche die liebe und theure Schwester dieselbe mit einem gebeugten Herzen und heiliger Scham zu bewahren, sich täglich im Blute des Lammes reinigen zu lassen, und ihre Seele und Leib, die beide das Lamm Gottes mit seinem theuren Blut erkauft, hinzugeben zu einem heiligen Opfer; damit sie wachse und zunehme am innern Menschen, und sie durch und durch geheiliget und rein bewahret werde, bis auf den Tag seiner glorwürdigen Zukunft. Wir hoffen nach der guten Fügung des Herrn einen gelehrten Bruder nach Dero Verlangen in einiger Zeit zu schicken: erwarten aber darüber noch einmal Dero Briefe. Vielleicht fügt es sich auch, dass ein Ehepaar einmal zu ihnen kommen kann, damit ihnen auch in der so wichtigen Ehesache einige Hülfe widerfahren könnte. Der Tag zu Dero verlangeten Aufnahme in die Gemeine wird in dem

beigelegten Brieflein benennet sein: Und der Geist der Gemeine, der allenthalben gegenwärtig ist, wird ihnen auch den Segen der Gemeine widerfahren lassen. Heiligen sie sich nur dem Herrn, der uns erkauft hat, und offeriren ihm ihr ganzes Herz. Dieses blutige Haupt der Gemeine, des obern und untern Jerusalems, segne die liebe Schwester mit seiner Gnade in seinem Blute, und lasse ein Feuer auf sie fallen, das in Liebe gegen alle arme Sünder brennet, verleihe ihnen auch Weisheit und Mut sein Werk bei andern Seelen fröhlich auszuführen. Wir segnen sie alle im Glauben und einfältigen Herzen: und ich bin in Wahrheit

Meiner theuren Frau Gräfin und in Jesu Christo geliebten Schwester im blutigen Bund der Wunden Jesu treu verbundener Bruder und Diener

Marienborn
d. 24:te Jun: 1742.

Polycarpus Müller.
der Mähr: K. B.

Ur Sions sånger, första delen:

N:o 6, v. 1. Jo, Gud har rätt, jag syndig är, Jag är själf dömd till glöden: Jag har ej trott på Jesum kär, Som gått för mig i döden: Jag trott jag varit from och god: Nu har jag fått ett annat mod, Se'n jag känt syndanöden.

2. Ack! hvad för sorg, hvad samvetskval, Nu ängslar själen arma? Jag är bland grofva syndar's tal. Ditt kärleks blod det varma Låt, Jesu, rena hjärtat mitt, Att jag blir mina synder kvitt. Ack! Jesu dig förbarma!

3. Si! mina synders myckenhet Mitt hjärta så förskräcka, Att jag nu mera intet vet, Hvarmed jag mig kan täcka. Jag flyr till dig, o! Jesu söt, Och kastar mig uti ditt sköt: Ack! tag du mot mig arma.

4. Tillförne har jag tröstat mig, Och fruktat ingen fara: Jag syndade rätt hjärtelig, Och mente mig dock vara Så sällt Guds barn som någon ann, Nu ingen tröst jag finna kan, Se'n samvetet uppvaknat.

5. Mitt stöd var då min bön och sång, Af ett förhärdadt hjärta: Jag gick till skrift så mången gång, Förutan syndasmärta: Jag gick som svin till Herrans bord; Ej blef nå'n bättring hos mig spord; Ty jag var död i synder.

6. Guds dyra ord jag hörde väl; Men smakad' intet saften. Ibland så rördes väl min själ, Jag kände Guda-kraften; Men strax därpå så somna jag, Och gjorde kötsens välbehag: Så att ditt ord mig dömde.

7. På Jesu dyrt utgjutna blod Jag ganska litet tänkte. Jag växte till i öfvermod, I syndsens dy mig sänkte. Hans kors ej rörde kläder min; Fast mindre tog det längre in: Ty hjärtat var förstockadt.

8. Nu ser jag satans stygga bild, I mitt förvända sinne. Jag ser att jag från Gud är skild. Ack! ack! hvar skall jag finna Nu råd och hjälp? hvar får jag tröst, Uti mitt ångestfulla bröst, Som är af sorg förkrossat?

9. Jag känner nu det jag ej förr Uti min själ erfarit: Upplåten är min hjärtans dörr, Som förr tillsluten varit. Jag trodde förr, att jag var from: Nu har Guds stränga lag och dom Gjort mig till skam och intet.

10. Ej hjälper mer, för mina brott, Att lofva bot och ljuga: Ej föresats, ej uppsåt godt, Att syndsens välde truga: Ej hjälper ångst, ej hjälper kval; Domselden mina synders tal Slätt intet kan utplåna.

11. Min synd ju oförlåten är, Den jag månd' förr bedrifva: Ej någon utan Jesus kär Densamma kan tillgifva. Jag faller därför' dig till fot: Din blodsvett är min synda-bot; Ty du mitt straff har lidit.

12. Ack! så förlåt, o! Jesu, mig, Att jag så blinder varit, Att jag har så försmädat dig, Och fram i otro farit. Förlåt mig Jesu, för din död: Min synd aftvå din blod så röd, Och ställ tillfreds mitt hjärta!

N:o 22, v. 1. Brist mitt hjärta uti stycker, Gjuter ögon tåreström: Fly min själ det kval, som trycker, Ned i stoftet dig förgöm. Ack! min' synders stora skara Klagar mig i himlen an. Ack! skall intet ställe vara, Där jag mig fördölja kan.

2. Nej, hvart vill jag vägen taga, Om ej Jesus nåd beter? Skall jag bort i öknen draga, Herrans hand mig finner där. Om jag mig i hafvet dränker, Släcker vattnet ej min glöd: Om jag mig i helf'tet sänker, Börjas först oändlig nöd.

3. Men uti slik syndavåde Herren mig dock kalla må: Hör, o själ, jag vill i nåde, Sener bättring ej försmå. Mins min dyra ed jag svurit: Jag vill ingen syndar's död. Jag, som dig i tål'mod burit, Vill dig frälsa ur all nöd.

4. Fader, ack! ditt fadershjärta Brister: kund' jag det rätt tro, Så skull' snart min samvets smärta Bytas om i själa-ro. Ack! jag månd' i väntan sväfva, Ögon rinna, hjärtat slår. Törs jag väl i hoppet lefva, Att jag nåd och tillgift får?

5. Ack! jag hafver mig förbrutit, Mer än jag uppräkna kan: Nåden hafver jag förskjutit: Lagen mig nu klagar an: Domen vill ock på mig hämnas; Säger: jag är intet värd, Att ditt barn nu mera nämnas, Som har varit så förhärd'.

6. Ack! jag faller för dig neder, Tigger nåd, för Jesu skull: Om sann tro af hjärtat beder; Hjälp att tro, du är mig huld. Jesu blod det för mig manar: Fader visa nåd för rätt! Jag vid korset ödmjukt stannar, Där du Sonen döda lät.

7. Anse detta Lammet rena, Hvilket dryper utaf blod: Mig med det i tron förena; Ty den handskrift mot mig stod, År med Lamsens blod utplånad, Och vid korset naglad fast: Blir alltså för döden skonad, Ja, ock frälst från syndens last.

8. Tack, min Goel, jag nu vinner: Ty din seger tages an; Och ditt hjärta, som än brinner, Hjärtat mitt upptända kan. Dina sår, som strömlikt blödde, Läka nu min kranka själ. Jag får lefva; du själf dödde. Jag är fri; ty du var träl.

9. Ack! min milda Gud och Fader, Jag ditt barn nu åter är. Därför' jag af hjärtat glader Tack och pris dig ödmjukt bär. Gif mig nåd dig städs att lofva; Jämnt att bli ditt nåde-hjon; Mig med Andans kraft begåfva, Som försäkrat har din Son!

10. Hjälp, jag mer ej synden lider, Den du mig nu gifvit till; Utan vandrar alla tider, Som din Anda styra vill. Låt i tro sann kärlek brinna; Lär af kärlek lyda dig, Och i trone stadigt finna Jesu fotspårs smala stig.

Bilaga III.

(Se sid. 56 ff. om den svärmiska herrnhutismen i Sverige.)

Till belysande af den anda, som behärskade den svenska herrnhutismen under dess svärmiska period meddela vi här några bref från svenskar vid denna tid, ett utdrag ur Sions sånger, andra delen (tryckt 1745) samt några verser ur Z:s märkvärdiga »Litaney zu den Wunden des Lammes», som finnes öfversatt till svenska i Zinzendorfiana B, d, 26, Västerås läroverksbibliotek.

In dem blute Jesu theure und seelige Gemeine.

Meine Liebe, Hochachtung und respect gegen dich du theures Volck des Lammes nimt täglich zu, so auch meine verlangen dich einmahl zu sehen, und wie ein kleines Kind deine Mutterliche Pflege zu geniessen. Ach, wie werde ich mich freuen, wenn mein 7-jähriges verlangen bald erfüllt wurde unter meinem volck die blutigen hertzel zu wohnen. Mittlerzeit nim dich theure Gemeine meiner recht nahe an, denn ich höre doch aus Gnaden ein vor alle mahl dir und deinem verwundeten Man und Haubt zu, und ich wil ihn und dich

nicht zur Schande und Schmärtzen sondern zur freude und ehre seyn, darum pflehe mich recht tief in die Seitenspalte des Lammes hinein, in das seelige Höhlchen, wo es so blutig blitz, das den Kindern so proportionirlich zu bettelein, da wil ich wie ein kleines blutwurmlein und creutz-luftsstäubelein gantz vergraben seyn mit Sinnen und Muth, und von nichts anders wissen als von dem zerfleischten Marterleichnam Jesu, von seinen Nägelein, Strimmen, Beulen und Wunden und von seiner gantzen blutigen creutzgestalt. Und auch nichts wollen als was Jesus mein bräutigam wil. Das Seitenfächlein ist mir gar zu niedlich und schön, und die 4 nägellöchelein divertiren mich herzlich, so dass ich oft bin vor creutzes-freuden weinerlich, vor Liebes-Fieber schütterlich und Sünder-schamroth inniglich über meine Gnadenwahl, über die Wunden-Seeligkeit, und über die grosse Liebe meines Manns, so er gegen mich sein unwürdiges Kind heget.

Hier im Schweden beweiset sich das Lam unter uns sehr kraftig, und unser anzahl vermehret sich täglich, es gehet wohl hier noch nicht recht nach dem Creutz-Lufts-Vögelein-Thon, doch fängts an immer grundlicher zu werden, und wir haben etliche artige hertzel, mit welchen wir manche seelige und vergnügte Stunden zusammen haben. Wie es sonst hier gehet, werden wohl unser liebes geschwister Werwings ausführlich berichten. Sie sind uns alle hier zum seegen, und wir haben sie erstaunlich lieb. Theure blutgemeine, lass bey diesem synodo unser armes vaterland dich besonders am hertzen liegen, denn wir haben deine pflege und andencken sehr nötig. Wir freuen uns in der Hoffnung, dass, wenn die creutz-lufts-vögelein aus ihrem Nest herum auf andere orte fliegen werden, dass etliche sich bey uns wie worm Jahr niederlassen werden. Ich empfehle mich nebst meinen zwey ältesten Schwestern, die auch ein eigenthum des Lammes seyn wollen, und unser gantzes Schwedisches Häuflein deinem priesterlichen Andencken für deinen man und ältesten. Ich küsse mit vieler respect dem Theuren Pilger Volck und sämtliche blutfamilie die hände und bin euer armes und zärtlich liebendes Kind.

Ottiliana Strömfelt.

Stockholm d. 14/4 1747. (R. 19, F, 5).

Stockholm d. 28 oct. 1746.

Dyra Försambling och Lammets Synliga Gemål på Jorden!

Min vördnad och Högaktning för dig är obeskrifvelig; med denna Bekiennelsen säncker sig nu mitt arma hierta neder til dina och din Blodiga mans fötter och gladeligen betygar, hurusom den Helige Ande, min Ewiga och dyra Moder, under sitt ouphörliga arbete at giöra mitt k. och älskansvärda Lams Blodiga och lifgifvande Sår för mitt arma och genomförderfvade hierta oumbärliga, dyra, kiera

och wicktiga, äfven nedlägger uti mitt hierta wördnad och Högacktning för dig du Lammets kiera Brud. Genom den nära och saliga Bekantskap, hwarutinnan du står med din sårade marter- och Smärteman, Hela Werldenes Frälsare och återlösare, den förunderliga guden och menniskian Jesus Christus samt det deraf härflytande och utgångne Salighets Frö och Evangelium om det på korsens stam utgutna Försonings Blodets Ewiga Försoningskraft och Sårens helande och curerande Läkedomskraft är iag ock, arma Barn med mitt k. Lams myckna möda och arbete worden framfödd. Dyra Försambl. iag beder dig med ett gråtande hierta, at du täncker uppå mig inför Lammets fötter och tigger mig som ett armt och spädt Barn in uti Sårens giömmor, uti Spikehålens fristäder och den öpnade Blodiga Sidans Salighets Borg och Fästning. Jag kysser med helig bäfvan och böjelse din mund och hand och skattar för en nåd at wara ditt arma och owärdigaste Barn

Eric Arbin.

(R. 19, F, 2, a.)

Ur Sions sånger, andra delen, sid. 28 ff.:

N:o 27, v. 7. *Brudgummen:* Statt nordan upp, kom sunnanväder, Och ljufligt genomblås min örtagård, Att drypa må den frukt, som än är hård; Så att min brud, som hit nu träder, Må äta sig i vällust fet och nöjd, Samt drucken bli af vin, mjölk, must och fröjd. Mig här uti min bröllopskrona Och hjärtans fröjdsdags klädebona Samt kärleks skrud, Min kära brud, Och Salems döttrar väna Sku skåda få och tjäna.

8. *Bruden:* Min vän utkorad bland mång' tusend, Som hvit och röd på rosor går i dans, Bekrön mig med din nådes blomsterkrans. Och tag mig in i herdahusen. Din kärlek öfver mig bli ett banér, Som dig nu i din vingård hjärtat ger. Din vänstra arm min huf'gärd blifve, Den högra kärligt mig omgifve. Vårt kärleksband Din starka hand Så oupplösligt knyte, Att ingen det kan bryta.

9. *Brudgummen:* Min dufva kära, syster fromma, Du stödje dig man säkert på din vän, Si, kring vår säng stå sexti starke män. Nu grönskas den; vår gård i blomma, Som prydder står, skall drypa utaf must, Och det, min vän, allt dig till tjänst och lust. Här är din röst mig ljuf att höra. Din ögon brinnande mig göra. Tag hvilan söt nu i mitt sköt! Sof tills dig vakna lyster; Ty bygden all är tyster!

10. *Bruden:* Som ett insegel på ditt hjärta Samt bröst och arm sätt mig, o! brudgum min, Och låt mig vara ögnafägnad din. Vis' bort allt hvad mer kunde svärta Min tvagna skrud och rena brudenamn, Ell' rycka mig utur din kära famn. Har dufvan bo och svalan näste Nu fått hos dig, så det befäste! Gör stark som död Och het som glöd Vår kärlek, att ej bräckan Kan våld, ell' vattnet släckan.

Slutet af »Litanie om Jesu Sår» (af Z.):

Undergörande Jesu sår! Så våta och blodiga, blöden mig på hjärtat, så blir jag modig och häftad vid såren.

Uppsvullna Jesu sår! När jag där har fått en säng och äta, så gå'n ihop igen.

Hemliga Jesu sår! Jag tackar den läraren, som har gjort mitt Lams bulor och skråmor för mig bekanta.

Klara Jesu sår! Vid edra strålar vilja vi ännu många kors måla, allenast hit med hjärtan!

Blänkande Jesu sår! I gören mitt hjärta till en solblind nådelampa för blixt och strålar.

Ihåliga Jesu sår! I edra fästningar sitta rumrikt många tusende sorter syndare.

Jesu *purpur*sår! I ären så saftiga, den, som kommer eder när, blir vid såren häftad och dryper af blod.

Saftiga Jesu sår! Hvem sin staf spetsar och eder med honom något litet framtill rifver, och smakar därpå, för den smakar det!

Nära Jesu sår! Jag är ej gärna borta ifrån edra hål en half hårsbredd.

Smärtefulla Jesu sår! Kännbara för Lammet och äfven derföre till kur så grundliga och giltiga.

Bekväma Jesu sår! Så lena och sirliga I åren, så porportionerliga ären I ock till säng för barn.

Varma Jesu sår! I ingen gömma kan sig ett litet barn känna så säker för kall luft!

Veka Jesu sår! Jag ligger gärna rolig, mjukt och stilla och varm! Hvad gör jag? jag kryper till eder.

Heta Jesu sår! Faren fort till att hetta, tills I kunnen beströ hela världen med eder glöd.

Jesu *Såreskatt!* Till hvilka slafvar, tiggare och konungar, bönder och grefvar gå vallfart.

Eviga Jesu sår! I ären mitt hus att bo uti. I sju millioner evigheter, ären I ändock alltid nya.

Våra Jesu sår! Dem alla skaror erfara, unga och gamla, stora och små, bara de ha tro.

Mina Jesu sår! Mina, ja mina, det är mig så, som voren I helt allena för mitt hjärta.

Vid ändan af all nöd!

Koral: Smörjen oss in I röda sår! Ända därtill tror jag ögonens dödsslag, munnens fullspottande, kroppens elddop, fårorna på ryggen, hufvudets refvor af törne, tills jag i sinom tid i mitt kött så fast och förtroligt kan skåda den för mig sårade kroppen, och jag närt kan hälsa hålen i händerna och fötterna.

Ave	Agnus Dei!
Christe	Eleison!
Gloria	Pleuræ!

Bilaga IV.

(Se sid. 68 ff. om Anders Carl Rutströms andliga poesi).

Till ytterligare belysande af den åskådning, som framträder i den beryktade Anders Carl Rutströms poesi, meddela vi här några utdrag ur »Sions Nya Sånger» (tryckt i Köpenhamn 1778).

N:o 27, v. 1. *Älskande* Jesu! lär mig att vörda Brinnande kärleken din till din brud. Nådenes källa Här ötvervälla Ser jag min hulda förbarmande Gud.

2. *Svettige* Jesu! lär mig att vörda Svetten, som flöt och stänkte din brud. Alltså är släkten Härlig i dräkten Du oss förvärfvat blodsvettande Gud.

3. *Ängslige* Jesu! lär mig att vörda Ångslan i själen du känt för din brud: Halfdöd i dvala Oss att Hugsvala Ligger vår kvalda bedröfvade Gud.

4. *Fångslade* Jesu! lär mig att vörda Banden, hvarmed du löste din brud, Friad blef trälen, Lösgifven själen Genom vår bundne allsmäktige Gud.

5. *Sårade* Jesu! lär mig att vörda Såren du bär så nöjd för din brud! Alltså är jorden Helader vorden, Genom vår slagna och sårade Gud.

6. *Blodige* Jesu! lär mig att vörda Bloden, hvarmed du tvådde din brud: Att vi är' rena, Ha vi allena Tacka vår röda blodströmmande Gud.

7. *Pinade* Jesu! lär mig att vörda Smärtan och slagen du tog för din brud. Matken sig vrider, Ångslas och kvider. Ack! min korsfäste, försmäktande Gud.

8. *Dödade* Jesu! lär mig att vörda Eviga döden du dött för din brud, Alltså är döden Dräpen och glöden Släckt af vår döda och lefvande Gud.

9. Jesu ack! Jesu! lär mig att vörda Brudgummahjärtat du har för din brud, Låt oss med glädje Evigt tillbedje Frälsaren Jesum vår konung och Gud.

10. Tacka, upphöja, prisa och vörda Själ du genköpta förlossade brud, Skaller i höjden Lofver i fröjden: Skaparen Herren i lammet vår Gud.

N:o 32, v. 1. Jesus på korset hänger i vånda, Jesus på korset hänger död, Lammet på tronen enfödda Sonen, Jesus afsomnar i marter och ve. Sårad i sidan, såren på händren, Såren på föttren, ack sårade vän! Fåren ack! fåren, såren ack! såren, Fåren i såren och dörren igen.

N:o 59, v. 1. Jag står på bruderätten min, För den du själfver dödt: Brudgumme älska bruden din, Betänk ditt eget kött.

2. Jag tror du är min själa-man, Så visst som du är Gud: Och när ditt blod på korset rann, Du köpte mig till brud.

3. I kraft af detta ditt förbund Är jag din äkta brud; Så visst som du af hjärtans grund Är brudgumme och Gud.

4. Du heter råd och underlig, Du huld och trofast är, Din underliga väg med mig Om kärlek vittne bär.

5. Din kärlighet uppmuntrar mig, Som eljes blödig är. Ju mer du hjärtligt visar dig, Ju mer får jag dig kär.

6. Nu kan jag ledigt till dig gå, Som gör mig böjd och varm, Hvar vill då bruden bättre må, Än i sin brudgums barm.

7. Tack Jesu du min äkta vän, Tack, att du utvalt mig: Du älskat har och älskar än Din brud så hjärtelig.

8. Du älskar själf, ty älskar jag, Det är mitt tidsfördrif I dina sår, fast jag är svag, Det är mitt enda lif.

9. Du dagligt bröd och själf min spis, Ditt hjärta är mitt bo, Du älskar mig på brudgums vis, Det är min brudatro.

10. Ack! är jag din, Hvad vill jag mer, Jag har nu himmel här, Min krona och min palm jag bär, Hos dig i höjden där.

N:o 70, v. 1. Så hjärtligt salig glad och nöjd, Så liten och så innig böjd, Är jag utöfver lyckan min, Att jag är född att vara din, Din brud och hjärtlig kär. O brudgum! var mig när, Och kännbar uppå bästa sätt: Lär mig att nyttja all den rätt, Jag i dig äger, Din sida till mitt hus och bo, Där äta, dricka, ha min ro, Där älska, vörda, lofva, be, Och aldrig från ditt hjärta se: Behåll mig så min kära, Tills jag får brudkrans bära.

N:o 77, v. 1. I, som hoppens uppå Herran, Hörer här er Jesu tal, Kaster sorgen från er fjärran, Kommer ned i grönan dal, Si på Salems gröna ängar, Växa rosor röda blå, Köper, äter utan pängar, Hämter liljor, smaker på.

2. Örtagårdens röda droppar, Daggen utaf Arons skägg, Balsam af hans bruna lockar, Svetten af hans brudesäng, Allt är lif och evig prydnad, Socker och sukat, Allt är frukt af Jesu lydnad, Andans dryck och evig mat.

3. Hör Jerusalem o! kvinna, Öppna portar för din man, Fatta du, som bäst kan sinna, Purpurmanteln i din hand, Möt på stranden den uppståndna, Ty han själfver steker fisk, Bröd han skaffar utan vånda, Brinnand bord och grönan disk.

N:o 91, v. 6. Kom frisker och sjuk Till nådenes duk, Där sitter en man, Att själar sig fästa, Så milder är han, Kom bada dig här I sårens Bethesda, så krympling du är.

7. Si brudgummens säng I örtagårds äng Gethsemane var, Den gästabudssalen, der frälsaren har Planterat och vigt Sitt tempel i dalen, beskåda nu slikt.

8. Här går din monark! I blomstrande mark Följ med hvart han går: Han själfver är vägen för skingrade får. Ack skynda dig hit, Som svalan förlägen, att få dig en bit.

9. Si huru han sig Bemödar att dig Traktera så väl: Besinna då detta min fattiga själ, Han gifver dig mat, Din själ att försätta i evig sabbat.

10. Min Jesu du vet Bäst själarnas bet, Du känner din får, Hvad läska och föda de endast åtrår, Hvad svalkar vår mun, Den saften månd flöda ur sidones brunn.

11. Så blifve vi vid Din hydda i frid. Vi höre nu på, Din ljufliga pipa begynner att gå. Ditt kraftiga ord Låt muntra och gripa i hjärtat din hjord.

12. Gör eviga fröjd Din kyrka förnöjd, Hvar endaste lamm Ledsaga på fältet till salighet fram. I vingarnas bo Det sällaste tältet låt vara vår ro.

N:o 94 (Nattvardssång), v. 1. Du Sions Gud och hjälte stark, Guds lamm min Jesu blida: Du evigt segrande monark, In i din öppna sida Nu samlas dina fosterfår, Att mann' och näktar ur din sår I torra själen njuta.

2. Hvar män'sko själ kom hit, var glad, Gud själfver månd oss frälsa; Ty lifsens träd är fullt med blad Till hedningarnas hälsa. Nu står en helgedomsens mark, Ett paradis, en Noe ark, För Adams släkte öppen.

3. Si! Guds och härlighetens lamm Där ståndand midt i stolen, Si hur hans kärleks rika flam Nedstrålar liksom solen! I syskon, bröllopsgäster all! Kom låt oss vid hans fotapall Knäböja och tillbedja.

6. Låt i hvar droppa svett och blod En nådesstämma klinga, En lifsens och försonings flod Ur hvar en ådra springa. Låt hvar en kall och syndig själ I dag i dig ett evigt väl I sinom anda finna.

7. Omfamna milde själaman Min själ din brud mig arma, Jag är den du på korset vann Med Gudablodet varma. Så släpp mig in på Sarons äng Till lifsens brunn och mig en säng I dina armar bädda.

8. Där skall min kropp, min själ, mitt lif En lifsens nardus smaka: Jag bor i evigt tidsfördrif Hos dig min äkta maka; Din kärleks hetta, eld och glöd I mig skall hvarken lif ell' död Ell' syndafloder släcka.

9. Min länge nog förskräckta själ Haf nu godt mod i trona: Din brudgum unnar alltför väl Dig lifsens spis och krona: Det har du allt för Jesu blod, Som har din sak gjort fyllest god Till hvar en punkt och pricka.

10. Upp lamsens köpta fårahjord, Tag för dig himlarätter! Stig fram till nådens dukta bord Och ät och drick dig mätter: Här har du Jesu kött och blod Just så, som han på korset stod, Och nu hos fadren sitter.

Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor.

(Med planscher.)

På vissa gamla byggnadsverk af mera monumental art och företrädesvis på sådana, som uppförts under medeltiden eller närmast därefter, såsom t. ex. på slott, broar, stadsportar och framför allt på *kyrkor af ädelt material,* kan den sakkunnige och uppmärksamme betraktaren — dock ofta först efter mycket sökande — upptäcka små egendomliga lineära *tecken* och *figurer* mestadels af geometrisk form inhuggna å stenarnes yta. Man finner dem på mycket växlande ställen å de respektive byggnadsverken, än sitta de på yttermurarne, än inne i byggnaden på pelare, kapitäler, takhvalfsbågar o. s. v.; den plats där man företrädesvis bör söka dylika tecken är å *portalerna,* som ju oftast äro af ädelt material, äfven om byggnaden i öfrigt är t. ex. af tegel. Ty å tegelbyggnader äro af naturliga skäl dylika stenhuggarmärken ytterst sällsynta — de lära enligt Rzhia[1] dock förekomma i Sachsen-Altenburg —; å Upsaladômen, som ju är uppförd af tegel, förefinnas dylika märken, så vidt jag vet, endast å södra och västra portalernas af sandsten gjorda omramningar. Vanligen äro de spridda, så att en och en eller högst ett par finns på hvarje särskild byggnadssten; en och annan gång ser man dem dock hopade i större grupper på en och samma stora stenplatta t. ex. vid en ingångsdörr eller å en pelare. Dessa s. k. »samlingsplattor» kunna stundom förete märken af så olika karaktär, att de tyd-

[1] Studien über Steinmetzzeichen, Wien 1883.

ligen härröra från olika tidsåldrar; en sådan samlingsplatta finnas t. ex. å dômen i Regensburg; om deras betydelse skall längre fram ordas. Ingenstädes i Sverige har jag sett någon sådan.

Dessa inhuggna tecken kunna växla betydligt i storlek och djup. De äro sällan under 3 eller öfver 12 cm. långa dock kan man undantagsvis finna tecken af ända till 30 cm:s längd (t. ex. på Palatinen i Rom, på Henkerturm i Nürnberg o. a.); under gotikens blomstringstid gjordes märkena små (t. ex. Örebro kyrka), under renaissance- och barocktiden blefvo de åter stora: å slottet i Heidelberg och å Zwingern i Dresden finnas ovanligt stora tecken inhuggna. De äro så inmejslade i stenen, att de bilda en inåt trekantigt afsmalnande fåra af 2—3 millimeters djup och med en bredd vid stenens yta som växlar mellan cirka 2—5 millimeter. På mycket gamla och förvittrade murytor äro de ofta halft utplånade, så att man har stor möda att upptäcka dem och att skilja dem från remnor i stenmaterialet; ja, stundom är man tveksam, om det verkligen är stenhuggarmärken, man har för sig; så är t. ex. förhållandet med ett par af dem från *Alvastra* klosterruin. Men den strängt geometriska formen och de för det kännande fingret mera än för det seende ögat förnimbara konturerna hjälpa en dock vanligen till ett afgörande.

I allmänhet falla de ingalunda lätt i ögonen utan äro tvärtom väl dolda, och af de flesta människor förbli de fullkomligt opåaktade. Mången har lefvat hela sitt lif i närheten af en med dylika märken öfversållad byggnad utan att ha haft en aning om deras tillvaro, och mången präst eller kyrkovaktare har gått år ut och år in genom sin kyrkas portal utan att ha sett de där befintliga inhuggna tecknen, tills slutligen någon intresserad sakkunnig kommer och gör vederbörande uppmärksamme därpå.

Bland alla svenska byggnadsverk är domkyrkan i Lund rikast på stenhuggarmärken. — Det häfdvunna svenska namnet på dessa tecken är som sagdt »*stenhuggarmärken*»; ett annat, nämligen »*stensnidarmärken*», vore kanske lika bra eller ännu bättre, ty det är på de längre framskridne yrkesmännens arbeten, som dessa tecken vanligast förekomma; dock torde

de äfven ibland återfinnas på grofarbetarnes och lärlingarnes produkter; men det förra namnet har redan vunnit häfd i språket sedan flera hundra år, och svenskan har ännu ej utbildat samma skiftningar i stenarbetarnes benämning som t. ex. tyskan har, hvilken skiljer på »steinhauer» och »steinmetz». Det latinska medeltidsnamnet på stenhuggare var »lapicida»; det förekommer ofta i våra kyrkliga medeltidsurkunder. De tyska, franska, engelska och italienska benämningarne på stenhuggarmärken äro: »steinmetz-zeichen», »masons marks», »signes des tailleurs de pierre», »signi incisi nei massi». I de flesta Europeiska länder äro dessa tecken iakttagna. Det är just ej så länge sedan de började mera grundligt studeras och tolkas utanför de egentliga yrkesbyggarnes kretsar. Ty oaktadt bruket att inhugga märken på byggnadsdelar af sten med fullt fog kan kallas *uråldrigt* — man har funnit sådana märken t. ex. å grekiska byggnadsverk på Samothrace, på Palatinen i Rom, på Trojas ruiner, på Pompejanska murar, i Jerusalem och Ispahan o. s. v. — så har dock i den konsthistoriska litteraturen såväl som i den speciellt byggnads-arkeologiska först efter 1820 resultaten af dithörande forskningar och studier börjat att visa sig.

Dessförinnan tolkades dessa märken af de få, som iakttogo dem, såsom dunkla symboler, hemlighetsfull runskrift, mystiska hieroglyfer o. s. v.

Först genom den lärde juristen och konstforskaren C. L. Stieglitz blef detta ämne upptaget till behandling;[1] men jämte hans namn torde äfven här ihågkommas byggmästare Arnolds i Strassburg och stenhuggarmästaren Kirchners i Nürnberg, hvilka strax därefter äfven uttalade sig i frågan. Genom desse mäns undersökningar blef det tydligt ådagalagdt, att märkena ingenting annat voro än *de friförklarade gesällernas personliga märken eller s. k. »äretecken»*, således ett slags *ursprungs-* eller *varumärken,* som betecknade *upphofsmannen* till arbetet och på samma gång tjänstgjorde som *identifieringsbevis* för personen under hans vandringar i främmande länder, då han skulle »utvisa» sig såsom en »ärlig» yrkesgesäll och

[1] Über Altdeutscher Baukunst 1820.

ingen fuskare. Detta märke, nytt för hvarje ny person, tilldelades honom högtidligt i bygghyttans generalförsamling och inskrefs samtidigt i hyttans »broderbok», där dess verkliga utseende alltid kunde kontrolleras. Åtminstone tillgick det så under bygghyttornas bästa tid, gotiken; före och efter denna tid hände det nog, att gesällerna själfva togo sig märken efter egen smak och utan att de bokfördes. I vår svenska eller skandinaviska litteratur finnes ingen sammanhängande framställning af hithörande ting, endast Brunius yttrar sig helt kort härom i sin bok om Lunds domkyrka; ur den utländska litteraturen skall jag be att särskildt få påpeka Rziha's redan citerade stora arbete samt därjämte omnämna följande verk: Heideloff, Die Bauhütte des Mittelalters 1844; Godwin, Archeologia Vol. 30, London 1844; Didron, Annales archéologiques, Vol. II och III, Paris 1845—46; Homeyer, die Haus- und Hofmarken, Berlin 1870; F. Schneider, Die Steinmetzzeichen 1872; E. Fischer, Das Zunftwesen der Steinmetzen 1877; Jenner, Die Bauhütten des Mittelalters 1876; Bruzza, Sopra i signi incisi nei massi, Roma 1876; Ousley, Travels in the East 1829; Chambers, Archeologia 1852; Hepworth Dixon, Underground Jerusalem, i Gentlemens Magazin 1876.

Hvad beträffar dessa märkens *geografiska* förekomst, så är denna ganska oregelbunden, inom vissa zoner förekomma de rikligt; inom andra saknas de nästan alldeles. På vissa byggnader, där man så att säga trodde sig ha rätt att vänta dem, kunna de helt och hållet saknas, å andra åter närbelägna och nära samtidiga med de förra kunna de finnas. Exempel härpå utgöra Dalbys och Lunds gamla kyrkor i Skåne, den sistnämnda fullsatt af dem, den förra alldeles utan dylika. Det tycks vara en regel, att å sådana medeltida kyrkobyggnader, som uppförts uteslutande af *kyrkans egna dagsverkare och tjänare* under klerikal ledning, de saknas, men att de däremot i regel finnas å de byggen, som ledts och utförts af *lekmän*, af en *bygghytta* under sin mästare; i senare fallet behöfdes ju också kontroll öfver hvars och ens arbete, eftersom det här gällde fria, aflönade yrkesarbetare och ej kyrkans egna vasaller, som gjorde dagsverken och hofveritjänst utan kontant

ersättning.[1] Detta förklarar delvis oregelbundenheterna i märkenas förekomst men dock ej fullständigt; man måste i många fall tillgripa förklaringsgrunder sådana som: olika bruk inom olika vandringstrupper af byggarbetare eller inom olika bygghyttor, i senare tider vidtagna grundliga reparationer å byggnaderna o. s. v. — Mycket förblir dock i dessa stycken oförklaradt och underligt.

Hvad angår *samlingsplattorna*, så ha de förklarats så, att de förnämsta arbetarne vid verket — stundom från olika tidsperioder — velat öfverlämna icke sina namn men hvad som inom yrket var detsamma: sina märken till eftervärlden. Under bygghyttans blomstringsperiod var, som förut anmärkts, hvarje märke nytt för hvarje person och olika *alla föregående* eller åtminstone *alla inom samma bygghytta* eller *byggprovins* utdelade. Till följd häraf blefvo märkena under årens lopp allt mera komplicerade och tillkrånglade — de enklaste hade naturligtvis redan tagits —; häraf åter följer, att man ofta *på märkets utseende och typ kan någorlunda bedöma dess tidsperiod;* och detta åter har en stor betydelse för uppskattandet af de olika byggnadsdelarnes ålder inom ett stort byggnadsverk, hvars uppförande utsträckts öfver långa tiderymder. De romanska tecknen se därför annorlunda ut än de götiska, och dessa annorlunda än senrenaissansens. Strassburgerdômens stenhuggarmärken kunna ej förblandas med dem på Zwinger eller Hofkyrkan i Dresden; och på Heidelbergs gamla slottsruin kan man i tecknens typer på dess olika delar följa de olika seklernas byggnadsverksamhet. Jämför äfven på mina taflor här nedan t. ex. de enkla romanska tecknen n:ris 7, 19, 21 och 27, alla från Lunds krypta med de mera komplicerade från Linköping och från Örebro-kyrkans portal, hvilka härröra från den svenska gotikens fullhetsperiod vid slutet af 1300-talet.

En annan intressant fast ej *så* betydelsefull följd af denna märkenas egenskap att vara individuella och personliga är *den*, att man med hjälp af dem kan följa en gesäll på hans s. k.

[1] Möjligen är detta skälet till, att å de andliga riddarordnarnes borgar t. ex. *Marienburg* i Preussen de nästan totalt saknas. Jag har där blott funnit *ett enda* märke, nämligen i »das Hauscomthur-Zimmer».

»resor» eller vandringar från ställe till ställe. En gesäll kunde ej bli upphöjd till mästare, förrän han gjort minst tre resor d. v. s. arbetat på 3 olika arbetsplatser. Så är bland mina afbildningar märket n:o 74 från Lundadômen detsamma som n:o 89 å domkyrkan i Linköping, likaså återfinnes Lundamärket n:o 59 i n:o 78 från Skara, n:o 93 från Linköping och n:o 128 från Vadstena klosterkyrka o. s. v.

Märket n:o 44 från Lund och dito n:o 123 å Vadstena klosterkyrka förekomma äfven på Trondhjems-katedralen.

Märket n:o 41 från Lund påträffas egendomligt nog såsom ett unikt märke i porthvalfvet på det eljes märkestomma Vadstena *slott*[1] (n:o 135 i min samling); vid den tid då Vadstena slott uppfördes (midten af 1500-talet) var redan seden att inhugga märken så godt som öfvergifven i Sverige, ty reformationen gjorde bygghytteväsendet ett svårt afbräck; men då man vet, att kung Gösta lät taga byggmaterial till det nya slottet från gamla Östgötakloster, Alvastra, Skenninge m. fl., så är det ju ganska troligt, att stenen med detta triangelmärke härstammar från något sådant håll och således tillhuggits långt före Gustaf Wasas tid. Något liknande gäller nog också för de märkta basalstenarne till portalen vid zoologiska museet i Lund, uppfördt på 1840-talet.

N:o 117 från Alvastra och n:o 126 från Vadstena klosterkyrka äro samma märke, men märket 114 (liggande ellips) är ej detsamma som den stående (117 och 126).

Blifven mästare bibehöll gesällen sitt tecken men fick det vanligen satt *inom en sköld;* ofta förekommer ock, hvad *mästarne* beträffar, *namnet utskrifvet* med eller utan åtföljande märke med eller utan sköldram och anbringadt på en framträdande plats å arbetsprodukten, byggnaden eller stenskilderiet. Så t. ex. förekommer namnet *Adam* jämte åtföljande lilla, så här utseende märke X• å öfre randen af ett stenskilderi, som ännu hänger på väggen i den s. k. stenstugan i

[1] Å Örebro slott, inre borggården och nordöstra portalen lära äfven märken finnas, enligt hvad rektor *Grandinson* godhetsfullt meddelat mig. Jag har ej sett dem själf och kan ej yttra mig om deras utseende motsvarar portalens årtal 1584; de kunna ju möjligen tillhöra stenar, som hämtats från något kloster.

Glimmingehus i Skåne;[1] då man vet att holländaren Adam van Duren omkring år 1500 var sysselsatt med byggnadsarbete hos Jens Holgersen Ulftand, ägaren och uppbyggaren af Glimmingehus, samt att han samtidigt eller sedan fick i uppdrag att restaurera Lunds domkyrka, så är det väl sannolikt, att detta namn Adam just betecknar van Duren; det fanns nämligen fordom på en numera borttagen sträfpelare å södra ytterväggen af Lundakatedralen en inskrift,[2] där namnet Adam förekom i stor majuskelskrift, hvarje bokstaf inramad inom en sköld; och ännu står namnet på brunnskaret i Lunds krypta ofvanför den bekanta bilden af fåret och lusen (äfvenledes aftecknadt hos Sjöborg).

Exempel på att byggmästares och stensnidares fulla namn inhuggits å deras verk, vare sig dessa nu äro kyrkor eller med figurbilder utsirade delar däraf, finnas eller funnos ej så fåtaliga äfven hos oss: en inskrift i Linköpingsdômen bevarar namnet af mäster Gerlach från Cöln (»magister Gierlach de Colonia»), Östra Herrestads kyrka i Skåne namnet Carl Stenmester,[3] Skälfvums kyrka i Västergötland nära Husaby namnet Othelric,[4] Helgevi kyrka på Gotland namnet Lafrens Botvinson,[5] Roma klosterkyrka, äfven på Gotland, namnet Wigarus,[5] och slutligen är det okända och omstridda namnet Jacob Charra, som jämte ett märke står att läsa inom en sköld på en pelare i St. Nicolai ruin i Visby, enligt min mening sannolikt namnet på en af kyrkans byggmästare; just den omständigheten, att skölden bildar *ett* med pelaren och således är ditmejslad samtidigt med den senares uppförande, talar för, att namnets bärare var en stensnidare eller byggmästare snarare än en donator eller prelat, såsom någon gissat. Jag har därför tagit det med bland de Gotländska märkena i min samling.

Hvad beträffar stenhuggarmärkenas geografiska utbredning i de *skandinaviska* länderna, så finnas de flerestädes i

[1] Afbildadt i Hildebrands Sveriges Medeltid, II delen, afdeln. adelshuset.

[2] Återgifven i Sjöborgs »Samlingar för nordens fornälskare» (fig. 127 pl. 28).

[3] Enligt Brunius.

[4] Enligt Hildebrand, Sveriges Medeltid.

[5] Lindström, Gotlands Medeltid.

Sverige på våra förnämsta gamla kyrkor, särskildt talrikt på Lunds domkyrka — min samling upptar ej mindre än 77 därifrån — men äfven å Linköpings, Skaras, Upsalas, Vadstenas, Örebro m. fl. städers gamla kyrkor äfvensom här och där men sparsamt på de Gotländska kyrkobyggnaderna. På Warnhems och Nydala klosterkyrkor torde inga märken kunna upptäckas. I *Norge* förekomma de talrikt på Trondhjemskatedralen och väl äfven, enligt hvad jag hört sägas, på Stavangers och några andra platsers kyrkor; i *Danmark* äro de mycket sällsynta, jag har själf genomletat Aarhus', Viborgs, Ribes, Odensees och andra gamla städers kyrkor och kloster och ej påträffat mer än ett par tre märken och dessa ej ens fullt säkra. Dock lär, enligt meddelande från den gamle kännaren af Danmarks byggnadskonst, theol. dr. I. Helms, några dylika märken finnas å *Alslevs* kyrka i Jylland, å ruinerna af Vordingborgs slott samt å några kyrkor i Stavns härad på Sjælland. Det är troligt, att dylika märken en gång funnits på de stora domkyrkorna, men restaurationerna torde hafva varit *för* grundliga, särskildt gäller detta om Viborgs domkyrka. På Ribedômen fanns å yttermurarne ett märke i form af en liggande spetsig vinkel, men detta märke var — enligt hvad professor Amberg, ledaren af restaurationsarbetet meddelade mig — intet äkta gammalt stenhuggarmärke utan ett *modernt nivåmärke*. Detta är ett exempel på förväxlingsmöjligheter, andra finnas därjämte om också ej så vanskliga som den nyssnämnda arten.

Så kan man möjligen vid första påseendet taga kors och andra kristligt symboliska tecken för stenhuggarmärken, vidare kunna i murarne insatta bitar af runstenar kanske vålla en viss tvekan, dylika förväxlingar äro dock lättare att undvika; värre är det, såsom jag redan påpekat, att skilja sprickor i muren från förvittrade och uppgrundade märken, äfvensom att hålla stensmidarens tecken i sär från det på en grafsten eller en votivplatta inhuggna *bomärket*, som tillhört den döde ägaren af minnesvården.

Slutligen kan tvekan råda om t. ex. på en samlingsplatta de inhuggna tecknen äro stenhuggarmärken eller bokstäfverna i en inskription; Rziha uttalar den förmodan att den s. k.

Merowingergrafstenen i Mainz samt ett par stenplattor i Neapels museum, den s. k. etruskergrafstenen samt stenen N:o 6690 i Mommsens »Inscript. neapol.», hvilka filologerna lära förgäfves sökt tolka, ej äro inskriptioner utan en klassisk bygghyttas samlingsplatta, dess tecken således ej bokstäfver utan stenhuggarmärken; om denna teoris riktighet kan jag ej yttra mig, men jag har hört filologer betvifla den. Detta misstag skulle dock kunna ligga nära till hands, eftersom äfven vissa om ock mera sällsynta byggnadsverk hafva stenhuggarmärken i form af bokstäfver, initialer och signaturer. Så är förhållandet med t. ex. den bekanta »Porta nigra» i Trier samt domen i Magdeburg; det bokstafsliknande märket, som sitter å predikstolpelaren i Fole kyrka på Gottland och afbildats såsom N:o 152 i min samling, kan tjäna som ett exempel från Skandinavien härpå. Äfven under formen af verktyg — som ju eljes pläga förekomma som egarnes yrkesemblem på grafstenar — kunna stenhuggarmärkena uppträda; se från Lund N.o 7 och från Gottland N:o 153 (hvilket senare sitter i Sta. Karins ruin i Visby): en klubba och en hammare.

Man kan träffa på votivplattor eller grafstenar, som på en gång hafva den dödes bild, monogram eller bomärke och därjämte stensnidarens tecken inristade å sin yta: de förra i stort format midt på stenen, det senare litet och undangömdt i ett hörn eller vid randen; exempel härpå är *Petri Nicolai* grafsten i Aarhus domkyrka på Jylland. Vi måste i detta sammanhang om också helt flyktigt vidröra ämnet om *bomärken*, eftersom det står så nära vårt egentliga tema.

Bomärket är ett uråldrigt germanskt rättsinstitut, det omtalas i våra gamla landskapslagar, i Grågås och andra isländska skrifter. Det hörde ursprungligen till gården, men öfvergick så småningom till familjens alla medlemmar; med det märktes gårdens bohag, såväl de fasta som de lösa, såväl det döda som det lefvande (»liggande fä och farande fä») således äfven dess kreatursbesättning, särskildt de djur som släpptes på allmänning; med det märktes jägarens pilar och hvalfångarnes harpuner, så att bytet kunde rättvisligen tillfalla rätte egaren; med detta märke undertecknades juridiska handlingar med samma för lagen gällande kraft som ett fullständigt namn.

Ja borgarens eller bondens boninghus fick ibland bära sitt märke liksom adelshuset bar ättens vapenmärke; se ännu i dag den s. k. Kungsstugan i Örebro och det s. k. Engelbrektshuset i Vadstena. Detta bruk har ju numera som följd af ändrade förhållanden, storskiftets införande och skrifkonstens utbredning så godt som försvunnit i södra och mellersta Sverige, men ännu finnas rester kvar t. ex. i sådana trakter af vårt land, där allmänningssystemet ännu råder. Ännu är bomärket ett inför lagen giltigt eganderättsbevis t. ex. i Lappland, där hvarje renegare märker renarnes i sin hjord öron med sitt tecken, bland fåruppfödarne på Gottland, eller bland sågverksbolagen i Norrland, där timmerstockarne, som flottas nerför älfvarna, bära sina olika ägares märken och efter dem sorteras vid älfmynningens upplagsplatser. I Mora kyrka i Dalarne har jag år 1900 sett kyrkopallar med de olika gårdarnes bomärken, och likadant var förhållandet med årorna och roddarbänkarnes platser på de stora kyrkbarkarne, som förde de aflägsnare byarnes befolkning till Leksands kyrka.

Skillnaden mellan vanliga *bomärken* och stenhuggarnes liksom de öfriga handtverkarnes *yrkesmärken* är således icke stor, den består hufvudsakligen däri, att de förra beteckna *ägaren,* de senare *upphofsmannen,* de förra äro en tillhörighetsbeteckning, de senare en ursprungsbeteckning, ett varumärke. Att helt och hållet vilja identifiera bomärken och yrkesmärken torde dock ej vara rätt. Det var ej blott stensnidare som i gamla tider begagnade sig af dylika ursprungsmärken, alla de högre handtverkarne och konstnärerna hade sådana: på guldsmeds- och metallarbeten, på gamla möbler o. s. v. återfinner man dem, om också stensnidarnes äro de varaktigaste, tack vare det material, hvari de fästats.

Hvad ha nu *de gamla bygghyttornas urkunder* att förmäla om bruket af dessa stenhuggarmärken och om deras betydelse? Såsom så ofta inom de medeltida gillena och skråna voro sederna och bruken äfven inom bygghyttan länge fortplantade från släkt till släkt genom blott mundtliga traditioner och fattades först lång tid efter sin uppkomst i skrift, och detta så mycket hellre, om traditionen kunde gälla yrkets eller konstens *hemligheter.* — Men hur kunde gesäll-märkena räknas

dit? De voro ju uppenbara för hvar man, eftersom de inhöggos på byggnadens delar. Visserligen, men enligt den uppfattning, som efter Rzihas undersökningar blifvit den sannolikaste, voro dessa märken ingalunda fritt valda och själfständiga figurer, som ritades upp efter tycke och nyck, huru som helst, utan tvärtom voro de *uttagna bitar ur de geometriska grundritningarne,* de s. k. »generalnycklarne», till byggnadskonstruktionerna. Redan byggmästare Arnold antydde detta, i det han hade i sin ego och förevisade en »generalnyckel» af kvadraturtypen, hvarur märkena utplockades: se Homeyer sid. 289, där nyckeln är afritad. Hvarje af en medeltida bygghytta uppfördt byggnadsverk var nämligen till såväl grundplan som alla detaljkonstruktioner baseradt på en viss geometrisk konstruktionsprincip eller enhetlig grundtyp, hvarur alla delars proportioner härledde sig. Dessa »Steinmetzgrunde» eller generalnycklar hade till utgångspunkt antingen *kvadraten* eller *triangeln* eller *endera af dessa i förbindelse med cirkeln:* de vanligast begagnade voro 14 till antalet, fördelade så att 4 tillhörde kvadraturens, 4 triangulaturens, 4 fyrpassets (kvadrat + cirkel) och 2 trepassets (triangel + cirkel) grundtyp. — Se planschen n:o III. — Men därtill komma ytterligare ett par derivat eller modifikationer med polygona former; särskildt bör den af den byggkunnige och lärde munken och mystikern Albertus Argentinus på 1200-talet konstruerade *åttkantstypen* (»achtorten») framhållas såsom mycket använd och vida berömd inom gotiken. Än i dag kan den historiskt skolade arkitekten eller arkeologen af en götisk kyrkas grundplan och delarnes proportioner, af korskvadratens storlek, portalens bredd, takets höjd, pelarnes anordning, ja af fönsterrosornas figurer sluta sig till, hvilken konstruktionstyp eller generalnyckel som varit bestämmande för byggverket. Att lära sig förstå och begagna dessa, af de stora byggmästarne uppgjorda schemata, dessa »Steinmetzgrunde», på ett strängt vetenskapligt och dock konstnärligt fritt sätt, det var mästerprofvet inom bygghyttan, det var dess finaste och djupaste hemlighet. Härpå syftar ett gammalt hyttespråk, som *Heideloff*[1], själf byggmästare och lärd konstforskare, citerat:

[1] Die Bauhütte des Mittelalters in Deutschland, Nürnberg 1844.

»Was in Stainkunst zu sehen ist,
Dass kein Irr noch Abweg ist
Sondern schnurrecht, ein Linial
Durchzogen den Cirkel überall,
So findest du drei, in viere stehn
Und also, durch eins, ins Centrum gehn
Auch wieder aus dem Centro in drei
Durch die vier, im Cirkel ganz frei.

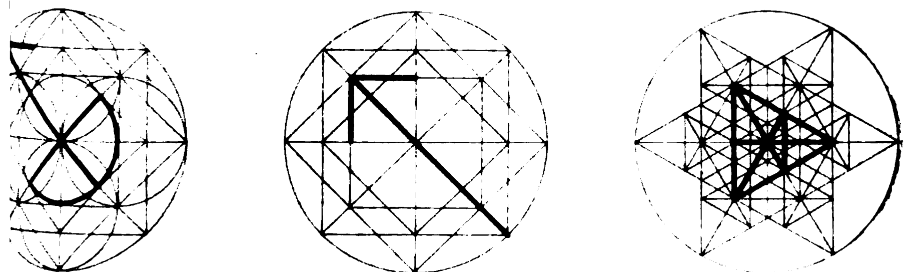
Das Stainwerks Kunst und all die Ding
Zu forschen macht das Lernen gering:
Ein Punkt der in den Cirkel geht
Der im Qvadrat und Dreiangel steht,
Trefft Ihr den Punkt, so habt ihr gar
Und kommt aus Noth, Angst und Gefahr;
Hiemit habt ihr die ganze Kunst,
Versteht ihr nicht, so ist's umsonst
Alles was ihr gelehrnet hab',
Das klagt euch bald, damit fahrt ab. —»

Just från dessa geometriska schemata uttogos *fragment*, hvilka blefvo de åt gesällerna vid deras högtidliga friförklaring utdelade *märkena* eller »äretecknen», på hvilka hvars och ens arbete igenkändes vid löneutbetalningen, och medelst hvilka hvarje gesäll igenkändes och identifierades vid inträdet i en främmande bygghytta; här skulle han nämligen »utvisa» sig genom att kunna teckna sitt märke och detta ej i allmänhet på en fri yta utan genom att insätta det på dess rätta plats i den rätta generalnyckeln eller stenhuggargrunden, det rätta konstruktionsschemat. — På vidstående teckning med 3 figurer, hämtade från Rziha, äro märkena intecknade i generalnyckeln.

Antagligen var det just på grund af märkenas nära samband med hyttans hemligheter, som de förra så litet omtalas i de *äldsta* kända hytt-statuterna, »Trier-Ordnung'en» af år 1397, »Wiener-Ordnung'en» af 1412 och »Strassburger-Ordnung'en» af 1459; det är först i »die hohe Morgensprache zu Torgan» af år 1462, förvarad i skrålådan hos bygghyttan i

Rochlitz och offentliggjord af Stieglitz [1]) samt aftryckt hos Heideloff, som uttalanden angående stenhuggarmärken förekomma, näml. i §§ 25, 26, 27, 30 och 31 samt 72 och 94.

Här förordnas t. ex. »Ob ein Meister oder Geselle kemen, die das Handwerk oder die Kunst kunden, und begert eines 'Zeichens' von Einem Werkmeister, dem soll Er seinen Willen zu Gottesdienst geben, was Meister und Gesellen erkennen.» Vidare bestämmes det, att en mästare får ej längre tid än 14 dagar förhålla gesällens hans märke, slutligen att ett märke ej får egenvilligt förändras, bortskänkas eller öfverlåtas till andra. Om ett dylikt äretecken skulle ändras, borde detta ske med stöd af hela »handtverkets» (= bygghyttans) gunst, vett och vilja. Detta sista tillägg finnes först i »Baseler-Ordnung'en» af 1563.

Den germanska världens hufvudhyttor voro under medeltiden: *Strassburg, Cöln, Zürich, Wien,* sedan tillkom efter reformationen *Dresden;* Strassburgshyttan hade makt af en högsta domstol i rättstvister. — Många små drag kunde utan tvifvel vara att tillägga ur dessa märkliga och lifskraftiga byggillens lif, ordningar och seder särskildt hvad stenhuggarmärkena beträffar, men då denna lilla studie ej inom sin ram vågat uppställa en fullständig och uttömmande redogörelse för sitt ämne utan snarare vill tjänstgöra som en blänkare, hvilken kastar ett första ljus på ett inom Skandinavien så godt som obearbetadt kulturområde, säger jag härom mina läsare farväl under uttalande af den förhoppningen, att en och annan bland dem, som blifvit för saken intresserade, skall komma med nya

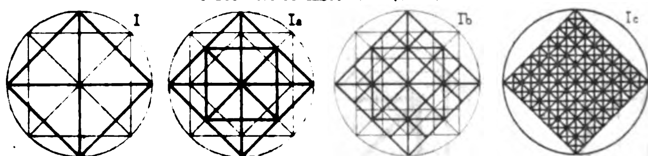
[1] »Die Kirke der Heiligen Kunigunde zu Rochlitz», Leipzig 1829.

bidrag, så att vi så småningom kunna få till stånd en talrik och fyllig samling af *skandinaviska* stenhuggarmärken. Men kom ihåg, att det är med dem som med folkvisor och folklore: med hvarje år som försvinner bli dessa märken allt sällsyntare, otydligare, allt svårare att finna och att tolka. — Till sist ännu ett meddelande, som kanske är öfverflödigt men för formens skull bör komma fram: jag har själf personligen under åren 1892—1901 uppsökt och afttecknat alla de här meddelade märkena från svenska kyrkor och kloster.

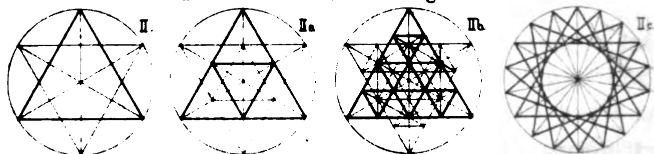
A. O. Lindfors.

Die vierzehn General Schlüssel der Steinmetzzeichen.

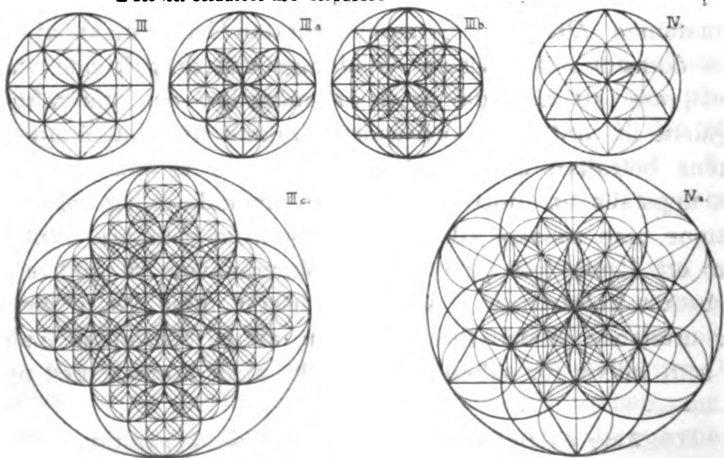
I Die vier Schlüssel der Quadratur

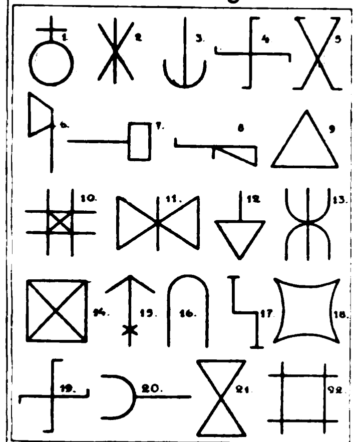

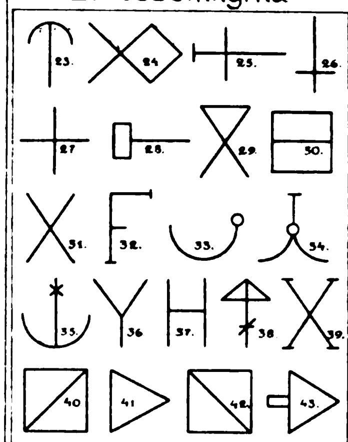
II. Die vier Schlüssel der Triangulatur.

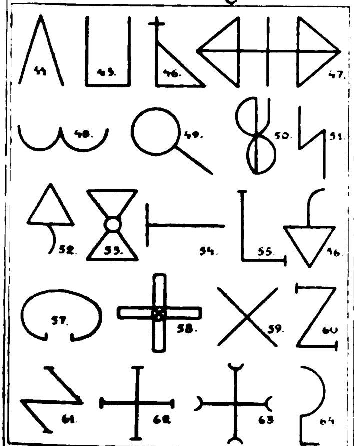

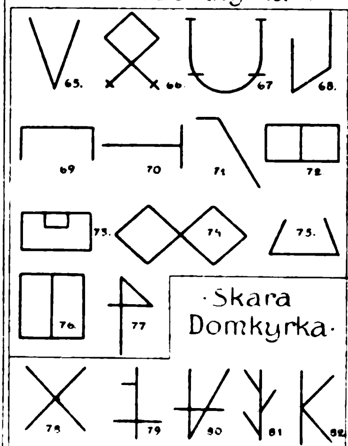
III Die vier Schlüssel des Vierpasses IV. Die zwei Schlüssel des Dreipasses

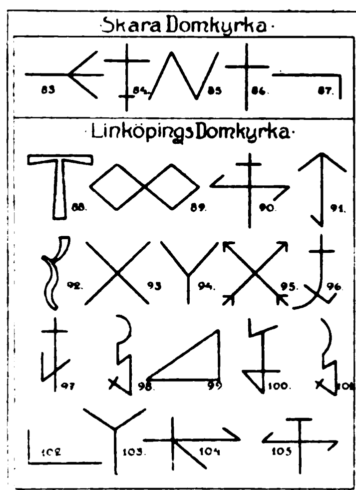

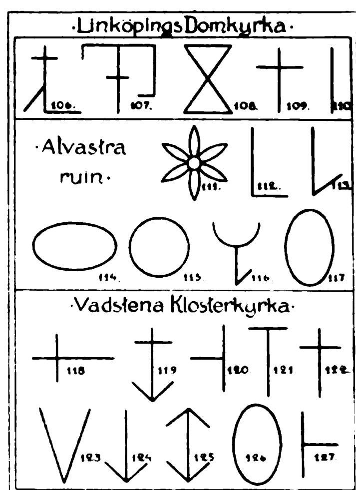

·Lunds Domkyrka·

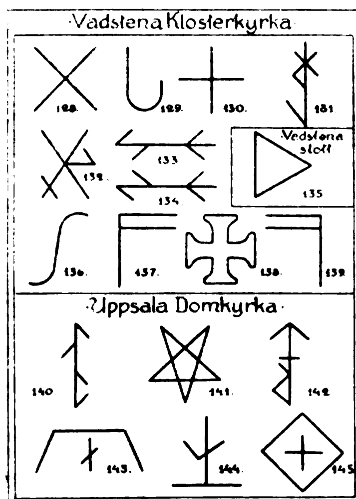

·Lunds Domkyrka·

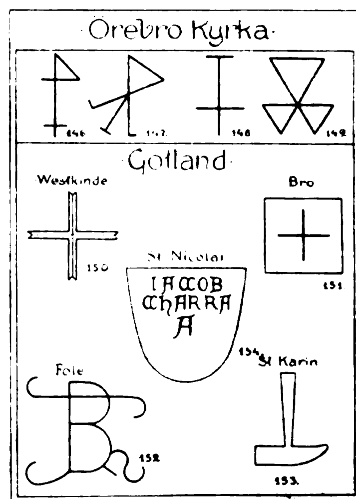

·Lunds Domkyrka·

·Lunds Domkyrka·
·Skara Domkyrka·

Skara Domkyrka
83
84
85
86
87
Linköpings Domkyrka
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105

Linköpings Domkyrka
106
107
108
109
110
Alvastra ruin
111
112
113
114
115
116
117
Vadstena Klosterkyrka
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127

Vadstena Klosterkyrka
128
129
130
131
132
133
134
Vadstena slott
135
136
137
138
139
Uppsala Domkyrka
140
141
142
143
144
145

Örebro Kyrka
146
147
148
149
Gotland
Westkinde
150
Bro
151
St Nicolai
IACOB
CHARRA
A
154
St Karin
Fole
152
153

Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. 1681—1724.

INLEDNING.

Hvarje sanningsenlig skildring af det bemötande, som för ett sant religiöst lif nitiskt verksamma personer rönt från kyrkans sida, bidrager i någon mån till en rätt uppfattning af det kyrkliga tillståndet i allmänhet på den tid och ort, hvarom fråga är.

Ur svenska kyrkans historia hafva vi åtskilliga skildringar från den nu ifrågavarande tiden, men ingen af dem synes oss göra den här föreliggande skildringen från nämnda synpunkt öfverflödig.[1] Ingen af denna tids kyrkohistoriskt märkvärdiga personligheter, som från kyrkans sida blef föremål för förföljelser, synes oss ägnad att genom sin historia så belysa tillståndet inom den svenska kyrkan vid denna tid som Grubb.

De fleste af dem, som stodo i de religiösa rörelsernas centrum på olika trakter i vårt land under denna tid och därför drogos inför rätta eller på annat vis utsattes för förföljelse, voro mer eller mindre komprometterade antingen endast genom förbindelser på ett eller annat sätt med personer, som på grund af någon afvikande mening i läro-, författnings- eller kultfrågor kommit i konflikt med kyrkan och därför äfven kastade skugga på sina vänner, äfven om desse icke delade deras

[1] Lektor P. P. Waldenströms skildring af Grubb vid prästmötet i Hernösand 1871, den utförligaste vi känna, synes grunda sig på ett mycket begränsadt material.

åskådning, eller ock genom någon egen afvikelse i en eller annan punkt från den strängt kyrkliga uppfattningen.[1]

Grubb tillhör intetdera slaget.[2] Han erbjuder bilden af på en gång den mest nitiske förkämpe för den rena läran, sådan den finnes i våra symboliska böcker, och den varmaste ifrare för ett sant kristligt lif. Svenska kyrkan har, såvidt vi känna, ifrån den tiden icke någon att uppvisa, hos hvilken renlärighetsnitet och fromhetsnitet i förening framträdt så skarpt utpräglade som hos Grubb.

Det sätt, hvarpå renlärighets- och fromhetsnitet uppträdde i förening hos Grubb, gör honom till en egenartad företeelse på hans tid. Kännedomen om det bemötande en sådan man rönte inom den kyrka, han ägnade sin tjänst, måste följaktligen lämna en god ledning vid bedömandet af hennes inre tillstånd vid denna tid.

I.

Grubbs lif och verksamhet före tillträdet af kyrkoherdeämbetet i Umeå. 1681—1712.

a. *Grubbs barndoms-, ungdoms- och studietid.* 1681—1706.

Nils Grubb föddes i Umeå den 3 december 1681. Hans föräldrar voro handlanden och rådmannen därstädes Nils Andersson Grubb och hans hustru Brita Sand. Farfadern, likaledes bosatt i Umeå, hette Anders Nilsson Grubb.[3] Föräldrarne hade från början ämnat låta honom ägna sig åt faderns yrke, men synas sedermera hafva ändrat sig. På hösten 1693 sände de honom till Hernösands läroverk, vid hvilket han sedan vista-

[1] Jfr C. A. Cornelius: Svenska kyrkans historia efter reformationen: och Erik Tolstadius II, sid. 55—68.

[2] Lektor Waldenströms uppgift l. c. sid. 35 och 36, att Grubb med noggrannhet undviker att uttala sig om, huruvida han är pietist eller icke, och att det däraf synes sannolikt, att han var det, är, såsom af det följande framgår, oriktig.

[3] Lektor P. Waldenström uppgifver oriktigt denne sistnämnde som prosten Grubbs fader: Prästmötet i Hernösand 1871.

des i 5 års tid. I augusti 1698 reste han till Upsala och studerade där i 3 år.

Den 20 augusti 1701 ställde han färden till Danzig och därifrån till akademien i Königsberg, hvarest han uppehöll sig ytterligare 3 år. Hans vistelse därstädes var dock icke oafbruten. Under sommaren 1702 vistades han nämligen en tid i Kurland, och den följande sommaren begaf han sig till konung Karl XII:s läger vid Thorn. Konungen sökte genom löfte om snabb befordran locka honom in på den militära banan och lät gardeskaptenen Nils Rosenstjerna meddela honom militärisk undervisning, hvilken han nödgades underkasta sig från augusti månad 1703 till februari 1704. Då han emellertid trots alla öfvertalningsförsök icke kunde förmås att blifva militär, erhöll han af konungen nådigt tillstånd att afresa.

Försedd med rekommendationsbref af prins Emanuel från Würtemberg, hvilken vid ifrågavarande tidpunkt befann sig hos den svenske konungen, begaf han sig på väg till akademien i Tübingen. Dit synes han dock aldrig hafva kommit. När han hunnit till Berlin, stannade han en tid vid därvarande hof och sammanträffade därunder med Spener, med hvilken han »åtskilliga gånger talte och konfererade».

I januari 1705 styrde han kosan till Halle, hvarest han ämnade dröja endast 3 månader, emedan alla under vägen varnade honom för den halleska akademien såsom varande en härd för pietismen. För bedrifvande af hufvudsakligen politiska och filosofiska studier, hvilka synas hafva stått synnerligen högt i Halle vid den tiden, kvarblef han emellertid därstädes ända till i juni månad 1707.[1] Dock uppehöll han sig icke uteslutande i Halle hela denna tid, utan gjorde som oftast besök vid de kringliggande akademierna, i Leipzig, Jena och Wittenberg.

År 1706 fick han några gånger i Altranstädts slottskyrka predika för Karl XII, sedan denne med sin armé kommit till Sachsen.

I juni månad följande år afreste han från Halle och äm-

[1] Enligt uppgift i sin själfbiografi. Han finnes emellertid icke upptagen i Halles universitetsmatrikel vare sig för år 1707 eller något af de föregående åren.

nade sig till Greifswald. Men när han anlände till Wittenberg, öfvertalades han af förste teologie professorn därstädes, doktor Neuman, att i Luthers stad taga magistergraden. Han hade visserligen ingen lust därtill, men då Neuman förklarade, att han i annat fall icke kunde vänta att få anställning vid någon akademi på tysk botten, hvilket han åsyftade, så gaf han med sig och blef i Wittenberg af dåvarande dekanus, professor Röschell, promoverad till magister vid magisterpromotionen den 16 nov. 1707.[1]

b. *Grubbs verksamhet vid universitetet i Greifswald.* 1707—1711.

Sedan han i Wittenberg erhållit magistergraden, begaf han sig till Greifswald[2] och disputerade strax efter sin ankomst dit öfver en afhandling med titeln »De singulari exercitationum energia», den 3 december 1707, och sökte därefter en inom filosofiska fakulteten ledig adjunktur.[3]

---

[1] Grubb finnes icke inskrifven i Wittenbergs universitetsmatrikel, men i den filosofiska fakultetens Catalogus eorum qui optimarum artium philosophiæ magistri creati sunt in academia Vitebergensi finnes bland förteckningen öfver de den 16 nov. 1707 promoverade magistrarna under n:o 15 upptagen Nicolaus Grubb Westrobothnia Svecus. Magistrarnas antal var 22.

[2] Redan den 20 juni 1707 hade han låtit inskrifva sig i den filosofiska fakulteten därstädes. Anteckningen lyder: »M. Nicolaus Grubbe Westrobothnia Suecus. Stipulata manu obedientiam promisit».

[3] Ansökan gjordes både hos filosofiska fakulteten och hos konungen. Juris professorn J. Schack, sannolikt dåvarande dekanus, sände på Grubbs begäran i juli 1707 en särskild rekommendationsskrifvelse till kanslirådet Hermelin, hvari han till sist yttrar: »Ich sähe es demnach gern, dass dieser Mons. Grubb seinen Zweck erhielte, weil auf solche Art die schwedischen Studiosi einen Landsmann hätten, der ihnen Philosophica dociren könnte».

Af den hos konungen inlämnade ansökningen synes, att Grubb förut sökt notariebefattningen vid hoffältkonsistorium utan att då ännu hafva erhållit bestämd underrättelse om utgången. »Skulle», heter det, »Eders Kongl. Maj:t i nåder hafva täckts gifva notariatet vid Eders Kongl. Maj:ts hoffältkonsistorium åt någon annan, så beder jag allerunderdånigast Eders Kongl. Maj:t täcktes allernådigst förunna mig vocation till den vid denna akademien vacanta adjunkturtjänsten vid filosofiska fakulteten efter doktor Ritters befordran till prosteriet på Rügen».

Den skrifvelse, med hvilken Grubb till riksmarskalken öfversände sin till konungen ställda ansökan kunna vi icke neka oss nöjet att här meddela. Den lyder

För att kunna erhålla nämnda tjänst måste han öfvervinna stora svårigheter. De flesta professorerna, icke blott inom den ifrågavarande fakulteten utan äfven i det akademiska konsistoriet, synas hafva varit i hög grad obenägna att medverka till hans anställning som ordinarie lärare vid universitetet. Orsaken härtill skall, enligt Grubbs egen antydan i själfbiografien, hafva varit deras önskan att icke hafva någon svensk man såsom medlem af lärarekollegiet. Mycket sannolikt synes dock, att Greifswaldsprofessorernas ogynnsamma stämning mot honom i icke ringa mån framkallats af hans tämligen långa vistelse vid universitetet i Halle.

Oaktadt dessa vidrigheter lyckades Grubb omsider bringa det därhän, att han både af den filosofiska fakulteten och det akademiska konsistoriet enhälligt föreslogs till erhållande af den sökta befattningen. Länge dröjde det emellertid, och de afgifna utlåtandena voro dessutom till större delen af en sådan beskaffenhet, att man ganska tydligt kunde läsa mellan raderna: »Härtill är jag nödd och tvungen». Seniorn i filosofiska fakulteten, professor Christian Saalbach, förklarar, att filosofiska fakultetens professorer dittills alltid hållit flere kollegier för de fåtalige studenterna än desse önskat, att adjunkturerna i denna fakultet äro onödiga och öfverflödiga och blott utgöra en börda

sålunda: »Högvälborne Herr Grefve Kongl. Maj:ts Råd och Rijksmarschalk Nådigste Herre.

Det lärer Eders Höggrefliga Excellence utaf medgående supplique till hans Kongl. Maj:t nådigst förnimma mit underdåniga ansökiande att blifva emploijerat till den vid denna universitet vacante Adjuncturstiänsten och som jag på behöriga ställen här mig derom anmeldt och Professorerna jämväll finna för rådligast at hafva här en svänsk docens, och mig dertill skicklig befunnit, som Eders Höggrefliga Excellence förnimma kan af Herr Cancelij-Rådet Hermelin, som derom här ifrån berättat är; altså supplicerer till Eders Höggrefliga Excellence jag hermed i diupaste ödmiukhet, det täcktes Eders Höggrefliga Excellence vara så nådig och mig der till förhielpa. Eders Höggrefliga Excellence försäkrar iag, at Eders Höggrefliga Excellence aldrig skal ångra den höga nåd som Eders Höggrefliga Excellence denna gången på mig kostar, utan Eders Höggrefliga Excellence skal få see at jag min yttersta flijt använda skal till denna Akademiens upkomst. Emoth en så hög Eders Höggrefliga Excellences nåde är och förblifver jag altid Högvälborne Herr Grefve Eders Höggrefliga Excellences underdån-ödmiukaste tiänare

Nills Grubb.»

De tre sistnämnda skrifvelserna finnas i riksarkivet: Pomeranica n:o 342.

för universitetets skattkammare, men att han, på grund däraf att Grubb mer än ett år enträget anhållit om adjunkturen och hade många höga beskyddare samt genom akademiska lärdomsprof ådagalagt sin kompetens till den sökta befattningen, kallar honom till adjunkt.[1]

Förste filosofie professorn, Theodor Horn, yttrar, att något särskildt skäl till att öka antalet af adjunkter inom den filosofiska fakulteten för tillfället icke förefinnes, då professorerna mycket väl kunde sköta jämväl deras åligganden, men att fakultetens medlemmar med anledning af Grubbs oupphörliga framställningar under halftannat år samt den omständigheten, att han är deras Kongl. Maj:ts undersåte, åtskilliga gånger offentligen disputerat, öfvat trägen privatundervisning och gör sig stora förhoppningar om att i händelse af fast anställning kunna draga flere landsmän till universitetet, slutligen funnit sig böra samtycka till hans begäran att blifva kallad till innehafvare af den lediga adjunkturen.[1]

Äfven de af dåvarande dekanus i filosofiska fakulteten, professorn i matematik, Jeremias Papke, samt professorn i historia och moralfilosofi, J. Palthenius, afgifna yttrandena bära, ehuru mera indirekt och i mindre grad, vittnesbörd om, att fakulteten i föreliggande fall icke handlade fullkomligt frivilligt.[1]

I det akademiska konsistoriets skrifvelse af den 6 sept. 1708 till universitetskansleren, riksrådet och fältmarskalken, generalguvernören, grefve J. Mellin,[1] hvarigenom konsistoriet anmäler den skedda kallelsen och begär Kongl. Maj:ts resolution i saken, fästes kanslerens uppmärksamhet på det sätt, hvarpå filosofiska fakulteten kallat Grubb till ifrågavarande tjänst. Konsistoriet förklarar därjämte, att det, dels på grund af omständigheter, som framhållits inom filosofiska fakulteten, dels och i synnerhet med anledning däraf, att Grubb några år studerat i Halle, i början hyst betänkligheter vid att göra ifrågavarande anmälan, men slutligen förmåtts därtill af det skäl, att Grubb, som studerat i Halle, innan det kongl. edikt utkom, hvilket, vid äfventyr af att ej anses värdige beklāda

[1] Pomeranica n:o 110.

något ämbete inom riket, förbjöd svenske undersåtar att studera vid sådana akademier, afgifvit ett heligt löfte att i all underdånighet skicka sig efter nämnda nådiga förordning och en dyr försäkran om sin rättrogenhet, samt att ingen för öfrigt någonting hade att anmärka mot hans lärdom och skicklighet.

På kanslerns hemställan till Kongl. Maj:t, att Grubb måtte med anledning af universitetets ofvan nämnda kallelse utnämnas till ordinarie adjunkt i filosofiska fakulteten, hade ännu den 11 juni 1710 icke något svar ankommit. Kansleren fann sig på grund däraf föranlåten att nämnda dag för Grubb utfärda en interimsfullmakt å adjunkturen.[1] Någon kongl. fullmakt därå synes han aldrig hafva erhållit.[2]

Innan den förut nämnda interimsfullmakten å adjunkturen ännu utfärdats, hade emellertid professorn i historia och moralfilosofi, den förut nämnde J. Palthenius, på våren 1710, aflidit. Grubb hade under den långa väntetiden öfvat en så flitig och framgångsrik lärare- och vetenskaplig författareverksamhet, att hans kompetens till den lediga professuren synes hafva varit obestridlig.[3] Han sökte den också,[4] enligt egen utsaga med stor förhoppning, emedan ingen fanns där på orten,

[1] Se kansleren Mellins skrifvelse till rådet den 14 aug. 1710. (Pomeranica n:o 110).

[2] Grubb står alls icke nämnd i »Series lectionum in illustri pomeranorum universitate» för de år, under hvilka han vistades i Greifswald. Han synes således aldrig hafva hållit offentliga föreläsningar såsom ordinarie lärare vid universitetet.

[3] Om hans verksamhet under denna tid skrifver universitetets dåvarande rektor, Brandanus Henricus Gebhardi, i ett intyg af den 31 maj 1710: »M. Nicolaus Grubb, quam diu apud nos commoratus est, quod integrum triennium est, tantum abfuit ut vitam suam silentio transigeret, ut potius quotidie habendis collegiis, juventutem studiosam in omnibus philosophiæ partibus diligentissime exerceret, eo omni vi annisus ut exspectationem patronorum suorum, qui adjuncti facultatis philosophicæ dignitatem ipsi dudum meditati, plane expleret, immo superaret. Præses sexies disputavit de variis materiis philosophicis. Bis theologicas materias ventilandas proposuit magnifici domini Mayeri usus præsidio. Vitæ præterea integritate, morum modestia et sincera in deum pietate sese commendans omnibus, cujus laudatissima studia quibuscunque promovere curæ erit, illos de juventutis studiosæ salute et literariæ rei commodis præclarissime merituros esse certe sumus persuasi.» (Pomeranica n:o 110).

[4] Grubbs till Kongl. Maj:t ställda ansökan finnes i Acta ecclesiastica. Religionsmål G-K.

hvilken i lika hög grad som han meriterat sig för densamma. Stämningen inom den akademiska lärarekåren, hvilken så afgjordt varit emot honom, då han sökte adjunkturen, hade emellertid, som det vill synas, icke förändrats till hans fördel, utan snarare tvärtom. Efter hans egen berättelse motarbetades han på det högsta af hela det akademiska konsistoriet och i främsta rummet af doktor Mayer. Denne synes hafva intrigerat mot Grubb i syfte att kunna undantränga honom till förmån för sin sonhustrus morbroder Harald Hasselgren.[1]

Utan att afvakta de åtgärder, universitetet, till följd af sitt privilegium att få föreslå personer till erhållande af lediga universitetslärarebefattningar, kunde finna sig föranlåtet att vidtaga, utnämnde kongl. senaten Grubb till professor Palthenii efterträdare den 18 juni 1710 och öfversände fullmakten å professuren till kansleren Mellin med anmodan att, ifall inga hinder förefunnes, låta installera Grubb i hans nya ämbete.[2]

Med anledning häraf infordrade kansleren genom en skrifvelse af den 29 juli samma år akademiska konsistoriets utlåtande om Grubbs lärdom, ortodoxi, lif och vandel. Han torde härigenom, af fruktan att regeringens åtgärd i denna sak skulle väcka alltför mycken anstöt, ifall den genast blifvit känd, mera hafva velat förbereda konsistoriet på regeringens omedelbara tillsättande af den ifrågavarande tjänsten än väntat

[1] Om denne yttrar J. G. L. Kosegarten i sin Geschichte der Universität Greifswald: »Harald Hasselgreen, ein Schwede aus Marienstad in Westgotland ward 1708 zum Greifswalder ordinarius orientalium ernannt und im Juni 1711 als solcher eingeführt. Er ging aber bald nach Schweden zurück und steht nicht in den Lectionskatalogen.»

Han vistades sedan i Sverige i 18 år (1712—1728) utan tjänst, men utnämndes år 1729 till kyrkoherde i Broddetorp i Västergötland. Jfr J. W. Warholm: Skara stifts herdaminne I, sid. 357 samt H. W. Tottie: Jesper Svedbergs lif och verksamhet II, sid. 40—41.

[2] Senaten synes genom denna sin åtgärd hafva öfverskridit sin befogenhet äfven gent emot konungen. Se Karl XII:s bref till rådet ang. besättande af lediga tjänster m. m. Bender d. 21 mars 1710 och den 23 maj 1711 samt rådets svar den 2 okt. 1711 och skrifvelsen af den 31 januari 1712. Historiska handl. utg. af samfundet för utg. af handskrifter rörande Skandinaviens historia V, sid. 21—25; VII, sid. 121; IX, sid. 2—4, 176. Jfr F. F. Carlson, Sveriges historia under Carl XII:s regering II, Sthlm 1885, sid. 320.

att finna något, som kunde förmå regeringen att frångå sitt redan fattade beslut.[1] Att Grubbs fullmakt redan anländt förteg han därför tills vidare.

Konsistoriets på kanslerens anmodan afgifna berättelse om Grubb, daterad den 7 augusti 1710,[2] är nästan uteslutande af ett för Grubb ofördelaktigt innehåll. Det enda erkännande, som gifves honom, är att han genom några disputationer ådagalagt tämligen grundliga studier på moralfilosofiens område. Hufvudinnehållet i den märkliga skrifvelsen sammanfattas i följande punkter.

1:o. Grubb hade icke otydligt låtit förstå, att han i fråga om moralfilosofien lutade åt Christian Thomasii högst farliga åsikter.

2:o. Hans skriftställareverksamhet var ej så vidtomfattande, att man med säkerhet kunde bedöma hans insikter i moralfilosofien.

3:o. I en kort förut hållen disputation öfver ett historiskt ämne hade hans försvar röjt, att han var föga bevandrad i historien.[3]

4:o. Hvad hans ortodoxi beträffade, så hade han ej haft tillfälle att utgifva några teologiska skrifter, så att man utaf hvad han skrifvit kunde draga några slutsatser i ifrågavarande hänseende. I hans dittills utgifna skrifter hade visserligen inga från teologisk och religiös synpunkt farliga grundsatser influtit, men detta funne sin nöjaktiga förklaring däruti, att han ännu sökte sin befordran och följaktligen måste låta sina skrifter undergå censur i filosofiska fakulteten. Att han, äfven

[1] I hans med anledning af den från konsistoriet inkomna berättelsen till rådsherrarne afsända skrifvelse af den 14 aug. 1710 heter det nämligen: »In dessen will ich nur dieses in genere angezeiget haben, dass die Akademie in allen Fakultätibus, vermöge des von Ihro Königl. Maij:te confirmirten Visitationsrecesses, die Freijheit und das Privilegium hat, Professores zu nominiren und Ihro Königl. Maij:te durch mich als Cancellarium zu præsentiren, und wenn es in diesem Falle anders gehalten werden sollte, wurde sich das Concilium academicum sehr darüber betrüben, wiewohl es Ihro Königl. Maij:te ohne dem allerdings freij bleibet, wie weit sie auf solche præsentationes, oder immediate Jemanden dero Vollmacht und Bestallung allergnädigst ertheilen wollen.» (Pomeranica n:o 110).

[2] Pomeranica n:o 110.

[3] Grubb hade i juli månad presiderat vid en disputation öfver en afhandling med titel: »De præsumta mutatione status germanici post fata Carolingorum».

sedan han vunnit sin eftersträfvade befordran och därigenom erhållit frihet att låta sina skrifter tryckas utan censur, skulle komma att iakttaga en liknande försiktighet, kunde konsistoriet så mycket mindre gå i borgen för, som han, enligt ett skrifvelsen bifogadt utdrag af ett bref från kanslirådet Hermelin till prokansleren,[1] på grund af sina studier i Halle hos Kongl. Maj:t var misstänkt för att hylla villfarande och anstötliga grundsatser, hvilka han icke otydligt röjt i en predikan i Altranstädt i hans Kongl. Maj:ts höga närvaro. Han hade visserligen äfven, på prokanslerens uppmaning och under hans presidium skrifvit och ventilerat två disputationer mot pietisterna,[2] men att han haft något synnerligt allvar därmed hade han icke i handling bevisat.

5:o. I sina filosofiska disputationer hade han understundom försvarat sådana grundsatser, som några af fakultetens medlemmar icke kunnat tillägna sig.

6:o. Han hade därjämte visat sig vara en mycket dålig stilist, i det att i hans disputationer anmärkts många grammatikaliska fel, hvilka icke kunde tålas hos en professor, allraminst hos en professor i historia.[3]

---

[1] I denna skrifvelse, daterad Schmorgound in Lithuania die 27 Febr. 1708, heter det: »Qui Grubbium ad functionem academicam vocant, vilipendere mihi videntur legem de iis promulgatam, qui suspectas frequentant academias. Præterquam quod ipse Horno ea præbuit indicia opinionum erronearum, quas Hale hauserat, ut ad publicum docendi munus antea non admittendus sit, quam a suspicione penitus se liberavit. Malam inibit a rege gratiam, quisquis antea commendare hunc sustinuerit etc.» (Pomeranica n:o 110).

[2] Härmed åsyftas »Disputatio de pædobaptismo apostolorum temporibus coevo», ventilerad den 12 juni 1708, samt »Theses Anti-pietisticæ ex præcipuis ortodoxæ theologiæ capitibus depromptæ et ad disputandum publice propositæ», ventilerad den 18 maj 1709. Bägge äro i J. C. Dähnerts katalog öfver Greifswalds universitetsbibliotek upptagna under Johann Friedrich Mayers namn, men äro otvifvelaktigt författade af Grubb.

[3] Anledningen till detta omdöme om Grubb torde förnämligast vara hans första disputation i Greifswald, »De singulari exercitationum energia». I det af mig i Greifswalds universitetsbibliotek sommaren 1895 anträffade exemplaret af denna disputation funnos icke mindre än omkring 250 större och mindre med rödt bläck rättade grammatikaliska fel, af hvilka författaren själf under rubriken »Errata» vid afhandlingens slut anmärkt endast 8. Den öfvervägande delen af felen voro interpunktionsfel. I en afhandling på 16 sidor må väl dock med rätta en sådan mängd fel anses anmärkningsvärd.

7:o. Angående hans lif och vandel kunde konsistoriet ingen egentlig underrättelse meddela, emedan ingen af dess medlemmar hade något synnerligt umgänge med honom. Kändt var dock, att han en lång tid afhöll sig från begående af Herrrens heliga nattvard och icke förr än efter en allvarlig och eftertrycklig föreställning af herr öfverkyrkorådet och generalsuperintendenten doktor J. F. Mayer börjat begå densamma.

Dessutom hade han visat ringaktning för yttre gudstjänst och kyrkogång, därigenom att han icke blott själf oftast uteblef från den offentliga gudstjänsten under föregifvande att gudstjänsttiden på söndagarna var hans bästa studietid utan äfven ingaf sina lärjungar ringaktning för kyrkan.

Grubb, som på något sätt erhållit kännedom om denna skrifvelse och slutligen, genom regeringsrådet Lagerström i Stettin, hemlig afskrift af den, inlämnade därefter till kansleren Mellin en af åtskilliga bilagor åtföljd, vidlyftig försvarsskrift, daterad den 22 augusti samma år,[1] i hvilken han bemöter de mot honom framställda anmärkningarna.

Af denna skrift framgår, att det akademiska konsistoriet varit långt ifrån enigt med afseende på den ifrågavarande skrifvelsen angående Grubb. Den egentliga upphofsmannen till den var den mest för sitt outtröttliga bekämpande af pietismen bekante doktor J. F. Mayer,[2] hvilken vid detta tillfälle synes hafva på ett obehörigt sätt begagnat sin ställning i konsistoriet för att i dess namn genom lögnaktiga beskyllningar nedsätta Grubb.[3]

---

[1] Pomeranica n:o 110.

[2] Johann Friedrich Mayer, född i Leipzig den 6 dec. 1650, död i Stettin den 30 mars 1712, hade af Karl XII år 1701 blifvit utnämnd till generalsuperintendent öfver Pommern och Rügen, ordförande i Greifswalds konsistorium, förste teologie professor och prokansler vid universitetet samt pastor vid Nicolaikyrkan.

[3] Grubb skrifver i sitt genmäle härom med afseende på konsistoriemedlemmarna: »Einer sagt, dass er den Brief nicht gesehen oder etwas von demselben weiss; der Andere, dass er dawider protestirt; der Dritte und Vierte, dass sie ihn nicht gelesen etc., samt bifogar jämte det förut meddelade intyget af universitetets rektor, Gebhardi, ett intyg äfven af teologie professorn J. G. Pritius, hvilka bägge innehålla helt andra omdömen om honom än de i konsistoriets ifrågavarande skrifvelse befintliga.

Mayer synes i Greifswalds akademiska konsistorium hafva spelat samma

1:o Gent emot beskyllningen för att hylla Christian Thomasii åskådning framhåller Grubb, att det akademiska konsistoriet, då det två år förut rekommenderat honom till erhållande af adjunkturen, ingenting haft att anmärka emot honom, och att särskildt prokansleren, doktor Mayer, vid detta tillfälle helt och hållet frikänt honom från hvarje misstanke för irrläriga och farliga grundsatser, samt ådagalägger genom tre bifogade, i augusti 1710 afgifna intyg, ett af assessor F. E. von Essen, för hvilkens son han varit informator, och två afgifna af studenter, som deltagit i hans kollegier, att han i sin undervisning ifrigt varnat för villfarande grundsatser, särskildt för Christian Thomasii i Halle, och lärt sina lärjungar att vederlägga dylika. Assessor von Essen förklarar i sitt nämnda intyg, att han för sin del gerna sett, att Grubb vid hans sons undervisning hade följt Thomasius, men att Grubb icke kunnat förmås därtill.

2:o. Anmärkningen för ett alltför inskränkt författarskap och en där bakom möjligen dold inkompetens bemötes genom hänvisning till ett i högsta grad lofordande intyg af den 31 maj 1710, afgifvet af universitetets dåvarande rektor, B. H. Gebhardi,[1] samt det ofvan nämnda intyget af assessor von Essen, hvilka bägge framhålla hans flitiga och omfattande författareverksamhet samt grundliga lärdom.

3:o. I fråga om den klandrade disputationen i historia åberopas adjunkten i juridiska fakulteten Georg Adolf Caroc, hvilken i ett bifogadt intyg förklarar, att Grubb ledigt och på ett tillfredsställande sätt bemötte de anmärkningar, som framställdes. Med afseende på sina historiska kunskaper för öfrigt påpekar han, att hans undervisning i historia under flere år och i professor Palthenii egen lifstid varit omtyckt, icke blott af de studerande själfva utan äfven af förnäma, i moralfilosofi och historia hemmastadda adelsmän, hvilka åt honom anförtrott sina söners undervisning i dessa ämnen.

---

roll gent emot sina kolleger som ärkebiskopen Abraham Angermannus i Upsala domkapitel. Jfr H. Lundström: Laurentius Paulinus Gothus I och II, sid. 58—64.

[1] Se sid. 115 anm. 3.

4:o. Frågan om Grubbs ortodoxi spelar tydligen hufvudrollen i konsistoriets skrifvelse. Hufvudsyftet med denna var tydligen att få Grubb misstänkt för villfarelse i både filosofi och religion. Detta har Grubb också tydligen insett och behandlar därför denna fråga utförligast i sin försvarsskrift. Först hänvisar han till bifogade intyg af de två förut nämnda teologie professorerna J. G. Pritius och B. H. Gebhardi. Dessa förklara honom bägge för renlärig.[1] Han fäster vid omnämnandet häraf uppmärksamheten särskildt därpå, att den teologiska fakultetens pluralitet därigenom ställt sig på hans sida, och att alla de öfriga fakulteterna själfva erkänt, att de icke döma öfver honom i denna punkt.

Hvad hans förment kätterska predikan i Altranstädt angår, så erinrar han därom, att kongl. fältkonsistoriet varit närvarande vid alla de af honom inför hans Kongl. Maj:t hållna predikningarna, och att detta konsistorium efteråt erkänt honom vara fri från hvarje villfarelse, i det att det rekommenderat honom hos öfverkyrkorådet doktor Mayer och därvid lofordat hans renlärighet både i teologi och filosofi. Doktor Mayer hade dessutom själf på det noggrannaste examinerat honom på teologiens alla områden, två gånger låtit honom under sitt presidium disputera emot pietisterna och i sitt framför Grubbs disputation om barndopet tryckta bref till Grubb inför hela världen förklarat honom fri från alla falska meningar samt återupprepat detta inför hela det akademiska konsistoriet, då detta i sept. 1708 beslöt att hos Kongl. Maj:t anmäla honom till erhållande af den sökta adjunkturen.[2]

---

[1] Den förre, hvilken var Grubbs biktfader under hans vistelse i Greifswald, skrifver i sitt den 17 augusti 1710 daterade intyg bland annat: »Von einem Irrthum im Glauben habe ich nicht das Geringste an ihm merken können, ungeachtet ich fleissig auf ihn Achtung gegeben und mich mit ihm unterschiedliche Mal von dem auch jetzo im Schwange gehenden Streitigkeiten besprochen habe. Vielmehr habe ich gesehen, dass er einen sonderbaren Eifer wider die alsogenannten Pietisten haben müsste, indem er zweimal unter dem Herrn Generalsuperintendenten D. Mayern wider sie cum Applausu Dn Præsidis disputirt.» (Pomeranica n:o 110). Professor Gebhardis intyg är i det föregående meddeladt. Se sid. 115 anm. 3.

[2] I det nämnda brefvet till Grubb skrifver Mayer bland annat: »Ut alienam prorsus tibi mentem a præceptoribus olim tuis halensibus esse, regi potentissimo patriæque probares hac disputatione efficere studuisti. Prosternis enim impietatis

Genom att vid sistnämnda tillfälle rekommendera honom till ett offentligt läroämbete och sedermera låta honom utan den ringaste min af ogillande öfva offentlig lärareverksamhet hade doktor Mayer själf ådagalagt, att det i kanslirådet Hermelins bref omnämnda hindret för hans befordran var helt och hållet undanröjdt. Det må anmärkas, att Grubb i sammanhang härmed kallar sig »en sann och uppriktig ortodox».

5:o. På den femte af de ofvan nämnda punkterna, angående bristande öfverensstämmelse i åsikter med några lärare i den filosofiska fakulteten, svarar han något bitande med uttalande af sin förvissning om, att herrar professorer i nämnda fakultet icke äro så obilliga, att de fordra en fullkomlig underkastelse under deras meningar i filosofiska frågor, alldenstund de själfva medgifva och anse det som en lycka att vi icke längre lefva i det filosofiska slafveri, i hvilket man måste svärja på Aristoteles, utan att man kan och måste fritt filosofera, så länge man icke kränker religionen. Därjämte förklarar han, att alla förnuftiga teologer och filosofer räkna auktoritetsfördom som ett groft fel.

6:o. De i hans disputationer anmärkta grammatikaliska felen, hvilka föranledt doktor Mayer att framställa honom såsom en mycket dålig stilist, förklarar han helt enkelt vara tryckfel samt uttrycker sin förvåning öfver, att man knappast velat tilltro honom så mycket som den ringaste nybörjare i skolan.

7:o. Huru det förhöll sig med den allvarliga föreställning, doktor Mayer skulle hafva gjort honom beträffande en längre tids försummelse af den heliga nattvardens bruk, upplyser han icke om. Möjligen hade samvetsbetänkligheter förmått honom att en tid hålla sig tillbaka från Herrens nattvard. Att han i detta stycke mottagit föreställningar af doktor Mayer synes sannolikt, eftersom han icke förnekar att så varit förhållandet. Emellertid bifogar han intyg af sin biktfader, doktor Pritius, att han, såsom en kristen anstår, hållit

partem diabolici carminis Godofredi Arnoldi tot laudibus celebrati et juventuti ab Halensibus summe commendati, atque pædobaptismum adversus pietistam præcipuum mascule asseris.»

sig till hans biktstol och på tillbörligt sätt åtnjutit den heliga nattvarden.

Anklagelsen för ringaktning och försummelse af den offentliga gudstjänsten samt dåligt inflytande på sina lärjungar i nämnda hänseende visar han likaledes genom bifogade intyg vara ogrundad. Doktor Pritius skrifver i sitt förutnämnda intyg, att Grubb flitigt besökt hans predikningar i S:t Maria kyrka, hvarest han var pastor, och tolf dåvarande eller f. d. lärjungar intyga, att han aldrig, vare sig i eller utom undervisningen, framkastat någon tanke, som varit ägnad att draga dem bort från den allmänna gudstjänsten, utan tvärtom försvarat den och dess ceremonier, när tillfälle därtill yppat sig, samt uppmanat dem till flitig kyrkogång.

Med afseende på det yttrande som tillskrifvits honom, att han icke hade någon bättre tid till studier än gudstjänsttiden på söndagen, säger han sig lefva i den säkra förhoppningen, att ingen opartisk människa, som icke håller honom för en turk eller hedning, kan eller skall tro sådant om honom, hvarföre han anser det onödigt att vidare svara på denna tillvitelse.

Sedan kansleren Mellin läst försvarsskriften, hyste han för sin del inga betänkligheter mot att utlämna Grubbs fullmakt, men då dennes motståndare vid universitetet icke ville mottaga honom såsom sin ämbetsbroder, förrän kongl. senaten fällt utslag med anledning af de ingifna klagomålen mot honom, sände han såväl konsistoriets skrifvelse som Grubbs svar därpå till nämnda senat under uttalande af den åsikten, att rådsherrarne skulle finna tillräckligt talande skäl för att låta det bero vid den en gång utfärdade fullmakten. I sin skrifvelse till rådsherrarne, daterad den 23 augusti 1710,[1] betonar kansleren särskildt, a) att teologiska fakultetens majoritet intet haft att anmärka mot Grubbs ortodoxi eller kristliga lif och vandel, b) att generalsuperintendenten doktor Mayer, genom sitt i det föregående nämnda bref förklarat honom vara fri från de i Halle gängse villfarelserna redan den 6 juni 1708, sedan han mottagit kanslirådet Hermelins bref och däraf fun-

[1] Pomeranica n:o 110.

nit, att Grubb måste hafva befriat sig från misstanken för att hylla dessa, innan han kunde erhålla något offentligt läroämbete, c) att doktor Mayer undanhållit det af kongl. fältkonsistoriet från Altranstädt för Grubb utfärdade rekommendationsbrefvet, d) att det skulle medföra betänkliga konsekvenser, om Grubb, sedan han på ett tillfredsställande sätt ådagalagt sin oskuld på grund af en enda teologs beskyllningar skulle tillbakasättas och därmed också utpekas som heterodox eller åtminstone misstänkt, e) att han gärna såge några professorer af svensk nationalitet vid universitetet för de därvarande svenske studenternas skull, f) att valet af magister Grubb icke torde vara oäfvet, samt slutligen g) att doktor Mayers skyddsling Harald Hasselgren icke torde vara fullt vuxen en professur sådan som denna vid ett dylikt universitet.[1]

I rådsherrarnas svar till kansleren Mellin, dateradt »Arboga den 30 januari 1711» och undertecknadt af F. Wrede, C. Gyllenstjerna, G. Falkenberg, C. G. Frölich, Nils Strömberg, K. Posse och A. Horn,[2] heter det, att rådsherrarne funnit alla mot Grubb framkastade beskyllningar hafva sin grund i ren förbittring mot honom, och att man i det akademiska konsistoriets namn, af blott afund eller enskildt hat, sökt sätta en skamfläck på den gode mannen. Kansleren anmodas att till Grubb utlämna fullmakten å professuren samt att gifva det akademiska konsistoriet en allvarlig tillrättavisning för dess otillständiga förfarande och eftertryckligt förmana det att under förekommande vakanser vid upprättandet af förslag undertrycka sina passioner samt hafva allenast akademiens uppblomstring och den studerande ungdomens bästa i sikte.[3]

De försök, som Grubbs motståndare gjort, att omöjliggöra

---

[1] Emellertid hade det akademiska konsistoriet och filosofiska fakulteten under samma månad hos kansleren anmält sin önskan, att han till professor efter den aflidne Palthenius måtte hos konungen föreslå adjunkten i juridiska fakulteten Georg Adolph Caroc, adjunkten i filosofiska fakulteten Nicolaus Köppen och licentiaten Philip Balthasar Gerdes.

[2] Senatens koncepter.

[3] Förmodligen är det denna skrifvelse Grubb åsyftar, då han i sin själfbiografi säger, att senaten tillsände doktor Mayer en i skarpa ordalag affattad varningsskrift, hvilken han under tårar måste låta sig föreläsas i det akademiska konsistoriet.

hans anställning, särskildt som ordinarie professor, vid universitetet hade sålunda slutat med Grubbs seger och deras egen förödmjukelse. Något hade emellertid hans fiender vunnit. De hade genom sina klagomål förhindrat utlämnandet af hans fullmakt så länge, att han, på grund af andra under tiden mellankommande hinder, aldrig kom att tillträda sitt så ifrigt eftersträfvade ämbete.

Grubbs egen uppgift i självbiografien, att han redan i juni 1710 strax efter fullmaktens utfärdande tillträdt sitt ämbete som ordinarie professor är tydligen oriktig. Detta framgår af rådets sist nämnda skrifvelse, i hvilken det heter, att Grubb med anledning af en annan, vunnen befordran icke vidare kunde göra sig något gagn af professorsfullmakten, samt att han icke heller kunde fordra någon lön som professor, då han aldrig kommit att förvalta sitt ämbete. Det bestyrkes äfven af en böneskrift till Kongl. Maj:t från några studerande vid Greifswalds universitet, daterad den 8 mars 1711. Petitionärerna förklara sig hafva förnummit, att några i det akademiska konsistoriets namn till Kongl. Maj:t ingifna, ogrundade klagomål dittills förhindrat Grubbs »reception», samt anhålla i underdånighet, att Kongl. Maj:t måtte bevisa dem den nåden att förhjälpa honom till en snar »Reception und Installirung». [1]

Att Grubbs ställning vid universitetet efter hvad som passerat skulle hafva blifvit föga angenäm är tydligt nog, ehuru han själf ingenstädes uttalat några farhågor i detta hänseende. Nu räddades han emellertid undan de antydda svårigheterna på ett för honom lika hedrande som oväntadt sätt. Samtidigt med ankomsten af den skrifvelse, som förkunnade hans fullkomliga seger öfver sina motståndare vid universitetet, erhöll han, utan att förut äga någon aning därom, kallelse till ett nytt verksamhetsfält. [2]

---

[1] Nämnda böneskrift är undertecknad af 11 personer, af hvilka 4 angifvas såsom svenskar, nämligen N. Lang, Carl Magnus Widegren, Magnus Cahlberg och Magnus Schantzberg. De petitionerande förklara sig vistas vid Greifswalds universitet endast och allenast för Grubbs skull. Pomeranica n:o 342.

[2] Grubb synes i själfva verket aldrig hafva utbekommit den af rådet utfärdade professorsfullmakten. Då kansleren Mellin blifvit underrättad om Grubbs ut-

c. *Grubbs kallelse till kyrkoherde i Umeå.*

Den 4[1] december 1710 afled kyrkoherden Mathias Bille i Umeå. Den aflidnes svågrar dåvarande superintendenten i Karlstad Torsten Rudeen och O. Wallwijk[2] vände sig i sterbhusets intresse med en skrifvelse till Kongl. Maj:t, i hvilken de åberopa såsom skäl för sin åtgärd det förhållandet, att Bille efterlämnat sex omyndiga, fader- och moderlösa barn samt sommaren före sin död genom vådeld förlorat en stor del af sin egendom och lämnat barnen i ett beklagligt tillstånd. De anhålla i nämnda skrifvelse, att Kongl. Maj:t täcktes i nåder låta konservera huset genom någon god man, som kunde befrynda sig med den aflidnes äldsta, manvuxna dotter, hvartill regementspastorn vid Värmlands regemente, Johannes Öselius, en lärd, skicklig och af Gud med goda gåfvor försedd man, vore villig, så vida han komme i nådig åtanke vid tillsättandet af bemälte Umeå pastorat.[3]

Emellertid hade Nils Grubbs broder Anders Grubb, bosatt i Stockholm, så snart han fått kännedom om kyrkoherde

---

nämning till kyrkoherde i Umeå och dessutom ännu icke hade erhållit rådets svar på hans skrifvelse af den 23 augusti 1710, samt det akademiska konsistoriet vidhöll sin önskan, att dess förslag till den ifrågavarande professurens besättande måtte till Kongl. Maj:t öfverlämnas, öfversände han i en skrifvelse af den 31 mars 1711 till Kongl. Maj:t konsistoriets nämnda förslag, upptagande juris et eloquentiæ professorn vid Karolinska gymnasiet i Stettin Mauritius Völschowen,* adjunkten Nicolaus Köppen och licentiaten Philip Balthazar Gerdes, af hvilka den sistnämnde blef utnämnd till Palthenii efterträdare.**

[1] Rudeen och Wallwijk uppgifva den 3 december såsom hans dödsdag i sin skrifvelse till Kongl. Maj:t. J. Ask uppger den 4 december i sin Dissertatio de urbe Uma Upsaliæ MDCCXXXI. Pag. 31. Asks uppgift bekräftas af Series pastorum Umensium: »Obiit die 4:to Decembris kl. 4 om mårgonen 1710». Gynther anger den 11 dec. såsom dödsdag i Hernösands stifts herdaminne. Anledningen härtill synes vara, att Tunæus i sina herdaminnen vid antecknandet af Billes dödsdag skrifvit siffran 4 så otydligt, att den vid ett hastigt påseende ser ut som 11.

[2] Mathias Bille och Torsten Rudeen voro gifta med hvar sin dotter till assessorn i Svea hofrätt Jöns Claesson Wallwijk. Biografiskt lexikon. B. 20, sid. 28.

[3] Skrifvelsen, som är utan datum, finnes i riksarkivet. Ecclesiastica. Torneå-Öfvertorneå.

---

* I st. f. den af konsistoriet ursprungligen i första rummet föreslagna adjunkten Georg Adolph Caroc, som under tiden blifvit utnämnd till landtsyndicus.

** Kanslerens skrifvelse finnes i riksarkivet. Pomeranica n:o 110.

Billes död för sin broder Nils' räkning sökt det genom Billes frånfälle lediga pastoratet samt redan den 12 januari 1711 för broderns räkning erhållit fullmakt därpå.[1] Postförbindelsen mellan Sverige och Pommern var den tiden af en sådan beskaffenhet, att bröderna under hela vintern icke kunnat meddela sig med hvarandra. Först i mars månad fick därför Nils Grubb underrättelse om, hvad som händt, och erhöll då på samma gång afskrift af sin fullmakt på Umeå pastorat.

Anders Grubb hade tvifvelsutan trott, att hans broder Nils utan tvekan skulle föredraga kyrkoherdebefattningen i fädernestaden framför den, såsom af det föregående synes, med åtskilliga obehag förenade professuren vid det främmande universitetet. Budskapet blef dock icke alldeles så välkommet, som han föreställt sig. Vi låta den nyutnämnde kyrkoherden själf skildra sina känslor vid underrättelsens mottagande genom att meddela det bref, han den 25 mars samma år skref till biskopen i Hernösand, Georgius Wallin. Brefvet lyder så:

»Högvördige Biskop!
Höggunstige Herre och Patron!

Med sista post från Sverige bekom jag emot min väntan och förmodan en fullmakt på Umeå församlingars pastorat, hvarmed den kongl. höga senaten mig täckts benåda. Jag bekänner gärna, att jag i förstone därvid mycket indifferent var, efter jag genom Guds nåd med stor möda och omkostnad på åtskilliga universiteter förskaffat mig de kvaliteter, att jag den mig vid detta universitet i nåder förunte profession med renommé och mina disciplars nytta förestå kunde,[2] dock när jag betänkte, att jag sådant måste anse som en särdeles Guds skickelse, erkänner jag det för en särdeles stor nåd både af Gud och höga öfverheten, erkänner ock med skyldigaste tacksamhet de höga patroners rekommendation, som därtill kontribuerat, ibland hvilka jag intet tviflar att räkna Eders Högvördighet såsom den förnämste. Och som jag nu kommer att stå under Eders Högvördighets höga disposition såsom min

[1] Riksregistraturet för nämnda dag.

[2] I sin själfbiografi förklarar han, att han tyckte sig vara »liksom natus ad vitam academicam», hvartill han ock hade »en ogemen lust och inclination».

höga förman, promitterar jag härmed Eders Högvördighet all ödmjuk respekt, vördnad och hörsamhet, försäkrandes, att jag i lära och lefverne uti mitt mig anförtrodda ämbete samt min skyldighet emot min höga förman, så uppföra vill och skall, som en rättskaffens prästman ägnar och bör.[1] Och som Eders Högvördighets medfödda genereusitet nogsamt bekant är, så tviflar jag ingalunda, att Eders Högvördighet är så gunstig och mig sin ringa tjänare uti sin faderliga affektion alltid låter rekommenderad vara, som alltid med skyldigste respekt och ödmjukaste vördnad förblifver o. s. v.»[2]

Hernösands konsistorium hade emellertid med föga angenäma känslor mottagit meddelandet om Grubbs utnämning till kyrkoherde i Umeå. I en skrifvelse till ärkebiskop Spegel, daterad den 21 mars 1712,[2] förklarar konsistoriet sig icke kunna lämna obemärkt, att en åldrig och väl meriterad lektor vid Hernösands gymnasium, magister Johannes Huss, varit uppförd på förslaget till Umeå pastorat, men blifvit förbigången.[3] Konsistoriet uttalar därför en liflig önskan, att ärkebiskopen i en skrifvelse till Kongl. Maj:t angående Grubb måtte på dess vägnar för hans Kongl. Maj:t framhålla angelägenheten af, att de af konsistoriet rekommenderade personerna erhålla de platser, till hvilka de blifvit föreslagne, helst emedan konsistoriet bäst kände hvars och ens kapacitet och meriter, och fäderneslandet därigenom säkrast blefve skyddadt mot svärmeandar, som där kunde söka insmyga sig. Ärkebiskopen säger sig också i sin svarsskrifvelse af den 26 i samma månad[4] icke skola försumma att till sin skrifvelse till Kongl. Maj:t bifoga en underdånig ansökan om gamle meriterade mäns välfärd, som till befordran finnas värdige, att de nådigst

[1] Grubbs uppgift i sin självbiografi, att han först i juni månad samma år beslöt sig för att lämna sin professur, synes icke öfverensstämma med denna skrifvelse och torde bero på minnesfel.

[2] Upsala domkapitels arkiv. Skrifvelser från Hernösands konsistorium.

[3] Konsistoriet hade i en skrifvelse af den 15 december 1710 till kanslirådet Johan Schedeman samt till Kongl. Maj:t af den 16 december samma år föreslagit till Billes efterträdare lektor Jöns Olofsson Huss, som då i 11 år varit lektor i grekiska vid Hernösands gymnasinm. Se Hernösands konsistorii skrifvelser till Kongl. Maj:t.

[4] Se Upsala domkapitels konceptprotokoll för nämnda dag.

blifva ihågkomne efter de förslag, som konsistorium på ämbetets tro insinuerar.

d. *Grubbs hemresa.*

Af den tid han nu hade att förfoga öfver, innan pastoratet följande år skulle tillträdas, använde han en god del till resor. Först styrdes färden från Greifswald till Hamburg, därifrån genom Hannover och Wästfalen till Holland, hvarest han besökte åtskilliga akademier och städer. Från Holland begaf han sig till England, vistades en tid i London och Oxford och »konfererade alleställes med många lärde och ryktbare män». I januari år 1712 reste han åter till Hamburg och därifrån till Lübeck. Då han för vinterns skull icke kunde komma öfver till Sverige, stannade han här till i mars månad och bodde under tiden hos sin broder Petter Grubb. Under vistelsen i Lübeck författade han och lät af trycket utgå en skrift med titeln »Otium Lubecense, exhibens decisionem controversiæ de illuminatione irregenitorum». När han ändtligen i mars månad skulle lämna Lübeck för att öfver Rostock och Stralsund återvända till Sverige, befann sig en fientlig dansk här i Rostock. För att kunna färdas oantastad skaffade han sig därför i Lübeck pass såsom lübsk köpman under namnet Johan Adam Grube. Lyckligt anländ till Rostock, kvarstannade han därstädes i 5 veckor för att kunna rådpläga med de ansedde lutherske teologerna doktorerna Fecht och Grape.

Med ett under ofvanstående namn och karakter af danske befälhafvaren erhållet pass begaf han sig därefter till Stralsund samt afreste efter framkomsten dit strax därifrån med postjakten till Ystad. Danske kryssare gjorde färden ytterst farlig. De hade förut lyckats bemäktiga sig åtskilliga svenska postjakter och hade så när lyckats äfven denna gång. Jakten framkom emellertid oskadd till Ystad. Men här mötte en ny fara. Svenskarne togo den först för ett danskt fartyg samt började beskjuta den med skarpa styckeskott. Efter att hafva på 3 dagar ridande tillryggalagt vägen från Ystad anlände Grubb till Stockholm i slutet af maj 1712.[1]

[1] Biografiskt lexikon uppger år 1713, men detta är oriktigt.

e. *Grubb förhöres af ärkebiskop Spegel inför Upsala domkapitel.*

Vid ankomsten till Stockholm mötte honom genast ett förebud till alla de vedervärdigheter, som skulle komma att drabba honom äfven i hans nya verksamhet. Han fick nämligen här den underrättelsen, att konungen genom en skrifvelse till kongl. senaten af den 2 augusti 1711[1] befallt, att han icke skulle tillåtas att tillträda sitt pastorat eller bruka predikoämbetet, förrän han inför konsistoriet i Upsala af ärkebiskopen underkastats förhör och befriat sig från misstanken för pietistiskt kätteri, hvarför han på grund af vistelsen i Halle blifvit hos konungen angifven, samt konungen därefter fattat beslut i saken.

Den egentlige upphofsmannen till den angifvelse, på hvilken konungens åtgärd grundade sig, var Grubbs gamle motståndare Mayer. Denne hade, säkerligen icke utan tanke på hämnd för den förut lidna förödmjukelsen, genom en i Bender hos Karl XII då vistande tysk prästman vid namn Würfell, låtit inför konungen utmåla Grubb som den argaste kättare.[2] Men äfven denna gång blefvo, såsom vi strax skola se, Mayers planer korsade. Den 13 juni undergick Grubb i alla teologie professorernas närvaro det anbefallda förhöret. Om dess resultat afgifver ärkebiskop Spegel till kongl. senaten den berättelsen, att Grubb »med stor färdighet visat sig vara så väl grundad i vår rena evangeliska lära och så mäktig till att vederlägga alla de villfarelser, hvilka pietisterna dölja eller utsprida, att ingen fråga föreställdes så subtil och invecklad, att han icke strax visste att med kraftiga skäl upplösa och för-

---

[1] Tryckt i Historiska handlingar VII, Sthlm 1870, sid. 227. Jfr senatens svar IX, sid. 257—258.

[2] Nämnde Würfell utnämndes 1712 af Karl XII till ordinarie professor i teologiska fakulteten i Greifswald efter den förut nämnde Pritius, tillträdde detta ämbete 1713, men föll sedan i onåd samt blef efter konungens ankomst till Stralsund landsförvist år 1714, hvilket Grubb med ett nota bene utpekar såsom en nemesis divina. Kanslirådet A. Leijonstedt var den, genom hvilken Grubb erhöll kännedom om, att konungens skrifvelse tillkommit på ofvan antydda sätt. Jfr J. G. L. Kosegarten: Geschichte der Universität Greifswald I, S. 278—279.

kasta den». Ärkebiskopen anhåller på samma gång, att rådet måtte för konungen gunstigast anmäla den skedda förrättningen »till magister Grubbs oskyldighets förklaring, på det att han må njuta sin flit och trohet till godo, församlingen, som på honom väntar, få sin själasörjare och de illvillige, som hans lycka velat hindra, åtminstone med blygd sin arghet erkänna och ångra».[1] Med anledning af rådets om Grubbs förhör afgifna berättelse, anländ till Bender den 12 sept. 1712, fattade konungen den 18 sept. samma år följande resolution: »Kongl. Maj:t förnimmer helt gärna, att mag. Grubb i lära och lefverne finnes ostrafflig, och kan han således få tillträda pastoratet».[2] Ehuru motståndarnes angifvelse sålunda på nytt medförde deras egen förödmjukelse och offentligt erkännande af Grubbs oskuld, hade de likväl lyckats i icke ringa mån fördröja hans tillträde af sitt nya ämbete. Kongl. Maj:ts ofvannämnda resolution anlände nämligen först den 7 april följande år.[3]

Grubbs af ofvan angifna orsaker föranledda, ofrivilliga dröjsmål med tillträdandet af pastoratet gaf anledning till en konflikt mellan konsistoriet i Hernösand och landshöfdingeämbetet i Västerbotten, hvilken för Grubb medförde nya obehag. Både konsistoriet och landshöfdingeämbetet ansågo sig äga dispositionsrätt öfver prästbordet, till dess Kongl. Maj:ts svar på ärkebiskopens skrifvelse anländt. Till följd däraf lät landshöfding Löwen Grubbs moder inflytta i prästgården och disponera öfver den med dess inkomster. Konsistorium åter ditsände en vice pastor att bo där och disponera öfver den. Grubbs moder flyttade då därifrån, hvilket framkallade missnöje hos landshöfdingen gent emot Grubb. Landshöfdingen förständigade befallningsmannen Gadde att afhysa den af konsistoriet ditsände vice pastorn och åter inhysa Grubbs moder

[1] Se ärkebiskop Spegels skrifvelse till rådet den 23 juni 1712.

[2] Kongl. brefvet härom till rådet, dateradt Bender den 18 sept, 1712, finnes tryckt i Historiska handlingar X, Sthlm 1879, sid. 115—116.

[3] Med anledning af det långa dröjsmålet vände sig Grubb genom en skrifvelse till rådet med begäran om tillåtelse att få begifva sig till Umeå pastorat, oaktadt svar icke ankommit från Kongl. Maj:t. Han uttalar däri den förmodan, att Kongl. Maj:t funnit onödigt att vidare yttra sig i saken. Acta ecclesiastica. Religionsmål G-K.

i prästgården. Detta tilldrog sig i juni månad 1712. Konsistoriet vände sig i denna angelägenhet till ärkebiskopen den 27 i samma månad med underrättelse om hvad det i saken åtgjort samt anhöll att ärkebiskopen måtte inberätta förhållandet till kongl. senaten och begär hans yttrande om hvad som vore att göra.[1]

f. *Grubbs giftermål, prästvigning och ämbetstillträde.*

Den 28 maj 1713 ingick Grubb äktenskap med Anna Charlotta Adelcrantz[2] samt begaf sig därpå med sin maka, sina brorsöner och deras informator på väg till Umeå. Under vägen blef han i Hernösand af biskopen, doktor Georg Wallin,[3] prästvigd samt anlände till Umeå i juli månad 1713. Andra böndagen höll han därstädes sin inträdespredikan öfver dagens högmässotext, Ps. 130: 1: »Utur djupen ropar jag till dig, Herre».[4] Vi skola i det följande lämna en kortfattad skildring af hans verksamhet efter ankomsten till Umeå, men det synes oss lämpligt att dessförinnan med några ord erinra om det då rådande tillståndet inom svenska kyrkan, särskildt i Västerbotten, på det att den ljusa bilden af Grubb må mot denna mörka bakgrund afteckna sig så mycket tydligare.

---

[1] Upsala domkapitels arkiv. Skrifvelser från Hernösands konsistorium.

[2] Född den 13 maj 1698, död den 27 augusti 1758, dotter till kommissarien Arvid Forssenwald och hans maka Anna Maria Köhnman, hvilken efter sin gemåls död ingick nytt äktenskap med hofarkitekten Göran Josua Törnqvist, år 1712 tillika med sina styfbarn adlad under namnet Adelcrantz. (Biografiskt lexikon af Palmblad. I. Upsala 1835, sid. 24. Gabriel Aurer, Svenska adelns ättartaflor. Sthlm 1858—1864. I. sid. 3).

[3] Georg Nicolai Wallin, f. 1644, student 1665, magister 1676, hofpredikant 1681, superintendent i Hernösand 1702, † 1723. (J. F. Biberg, Hernösands stifts herdaminne).

[4] Grubbs självbiografi.

II.

Tillståndet inom den svenska kyrkan, särskildt i Västerbotten, i början af 1700-talet.

a. *Tillståndet bland det högre prästerskapet.*

Trots allt hvad konung Karl XI, understödd af flere utmärkte män, gjort till svenska kyrkans förbättring, var tillståndet i kyrkligt hänseende vid ifrågavarande tidpunkt mångenstädes i hög grad beklagansvärdt. Kongl. bref till de kyrkliga myndigheterna och andra offentliga handlingar aflägga därom ett ojäfaktigt vittnesbörd. Den kyrkliga lagstiftningen hade visserligen sökt åvägabringa enhet i läran, flit och sträng ordning i ämbetsförvaltningen samt påtrycka det yttre lifvet i allmänhet en kristlig prägel, men utom hvad enheten i läran angick, blef de stränga lagarnas efterlefnad mycket slappt öfvervakad, hvilket hade till följd att tillståndet såväl bland lärare som åhörare föga motsvarade lagarnas föreskrifter.

Skulden härför låg till stor del hos de högre kyrkliga myndigheterna. De maktpåliggande biskopsämbetena anförtroddes icke sällan åt helt olämpliga personer, hvilka, sedan de en gång kommit in i ämbetet, kunde både i sitt offentliga och enskilda lif ostraffadt bete sig på ett efter vårt sätt att se i hög grad förargelseväckande sätt.[1] Som biskopar sutto personer, hvilka voro beryktade för den största fattigdom i studier, fylleri, svärjande, girighet, spelande och dubblande m. m.[2] Grubb omnämner en person, som hela sitt lif varit och då ännu var den mest beryktade supare och därtill en spelare, som förde brädspelet och kortleken med sig, hvart han for, som icke kunde öppna sin mun utan svordom, som försålde alla lägenheter till den högstbjudande utan anseende till personens duglighet och skicklighet, men ändock satt som en hög och ansedd biskop.

[1] Jfr H. W. Tottie: Jesper Svedbergs lif och verksamhet II, sid. 8—11, 13, 257.

[2] »Kyrkostatens i Sverige förfall och upprättelse tydligen föreställdt af Nils Grubb, prost i Umeå, år 1721» § 23. Manuskript i riksarkivet. Finnes i Ecclesiastike Handlingar. B. 9, n:o 38.

Ett värdigt motstycke till denne fanns i ett annat stift. En kyrkoherdeänka kommer till honom med ett tillräckligt offer för att med biskopens hjälp blifva försörjd vid pastoratet. Biskopen sänder henne en skollärare, som gifter sig med dottern och får pastoratet. Då den nye pastorn kort därefter dör, tager den unga änkan ur kyrkan en silfverkanna och 300 daler silfvermynt i pengar samt beger sig därmed till biskopen. Denne emottager gåfvan och gifver henne en regementspastor till man och pastor. Oaktadt församlingen sedermera vänder sig till biskopen med klagomål öfver pastorn, därför att han icke ville betala kyrkan för silfverkannan och återbära de borttagna penningarna, återgifver biskopen likväl icke det orättfångna godset. En liknande historia förtäljes från ännu ett annat stift.

Huru illa det skulle blifva sörjdt för ett rätt besättande af kyrkans lägre ämbeten, när personer af en dylik beskaffenhet innehade dess högsta, kan man lätt inse. Vid den kongl. undersökningskommissionen i Umeå år 1724, för hvilken vi längre fram skola utförligt redogöra, förekommo upplysningar af så graverande beskaffenhet för Hernösands konsistorium beträffande dess sätt att förse församlingarna med lärare, att Kongl. Maj:t fann sig föranlåten att genom ett kongl. bref af den 12 januari 1726[1] förmana konsistorium att icke ordinera andra än i Guds ord och symboliska böckerna väl grundade samt anbefalla detsamma att inkomma med underdånig förklaring angående en särskildt förargelseväckande befordringsfråga. Konsistoriet hade nämligen under påtryckning af landshöfdingen till pastor i Råneå befordrat en viss Samuel Blix, hvilken af en bland de dåvarande konsistorieledamöterna, Zacharias Plantin, erhöll följande vitsord: »Större stackare i sin kristendom har jag aldrig hört, under den tid jag suttit i konsistorium, till att förtiga, det han icke kan donaten[2] eller en latinsk, än mindre grekisk rad, hebreiskan vill jag icke nämna, han kan icke en gång rätt och slätt sin katekes.»[3]

---

[1] Ecclesiastika Handlingar B. 9, n:o 95.

[2] En latinsk språklära.

[3] Plantins bref till Grubb den 28 maj 1722. Kommissionhandlingarna n:o 90, bil. litt. H.

Att Hernösands konsistorium låtit dylik befordring komma sig till last mer än en gång, därom vittnar bland annat Umeå stads protokoll för den 2 september 1723. Borgerskapet beslöt enhälligt på magistratens förslag anmoda landshöfdingeämbetet att hos konsistorium föreslå studeranden Karl Hasselqvist från Stockholm till erhållande af en vid Umeå skola ledig lärarebefattning, men med det förbehåll, att om konsistorium skulle vilja afslå stadens begäran härutinnan, så ville dess invånare icke erkänna någon annan, som emot deras vilja och vetskap därtill skulle sättas, utan förbehölle sig rätt att besvära sig hos Hans Maj:t, helst efter de då ville bevisa, att konsistorium både där och annorstädes vid skolorna tillsatt sådana lärare, som därtill på intet sätt voro vuxne och skicklige, till ungdomens fördärf och obotliga skada.

Landskamreraren Wahllöf namngifver vid samma tillfälle flere af konsistoriet tillsatte, oduglige lärare, af hvilka må nämnas en viss Sædenius[1] i Piteå, som var så oförsvarlig, att både prosten Solander och rektor Gran protesterade emot hans tillsättande, men icke desto mindre af biskop[2] Wallin erhöll sysslan. Slutligen förklarar landskamreraren, att han med hänsyn till konsistoriets sätt att vårda sig om skolorna för sin del ej kan anförtro sina barn åt någon, som konsistorium efter vanligheten torde tillsätta.

Redan af det, som förut är sagdt, kan man förstå, att den stiftstyrelsen åliggande kontrollen öfver underlydande inom kyrka och skola mångenstädes måste hafva varit af en föga verksam art.[3] Om bristerna i detta hänseende bära flera kongl. bref till konsistorierna tydligt vittnesbörd. Så t. ex. talar Karl XI i sitt bref till alla rikets konsistorier af den 18 februari 1695 om öfvermåttan stor vårdslöshet hos präster, och ett kongl. bref af den 31 januari 1722 befaller Hernösands konsistorium att skyndsammast inkomma med underdånig berättelse angående orsaken till, att kyrkodisciplin och katekesförhör i

---

[1] J. J. Sædenius f. 1689, student 1714, kantor i Hernösand 1715, kollega i Piteå 1720, död 1759. (J. F. Biberg, Hernösands stifts herdaminne).

[2] Superintendenten omtalas nästan alltid utom i kongl. bref och förordningar under titeln biskop.

[3] Jfr H. Lundström: Laurentius Paulinus Gothus III, sid. 33—34, 66, 73.

Västerbotten, utom Umeå stad, icke förrättas med det allvar och efter det sätt, kyrkolagen innehåller, samt att ingen visitation hållits på 9 år.[1] I det förut nämnda kongl. brefvet af den 12 januari 1726 till sistnämnda konsistorium förklarar Kongl. Maj:t sig med stort missnöje hafva förnummit, huru ett och annat oskickligt väsende opåtalt gått i svang i åtskilliga församlingar samt förständigar superintendenten och öfriga konsistorieledamöter att korrigera missförhållandena och tillhålla lärarne att med nit och allvar efter Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen förrätta sina ämbeten.

Det är naturligt, att den, som har af andra kända, fula fläckar i sitt eget lif, icke gärna vill göra väsen af andras fel och befordra de felande till vederbörligt straff för att icke därmed uppväcka en storm mot sig själf. När sålunda en person själf står såsom brottsling inför andra, så är följaktligen därmed hans kraft till det ondas bekämpande hos dem förlamad, åtminstone till dess en grundlig bättring mellankommit. Häri torde orsaken böra sökas till den slappa tukt, som trots de stränga lagarna rådde på flere håll vid denna tid.

Berättelserna om hvad som fick opåtalt passera förefalla vår tid hart när otroliga. Det ser nästan ut, som om prästeståndets själftukt, så snart det gällde något annat än svärmeri, varit så godt som försvunnen, och man vore frestad att fråga, till hvad för ett brott, med undantag af villfarelse i läran, en präst icke ostraffadt skulle kunnat göra sig skyldig inom vissa stift.

Grubb skildrar de i detta hänseende rådande förhållandena på ett ställe i den förut anförda skriften[2] med följande ord: »Man hör ju och ser så ofta så många exempel på präster, som ligga i grofva laster, supa, svärja, spela, träta, slåss o. s. v. Sällan hör man någon blifva tilltalad af biskopen därför, mycket mindre straffad. Jag vet, huru som en gång en viss person berättade för biskopen, att en af hans underhafvande präster var en drinkare, som sällan var nykter, och ofta i sitt fylleri begick allehanda felaktigheter. Biskopen svarade så: 'När

[1] Kongl. Maj:ts nämnda bref var föranledt af en skrifvelse från landshöfding J. Grundel, daterad den 13 januari 1722. Såväl denna som Kongl. Maj:ts bref finnas i Acta ecclesiastica. Religionsmål. G-K.

[2] Kyrkostatens i Sverige förfall och upprättelse o. s. v., I, § 22.

ingen kan klaga öfver honom, därför att han är full i kyrkan, då han skall förrätta gudstjänsten och utföra sina ämbetsförrättningar, så låt honom dessemellan supa så mycket han vill, det angår ingen, han super af sitt eget'. Ja, man vet ock, att om någon annan skulle begå sådana grofva fel, som man ofta hör om somliga präster, skulle den blifva exemplariter straffad; men prästen slipper undan, och skall han ändtligen få något straff, när gärningen är allt för grof, så fara de så ganska sakta med pilten. Missgärningen öfverskyles och straffet mildras på allt sätt.»

b. *Tillståndet bland det lägre prästerskapet.*

Förmännens fel utgjorde en skyddsmur, bakom hvilken de felande innehafvarne af kyrkans lägre ämbeten kunde känna sig trygga. Själfva tryggheten åter innebar i sig en frestelse enligt det bekanta ordspråket: »Tillfället gör tjufven».

Vi hafva redan af det föregående funnit, att personer med i hög grad bristfällig bildning lämnades tillträde till ämbeten i både kyrka och skola. Ehuru det nu väl torde böra medgifvas, att de förut omnämnda fallen mera hade karakter af undantagsfall, synes likväl äfven den allmänna prästbildningen hafva varit ganska bristfällig. Grubb afgifver inför den förut nämnda kongl. kommissionen den förklaringen, att de, som ordinerades till präster, merendels voro så okunniga i våra symboliska böcker, att han fruktade att större delen af dem aldrig sett dessa böcker, mycket mindre läst dem.[1] — Då man därtill betänker, att studiernas tyngdpunkt vid denna tid ännu var förlagd till kyrkans lära, under det att bibelstudiet mera var trängt i skuggan, så kan man försfå, att prästkandidaternas kunskaper voro i hög grad otillfredsställande. Grundligare studier efter inträde i ämbetet torde endast mera undantags-

[1] Ödmjukt memorial till kongl. kommissionen i Umeå, ingifvet den 26 augusti 1724. Kommissionshandlingarna n:o 90.

Prästmötet i Piteå den 5 februari 1726 fann nödigt föreskrifva, att alla präster skulle skaffa sig *bibeln* och symboliska böckerna. O. Wallqvist: Ecclesiastique Samlingar, femte flocken. Stockholm 1791, sid. 155.

vis hafva förekommit. Enligt Grubbs framställning var likgiltigheten för studier så stor, att man ej ens vårdade sig om att underhålla det lilla kunskapsmått, man före ingåendet i ämbetet inhämtat, mycket mindre då att utvidga detsamma. Han skrifver nämligen, att prästerna, så snart de blifvit ordinerade och fått plats, gemenligen lägga bort alla sina studier, och att de, ehuruväl de i sin ed lifligt förpliktat sig att årligen och dagligen förkofra sig i Guds kunskap och göra ett godt framsteg i sina studier samt ingalunda försumma och nedlägga dem, dock till största delen blifva så vårdslösa och försumliga, att de icke allenast icke mer förkofra sig, utan därtill förgäta det lilla de lärt, alldeles som om de edligen skulle hafva förpliktat sig till att aldrig mer lära något, utan i stället förgäta hvad de lärt.[1] »Allt deras studerande», yttrar han vidare, »består uti några predikningars öfverläsande, som de antingen själfva utaf någon postilla afkopierat eller i form af gamla koncepter tillhandlat sig ur något sterbhus eller ock ärft.»[2]

Men äfven om prästernas teoretiska utbildning under ifrågavarande tid i allmänhet varit bristfällig, och de icke heller själfva förstått att uppskatta dess värde så mycket, att de efter inträdande i ämbetet fortsatt sina studier, skulle de ändock, om blott det rätta herdesinnet förefunnits, kunnat utöfva en välsignelserik kristlig verksamhet.

De berättelser, som samtida handlingar meddela oss om prästers ämbetsförvaltning och enskilda lif, visa emellertid, att äfven det rätta herdesinnet mångenstädes saknades.

Under det föregående århundradet hade ett ensidigt intresse för lärans renhet i icke ringa mån trängt medvetandet om vikten af ett kristligt lif i skuggan. Den rena lärans försvar och villfarande lärors bekämpande utgjorde hufvudsynpunkten vid de teologiska föreläsningarna för de blifvande prästerna. Desse kände därför bättre till allehanda främmande kyrkors, sekters och partiers verkliga eller dem pådiktade villfarelser samt konsten att vederlägga dem än de kände sin

[1] Detta förhållande gaf anledning till införande af den intill år 1884 för vissa prästerliga tjänstebefattningar obligatoriska s. k. pastoralexamen.

[2] Kyrkostatens i Sverige förfall o. s. v., I, § 13.

egen kyrkas bekännelse. Deras predikningar i församlingarna buro ock tydligt vittnesbörd därom.

Det ensidiga sträfvandet för ren lära medförde äfven den ensidigheten, att den rena läran icke i sin helhet blef tillräckligt framhållen. De delar af densamma, som icke särskildt anfäktades af motståndarne, blefvo alltför litet betonade, och beträffande själfva stridsfrågorna tillspetsade man sina egna lärosatser så, att äfven sanningen i motståndarnes satser förkastades tillika med villfarelsen, hvarigenom man själf kom att få blott halfva sanningen. Denna senare ensidighet framträder måhända tydligast och till sina följder mest fördärfbringande i striderna mot den s. k. pietismen.

Den evangeliska läran om frälsningen af nåd genom tron på Kristus framställdes af denna tids ensidige ortodoxer på ett sådant sätt, att den rena gudomliga frälsningssanningen därigenom, ehuru i en alldeles motsatt riktning, blef föga mindre vanställd än den varit i medeltidskatolicismens krassaste verkhelighetslära. Den lutherska kyrkan höll på att öfvergå till en fullständig karrikatyr af Luthers kristendom.

Inom svenska kyrkan framträder den sistnämnda ensidigheten tydligast i slutet af 1600- och början af 1700-talet. Läran om den sanna bättringen och dess frukter trängdes tillbaka, och man predikade om den saliggörande tron på ett sådant sätt, att människorna inbillade sig kunna äga den utan en sann omvändelse och Kristi efterföljelse i världs- och självförsakelse. »Största delen af de arma fåren», säger en af svenska kyrkans präster från denna tid,[1] »får icke veta, hvaruti deras kristendom består, eller huru de sin kristendom uti sann gudaktighet öfva skola. Andra veta icke sina missgärningar.

Det som utvärtes är hafver i lärande och predikande tagit öfverhanden, och man kommer ganska sällan in på hjärtat, att det må röras, bevekas, förskräckas, bättras, renas, förnyas och uppbyggas till den Helige Andes tempel.» Grubb anmärker med afseende på dessa ord, att om de icke kunde tillämpas på någon annan ort i Sverige, så ägde de dock sin motsvarighet i Västerbotten.

[1] Kyrkoherden Olof Ekman i Falun i sin skrift »Sjönödslöfte», utgifven 1680, sid 107 och 202.

Om predikningarna i Umeå och dess grannförsamlingar vid den tiden, då han kom dit upp som kyrkoherde, skrifver Grubb i sin år 1721 utgifna berättelse om det så kallade oväsendet i religionen och kyrkodisciplinen i Umeå. »Hvad predikningarna angår, så skedde väl de på de därtill förordnade dagar, men således, att det måste sannas, hvad i psalmen står: »För oss predikas år från år; Gud ingen bättring af oss får.»

Till belysning af det, som sagts om det ofruktbara predikosättet, må här äfven anföras följande meddelande om Grubbs samtida prosten Petrus Anzenius i Skellefteå. Denne, som förut varit hofpredikant och mot sin önskan blifvit förflyttad till Skellefteå, uppbygger i sin inträdespredikan därstädes sina åhörare med yttranden, sådana som detta: »Jag, som hittills varit bevärdigad att predika för konungen och de högsta i landena, är nu förvisad att predika för usla bönder».[1] Att han äfven sedermera predikat i liknande ton och i samma anda, synes däraf, att åhörarne, som väl i längden funno predikningar af dylik art föga uppbyggliga, slutligen vid en visitation i Skellefteå besvärade sig öfver hans predikosätt. De anförde därvid bland annat, att han en gång predikat öfver en ört, som växte i kyrkostaden, en annan gång om spöken, samt att han i sina predikningar brukat otjänliga och smädefulla ordasätt, t. ex. »bönderna likna svin: när det ena grymtar, så grymtar det andra med; de likna grodor: då den ena smackar, så smackar den andra med. En bonde är lik en mjölsäck: ju mer man slår på honom, ju mera dammar han; lik en stockfisk: ju mer man bultar honom, ju bättre blifver han. De tvåfotade åsnor sätta alltid högt upp sina långa åsneöron» m. m.

Okunnigheten i de symboliska böckerna, som förut om-

[1] Hofvet hade han i sin afskedspredikan uppbyggt med föredrag öfver Amos 7: 10, 12—13: »Då sände Amazia, prästen i Bethel, till Jerobeam, Israels konung, och lät säga honom: 'Amos gör ett uppror emot dig uti Israels hus; landet orkar icke lida hans ord'. Och Amazia sade till Amos: 'Du siare, gack hädan och fly in uti Juda land och föd dig där och profetera där. Och profetera intet mer i Bethel; ty det är konungens kyrka och riksens hus'.» Hans slutord vid detta tillfälle lydde sålunda: »Och så barkade de af med siaren och gåfvo sig icke tillfreds, förrän de hade skickat honom undan sig.» (Biografiskt lexikon I, sid. 222—224.)

nämnts, gjorde, att präster föredrogo satser, som stodo i rak motsägelse mot dem. Lifligt öfvertygade om, att deras förkunnelse öfverensstämde med den heliga skrift och kyrkans lära, tillämpade de dock på sin framställning Pauli ord till galaterna: »Men om ock vi eller en ängel från himmelen annorlunda predikade evangelium för eder, än vi hafva predikat, han vare förbannad o. s. v. (Gal. 1: 8—9.).» Den skrift- och bekännelseenliga läran om bättringen och tron utropades af sådana personer för en ny, förbannad lära, och dess förkunnare brännmärktes som kättare och svärmeandar.

Att en verklig hjärtats kristendom under dylika förhållande stämplades såsom någonting öfverspändt och en frukt af en villfarande åskådning kan man icke förundra sig öfver.

Hurudan ledning uppriktigt ångerfulle och botfärdige skulle erhålla af själasörjare, som voro benägna att i hvarje djupare verkan af Guds ord på människornas hjärtan se en yttring af svärmeri, kan man lätt föreställa sig. Ett par exempel på, huru människor, som genom Guds ord väckts till allvarlig omtankte om sin eviga välfärd, kunde blifva behandlade af sina lärare, må här meddelas. Ett förnämt fruntimmer kommer en gång bedröfvad och ängslig öfver sina synder till en viss prästman för att begära upplysning och råd. Prästen förklarar, att hennes bedröfvelse och ängslan antingen icke är annat än onödigt melankoliskt griller, som bör fördrifvas i lustigt sällskap, eller att hon har några grofva synder på sitt samvete, efter hon är så bedröfvad.[1]

I Umeå grannförsamling Bygdeå får en öfver sina synder bedröfvad hustru, Brita Eriksdotter från Öndebyn, af adjunkten därstädes, Eric Nettrin, hos hvilken hon sökt tröst, det beskedet, att hon är af den förbannade Umeå religion. Pastor därsammastädes, Jacob Burman, visar samma hustru sin förtrytelse öfver den andliga lifaktighet, som i hennes hus börjat inom hans församling, därmed att han vid hennes nattvardsbegående stöter henne för munnen med kalken.[2]

[1] En sannfärdig och på bevisliga skäl sig grundande berättelse om det så kallade oväsendet i religion och kyrkodisciplin i Umeå af Nils Grubb. Stockholm 1721, sid. 30.

[2] Lagman Grönhagens berättelse om kommissionsförrättningen § 28. Kommissionshandlingarna.

De i kyrkolagen föreskrifna katekesförhören sköttes, särdeles i Västerbotten, på ett mycket försumligt sätt.[1] Man nöjde sig med att folket utantill ur minnet utan allt förstånd rabblade upp svaren på framställda frågor. Därtill kom att icke heller hvar och en förhördes särskildt, utan att man framställde frågorna till alla närvarande på en gång och lät hvem som ville och först blef färdig besvara dem. Kunde ingen gifva nöjaktigt svar, så svarade prästen själf och lät det bero därvid utan att fordra bättre kunskap af de okunnige. Katekesförhören tycktes, kort sagdt, hafva blifvit endast en tom formsak. Därom vittnar äfven det förhållandet, att personer, som saknade nästan all kristlig kunskap, obehindradt fingo tillträde till Herrans nattvard. I Umeå brydde man sig före Grubbs ankomst dit icke ens om att efterfölja kyrkolagens föreskrift angående anmälning till nattvardsgång, utan hvem som helst fick gå. Ingen frågade efter, hvilka nattvardsgästerna voro, eller om de visste, hvarför de gingo, oaktadt Kongl. Maj:ts bref af den 18 dec. 1695 hotade med straff af suspension för ett dylikt tillvägagående. Föga bättre synas förhållandena i ifrågavarande hänseende hafva varit i andra församlingar. »Det är allom här bekant», förklarar Grubb inför kongl. kommissionen, »att när några kommit från främmande församlingar och här i vår församlings närvaro blifvit förhörde, hafva de ej kunnat de första bokstäfverna och det enfaldigaste i kristendomen, men likväl offentligen betygat sig hos sina förre själasörjare hafva fått begå Herrens heliga nattvard.» En och annan, som för sin okunnighets skull icke fick tillträde till Herrens nattvard i Umeå efter Grubbs ankomst dit och icke ville låta undervisa sig, gick till andra församlingar och fick där obehindradt tillträde till nattvardsbordet, tvärtemot kyrkolagens bud.

Hvilken slapphet präster kunde tillåta sig beträffande kyrkolagens efterlefnad äfven i andra afseenden visa följande exempel. En piga från Umeå, hvilken gick hafvande med oäkta barn, begifver sig från sin hemort till Själa i Ångermanland, föder där barnet, ger sig där ut för en soldatänka,

---

[1] Jfr H. Lundström: Laurentius Paulinus Gothus III, sid. 35—36.

får barnet döpt som äkta och blir själf som äkta hustru kyrktagen, utan att någon frågar henne efter attest, ehuru hon är främmande. Hon tjänar därefter ett år hos prosten Norlander i Nätra och sedan tre år hos en bonde i samma församling och brukar under alla dessa 4 år obehindradt Herrens nattvard, utan att prosten Norlander begär några upplysningar från hennes hemort. Saken upptäcktes först därigenom, att den olyckliga kvinnan, drifven af samvetskval, återvände till sin hemförsamling, bekände sitt brott och begärde att få lida sitt straff.[1]

Ett annat exempel af liknande art. Sedan prosten Grubb i Umeå, på grund af anfördt jäf emot äktenskapet mellan pigan Anna Bromschöld från Umeå och länsmannen Black från Löfånger, efter första lysningens afkunnande inställt de öfriga lysningarna, lät kyrkoherden i Löfånger Elias Ask tvärtemot kyrkolagens föreskrift i sin församling afkunna de tvänne återstående lysningarna och det på samma söndag hvarefter han genast förrättade vigseln. Trots den till domkapitlet af den förfördelade parten ingifna klagoskriften blef bemälde kyrkoherde ostraffad.[2]

Kyrkans medel användes i strid med kyrkolagens föreskrift till understöd åt sådana fattiga, för hvilka man bort öppna sin egen pung. Inför den förut nämnda kongl. kommissionen i Umeå år 1724 framläggas intyg om understöd från 27 församlingar[3] till en äfventyrerska Maja Stina Fröling. Denna kvinna utgaf sig för en förnäm adlig dam och hustru till en öfverstelöjtnant samt genomreste, som det vill synas, en stor del af Hernösands stift år 1719 och 1720, under föregifvande att hon befann sig i förtviflan, samt att hon ej kunde lefva utan att vara tillsammans med någon prästman. Kongl.

[1] Grubbs memorial till kongl. kommissionen den 26 aug. 1724. Kommissionhandlingarna n:o 90.

[2] Kommissionshandlingarna n:o 90, bil. litt. I.

[3] Dessa församlingar voro: 1) Järfsö, 2) Ljusdal, 3) Delsbo, 4-5) Norrbo och Bjuråker, 6) Forssa, 7) Tuna i Helsingland, 8) Rogsta, 9-10) Harmånger och Jättendal, 11) Gnarp, 12) Njurunda, 13) Tuna i Medelpad, 14) Sillånger, 15-16) Alfta och Ofvanåker, 17) Arbrå, 18) Säbrå, 19) Högsjö, 20) Nordingrå, 21) Ullånger, 22) Vidbyggerå, 23) Nättra, 24) Själa, 25) Arnäs, 26) Grundsunda, 27) Nordmaling.

Maj:t befaller genom en skrifvelse af den 12 januari 1726 landshöfdingarna Palmqvist och Grundel att tillhålla vederbörande kyrkoherdar att återställa de för denna kvinnas räkning från kyrkorna utlevererade rese- och underhållspenningarna.[1]

Att det lägre prästerskapets enskilda lif skulle lämna mycket öfrigt att önska i efterdömlighet för åhörarne kan icke längre förundra oss, sedan vi sett, hvad kyrkans främste vårdare kunde tillåta sig. Ofvan nämnde kyrkoherde Ask anklagas inför domkapitlet äfven därför, att han »rätt illa distinguerat sig medelst öfverflödigt brännvinssupande och därigenom vid åtskilliga tillfällen sig mäkta prostituerat»; »varandes», heter det vidare i anklagelseskriften, »både synd och skam, att han i så heligt ämbete, hvaruti han sina åhörare med godt exempel borde föregå, förer ett så oanständigt lefverne onäpst, prästämbetet till en skamfläck, sig själf till fördärf och sin församling till förargelse».[2]

Andra präster öfvade brännvinshandel. I en skrifvelse af den 23 januari 1723 anmäler prosten Grubb komministern i Sorsele Könicius Granlund för uppenbar brännvinsförsäljning till lapparne, så ofta de kommo till kyrkan, hvilket föranleder domkapitlet att aflåta en skrifvelse med sträng förmaning till Granlund att alldeles afstå från brännvinshandel. Vid kommissionen i Umeå 1724 företeddes originalräkenskaper och andra handlingar, som visade, att prosten Solander i Piteå sysslade med sådant. Om pastor i Råneå meddelar ett bref af den 23 febr. 1720 från landskamreraren Wahllöf till prosten Grubb, att gästgifvaren därstädes klagade öfver pastorns brännvinsförsäljning sig till förfång.[3]

Kyrkoherden Olaus Archtædius[4] i Nordmaling lät af den

---

[1] Ecclesiastica Handlingar, band 9, n:o 98.

[2] Kommissionshandlingarna n:o 90, bil. litt. I.

[3] Kommissionshandlingarna n:o 90, bil. litt. G. Prästerna synas alltså här hafva tagit fasta på och, trots lagens förbud, börjat praktisera guvernören öfver Norrland Göran Sperlings i ett memorial till Karl XI framställda förslag, nämligen att präster och gästgifvare på landet, men inga andra, skulle få bruka brännvinspannor. Jfr Brännvinets och brännvinslagstiftningens historia i Sverige af O. Th. Sundholm, sid. 5.

[4] † 1728. Fader till den berömde naturforskaren Peter Artedi, Linnés vän och medtäflare. (Biografiskt lexikon I, sid. 255—260.)

förut nämnda, kringresande äfventyrerskan Maja Stina Fröling förleda sig till ett så förargelseväckande lif tillsammans med henne, att Kongl. Maj:t fann sig föranlåten befalla Svea hofrätt att förordna en extraordinarie domare till att rannsaka och döma däröfver.[1]

I ett intyg af den 25 aug. 1724 förklara några af Umeå församlings förnämste ledamöter,[2] att de före prosten Grubbs ditkomst »icke varit vane att känna någon annan sort af präster än sådana, som i världen gemenligen funnits, hvilka både i lärdom och lefverne hållit sig efter denna världen och såväl predikat androm en kommod väg till himmelen, som själfve dem däruppå med deras lefverne föregått».

c. *Tillståndet bland folket.*

Bland folket rådde i kyrkligt hänseende stora brister både i fråga om kristlig kunskap och kristligt lif. Om tillståndet i Umeå församling, hvilken hade rykte om sig att vara den i sin kristendom bäst grundade af alla församlingar i hela landet, skrifver Grubb: »När jag begynte göra mig bekant med tillståndet, fann jag med förundran, att det stod otroligt illa till. Här härskade en fast allmän fåkunnighet i kristendomens kunskap. Nästan ingen förstod, hvad bot och bättring och omvändelse var; nästan ingen förstod af tio Guds bud, hvad synd var, och ehuruväl fast alle visste säga, att de hade en stadig tro och voro alltså säkra om saligheten, så var dock, jag vill allenast säga, nästan ingen, som hade sundt begrepp om den saliggörande tron; åtminstone fann jag ingen, som gaf mig rätt besked därom; än mer: större delen visste icke rätt besked om tre personer i gudomen, som dock är liksom första A.B.C. i vår kristendom, ja, visste icke ens, hvem Kristus var, som dock är enda grunden till vår salighet».[3] Att det icke

[1] Ecclesiastica Handlingar, band 9, skriften n:o 97.

[2] Kapten J. R. von Schoten, landskamrer Joh. Wahllöf, landträntmästaren Nils Kröger, borgmästaren Gabriel Thavonius, häradsfogden J. Northman och häradsskrifvaren M. Sandström. Kommissionshandlingarna n:o 91.

[3] En sannfärdig berättelse sid. 8—9.

stod bättre till i de omgifvande församlingarna, betygar han på ett annat ställe i samma skrift med följande ord: »Hvad jag nu berättat om ett verkligt oväsende i religion — — — före min tid — — — här å orten, det går än i svang hos mina nästa grannar. — — — Detta kan jag så mycket tryggare säga, som nästan årligen ifrån de nästgränsande församlingar tjänstefolk komma hit i tjänst med goda vittnesbörd ifrån sina kyrkoherdar om sin kristendomskunskap, och att de flitigt begått Herrens nattvard. — — — När jag då sådana efter kyrkolagens kap. 8 § 2 förhört, hafva de aldrig kunnat gifva något beskedligt svar på de allra enfaldigaste frågor om deras kristendom, utom det lilla de lärt utantill, men icke till en prick rätt förstått, hvilket jag kan med oräkneliga vittnesbörd besanna.» [1] Omkring fyra år efteråt skrifver han: »Jag betygar nu på mitt samvete, hvilket dock dessutom allom här i församlingen bekant är, att, när jag först kom hit, fann jag fast ingen, som hade en historisk kunskap om tron, hvad den var, mycket mindre kunde hafva den i hjärtat, sedan ock, *att jag till dato aldrig funnit någon, som kommit från andra församlingar, som vetat säga, hvad tron är*». [2]

Att dylik okunnighet icke var inskränkt till Umeå med omnejd, utan tvärtom ganska allmän äfven inom öfriga stift framgår bland annat däraf, att kongl. bref till rikets alla domkapitel tala om öfvermåttan stor fåkunnighet i kristendomen hos det gemena folket. [3]

Fåkunnigheten yttrade sig framförallt däruti, att man genom en blott historisk tro samt yttre deltagande i den allmänna, offentliga gudstjänsten förmenade sig kunna vinna frälsning. De ifriga varningarna i prästernas predikningar för pietistisk verkhelighet, pietistiskt förringande af Kristi förtjänst samt förfalskande af den rena läran om rättfärdiggörelsen genom tron verkade, att man ansåg talet om nödvändigheten af en sann bättring och ett heligt lif såsom villfarelse samt be-

[1] Samma ställe sid. 16—17.

[2] Memorial till kongl. kommissionen den 26 aug. 1724.

[3] Karl XI:s bref till alla konsistorier den 18 febr. 1695.

traktade dem, som i sitt lif sökte tillämpa skriftens uppmaningar att fara efter helgelse, såsom anstuckna af kätteri.[1]

Huru obekanta åhörarne kunde vara med själfva de bibliska benämningarna på det, som tillhör ett kristligt lif, det visar följande yttrande af Grubb om Umeå församling: »Själfva namnet försakelse var dem så obekant, att när jag begynte lära därom, så förekom det den mesta delen, om icke allom, som en alldeles ny lära. Ja, än mera: det ordet 'nya födelsen' var så okändt, att när de hörde därom läras och drifvas, funnos de, som sig däröfver så förargade, att de utbrusto i sådana hädelser: 'Den förbannade nya födelsen, som de nu begynt predika om'.»[2]

Sedan vi sålunda kastat en blick på ställningen i kyrkligt hänseende vid denna tid, särskildt i Umeå med omnejd, öfvergå vi till en skildring af Grubbs verksamhet efter ankomsten till Umeå.

III.

Grubbs verksamhet som kyrkoherde och prost[3] i Umeå.

a. *Grubbs uppfattning af sitt ämbete.*

Vi hafva förut omnämnt, att Grubb, när underrättelsen om hans utnämning till kyrkoherde i Umeå nådde honom, hade uppgifvit tanken på att blifva präst på grund af medvetandet om det stora ansvar, som medföljer prästämbetet. Hela hans följande ämbetsverksamhet visar, att han ständigt med oförminskad klarhet bibehöll medvetandet om vikten af sitt nya kall.

Grubb lade synnerligen stor vikt vid en rätt kristlig kunskap. »Jag håller så före», säger han, »att ibland en lärares och själasörjares förnämsta ämbetsplikter är detta — — — att

[1] Jfr H. W. Tottie: Jesper Svedbergs lif och verksamhet, I, sid. 88, 142, II, sid. 32—33.

[2] Rättmätige besvär emot mag. Johan Telin § 20.

[3] Grubb blef strax efter sin ankomst till Umeå af biskop Wallin förordnad till prost öfver egen församling.

med all oförtruten möda, flit och arbete hålla på i tid och otid att så informera sina åhörare, att de med förståndet fatta en rätt och grundlig kunskap uti Guds ord och kristendomens stycken och därutinnan årligen tillväxa, hvilket alldeles genom Guds nåd är möjligt, när ospard flit därtill kommer.»[1] Flitig katekesation syntes honom med rätta vara det bästa medlet till en kristlig kunskaps bibringande och vidmakthållande. Katekisationen utgjorde ock själfva tyngdpunkten uti hans prästerliga verksamhet.

b. *Grubbs kateketiska verksamhet: hans undervisningsmetod.*

Grundorsaken till den bland åhörarne rådande okunnigheten i kristendomen ansåg Grubb ligga däruti, att både gamla och unga ända ifrån sin första barndom erhållit en sådan undervisning, att de aldrig fått lära katekesen och sin kristendom med förståndet, utan endast och allenast med minnet. Hans närmaste syfte vid katekisationen blef därför att utrota den blott mekaniska, tanklösa utanläsningen och förmå åhörarne att bruka sitt förstånd. Vid sitt arbete i detta syfte fann han, att den från barndomen hos unga och gamla inrotade vanan af en blott mekanisk sysselsättning med kristendomens sanningar efter ordspråket blifvit deras andra natur. Så snart det blef fråga om Guds ord, visade sig nämligen äfven personer, som, när det gällde annat, hade ett godt naturligt förstånd, såsom om de aldrig något förstånd hade haft.[2]

Erfarenheten under hans första kateketiska verksamhet öfvertygade honom snart om ändamålsenligheten af att under dåvaranden förhållanden afvika ifrån det sedvanliga bruket att använda någon af de tryckta katekesförklaringarna. Han märkte nämligen, att folket, när det fick någon tryckt bok på grund af den hårdt inrotade vanan läste utantill och med stort besvär packade in i minnet utan förstånd, samt att medvetandet om, att de hade tryckta förklaringar, gjorde, att de

[1] Memorial till kongl. kommissionen den 26 augusti 1724.

[2] Memorial till kongl. kommissionen den 6 augusti 1724. Kommissionshandlingarne n:o 69.

ej så noga hörde efter, hvad prästen muntligen lärde dem, emedan de tyckte, att de kunde läsa detsamma hemma i boken utantill. Därjämte hade han funnit de tryckta katekesförklaringarna vara dels för utförliga vid behandlingen af sådant, som han icke ansåg så särdeles nödvändigt för begynnare, dels uti det nödvändiga antingen för korta eller så dunkla och otydliga, att åtminstone enfaldigt folk icke kunde fatta framställningen, utan att man gaf en ny förklaring, hvarigenom det blef förklaring öfver förklaring, hvilket han ansåg mer förvilla än uppbygga de enfaldige.

I stället för att förelägga sina åhörare Svebilii katekes, hvilken denna tid var den allmännast begagnade, till inlärande och sedan förhöra dem däruti började Grubb därför att muntligen undervisa dem, hvarvid han på det enklaste sätt förklarade hvart ord samt ofta upprepade samma sak. När han därefter examinerade dem, lät han examen mera gestalta sig som ett samtal än som ett förhör, i det att han, när de svarade orätt, däraf tog sig anledning att framställa nya frågor, till dess att de själfva kunde märka, att de gifvit oriktigt svar, och sedan ledde dem till ett riktigt besvarande af den framställda frågan. På detta sätt lyckades han förmå sina åhörare att bruka sitt förstånd, vid inhämtandet af och redogörelsen för kristendomssanningarna.

Då det ofvannämnda sättet att undervisa hade valts för att förebygga själlös utanläsning och uppöfva åhörarnes egen tankeverksamhet, är det självklart, att Grubb ej skulle fordra ett ordagrannt återgifvande af sina egna förklaringar öfver katekesstyckena, såvida åhörarne med egna ord kunde nöjaktigt besvara de frågor, som förelades dem. Lika tydligt är att han, när åhörarne visade sig förstå ett utantill efter någon annan inlärdt svar, gärna skulle tillåta dem att begagna detta. Härom skrifver han själf:[1] »Aldrig skall någon med skäl kunna säga, att jag bundit mina åhörare i sina svar på de framställda frågorna till något af mig föreskrifvet formulär. Ty att jag vid informerandet sagt dem, huru frågan bör förstås och besvaras, därtill har jag ju måst bruka ord, men aldrig

[1] Memorial till den kongl. kommissionen den 6 augusti 1724.

skall någon gitta visa, att jag bundit dem vid samma ord såsom vid något formulär. Jag har tvärtom alltid betygat, huru gärna jag såge, att de, hvad de fattat med förståndet af mina ord, måtte sedan med egna ord utföra, emedan jag då kunde höra, att de brukat förståndet. Så har jag ock lämnat hvarjom och enom fritt, om någon förstode Svebilii spörsmål, att svara med hans ord.»

Men då det för folket i gemen, som är föga öfvadt att tänka på egen hand och har svårt för att uttrycka sig med egna ord, onekligen faller sig lättare att lära utantill äfven sådant, som man icke förstår, än att genom egen eftertanke söka begripa och sedan med egna ord framställa detsamma, så var det helt naturligt, att man skulle söka på den förra, bekvämare vägen förvärfva sig färdighet att svara på Grubbs kristendomsfrågor. Till den ändan började man skriftligen uppteckna de framställda frågorna jämte de därpå af Grubb själf afgifna svaren. Grubb yttrar härom: »Jag har vid alla tillfällen högeligen betygat mitt missnöje däröfver, att de begynt bruka skrifna papper öfver frågor och svar. Ty jag har försport hos åtskilliga, att så snart de fått denna afskrift, hafva de aldrig brytt sig om att bruka någon uppmärksamhet eller lära något vid muntlig information, utan jämväl detta packat in i minnet utan förstånd».[1]

Att Grubb emellertid icke saknade blick för nyttan af ordagrann utanläsning under vissa förutsättningar visar bland annat följande yttrande: »Jag tillstår gärna, att när man igenom flitig öfning och arbete muntligen bringat folket i församlingen den ena med den andra att aflägga den gamla vanan, nämligen att bruka allenast minnet, och fått dem i stadig öfning af förståndets bruk och deras tankar i rörelse, så vore det icke onyttigt, att de hade tryckta spörsmål för sig, särdeles begynnare, — — — — men så länge det står så till, som ofvan förmäldt är, synes det vara mera skadligt än gagneligt att bruka tryckta böcker för de anförda orsakernas skull».[1]

De stående frågor, Grubb använde vid sin katekesundervisning, finnas ännu i behåll. Vi lämna här nedan några prof af desamma.

[1] Memorialet af den 6 augusti 1724.

c. *Grubbs förklaring öfver Luthers lilla katekes.*

Med anledning af mot hans undervisning framställda klagomål, hvilka längre fram komma att behandlas, ingaf Grubb till den kongl. kommissionen »En kort och enfaldig förklaring öfver den lilla Luthers katekes, som enfaldigt folk den i Umeå hafva lärt och däruti sig dagligen öfva».[1] I det korta företalet yttrar han bland annat: »I gemen är här först att märka, att den som skall kunna sägas, att han kan katekesen, den måste kunna honom på dessa tre följande sätt: 1) utantill, 2) hafva ett riktigt förstånd och begrepp om allt hvad i de fem hufvudstyckena handlas, 3) veta att rätt tillämpa honom uti lefvernet».

Förklaringen omfattar 202 särskilda frågor och utvecklar katekesens alla hufvudstycken med undantag af det tredje, hvilket är helt och hållet förbigånget. I en inledande afdelning, innehållande 18 frågor, behandlar förf. Guds ords indelning, människans väsen samt syndens begrepp och indelning. En afslutande afdelning, likaledes innefattande 18 frågor, lämnar anvisning angående lärosatsernas tillämpning i lifvet.

Vi anföra här några af de frågor, som synts oss i ett eller annat afseende mest förtjäna uppmärksamhet. Frågan 18 i inledningen lyder: »Begår en ogudaktig människa svaghetssynd?» Svar: »Nej, ty där svaghet är, där måste vara lif, men en ogudaktig är andligen död, därföre äro alla hans gärningar dödliga synder (Rom. 14: 23).»

Första budet.

Frågan 2: »Hvaruti består afguderi?»

Svar: »Att man fruktar för någonting mera än för Gud, att man sätter lit och förtröstan till något annat än till Gud allena.

Anm. Uti andra spörsmål plägar man här uppräkna hedningars och papisters grofva afguderi. Men som jag i förstone förnam, att mången ibland gemene man mente sig ej hafva syndat emot det första budet, emedan han sådant af-

[1] Den 28 aug. 1724 n:o 67 i kommissionshandlingarna.

guderi icke begått; ty har jag det uteslutit som en sak, som oss här intet angår och är allom ibland gemene man obekant, och fört folket efter Luthers förklaring till ett sådant afguderis kännedom, som hvar och en finner igen i sin egen barm.»

Frågan 4: »Huru skall man komma till att frukta Gud öfver allt?»

Svar: »Vi skola tro af allt vårt hjärta, att alla våra tankar, ord och gärningar ske uti den helige och rättfärdige Gudens närvaro och åsyn, och därföre, af fruktan för en stor, helig, närvarande Gud, skola vi taga oss granneligen till vara, att vi icke tänka, tala eller göra något uppsåtligen emot hans vilja.»

Frågan 5: »Huru skall man komma till att älska Gud öfver allt?»

Svar: »Vi skola tro af allt hjärta, att Gud är det högsta goda, då begynner viljan att älska honom såsom sitt högsta goda och af kärlek till honom göra efter hans bud (Joh. 14: 23).

Anm. Såsom viljans natur är, att det hon tror och håller före vara godt, det älskar hon, alltså när hon genom Guds ords kraft kan bringas därhän, att hon begynner tycka, tro och hålla före, att Gud allena är det högsta goda, så måste hon nödvändigt älska honom. NB tro af allt hjärta, det är tro både med förstånd och vilja (Apg. 8: 37).»

Frågan 7: »Hvad är det lekamliga goda, som vi vilja hafva af Gud?»

Svar: »Allt det som kroppens uppehälle och nödtorft tillhörer etc.»

Frågan 8: »I hvad ordning har Gud befallt oss söka det?»

Svar: »1) bedja Gud om dagligt bröd (Matt. 6: 11), 2) arbeta i rättan tid (2 Mos. 20: 9, 11), 3) icke själf sörja för mat och kläder (Matt. 6: 25—35), utan 4) kasta all omsorg på Herren (1 Petri 5: 7).»

Frågan 9: »Hvad är det andliga goda, som vi åstunda af Gud?»

Svar: »Guds nåd, syndernas förlåtelse, lif och en evig salighet.»

Frågan 10: »Uti hvad ordning skola vi söka detta?»

Svar: »I en sann omvändelses-, bot- och bättringsord-

ning, det är: om vi vilja hafva det andliga goda, så skola vi omvända oss till Gud och göra en sannfärdig bot och bättring.»

Frågan 11: »Hvad medel skall man bruka, när man vill omvända sig till Gud?»

Svar: »Bedja, betrakta, göra, förtrösta. Det är: 1) bedja Gud troligen om den Helige Ande, med förtröstan att vi den då få efter Kristi löfte i Luk. 11: 13; 2) betrakta Guds ord (genom hvilket allena den Helige Ande verkar), både lagen och evangelium, sig själf däruti spegla och sitt invärtes hjärtats tillstånd däremot hålla och pröfva; 3) vara ordets görare och icke blotta hörare (Jak. 1: 22—23, Matt. 7: 24), det är: lära och öfva sig i Guds ord, till ingen annan ända än att man vill det strax verkställa till sin tros och lefvernes förbättring; 4) förtrösta på Herren, nämligen att när vi efter hans befallning bedja, betrakta och göra, så kunna vi lämna oss alldeles uti hans hand, med full förtröstan att han gör oss till sådana människor, som han själf vill hafva oss.»

Andra budet.

Frågan 6: »Huru skall man rätt lofva Gud?»

Svar: »1) skall man i bönen utsträcka alla hjärtats och själens krafter och icke skona sig själf; den det icke gör, den kallas ljum, den Gud vill utspy ur sin mun (Uppenb. 3: 16);

2) skall man i bönen fästa alla sina tankar, håg och andakt på hvart ord, man utgjuter, och noga tänka på ordet, hvad det har att innebära.

Anm. Därigenom blifva alla främmande tankar utestängda, helst när man detta i alla böner flitigt öfvar, eljest är ej under att man klagar öfver främmande tankar;

3) grunda sin bön på Kristi förtjänst, det är: tro, att Gud hörer vår bön, ingalunda för vår skull, utan allena för Kristi skull, uti hvilkens namn vi därföre bedja skola (Joh. 14: 13, 14);

4) emellan hvar gång, man beder, använda högsta flit att genom Guds nåd verkställa det man bedit om, men ingalunda uppsåtligen göra däremot, som dock gemenligen sker.

Anm. Till exempel, när du beder Gud om den Helige Andes nåd till att bättra ditt lefverne, så måste du dessemel-

lan använda all din flit, efter den redan undfångna nåden att arbeta på din förbättring, men när du ingen håg eller lust har att bättra dig och likväl beder Gud om hjälp därtill, så beder du ju om det, som du icke vill hafva och gäckar alltså Gud, och då är din bön en styggelse. Så är det ock, när du beder i 'Fader vår', att Guds namn skall varda helgadt, och dessemellan aldrig lägger dig vinning om att helga det, utan fast hellre, som största hopen gör, ohelgar det. Och så i allt annat.»

Tredje budet.

Frågan 2: »Hvilken dag kallas hvilodagen?»

Svar: »Alla dagar, på hvilka offentlig gudstjänst hålles, såsom söndagar samt högtids- och böndagar, hvilka äro befallde att högtidligen firas.»

Frågan 4: »Huru föraktas predikan?»

Svar: 1) »när man kan, men icke vill gå i kyrkan att höra Guds ord;

2) när man väl går dit, men allenast för en vana utan att med aktsamhet höra ordet, så att man hvar gång söker att förkofra sig i sin kristendomskunskap och lefverne.

Anm. Ingen predikan är så mager, att den icke kan gifva en Guds ords älskare tillfälle till uppbyggliga betraktelser, åtminstone får han höra något skriftens språk, som därtill gifver anledning.

Äro alltså de predikans föraktare, som i sanning om sig sjunga: 'För oss predikas år från år, Ingen bättring Gud af oss får' hvarken i lära eller lefverne;

3) när man icke använder hela den öfriga tiden på hvilodagen till det hörda Guds ords vidare betraktande under bedjande, läsande, sjungande, utan förnöter den med arbete, köttsligt tidsfördrif och lättja.»

Frågan 5: »På hvad sätt föraktas Guds ord?»

Svar: »1) när man ej vill med allo flit det lära och sig däruti allt framgent förkofra;

2) när man det ej dagligen vill bruka och hafva sina tankar uti dess betraktande;

3) när man icke vill rätta sitt lefverne därefter.

Anm. Jag har förehållit mina åhörare, huru de, som hafva allenast att sköta groft arbete med kroppen, kunna och böra midt under sitt arbete hafva sina tankar i Guds ords betraktelse och till den ändan taga sig hvar morgon en viss materia att sysselsätta sina tankar med hela dagen.

Däraf har man denna tredubbla nyttan:

1) att man afhåller sitt sinne ifrån världsliga, fåfängliga och syndiga tankar;

2) genom sådant Guds ords dagliga betraktande tillväxer man allt mer och mer i Guds ords kunskap och kännedom;

3) när man har Guds ords betraktelse i tankar och hjärtat, så har man ock den Helige Ande, som genom ordet verkar bättring i hjärtat.»

Nionde och tionde budet.

Frågan 4: »Hvad förbjudes i synnerhet i dessa buden?»

Svar: »I det 9:de ond lusta till vår nästas orörliga och i det 10:de till dess rörliga egendom.»

Trosartiklarna.

Inledning. Frågan 2: »Hvad är evangelium?»

Svar: »Det är ett ljufligt budskap för alla botfärdiga syndare, att de skola undfå Guds nåd, syndernas förlåtelse, lif och salighet genom en hjärtats lefvande tro på Kristus.»

Frågan 4: »Kan icke en människa hafva tron och blifva salig, fast hon har liten kunskap?»

Svar: »Nej, hon måste hafva en tillräcklig kunskap, ty den Helige Ande verkar icke tron utan Guds ord, utan igenom Guds ord, därföre bör människan rätteligen veta och förstå Guds ord samt det fliteligen betrakta, så framt den Helige Ande skall verka och stärka tron till salighet i hjärtat.»

Andra artikeln.

Frågan 7: »Hvad är Kristi profetiska ämbete?»

Svar: »Att lära och förkunna oss allt Guds råd och vilja om vår salighet, det han själf gjorde i sitt kötts dagar, men nu gör han det genom sina trogna och rättsinniga lärare (1 Kor. 5: 20).»

Tredje artikeln.

Frågan 10: »Huru helgar den Helige Ande oss i en rätt tro?»

Svar: »När han verkar i oss en hjärtats lefvande tro på Kristus och genom en sådan tro gör oss rättfärdiga för Gud samt renar våra hjärtan från synden och syndens lusta.»

Frågan 11: »Hvad är rättfärdiggörelsen?»

Svar: »Att Gud förlåter en botfärdig syndare, som med hjärtats tro emottager Kristi förtjänst, alla synder och förklarar henne för ren och rättfärdig, som om hon aldrig gjort någon synd, och det för Kristi rättfärdighet, som en sådan med tron sig tillägnar (2 Kor. 5: 21).»

Frågan 12: »Hjälpa icke ock gärningarna till vår rättfärdighet?»

Svar: »Nej, ty skriften säger (Ef. 2: 10), att vi äro Guds verk skapade i Kristus Jesus till goda gärningar, till hvilka han oss tillförene beredt hafver, att vi däruti vandra skola.»

Frågan 16: »Hvad är den kristliga kyrkan?»

Svar: »En församling af sådant folk, i hela världen kringströdda, som med hjärta och mun bekänna sig till den rena läran och de heliga sakramenters rätta bruk.»

Fjärde hufvudstycket.

Frågan 11: »Huru uppkommer och uppstår den nya människan dagligen?»

Svar: »När vi med allvar beflita oss om att dagligen tillväxa i Guds sanna kännedom och i lefvernets förbättring, som genom Guds nåd möjligt är.»

Femte hufvudstycket.

Frågan 9: »Huru skall man pröfva sig själf?»

Svar: »Man skall pröfva och rannsaka sitt hjärtas tillstånd, 1) om man har en sannfärdig ångest öfver synden, 2) om man har en sannfärdig hjärtats lefvande tro och förtröstan, att Gud allena för Kristi skull förlåter alla synder och skänker lif och salighet, 3) om man har ett sannfärdigt hjärtats uppsåt och allvar att bättra sig, det är: dagligen tillväxa i Guds

saliggörande kännedom och ett heligt lefverne, hvilket man vid aflösningen säger ja till och kan alldeles genom Guds nåd hålla, om man vill.»

Frågan 10: »Huru skall man förhålla sig, att ett sådant uppsåt till att bättra sig, dagligen desto bättre må kunna verkställas?»

Svar: »1) hvar morgon, när man vaknar, låta sin första syssla vara att förnya det löftet, som man vid aflösningen gjort, det lofva nu ånyo igen; 2) hvar dag genom böner och suckar bedja Gud om den Helige Andes hjälp därtill; 3) hvar afton noga rannsaka sig, om och huru vida man den dagen och de förra efterkommit sitt löfte etc.»

Afslutningen.

Frågan 4: »Efter vi skola vända oss ifrån alla synder, blifva vi då alla synder kvitte och lefva utan synd?»

Svar: »Nej, utan uppsåtliga synder skola vi alldeles afstå med. Arfsynden och svaghetssynden blifva väl kvar hos oss, men då omvända vi oss ifrån dem, när vi icke älska dem, utan hata dem och af hat strida emot dem.»

Frågan 17: »Hvilka äro trons frukter?»

Svar: »Goda gärningar, som bestå i kärleken till Gud efter den förra taflan och kärleken till vår nästa efter den andra taflan.»

Frågan 18: »Hvad är för åtskillnad mellan trons frukter och lagens gärningar?»

Svar: »Trons frukter äro af den beskaffenhet, att när människan gör dem, har hon intet afseende på sig själf, att hon söker sitt därvid, hvarken heder, beröm, nytta eller belöning, ty kärleken söker icke sitt (1 Kor. 13: 5). Sedan gör hon sig ingen inbillning om sina gärningars förtjänst, utan räknar sig intet förtjäna därmed. Däremot lagens gärningar äro sådana, att den dem gör 1) söker sitt, 2) har alltid en hemlig inbillning och tycke i hjärtat om någon förtjänst, ehuru han det med tankar och ord nekar.»

Grubbs katekesförklaring röjer alltigenom författarens sträfvan att hos sina åhörare undantränga de då gängse före-

ställningarna om frälsning genom en tro utan lif samt i stället meddela den bibliska frälsningsläran i dess fulla renhet och sanning. Hela framställningen har därjämte en öfvervägande praktisk prägel. Man ser och känner, att orden komma från en person, som ej nöjer sig med att bibringa kunskap, utan vill hafva kunskapen omsatt i lif och handling.

Själfva formen af framställningen kan nog ge anledning till anmärkningar. Slutafdelningen, som enligt de densamma inledande orden är ämnad att visa de enfaldiga, huru katekesens läror skola tillämpas i lifvet, innehåller hufvudsakligen sådant, som lämpligast bort inordnas under första och andra hufvudstycket. Den äger därjämte, som oss synes, icke praktisk prägel i högre grad än arbetet öfver hufvud. I rent språkligt hänseende företer arbetet, såsom redan af de förut anförda styckena framgår, åtskilliga brister.

Äfven med afseende på själfva innehållet förekommer ett och annat, som förefaller mindre lämpligt, men det torde kunna förklaras däraf, att denna förklaring väl hufvudsakligen var afsedd icke så mycket för barn som fastmer för de till mera mogen ålder komne församlingsmedlemmarne.

d. *Fortsättning: katekesundervisningens yttre anordning.*

I olikhet med hvad som tyckes hafva varit brukligt förut, inrättade Grubb katekesförhören efter föreskrifterna i kyrkolagens 2:dra kapitels 9:de och 10:de paragrafer. Han sammankallade följaktligen en del af församlingens medlemmar till ottesången hvarje söndag för att först afhöra en kort utveckling af ett katekesstycke och sedan förhöras däröfver. På detta sätt kom hvarje församlingsmedlem att bevista katekesförhör flere gånger hvarje år.

Själfva förhöret förrättades därjämte på ett sådant vis, att det möjliggjorde en verklig kontroll öfver de särskilda församlingsmedlemmarnes kristliga kunskap. Man frågade nämligen icke längre såsom förut i hopen, så att hvem som ville och kunde fick svara, under det att de öfrige fingo närvara blott som stumme åhörare och åskådare, utan hvar och en för

hördes särskildt och måste svara för sig själf, hvilket i icke ringa mån bidrog till församlingens tillväxt i kristendomens kännedom.

Gamla personer och öfrige, hvilkas tillstånd gjorde det för ansträngande för dem att stå vid altaret under hela katekesförhöret i kyrkan, tillätos att infinna sig till förhör i prästgården, hvarest de fingo betjäna sig af all den bekvämlighet, de åstundade.

Efter kyrkolagens föreskrift upprättades en förteckning öfver församlingens medlemmar, i hvilken beskaffenheten af deras kristendomskunskap årligen antecknades, hvarvid de efter sitt olika kunskapsmått indelades i tre klasser.

e. *Fortsättning: frukterna af Grubbs kateketiska verksamhet.*

Om frukterna af sin kateketiska verksamhet skrifver han år 1720:[1] »Jag har genom Guds nåd så vida bragt det, att större delen i församlingen kan tämligen väl och med förstånd göra besked för sig i sin kristendomskunskap», och år 1724: »Vi hafva ock sådana åhörare i församlingen, som icke allenast äro grundligen och väl försigkomne i sin kristendom, utan ock fattat kärlek till sin Guds ord, däruti de sig och sitt husfolk jämt öfva, så att om desse aldrig blefve förhörde, skulle de dock icke allenast intet förgäta, utan ock fastmer, dels af predikningar, dels af katekesförhörs åhörande, hvarvid de flitigt äro tillstädes, dels af den heliga skrifts samt gudliga böckers läsande och betraktande, alltid vara i beständig öfning och förkofring.»

Sistnämnda år funnos, enligt den ofvan nämnda förteckningen, inom församlingen 722 personer, som ägde den kristendomskunskap, hvilken kyrkolagen fordrar af den tredje och förnämsta klassens åhörare, 388 personer, som hade medelmåttig kunskap, så att de väl ägde tillträde till Herrens nattvard, men behöfde i åtskilliga stycken förkofra sig, och 521 personer, som vid sista examen befunnits oförsvarlige och därför till en del icke fått, till en del aldrig begärt att få gå till den heliga nattvarden.

[1] En sannfärdig berättelse § 13.

f. *Grubb såsom predikant.*

Att Grubb såsom predikant ådagalade samma nit som det, hvarmed han ägnade sig åt sin kateketiska verksamhet, därom gifva de oss till buds stående handlingarna tydligt vittnesbörd. Men för hans bedömande för öfrigt, speciellt som predikant, äga vi inga andra tillgängliga hjälpmedel än en predikan på Bönsöndagen hållen hos grefve Arvid Horn i Stockholm år 1723[1] samt en predikan på elfte söndagen efter trefaldighet.[2] För den först nämnda vilja vi i detta sammanhang närmast redogöra.

Den är, såsom enskild predikan betraktad, i hög grad ägnad att gifva oss en föreställning om Grubbs sätt och förmåga att såsom predikant uträtta sitt ämbete.

Grubbs predikan hos Arvid Horn.

Texten är den nämnda söndagens gamla evangelium (Joh. 16: 23—33). Ingångsspråket utgöres af Luk. 13: 23—24: »Och någon sade till honom: 'Herre äro de få, som varda frälsta?' Och han sade till dem: 'Kämpen för att komma in genom den trånga porten, ty många, säger jag eder, skola söka att inkomma och skola dock icke kunna det'.»

Med anledning af ingångsorden skildras på ett målande sätt, huru den frågande mannen af Jesu vid flere tillfällen gjorda antydningar, att blott få äro utvalde, förmodligen förts till omtanke om sin egen frälsning och nu, sliten mellan den lägre naturens bäfvan för den smala vägen samt hjärtats behof af frälsningsvisshet,. söker ett bestämdt svar på den frågan, om verkligen inga andra än de, som genom särskild ifver och allvar i sin gudsfruktan skilja sig från den stora hopen af människor, blifva salige. Därefter visas, att de, om hvilka Kristus i sitt svar säger, att de icke skola kunna inkomma genom den trånga porten, äro sådana, som Gud klagar öfver genom profeten Hosea, kap. 7: 16: »De omvända sig dock icke

[1] Tryckt i Sthlm 1765 af Lars Salvius, 68 sid. 8:o; i Kalmar 1799, 39 sid. 4:o, öfversatt på tyska och tryckt i Nordische Sammlungen, 3 Sammlung, S. 127—192; anmäld i »Lärda tidningar n:o 3 år 1765 samt Svenske Mercurius, maj 1765.

[2] Nordinska samlingen in 4:o. Teologi 1984, skriften n:o 36 b.

rätteligen, utan äro likasom en falsk båge. Det är: de omvända sig på sätt och vis, som de tycka vara väl nog efter sitt fördärfvade förnuft, men icke efter den ordning, som Guds ord föreskrifver. Deras förmenta omvändelse och gudstjänst», heter det vidare, »består blott i utvärtes öfningar. — — — Den invärtes hjärtats förvandling, som sker i omvändelsen genom trona i hjärta, själ, håg, sinne och alla krafter, då människan blir en helt annan människa än hon varit förr, detta hvarken de veta eller vilja veta af, emedan de därtill ingaledes kunna komma utan igenom en trång port och smal väg, som icke anstår deras köttsliga och världsliga sinne.» Under hänvisning till andra bibliska utsagor, som likaledes framställa det kristliga lifvet såsom en strid, betonas vidare på ett intrångande sätt nödvändigheten af att med alla hjärtats och själens krafter kämpa för härlighetens krona samt underkasta sig den skarpaste självpröfning för att icke bedraga sig själf.

Öfvergången till behandlingen af själfva evangeliet sker med en erinran om, att det för en kristen nödvändiga kämpandet väsentligen tager sig uttryck i bön.

Utläggningen af evangeliet utgår från orden: »*En rättfärdig mans bön förmår mycket*» (Jak. 5: 16). Efter dessa ords anvisning läres, 1) huru den bedjande människan skall blifva rättfärdig, och 2) hvad hon i bönen skall taga i akt, så framt hennes bön skall ske rätt i Jesu namn och bönhörelsen alltså blifva viss och säker. Predikans första del handlar alltså om rättfärdiggörelsen, den andra om bönen. Vi meddela här utförliga utdrag särskildt ur den första delen. Skulle någon efter deras genomläsning förvånas öfver deras utförlighet, så hoppas vi, att han skall finna den fullt motiverad i den senare delen af Grubbs historia.

Rättfärdiggörelsen.

Efter att först hafva påpekat det förhållandet, att många icke så grundligt, som nödvändigheten fordrar, förstå läran om rättfärdiggörelsen genom tron fortsätter han: »Vår evangeliska, rena lära om rättfärdiggörelsen är denna: vi varda rättfärdiga och saliga endast genom tron på Kristus utan gärningar, eller för att tala tydligare: vi varda rättfärdiga och

saliga endast igenom Jesu Kristi oss med pina, blod och död förvärfvade rättfärdighet, när vi oss den med hjärtans tro tillägna.

Denna i sig själf rena och efter Guds ord riktiga lära är af den art och beskaffenhet, att när den, efter den klarhet och ordning, som Gud i sitt uppenbarade ord oss föreskrifvit hafver, grundeligen varder lärd, antagen och verkställd, så förer den oundgängligen till en sann gudaktighet och dess öfning.

Men när den icke blifver grundeligen lärd och utförd, anammad och verkställd efter Guds ords föreskrift, utan efter det förvända förnuftets behag och godtycke missbrukad, så förer hon människan till all säkerhet och ogudaktighet.

Kristenhetens nuvarande tillstånd, som alla tillstå, bär ett giltigt vittnesbörd härom. Alla inbilla sig hafva tron och därigenom vara rättfärdiga och i stånd att blifva saliga. — — — Och ändock se vi på alla orter, att hela kristenheten är full med säkert och ogudaktigt folk, så att vi behöfva Diogenes' lykta att ibland denna myckenheten som säger: »jag tror», söka igen dem, som äro rätt trogna och fromma.

Missbruket består däruti, att, när människorna af evangelium höra denna rena satsen, att vi allena genom trona utan gärningar blifva rättfärdiga och saliga, så göra de som doktor Luther säger i företalet till Romarebrefvet under ordet tro: 'De falla till och göra sig i hjärtat en tanke som säger: jag tror. Då heter eller sker det så: Farväl goda gärningar, jag behöfver ej så mycket bry mig därom; jag är ingen verkhelig. Kristus har lidit döden för mig och betalt för mina synder; när jag allenast tror på honom, nog blir jag salig'.

Jag har hört många så utlåta sig: 'Allt hvad skriften lär om syndernas ånger och sorg, om ett strängt kristligt lefverne är sant. Men det säges icke därför, att vi därefter kunna och skola göra eller böra verkställa det; ty därtill äro vi oförmögna, svaga och ofullkomliga, hvarför skulle då Kristus hafva lidit döden, utan därför, att vi däraf skulle lära veta och förstå, att vi äro oförmögna syndare och fördenskull böra fly till Kristus. Således kan i sanning sägas, att medelst denna heliga lärans missbruk har satan stulit bort två artiklar utur

vår kristna lära, nämligen den, som går före tron, om bot och bättring eller en rätt syndaånger, och den, som följer på tron, om förnyelse och tillväxt i kristendomen. — — — Hela felet består däri, att denna läran om tron kommer icke längre än till tankarna, — — — icke ned i hjärtat, såsom Guds ande fordrar, när han säger: 'Med hjärtats tro varder man rättfärdig' (Rom. 10: 10). — — —

På det vi desto bättre må förstå, huru det är beskaffadt med hjärtats tro, så böra vi märka, att igenom fallet är ibland annat fördärf inkommit i människans hjärta, håg och sinne en vederstygglig och fördömlig ohyra, som skriften kallar *'något'*. Se Gal. 6: 3; 1 Kor. 1: 28.

Detta *något* är icke annat än ett hemligt tycke och inbillning, som en människa i sitt hjärta hyser om sig själf och om sin egen invärtes värdighet, tycker sig vara *något,* och detta yttrar sig både emot Gud och människor.

Detta *något* eller tycket om sig själf, som en naturlig människa sätter på sig inför Gud, kan då bäst märkas, när hon antingen visar besynnerlig flit och nit i sin utvärtes gudstjänst, som hon ser, att många andra icke göra, eller när hon visar något utvärtes barmhertighetsverk mot sin nästa, särdeles emot de fattiga.

I anseende till andra människor hänger ock ett hemligt tycke och inbillning i alla naturliga människors hjärtan, att hvar och en tycker sig vara bättre än alla andra, så att, huru ringa och slätt en är till sina världsliga villkor, tycker han dock vara något hos sig, som han icke vill byta med en annan.

Detta *något,* som en människa tycker hos sig vara bättre än hos andra, är den rätta egenheten och själfheten, som Kristus därför på så många ställen bjuder försaka, då han säger: 'Försaka, förneka dig själf'. — — —

Det är att märka att, om till detta invärtes tycke, som sådana människor hafva om sig själfva både inför Gud och människor, tillkommer något utvärtes beröm af andra människor för något deras utvärtes nit för Guds ära och gudaktigheten samt för kärleksverk emot andra, och synnerligen nödlidande, med hvilket de skilja sig ifrån många andra, så växer detta hjärtats tycke allt större och större, och den arma människan

blir allt mera uppblåst och därför vederstyggligare inför Guds ögon.

Denna inbillning, som alla naturliga och köttsliga människor hafva om sig själfva — — — består icke i någon formlig tanke, att en sådan tänker: jag förtjänar hos Gud nåden och saligheten med min gudstjänst och goda gärningar, utan det värde, som de sätta på sig själfva, består fastmera i ett tycke i hjärtat, som med rätta kan kallas ett hemligt förgift, emedan den, som mest ofta jäser och är uppblåst däraf, allra minst i tankarna tror sig vara densamme, som litar på sina gärningar. — — —

Häraf följer nu att ofta de, som allramest skria och ropa på, att vi allena genom tron varda saliga utan gärningar, det äro de, hos hvilka denna tron allenast hint till förståndet, tankarna och orden, men icke till hjärtat, äro just desamme, som i hjärtat, där detta tycket och inbillningen ligger förborgad, äro goda papister, som allra mest lita på sina egna gärningar, så att om dem kan sägas: rösten, tankarna och talet äro Jakobs, men händerna och hjärtat äro Esaus (1 Mos. 27: 22). Och som Gud ser till hjärtat (1 Sam. 16: 7), det är: han ser icke till denna tron, så länge hon är allenast i tankarna och i munnen och är alltså själfgjord, utan han ser förnämligast till hjärtat, om tron är där af den Helige Ande verkad, då hon lider ingen egenhet, eget tycke om sig själf och sina gärningar bredvid sig, utan vill där allena hålla sig till Kristus och Kristi förtjänst.

Däraf följer att alla de, som hafva denna tro, att vi allena genom Kristus blifva rättfärdiga och saliga, allena i tankarna och i munnen, med all sin åberopade renlärighet äro i hjärtat inför Gud de största verkhelgon och gå alltså med en sådan tanketro bort i fördömelsen.

Det förhåller sig alltså i den viktiga artikeln om rättfärdiggörelsen riktigt efter Guds ord både i kunskap och utöfning, när emellan förståndet, hjärtat och munnen är en så fullkomlig öfverensstämmelse, att *förståndet* har en af den Helige Ande genom evangelium verkad lefvande kännedom, att man allena genom Kristi rättfärdighet, med tron anammad, blir rättfärdig och salig, att *hjärtat* enligt en sådan lefvande känne-

dom denna Kristi rättfärdighet innerligen begär, åstundar och omfamnar samt därpå allena förtröstar med försakelse af all egen förtjänst, och munnen sedan in i döden bekänner och försvarar denna erkända och af den Helige Ande genom tron i hjärtat förseglade sanningen.

Så länge nu det ofvan bemälta *något* eller eget tycke om sig själf och sina gärningar sitter kvar i hjärtat, så kan ju tron, som tror, att man allena genom Kristus blir rättfärdig, icke komma dit in.

— — — Därför måste detta *något* utdrifvas och utrotas, ja, förvandlas till *intet,* om tron allena på Kristus skall komma därin.

Till den ändan har Gud inrättat en sådan salighetsordning, att människan, som vill omvända sig till Gud, först skall i hjärtat känna och erkänna, att synd är synd, d. v. s. att den är så faselig, vederstygglig och förhatlig för Guds ögon som den i skriften beskrifves. Öfver den skall hon fatta en sorg, ånger och förskräckelse i hjärta och samvete.

Att Gud vill, att människan med en sådan hjärtans ånger, sorg, ängslan och samvetsförskräckelse skall lära känna syndens bitterhet och styggelse sker icke därför,[1] att Gud har nöje af människans sorg, mycket mindre att människan därmed kan eller skall förtjäna något, utan därför att det förut nämnda *något,* inbillningen om eget värde och egen förtjänst, icke kan på annat sätt än genom en sådan våldsam smärta, sorg och ångest utrotas.

När nu människan sålunda med sannfärdig hjärtans sorg och ängslan har fått känna, att synd är synd — — — och känner i hjärtat intet, platt intet, som har namn af förtjänst eller värdighet hos sig, men idel och mycket ondt, när en sådan människa får höra detta evangelium predikas, att Kristus har med sin död och pina betalt för alla hennes synder, och att hon af denna betalningen blifver delaktig, allenast hon nu med hjärtans *tro* och *förtröstan* tager emot hans förtjänst och rättfärdighet, sig den så tillägnar, som hade hon den själf förvärfvat, då när hon det af Andens verkan genom evangelium gör, får hon ock känna i hjärtat, att *nåd* är *nåd,* då förstår hon med en hjärtans kännedom Pauli ord Ef. 2: 8—9: 'Af

nåden ären I frälste genom tron; och det icke af eder, Guds gåfva är det; icke af gärningar på det ingen skall berömma sig', samt Rom. 11: 6: 'Är det nu af nåd, så är det icke af gärningar, annars vore nåd icke nåd', och Rom. 3: 24: 'Vi varda rättfärdige utan förskyllan af hans nåd, genom den förlossning, som i Kristus Jesus skedd är'.

Nu först fattar hon hvad det ordet *allena* i sanning betyder, hvilket förut, så länge det låg allenast i förståndet och på tungan, var för henne blott ett dunkelt och likgiltigt tal.

Ja det ordet *allena* gläder och tröstar nu så mycket mer hennes bedröfvade hjärta, som hon så handgripligen känner och ser, att om Gud skulle tillika med Kristi förtjänst fordra den allra ringaste värdighet eller förtjänst af henne själf, så måste hon alldeles förtvifla, emedan hon icke finner någon gnista eller det ringaste grand af sådant hos sig. — — — Denna hjärtats tro, som håller sig fast och hårdt vid det ordet *allena,* är af den oföränderliga art och beskaffenhet, att *den aldrig kan vara utan kärlek och goda gärningar.* Ty äfven därför, att en sådan trogen människa *tror* af hjärtat, att hon *allena* genom *Kristus* och för hans skull, blir rättfärdig och salig, just därför älskar hon Kristus. — — —

När nu kärleken till Jesus, och allra mest genom det ordet *allena* är upptänd i hjärtat, så flyter denna nödvändiga påföljden däraf, som Kristus talar om Joh. 14: 23. 'Den mig älskar han varder hållande min ord.' — — —

Detta är äfven hvad Johannes af egen förfarenhet talar 1 Joh. 5: 3: 'Det är kärleken till Gud, att vi hålla hans bud, och hans bud äro icke svåra'. Orsaken är denna, som förfarenheten lärer, att hvad en gör af kärlek, det faller honom icke svårt, huru svårt det eljest i sig själf synes. — — —

Däremot vittnar Luthers företal till Romarebrefvet och erfarenheten, att denna tron, att vi allena genom Kristus blifva rättfärdiga och saliga, så länge den som en mänsklig dikt och tanke sitter allenast i förståndet, tankarna och munnen, kan den icke förvandla hjärtat till något godt, därför följer ock ingen bättring i lefvernet, utan den förer fastmer till säkerhet och ogudaktighet. — — —

Ty efter de af evangelium höra, att de *allena* genom *Kristus* och för hans skull blifva saliga, tycka de, att de icke behöfva bry sig stort om gärningarna, ja en del af dem mena sig icke i denna punkt vara renlärige, så framt de icke både med ord och gärningar visa, att de förakta goda gärningar.[1]

Att dessa så mycket med orden drifva och påstå denna riktiga läran, att vi *allena* genom *tron* varda rättfärdiga och saliga, det göra de mer af hat till goda gärningar, att de må slippa dem. De mena, att de på intet bättre sätt kunna befria sig från deras besvärliga utöfning, än när de påstå denna sats, att de allena genom tron blifva salige.

Med tron tycka de sig snart och utan besvär blifva färdiga, ty — — — i förståndet och tankarna kan den utan både kamp och besvär komma, därför är den ock fruktlös som det förtorkade fikonträdet, som Kristus förbannade.

De vilja ock gärna hafva en sådan tro, som icke allenast rättfärdigar utan goda gärningar, utan är och blir utan goda gärningar. Man finner ofta, att sådana icke tåla, att andra med allvar vinnlägga sig om goda gärningars utöfvande, utan så snart de någon gudaktighetsöfning hos någon förmärka, som går vidare än den gudsfruktan, som de själfva med sin blotta utvärtes gudstjänst utöfva, beskylla de en sådan straxt, att han förkastar den riktiga läran, att vi allena genom tron blifva rättfärdiga och säga, att den är ett verkhelgon, som genom goda gärningar vill blifva salig.

Detta göra de, emedan de icke veta, hvad denna *tron*, som grundar sig på ordet *allena*, att vi allena genom Kristus blifva rättfärdiga och saliga, har för kraftig verkan till kärlek och goda gärningar, när den kommer in i hjärtat — — —.

Alla de, som icke efter Guds föreskrifna ordning under sann bot och bättring med hjärtat mottaga denna viktiga sanningen om den allena saliggörande tron, utan blifva stående inför densamma med kallsinniga tankar och ord, äro all gudaktighets förstörare och icke befordrare. — — —

---

[1] Jfr Wieselgren: Sveriges sköna litteratur I, sid. 337: »Polisen erkände den tiden blott det sällskap för rena lutheraner, där bordet var fullsatt med ölkrus, och korten intagit bibelns rum».

Nu vilja vi gå vidare och betrakta de rätta goda gärningar, som på ofvan berörda sätt härflyta af den rätta hjärtans tron, och se, af hvilken beskaffenhet de äro, om de hafva någon inbillning med sig samt någon förtjänst eller värdighet. Härvid bör en veta, att som de verkas af tron och af henne härflyta såsom en frukt af sitt träd, så äro de ock af samma art och natur, som tron är.

Nu är den rätta tron, såsom vi sett af den beskaffenhet och natur, att den ej tål bredvid sig i hjärtat något tycke eller inbillning af någon förtjänst eller värdighet, utan vill hafva att göra allenast med Kristi förtjänst; ty äro ock hennes frukter kärleken och goda gärningar af samma art och egenskap, att de aldrig hafva med sig något tycke och inbillning om förtjänst och värdighet. Därför anser den trogna människan sina goda gärningar, som hon gör, som en nåd och gåfva af Gud, hvilken har gifvit henne förstånd, vilja, håg och krafter att vandra i goda gärningar såsom himmelska seder, men ingalunda såsom någon egen förtjänst. — — --

Hon förstår Pauli ord Ef. 2: 10: 'Vi äro Guds verk, skapade i Kristus Jesus till goda gärningar, till hvilka Gud oss tillförne beredt hafver, att vi uti dem vandra skola'. Däraf ser och vet hon, att hvarken hennes förstånd, håg, vilja eller krafter att utöfva goda gärningar är något hennes verk, eller någon hennes egen förtjänst, utan att hon såsom pånyttfödd med alla] sina andliga lifskrafter är ett Guds verk, skapadt i Kristus till goda gärningar, och att Gud och icke hon själf henne därtill beredt hafver.

Därför prisar och lofvar hon Gud, att han af idel nåd har skapat och beredt henne till ett sådant verk, men berömmer sig icke själf däraf, mindre af någon värdighet och förtjänst, som hon därmed inlägger.

Sant är väl det, att som vår natur är fördärfvad och förvänd igenom fallet, så vill den ock förvända Guds ordning och sanning och vill alltså af gärningarna, som äro en nådegåfva af Gud, göra en förtjänst hos sig själf. — — —

Men då Guds trogna barn — — — äro vana och öfvade att; gifva akt på sig själfva, så märka de straxt, när detta hemliga förgiftet vill smyga sig fram, och då bryta de straxt

halsen af detsamma, döda och korsfästa det, som skrifvet står Gal. 5: 24: 'De, som Kristus tillhöra, korsfästa sitt kött samt med lustar och begärelser'. Men skulle någon låta detta tycket och inbillningen okorsfäst taga öfverhand och blifva härskande, så faller människan ifrån nåden i en andlig högfärd. Hennes gärningar förvandla sin natur och blifva af trons frukter lagens gärningar, [som alltid åsyfta förtjänst, och då heter det Gal. 3: 10: 'Alla de, som med lagens gärningar umgå, äro under förbannelsen'. Hvarför? De vilja med egna gärningar göra sig förtjänta — — — och alla de, som på något sätt eller till någon del söka saligheten utom Kristus, de äro under förbannelsen. Därför heter det Apg. 4: 12: 'I ingen annan är salighet, ty det är icke något annat namn under himmelen människorna gifvet, i hvilket vi skola varda salige'. Utom Kristus och hans namn är alltså idel förbannelse, förtappelse och fördömelse.

Vi öfvergå nu till meddelande af några punkter ur predikans andra del, hvilken handlar om bönen.

Bönen.

Så framt vår bön skall rätteligen ske i Jesu namn, så måste vi väl och granneligen iakttaga följande fyra omständigheter:

1) bedja af alla hjärtans och själens krafter;

2) fästa alla tankar, håg och andakt på hvart ord, vi i bönen utgjuta;

3) grunda vår bön på Kristi förtjänst;

4) taga oss noga till vara mellan hvar gång vi bedja, att vi icke göra emot det, som vi bedit, utan göra därefter.

Det är bekant jämväl af förfarenheten, att som en människa genom fallets fördärf är trög vorden till allt, som Gud af henne i sin tjänst fordrar och till hennes egen nytta och eviga välfärd länder; alltså är hon också trög och kallsinnig till att bedja.

Därför ock när hon skall bedja, skonar hon sig så gärna själf, brukar väl någon andakt och litet allvar därvid, ibland mer, ibland mindre, men vill icke släppa till alla innersta själens krafter, utan behåller en del däraf, ja, ibland större delen

för sin egen bekvämlighet. Sådana kallar Jesus ljumma och förklarar sig vilja utspy dem ur sin mun (Uppb. 3: 15—16). — — —

För att kunna släppa till själens alla krafter bör en laga så, att i honom uppväckes en innerlig trones begärelse, längtan, trängtan hunger och törst efter det vi vilja bedja om, ty denna hjärtans längtan att få det vi bedja om drifver icke allenast människan att med yttersta flit gripa an sina krafter i bönen, utan det är den rätta magneten, som i trone drager bönhörelse och kraft från Gud och Herranom Kristo.

Ett märkligt prof härpå hafva vi i kvinnan, som lidit blodgång i 12 år, Luk. 8: 43—48. — — —

Hvarför drogo icke de andre, som i trängseln rörde vid Kristus, någon kraft af honom? De hade icke den magneten, det är begärelsen och längtan efter någon kraft af honom med tro och förtröstan, som denna kvinnan.

Skedde nu detta i ett lekamligt mål och i Kristi förnedrings stånd, huru mycket mera äro vi försäkrade, att när vi med innerlig hjärtans längtan i trona under en allvarsam bön röra vid och klappa på Jesu förbarmande hjärta, som nu för vår skull sitter på Guds högra hand i sin härlighet, så skall han låta denna magneten draga kraft och bönhörelse ifrån sig.

Med de andre, som äfven följde med Kristus och rörde vid honom, men drogo ingen kraft af honom, efter de ingen begärelse hade därefter, kunna alla de liknas, som väl dagligen bedja sina vanliga böner, men hafva ingen allvarsam begärelse att få det de bedja om. — — —

Dessa bedja ock icke till den ändan, att de skola få något af Gud, utan att de med sina böner vilja gifva honom något. De mena göra honom, men icke sig någon besynnerlig tjänst, ära och heder.

Den andra egenskapen, som under bönen bör noga iakttagas, är det, att en skall fästa alla sina tankar och håg på hvart ord, som en utgjuter i *bönen*, så att en icke släpper ut något ord, som en icke med alla förståndets krafter på det noggrannaste betraktar och tänker vid hvart ord, hvad det ordet har att betyda och innebära. Gör en det förra troligen, nämligen arbetar i bönen med alla hjärtans krafter så kan detta så mycket lättare verkställas; ty det är att veta, att när

en i bönen skonar sig själf och liksom förbehåller sig själf några själens krafter, dem en icke använder på bönens arbete, så vilja dessa själens krafter, som icke kunna gärna vara fåfänga, hafva något att göra, och därför draga de människans tankar och sinnen ifrån bönens åtanka och andakt och föra dem omkring till det som dem behagligast är, nämligen till allehanda världsligt väsende.

Det är bekant, att många klaga däröfver, som hvar och en själf vet af egen förfarenhet, nämligen att så många världsliga tankar infalla under bedjandet. Orsaken är ingen annan, än att de först icke bedja efter ofvannämnda första omständighet och sedan att de icke vant sig fästa och binda sina tankar på hvart ord i bönen. Därföre vill någon blifva kvitt och fri från världsliga infallande tankar, så vänje han sig noga iakttaga och verkställa dessa första omständigheter. Skulle du i förstone icke kunna alldeles utestänga alla främmande tankar, så länge den förra inrotade vanan ännu hänger vid dig, så far dock med allvar fort därmed, att du igenom vanan får däruti öfvade sinnen, så skall förfarenheten lära dig, att detta är visserligen sant, att du ändtligen genom Guds nåd skall kunna utestänga alla världsliga och främmande tankar under bönen och rätt i stillhet och enslighet få handla med din Gud.

Den tredje egenskapen, som i bönen bör iakttagas är, att vi skola grunda vår bön på Kristi förtjänst. — — — En sådan bön går liksom genom Kristus till Gud, och då tager i Kristus all sin värdighet, kraft och fullkomlighet, för hvilken allena Gud anser och upptager henne och gifver människan allt hvad hon således i Jesu namn beder.

Ty lika så litet som han kan neka sin egen son något, i hvilken han hafver förklarat sig hafva ett godt behag, så litet kan han ock neka människan, som på förbemälta sätt i hans egen sons namn beder, bönhörelsen. Därföre slutas mest våra böner med dessa orden: 'Genom din son Jesus Kristus, vår Herre!'

Den fjärde omständigheten, som väl och granneligen bör i akt tagas, är denna, att en emellan hvar gång en beder, icke gör uppsåtligt tvärt emot det en bedit om, utan efter det nådens pund, som en redan fått hafver, använder yttersta flit att

verkställa det. Till exempel: när du beder i Fader vår: 'Helgadt varde ditt namn', så bör du dessemellan använda all din yttersta flit, att Guds namn efter Luthers förklaring må i verket hos och uti dig helgas.

Då hör Gud människans bön och kommer till henne med sin nådes hjälp, medelst hvilken hon allt mer och mer kan helga Guds namn; ty hit hör det som Kristus säger i Luk. 19: 26: 'Den som hafver, honom skall varda gifvet, och den som icke hafver, honom skall ock varda ifrån taget, det han hafver'.

Tvärtom de som icke bemöda sig om att verkställa och göra hvad de hafva bedit om utan göra fast mera däremot, de visa därmed, att de ej hafva något allvar med sin bön, ej heller hafva någon begärelse och åstundan att få, det de bedit om, och således betyga de, att de med sin bön icke åstunda eller vilja hafva något af Gud, besynnerligen när de bedja om det andliga, om hvilket de äro ganska kallsinnige, utan vilja hellre gifva Gud något och likasom lägga inför sig något hos honom och sätta honom lika som i någon förbindelse därmed.

Sådana bedjare äro alla de, som icke hafva den saliggörande tron, att de allena genom Kristus blifva rättfärdiga och saliga, i hjärtat. — — —

Att dessa alls ingen begärelse hafva att få, det de bedja om, och att de det ganska litet akta, visar deras äfven stora tröghet i bedjande.

Trodde de, att Guds nåd och de andliga gåfvor, som vi i alla böner bedja om, vore sådana stora och öfversvinnerliga, så dråpliga och höga saker och gåfvor, som de i sanning äro, och hade alltså en rättskaffens begärelse, hunger och törst därefter, ack, huru oförtrutna skulle de icke då vara att bedja därom! Huru villiga skulle de icke vara att följa Kristi råd (Luk. 18: 1) att alltid bedja och icke förtröttas. — — —

Men så länge detta är doldt för deras ögon, kan det ofta ses på deras utvärtes åthäfvor, med hvad otålighet de stå under bönen och längta efter att denna må bli all. De äro då i sitt sinne förnöjda, att de fulländat sin gudstjänst och gifvit med sin bön Gud, det Gud tillhörer. Nu mena de, att de hafva full frihet att hela dagen nedsänka sina tankar, håg och

sinne, diktan och traktan i världens fåfängliga väsende eller rättare oväsende.

Tänk om en fattig man visste, att han med sin trägna uppvaktning och sitt dagliga tiggande och bedjande vid ett hof på ett eller flera år skulle ändtligen få och vinna ett kapital af tio tusen riksdaler eller mer, hvaraf han visste sig kunna må väl i alla sina dagar, huru skulle han icke vara oförtruten att i tid och otid uppvakta och bedja! — — —

Men de dråpliga andliga gåfvor af Gud, emot hvilka all världens rikedom och härlighet är idel träck, skam och skada, af hvilka hon kan må väl och öfverväl i all evighet, dem värderar och aktar den blinda människan så litet, att hon håller dem icke värda att vara så oförtruten att söka och bedja om dem, som om det världsliga.»

Mot slutet af predikan talas om kristendomens förfallna tillstånd, hvarvid bland annat yttras: »Att vår kristendom är förfallen det är nu redan så uppenbart hos alla förståndiga, så att ingen tviflar därpå, som ser, huru på alla orter i vår kristenhet jämmerligen och ömkligen tillstår, så att vi hos de meste af våra kristna i lefvernet icke skola finna något, om hvilket vi kunde säga: 'Si härutinnan utmärker sig denne ifrån en hedning och visar, att han är en kristen; jag finner hos honom det prof, som en hedning hvarken vill eller kan åstadkomma'. — — —

Detta kristendomens förfall består nu väl förnämligast däruti, att denna heliga läran, att vi allena genom tron på Kristus blifva rättfärdiga och saliga, blifver hos de evangeliska så skändligt missbrukad, som ofvantill förmält är. Jag kan icke annat förstå, än att detta missbruk förnämligast härrör däraf, att denna läran om den allena saliggörande tron icke blifver i alla församlingar i en sann bot och bättringsordning som skriften och vår kyrkas symboliska böcker föreskrifva, med det eftertryck och allvarsamhet predikad och intryckt i hjärtat på åhörarna i tid och otid, bittida och sent, som nödvändigheten fordrar, utan man är nöjd därmed, att den stannar i tankar, och munnen.[1] — — — Så hafva vi i stället för en

[1] Jfr yttranden af Grubbs samtida Jesper Swedberg. Tottie: Jesper Swedbergs lif och verksamhet I, sid. 28, II, sid. 114—117.

sann kristendom hos största delen en rätt hedendom i lefvernet.» — — —

Till sist uppmanas hög och låg att hvar och en i sin mån deltaga i arbetet för den förfallna kristendomens återupprättelse.

Härmed hafva vi afslutat redogörelsen för denna i flere afseenden märkliga predikan. Den var lång som fyra à fem efter vår tids smak lagom långa predikningar tillsammans. Lång har äfven den lämnade redogörelsen blifvit. Vi förmoda, att hvar och en, som läser de här meddelade utdragen ur densamma, skall instämma i vårt omdöme, att Gubbs framställning af den kristliga sanningen i sina predikningar, att döma utaf dessa prof, var ägnad att bana denna sanning väg till åhörarnas både förstånd och hjärta.

g. *Grubbs sakramentsförvaltning.*

Äfven i fråga om sakramentsförvaltningen höll sig Grubb, såsom i hela sin ämbetsverksamhet för öfrigt, strängt till kyrkolagens föreskrifter. Det inrotade missbruket att äfven i oträngda mål förflytta sakramentshandlingarna från församlingens gemensamma tempel till de privata husen, hvarigenom deras karaktär af församlingshandlingar undanskymdes, blef afskaffadt.

Detsamma skedde med oskicket att lämna tillträde till Herrens nattvard utan att fordra föregående vare sig anmälan eller förhör.

I samband med de förut omnämnda förteckningarna öfver församlingens medlemmar, fördelade efter deras olika kunskapsmått, fördes särskild förteckning öfver nattvardsgästerna. Hvar och en, som ville deltaga i de regelbundna nattvardsgångarna på söndagarna, måste på lördagen efter slutad gudstjänst i kyrkan anmäla sig. Förnämsta syftemålet härmed var att förhindra ett ovärdigt nattvardsbegående. Ett sådant ansågs förorsakas icke blott af en förvänd viljeriktning, utan äfven af bristande kunskap. »När Paulus säger», yttrar Grubb, »att den, som ovärdigt äter och dricker, äter och dricker sig själf domen, så kan jag icke annat förstå, än att en sådan fåkunnig (som icke vet

det nödvändigaste) måste räknas bland de ovärdige, så framt man icke vill införa entusiasmen, som föreger, att en människa kan hafva andens verkan utan ordet.»[1]

För att, så vidt det på honom ankom, bevara sina åhörare från att bruka nattvarden till skada i stället för till gagn, lät han hvarje anmäld nattvardsgäst strax efter anmälningen undergå förhör beträffande sin kristendomskunskap, hvarvid de, som befunnos oförsvarlige, tillsades att afhålla sig från sakramentets bruk, till dess de låtit meddela sig bättre insikt.

Till en början förhördes endast de, som enligt de vid det sista ordinarie katekesförhöret förda anteckningarna då befunnits särskildt svaga i sina kunskaper, men sedan han funnit, att de, som på grund af de nämnda anteckningarna fingo oförhörde begå Herrens nattvard, märkbart gingo tillbaka i sin kristendomskunskap, lät han aldrig vidare någon oförhörd deltaga i den heliga handlingen.

Om behandlingen af gamla personer yttrar han: »Utaf de gamle begära vi allenast det allra nödvändigaste, som är oundgängligt till vår kristendom, och utom hvilket ingen kan vara en rätt kristen eller värdigt begå Herrens nattvard och blifva salig.[2]

Men när de uti sådant hvarken hafva vetskap eller förstånd, understår jag mig icke att admittera och släppa dem till den heliga nattvarden. Och den som håller sådana för värdiga, den må vända sig hvart han vill, så faller han i entusiasmen. Den begärelse, dessa säga sig hafva att begå den heliga nattvarden, är idel naturlig och flyter af den elaka vanan, de haft ifrån början, att de i sin grofva blindhet och fåkunnighet fått obehindradt gå till den heliga nattvarden och på grund af detta utvärtes verk ansett sig vara säkra om saligheten.»[3]

Till följd af Grubbs stränga förfarande efter kyrkolagen i detta hänseende blefvo de fleste, som från andra församlin-

---

[1] Memorial till kongl. kommissionen den 1 aug. 1724. Kommissionshandlingarna n:o 60.

[2] Hvad Grubb ansåg vara oundgängligen nödvändigt kommer att visas längre fram i redogörelsen för den kongl. undersökningskommissionen.

[3] Memorialet af den 1 aug. 1724. Kommissionshandlingarna n:o 60.

gar inflyttade till Umeå, därstädes på grund af otillräckliga kunskaper förvägrade nattvardens bruk, tills de hunnit förkofra sig i sin kristendomskunskap.

h. *Grubbs verksamhet för ändring i lagstiftningen angående kyrkotukten.*

På våren 1723 öfverlämnade Grubb till ständerna ett memorial angående afskaffande af pliktepallen samt brännerier på landet, dateradt den 28 mars samma år. Han yttrar häri, att änskönt den uppenbara kyrkoplikten, som förnämligast de måste undergå, hvilka förbrutit sig mot det sjätte och sjunde budet, blifvit i ett godt och kristligt uppsåt införd i de svenska församlingarna efter den första kristna församlingens bruk, så hade den enligt den dagliga erfarenhetens vittnesbörd numera så urartat, att, om icke hos alla så likväl hos största delen af dem, som undergå kyrkoplikt, föröfvades allenast Guds heliga ords och namns missbruk, hvarför han underställde riksens ständers ompröfvande, om icke billigt och nyttigt vore, att den uppenbara kyrkoplikten antingen blefve alldeles afskaffad eller ock på ett annat och med den första församlingens bruk mera öfverensstämmande sätt inrättad.

Såsom speciella skäl för denna sin åtgärd anförde Grubb: 1:o att han bland alla dem, som han sett stå uppenbar kyrkoplikt, ännu icke funnit någon, som visat ens ett sken af botfärdighet ännu mindre något rätt prof däraf, men att han väl hos sådana både före, under och efter utstånden kyrkoplikt sett och sport många och säkra prof på obotfärdighet, ja, arghet och bitterhet däröfver, att de inför hela församlingen måst offentligen skämmas; 2:o att prästen nödgades i den heliga treenighetens namn absolvera personer, hvilka endast af yttre tvång och ej af inre, frivillig botfärdighet svara ja, på de framställda frågorna, hvilket en rättsinnig präst icke utan hjärtats ängslan, grämelse och samvetsångest kunde göra; 3:o att det väl hette, att en syndare under kyrkoplikten skulle göra offentlig afbön för församlingen, men att det likväl sällan funnes någon i församlingen, som icke hölle honom för en obotfärdig

syndare, hvilken icke hade någon rätt mening med att göra afbön för Gud eller människor, hvarför ock, när olika personer efter slutad gudstjänst blifva intagna, de flesta gå ut och endast de stanna kvar, som af nyfikenhet drifvas att studera deras åtbörder och förklädnad; 4:o att man med skäl kunde sätta i fråga, om icke denna kyrkoplikt vore ett världsligt straff, medels hvilket den brottslige och andra af hans exempel skulle afskräckas från dylika synder, under det att den borde vara ett betygande af hjärtats botfärdighet inför Gud och församlingen; 5:o att, om det vore ett världsligt straff, det syntes vara olämpligt att fullborda det i kyrkan under gudstjänsten och sammanblanda det med den invärtes botfärdigheten, som är af en helt olika natur; 6:o att den rätta botfärdigheten, som en syndare borde betyga inför Gud, vore af den natur, att den härflöte af en frivillig ande utan allt utvärtes tvång, så framt den skulle vinna sitt ändamål, nämligen att undfå syndernas förlåtelse, emedan all gudstjänst, som skedde af utvärtes tvång, vore idel skrymteri; 7:o denna uppenbara kyrkoplikt syntes lända församlingen, som därigenom skulle försonas mer till förargelse, i synnerhet när, såsom ofta skedde, de brottslige uppträdde förklädda.

Grubbs ifrågavarande memorial torde hafva tillkommit med anledning af en från Göta hofrätt till ständerna ankommen skrifvelse af liknande innehåll. Bägge skrifvelserna remitterades af ständerna till justitiedeputationen, som öfver dem afgaf ett gemensamt betänkande, dateradt den 29 maj 1723.[1]

Justitiedeputationen erinrar om, att en slik allmän kyrkoplikt icke var bruklig i de lutherska församlingarna i utlandet, men finner det likväl något betänkligt att alldeles och på en gång afskaffa den, då de till kyrkoordningens öfverseende deputerade redan år 1685 och 1686 hade haft denna sak under ompröfning och med moget samråd öfverlagt, innan de omsider stannat vid det, som 1686 års kyrkolags 9:de kapitels 4:de paragraf innehåller. Den omständigheten, att kyrkoplikten enligt erfarenhetens vittnesbörd icke ledt till det med den-

[1] Finnes i riksarkivet bland »Förehafda deputationsarbeten vid riksdagen 1723». Tern. III. Prästeståndets arkiv. Grubbs memorial känna vi endast genom det i det ifrågavarande betänkandet förekommande referatet.

samma åsyftade goda ändamålet, men däremot föranledt många till barnamord, syntes emellertid deputationen tala för åtminstone en inskränkning af kyrkoplikten. Deputationen föreslår därför enhälligt, att de, som första och andra gången förse sig med lönskaläge, slippa den allmänna kyrkoplikten och i stället få böta till kyrkan lika mycket, som de dessutom efter lag böra erlägga, och att den, som ej förmår betala böterna, får plikta med arbete till kyrkan, men att däremot den, som beträdes med nämnda brott tredje gången, icke vidare må förskonas utan åläggas att stå allmän kyrkoplikt.

Prästeståndets utlåtande öfver nämnda betänkande af justitiedeputationen anse vi oss böra in extenso meddela. Det är af följande lydelse:[1]

1:o Att pliktepallen skall vara en orsak till barnamord säges fuller, men bevisas icke, lärer ej heller kunna bevisas, medan det ankommer blott på barnamörderskornas eget föregifvande, som vid slika tillfällen hafva mångahanda att förebära, hvilkas utlåtelser, huru man skall kunna gifva större vitsord i detta än andra vittnesmål, billigt bör komma i betänkande; kunnande aldrig en hälsosam lag uti och för sig själf vara orsak till öfverträdelse. Och skulle väl självfva förfarenheten visa, hvad vi ock verkligen spörja ifrån de orter, där pliktepallen icke brukas, att, fast den ock alldeles afskaffades, barnamord därför icke blefve tillbaka, så länge de sannskyldiga orsakerna därtill blifva stående, som äro satans förledelse, den lättfärdiges fruktan för vanheder och förnedring i all sin lifstid samt hopp densamma att undvika och fördölja genom fostrets mördande. Sannerligen där en lättfärdig människa icke kan afhållas ifrån sin otukts bedrifvande af fruktan för Guds vrede och den oafstrykliga skam och vanära, i hvilken hon sig kastar för all sin lifstid, icke heller ifrån barnamördandet af det föresatta svåra världsliga straffet; ingalunda afhålles hon därifrån genom det, att hon vet sig frikallas ifrån 2 eller 3 timmars stående på pallen. Dock skönt så skulle vara, att pliktepallen skulle hos en eller annan hafva gifvit till en så grof missgärning något tillfälle, som dock ännu är obe-

[1] Ecclesiastika Handlingar B. 9, n:o 46.

vist, så slår det dock icke den gamla regeln omkull: nullum bonum est omittendum ob aliquam mali formidinem.

2:o När en syndare, som genom grof missgärning skilt sig ifrån församlingens gemenskap och förmåner, kommer till syndernas känslo och söker i botfärdighet att varda igen upptagen, måste ju församlingen hafva sitt sätt, sin lag och ordning, så till att pröfva hans botfärdighet som att honom i församlingen återintaga. Hvarför detta sättet, som icke sökes att afskaffas, utaf våra gudfruktiga, nitälskande och försiktige förfäder med moget öfvervägande är vedertaget och i så långliga tider i vår församling icke utan sin stora nytta idkadt och därföre icke heller egentligen varder kalladt en poena, utan poenitentia ecclesiastica; hållande ej heller någon rätteligen botfärdig syndare för skam att således ödmjuka sig inför Gud och inför församlingen betyga sin hjärtliga botfärdighet. Det kan ock så mycket mindre heta ett tvång, som syndarens eget samvete och skyldighet förbinder honom att, om han åstundar komma till församlingens gemenskap, som han med sitt onda exempel förargat och förtörnat, han ock henne på det sätt, som hon själf föreskrifvit, försonar.

3:o Att säga det de allramestas, om icke alla delinkventers 'ja' till de vid kyrkoplikten efter handboken föreställda frågor skulle vara blott skrymteri, som föregifves, tyckes vara ett ingrepp i Guds domar. När alla utvärtes tecken af en sann botfärdighet visa sig hos en syndare, utan hvilka han icke heller bör i församlingen intagen varda, hvem kan upptaga det annat än för allvar? De occultis non judicat ecclesia. Om något skrymteri sig därunder fördöljer, det kommer Gud allena till att pröfva och döma. Emellertid kan ordningen, som i sig själf är både nödig och nyttig för en eller annans vanarts skull icke mer rubbas och förkastas än den heliga nattvardens bruk kan afskaffas, därför att många ovärdiga gå därtill. Att en hop drifva spel och gäckeri härvid är ett missbruk, som genom 'prästernas flitiga, försiktiga och allvarsamma föreställningar samt dom- och befallningshafvandes handräckning kan och bör förekommas och ordningen blifva i sin kraft. Ty skulle allt det afskaffas, hvarvid missbruk kan förelöpa, så skulle ingen ehuru god och hälsosam ordning blifva bestående.'

4:o År af alla tiders kyrkohistorier bekant, att när några nyheter varit å bane att införas till församlingens oro, har man alltid sökt därtill göra begynnelsen genom ändring i kyrkoceremonierna, hvarvid man sedan aldrig stannat, utan har den ena villervallan följt på den andra. Hvilket, om det ock icke här är att befara, till hvars och ens rättsinnig kristens mognare ompröfvande och tidens utvisande lämnas åtminstone förtjänar.

5:o Så mycket mindre reflexion göres på prosten Grubbs memorial, som ingen lär vara obekant, att han vid riksdagen 1720 är af konsistoriet i Hernösand angifven för åtskilliga irringar i sin anförtrodda församling, till hvilkas undersökande väl då strax utaf höga öfverheten en kommission vardt förordnad, men är det året för fiendens infall i orten och sedermera, man vet icke hvarför, blifven tillbaka. Fördenskull consistorium regni så väl däraf som af hans sedermera utgifna skrifter funnit sig föranlåtet att genom underdånigt bref till Hans Kongl. Maj:t vår allernådigste konung af den 15:de sistlidne maj påminna och i underdånighet anhålla om samma angelägna kommissions tidiga verkställande.

6:o Att i stället för pliktepallen belägga otuktssynden med dubbla penningböter eller arbete till kyrkan, som i betänkandet föreslås, är så mycket betänkligare, som det icke allenast gör denna poenitentiam ecclesiasticam till en poenam civilem, utan ock öppnar för denna eljest allt för gångbara odygden dörren på vid gafvel. Ty hvilken öfverdådig människa skulle afhållas ifrån sina köttsliga lustars förnöjande, när han vet det kunna med penningar försonas? Man nekar icke, att de enfaldige hålla kyrkoplikten för ett straff, och må de väl hålla, så vida de därmed kunna afskräckas ifrån synden och disciplinen hellre skärpas än afskaffas, quia crescentibus delictis exasperandæ sunt poenæ.

7:o Tyckes med en slik förändring icke böra skyndas, förr än alla konsistorier samt prästerskapet vid deras årliga möten blifva hörde och få med sina påminnelser inkomma, emedan det heter, censendum ab omnibus, quod tangit omnes.

8:o Åtminstone finner man de i betänkandet anförda skäl icke kraftiga nog att dispensera vårt stånd ifrån den ed, som

förbinder oss till den kongl. kyrkolagens fullkomliga lydnad och efterlefnad, hvilket vi af prästeståndet till våra samvetens befrielse och ursäkt för eftervärlden icke bort lämna opåmint, respektive hörsamtjänst- och vänligast anmodande det de öfriga riksens höglofl. ständer täcktes låta det i sina protokoller inflyta. Stockholm den 12 juni 1723.

Efter prästeståndets enhälliga samtycke
och begäran underskrifver
Torst. Rudeen.»[1]

Öfver detta prästerskapets utlåtande afgaf Grubb i juli s. å. »Ödmjuka påminnelser». Vid punkten 1 anmärker han, att det presumeras billigt, att Göta hofrätt, som anfört här ifrågavarande motiv för pliktepallens afskaffande, ej förlitat sig på sådana missgärningsmänniskors blotta förebärande, utan grundat sitt omdöme på långliga tiders genom ransakning öfver sådana missgärningar vunna erfarenhet, att ganska få af sådana människor ha någon rätt kristendomskunskap och därmed följande fruktan för Gud, samt att den närmaste olyckan för en af bekymmer förvirrad människa syntes vara större än den, som ännu endast tedde sig på långt håll, hvarför hon för att undvika den förra utsatte sig för den senare, mångfaldigt svårare. Skammen för lifstiden ansåges oftast som en följd af brottets offentliggörande genom pliktepallen. Med afseende på den andra punkten frågar han, när det sker, att en sådan syndare själf söker att komma i församlingens gemenskap igen, samt erinrar om, huru sällan någon karl af de få, som blifva dömde för lägersmål, infinner sig, och hur det går med dem, som stadsvakter och dylika följa till pallen. I den första församlingens tid hade botgöringen varit frivillig, nu hade den blifvit ett tvunget verk, som i följd af domarens utslag ound-

---

[1] Ingen enda röst synes hafva vid detta tillfälle höjts inom prästeståndet till förmån för den ifrågavarande reformen. En af de vid riksdagen närvarande biskoparna, biskop Jesper Swedberg i Skara, skall dock, enligt egen uppgift i sin lefvernesbeskrifning, år 1717—1718 vid ett besök hos konung Karl XII i Lund hafva af samma skäl som de af Grubb anförda ifrigt påyrkat afskaffandet af pliktepallen och gjorde sedermera 1725 hos den s. k. ecclesiastikdeputationen sitt inflytande gällande till förmån för nämnda reform. Jfr H. W. Tottie: Jesper Swedbergs lif och verksamhet II, sid. 164—165.

vikligen måste ske och hade alltså förvandlats till en poena och var icke någon poenitentia ecclesiastica.

Mot den tredje anmärkningen invänder Grubb, att det, då omvändelsen ej lider något tvång, ej är underligt, att man håller de fleste delinkventers ja för skrymteri, helst när oförnekligt vore, att de fleste visade prof icke på botfärdighet utan på obotfärdighet, af hvilka prof man utan att ingripa i Guds domar säkert nog kunde enligt Guds ord döma om deras tillstånd. De brottsliges fåkunnighet i kristendomen förorsakade ock, att hela syndabekännelsen inför församlingen blefve skrymteri. »Det är för mycket sagdt», heter det vidare, »att pliktepallen ej för missbrukets skull mera kan rubbas än nattvarden, och kan ej annat än gå enom till hjärtat, att högv. presterskapet självt gör en sådan oförmodad jämförelse. Det ena är en stiftelse af Gud och kan af ingen människa ändras, det senare är en människoinrättning. Hvad de utvärtes omständigheterna beträffar, så kunna och böra de rättas, ändras eller afskaffas, när missbruket tagit öfverhand, ty då heter det: Ubi major est abusus quam usus, tollendus usus una cum abusu.»

Vidare påminner Grubb om, att det finnes många laster lika vederstyggliga som otukten, för hvilka man dock ej kom på pliktepallen, t. ex. öfverdådigt fylleri, hvilken last förskonades för pliktepallen, ehuru hon i Guds ord hade lika rang med både hor och mord. »Och sanningen att säga», yttrar han slutligen: »otuktssynden är medfödd, men fyllerilasten är självsvåld och ovana och således mindre medömkan, men större straff värd.»

Gent emot prästerskapets påstående i fjärde punkten uttalar Grubb den förmodan, att man snarare skulle kunna visa, att de, som begynt något nytt, först och främst börjat med läran, att man åtminstone kunde anföra lika många exempel därpå, som att de börjat med kyrkoceremonierna. Göta hofrätt hade endast och allenast i betraktande af de många och fasliga barnamorden väckt frågan, hvarför det nu ej kunde sägas, att man här begynt föra nyheter på banan till församlingens oro.

I sammanhang härmed påpekar Grubb, att genom 1686

års kyrkolag kyrkoceremonierna i ganska många delar blefvo dels rättade och förbättrade, dels afskaffade, förmodligen mera till församlingens ro, styrka och uppbyggelse än oro och villfarelse. Som ingen lag och ordning, af människor författad, kunde vara så fullkomlig, att den icke med tiden kunde behöfva förbättras, ändras eller afskaffas, så torde man ej heller kunna pretendera någon infallibilitet och absolut fullkomlighet för kyrkolagen, utan det vore höga vederbörandes rätt och plikt att visligen och på goda grunder, allt efter som församlingens bästa funnes kräfva, tillägga eller fråntaga hvad tillförene stadgadt varit, hvilket äfven högvördiga prästerskapet själft med eget exempel bestyrkt på 1719 års riksdag, då det begärde en lindrigare prästed, därför att den, som kyrkolagen föreskref, ej vore möjlig att hålla och fullgöra.

Med anledning af den femte punkten i det ifrågavarande utlåtandet framhålles af Grubb, att de skäl, han i sitt memorial anfört för sitt yrkande på pliktepallens afskaffande, grundade sig dels på den första församlingens bruk, dels på allmänt kända missbruk med pliktepallen, samt att dessa skäl icke blifvit vederlagda, och att ingen resonabel person kunde tillmäta dem mindre betydelse, därför att den, som anfört dem, blifvit anklagad för sådana saker, som ej stodo i något samband med pliktepallen.

I sina påminnelser vid sjätte punkten konstaterar Grubb, att prästerskapet själft medgifvit, att gemene man icke allenast håller kyrkoplikten för en poena civilis eller ett straff, utan ock att de fortfarande må hysa en sådan åsikt om den. »Till hvad ända vill man då, att det skall heta en poenitentia ecclesiastica», frågar han. »Det tyckes oförgripligen, att som det både hålles för och re vera är en art af straff och plikt, så behöfves intet betänkande vid att låta den, som förser sig med lägersmål, i stället för pliktepallen erlägga en viss summa penningar eller därför göra arbete till kyrkan.»

Förslaget att utbyta pliktepallen mot penningböter hade stöd i kyrkolagen. Bedömdt ur synpunkten af gällande kyrkolag, var prästerskapets utlåtande i denna punkt onekligen ganska egendomligt, och man kan förundra sig öfver, att Grubb icke till försvar för sin sak gjort mera bruk af denna omstän-

dighet. Kyrkolagen innehöll nämligen (kap. 9 § 4) en bestämmelse, som möjliggjorde för rika personer att med penningar befria sig från pliktepallen i vissa fall. Den som försett sig med lönskaläge kunde första gången lösa sig från pliktepallen med ett hundra daler silfvermynt och andra gången med två hundra daler silfvermynt.

Prästerskapets yrkande på uppskof med afgörandet till dess alla konsistorier blifvit hörda m. m. enligt punkten 7 bemötes af Grubb med den anmärkningen, att det väl är mer vårdande och högviktigare saker, som på riksdagen afgöras än den ifrågavarande, hvilken efter inbördes öfverläggande, skärskådande af skälen för och emot torde kunna nu till församlingens bästa utan sådan vidlyftighet afgöras.

Den citerade regelns giltighet erkänner han och uttalar blott den önskan, att man äfven vid andra tillfällen, då den lika väl kan tillämpas må ihågkomma den.

Slutligen underställer han saken ridderskapets och adelns mognare ompröfning under förmodan, att alla betänkligheter mot ständernas justitiedeputations betänkande nu skulle häfvas, så att pliktepallen antingen blefve alldeles afskaffad eller åtminstone inskränkt, i hvilket senare fall han ansåg det önskligt, att den blefve behållen endast som en skampall utan att ställas i omedelbart samband med absolution, hvilken kunde gifvas enskildt, så snart själasörjaren funne syndaren vara botfärdig och sålunda kunde med trygghet försäkra honom om nåd hos Gud. Till sist anför han såsom ett ytterligare skäl för pliktepallens afskaffande det fasliga menederi, till hvilket allt för många manspersoner göra sig skyldige, som ej vilja erkänna sin otuktssynd, hvartill fruktan för pliktepallen vore den förnämsta orsaken, och hvilket hade till följd, att man knappast kunde få reda på fadern till hvart tjugonde oäkta barn.

Prästerskapets motstånd mot denna af Grubb påyrkade reform förorsakade emellertid, att den icke förr än år 1741 blef delvis[1] och först år 1855 fullständigt genomförd.

---

[1] Kongl. Maj:ts förordning den 18 nov. 1741. R. G. Modée, Utdrag ur Publique Handlingar III, Sthlm 1749, sid. 1801—1802.

i. *Grubbs verksamhet för nykterheten.*

De erfarenheter, Grubb efter återkomsten till fäderneslandet och tillträdet af sitt ämbete som kyrkoherde i Umeå fick göra med afseende på dryckenskapslastens häpnadsväckande utbredning bland både höga och låga samt dess fördärfbringande verkningar icke blott med afsende på det sedligt-religiösa utan äfven med afseende på det borgerliga lifvet, förmådde honom att med ifver och uthållighet arbeta för hämmande af dryckenskapen.

Vid Umeå sockenkyrka höll befallningsmannen Petter Gadde en krog till församlingens förargelse, skada och hinder i dess gudstjänst. Denna krogs bortskaffande blef närmaste målet för Grubbs nykterhetsverksamhet.

I en skrifvelse till högste ombudsmannen [1] anhåller Grubb år 1715 om afskaffande af den ifrågavarande krogen. Såsom skäl för sin anhållan anför han: 1:o att den icke ligger vid någon landsväg, så att resande kunna betjäna sig af den, utan att gästgifvaren bor en fjärdedels mil därifrån, vid landsvägen; 2:o att Kongl. Maj:ts förordning om eder och sabbatsbrott ej kan behörigen efterlefvas, så länge denna krog står bredvid kyrkan; 3:o att allmogen själf önskar dess afskaffande; 4:o att den strider mot Kongl. Maj:ts intresse och förordning.

Högste ombudsmannen synes hafva infordrat förklaring af befallningsmannen Gadde. Denne tyckes emellertid hafva dröjt med afgifvandet af den infordrade förklaringen. Dels till följd däraf, dels och hufvudsakligen till följd af den behandling, för hvilken han under tiden blifvit utsatt från befallningsmannen Gaddes sida, vände sig Grubb, sannolikt i april samma år (skrifvelsen har intet datum), med en ny skrifvelse till högste ombudsmannen.[1] I denna klagar han öfver, att Gadde ej till dato inkommit med någon förklaring, samt att han varit i prästgården hos Grubbs mor och hotat att hämnas på Grubb genom stark inkvartering och högärd, hvilken hotelse han verkställt, i det att han hos Grubb inkvarterat en kapten och 20 soldater, till hvilka Grubb måst utlämna pro-

[1] Riksarkivet: Ecclesiastica. Torneå—Öfvertorneå.

viant. Ingen af de andra prästerna i Norrland hade fått på sin lott en så stark inkvartering. Civilbetjänterna i Umeå hade blifvit alldeles förskonade från inkvartering.

Grubb förnyar i denna skrifvelse sin anhållan med afseende på krogen samt begär att blifva befriad från den för honom odrägliga inkvarteringen, men förklarar sig på samma gång gärna vilja åtaga sig en billig och dräglig inkvartering, om det så påfordrades, att alla betjänter få proviantsutlagor.

I den förklaring, med hvilken Gadde omsider inkom till högste ombudsmannen,[1] visar han sig fräck nog att såsom förnämsta orsaken till Grubbs anhållan uppgifva en önskan hos denne, att han och hans husfolk och anhörige, som bo närmare kyrkan, i 'prästgården', måtte få drifva den ifrågavarande handteringen allena, samt att de redan förut hade den mesta handeln med öl, brännvin och tobak, under det att Gadde själf fått sälja helt obetydligt, emedan äfven uti alla kyrkostugor, särskildt under inkvarteringen, krogrörelse bedrefs. Med afseende på sin plikt såsom befallningsman att vaka öfver gästgifvareförordningens efterlefnad förklarar han, att öfverträdandet var så allmänt, att alla hans andra sysslor skulle blifva eftersatte, om han skulle sköta denna, samt att han för att behörigen öfvervaka nämnda förordning trodde sig behöfva bittida och sent vara i prästgården. Att hans krog skulle hafva förorsakat någon särskild förargelse förnekar han. Som bilagor bifogade Gadde tillståndsbevis af landshöfdingeämbetet. Enligt det sist utfärdade åläg det Gadde att allvarsamt tillse, att de många bykrogarna vid kyrkan blefve afskaffade, och att allt otidigt öl- och brännvinssäljeri af andra hämmades, hvarjämte Gadde själf förbjöds att hafva till salu några drycker om söndagen före gudstjänstens slut.

Landshöfding Ramse, hvilkens yttrande i ärendet infordrats, tager i sitt till högste ombudsmannen ställda, den 18 april 1715 daterade, utlåtande parti mot Grubb. Han tillstyrker krogens behållande af följande skäl: 1:o att hans företrädare meddelat Gadde tillståndsbevis att hålla krogen; 2:o att Gadde hade erlagt de utskylder till kronan, som pålagts krö-

[1] Riksarkivet: Ecclesiastica. Torneå—Öfvertorneå.

geriet; 3:o att det icke fanns någon socken inom länet, i hvilken icke öl- och brännvinshandel förekom vid kyrkan i anseende till att socknarna voro vidsträckta, och mången bonde hade 6 à 8 mil dit, hvadan han ej kunde föra med sig dryckesvaror den långa vägen hemifrån utan nödgades till sin nödtorft köpa något att dricka, hvarför Gadde fått tillstånd att vid Umeå kyrka såsom gästgifvare hafva till salu något dricka och annat för de långväga bönder och andra resande; 4:o Staden var afbränd och soldater voro inkvarterade i kyrkobyn. Dessa och andra resande skulle lida nöd af brist på öl och annat, om krogen ej funnes; 5:o Något lagligt klagomål öfver något oskick vid ifrågavarande krögeri hade icke försports; 6:o Grubbs besvär förmodas ha någon annan orsak än dem, han för skens skull föreburit. Landshöfdingen antyder, att de exekutioner, som befallningsmannen efter andras order och ämbetsplikt måst förrätta hos Grubb, därför att denne visat någon tröghet uti att utgöra sina pålagor [1], varit den egentliga orsaken; 7:o Om Gaddes krog afskaffades, skulle hoptals andra komma i dess ställe.

Att högste ombudsmannen efter mottagandet af ett sådant utlåtande från länets höfding skulle villfara Grubbs begäran var icke att vänta. Någon vidare åtgärd från hans sida synes Grubbs skrifvelse icke heller hafva föranledt.

Grubb förlorade likväl icke modet på grund af denna motgång. Sedan han förgäfves vändt sig till högste ombudsmannen, vände han sig direkt till Kongl. Maj:t i detta ärende. Jämte öfriga anförda skäl för sitt yrkande anför han i skrifvelsen till Kongl. Maj:t, att krogen stod i strid med Kongl. Maj:ts gästgifvareordning af år 1664 § 39, hvarest bestämmes, att ingen krog skall vara på två mils afstånd från ordinarie gästgifvaren, under det att ifrågavarande krog var blott en

[1] Hvad grund detta landshöfding Ramses yttrande kunde hafva, är oss icke bekant Att några personliga skäl af antydd art skulle hafva legat till grund för Grubbs åtgärder i denna fråga, är emellertid högst osannolikt. Mera sannolikt förefaller det oss, att landshöfding Ramse låtit sig påverkas af sådana vid afgifvande af sitt utlåtande. Denne hade föregående år, ehuru utan påföljd, angifvit Grubb hos konsistoriet för alltför strängt förfarande mot dem, som anmälde sig till begående af Herrens nattvard.

fjärdedels mil aflägsen från gästgifvaren i Umeå.[1] Resultatet af denna vädjan till Kongl. Maj:t är oss icke bekant. Däremot veta vi, att Grubbs verksamhet för nykterhet under den följande tiden icke inskränktes till Umeå pastorat utan utvidgade sig, så att den omfattade hela fäderneslandet.

I sitt förut nämnda på våren 1723 hos ständerna ingifna memorial af den 28 mars s. å. angående pliktepallen framställde Grubb jämväl förslag om brännvins afskaffande på landet till hämmande af fylleri och annat ondt, som däraf förorsakas. Han framhåller såsom skäl för sin anhållan, huru det allmänna borgerliga lefvernet lider på hvarjehanda sätt ganska stort men genom fylleri och dryckenskap på landet, huru superiet florerar i synnerhet på sön- och högtidsdagar, huru de, som ha' lång väg till kyrkan och ej kunna komma dit hvar söndag, hela den öfriga tiden kunna vara utan brännvin och må helt väl, men när de komma till kyrkan supa sig helt fulla, emedan ingen kyrka fanns, vid hvilken icke någon brännvinskrog var inrättad. Ehuru öfverheten förbjudit att hålla krog vid kyrkorna, ja äfven att på de ordinarie krogarna å landet intet borde säljas å olaga tid, d. v. s. efter kl. 7 om lördagarna och före kl. 4 om sön- och högtidsdagar, så idkades likväl flitigt brännvinshandel i hemlighet tvärt emot dessa förbud, emedan den var för säljarne fördelaktigare än all annan handel. Grubb ansåg därför, att allt brännvin borde afskaffas, särdeles i Västernorrland, så att ingen finge hafva, sälja eller supa det. Däraf skulle följa:

1:o att bonden och andra icke skulle supa sig fattiga och urståndsättas att betala sina kronoutskylder samt slutligen blifva tiggare;

2:o skulle icke, som dittills skett, så många frestas att försumma sitt arbete;

3:o skulle aldrig förspörjas så dyr tid i landet, särskildt i Norrland, hvarest ofta missväxt inföll, och spannmålen måste dyrt hämtas från andra orter, då brist därpå blef, emedan föga mindre uppbrändes till brännvin än nödvändigheten fordrade

---

[1] Riksarkivet: Ecclesiastica: Torneå—Öfvertorneå. Skrifvelsen har intet datum.

till bröd, och man hos den, som idkade brännvinsrörelse, alltid kunde få köpa brännvin tunnvis, men ingen kappe säd till bröd, sådant allt till den fattiges stora förtryck samt landet i gemen till ruin, hvilket jämte fyllerisynden och dess onda följeslagare, drog hämnd och straff öfver land och rike.

Ofvannämnda memorial remitterades till kammar- och ekonomideputationen,[1] som däröfver afgaf ett märkligt betänkande, dateradt den 29 juli 1723.[2] Deputationen förklarar sig hafva af nämnda memorial fått anledning att eftersinna några medel och utvägar, hvarigenom den skadliga fyllerisynden måtte på något sätt kunna dämmas och hämmas, samt slutligen funnit sig föranlåten att afgifva det betänkande, som sedan följer.

Ehuru deputationen ansåg, att det skulle hafva varit hälsosamt och nyttigt för det allmänna bästa och den goda sädens besparande i landet, om brännvinsbrännandet kunnat förbjudas, höll den dock före, att det icke kunde ske, i synnerhet därför att bondeståndet högligen protesterat mot en sådan åtgärd och påmint om, att brännvin för bönderna var det endaste medikament, när det måttligen brukas, samt att de hade en stor hjälp af dranken vid uppfödandet af sina kreatur. En skälig inskränkning i brännvinsbrännandet var likväl enligt deputationens förmenande nödvändig, så att man icke framdeles, såsom dittills skett, tillstadde hvarje hushåll en öfverflödig tillverkning.

Hvarje hushåll på landet ansågs kunna få rätt att bränna brännvin till husbehof (dock med sparsamhet), men icke till salu, undantagandes de gästgifverier och krogar, som erhållit privilegium att hålla krögeri. Men en hushållare eller hans husfolk borde icke nyttja denna drycken till sådant öfverflöd, att någon söp sig drucken vid äfventyr af det straff, som i förordningen om afskaffande af öfverflödigheten i mat och dryck fanns stadgadt.

---

[1] Ett utdrag af memorialet, innehållande Grubbs framställning ang. afskaffande af pliktepallen, tillställdes justitiedeputationen.

[2] Finnes i riksarkivet bland »Oafgjorda deputationsbetänkanden vid riksdagen 1723» n:o IV; skriften n:o 50. Riksdagsakter litt. F. (I prästeståndets arkiv). Innehållet i Grubbs memorial är af oss angifvet efter det i detta betänkande förekommande referatet. Originalet till ifrågavarande betänkande finnes i kammar- och ekonomideputationens akter för år 1723, skriften n:o 80.

Det vore allmänt bekant, att ett skadligt förödande öfvades på spannmålen så i städer som på landet genom brännvinsbrännande till försäljning, och detta fast missväxtår infölle. Ett säkert bevis därpå utgjorde den omständigheten, att endast i Stockholm mellan femtio och sextio tusen tunnor spannmål förbrändes. Den stora brännvinskonsumtionen förorsakade, att mången fattig, ej utan den högstes misshag, måste dyrt betala sitt bröd. Och emedan brännvinsbrännarens vinst vore ansenlig samt brännvinsälskarens begär omåttligt, så kunde spannmålsförödelsen icke på något annat tänkbart sätt förhindras än därigenom, att riksens ständer behagade fastställa, att endast ett visst antal brännerier skulle få finnas i hvarje stad, och att pannorna skulle vara krönta, på det att de ej måtte kunna ändras till storleken, när ägaren så behagade.

För den händelse en sådan lagstiftning skulle komma till stånd, föreslår deputationen, att Stockholm måtte få endast tjugo dubbla eller fyrtio enkla brännerier i stället för de några och femtio dubbla och öfver sjuttio enkla, som då funnos. Då ett dubbelt bränneri förbrände två tunnor och ett enkelt en tunna spannmål om dygnet, så blefve den årliga tillverkningen af brännvin minst etthundrafemtio tusen kannor och den därtill använda spannmålen uppginge till minst tio à elfva tusen tunnor. Denna stora kvantitet syntes vara tillräcklig där i staden, allenast någon måttlighet blefve iakttagen.

För de andra sjö- och landsstäderna föreslås ett visst antal brännerier efter hvars och ens storlek i samma proportion, samt att kongl. kammarkollegium och landshöfdingarne tillika med vederbörande magistrater måtte erhålla uppdrag ombesörja detta.

Vidare ansåg deputationen billigt, att Kongl. Maj:t och kronan erhölle en del af den ansenliga vinst, som brännvinsbrännaren skördade af brännvinshandeln, samt föreslog en viss skatt på hvarje brännvinspanna efter dess storlek och tillverkning. Ett dubbelt bränneri, som förbrände två tunnor spannmål om dagen och tillverkade trettio kannor brännvin, tycktes kunna gifva fyra öre silfvermynt i skatt för hvarje kanna, hvilken afgift endast kom brännvinssuparen till last, då brännvinet kunde åsättas ett högre pris efter årlig taxa.

Genomförandet af detta förslag skulle icke allenast förhindra det stora spannmålsförödandet, som dittills varit tillåtet, utan äfven tillföra Kongl. Maj:t och kronan större vinst af brännvinsaccisen, hvilken i Stockholm, trots det stora antalet brännerier, under de förflutna åren hade inbragt högst åtta à nio tusen daler silfvermynt, men därefter trots minskningen af antalet brännerier, skulle komma att uppgå till en summa af ungefär aderton tusen sjuhundrafemtio daler silfvermynt. I samband härmed ansågs kornbrännvins införande från utrikes orter kunna förbjudas vid äfventyr af varans konfiskation och böter af två daler silfvermynt för hvarje kanna, hvilket bötesbelopp borde erläggas jämväl af dem, som från landet införde brännvin till städerna.

Till hämmande af det omåttliga brännvinssupandet föreslår deputationen, att alla, som idka brännvinshandel i stad eller på landet, skulle förbjudas att sälja till sådant öfverflöd för de resande, att någon kunde supa sig drucken, och tillåtas sälja allenast, hvad nödvändigheten erfordrade till preservativ och hälsans konservation, samt att, därest ett sådant förbud öfverträddes, både köparen och säljaren skulle fällas till böter af tio daler silfvermynt hvardera.

All handel med öl och brännvin vid kyrkorna på landet, vare sig under helg- eller söckendagar, skulle förbjudas vid äfventyr af tjugu daler silfvermynts böter samt varans konfiskation. Kyrkoherden tillika med socknens äldste samt vederbörande kronobetjänte borde hålla sträng och allvarsam uppsikt öfver ett sådant förbuds efterlefnad. Kronobetjänt, som i detta hänseende visade försumlighet och ej anklagade den brottslige, skulle förlora sitt ämbete samt dessutom åläggas samma böter som öfverträdaren.

Att afskaffa den omåttlighet, som var rådande både i stad och på land genom svalg och dryckenskap på sön- och högtidsdagar, vore allas plikt och skyldighet, förnämligast på det att Herrens sabbatsdag måtte hållas helig, och att hvar och en kristen måtte obehindradt ha tillfälle att beflita sig om en sann gudaktighets öfning. Fördenskull borde ett strängt och allvarsamt påbud utgå, att alla kaffehus och krogar samt källare skulle vara stängda från lördags afton kl. 6 till mån-

dags morgon kl. 7. Under nämnda tid borde det icke vara någon tillåtet att sätta sig på sådana publika ställen. Den, som denna tid hölle någon dryck till salu, borde böta femtio daler silfvermynt första gången, men dubbelt, om förbrytelsen upprepades. Samma lag borde ock alla värdshus närmast utom städerna vara underkastade. Slutligen framställde deputationen det förslaget, att den, som dricker sig drucken på sön- och högtidsdagar, skulle böta tjugo daler silfvermynt att lika delas mellan angifvaren och de fattige.

De bestämmelser till nykterhetens befrämjande, som ingingo i § 2 af kongl. förordningen den 3 oktober 1723 »Om lappländarnes flitigare undervisning i kristendomen och skolors inrättande där i orten» torde kunna anses tillkomna på grund af Grubbs uppträdande i nykterhetsfrågan, så mycket mer som hans energiska sträfvanden till förmån för lapparne synes hafva utgjort den närmaste anledningen till den nämnda förordningens utfärdande.

I § 2 af denna förordning yttrar Kongl. Maj:t bland annat: »Alldenstund Guds namns ära och lappländarnes undervisande i kristendomen ej ringa lider och hindras af det myckna otidiga brännvinsmångleri och supande, som under marknadstiderna föröfvas, hvarigenom lapparne — — — blifva alldeles obekväma att mottaga någon undervisning i kristendomen, hvilken dem dock med eftertryck af predikoämbetet då kunde föreställas — — — ty vilja Vi hafva ett sådant brännvinsmångleri och supande under marknadstiden alldeles förbjudit, så att ingen borgare eller någon annan skall vara efterlåtet att sälja, skänka eller mot varor förbyta något brännvin till någon lappländare, innan marknaden är sluten och aflyst.»

I hvad mån Grubbs ifrågavarande memorial samt det däraf föranledda deputationsbetänkandet för öfrigt kan hafva inverkat på lagstiftningen i nykterhetens intresse, hafva vi icke haft tillfälle att närmare undersöka. Af den gjorda framställningen torde emellertid framgå, att Grubb stod i främsta ledet bland dem, som på hans tid bekämpade den fördärfliga dryckenskapslasten.

j. *Grubbs verksamhet för missionen i Lappmarken.*

Grubb utvecklade äfven en ifrig och ihärdig verksamhet för att få lapparnes andliga behof bättre tillgodosedda än förut. Den 20 nov. 1714 hade han erhållit förordnande att vara inspektor vid lappskolan i Lycksele.[1] Redan dessförinnan hade han emellertid, sannolikt på grund af tillfälligt förordnande som inspektor, till domkapitlet insändt förslag till åtskilliga reformer inom nämnda skola, af hvilka den viktigaste gick ut på att inskränka skoltiden från 10 à 12 till 3 år, på det att så mycket flera barn måtte komma i tillfälle att få åtnjuta undervisning. I enlighet med nämnda reformförslag resolverade domkapitlet den 19 nov. 1714, att lappbarnen ej må öfver 3 à 4 år uppehållas vid skolan att undervisas i sin kristendom, men att om någon vore af den kapacitet, att han kunde och ville blifva vid studierna, han måtte kvarhållas och därtill animeras.[2]

Ett exempel till belysning af de svårigheter, med hvilka Grubb hade att kämpa vid sina sträfvanden att åstadkomma en fruktbringande undervisning i lappskolan må här anföras efter Hernösands domkapitels protokoll för den 13 juli 1720. Nämnda dag upplästes ett bref från Grubb af den 14 april s. å., hvari han besvärade sig öfver, att pastor i Lycksele vid sista rekryteringen måst lämna sin enda dräng och därför nödgats uppdraga spismästaretjänsten åt skolmästaren Fjellström. Emedan då ingen fanns, som hjälpte till med kvarn, sädförsel, notdräkt etc. till skolans tjänst, hade undervisningen blifvit så tillbakasatt, att Grubb ansåg den omkostnad, som kronan haft för skolan under de sista 15 månaderna vara så godt som bortkastad. Konsistorium förmodade dock, att hela lappskolan icke kastades öfver ända för en drängs skull och uttalade det förtroendet för prosten Grubb, att han såsom inspektor efter all möjlighet skulle hålla disciplinen vid makt.

[1] På grund af kongl. bref af Gustaf II Adolf den 20 juni 1631 upprättades på 1630-talet en lappskola i Lycksele i Umeå lappmark. Jfr E. Haller, Svenska kyrkans mission i lappmarken, sid. 8—9.

[2] Hernösands domkapitels konceptbok.

Svårigheten att anskaffa tillräckliga penningmedel inverkade emellertid i hög grad hämmande på det ifrågavarande arbetet. Genom en skrifvelse den 11 mars 1720 befallde regeringen landshöfding Grundel i Umeå att på alla tingsställen i Lappmarkerna inhämta lappallmogens utlåtande angående ett af en hans företrädare, landshöfding Cronberg, väckt förslag att lapparne skulle till förbättring af skolväsendet erlägga en årlig skatt af 12 öre silfvermynt för hvarje| daler silfvermynt i kronoskatt. Hvarken landshöfdingen eller konsistorium synes vid denna tid hafva visat erforderligt intresse för lapparnes sak. Den af regeringen anbefallda åtgärden utfördes af landshöfdingen så, att han inhämtade utlåtande af lappallmogen endast inom södra lappmarksfögderiet. Början gjordes i Umeå lappmark den 12 januari 1721 i prosten Grubbs närvaro. De närvarande lapparne visade sig först obenägna att påtaga sig den föreslagna skatten, men sedan man på ett bevekande sätt föreställt dem, att förslaget afsåg deras och deras efterkommandes eviga välfärd, förklarade de sig enhälligt villiga att årligen från och med följande år, 1722, erlägga den. Lappallmogen inom den öfriga delen af fögderiet (Piteå och Luleå lappmarker) ville icke åtaga sig mer än 6 öre silfvermynt för hvarje daler silfvermynt i kronoskatt, hvilket Grubb förmenar hafva berott därpå, att man icke såsom i Umeå lappmark vederbörligen föreställde dem vikten af att antaga det framställda förslaget.

Då landshöfdingen synes hafva dröjt med att till regeringen ingifva berättelse om sina åtgärder på grund af den ofvannämnda skrifvelsen och deras resultat, vände sig Grubb upprepade gånger såväl till honom som till konsistoriet med begäran om skyndsamt vidtagande af sådana mått och steg, genom hvilka regeringens med ifrågavarande skrifvelse yppade afsikter måtte kunna bringas till verkställighet. Men han nöjde sig icke härmed. För att ytterligare befordra saken vände han sig i egenskap af inspektor för lappskolan i Umeå lappmark år 1721 med en skrifvelse i ärendet till Kongl. Maj:t.[1] Han skrifver däri bland annat: »Som inspektion öfver lapp-

[1] Riksarkivet: Hernösands konsistorii skrifvelser till Kongl. Maj:t.

skolan är mig i nåder anförtrodd, jämväl ingen lärer bättre hafva kunnat förmärka den stocktjocka blindhet och mörker samt jämmerfulla fåkunnighet om vägen till saligheten, som de alltför usla lapparne äro invefvade uti, så att jag med innerligaste fasa och bäfvan måste bekänna, att knappt en ibland hundra, ja kanske tusen af dessa arma själar, vet det nödvändigaste af kristendomskunskapen, hvaraf då ej annat beklagligen vill följa, än att de snart sagdt alla den ene med den andre rusa hufvudstupa i helvetets allra förskräckligaste afgrund, fördenskull har jag till mitt samvetes befrielse ej undgå kunnat Eders Kongl. Maj:t allerunderdånigst att bönfalla om allernådigste orders utfärdande till skyndsam, fullkomlig verkställighet af Hennes Kongl. Maj:ts snart för två år sedan i nåder gifna befallning, så att med uppbäringen af den ämnade afgiften till bemälde lappskolestat måtte nu åt året kunna göras början, icke allenast i det södra utan ock i det norra lappmarksfögderiet, och det till en jämlikhet öfver allt af 12 öre silfvermynt mot hvar daler utlagspenningar, hvartill allmogen väl skulle stå att godvilligt vinnas, när de grundligen varda underrättade om ändamålets hälsosamma nytta för dem själfva, helst lappallmogen i det norra fögderiet är merendels förmögnare än de här i Umeå lappmark.»

Grubb meddelar vidare, att vid lappskolan i Lycksele af brist på medel ej flere än fyra lappgossar under senaste tiden kunnat underhållas. (Skolan hade förut haft tolf lärjungar). I sammanhang därmed hemställer han, om det icke vore bättre att på grund af de knappa tillgångarna utvidga skolan i Umeå lappmark än att, såsom tillämnadt var, upprätta nya skolor i Piteå och Torneå. Därjämte föreslår han, att förflytta Umeå lappskola från Lycksele till Umeå sockenkyrka, på det att barnen fortare måtte genom dagligt umgänge med svenskt folk kunna lära sig svenska språket, på hvilket kristendomsundervisningen meddelas, samt lära sig ordentligt folkskick; han själf i egenskap af inspektor iståndsättas att föra en noggrannare uppsikt öfver skolan och befrämja barnens uppfostran och undervisning samt allmogen befrias från den långa och besvärliga skjutsen upp till Lycksele med proviant.

Skrifvelsen upplästes i rådet den 20 mars 1722 och remitterades till landshöfding Grundel med befallning att öfverlägga med konsistorium om lappskolors inrättande. Landshöfdingen insände skrifvelsen till konsistoriet den 25 april s. å. och föreslog för sin del den anordningen, att hvarje pastor skulle mot någon vedergällning taga några lappbarn att informera. Konsistoriet tillstyrkte detta landshöfdingens förslag och afstyrkte alltså den af Grubb föreslagna åtgärden att anordna en för alla lappmarker gemensam lappskola i Umeå. Med afseende på själfva undervisningen uttalade konsistoriet den åsikten, att den borde meddelas på barnens eget modersmål, emedan det vore fara värdt, att de annars med förglömmandet af svenska språket glömde äfven hvad de på detta språk hade lärt. Mot Lycksele lappskolas förflyttning till Umeå hade det ingenting att invända under förutsättning af att den kunde ske med lapparnes goda minne, och att medel funnes tillgängliga för förslagets realisation.

Något annat resultat än att hålla frågan om lappmissionen vid lif synes Grubb med nämnda skrifvelse icke hafva uppnått. Man hyste betänkligheter mot att pålägga lapparne någon extra skatt till förmån för missionen, hvarför någon förordning om erläggande af en sådan tills vidare icke utfärdades.[1]

Då någon vidare åtgärd från regeringens sida icke hördes af, begärde och erhöll Grubb under sin vistelse i Stockholm år 1723 företräde i rådet vid dess sammankomst den 2 april s. å. Han sade sig i underdånighet hafva ingifvit ett memorial angående lapparne. Grefve G. Cronhielm svarade honom, att man den ifrågavarande dagen ville föredraga hans memorial och anmodade honom att vänta en stund ute i förmaket. Efter en stunds diskussion resolverades, att Grubbs memorial tillika med de öfriga skrifterna straxt skulle remitteras till ständerna.[2]

Grubbs sträfvanden kröntes nu ändtligen med framgång. Sekreta utskottet företog med ledning af de inkomna skrifvel-

---

[1] E. Haller, Svenska kyrkans mission i Lappmarken, sid. 26.

[2] Rådsprotokoll öfver inrikes och krigsärenden den 2 april 1723.

serna frågan om lapparna till behandling den 1 augusti 1723 och utarbetade ett förslag till en kongl. förordning, som antogs af ständerna. Sålunda tillkom den kongl. förordningen af den 3 oktober 1723 »Om lappländarnes flitigare undervisning i kristendomen och skolors inrättande där i orten»[1] enligt hvilken 1:o prästerna flitigt skulle resa omkring och med predikan och undervisning följa lapparne på deras vandringar, inga andra antagas till lappmarkspräster än sådana, som kunde lapska språket och befunne sig i sina bästa år; 2:o brännvinsförsäljning till lapparne under marknader förbjöds; 3:o en skola skulle anläggas vid hvarje hufvudkyrka i Lappmarken så att skolornas antal blefve sju; 4:o fyra kollekter om året skulle öfver hela riket upptagas till nämnda skolor intill nästa riksdag; 5:o en skolmästare skulle till en början förordnas vid hvarje skola, och endast sådana tillsättas, som voro grundfasta i religionen och skicklige lärare; 6:o lapparnes barn skulle först undervisas i kristendom på deras modersmål, hvarefter de finge lära svenska, om de därtill hade lust; ABC-böcker och katekeser på båda språken skulle genast tryckas; 7:o superintendenten eller någon annan i hans ställe af konsistorium förordnad prästman skulle åtminstone hvart tredje år resa omkring i Lappmarken och visitera samt tillse, att prästerskapet och lärarne gjorde sin plikt, hvarjämte det skulle tillkomma hvarje prost att årligen anställa sådana visitationer i sitt prosteri. Grubb synes vara den som inlagt största förtjänsten i fråga om tillkomsten af denna i lappmissionens historia synnerligen viktiga förordning.[2]

Nya svårigheter med afseende på Lycksele lappskola nödgade Grubb att ånyo följande år med en skrifvelse af den 9 sept., omkring 3 veckor före sin död, vända sig till myndigheterna med ny begäran om hjälp. De i Umeå socken af fienden afbrända bondehemman, af hvilkas räntor skolan haft sitt underhåll, hade sökt och erhållit frihet från alla utlagor för en tid af fyra år. Därigenom hade skolan för nämnda tid

[1] Riksregistraturet för 1723, bladet 741—749. Acta publica litt. H. n:o 22. 1722—1724, jfr äfven Modées Utdrag ur Publique Handlingar I, Sthlm 1742, sid. 391—393.

[2] Jfr E. Haller, l. c., sid. 24 och 27.

förlorat en årlig inkomst af 400 daler samt, för hvilken förlust Grubb anhöll att konsistoriet måtte hos Kongl. Maj:t utverka ersättning.[1]

k. *Grubb såsom ett föredöme för sina åhörare.*

Om Grubbs enskilda lif gifver den förut omnämnda skrifvelsen af några bland Umeå församlings förnämste medlemmar följande vittnesbörd: »Han har ock vinnlagt sig att vid alla tillfällen föregå sina hörare med sådant lefverne och umgängelse, hvarigenom ordets kraft ej skulle hindras och förkväfvas, så att om lärarne så allestädes vandrade sin hjord till efterdömelse, så skulle igenom Guds nåd den allmänna ogudaktigheten verkligen blifva hämmad och öfvervunnen.»

Han var i sitt hem ett mönster för en kristlig husfader i omtanke om sitt husfolks andliga välfärd. Husets medlemmar samlades dagligen till bön och undervisning i kristendomens sanningar. Den nämnda husandakten hade ända till år 1718 alltid ledts af honom själf. Men sistnämnda år kom en student från Stockholm vid namn Alexander Holmqvist i Grubbs hus såsom informator för hans brorson Karl Grubb. Åt honom anförtrodde han efter en tids förlopp ledningen af de husliga andaktsstunderna för att bereda sig själf någon hvila efter det trägna arbetet för hela församlingens räkning, dock först sedan han »undersökt hans förmåga och renhet i teologien samt funnit honom vara väl grundad i vår rena lutherska teologi». Prosten Grubb själf var likväl nästan alltid närvarande vid bönestunderna.

l. *Följderna af Grubbs verksamhet i det hela.*

Vi hafva redan förut antydt, att glädjande frukter af Grubbs nitiska arbete visade sig i hans egen församling icke blott i form af större kristlig kunskap, utan äfven i form af kärlek till Guds

[1] Hernösands domkapitels protokoll den 16 sept. och 7 okt. 1724.

ord och ett kristligt lif. I själfva verket framkallade Grubb en mäktig andlig rörelse i Umeå, hvilken grep omkring sig bland både den bildade och obildade befolkningen. Härvid besannades äfven dessa Jesu ord: »Jag har icke kommit för att sända frid, utan svärd. Ty jag har kommit för att söndra en människa från hennes fader och dottren från hennes moder och sonhustrun från hennes svärmoder, och människans husfolk varda hennes fiender (Matt. 10: 34—36)». Fromma gifta personer, barn och tjänstefolk kommo ofta till Grubb och beklagade sig med tårar öfver sina makar, föräldrar eller sitt husbondefolk, hvilka ej kunde tåla, att de fruktade Gud. De hindrades ofta från att söka sin uppbyggelse i den offentliga gudstjänsten, och i hemmet nödgades de gå afsides för att i hemlighet läsa, bedja och betrakta Guds ord. Grubb, hvilken ansågs som hela rörelsens upphofsman och förnämste ledare, blef helt naturligt ett föremål för deras lifliga hat, som uti hela rörelsen endast sågo utbrottet af ett farligt religionssvärmeri.

Det ligger i sakens natur, att verkningarna af denna andliga rörelse icke skulle inskränka sig till Umeå allenast. Här ägde Jesu ord: »Icke kan den staden döljas, som ligger på ett berg», sin tillämpning. Ryktet om den andliga rörelsen i Umeå spred sig vida omkring och hade snart hunnit landet rundt. Liksom man på Jesu tid till följd af kraften i hans ord och verkningarna däraf frågade: »Hvad ny lärdom är detta (Mark. 1: 27)?» så frågade man äfven nu, och liksom på den tiden utföllo svaren olika. För somliga framstod Grubb som en god herde, andra åter ropade: »Han förförer folket.»

Till följd af ryssarnes härjningar hade en guldsmed vid namn Nils Jönsson Ulander på våren 1719 flyttat från Umeå till Torrböle by i Nordmalings socken. Denne tyckes hafva varit en af de i fråga om ett sant kristligt lif mera framstående af prosten Grubbs åhörare. Efter Grubbs föredöme samlade han dagligen sitt husfolk till andaktsöfningar och undervisning. Liksom i Umeå vid Grubbs ditkomst så tyckes äfven i Nordmaling den dagliga husandakten hafva varit något alldeles ovanligt, hvarföre också Ulanders grannar understundom infunno sig i hans hem såsom åhörare vid bönestun-

derna. Att Ulander icke förgäfves lät uti ord och gärning sitt ljus lysa i enlighet med Kristi befallning är sannolikt, ehuru vi icke hafva några tydliga vittnesbörd därom.

Kyrkan besöktes flitigt af honom äfven i Nordmaling, fastän han hade att tillryggalägga en väg af 2 mil för att komma till densamma och kyrkoherden därstädes, den förut nämnde Olaus Archtædius, dessutom tyckes hafva varit föga lämplig att leda sina åhörare på gudaktighetens väg.

Archtædius synes äfven med mycket oblida ögon hafva betraktat Ulanders andaktsöfningar, såsom i hans ögon ägnade att inom församlingen väcka oro och split. Med anledning af att Ulanders aftonböner med de sina om lördagskvällarna uti hans nattlogis vid kyrkan några gånger ditlockat främmande åhörare, förbjöd han de personer, hos hvilka Ulander med sitt husfolk plägade taga in vid sin ankomst till kyrkbyn på lördagsaftnarna, att vidare härbergera honom. Därjämte varnade han ofta i predikningarna sina åhörare för kättare och förföriske lärare, pietister och svärmeandar, som inkommit i församlingen och drogo lärjungar till sig, hvarigenom Ulander utpekades, då efter dennes eget vittnesbörd ingen annan fanns inom Nordmalings församling, som med dylika ord kunde åsyftas.

Efter afhörandet af en predikan på åttonde söndagen efter trefaldighetssöndag öfver texten om de falska profeterna (Matt. 7: 15—21), i hvilken predikan Archtædius synes hafva såsom falske profeter utpekat dem, som höllo husandakt och läto andra närvara därvid, samt dessutom, ehuru utan att utsäga namnet, omtalat Grubb såsom den där hade gifvit käringar, drängar och pigor tillåtelse att predika, företog sig Ulander att skrifva tvenne mycket långa bref till kyrkoherde Archtædius, innehållande kritik såväl af den sistnämnda predikan som af hans predikningar i allmänhet.

Det heter i dessa bref bland annat, att den lära om tron, som kyrkoherde A. den nämnda söndagen föredrog, endast gick ut på att åhörarne icke skulle låta förföra sig från den tro, de haft från barndomen; vidare att tron väl kallades lefvande, men att man aldrig fick veta, huru den lefvande tron är beskaffad. Angående Archtædius predikningar i allmänhet framhålles, att han icke predikade en sann bättring, utan i stället

lärde, att den, som lärer och undervisar sina anhörige, att de först skola af och igenom lagens betraktelse komma till ånger öfver sina synder och sedan pröfva och döma sina hjärtan efter lagen, ginge djäfvulens ärende för att förfalska läran om tron, att det går dem, som så bruka lagen, som det gick med Kain och Judas, nämligen att de måste säga: mina synder äro flere än att de kunna mig förlåtas. Därjämte klagar Ulander i dessa bref öfver den öfvermåttan stora okunnigheten i församlingen, hvarpå han anför prof, samt beklagar sig dessutom öfver, att kyrkoherde Archtædius sökte förhindra den inbördes förmaningen och undervisningen bland de kristne genom att stämpla den såsom ett i kungliga förordningar lekmännen förbjudet offentligt predikande.

Brefven röja mycket god kristlig kunskap, men det kan icke förnekas, att själfva tonen ej öfverallt röjer den kristliga kärlek, saktmodighet och försiktighet, som hade varit önsklig.

Följden af Ulanders bref till Archtædius blef ock, att denne anklagade honom hos konsistoriet, hvilket emellertid, sedan Ulander undergått förhör, åvägabragte förlikning emellan dem den 23 september 1719.

Kännedomen om Grubbs nitiska arbete för sin församling framkallade hos åhörarne i andra församlingar en jämförelse mellan honom och deras egna själasörjare, hvilken efter de då rådande förhållandena i regeln icke stärkte aktningen och förtroendet för de senare hos dem, som voro mera klarsynta. Att folk ifrån andra församlingar infann sig i Umeå både för att där höra Grubb predika och för att enskildt rådfråga honom i religiösa angelägenheter, är, ehuru de för oss tillgängliga handlingarna icke lämna någon bestämd upplysning därom, så mycket sannolikare, som enligt offentliga intyg personer från andra församlingar af religiösa skäl rent af inflyttade till Umeå.[1]

Pigan Malin Eriksdotter från Bygdeå församling hade ett par år tjänat i Umeå och därstädes blifvit förd till ett allvarligare kristligt lif. Sedan hon åter flyttat till sin syster

[1] Om en liknande tilldragelse för Tolstadii skull berättas i Melbyes kyrkohistoria *II*, sid. 490.

Brita Eriksdotter och hennes man, Anders Larsson i Öndebyn i Bygdeå, synes hon genom sitt umgänge hafva väckt ett djupare andligt behof hos åtskilliga af sina bekanta. Systern och svågern blefvo i främsta rummet vunna för en lefvande och verksam kristendom. På grund däraf blefvo de af folket försmädade och förföljde samt äfven från sina prästers sida utsatte för obehag, hvarför Anders Larsson med sin hustru och svägerska lämnade sitt i godt stånd varande, väl häfdade och brukade hemman i Bygdeå uti ödesmål och flyttade till Umeå.

Pehr Jonsson i Öndebyn afger inför den kongl. kommissionen skriftligt intyg öfver, att hans hustru, sedan hon någon tid varit i umgänge med de nämnda tvenne systrarna, med all flit velat öfvertala honom att äfven lämna sitt skattehemman öde och i likhet med de förut nämnde bosätta sig i Umeå.[1]

Af det föregående kunna vi förstå, att Grubb genom sin ämbetsverksamhet både direkt och indirekt kom att göra sig misshaglig bland de både öfver- och underordnade ämbetsbröder, som hvarken själfva af erfarenheten kände, ej heller hos sina åhörare arbetade för uppväckande af ett djupare kristligt lif, utan så uteslutande ifrade för renlärighet och religiöst lugn i församlingarna, att de läto detta öfverskyla icke blott bristen på kristlig kunskap och tro, utan äfven uppenbara synder.

Detta i förening med den ovilja, han genom sitt trogna nit uppväckt hos de mot en lefvande kristendom fientlige bland sina åhörare, ådrog honom förföljelser, från hvilka han först genom döden befriades. För dessas förlopp skola vi i det följande redogöra.

---

[1] Bönderna Pehr Jonssons i Öndebyn, Nils Jonssons i Bäck och soldaten Mats Larsson Järfs attest om pigan Malin Eriksdotter från Bygdeå den 12 juli 1724. Kommissionshandlingarna n:o 30.

(Forts.)

Edvard Wermcrantz.

Några blad ur Augustana-Synodens historia, åren 1848—1870.

Den skandinaviska evangelisk-lutherska Augustana-Synoden stiftades den 5 juni 1860 i den norska lutherska församlingen i Clinton, Wisconsin, och omfattade då 36 svenska och 13 norska församlingar med tillsammans 27 pastorer och 4,967 kommunikanter. Såsom grundval för kyrkoorganisationen lades här den heliga skrift såsom »den enda ofelbara regeln och rättesnöret för människors tro och lefverne» samt fasthållandet af de tre äldste symbola och »den oförändrade Augsburgiska bekännelsen såsom en kort men sann sammanfattning af kristendomens hufvudläror, förstådd i enlighet med den utveckling däraf, som de öfriga vår lutherska kyrkas symboliska böcker innehålla». Denna läroartikel får aldrig förändras af Synoden och ingår i alla församlings- och läroverkskonstitutioner.

På synodalmötet år 1870 i Andover, Illinois, utgingo de norska församlingarna ur Synoden och bildade egna nya synodalförbindelser, och därefter utgöra blott de svenska lutheranerna den ursprungliga Augustana-Synoden. Benämningen »skandinavisk» utlämnades dock först genom ett beslut på synodalmötet 1894 i S:t Peter, Minnesota.

Augustana-Synoden är en dotterkyrka till den svenska kyrkan och begär såsom sådan sin moders kärlek i utbyte mot tacksam tillgifvenhet. Synodens äldsta medlemmar och en ständigt ny skara emigranter hafva nämligen tillhört lutherska kyrkan i Sverige, och vi hafva här i Amerika bibehållit och fortplantat hennes lutherska tro och bekännelse oförfalskade.

Desslikes prästvigdes i svenska kyrkan de män, som räknas såsom Synodens första pelare och grundläggare, och gemensam gudstjänstordning och psalmbok samt goda uppbyggelseböcker utgöra ännu ett innerligt föreningsband emellan moder- och dotterkyrkan.

* * *

Första början till en kyrklig samfundsbildning af svenska lutheraner gjordes af ett sällskap emigranter, som år 1845 kommo från Östergötland till New Sweden, Iowa. Drifna därtill af nöden upprättade de 1848 en luthersk församling samt valde ibland sig en lekman M. F. Håkanson till att predika Guds ord och förvalta sakramenten. Den lilla församlingen oroades af baptister och metodister men tillväxte och kom genom luttringarna till större stadga i luthersk tro. Håkanson blef sedermera prästvigd och verkade med ödmjukhet och trohet såsom lärare för flera församlingar i Iowa ända till sin död 1893.

Såsom Synodens moderförsamling räknas dock allmänt lutherska församlingen i Andover. Sedan Erik Jansonisterna år 1846 grundlagt sin kommunistkoloni i Bishop Hill, kommo emigranter till det icke långt därifrån belägna Andover. Sålunda kommo år 1849 omkring 140 personer dit från Gestrikland och Helsingland, de flesta s. k. gamla norrlandsläsare, under ledning af den nitiske bruksspredikanten L. P. Esbjörn, som efter deras begäran och på uppmaning af svenska missionssällskapet med familj hade åtföljt dem som deras blifvande pastor. På färden insjuknade han i Chicago i kolera och kom till Andover några månader efter sina följeslagare, bland hvilka flere sedan lockats att förena sig med de svenska metodisterna, som voro organiserade ett par år förut. Under de första nybyggareåren erhöll Esbjörn såsom luthersk präst något penningunderstöd från ett amerikanskt missionssällskap i New-York, och sålunda stiftades 1850 den svenska lutherska församlingen i Andover, som snart förökades genom emigranter särskildt från Småland och Östergötland. Följande år insamlade pastor Esbjörn ibland tyska och amerikanska

lutheraner i östra staterna 2,200 dollars, hvaraf dock den firade sångerskan Jenny Lind hade skänkt 1,500, och med dessa uppfördes den första kyrkan i Andover, som under stor glädje invigdes första adventsöndagen 1854 och ännu står kvar som ett minne från forna dagar. Äfven understöddes härmed församlingen i New Sweden, som byggde sig en »stockkyrka», och likaledes uppfördes en kyrka i Moline, Illinois. Här hade 1850 en församling stiftats, som 1856 erhöll sin egen lärare i pastorn från Lunds stift O. C. T. Andrén, som med nit och trohet vårdade henne, till dess han 1860 återvände till fäderneslandet.

En annan församling af betydelse var den i Galesburg, Illinois, som Esbjörn stiftade 1851 af invandrade landsmän mest från norra Skåne och Blekinge. Pastor T. N. Hasselqvist från Lunds stift kallades till lärare och anlände år 1852. Under hans trogna vård uppblomstrade denna församling både i inre och yttre måtto, och särskildt var det svåra koleraåret 1854 för många ett välsignadt nådens år. Esbjörn och Hasselqvist predikade oförtrutet bland sina landsmän under stor försakelse och många svårigheter från oandliga partimakare, och sålunda uppstodo flera nya församlingar, som snart byggde kyrkor och behöfde egna lärare.

Redan år 1846 funnos svenskar i Chicago; men somliga voro okyrkliga, och andra förenade sig med främmande kyrkosamfund. Först 1853 stiftade Hasselqvist där den svenska lutherska Immanuelsförsamlingen, som ursprungligen mest utgjordes af landsmän, som år 1852 ankommit från Vestergötland och stått under komminister J. Hoofs inflytande. Genom Hasselqvists förtrogne vän doktor P. Fjellstedt kallades pastor Erland Carlsson från Vexiö stift till församlingens lärare, och han kom till Chicago 1853 tillsammans med ett stort sällskap emigranter. Under åtskilliga pröfningar såsom koleraåren 1854 och 1857 men äfven under motsvarande nådebesökelser tillväxte församlingen genom emigration från Småland o. s. v., och sedan svenskarne ett par år begagnat den norska lutherska kyrkan, köpte de densamma för egen räkning. Carlsson var en andlig son af den bekante L. Sellergren och skall alltid hållas i tacksam hågkomst för den uppoffrande kärlek, som han

särskildt under den tidigaste emigrationen bevisade mot sjuka och nödställda invandrare. Somliga af dessa förenade sig med Immanuelsförsamlingen, och andra begåfvo sig åt annat håll men blefvo genom hans omsorgsfulla deltagande fästade vid våra lutherska församlingar. Genom hans trogna missionsarbete stiftades äfven svenska lutherska församlingar i flera städer i Chicagos närhet såsom S:t Charles, Geneva, Rockford o. s. v.

Utrymmet tillåter icke redogörelse för grundandet af kolonier i Minnesota, dit svenskar kommo 1851, och där den första svenska lutherska församlingen stiftades 1854 uti Chisago Lake af pastor E. Carlsson. Synodens nuvarande vördade president E. Norelius blef här 1855 den förste svenske lutherske pastorn i församlingen i Red Wing. E. Carlsson stiftade likaledes tidigt församlingar i staterna Indiana och Michigan. I Pensylvania stiftade T. N. Hasselqvist 1854 församling i Sugar Grove, som genom doktor P. Fjellstedt till lärare kallade pastor Jonas Svensson från Vexiö stift. Denne var som predikant en lärjunge af A. Nohrborg och åtnjöt stort förtroende bland de s. k. Hoofianerna, och han betjänade församlingen i Sugar Grove samt en nybildad församling i Jamestown, New-York, från 1856 till 1858, då han efterträdde Esbjörn i Andover, sedan denne flyttat till Princeton, Illinois. I Andover arbetade Svensson med största trohet och nit till sin död år 1874, och under denna tid uppfördes den stora tegelkyrkan därstädes och flere dotterförsamlingar uppstodo.

Äldre såväl som yngre församlingar i Synoden hafva stiftats på så sätt, att dess medlemmar antagit till efterlefnad och ordning en bestämd församlingskonstitution med förbindelse att upprätthålla Guds ords rena predikan, sakramentens rätta bruk, skolor, kristlig kärleksverksamhet och församlingstukt. Densamma innehåller äfven den omnämnda oföränderliga läroartikeln samt andra nödiga bestämmelser angående samfund, lärare, kyrkotjänare o. s. v. Efter åtskilliga erfarenhetsrön fick konstitutionen en bestämd form år 1857, hvarefter den reviderades på synodalmötet i Andover 1870 och har sedan fått ytterligare tillägg.

* * *

Pastor Esbjörn och hans församlingar slöto sig år 1851 till den då af amerikanska, tyska och skandinaviska lutheraner i Illinois grundade Norra Illinois-Synoden. Med denna förenade sig sedermera äfven de första svenska lutherska pastorerna och församlingarna, hvilka slutligen utgjorde tre särskilda konferenser, Mississippi, Chicago och Minnesota konferenserna och höllo hvarje år ett gemensamt möte. Genom föreningen med denna synod infördes svenskarne i amerikanska kyrkoförhållanden och synodalstyrelsen; men de lärde sig ock här att i kampen mot den rådande unionismen värna om sin rena och oförfalskade lutherska tro. Nitälskan om densamma och svensk självständighet samverkade äfven till utträdet ur denna synodalförbindelse.

Norra Illinois-Synoden uppehöll sedan 1852 i Springfield under namnet Illinois State University en skola för prästbildning, och beslut fattades om att därstädes upprätta ett skandinaviskt professorat, alldenstund det var nästan omöjligt att från fäderneslandet erhålla pastorer åt de församlingar, som ständigt tillkommo till följd af de många invandrarne. Pastor Esbjörn insamlade för detta ändamål kontant en fond på 1,310 dollars, och hvarje skandinavisk luthersk församling skulle till den nye lärarens underhåll betala 25 dollars årligen. Han valdes ock till professor och tjänstgjorde som sådan i Springfield två år från 1858 samt utbildade några af synodens äldste prästmän. Till följd af amerikanernas löshet i trosbekännelse och öfvermod resignerade Esbjörn samt begaf sig från Springfield med nästan alla sina skandinaviska studerande ynglingar. Detta gaf den närmaste anledningen till stiftandet af Augustana-Synoden år 1860, hvilket förbereddes på gemensamt konferensmöte i Chicago samma år.

* * *

Under trångmål och fattigdom men med fast hopp till Gud och inbördes förtroende fattade den nybildade synoden omedelbart beslut om upprättandet af ett renlärigt lutherskt seminarium för att anskaffa lärare åt de många vakanta församlingarne. Samma år öppnades seminariet i norska luther-

ska kyrkan i Chicago med professor L. P. Esbjörn som föreståndare och den norske pastorn som biträdande lärare. Och sålunda fortgick verksamheten, till dess Esbjörn 1863 återflyttade till Sverige, där han dog som kyrkoherde i ärkestiftet år 1870. Efter synodens organisation och på dess kallelse reste pastor O. C. T. Andrén till Sverige och insamlade där under ett år genom kollekter 10,846 dollars; men han själf stannade kvar i fäderneslandet och afled som kyrkoherde i Asarum, Lunds stift, samma år som L. P. Esbjörn. Emellertid uppehölls seminariet, trots mångahande svårigheter och särskildt det rasande inbördeskriget, och elevantalet var på det högsta ett dussin.

År 1863 förlade Synoden sitt prästseminarium nu såsom »Augustana College and Theological Seminary» till Paxton, Illinois, och pastor T. N. Hasselqvist valdes till dess president, en befattning som han innehade till sin död år 1891. Under åren 1863 till och med 1875, då läroanstalten flyttades till Rock Island, tillväxte den så småningom hvarje år, och sålunda hade den året 1869—70 fyra professorer och 45 studerande ynglingar. Samtidigt med detta synodens läroverk grundades och uppehölls af Minnesotakonferensen en elementarskola i Carver, som 1870 räknade 37 elever och sedermera flyttades till S:t Peter under namn af Gustavus Adolphus College.

* * *

Professor T. N. Hasselqvist var synodens förste president till år 1870, då han var på besök i Sverige, och efterträddes af pastor Jonas Svensson, som presiderade till sin död. Genom sin rika andliga begåfning som predikant och lärare, sin oskrymtade gudsfruktan och fasthet i bekännelsen, har Hasselqvist, utnämnd till teologie doktor år 1871, framför flera andra gifvit synoden dess kyrkliga och bekännelsetrogna karaktär. Denna har ock i icke ringa grad bildats genom pastorernas trogna missionsarbete, kärleksfulla och broderliga samverkan samt den nödiga vaksamheten mot påträngande villolärare. Till synodens kraftfulla utveckling bidrogo äfven många trogna och uppoffrande församlingsmedlemmar, som redan i fäderneslandet

landet gripits af de andliga väckelserna och här i frikyrkan och nya omgifningar samt ofta under nöd och allvarsamma pröfningar kommo i beröring med landsmän af olika åskådningar och från vidt skilda landskap. Därigenom stadgades många i sin lutherska trosöfvertygelse, deras blick vidgades och omdömesförmågan skärptes, på samma gång som den amerikanska företagsamheten omkring dem lockade dem till verksamhet och nitälskan för Guds rike. Den ursprungliga rosenianismen, hoofianismen, schartauanismen liksom det norrländska, skånska o. s. v. folklynnet hafva sålunda i synodens flesta församlingar blandats med hvarandra och genom Guds välsignelse nästan öfverallt uppgått i en gemensam lifaktig, förtroendefull och biblisk svensk lutherdom. Denna Augustana-Synodens kyrkliga karaktär grundlades under den nu behandlade tidsperioden genom en orubblig trohet mot Guds heliga ord och sakrament enligt luthersk bekännelse samt genom en allvarlig nitälskan om själars frälsning, upprätthållandet af det kyrkliga ämbetets helgd och en hälsosam kyrkotukt i församlingarna.

N. Forsander.

Religionsmålet mot studenten Erik Molin. 1734—1739.

I november månad år 1733 inlämnades till tvenne medlemmar af teologiska fakulteten i Upsala en skrift på latin med titel: *Brevis explanatio haeresium praecipuarum, quibus hodie studiosi theologiae, et hinc auditores laici in chara patria nostra a vera et vivifica per Christum veritatis cognitione detinentur, in perniciem non solum animarum, sed etiam status politici non exiguum detrimentum.*

Författaren var en ung student af Roslags nation, Erik Molin, och de lärare, till hvilka han dedicerat sin skrift, voro domprosten Dan. Djurberg och teol. professorn, sedermera biskopen i Skara, Petrus Schyllberg.

Nämnda skrift, hvarom Molin på ett ställe säger, att den hade till mål »auf eine gelinde Art das Christenthum ohne Christum zu beleuchten», har alltigenom karaktären af en confessio fidei. Han hade af nämnda professorer blifvit uppmanad att yppa de nya meningar i teologien, som man sade honom hysa. Han gjorde detta i denna skrift, som öfverlämnades till dessa tvenne lärare, med hvilka han var personligt bekant och hvilka han kallar »sina besynnerliga välgynnare». I febr. 1734 öfversatt till svenska under titeln: *Kort föreställning om de besynnerligaste villomeningar*..., lämnades ifrågavarande skrift af Molin till tvenne bruksdirektörer i Upland, Svebilius och Ström, hvaremot det icke är bevisadt, att han vidare utspridt densamma.

Det var dock ej först genom denna skrift och dess »mot den heliga Skrift rakt stridande, uppenbara villfarelser» [1], som

[1] Professor Djurbergs anteckning på Molins latinska skrift.

Molin ådrog sig en större uppmärksamhet från myndigheternas sida. Redan i februari 1733, hade han varit förekallad af Stockholms stads konsistorium,[1] som därtill fått uppmaning af domkapitlet i Upsala. Molin, som åren 1727—29 tjänstgjort på landskansliet i Gefle, skulle nämligen där hafva hållit en förbjuden sammankomst med en »samling folk», hvarom undersökning af stadsfiskalen därstädes påbörjats.[2]

Det var med anledning häraf, som domkapitlet önskade, att Molins meningar skulle pröfvas i Stockholm, där han åren 1730—32 uppehållit sig såsom præceptor i pastor Tollstadii skola. Då emellertid konsistorium i Stockholm af Molin inhämtat, att han numera vistades i staden endast såsom biträde vid räkenskapsföring hos en handelsman och icke sysselsatte sig med någon barnainformation, samt dessutom landshöfdinge-

[1] Stockh. stads konsist. prot. 21/2 1733.

[2] Molins sak lägger ännu ett bevis till de många öfriga på den skuggrädsla, som denna tid härskade för s. k. olofliga gudstjänster. Molin omtalar förloppet på följande sätt (Wahre und lebendige Natur und Kraft des Creutzes Jesu Christi... samt Kurtzen Bericht was dabey zu Stockholm in Schweden passiret... Anno 1740, von Erik Molin, Schwed. Exulanten, s. 163): Was heimliche Zusammenkünfte oder Conventikeln angehet, so weiss ich mich nimmer eine solche beygewohnet zu haben, vielweniger dass ich eine solche gehalten gehaben; zumahlen da alles solches vor meiner Ankunfft und Aufenthalt in Stockholm schon lange durch Ihro Maj. Verboth gedämpfet war. Was dem Consistorio zu dieser Anklage die Gelegenheit wird gegeben haben, wird ein blosses Gerüchte sein, dass ich wenn ich annis 1728 und 29 in Gefle war, also berüchtiget worden... Im Jahr 1729 am 4:ten Pfingst-Tag, nachdem ich in der hohen Predigt den Gottesdienst beygewohnet und darauf bey dem damahligen Leutenant, nunmehro dem Inspector über die Land-Zölle i Gefle, Nidas Salan, zu Mittage gespeiset, ging er samt seiner Frauen, seiner Verrichtungen halben, auf die Zoll-Jagt, bey der See, dahin ich auch mitfolgete und unter der Nachmittags-Predigt verschiedenen der Jagd zugehörige Verrichtungen mit einander vorhatten, die uns hinderten in geistlichen Sachen wenigsten von aussen uns etwas einzulassen; wenn der Gottesdienst so ungefähr vorbey war, gingen wir wieder davon, und begegneten im Wege 3 oder 4 Freunde, die in der Kirchen gewesen, nachdem aber den Leutenant in dessen Logis gesuchet hatten und nun kamen ihm auf die Jagd zu besuchen. Diese mussten also mit uns umwenden, da uns unterwegs der Stadt-Fiscal und der Nachmittags-Prediger begegneten, die sich vest einbildeten, das wir alle als wegen einiger Gottseligkeit im Argwohn stehende Personen, wären unter der Predigt zusammen gewesen; wir wurden gleich wegen einer Zusammenkunft citiret, und obwohl der Raum hörete der Cronen zu, und ich im Haufen der Jüngste war, wurde ich doch als Anführer zuvörderst angegeben.

ämbetet i Gefle på tillfrågan förklarade tillräcklig anledning ej förefinnas till Molins vidare anklagande, blef åt hans sak för tillfället intet vidare åtgjordt.

Det var först ofvannämnda skrift *Brevis explanatio* och de med anledning häraf den 22 och 26 mars 1734 inför Upsala domkapitel hållna förhören, som gåfvo uppslaget till de fem-åriga rättsförhandlingarne mot Molin genom alla instanser, i hvilka ock till slut riksens ständer togo del, — till vidlyftiga undersökningar inför världsliga och kyrkliga myndigheter — till 4-årigt fängelse, slutande år 1739 med landsflykt för alltid. — Det är icke meningen att här ingå på alla detaljerna i detta långa och omständliga religionsmål, utan skola vi efter en *orientering öfver hufvudstadierna i processens gång* något närmare uppehålla oss vid de *viktigaste teologiska stridsfrågorna* för att till sist söka göra oss en sammanfattande föreställning om *Molins teologiska position, karaktär och personlighet,* så vidt de af akterna kunna bedömas.

Under en tid, så religiöst upprörd som den förevarande, såg man i stridens hetta icke klart å någondera sidan. Ortopraxis i stället för ortodoxi, hjärtats teologi i stället för hufvudets, Kristi evangelium i stället för dogmat, det allmänt kristna prästadömet i stället för skolteologernas förmedling — se där några af de hufvudfordringar, som allt sedan Speners dagar mer eller mindre högljudt och radikalt höjdes mot det bestående. Och hvem kan neka, att mycket af äkta kristliga idéer gömdes i dessa påståenden och fordringar?

Men liksom det måste medgifvas, att den senare pietismen gick längre, än Spener velat, och med sig förenade eller gaf upphof till många skiftande religiösa strömningar af olika värde, så har det ock anmärkts, att denna reform röjer drag, som i mycket afvika från vår kyrkas genuina skaplynne och visa frändskap med reformert uppfattning. Pietismens senare historia visar riktigheten häraf. Den lära, på hvilken vår kyrkas vara eller icke-vara beror, den som »bevarad i renhet, alltid skall berättiga hennes existens vid sidan af andra kyrkosamfund», — är den stora läran om *syndarens rättfärdiggörelse*

inför Gud genom tron på den i Kristo en gång för alla utförda försoningen. Detta är för hvarje äkta lutheran *articulus stantis et cadentis ecclesiæ.* Det är en lära, som icke framkommit på spekulationens väg, utan framfödts under syndaångestens nöd. Därför kunde ock Luther en gång med all rätt om sina motståndare utropa: *num experti sint illas angustias et terrores animi?* Pietismen har icke haft klart öga för denna läras fundamentala betydelse för det kristliga lifvet utan skjutit den i bakgrunden. De mera rationaliserande pietisterna, såsom t. ex. Dippel, kunde ej annat än förneka den i dess lutherska mening, då de helt och hållet förkastade dess grundval: läran om Kristi lidandes satisfaktoriska värde. — Ett lif i Kristi efterföljd under verksam människokärlek, den förlorade gudsbildens återupprättande i den fallna människan genom Guds andes inneboende i hennes själ, det var pietisternas lösen. De märkte då måhända icke, att just detsamma var den ursprungliga lutherdomens, liksom det är den apostoliska kristendomens. Medlen för uppnåendet af detta gemensamma mål voro dock skilda. För pietismen blef det alltmer asketismen och världsförnekelsen, som kommo att träda i förgrunden. För den äkta lutherska ståndpunkten är det medvetandet om en för Kristi skull nådig Fader i himmelen och den trosfrimodighet, som däraf hämtas, som utgör drifkraften i lifvets helgelsestrid.

Vi skulle dock göra orätt i att vid denna tid föreställa oss den lutherska ståndpunkten i dess ursprungliga, ideala renhet och kraft. Erkändt är, att den vid den förevarande tiden ej längre var, hvad den en gång varit. Man behöfver endast påminna om tvenne ting: hvad som bjöds folket från predikstolarne under den ortodoxistiska tiden, och den utbildning, som kom den teologiska ungdomen till del vid högskolorna. Ännu en sak kan och bör tilläggas. En opposition af det religiösa värde, som låg i pietismen, kunde icke, det ligger i klar dag, ha uppkommit, om ej ett djupt behof efter något bättre rört sig i sinnena. Sanningen låg icke odeladt vid dessa strider blott på den ena sidan. För den historiska forskningen är det därför omöjligt att taga parti för den ena eller den andra ståndpunkten utan all reservation. Dock, frågar man, hvilka

det vid dessa controverser är, som gifva intrycket af den största religiösa värme och hänförelse, erbjuda exemplet af den största offervillighet för den sanning de insett och använda ett stridssätt mest värdigt Kristi evangelium — så utfaller en sådan jämförelse i allmänhet icke till förmån för de kyrkliga myndigheterna.

Processens gång.

Såsom nämndt är, förhördes Molin i mars 1734 af Upsala domkapitel, hvaröfver ett utförligt protokoll finnes i behåll. Domkapitlet fråntog vid detta tillfälle Molin den *venia concionàndi*, som förr tilldelats honom, hvarjämte det förehölls honom faran af brytande mot lagarne och förordningarne rörande villfarande meningars utspridande. Härtill genmälde dock Molin, att han äfven »trots konungens förbud icke kunde underlåta att föra folk till Gud, när hans samvete och hans nästas nöd så kräfde». Domkapitlet uttalade sin förhoppning om hans tillrättaförande och bad honom hålla inne med allt kommunicerande af sina tvifvelsmål åt andra. Emellertid befinnes det, att domkapitlet redan efter 14 dagars tid öfverlämnat hela saken i världslig hand genom bref af den 10 april till Svea hofrätt, antydande nödvändigheten af Molins fängslande. Man kan med skäl förundra sig öfver en sådan brådska i en så grannlaga angelägenhet, isynnerhet som Molin genom bref från Stockholm erbjudit sig att på egen bekostnad infinna sig till förnyadt privat förhör hos ärkebiskopen. Molin klagar ofta sedan under processens gång öfver, att domkapitlet stött honom ifrån sig, och detta icke utan skäl. Man skulle visserligen i Molins ofvan anförda, något trotsiga yttrande ad protocollum tycka sig finna tillräckligt skäl för ett sådant tillvägagångssätt, om man ej visste, att Molin från det ställe, Öster-Löfsta, där han senast någon längre tid predikat, fått af vederbörande pastor, mag. S. Westbeck, ett särdeles fördelaktigt intyg, som gifvits domkapitlet till handa. Det heter däri, att »Molin predikat ganska uppbyggligt om bättringen och att människan utan den ingen del äger i Kristo, samt att hans umgängelse varit i all kärlek och ödmjukhet,

och att han befunnits vid ett gladt sinne och merendels i bönen». [1]

Hofrätten i Stockholm tog saken omedelbart under behandling, och då Molin förklarade sig ej utan vidare öfverbevisning kunna frångå sina satser, blef det honom på begäran tillåtet att taga del af det i Upsala öfver förhöret uppsatta protokollet och däröfver utlåta sig. Detta gjorde han ock den 31 maj 1734 och han säger i sin tyska skrift s. 15: »Von der Zeit an hatte es im Hofgericht ein gar gut Aussehen, denn die Königl. Edicte in Schweden sagen, dass man erst muss gründlich unterwiesen und ermahnet werden, ehe man kann gerichtet werden».

Hofrätten utlät sig också redan i juni samma år i inlaga till Kongl. Maj:t, att Molin »såsom varande en dygdig och välartad yngling icke borde underkastas någon arrest, utan ansåg hofrätten, att han borde förskickas till Upsala och förses med tjänligt stipendium eller underhåll af offentliga medel för att vidare kunna af därvarande teologer undervisas».

Emellertid åtgjordes af Kongl. Maj:t intet i denna sak på 1 1/2 år eller till hösten 1735. Under denna tid uppehöll sig Molin i Stockholm sysselsatt med kontorsgöromål, hvari han synes haft synnerlig skicklighet. Dessemellan predikade han ock vid några tillfällen i Vällinge i Södermanland hos pastorn därstädes Hellman, bekant såsom lärare hos och medhjälpare åt Tollstadius. För detta blef han citerad inför Strengnäs domkapitel liksom ock af Upsala domkapitel angifven direkt hos Kongl. Maj:t.

[1] Härvid må jämföras Molins egen utlåtelse angående sina predikningar (Kraft und Natur, s. 166): Betreffend auch, dass ich, unerachtet der Zusage des Consistorii gepredigt, so halte ich in Unterthänigkeit dafür, dass ich darin so viel weniger was verbrochen, da ich in unterthäniger Folge des Königl. Befehls, bey den Predigten alle Religionsstreitigkeiten beyseit zu lassen, so viel mehr in allen meinen Predigten alle Zwistigkeiten vorbeygegangen, als ich wohl weiss, dass Seelen davon selten erbauet werden, sondern werden, auf alle Seiten, zum Eifer und Verbitterung gewecket. Ich habe derohalben in allen meinen Predigten nur allein urgieret und nach bestem Vermögen getrieben, was auch unsere Lehrer mitgeben, wenns müglich wär, neml. die Busse, Heiligung und Aufrichtung des Reiches Gottes in den Seelen durch die Einwohnung Christi und seines heil. Geistes im Glauben. Ich habe allezeit getrieben, was dem Anfang des christl. Lebens zukömmet, neml. die Besserung von den Todten Werken, zum Glauben an Gott.

Hösten 1735 blef Molin uppkallad i kongl. Maj:ts nedre justitierevision och tillfrågad, om han ej frivilligt skulle gå in på att lämna landet, såsom vissa andra (bröderna Erikson) redan gjort. Då Molin härtill svarade, »att han ej kunde gå in på detta, då det till hela rikets ruin skulle gifva gudlösheten en otrolig makt, om man skulle ställa lika med missdådare dem, som af allt hjärta beflitade sig om en ostrafflig vandel och för den sanning de insett funno sig förbundna att lämna i sticket all sin välfärd och lycka», — så vände man sig till preses i Stockholms konsistorium, kyrkoherden i Storkyrkan, d:r Erik Alstrin, med anmodan att genom samtal söka föra Molin på bättre tankar. Ett sådant samtal ägde också rum, men därmed uträttades föga. Molin uppträder här snarare som lärare än som lärjunge, och enligt hans egen utsago blef Alstrin, »hvart han än vände sig genom min Guds bistånd drifven tillbaka, och gaf jag honom till slut en förmaning, i stället för att han skulle gifvit mig en sådan». Strax efteråt, den 19 nov. 1735, inmanades Molin i häkte på Kastenhof i Stockholm, hvarur han först efter 4 år befriades, men då för att gå i landsflykt. Att Alstrin haft skuld uti, att detta steg nu togs emot Molin, är ganska troligt. Han hade i högsta domstolen inberättat, att Molin »nekade syndernas förlåtelse, förkastade Skriften och icke läte några argumenter gälla». Läser man igenom den relation öfver detta samtal, som Molin inlämnat till vederbörande domare, så kan man förstå, att en sådan utgång af det förda samtalet måst högeligen förarga en lärd och högt uppsatt man som Alstrin. Han framstår nämligen häri som den afgjordt underlägsne och skall i högsta domstolen fått höra, att han skött sin sak illa. Ännu ett samtal, före påsk följande året 1736, hvilket hölls i 2 vittnens närvaro, utföll utan bättre resultat. — Nu affärdades ett kungl. bref till hofrätten med befallning att afgöra Molins sak enligt de kungl. förordningarne, d. v. s. skrida till dom. Hofrätten beslöt dock för sin del att ännu ytterligare undersöka saken, ehuru för mellankommande göromål detta mål kom att hvila nära ett helt år. — Sin tid under afvaktan på något åtgörande i sin sak fick Molin tillbringa i fängelset, och att detta icke alltid varit så lindrigt framgår däraf, att han i en supplik ber om tillstånd

att få gå ut åtminstone ett par gånger i veckan och hämta frisk luft och skaffa sig något varm mat. Understundom var dock hans fängelse mildare. Så fick han sommaren 1736 ett par gånger i veckan gå ut och besöka sin moder, »en öfvergifven och bedröfvad änka», och hade han andra tider frihet att sköta göromål på handelskontor m. m. — Molins sak kom först ånyo före i hofrätten i mars 1737, då det beslöts att nämna två präster för att jämte tvänne lekmän förhandla med Molin. Konungens tillstånd gafs, och anmodades härom kyrkoherdarne vid Jakobs och Tyska församlingarne i Stockholm, d:r Arnell och mag. Murray, jämte assessorerna Kinninmund och Petræus. Deras konferenser pågingo i 8 veckor under hösten 1737, 1 à 2 gånger i veckan, hvarvid man hvarje gång diskuterade i omkring 4 timmar. Hofrätten fällde härefter, våren 1738, sitt andra utslag, hvilket liksom det första af 1734 var frikännande. Hofrätten[1] ansåg de skäl, som förebragts mot honom, icke tillräckliga. Dessutom voro, som det heter, »hans läror icke så farliga, emedan de hufvudsakligen syftade därhän, att man skulle afdö sig själf, och helt och hållet förneka kött och värld, hvilket icke voro någon så lustig kost», hvarförutom de åberopade Kongl. Maj:ts egna utlåtelser, att han afskydde allt religionstvång. En lindrig bötessumma för hans »hårda expressioner mot prästerskapet» ville dock pluraliteten ådöma honom.

Molin hade alltså tvenne hofrättens utslag för sig, men därvid skulle det ej få bero.

D:r Alstrin hade till Kongl. Maj:t inlämnat ett extractum protocolli från prästeståndet, där det intygades af flere bland ståndets medlemmar, att de i skilda delar af riket, såsom i Åbo, Österbotten och Upsala, sett den relation, som Molin uppsatt öfver sitt samtal med Alstrin. Vid det företräde, som den 3 nov. beviljades Alstrin i högsta domstolen, begagnade sig denne af tillfället att inför Kongl. Maj:t framhålla den stora faran i andligt och världsligt afseende, som kunde följa af detta ofogs utbredande i vidare kretsar.[2] Alstrin kunde här-

[1] Nämligen pluraliteten af dess ledamöter; en minoritet af 3 ledamöter hade röstat för landsförvisning.

[2] Ett utdrag ur Alstrins anförande vid detta tillfälle må häri inflyta, då det är belysande för prästerskapets ställning till den nya rörelsen (Se justitierevisionens prot.

vid uppträda med så mycket större säkerhet, som han hade hela sitt stånd bakom sig. Prästeståndet hade nämligen vid sammanträde den 4 okt. beslutit att genom ärbebiskopen och andra sina presules göra enskild hemställan hos Kongl. Maj:t och riksråden, att detta mål måtte blifva »behörigen ansedt». Detta skedde ock genom d:r Erik Benzelius, som den 7 okt.

2, 3 Nov. 1738): Molins och hans anhangs eller sekts satser och meningar, heter det i detta protokoll med Alstrins ord, äro beklagligen så mycket mera farliga och fördärfliga, som de föda af sig skadliga frukter både i anseende till kristendom och den borgerliga sammanlefnaden, alldenstund de i anseende till kristendomen föda af sig antingen andelig högfärd eller förtviflan; andelig högfärd hos dem, som tycka sig hafva hunnit till den fullkomlighet, som de föregifva och påstå, under hvilken deras påstådda helighet och fullkomlighet de som oftast befunnits begå skamliga gärningar, men desperation och förtviflan hos dem, som finna sig ej vara syndlösa, utan att syndaroten är kvar; den skadliga frukt, som det föder af sig i anseende till den borgerliga sammanlefnaden är förvirring, konfusion och oreda, i det de ej vilja lyda dem, som de likväl efter Guds ord äro skyldiga: tjänstehjon vilja icke lyda sina husbönder, icke son eller dotter föräldrarne, icke heller hustrun mannen, när hon är af dessas anhang; under föregifvande att man skall lyda Gud mer än människor förvägra de sig dem lyda, hvilka de likväl efter Guds ord lyda böra; hafvandes åtskilliga handlande här i staden beklagat sig, att de ej kunna få råde med sitt tjänstefolk som tillförene, när de befalla dem följa sig i kyrkan och på det de sedan må kunna fråga dem predikan, neka de därtill alldeles och säga husbonden ej ha makt dem sådant att befalla, de löpa så ur huset, som de föregifva till Holmkyrkan, hvarföre ock husbönderna icke kunna lita sig på deras trohet, och emedan deras sats är ibland annat, att ingen må äga något mer än den andre, utan allas ägodelar böra vara gemensamma, kunde lätteligen ske, att hvad husbonden tillhörer blefve af dem utdelt till sådana, som äro af samma anhang — och hvad ringa vördnad de hafva för höga öfverheten, det torde nogsamt skönjas af Strokirchs på sista riksdagen ingifna memorial, hvaruti dessa orden anföras: »öfverheten är en villkorlig ting, som jämväl i detta lifvet skall upphöra, när Gud älskas öfver allt», förmenandes d:r Alstrin meningen ingen annan kunna vara än denna: att såsom de äro desamma som älska Gud öfver allt, så måste öfverhetens makt och myndighet i anseende till dem upphöra. Det är visst och kan bevisas, att äfven samma villosatser, som dessa nu hysa, hafva anabaptisterna hyst, som uppkommo strax efter reformationstiden, hvilka hvad oreda och oväsende de förorsakade är bekant af bondekriget, förmenandes d:r A. detta vara en så mycket mera viktig sak, som de torde njuta understöd af främmande, ehvad de må vara kväkare eller mennoniter eller jesuiter, som gärna pläga vilja hafva sin hand med i religionsstridigheter och fiska i grumligt vatten, ty på tillfrågan, hvar de fått sitt uppehälle ifrån, eftersom de intet arbeta, kan man af dem intet annat svar erhålla, än att Gud föder dem, tillstå dock sig ingenting fattas, äro ock allesammans, jämväl de ringare, väl klädde.

i ståndet omförmälde, att »han talat med en och annan af deras excellenser riksråden, som lofvat att så handhafva denna sak, att Guds namns ära och roligheten i Guds församling förmodligen och med Guds hjälp skulle befrämjas».[1]

Molin blef förekallad i justitierevisionen och tillspord om anledningen till, att relationen öfver samtalet med d:r Alstrin så blifvit flerstädes bekant. Han svarade, att han väl låtit några vänner läsa den, men ej själf gjort något för dess utspridande, hvilket han förklarade, som det synes med rätta, äfven om det skett, ej kunna räknas för någon missgärning. Detta hjälpte dock icke. Molin försattes åter i strängaste arrest, hans rum bevakades natt och dag, och ingen människa fick besöka honom. Redan efter 14 dagar, eller den 1 dec. 1738, affärdades kongl. bref till hofrätten med befallning att utfärda dom gällande på förvisning ur riket, hvilken dom också af Svea hofrätt afläts den 24 jan. 1739, i rak motsats mot dess förra utslag.

Men ännu skulle en annan myndighet taga denna sak under behandling. Man hade ej velat gifva Molin del af det protokoll, som hållits öfver de konferenser, som ägt rum mellan honom och delegerade af prästerskapet hösten 1737. Molin hade härom appellerat till riksens ständer, nu församlade till riksdag 1738—39. Hvad riksdagsprotokollen gifva vid handen är följande: Borgareståndet antog sig lifligt hans sak och sände deputationer till adeln och bondeståndet med begäran att medverka därtill, att Molin finge försättas på fri fot mot vissa konditioner, tills hans sak närmare af ständerna blefve undersökt. Inom adeln voro meningarne delade, och akterna hänsköttos af dem till justitiedeputationen. Präståndet var, såsom redan nämndt är, decideradt och sände en deputation till bondeståndet för att tillförsäkra sig deras bistånd, hvilket de ock fingo. Talmannen i bondeståndet yttrade därvid, »att han vore öfvertygad, det ståndet i detta mål alldeles förtrodde sig till prästeståndet, som voro deras själasörjare och hade närmare insikt i sådana saker». Det synes, som skulle brådskan vid riksdagens afslutande ha föranledt, att detta mål ej blef

[1] Se prästeståndets protokoll den 7 okt. 1738.

behörigen genomgånget.[1] Någon utsikt för Molin att få sin sak vidare behandlad fanns efter riksdagens slut icke, utan domen gick i verkställighet. Den 16 okt. 1739 fördes Molin ombord på ett fartyg, som seglade till Tyskland, och vid Damgarten i svenska Pommern blef han under vakt förd utom rikets gränser.

Om Molins senare öden vet man endast föga. Han skall merendels ha uppehållit sig i Amsterdam, där han ock dog den 18 juli 1755.

---

[1] Molins egen berättelse om denna sista slutakt inför riksdagen afviker från det man af de knapphändiga notiserna i riksdagsprotokollet kan finna. Möjligt är, att han fått i sitt fängelse oriktiga uppgifter, möjligt ock, att han haft rätt. Det torde dock vara värdt att meddelas (Natur und Kraft, s. 48): »Seitdem nun die Abreise wieder eingestellet war, nahmen die Reichs-Stände die Sache vor. Der Adel und die Bürgerschaft gingen darin weiter, als ich um gewisse Umständen willen begehret hatte, denn sie resolvierten, dass die ganze Sache bei nächstem Reichstage, denn nun war dazu keine Zeit nicht, solte von den Ständen selbst durchgegangen und beurtheilet werden, und ich mittlerzeit auf freien Fuss gestellet werden, mit dem Beding nur, dass ich meine Meinungen bei mir behalten möchte, bis die Reichsstände Gelegenheit gehabt, die Sache zu untersuchen. Was könte ja billigeres in der Welt gewünschet werden? Die gesamte Cleresie aber beschloss, dass es bei dem Beschluss des Raths bleiben solte. Von dem Bauernstand hatten sie schon einige auf ihre Seite gebracht, die andern aber wussten eigentlich nicht anders, denn dass es mir zum Besten beschlossen würde; denn es hatte eine Deputation aus dem Bürgerstand ihnen vorgehalten, *wie geneigt das Kön. Hof-Gericht sich ausgelassen hätte.* Wenn nun in besagtem Stande wurde gefraget, ob es nicht bei dem Schluss des Hofgerichtes bleiben möchte, so antworteten sie alle: Ja! Man *deutete es aber in Protocoll des Standes auf den Schluss, den das Hofgericht auf König. Befehl ausfertigen müssen. Ich versichere dass ich selbst unterschiedene von den Bauern gesprochen, die nicht anders wussten, denn dass es zu meinem Besten verabschiedet wäre.* Wenn man aber erfuhr, dass es sich anders verhielte, fehlete es gar nicht an denen, die es gerne wolten geändert haben. *Einsmal stiegan ihrer neune, die ich aber mein Lebtage nie gesehen noch gesprochen habe, in dem Stand auf und bezeugeten, dass sie an dem geschehenem gar kein Antheil haben wolten,* auf dass wegen meines unschuldigen Leidens keine Schuld über sie und ihre Kinder bleiden möchte, *welche ihre Erinnerung sie ordentlich ins Protokoll inseriren liessen.* Der Adel- und Bürgerstand skicketen noch unterschiedene Deputationes zu den Bauern hin, mit Bitte, dass sie sich dessfalls besinnen möchten, welches auch vielfältig versprochen wurde; weiln aber die Verrichtungen nun bei dem Ausgang des Reichstages, sehr mannigfaltig waren, als hatten die Widriggesinneten gute Gelegenheit, meine Sache immer immer aufzuschieben, bis sie nicht mehr vorgenommen werden könte».

I *Svenska Merkurius för nov. 1755*, utgifven af Carl Kristofer Gjörwell, läses följande under rubriken *Amsterdam:* »Här dog förliden sommar herr Erik Molin. Han var en både kvick och dygdig student från Gefle, men som hade den olyckan att falla på Dippels system i religionen, och det med sådan ifver, att han nödgades 1739 vika riket. Han uppehöll sig sedan i förstone i Rostock, Altona och andra orter i Tyskland, tills han ändtligen begaf sig till Amsterdam, hvarest han för sin snabbhet i bokhålleriet och samvetsömma uppförande blef antagen på det stora och namnkunniga Grillska handelskontoret, dock så, att han fick föra en liten bihandel för egen räkning. Han har utgifvit åtskilliga skrifter om sina öden och trosmeningar både på tyska och holländska, men hans sista mig bekanta skrift var tryckt utomlands på svenska, kallad: Evangelium om Fadrens kärlek och vår Herres Jesu Christi delaktighet med oss, uti hvilken han söker bevisa Dippels farliga mening om Frälsarens försoningsämbete. Till densamma har han bifogat ett äfven tryckt svenskt memorial till hans Kongl. Maj:t af Sverige, som var dateradt Amsterdam den 25 maj 1751, uti hvilken han aflägger en underdånig lyckönskan till hans Kongl. Maj:ts upphöjelse på svenska tronen och ber om en ny och nogare undersökning i den sak, hvarför han landsförvisats, samt om restitution och frihet att komma till Sverige igen.»

En förteckning upptar följande skrifter af Molin:

Die wahre und lebendige Kraft des Creutzes Jesu Christi. Rostock 1740.

Toovligt in de Nood. Amsterdam 1741.

Animadversiones in Scriptum N. Schwartii. Ibid. 1741.

Skrifvelse till Riksens höglofl. Ständer, angående dess trosbekännelse. 1742.

Het open gelagde Boeck der Wahrheit of the Sendbrief an Erik Benzelius. 1743.

Het geistlyke Schibboleth. 1743.

De opreiste Bicht-Vader in Rym. 1744.

Evangelium om Fadrens kärlek och vår Herres Jesu Christi delaktighet med oss.

De teologiska stridsfrågorna.

Vi öfvergå nu till att taga i skärskådande några af de viktigaste teologiska stridsfrågor, som under denna process kommo till tals. De äro öfverhufvud de samma, som vid denna tid allmänt upprörde sinnena, ehuru de helt säkert under förevarande rättegångsförhandlingar kommit att behandlas mer än vanligt utförligt och inträngande. De hafva äfven för vår tid ett särskildt intresse, då många af dem ånyo uppdyka till förnyadt afgörande. — Vi iakttaga den historiska ordningsföljden, på samma gång vi vinna den bästa utgångspunkten att förstå Molins åskådning i det hela, då vi börja med redogörelse för hans teoretiska utgångspunkt, hans åsikter

De illuminatione.

Molin förband på det närmaste teori och praxis, hufvud och hjärta, insikten i gudomliga ting med lifvet inför Gud, i gemenskap med honom. Då det sedliga vore något allmänmänskligt — så gällde detta ock om den andliga kunskapen. Med denna uppfattning af den religiösa insikten såsom uppkommen genom »naturens ljus i människans samvete», hvarmed Molin förstod Guds egen inverkan på människans själsförmögenheter eller det, »att Kristus, såsom varande det sanna ljuset, som upplyser alla människor, som komma i världen, af naturen har tillgång till alla människors hjärtan, hvilka ej afsiktligt sluta sig i synd till för honom» — med denna uppfattning kunde han ej inskränka den salighetsbringande kunskapen endast till kristenheten. Äfven hedningarne kunde blifva saliga, om de anammade detta ljuset och af det läte föra sig framåt. Ur anförandet ad prot. den 31 maj 1734 må följande såsom belysande anföras: »Uti benämnda konsistoriiprotokoll på den frågan, om någon kunde blifva salig genom naturens ljus, anhåller jag, att med naturens ljus icke måtte menas, som hölle jag före, att människan i sitt förnufts eller förstånds krafter vore bekväm något att tänka såsom af sig själf, utan äro vi till något bekväma, så är det af Gud. Utan jag

förstår därmed det eviga och sanna ljuset, som efter Johannes utsaga upplyser alla människor, som komma i världen, för hvilken orsak och emedan detta ljuset anmält sig för alla människor, fastän hos största delen förgäfves — äro och hedningarne för den rättfärdige Gudens dom utan all ursäkt, ty det som förstås kan om Gud är dem, hedningarne, uppenbaradt, ty Gud hafver dem det uppenbarat . . . Det som sker genom Kristi uppenbarelse sker ju icke utom Kristo, ja, det mer är, Kristus är vårt lif och salighet, såsom den där är sann Gud och det eviga lifvet. Skulle man nu säga, att man kan få saligheten utom Kristo, så vore det äfven så orimligt som att säga: Man kan få Kristus utan Kristus.» — Att dock icke det säregna för kristendomen bortfallit för hans blick visar ett yttrande som följande: »Ehuruväl vår frälsare är en frälsare för alla människor och för de affallna i hela världen gör sitt yttersta och icke försummar att straffa synd och orättfärdighet i deras samveten och meddela dem en lust till det goda, så bidrager dock sanningens kännedom icke minst härtill, hvarför jag af hela mitt hjärta önskar, att fridens väg måtte blifva bekant för många människor, isynnerhet att vi, som heta kristna, måtte mer och mer tilltaga i andlig vishet och förstånd.»

Klart är, att Molin med denna uppfattning icke satte en gräns i tiden för denna Guds andes omedelbara upplysning i själens djup, oberoende af det skrifna ordets bokstaf, utan med andra ord antog en fortfarande inspiration. Då konsistoriet i Upsala tillfrågade honom, om det ännu i dag, obsignato canone (efter bibelkanons afslutning), kunde gifvas några revelationer, svarade han, att det visserligen gåfves sådana, och stödde sig därvid på Kristi ord hos Johannes: »Den mig älskar, honom skall jag älska, och för honom skall jag uppenbara mig».

Nära härmed sammanhänger nu frågan, om hvilka de äro, som på ett lifskraftigt och verksamt sätt kunna verka för Guds rikes utbredande, den vid denna tid så brännande frågan

De ministerio irregenitorum.

På Upsala konsistorii fråga, om irregeniti ingen upplysning kan tillägnas, och om de ej med frukt och nytta kunna

lära andra, gaf Molin det svaret, »att man här måste göra en distinction på 1) de ogudaktiga, som aldrig haft någon eftertanke; de ha väl så mycken kunskap, att om de följde sitt samvete i den, så kunde de komma längre, men till att leda andra på salighetens väg, därtill duga de intet; 2) de, som haft någon bättring, men fallit tillbaka och låta sina lustar regera sig, de ha väl formen af det man bör tro och göra, men som de icke äro redeliga, så vika de ju längre ju mer ifrån nådens stånd och blifva mer fördärfvare än uppbyggare; 3) de som stå i verklig bättring; hos dem tillåter illuminationen mångfaldiga grader och tillväxter, och bör Kristus ha kommit till stadga i dem, som skola vara andras ledare.» Ja t. o. m., de oomvända äro rent af hinderliga för Guds rikes framgång och skadligare för dess utveckling än de rent ogudaktiga eller de, som aldrig känt något af de högre krafterna. »Så snart sann gudaktighet, hjärtats renhet och grundlig ödmjukhet försvinner ur vårt öga, så äro sådana personer mindre skickade att föra andra på den för allt förnuft förborgade och dåraktiga sanningens och korsets väg, än de uppenbart ogudaktiga, som icke en gång ha formen af det, som i Kristo rätt är, äfven om man kan behålla principia generaliora veritatis, hvilka i så fall icke så mycket äro sanningen, som fastmer ett sken däraf och en död figur, hvaraf då en hvar kan inse, att utan Gud, hans verkan och närvaro intet duger, det hafve så vackert sken som hälst, och att man icke kan behålla några andliga gåfvor hos sig eller meddela åt andra, om man icke har gifvaren själf, annars blir man en tjuf, som stjäl eld från Jupiters altare och därmed blott bringar skada åstad, i det man utgår med någon andlig gåfva från Guds ansikte, hvilken då under våra händer måste förvandlas i döden.»

För att kunna förstå Skriften fordras, säger Molin med rätta, Guds Andes upplysning, eljes leder ett sysselsättande med Guds ords tolkning med blotta förnuftet blott på afvägar.

»Jag håller», säger han, »Skriften för en öfvermåttan viktig och härlig skatt, tror dock icke, att en uppblåst själ, som befinner sig utom all bättring och tro på Gud, kan förstå och fatta de hemligheter, som däruti äro för människorna

uppenbarade, utan det håller jag för troligt, att all tvedräkt och villfarelse, som uppkommit i religionen ända från de första tiderna, berott därpå, att lärde män utan Guds Ande hafva till-trott sig att med sitt förnuft vara mästare *i* Skriften, ja *öfver* Skriften. Det blir ock därvid, att hvar och en rättskaffens själ med all flit och ödmjukhet, till sin nytta och uppbyggelse, skall läsa den heliga Skrift, men ropa till Gud om upplysningens och uppenbarelsens ande till Guds kännedom och Skriftens rätta förstånd, och då den anden ingår i hjärtat, så gifver den människan tillkänna stora och mäktiga ting, som hon icke förr vet. Ja, ingen kan i anfäktningens stund bestå med Skriftens sanning, om icke det eviga ljuset i Kristo och hans vittnesbörd i den helige Ande, med tro har uppgått i hjärtat, så att man kan säga: vi känna och förnimma i anda och verklig sanning den lefvande verkligheten däraf.» — »Mina motståndare mena», säger han på ett annat ställe, »att till Skriftens rätta förstånd är nog, att människan med sitt naturliga förstånd och minne begriper och behåller sådant, hvarför de ock hålla före, att en gudlös, qua talis, kan ha den helige Ande och dess mening i och ur Skriften. Jag åter håller den helige Ande under Skriftens läsning för oundgängligen nödvändig, så att ingen kan förstå sanningen i Skriften utan dess inneboende och upplysande nåd, så att denne ande, under Skriftens läsning, uppenbarar och undervisar människan om mycket, som hon lämnad åt sig själf icke kunde finna, så att hon ofta måste förundra sig öfver, att hon icke förut kunnat förstå och finna sådant, ja emedan Gud icke gifver anden efter mått, så kan ock denna ande, då honom för godt synes, gifva en enskild själ särskild upplysning och insikt, såsom man kan se på de heliga skriftställarne i bibeln, af hvilka ingen är den andre lik i insikter och upplysning, utan hvar och en har sitt anförtrodda pund. Detta den helige Andes ämbete i de troende skall ock till världens ände aldrig upphöra.»

Kriteriet på verklig, lefvande insikt är dess förmåga att sedligt omskapa människan. Förmår den icke detta, så är den af tvifvelaktigt värde. Endast föreningen med lefvande Gud förmår gifva oss lefvande kunskap om honom och de gudomliga tingen, men då måste ock det mänskliga, jordiska förnuftet gifva

15

sig fånget under Kristi lydnad. »Det blir därvid, säger M., att sanningen gör fri, och den insikt, som man intalat sig vara riktig men dock icke medför någon kraft till frigörelse, måste brista i något stycke af sanningen, hvarför det icke är det minsta att inför Gud vilja nedlägga vid hans fötter all vår kunskap och icke förr upptaga den, än Guds Ande gifver oss den åter i hjärtat med outsäglig visshet, då det också skall blifva snart uppenbart, hvaruti den förra gången var oriktig. Medan det nu kostar så mycket att förneka sin kunskap och sin goda mening och lägga den neder för Guds fötter med öppet och villigt hjärta att lära något annat och med full tro, att Gud kan och vill och skall föra oss den rätta vägen, så måste man af hjärtat beklaga, att de allra flesta af välmenande själar, som eljes icke i sitt hjärta förakta Gud, utan bättra sitt lefverne och verkligen vilja gå ut ur orättheten, dock i gudomliga och andliga ting allt för mycket taga sitt förnuft till råds och icke fullt misstro och förneka detsamma. Ty det är ingenting i världen, som är oss så svårt att förneka som vårt förnuft — icke så, att vi skulle blifva oförnuftiga djur, utan att vi ständigt skulle inför den närvarande Gudens ansikte låta alla vårt förnufts tankar blifva uppenbara, i ständig bön och vaksamhet öfver vårt hjärtas infall, och låta dem af honom dömas, då skola vi icke blifva stumma och oförnuftiga, utan uppfyllda af allehanda kunskap i andliga och timliga ting.»

Att man i dessa tankar finner många drag af sann teologisk och kristlig insikt, det ligger i öppen dag. Mångt och mycket af det, för hvilket Molin här trädde upp till försvar, är i dag allmänt erkänd sanning. Svagare var Molins position i fråga om den läropunkt, till hvilken vi nu öfvergå, hvilken ock spelade hufvudrollen vid förhandlingarne, nämligen den om

Satisfactionen, rättfärdiggörelsen och helgelsen.

Här finner man tydligen, att Molin ej fattat betydelsen af den lära, som »är skrifven med våra fäders hjärteblod». Att han haft anledning till sin ensidighet kan dock icke förnekas med kännedom om tidens missbruk af just denna lära.

Uttrycket »Kristi förtjänst, som tillräknas den troende människan till rättfärdighet», påminner i mycket om ett juridiskt förhållande, då det dock skall beteckna ett innerligt personligt lifsförhållande mellan människan och hennes Gud. Det har dock, rätt fattadt, det djupaste berättigande, hvilket tillfyllets framgår af Skriftens begagnande af dylika betecknings-sätt för återlösningen. Emellertid, detta uttryck kunde Molin såsom piesterna för öfrigt icke förlika sig med. »Den frasen Kristi förtjänst behagar mig intet, utan tror jag på Kristus såsom den man, i hvilken och genom hvilken Gud beslutat att verkligen upprätta det som förlorat var. — Kristi förtjänst är en fristad för att undfly Kristus, när han rörer på våra samveten och vill förstöra djäfvulens verk med sin eld och andes dom. — Genom den tillräknade rättfärdigheten sättes all helgelse ur ögnasiktet såsom en bisak, som därmed ingen gemenskap hafver, men så formerar man sig ock, jämte den tillräknade och saligheten fullgörande tron, en ny lag, som säger: Fastän Kristus så har förtjänat oss saligheten, att det är lika mycket hurudan man är, allenast man tror, så måste man likväl också beflita sig om ett nytt lefverne, så mycket görligt är, såsom en sak för sig, väl nödig, jag vet ej hvarför, men dock såsom till saligheten intet görande, — och således är denna opinion för den henne omfattat icke bidragande till ett nytt lefverne, utan en drifvare och frestare till synd och säkerhet. De som därför, jämte den tillräknade tron, yrka på ett nytt lefverne, helgelse och bättring, de statuera nödvändigt, huru de än vrida sig, duas causas salutis med de påfviska och göra därmed intet annat än sätta en ny klut på ett gammalt kläde, som gör att kluten faller bort och hålet blifver värre. Så kan den människa, som sig härmed behagar, blifva en skrymtare och ljum kristen och farisé, långt värre och för Guds sanning farligare, än han någonsin i sin grofva ogudaktighet kunnat vara. Summa: denna läras oundgängliga verkan, frukt och afföda i tusentals själar, falsk tröst och dräpande af all ohåga att offra sig fullkomligt Gud till offer, kan till evighet med blodiga tårar ej tillfyllest begråtas. — Tvärtom när man säger, att Gud ingenting annat intenderat i Kristo än ett nytt kreatur och Guds förlorade belätes

och likhets återupprättande, som är rättfärdighet, frid och fröjd i den helige Ande, och att Gud på intet annat sätt är blidkad på människorna genom honom, än att han ser i honom och genom honom allena vara möjligt att få denna sin likhet återupprättad, men djäfvulens gärningar förstörda, hvilket är den enda *λυτρον* och satisfaction, som den helige Guden, såsom syndens fiende, i Kristo sökt och söker.»

Då det tillfrågades honom, huru han ville förklara det språket i 2 Kor. 5: 14: »Kristi kärlek tvingar oss, emedan vi hålla det så före, att om en är död för alla, så äro de alla döde», svarade Molin, att »detta är en anticipatio in scriptura frequentissima, och att alla i Kristo in potentia döde äro, men nu måste de in actu och själfva verket dö, om de ock med honom lefva skola.» — »Här hjälper nu intet opus operatum, ingen självgjord, i förnuftet och i ett ogudaktigt sinne fattad kunskap om Gud och hans Son, icke en tro, som består i inbillning och väder, utan i väsende, ande och lif, såsom skrifvet står: »Jag vill bo i dem och vandra i dem, och de skola vara mitt folk och jag skall vara deras Gud».

Inför detta dilemma stannade Molin såsom ett olösligt: Antingen har Kristus betalat för våra synder, och då behöfver intet göras från vår sida, eller ock äro bättring och helgelsekamp för oss oundgängliga, och då är talet om Kristi förtjänst och satisfaction vilseförande. »Har Kristus i vårt ställe burit korset och lidit döden, så äro vi ju fria från hans kors som ett straff för våra synder och behöfva icke med honom blifva inplantade till en lika död, då ju sådant redan skett i vårt ställe. Man betänke ock vidare, att om det straff Frälsaren utstått, såsom man föregifver, förtjänar oss Guds nåd och saligheten, så frågas det, hvartill skulle då tjäna bättring från synden eller någon helighet i vandel i hans efterföljd? Skulle det väl kunna föröka en redan förut förvärfvad fullkomlig salighet? Då vore ju Kristi förtjänst icke fullkommen och hade icke förvärfvat oss den allrahögsta härlighet och salighet. Då hade visserligen ock de rätt, som ständigt ropa: I verkrättfärdige, viljen I förringa Kristi förtjänst med edra goda verk? Det är en gång för alla visst, att om vår Frälsares kors och död eller hans lydnad äro en satisfaction eller tillfyllestgörelse i vårt

ställe, så ha vi visst rätt att endast tillräkna oss detta såsom det en gång skett, och Gud skulle icke ha orsak att se därpå eller fråga därefter, om vi ha följt Frälsaren eller ej.» — »Alltsammans har, säger Molin om sina tankar härutinnan, gått ut därpå, att människan ej skall låta den välsignade Kristi namn och kunskap vara hos sig fruktlös, som icke låter med tomma ord och ceremonier afspisa sig, utan fordrar en innerlig hjärtans tro, så att han i sanning och väsende får bo hos och uti dem och vara människans rättfärdighet, ljus och hela förnöjelse, då han ju mer och mer får föra den gamla människan till undergång i sin död.»

Orsaken till denna lära söker Molin uti »fruktan för korsets förargelse, som för till ett sådant kontradiktoriskt begrepp, att man låter sig angeläget vara att ställa Kristi efterföljd och det nya lifvet såsom bihang till en sådan lära, som kunde bäst passa med världen och den gamla vanan».

Hvad Kristus har lidit är icke straffet för människosläktets synder, »utan han har lidit den smädeliga korsdöden för att därigenom förvärfva oss kraft att dö synden och blifva korsfästa världen och oss själfva». Han säger på ett annat ställe: Ich sage mit vergewissertem Geiste, dass Kristus nie die Verdamniss der Unläubigen gelitten, denn er unter allen seinen Leiden den Glauben hatte zu Gott und sagte in seinem äussersten Noth: Vater, warum hast du mich verlassen? Sondern er litt die Noth, die uns der Durchganz ist, aus der Verdamniss zur Seligkeit und aus dem Tode zum Leben und tranck den Kelch, den alle Gläubige mit und nach ihm trinken, kein Ungläubiger und Verdamter je geschmecket hat.

Kristus har lika realt, som vi någonsin kunna blifva det, och i ojämförligt högre grad blifvit anfallen af ondskans hela frestande makt. Frestelsen är såsom sådan, och innan viljan ger den sitt bifall, icke synd. Att Kristus kämpat sig igenom alla frestelser, är vår salighet, ty det är en borgen, att han skall utföra samma kamp hos oss till en lika seger: »*Gud har låtit alla våra afvikelser stöta tillsammans i honom. Sannerligen lade han uppå sig vår sveda, men vi höllo (i vår dårskap) honom för den, som af Gud (för våra synders skull) sargad och pinter var, men han är sargad af våra missgär-*

ningar och slagen af våra synder, vår frids näpst, castigutio pacis nostræ, lades uppå honom, att vi skulle frid hafva... så öfversätter Molin det bekanta stället ur Es. 53 kap. — »Våra vedersakare säga, att det är omöjligt, att vår Herre Kristus någonsin kunde blifvit anfäktad af synden, stridt mot den och verkligen öfvervunnit densamma, emedan han i sådant fall varit en syndare, då »hvar och en som blir frestad, blir det af sin egen lust och begärelse», fastmer vilja de hålla det för omöjligt, att han skulle ha kämpat mot våra synder. Men det är dock en gång för alla nog, att Skriften uttryckligen betygar det, dessutom neka vi icke, att hans obefläckade sinne blifvit berördt af synden, men det har därvid behållit sig rent och obefläckadt och just därigenom bekommit tillfälle att slå synden och djäfvulens verk till marken. Men att det är möjligt att bära en annans börda, så att han kunde ha burit världens synder och segrat däri, därpå kan en hvar, som är något van vid förbön för andra, hafva ett ringa exempel på sig själf. Den andres alla svårigheter komma därvid för en, och det kostar mycket att tränga sig igenom till trons seger. Hvad nytta skulle också eljes förbönen kunna göra, och hvad vore det eljes att samverka med Guds nåd? Men detta är mot Herrens arbete i striden att akta för intet, om det äfven ock kan vara en frukt och en partition af hans arbete i sina arma barn.» — »Emedan jag nu påstår enligt Skriften, heter det på annat ställe, att Kristi arbete bestått däri, att han nedslagit djäfvulens gärningar, förkrossat ormens hufvud och öfvervunnit det köttsliga sinnet, som är en fiendskap emot Gud och genom sin seger öfver synden öppnat oss vägen till Gud i samma sin segers delaktighet, och sådant icke kunnat ske med mindre han blifvit verkligen angripen af denne vår fiende och sålunda frestad i all ting likasom vi, så hafver vördiga prästerskapet vidare velat bevisa denna sak vara omöjlig och orimlig däraf, att såvida Kristus, vår Frälsare skulle blifvit frestad af eller till synd, så måste honom tillskrifvas syndelig säd, ehuru jag visat, att synden, så vida hon ännu frestar, icke är till synd, utan då först blifver oss till synd, när vi gifva henne vårt bifall. Vi finna väl under frestelsen ledsnad att stå emot och lida frestelsen med Paulus, som ock ville undgå att frestas,

men aldrig fördömer oss vårt hjärta, förrän vi frivilligt lämnat synden vårt bifall. Men huru Herren Kristus just af våra synder blifvit ansatt, det hafver jag vidare bevisat af den mellan honom och oss sig befinnande reciproka gemenskapen och delaktigheten. Vi varda ju genom tron delaktiga af honom, så att han bor i oss med sin rättfärdighet, vishet, sanning, kraft, sinne, lif och anda; han bör blifva vårt lif, som lefver i oss, och detta icke af naturen utan genom ett fritt och otvunget anammande. Ho vill då neka, att han låter vår nöd, fångenskap och vårt affall, icke af naturen utan genom hans frivilliga undergifvande i nöden, komma sig till och angripa sig? Men detta var ju vårt elände och gjorde honom till ingen syndare, utan fann här en starkare, som förde detta fängelset fånget och förskaffade oss en härlig seger genom sig själf.»

Syndaförlåtelsen sker genom ett verkligt anammande af Kristi kraft till omskapelse: »Syndaförlåtelsen gifves endast i Kristo och genom honom, ty emedan Gud gärna förbarmar sig öfver sina kreatur, så är han ständigt beredd att förlåta de forna och de ännu, genom trons svaghet, befintliga afvikelserna, men hvar och en skall finna, som ej vill förlita sig på en falsk tröst, att han icke kan erhålla någon samvetsfrid, så framt icke hans förra synder göra honom af hjärtat ondt, så att han bär en fasa för synden och en hjärtats lust att numera göra det bättre. Denna frid och den helige Andes vittnesbörd skall snart förlora sig, så snart andens lag, som lif gifver i Kristo Jesu, lidit någon anstöt genom otro eller annars någon olydnad. Sa se vi då klart, att i Kristo Jesu intet annat gäller och förlänar oss försoning och frid med Gud, än det nya kreaturet, Kristi sinne och tron på honom. I korset måste finnas en gemenskap mellan oss och Kristus, och denna gemenskap är salighetens hufvudfundament. — Med nådastolen förstås Kristus, hos hvilken vi skola finna nåd, och är han vår rättfärdighet icke imputando, genom tillräknande, utan inhabitando, genom inneboende. — Rättfärdiggörelsen beskrifves i Skriften med titeln af nådens och gåfvans fullhet till rättfärdighet, och att rättfärdiggörelsen icke sker genom tillräknelse utan genom en verklig anammelse och ny födelse i tron, bevisas af Pauli utsaga i Rom. 5: 19: »Såsom genom en

människas öfverträdelse (men icke för en människas öfverträdelses skull *imputative, utan transplantative samt verkligen och realiter i naturlig födelse)*, många äro vordna syndare *(men icke hållas för syndare utan att verkligen vara så)* — alltså äro ock många (icke *för* en människas rättfärdighets skull — utan —) *genom* ens rättfärdighet rättfärdige vordna *(genom födelse ofvanefter)*.

Såsom ett sammanfattande och otvetydigt yttrande af Molin må slutligen följande anföras: Man skulle väl kunna condescendera och icke bry enfaldiga själar om sättet, hvarpå Gud förlåter synderna, antingen af sin outgrundliga barmhärtighets rikedom utan någon satisfaction — eller i afseende på Kristi s. k. opus meritorium, allenast man i sanning finge syndernas förlåtelse och nådens ande i sitt hjärta beseglad och allvarligen omfattade den till saligheten såsom det enda hufvudstycket oundgängliga korsets och helgelsens trånga väg i Kristo Jesu. Men som man med bedröfvelse måste se, att de allra redeligaste själar varda genom denna falska tröst om saligheten för Kristi förtjänsts skull af den listige fienden mångfaldigt dårade och tillbakahållna, så kan man icke längre med Paulus, judarne till behag, låta raka sitt hufvud, den det gör, han må se till, huru han det gör. Man hafver fördenskull måst erkänna och påstå, att den sina synder bekänner och genom Jesu Kristi förlossnings kraft öfvergifver, han får syndernas förlåtelse af Guds oförtjänta nåd och mildhet, hvilkens väsentliga karaktär och egenskap det är att förlåta missgärningar, öfverträdelser och synder, och hvilket sitt trofasta och försonliga hjärta han i Kristo Jesu utbredt och förklarat för hela världen.»

Jämte de nu behandlade frågorna kommo helt naturligt åtskilliga andra under denna process till tals, ehuru de ej intogo den dominerande ställning som de föregående. Dock torde i korthet ännu böra angifvas Molins tankar om

Sakramenten, kyrkan och lifvet efter detta.

Af den position, som Molin intog i det hela, följde med nödvändighet, att allt som ställde sig fram såsom yttre medel

för uppnåendet af förbindelsen med det öfverjordiska, med Herren Kristus, skulle mer eller mindre skjutas åt sidan. Själen hade ju redan genom ett djärft språng knutit ett omedelbart, innerligt och förnimbart band med himmelen, och det var i känslan däraf som allt, hvilket hade karaktären af något yttre, kom att intaga en underordnad plats.

Molin säger: »Vår Frälsare har för sina trogna insatt öfningar (= sakramenten), som utgöra en motsvarighet till det invärtes, som han själf i dem ville verka genom sin Ande, och som skulle leda dem därhän, att låta honom hos sig utföra sådant. Alltså var *dopet* en handling, hvarigenom Herren ville antyda, huru vår gamla människa skulle helt och hållet blifva begrafven i hans död, i gemenskapen af hans lidande och död i tron, och dagligen en ny människa uppkomma och uppstå, som i rättfärdighet och renhet lefver inför Gud. Sådant kan omöjligt fullbordes i och med dopets förrättande, utan kan ha påbörjats förut, eller påbörjas under eller efter dopets mottagande.

Likaså är *nattvarden* tydligen insatt till Kristi åminnelse för att erinra själarne, att han är det lefvande brödet, hvilket de som i tron öppna sina hjärtan och hjärteligen därefter hungra, kunna njuta så väl under, som före och efter sådan utöfning...

Dock är jag icke emot det närvarande bruket att barn döpas, blott så att vid mognare år, då de kommit till förstånd, dopets ändamål och vikt blir dem allvarligt föreställd... så måste ock de, som begå nattvarden, beflita sig om en allvarlig bot och tro, så framt de ej vilja göra sig skyldiga till den domen att blifva ansedda som föraktare af Herrens lekamen, som i nattvarden blir dem föreställd, huru den skall med trons mun af dem åtnjutas.»

Klart är, att Molin vid sina tankar om *kyrkan* närmast fattade henne i sikte från den inre, förborgade sidan, såsom en communio sanctorum et vere credentium. Härom finnas många yttranden hos Molin, som synas vittna om klar och sund blick för förhållandena. Något må anföras: »Öfverhetens goda mening att låta stifta kyrkor och underhålla kyrkotjänare är visserligen att lofva, i det den därigenom vill bringa

sina undersåtar till Guds kännedom och hällre vill tåla en kristlig än en okristlig gudstjänst i sitt land. Det är också icke utan, att därigenom en historisk och kateketisk kunskap bibringas ungdomen och det eljes dumma och barbariska folket, hvarvid vi dock icke neka att enfaldiga och oöfvade sinnen ofta icke äro så intagna af falska idéer och preconcepter och det därigenom hos dem är lättare att bringa dem till en allvarlig kännedom och kärlek till sanningen. Emedan nu detta öfverhetens goda verk understundom, ja esomoftast, råkat illa ut, så att sådan betjäning fallit i otvagna händer, så har man också, ej allra minst i våra dagar, att söka Guds gode Andas ämbete endast inom sådana skrankor, eftersom också vår Frälsare själf icke ville förbjuda andra, som icke vandra med honom, att predika i hans namn och utdrifva djäflar; såsom ock hans apostlar gärna upptogo dem, som talade med nitisk ande. Så bör då ingen, som har Gud för ögonen, däraf att han befinner sig i en sådan ställning och fått öfverhetens utvärtes kallelse till prästämbetet, kunna sluta därtill, att han är den man, som är en efterträdare till de heliga apostlarne och en Guds utsände, ty det frågar sig, om icke en sådan kan göra sig till en sådan förrättning oduglig, ovärdig och oskicklig, och hvad skall då hans yttre kallelse kunna hjälpa?

Vill då en sådan fast hålla därpå, att den yttre ställningen nödvändigt förer med sig ett sådant prerogativ, så fråga vi, om icke bland papisterna, ja ibland turkar och hedningar sådan ordning finnes. Och ville man därpå invända, att sådana ju dock icke predika Guds ord rent, så är det just hvad vi säga, att det nämligen kommer därpå an, om man predikar Guds ord rent, klart och oförfalskadt. — Vi vilja icke uppehålla oss med vidlyftig framställning, hurusom det med den utvärtes kallelsen till predikoämbetet nu går annorlunda till än i apostlarnes tid, ty det är hvar och en bekant, att man icke har afseende på, om personen i fråga känner Herren Jesum eller icke, utan blott om han är bevandrad i vetenskapliga studier eller icke. Man säger, att man kan ej skåda in i människors hjärtan, men om man icke är i stånd att pröfva människors hjärtan, som blifva tillsatta till ett sådant ämbete, huru kan man då med rätta utgifva sådana för rätta af Gud

kallade tjänare? Måste det då icke falla åhörarne själfva till att pröfva herdarne och hålla sig allena till dem, som de kunna erkänna för Guds tjänare? Läto icke apostlarne sina åhörare full frihet att jämföra deras predikan med Guds ord? Hvarför skulle man då nu fråntaga åhörarne det, som tillkommer dem såsom förnuftiga människor, nämligen att se med egna ögon? Men lögnen skyr alltid ljuset, och därför få åhörarne med förbundna ögon blott tro, att deras lärare, hurudana de än äro, måste vara sanningens budbärare. Det är ganska märkligt, att ehuru Paulus insatt lärare och tjänare, så bjuder han dock allvarligen församlingarne att pröfva andarne och icke tro hvar och en ande. Men nu vill man icke låta pröfva sig, utan allt som talas från predikstolen måste vara, såsom vore det taladt från höga himmelen, och de stackars människorna få icke sätta det på något prof, ty det vore, menar man, att icke sätta tro till Guds ord. Nu tillstås det dock, att då en ordentligt tillsatt lärare lärer emot den antagna läran och ordningen, så blifver hans ämbete oriktigt och falskt, och hans ordentliga kallelse skulle icke gifva en sådan falsk lära i ämbetet någon kraft. Så erkännes det dock, att den yttre ställningen ingalunda gör ämbetet, utan en rätt andlig författning i lära och lif först befordrar den yttre ställningen till sitt ändamål. Hvar och en inser då, att man icke af den yttre ställningen kan berömma sig af att vara Kristi tjänare, utan att en helt annan fullmakt och insättning måste därför uppvisas, nämligen att de skola inför allas samveten kunna bevisa sig såsom uppriktiga evangelii tjänare och trogna sanningens vittnen.»

Läran om *apokatastasis* omfattades med förkärlek af pietisterna. Man skulle då kunnat vänta, att Molin öppet slutit sig till denna lära, men så är icke fallet. Han uttrycker sig alltid mycket försiktigt i detta stycke. Dock vill han icke vara med om den uppfattningen, att människans öde för evigheten vore afgjordt med hennes utträde ur detta jordelifvet. Allra minst deras, som icke här haft tillfälle att fullt afgöra sig för eller emot Kristus. Intill änden, eller till domens dag, stode en möjlighet öppen för en förändring i själens tillstånd. Han

stöder sig härvid på den, såsom det synes, enda riktiga utläggningen af orden i 1 Petr. 3: 19 och 4: 6, enligt hvilken genom Kristi nedstigande till Hades ett verkligt tillfälle gifvits de döda till omfattande af evangelium. Häraf vill Molin sluta till att »den Allrahögste äfven i evigheten dömer efter mått, och att han bäst känner, huru han vill umgås med sina kreatur, så att han såsom en vis herde vet, att äfven med sin järnspira visligen föra dem i bet... Domen står till Gud, och det är det bästa, att vi med stor aktsamhet tala om hans domar.» — Det står för Molin mera som en fråga, hvilken icke fått sitt fulla svar, än som en fastslagen dogm, hvad öde månde träffa själarne efter skilsmässan härifrån. »Emedan det nu icke endast finnes svaga begynnare i tron och öfvade män, utan ock bland den enfaldiga hopen finnas många själar, som visserligen icke känna Jesus Kristus och hans kraft, ännu mindre genom hans döds kraft ha låtit rena sig från all andans och köttets besmittelse eller ha fulländat helgelsen i Guds fruktan, dock å andra sidan icke äro så alldeles gudlösa, icke förakta Guds nåd, utan merendels genom okunnighet blifvit tillbaka, så frågas det, huru den barmhärtige Guden skall göra med sådana själar, om de i sådant tillstånd skiljas hädan? 'Intet orent och obefläckadt skall ingå i det nya Jerusalem, och utan helgelse skall ingen se Herran.' Sådana äro nu väl både orena och befläckade, hafva antingen funnit en helt ringa början i tron, eller ock icke hunnit till någon särdeles verksamhet däri, men åter ha de icke i sin enfald begått någon grof gudlöshet och orättfärdighet, utan fastmer låtit i sin umgängelse förspörja frid, redlighet och barmhärtighet, äfven om de icke bortlagt köttets befläckade klädnad och tvått sig rena i lammets blod från kärleken till denna världen. Det frågas då, hvad skall Gud göra med sådana människor?» — Här stannar Molin, såsom så många andra med honom, inför ett frågetecken. Dock där bakom skymtar merendels för honom fram en ljus förhoppning till Guds kärlek och barmhärtighet, som icke »skall underlåta att göra det yttersta för hvarje människosjäl, som icke frivilligt förhärdar sig.»

Molins teologiska position, hans karaktär och personlighet.

Af hvad nu anförts rörande Molins åsikter framgår tillräckligt, att han i mångt och mycket afvek från vår kyrkas lärosätt och icke häller haft syn för betydelsen af hennes egentliga principer. D:r Alstrin har kallat honom en discipulus Dippelii, och detta säkert med viss rätt. Molin har själf erkänt, att han studerat Dippels skrifter, som denna tid gjorde ett visst intryck äfven i Sverige. Molin var dock en alltför självständigt tänkande person för att blindt svärja någon mästares fana, hälst han ock på många ställen talar om faran att gå till människor och hos dem söka lärdom i stället för hos Gud. Af den sarkastiska hånfulla tonen i de Dippelska pamfletterna märkes hos Molin för öfrigt ej ett spår. Att inordna honom bland de genuina pietisterna af Speners och Franckes skola är trots all öfverensstämmelse ej heller möjligt. Han delade icke deras förkärlek för konventikelväsendet, liksom ock hans teoretiska åskådning i mycket afvek från deras. Snarare skulle man vilja gifva honom en plats bland den s. k. mystiska riktningens kristna, hvilka vid denna tid utan yttre sammanhållande band lefde spridda här och där såsom de stilla i landena och förde den inre personliga kristendomens och världsförsakelsens talan. Man tänke på sådana personer som Gottfr. Arnold, Poiret, Madame Guyon och andra. Deras mission har helt säkert varit af sin betydelse för kyrkan, ehuru de mot henne i så mycket kommo att uppträda såsom anklagande vittnen, hvaraf ock deras så ofta tragiska öden finna sin förklaring. Man må väl vid deras bedömande ej anlägga en senare och lugnare tids rättläriga måttstock utan komma ihåg, att det låg i de historiska förhållandena att »mot en ensidig uppfattning af kristendomen såsom försoningsmedel sattes en lika ensidig uppfattning af henne såsom etiskt-religiöst förnyelsemedel». Hvad Molin särskildt beträffar, synes det höjdt öfver allt tvifvel, att han varit en innerligt religiös person med vida öfvervägande positivt kristliga syften. Den frågan må därför lämnas öppen, om icke de kyrkliga myndigheterna gjort för sakens egen skull bättre i att låta honom fortsätta att, låt

vara ensidigt, predika »om bättringen och att människan utan den ingen del äger i Kristo», än att drifva saken dit de gjorde. Världsliga domare, åtminstone flertalet af dem, som kommit med Molin i närmare beröring, hade fått en annan och bättre tanke om honom.[1]

Att säga något särskildt om Molins karaktär och person kunde synas öfverflödigt efter de många anföranden af honom, som i det föregående blifvit citerade och hvilka tillräckligt utvisa hans sinnesart, om icke de ofördelaktiga omdömen om honom, som af historien upptagits, syntes oss behöfva korrigeras. Han skall ha varit »en högfärdig och i sig själf förälskad människa», det är det enda, som om honom i detta stycke förmäles.[2] Omdömet härstammar från pastor Murräi vid tyska församlingen i Stockholm, utsedd prästerlig deputerad vid konferenserna med Molin hösten 1737. Dock prästerskapet var i dessa strider själf anklagande part, och huru svårt har det icke i alla tider befunnits vara att afgifva opartiska omdömen om teologiska motståndare.

Mera tungt vägande måste vi därför anse de yttranden vara, som kommo från annat, mera objektivt håll, så t. ex. det ofvan anförda från hofrätten år 1734, där Molin framställes som en »böjelig yngling, kvilken i denna religionssak gärna skulle låta säga sig».

Emellertid, att söka göra honom till något helgon är icke vår mening. Att han hyst en orubblig tillförsikt till sin uppfattnings riktighet och dess gudomliga berättigande, framlyser öfverallt, och att detta föranledt honom till skarpa utfall mot sina motståndare, kan ej nekas. Vid sidan däraf gå dock så många rörande yttranden af hans barnsligt-ödmjuka ställning till sin Gud, inför hvars ögon han ville vandra och för hvilken Herre han ville stå eller falla. Några sådana må här till sist anföras: »Jag hafver inför Guds ögons bepröfvande beslutit att på ingen människas person se och ingen människa till viljes tala, emedan hvar jag det gjort, kunde hända, att min

[1] Se biligan 1.

[2] Cornelius: Sv. kyrk. hist. efter reformationen II: 67. Henning: Dippelianismen i Stockholm s. 121.

Skapare inom kort förkastade mig. Det är mig ock i afseende på min person en ringa ting, huru jag härutinnan af människor ansedd och dömd varder, jag har ock lärt, att icke en gång döma mig själf, men jag underkastar mig af allt hjärta Guds dom, inför hvars ögon intet orent kan bestå. Dock kan jag berätta, att jag af naturen har en ganska blödig, försynt, ja slät natur, men sedan jag lärt att i Guds och vår af honom skänkta tillflykts brunn, Jesu Kristo, endaste tillgången är till all dygd och förträfflighet, så utgjuter jag för honom mitt hjärta med oskrymtad åstundan, den han känner, att finnas vara ett käril för hans nåd och närvarelse med försäkran, att han icke kan vägra barnen brödet eller gifva dem istället en sten... Jag kan med sanning säga, att det icke var så litet, utan förorsakade mig mycken kamp och strid att åsidosätta den förmån, heder och uppkomst i denna världen, som jag kunnat förmoda, där jag förblifvit vid den antagna meningen i läran, kunnandes väl se förut, huru mycket lidande jag skulle komma att utstå för dessa meningars skull.»

Hvilken samvetsgrann ställning Molin intog till sitt jordiska arbete kan man se af följande: »Jag kan i sanning till Guds lof bekänna, att mina timliga sysselsättningar ha utfallit till välsignelse och tillfredsställelse för de människor, med hvilka jag haft att göra, men detta blott så vidt jag därvid förnekat all nytta, ära och fördel, som jag däraf kunde skördat, och af hjärtlig kärlek och i stilla enfald gått mina medmänniskor till handa. Så fort åter timliga afsikter och fördelar därvid velat blifva driffjädern, så har min nådige Gud låtit allt mitt arbete gå baklänges, om jag än därvid användt mera flit och sorgfällighet, till dess jag åter helt fallit min käre Gud till, och af hjärtat varit tillfreds att blott inhösta skam och skada af allt mitt arbete, därför att jag utom honom sökt frid, världslig och köttslig maklighet, då det ock snart slagit om och lyckats till en sådan välsignelse, som endast tron förmår se, då man i ringa ting, när Gud så vill hafva det, sår, och däraf ser en gudomlig fördel och nytta för sig och andra uppspira. Så kom jag år 1732 in i en handel, då jag icke allenast måste hålla handelsböckerna utan ock om dagarne fick sköta hundrade små förrättningar och bestyr. Då

jag nu släpat därmed i 14 dagar, blef jag i mitt sinne så förströdd, att jag alls ej visste, hvar jag var hemma. All min forna sinnesfrid var borta. Då tänkte jag: hvad, huru skall härmed utfalla, det är ju världen, som du måste tjäna; du kan ju bruka dina krafter, som tillhöra Gud, på bättre ting och lämna detta åt dem, som sålt sig åt världen. Gud kan ju rikligen gifva dig ditt bröd på ett annat sätt, ja, du måste bort! Alla dessa öfverläggningar voro nu visserligen helt riktiga, men där fattades dock en liten fråga: Herre Gud, huru vill du, att jag skall göra? Men jag fick till svar: du skall blifva kvar. Jag förundrade mig visserligen öfver ett svar, som så lopp emot mina egna bästa tankar, men hvad var att göra? Jag fann ingen undanflykt utan replicerade blott: Herre Gud, vill du att jag skall blifva kvar här, så måste skulden blifva din, om jag här fördärfvas. Men jag kan inför Gud, som mig känner, betyga, att från den stunden all mångfaldighet ej var i stånd att förströ mitt sinne eller draga mig ur Guds närvaro och frid, tills jag åter begick någon otrohet, fast jag väl kunde ha underlåtit det. Därför må ingen förebära sina världsliga omständigheter, att han icke kan komma och vandra med Gud. De världsliga tingen blifva ju gudomliga, när man förelägger Gud dem och däri fullbringar Guds råd och vilja.»

Molins arbete kom ock att hufvudsakligen bestå i annat än det, hvartill hans egentliga kallelse dref honom. Han säger: »Ända från mina späda, oförståndiga barnaår har jag i mitt inre förspott en ovanlig dragning att vara andra själar till uppbyggelse, hvaraf jag ock blef föranlåten att redan vid 14, 15 år inhämta någon kunskap i lappska språket och däri också verkligen profiterade, så att det blott felades öfning och vana, i akt och mening att utgå till lapparnes förmaning, hvartill jag ock 1726 hos ven. konsistoriet mig anmälde.»

Molin var ock väl bekant med sina brister och skydde ej att förödmjuka sig, där hans samvete det bjöd: »Jag har väl erfarit och maste dagligen erfara det, hvad möda, vaksamhet och aktgifvenhet det kostar att hålla sina tankars brusande vågor i tygel, hvilket för mänsklig förmåga är och blir en omöjlig sak, till dess, då man liksom utan frukt utarbetat alla sina krafter, den omsider kommer, som näpser vinden och haf-

vet, så att det varder lugnt. Det kan då väl ske, att i tal, umgängelse och skrifter det insmugit sig, som icke ensamt är ett Guds verk. Hvarför jag i djupaste soumission anhåller, att om något i mina skrifter skulle befinnas hafva en så oädel härkomst, det af det tålamod och öfverseende, hvarmed man skall betrakta sina medmänniskor, nådigt måtte lämnas ur ögonsikte.»

Ernst Bergman.

Bilaga 1.

a) *Assessor Linderstedts yttrande vid utslaget i Svea hofrätt juni 1738.*

Vid förhöret inför d:r Arnell ha inga andra frågor blifvit moverade än allenast den frågan om Kristi tillfyllestgörelse och förtjänst för våra synder i vår stad och ställe, och emedan allt det, hvari Molin ifrån vår ortodoxi differerar, har denna question till sin grund och fundament, varandes hans satser icke något annat än påföljd af densamma, som af sig själf förfalla, om frågan bejakas, men tvärtom, om den förnekas, hvilket Molin så till vida gör, att han säger sig icke finna något Skriftens ord, som bestyrker Kristi lidande för oss så absolute, som han förmenar våra theologos bemälta lidande uttyda, då det efter hans mening kunde tjäna till en syndamantel, utan att fördenskull Kristus är vorden i köttet uppenbarad, emedan vi voro syndare, hvilkas synder verkligen blifvit honom pålagda, att öppna oss vägen till saligheten, så vida vi ipso actu göra oss af hans lidande delaktige; att ställa oss hans exempel till efterrättelse och föresyn, i anseende hvartill det rätteligen skall sägas, att Kristus för vår skull och till vår nytta lidit och dött — i anledning af denna fråga är Molin vordet föreställdt 1) om Kristus vore en syndare, hvartill han svarat nej; 2) om Kristi frestelser voro synd, hvartill han ock svarat nej; 3) om frestelser i gemen och som ske hos oss vore synd, hvilket han jämväl förnekat; och är detta ett kort innehåll af allt det, som

vid sista förhöret blifvit med Molin ventileradt. Men Molin har icke heller af dessa prästmän sig säga låtit, så att han genom deras admonition och undervisning funnit sig vara öfverbevist det vara orätt, som dess satser innehålla, utan står Molin ännu vid sina meningar fast, och har ej velat någon af dem återkalla. Det ankommer fördenskull nu på kongl. hofrättens utlåtande, huru Molin bör anses och dömas. Jag har ej funnit af actis, att Molin far vilse data opera, utan att han följer sitt samvete, och fastän hans samvete uti vissa satser kan vara erronea, så finnes orsaken därtill vara, att han af Dippels skrifter är förförd, oaktadt han i allt påstår, det han efter Guds ords föreskrifter rättar sina begrepp i trons saker. Mig tillkommer icke såsom domare att gå in i de mellan Molin och prästerskapet förehafda kontroverser, efter som den himmelska sanningen är det dyra anförtrodda godset, hvilket isynnerhet prästerskapet, hvars läppar skola bevara läran, böra i ett godt samvete bevara, samt genom hälsosam lärdom förmana och öfvervinna dem, som däremot säga. Men som den kristliga öfverheten är en Guds tjänare och custos utriusque tabulae, så åligger det jämväl öfverheten att härvid lägga hand och i redlig afsikt bruka den allvarsamhet, som pröfvas nödig att hämma villfarande meningars inritande, att de ej måtte fräta omkring sig såsom kräftan, så att brachium seculare bör i sådana ärenden göra predikoämbetet allt möjligt bistånd, dock bör sådant ske med ganska sorgfällig försiktighet, nämligen det en noga åtskillnad göres inter seduetos et seductores; de förra håller jag före böra tåleligen lidas, men de senare, om de ej låta rätta sig, när de äro varnade, utan söka att utsprida sina satser, böra till undvikande af förargelse extermineras. Och oansedt heresis icke är något delictum directe politicum, emedan det icke kan bevisas vara emot conscientiam rectam och icke har agenda immediate pro objecto, dock likväl, då någon hafver en villfarande mening, som strider emot den rätta läran, och förmenar sig göra Gud en tjänst därmed, att han besmittar flera med densamma, och det mot öfverhetens stränga förbud, så är det klart, att heresis indirecte et per consequentiam ej kan undgå att vara af delicto. Huru vida detta till Molin kan appliceras, vill jag nu öfverväga. Uti

Consistorium har Molin på tillfrågan tillstått, att han läst Dippels skrifter. Consistorium erkänner själf uti sitt till hofrätten aflåtna bref, att Molin är af dem vorden förförd, men att Molin sökt förföra andra eller sina samvetsmål utsprida, däruti finner jag honom icke vara öfvertygad, ty hvad hans latinska skrift angår, så har han densamma, uppå d:r Schyllbergs begäran uppsatt och till honom afgifvit, hvilken mot Molins vilja samma skrift uti Consistoriet inlefvererat och henne ryktbar gjort. Och gör en studerande yngling bäst, när han hos sig finner samvetsmål, att gifva sådant sina lärare och docentes tillkänna, som böra honom på rätta salighetens väg undervisa, hvarigenom en sådan villfarande människa ej kan sägas några sina satser utsprida. Denna skrift, som Molin författat, har Consistoriet till hofrätten insändt, af hvilken de präster, som blifvit anbefalda Molin att undervisa, fått part. Under allt detta har Molin agerat passive et defensive och därvid svarat den honom frågat. Det är fuller visadt, att Molin inför Consistoriet tillstått, att han verterat sin latinska skrift på svenska och samma version lemnat till direktören Svebilius, men det kan jag ej anse som något utspridande eller att han därmed Svebilius förfört eller sökt förleda, efter han endast på hans begäran lemnat honom af skriften part. Varandes han icke öfvertygad att uti predikningar hafva förebragt något af sina irriga satser, utan betygar han, det han alltid afhållit sig från stridiga meningars anförande, ej heller har han sina satser förebragt i samkväm, fast Consistoriet förmäler sig hört annat berättas, hvarpå dock intet skäl mot Molins förnekande finnes. Denne Molin har nu en lång tid suttit i arrest efter höga öfverhetens befallning. Härvid har icke höga öfverhetens afsikt varit att vara en härskare öfver hans samvete eller utaf denne sin undersåte fordra en tvungen bekännelse, utan att genom ett sådant incommodum gifva honom anledning att eftertänka, om ej någon inbillad klokhet eller äregirighet bragt honom uti villfarande meningar, särdeles som många, såsom uti allt annat, så ock uti religionen, vilja vara nymodiga. Detta incommodum har syftat icke allenast på Molin, utan ock på andras nytta, att de därigenom måtte blifva afskräckte att af någon lättsinnighet göra mot conscientiam rectam. Men ehuru-

väl Molin än ej låtit rätta sig, så är det extra controversiam, att terminus gratiae räcker så länge som terminus vitae, varandes med en människas omvändelse en ganska öm och angelägen sak, som ingalunda låter göra sig vid ett eller annat förhör uti Consistoriet ej heller genom åtskilliga af prästerskapet skedda admonitioner, utan fordras ofta många år därtill, ja ofta hela ens lifstid, allt som Gud ger sin nåd därtill. Så hoppas jag ock, att samma Guds nåd blir verkande i Molin, att han sig omvänder ifrån sina villfarelser, eftersom ingen terminus gratiae är satt ante terminum vitae, och den som annat statuerar, han nekar eo ipso universalitatem gratiae divinae och förminskar universalitatem meriti Christi ejusdemque efficaciae, tvärt emot det som står 1 Tim. 2, v. 6 och 1 Joh. 2, v. 1, 2.

Alldenstund jag således med intet skäl kan anse Molin för den, som mot lag och Kongl. Maj:ts nådiga förordningar sökt utsprida sina samvetsmål och fattade meningar, då denna religionssak icke blifvit publik på annat sätt, än att Molin på begäran communicerat sina meningar med dem, som bort honom undervisa, af hvilka d:r Schyllberg genom angifvande gjort saken kundbar. Fördenskull kan jag icke för min del finna, att Molin sökt sina satser att utsprida och andra därtill förleda, hvarför är jag af den meningen, att medan hans Kongl. Maj:t har låtit sätta Molin i förvar och arrest till den ändan att förtaga honom tillfället sina satser att utsprida och andra därmed förföra, och Molin nu utlofvat att vilja sina samvetsmål för sig behålla samt afhålla sig från all disput, vill ock afstå från sina satser, när han kan finna sig uti sitt samvete öfvertygad, hvilket jag ock genom Guds kraftiga nåd förmodar ske, det kunde fördenskull hans Kongl. Maj:ts nådiga godtfinnande hemställas, om icke Molin må utur sin arrest lösgifvas, dock med den beting och villkor, att han på intet sätt söker sina satser och meningar ibland andra och uti samkväm att utsprida, utan sådant endast för sig behålla och ingen förargelse förorsaka eller därigenom gifva anledning till någon rubbning i vår kristliga tro, och där han annorledes sig förhåller och befinnes sina satser utsprida, det han i den händelsen åter må sättas i förvar och efter religionsförordningarne dömas. Jag kan ej finna, att Molin malo proposito hyser sina

meningar och mot conscientiam rectam är hos sig öfvertygad, att han har orätt, hälst han ej nu hvarken genom den uti några år honom ålagda arresten ej häller genom prästerskapets undervisning kunnat sig förändra, och jag förmodar, såsom ock hvarje rättsinnig kristen förmoda bör, att han kan blifva delaktig af den Guds nåd, att han sig ifrån sina villfarande meningar omvänder och därmed afstår, därför ock Guds församling uti sin allmänna bön, liturgian, dagligen beder och förbön gör, som Gud alltså höra ville och alla förförda och vilsefarande igenkalla.

b) *Assessorn, friherre Oxenstjernas yttrande vid samma tillfälle.*

Som Molin sätter Kristus till vår salighets grund, sökandes allena och endast i honom all salighet, fastän han så vida är skiljaktig från herrar Theologi, att han efter sin öfvertygelse i Jesu Kristo endast vill finna hans verkliga inneboende till lif och gudaktighet, nekandes någon tillräknad rättfärdighet hafva rum eller af Skriften kunna bevisas, och vid de med honom skedda förhören icke finnes med Skriften blifvit öfverbevisad och öfvertygad om sin menings oriktighet, att jag kan anse honom för den, som mot bättre vett och samvete halstarrigt står vid sina meningar, han ej heller är befunnen hafva sökt utsprida dem eller vill andra därtill öfvertala, utan fastmer utlåter sig vilja innehålla med sina tankar och samvetsmåls omtalande för andra, alltså, och i anledning af skrifternas vittnesbörd, som säger, att hvar och en skall lefva sin och icke en annans, vare sig lärares eller conciliers tro, såsom ock af Kongl. Maj:ts bref till konungen i Frankrike af 1725, som innehåller, att den högste Guden allena tillkommer att regera öfver samvetena, hvilka af människomakt hvarken böra eller kunna tvingas, — alltså fordrar min skyldighet att i underdånighet hemställa, att Molin får lämna arresten med åtvarning att icke utsprida några tankar eller meningar stridande mot den evangeliska läran.

c) *Assessoren Roselii yttrande vid samma tillfälle.*

Studenten Molin är icke öfvertygad hafva sökt sina villfarelser till de enfaldigas förargelse och förförande kunniga

göra och utsprida, utan då han därom af vederbörande blifvit tilltalad, förklarat, hvad grund han för sina meningar förmenar sig hafva, hvilket i så beskaffad sak icke för något utspridande bör anses, och han själf väl förklarat sig vilja innehålla med all polemik eller sina satsers omtalande för andra,... så bör han frikännas.

Bilaga 2.

Ur Högsta Domstolens Protokoll för den 1 dec. 1738.

Till jämförelse med hofrättsassessorernas frikännande yttranden må här intagas tvänne mera utförliga anföranden ad protocollum, som vid sakens slutliga afgörande i Högsta Domstolen fäldes af riksråden Grefvarne Cronstedt och Gyllenborg, med hvilka de öfriga riksråden i hufvudsak instämde.

a) *Grefve Cronstedt:*

Om Molin behölle sina villosatser för sig allena utan att upptäcka dem för andra till deras förledande, så kunde han blott för sådana sina meningar in foro humano icke straffas, utan brottet, hvarför de med villfarande läror behäftade personer efter världslig lag och religionsstadgarne näpsas och straffas, består däruti, att de utan att låta rätta sig, genom sina fördärfliga villosatsers framhärdande författande och utspridande till de enfaldigas förargelse och förförande oroa Guds församling och förstöra den allmänna roligheten. — Molins försvenskande af sin latinska skrift är efter hans eget tillstående afgifven till aflidne direktören vid Löfsta bruk Svebilius och brukspatron Ström, hvilket först utmärker Molins åhåga sina villfarande meningar skriftligen å vårt tungomål för annat folk att kungöra och utsprida, hafvandes man orsak att presumera, det samma förföriska skrift kunnat således komma utur den ena handen i den andra och därigenom till fleres kunskap.

Han har icke velat rätta sig efter Consist. saktmodiga uppmaningar, han har ock oaktadt Consist. till honom skedda

förbud att ej få predika icke dess mindre sådant motbrutit och sig fördristat att sedermera predika vid Vellinge bruk. — Har visat mera fräckhet och egensinnighet att envist förblifva vid det irriga, som han en gång fattat, än foglighet och kristlig böjelse att med uppmärksamhet åhöra och till sin rättelse emottaga trogna och välmenande lärares helsosamma undervisning. Hans berättelse om sitt samtal med Alstrin, uppsatt nyårstiden 1736 är så ställd och utförd, som Molin skulle vid detta tillfälle mera varit docens än discens och snarare informator än informandus, som synes skäligen gifva den presumtion, och Molin ej utan list velat gifva andra om detta samtal emot Alstrin en vidrig och för de enfaldiga förledande impression. Han påstår samma berättelse vara ganska fullkomlig, ändock med skäl tros och tänkas bör, att Alstrin med större sorgfällighet och vidlyftigare undervisning, än samma Molins berättelse innehåller, dess villosatser förelagt och honom därvid ömsinta förmaningar gifvit. Molin har icke blott under muntligt samtal berättat sina vänner hvad samma skrift innehöll, utan ock lämnat några af dem tillstånd att läsa själfva skriften och taga den till sig, hvarvid han velat förebära, att han ej gifvit dem lof däraf taga någon afskrift, men dock vid nästberörda förhör i nedre revisionen sig därjämte utlåtit, att om det hade skett, så vore det ingen missgärning. — Detta är nu ett klart bevis emot Molin, att merbem. hans skriftliga berättelse om dess samtal med d:r Alstrin är genom hans förvållande blifven här i staden kundbar och utspridd. Han har ock i hofrätten förklarat sig vilja förblifva vid sina högst skadliga meningar de satisfactione Christi samt förklarat sig hvad därom och angående artikeln de justificatione nostra uti den i vår evangeliska församling antagna confess. august. läses, ej kunna för riktigt antaga såsom ock i gemen yttrat sig, det åtskilligt i samma confess. funnes, som vore emot Guds ord stridande.

Af actis är väl ännu icke kunnigt, att flere än fören. Svebilius och Ström undfått hans skrift, dock må väl skäligen kunna tros, att den såmedelst i fleres händer kommit. Och ehuruväl Molin inför Hofrätten sig yttrat, det han ej ville förbemälde sina villosatser för andra upptäcka eller utsprida, så

kan man dock i anledning af hans förra förhållande och sinnesart ej trygga sig vid ett sådant hans yttrande, också stridande emot hans villosats, att om han finge omedelbar befallning af Gud, så ålåge att sådant uppenbara, vore det än på torget, hvarför han ock i hofrätten förklarat, att han endast ad interim hade afstått med dess satsers kungörande, så att fördenskull skälig fruktan är, det Molin, så länge han är af slika irriga meningar intagen, skulle lämnas på lös och ledig fot här i riket, han då under en sådan sin frihet ej underlåta skulle intrycka hos andra enfaldiga och dem, som i tron svaga äro, sådana skadliga villfarelser. — Öfver hans samvete kan väl ingen mänsklig hand utan Gud allena härska, och således för sina meningar, så länge han dem hos sig allena hyser, är han Gud allena ansvarig, därutinnan han står och faller sinom Herre. Men att slika villfarande ej måga med sitt gift smitta andra och genom sin falska lära skada enigheten i religion och stat i landet, det åligger högsta öfverheten att draga trogen omvårdnad före, att sådana turbatores genom lagens tvång utur stånd sättas att kunna andra rikets undersåtare med sig förföra samt oro i riket därigenom förorsaka.

b) *Grefve Gyllenborg:*

Att Molin hyser villfarande och vår salighetsgrund rent af kullslående meningar är otvifvelaktigt, men att han dem sökt utsprida kan jag med hofrätten ej finna honom just alldeles vara öfverbevisad, hvarföre och sedan hans i hofrätten gjorda utfästelse att vilja sina villosatser på intet sätt utsprida samt begärt tolerance, jag icke skulle hafva haft något betänkande att angående Molin bifalla hofrättens underdåniga utlåtelse, men som han sedermera uti nedre revisionen utlåtit sig tvärtemot sin i hofrätten gjorda utfästelse, så att man ingalunda kan sig vid densamma trygga, utan det säkert står till att befara, att han sina fördömliga meningar lärer androm meddela och dem sålunda söker förföra, fördenskull är jag af den underdåniga tanken, att en så skadelig lem i vårt fädernesland måtte därifrån söndras och sändas ur riket...

En teologisk strid under frihetstiden.

I korrespondenser mellan litterärt intresserade män under åren 1769—1772 finner man den uppseendeväckande striden mellan två af samtidens lärdaste teologer, lektor Anders Knös i Skara och prosten Petrus Munck i Lund, flerfaldiga gånger omnämnd. Då denna polemik mig veterligen ej i den tryckta litteraturen — om jag undantar några rader i Svenskt Biografiskt Lexikon (art. Knös och Munck) — blifvit behandlad, kunna måhända några meddelanden härom vara af intresse, mindre för själfva stridsämnet, hvilket nu helt säkert ej äger samma förmåga att uppelda sinnena som för halftannat århundrade sedan, än fastmera såsom ett bidrag till kännedomen om de båda stridsmännens personligheter.

Lektorn och kontraktsprosten Anders Olofson Knös i Skara var en af samtidens ädlaste män och flitigaste författare på det teologiska området. Han började sin bana som ifrig Wolffiansk filosof, men kände sig snart mera dragen till det teologiska studiet, lät prästviga sig och ägnade sig sedermera helt och hållet åt dylikt skriftställeri. Hans största och viktigaste verk är, som bekant, hans *Institutiones theologiæ practicæ 1768*, ett arbete, som väckte stort uppseende, icke blott i Sverige utan äfven i utlandet. Den 24 febr. 1769 skrifver Samuel Alnander till J. H. Lidén, som då, stadd på sin stora studieresa, vistades i Göttingen: »Känner man ännu den boken i Göttingen? Der borde hon bli känd och prisad. Men man läre i Tyskland och utomlands ej göra sig stort begrep om svenska theologer, åtminstone om de nu lefvande... Skrif-

ves det mindre hos oss, så tänkes det ej heller så fritt, så självsvåldigt som mångenstädes annars».[1] Emellertid blef den där snart känd, om ock i början ej så högt uppskattad, åtminstone skrifver Alnander 2 månader senare till Lidén: »Du skrifver om Knös Theol. Practica, att hon ej behagar Göttingenses, såsom ej i nog *smak* skrefven. Det må så vara, fast jag ej vet om Boken derföre icke må likafullt recommenderas». I alla händelser synas meningarna i så fall hafva varit delade, ty samma dag som Alnanders bref är dateradt, förekommer i Göttingische Anzeigen[2] en recension, som enligt hvad sedermera upplystes, var af ingen mindre än professor Walch, och som ger de amplaste loford åt Knös' bok, kallande dess författare en rättskaffens teolog, som ej blott har kunskaper och erfarenhet, utan äfven i sitt arbete går till väga med ordning, tydlighet och grundlighet samt äger en vidsträckt beläsenhet. I arbetets plan klandras väl ett och annat, men i det stora hela är recensionen ytterst välvillig.

Uti sitt nyss citerade bref underrättar Alnander vidare Lidén om »att Prosten Munck nyl. stigit upp och i Lärda Tidningen uppenbarligen antastat hänne (Knös' bok) och des författare, med all den hårdhet, som ej finnes utan hos en oförsonlig fiende». Den treåriga striden, för hvilken strax skall redogöras, hade då kort förut utbrutit.

Prim. teol. adjunkten och prosten, sedermera biskopen, Petrus Munck var till lynne och egenskaper mycket olik sin motståndare. Liksom Knös känd för stor lärdom, saknade han dock dennes oegennyttiga kunskapsbegär och framför allt hans flärdfria väsen. Han ägde en mycket hög grad af självkänsla och var därtill en myndig och häftig natur, mera fruktad än älskad. Alnander kallar honom »en både god och snäll man», men därom voro meningarna ganska delade. Som katederkarl förstod han att sätta sig i stor respekt på grund af sin slagfärdighet. »Genom sin manliga figur, alfvarsamma anlete, sin starka stämma, sin förmåga öfver språket och lätt-

[1] Detta liksom de följande citaten ur bref till Lidén är hämtadt ur den *Lidénska brefväxlingen* G. 151 på Upsala universitetsbibliotek.

[2] 1769 sid. 471.

het att tala, antingen afledde han sine vederparters uppmärksamhet från dessa egentliga status controversiæ, eller ock alldeles förbluffade dem, och i båda fallen blef han segrare», säger G. Wetter i Biografiskt lexikon.[1] Själf karaktäriserar han sig i detta afseende, naivt nog, i ett bref till Lidén. Den berömde orientalisten och resenären Björnståhl väntades till Lund,[2] och om denna händelse skrifver Munck: »Jag råkar snart den grufwelige Biörnståhl, som snart wäntas och lär med sine mänge Arabiska och lärdoms bewis uppwäcka en otrolig wördnad. Jag får gjöra, som jag 1755 gjorde med honom i Upsala, skräma honom med fingerade metaphysiska distinctioner». Och likväl var Munck 1769 professor i orientaliska språk.

Icke mindre betecknande för Muncks karaktär är hans uppställande af och svar på doktorsfrågan vid jubelfesten i Lund 1768. Han hade nämligen förut blifvit struken från doktorsförslaget och tog sig däraf anledning att uppställa frågan: »An ex præsenti studii Theologici statu de Futuris judicari possit incrementis» och besvarar denna fråga nekande, därvid anförande prästernas befordringssätt, särskildt »en mindre utsökt utdelning af theologiska hedersställen». »Orationen var visst löjlig att afhöra», säger Lidén, »ty det var en härlig likpredikan öfver theologien och den bittraste satir öfver de nu kreerade doktorer».[3] Alnander, som alltid är beskedlig i sina omdömen, anser (i bref till Lidén) orationen alltför satyrisk och lekande, i anseende till ämnet och tillfället.

Vare dessa smådrag anförda för att karaktärisera de båda antagonisterna. Deras lefnadsöden äro för väl kända att här behöfva framställas; jag öfvergår därför till själfva polemiken.

Med anledning af en utförlig och berömmande recension i *Salvii Lärda Tidningar* för den 2 mars 1769 öfver Knös' *Theologia Practica,* insände Munck tre veckor därefter till samma tidskrift ett svar, i hvilket han mot Knös' bok anmärker »en mindre nödig widlyftighet samt wissa meningar, om hwars beskaffenhet wåre Theologi torde närmare undersöka» samt att

---

[1] D. IX, sid 148.

[2] Som bekant kom han dock ej dit.

[3] Sylwan: Från stångpiskans dagar, sid. 115.

förf. »med nog hårda utlåtelser undersökt om flera nyare Theologers tankar och meningar». Men särskildt har det gått honom till sinnes, att Knös på några ställen kriticerat hans noter till den af honom utgifna öfversättningen af den danske teologen *Wöldickes Theologia Thetica.*[1] Med anledning häraf beskyller han Knös för att han »ej hållit rätta Statum Controversiæ; tillagt honom meningar, som han ej hafwer; ansett det för ogrundadt, som kan och bör förswaras; gjort sig skyldig til contradiction; ej är fri för logomachi och orda träta; trott det med den H. Skrift och wåra Symboliska Böcker wara stridande, som därmed öfwerenskommer; och ändteligen ej sett noga på sammanhanget i hans Noter, och efter Hermeneutiska Reglor jämfört det ena stället i Boken med det andra». Slutligen hoppas han, såsom han spetsigt slutar sin artikel, att Knös ej obenäget upptager, om han ej kan anse hans bok såsom den, hvarefter högsta domen i teologiska stridigheter bör fällas. Ännu är ej, tillägger han, barbariet så stort ibland våra öfrige herrar theologi.

På denna onödigt skarpa artikel svarar Knös 4 nummer därefter. Han tillbakavisar här i hofsamma ordalag Muncks beskyllning för »theologisk souverainitet», en beskyllning som endast tjänade att göra ens medbroder i läroämbetet förhatlig, och han anser sig ha samma rätt som andra teologer att vederlägga andras åsikter, då han ej kunde gilla dem; så hade äfven Munck flera gånger gjort. För sin egen del vore Knös ej af Muncks mening, att man hade någon skyldighet att försvara sina meningar, om man ej vore öfvertygad om deras riktighet. Sådant stämplade han såsom »litterär Pilatism».[2] Dessutom hade han ej polemiserat mot Munck utan blott yttrat sig mot »auctor notarum», som ju lika väl kunde vara Schnabel, då noterna ej voro signerade. Å sin sida förklarade han sig gärna villig att mottaga anmärkningar rörande sitt arbete; dock utbad han sig hellre »Practiska anmärkningar närmare

[1] *Marci Wöldicke Compendium Theologiæ Theticæ cum notis B. Schnabel insigniter auctis et emendatis studio et opera Petri Munck.* Lund 1760, 8:o. — Munck föreläste såsom teologie adjunkt i Lund 1769 om Wöldickes Compendium.

[2] Enligt Heumanns »De Pilatismo litterario»: »Hvad jag hafver skrifvit, det hafver jag skrifvit».

ledande till ändamålet, än at blifwa indragen i blott speculativa scholastiska orda-twister».

I hvad mån han fick denna önskan uppfyld, kommer det följande att utvisa.

I sitt nästa svar, som utkom några nummer senare, börjar Munck precisera tvistepunkterna, hvilka han i sitt första svar endast antydt genom att citera de ställen i Knös' bok, där han anser sig ha blifvit anfallen. Han beskyller nu Knös för att ha lagt honom till last förblandandet af *justitia legalis et evangelica*, ty, säger han, »att påstå en operatio eller activitas subordinata in conversione per vires Spiritus Sancti kan aldrig bli förswar för justitia legalis» och »commiscere justitiam legalem et evangelicam est hæresis, till hvilken ej finnes minsta spår i Noterne».

Vi hafva här det egentliga tvisteämnet. I förbigående må dock två andra punkter i Muncks svar beröras.

Den ena rör Knös' anhållan om *praktiska* anmärkningar. Detta föreföll Munck, som var en mycket ensidig teoretiker, såsom en orimlig begäran. »At afgifwa Practiska anmärkningar i Theoretiska Controverser, är Contradiction... Monne icke kunskap i Theologien är nödig? och monne den kan ärhållas utan Definitioner, Distinctioner, Termer, bewis och systematisk ordning?... Jag påminner mig här de Novatores, som förkasta alla Systemata Theologica, och tala endast om Praxis. Jag har märkt samma utlåtelser i Herrnhutiska skrifter...»

Detta senare yttrande tjänade icke till att stämma Knös blidare — och det var helt säkert ej heller anlagdt därpå. Också blef det ett nytt tvisteämne under stridens vidare skeden, hvilken af de två som var den störste kättaren: om Knös var Herrnhutare och om Munck var Synergist.

En annan punkt i Muncks svar vill jag ock fästa uppmärksamheten på, emedan den är betecknande för tidens sätt att uppfatta den litterära eganderätten. Knös hade, såsom vi sett, ursäktat sig med att han ej kunde veta, hvem som författat noterna till Wöldicke, Munck eller Schnabel. Härpå svarar Munck: »Herr Doctoren har citerat Editionen af Lund

år 1760. Däri har jag wäl behållit något af Schnabel; men som jag det approberat, så kunna ock Hans Noter anses för mina; ty annars hade jag dem utelemnat».

Med anledning af Muncks opposition mot Knös' fordran på *praktiska* anmärkningar, och sedan denne senare uppvisat, att han aldrig bestridt de teologiska systemens nödvändighet, ej heller nekat att »ljus i förståndet bör gå före praxis i wiljan», tillägger han: »att de, som äro werkeligen bekymrade och af hjärtat angelägne om sin salighet, wäl få förnimma, om de komma fort med egen activitet, ehuru den säges wara werkad af Guds Anda, eller på annat sätt, än at de gifwa sig sjelfwa Gudi, at deras omwändelse får blifwa et Guds werk, som ock Symb. Böckerna säga: in conversione homo nihil agit aut operatur, sed tantum patitur». Han har härmed formulerat själfva det egentliga ämnet för de båda teologernas polemik: *Om människans omvändelse.*

Den punkt, mot hvilken Knös i sina Institutiones (sid. 211, anm. g) företrädesvis vänder sig, var nämligen yttrandet i Wöldicke (sid. 181): An homo cooperatur cum Deo ad conversionem suam. R. Neg. contra Synergistas, quia mere passive se habet, et est in peccatis mortuus. Dist. autem inter conversionem transitivam & intransitivam... in hac operatur homo... subordinate, non viribus propriis, sed a Spiritu S. acceptis.»

I sitt svar den 31 juli utvecklar Munck ytterligare denna sin mening mot Knös' svar. Människan, säger han, är andeligen död och äger inga krafter att själf omvända sig, men så vida hon omvändes med bibehållande af sin fria vilja, såsom ett förnuftigt kreatur, finnes hos henne en activitas subordinata, som är henne gifven af Guds anda genom ordet. Gud omvänder således människan, så vida han gifver henne kraft till omvändelsen; men människan omvänder sig, då hon ej står emot Guds anda, utan emottager kraften, och brukar den uti upplysningen, syndaångern och tron. »Menniskan är ingen stock eller sten», tillägger han med användande af den gamla synergistiska liknelsen. *Passive* få vi krafter, men *active* tilllämpa vi dem.

Äfven i detta svar inflätar Munck åtskilliga skarpa utlåtelser, som gå ut på att visa, det Knös orättvist och hätskt

anfallit honom, och stämplar hans påståenden såsom »svaga inkast, hårda och okärliga beskyllningar».

Vid detta skede af striden uppträda två andra författare med sina resp. inlägg. En insändare i L. T. den 21 aug. som undertecknar sig *N.* står på Muncks sida och beskyller Knös för att sammanblanda omvändelsens *subjekt* och dess *modus* samt att öfverändakasta själens aktiva förmåga. Han tror, att Knös är svag i logiken och i otid börjat kontroversen samt lofvar att redigera alla argumenterna i syllogistisk form för att visa svagheten i hans argumentation. — På denna onödiga och enfaldiga artikel får insändaren svar den 30 november af en anonym, som, efter att hafva skämtat litet med *N:s* logiska ifver, söker att skipa rättvisa mellan de tvistande, dock utan att fördjupa sig i självfva tvisteämnet. Han anser att Knös gjort oklokt i att angripa Muncks noter till Wöldicke, men menar ock, att den senare ej hade bort taga så illa vid sig därför. Vidare ogillar han hätskheten i deras kontrovers och slutar med att förmana dem med apostelen Pauli råd: »at i ären ens til sinnes, lika kärlek hafwande, endrägtige, samhällige; at intet sker med kif eller fåfäng äro.»

Med detta svar var diskussionen mellan de båda insändarne utagerad. En vidlyftigare skriftväxling föranleddes af ett »Bref til Deras Högwördigheter Hr Doct. Andr. Knös i Skara och Hr Doct. Petr. Munck i Lund». Det är undertecknadt *Spectator*[1] och dateradt 10 aug. — Äfven denne författare sysselsätter sig mera med de båda teologernas stridssätt än med tvisteämnet. Hans bref är hållet i en skämtsam och lekande, något närgången ton, påminnande om de vanliga polemiska skrifterna under frihetstiden. Med rätta säger Munck om detta bref, att det intet bevisar, utan mest roar allmänheten med astronomiska och militariska expressioner. Sitt hån vänder förf. nästan uteslutande mot Munck, ehuru han, i likhet med de flesta, ogillar striden. Han liknar, med anledning af den s. å. observerade Venuspassagen, de båda käm-

[1] Med stöd af Apelblad uppgifver Bygdén (Sv. Anon. o. Pseudon. Lexikon) att under pseudonymen Spectator döljer sig *Magnus Orrelius*, en litteratör, som skref i alla möjliga ämnen och bland annat deltog i den lifliga polemiken om prästernas tionde. Jfr Apelblad: Anon. & Peudon. Sueciæ. Manuskr. å Ups. Bibliotek.

parnes bref, som visa sig för allmänheten under sin gång genom Directör Salvii Lärda Tidningar, vid planeten Venus' gång genom solen; och stridens olika skeden, hvilka han sarkastiskt kritiserar, betraktar han såsom astronomiska fenomen, som te sig för observatören allt efter dennes mera eller mindre skarpa synglas. — Slutligen uppställer han med anledning af kontroversen 21 frågor, hvilka han vördsamligen anhåller att af doktorerne, samfäldt eller hvar för sig, få besvarade.

Egendomligt nog bemötte verkligen Munck detta opåkallade inlägg i striden mellan honom och Knös. Trodde han på allvar att den senare skrifvit Spectatorsbrefvet? Sannolikt förefaller det icke, då man genomläser skriften. Att han dock ville låta påskina något sådant, är troligt, enär han i en af sina följande artiklar skrifver: »at Doct. Knös är auctor til Spectators besynnerliga Bref, har jag aldrig trott». »Men hwad anledning», frågar med rätta Knös, »har Hr Professoren til en sådan expression? Ingen annan, än om det skulle i drömmen falla någon in at säga: at Doct. Munck är Auctor til Alkoran, har jag aldrig trott; hwarom ock aldrig warit någon fråga. Wil Hr Doctoren weta auctoren til Spectators Bref, så fråga därom wederbörande Boktryckare i Stockholm.»

Munck upptar i sitt svar på Spectators-brefvet[1] de 21 frågorna till besvarande. Skriften är visserligen ringaktande och skarp, såsom ju naturligt var efter en dylik utmaning, men koncis, logisk och på sak gående, hvarjämte Munck här lämnar ett kort men upplysande sammandrag af själfva tvisteämnet, föranledd, såsom han säger, af Spectators försök att föra allmänheten bakom ljuset.

Den sjätte punkten må här beröras, emedan den belyser det något insinuanta sätt, hvarpå Munck understundom polemiserar. Spectator hade på sitt gäckande sätt skrifvit: »Tidningen N:o 44 representerade mycken likhet af en duell, dit wisse secundanter äfwen tilkallade blifwit. Hr Prof. Kinmark,[2] samt in- och utrikes theologiska faculteter, reclamerades af Hr D.

[1] *Bref till Herr Spectator med swar och upplysning.*

[2] Eric Kinmark, teol. professor Kalsenianus, f. 1717, prof. 1764, † 1794. »Den förste professor i Upsala, hvilken under bestridandet af rektorsämbetet blifvit död» (Frondins Förteckn. på Theol. Doktorer. Manuskr. å Ups. Univ. Bibl. X. 171).

Munck til hjelp, at hålla justitiam legalem et evangelicam i sit rätta esse; men den H. Skrift kom ej i åtanka derwid, så framt hon ej med flit wardt lemnad, at secundera den andra parten». Härpå svarade Munck: »När H. D. Knös med flera testimonier bewisar, at flera tänka som han, så får jag ju göra det samma. De jag beropar mig på, torde dessutan äga samma auctoritet, som contra-secundanterne. H. Prof. Kinmark har jag af ingen annan orsak citerat, än derföre, at han i en disputation[1] förswarat samma mening som jag, hvilket dock H. D. Knös med stillatigande gått förbi, *utan twifwel, som då sökande en theologisk adjunctur i Upsala, hwarest bemälte professor sitter i theologiska faculteten. Det hade då ej passat sig, at gripa an hans renlärighet. Men sanningen bör dock wara lika, och ömheten därom den samma i alla conjuncturer*».

Detta försök att nedsätta motståndaren ådrager honom en skarp men befogad tillrättavisning i Spectators senare svar: »Den underrättelsen», säger han, »hwarmed Herr Doct. tror sig ofelbart uplysa Allmänheten om Herr Doct. Knöses större ömhet för theologiska adjuncturen i Upsala, än för sanningen, liknar i det närmaste de påfund, som andeligen döda menniskjor pläga lära sig i mörksens rike, för at behändigt kunna swärta ljusens barn. Hwad heder Herr Professor Kinnmark eljest kan hafwa af sine medhållare, tillhörer ej mig at döma; men satt han i faculteten den tiden Herr Doct. Knös sökte adjuncturen; så wet Herr Doct. ju af tryckta handlingar, huru Kongl. Maj:t ansåg facultetens förfarande wid det tilfället. Den fick en så alfwarsam näpst, som nånsin med Kongl. ord utan fullkomlig onåd, kunde utföras».[2]

[1] De questione quatenus homo in conversione se habeat active. 1767.

[2] Då Knös 1765 hade sökt teologisk adjunktur i Upsala och blifvit förbigången, emedan han ej var docent i fakulteten, klagade han hos kansleren, hvarpå fakulteten i sin förklaring yttrade sig otillbörligt öfver honom, tillvitande honom »böjelse til egna och nya meningar i theologien, jämte en äfventyrlig läro-methode». Öfver detta yttrande besvärade sig Knös hos Kongl. Maj:t och erhöll fullständig upprättelse, i det Kongl. Maj:t förklarade, att Knös genom examina och arbeten tillräckligt visat både lärdom och renlärighet; att fakulteten, för sin emot lektorens heder och goda namn *mycket förklenliga tilvitelse* bör, om lektoren det yrka vill, därför stånda honom till *lagligit ansvar;* samt att fakulteten i denna sak *yttrat*

Efter att i korthet hafva besvarat Spectators anmärkningar, uppkastar Munck 13 frågor i Spectators egen stil, af hvilka de flesta endast stå i ytligt sammanhang med anmärkningarna och blott äro afsedda att tillrättavisa honom, såsom »1. Huru kan den begära bewis af andra, som ingen ting sjelf bewist?» eller »9. Kan den wara Spectator, som litet ser, eller den domare, som icke känner saken?» o. s. v. Andra åter komma tämligen omotiveradt, såsom »6. Gifs här några Crypto-Zinzendorffianer i Swerige?», hvarpå Spectator med rätta svarar: »Jag låter Gud döma menniskjornas lönligheter. Täckes Herr Doct. sända mig något märke, hwarefter de kunna upsökas, i fall de skulle finnas i Stockholm; så torde jag bättre förmå underrätta honom här om. Men i Lund... måste han wäl sjelf antingen i egen person spana up dem, eller ock utsätta något wackert præmium för andra, som öfwerantwarda dem i hans händer».

Andra åter af Muncks frågor gå direkt på saken, såsom »10. Kan en af Gud genom ordet gifwen activitet, kallas egen?» eller »11. Kunna actioner kallas passioner?» m. fl.

Muncks svar, som var tämligen hofsamt, om också öfverlägset, verkade så till vida välgörande på Spectator, att han i sin kontrareplik[1] visserligen blir bitter och hånfull, men tager sin polemik mera på allvar och söker efter bästa förstånd besvara sin antagonists inkast. Spectator söker då först fastställa, att Munck är den anfallande parten, så till vida som han först på svenska i en allmän tidning angripit Knös, under det denne endast yttrat en mening i ett lärdt arbete och utan att anfalla någon särskild. I afseende på Spectators ställning till Knös, hade Munck på ett ställe i sitt svar utbrustit: »Ändteligen har H. Spectator låtit weta, at han vil secundera Herr Doct. Knös, med hwilken hjelp jag dock ej finner honom belåten. Hwad mig angår, så begär jag ingen annan hjelp, än af den Hel. Skrift och et sundt förnuft». Härpå svarar Spec-

ett vrångt begrepp om befordringsrättigheter och att den derföre bör få en *allvarsam föreställning;* hvarjämte den får befallning att icke hädanefter, som hittills, utesluta honom från befordran vid akademien. (Handlingen tryckt i Kongl. Bibliotekets tidningar om lärda saker 1767.)

[1] *Anmärkningar wid Herr Doctor Muncks Text kallad Bref til Spectator.*

tator och skämtar med Munck, emedan han ser striden under bilden af en duell. »Ware ock», fortsätter han, »långt i från mig, at til ondo räkna honom sina sjelfswåldiga utläggningar öfwer mina och andras ord! Sådana misstag äro gemenligen, tillägger han med anspelning på Muncks nya och mycket eftersträfvade doktorsgrad, säkra fölgder af jus superioris Cathedræ, non per se, sed per accidens». Att Knös ej kunde vara belåten med Spectators hjälp, finner den senare vara fullkomligt sannt, »ty Gud och den hel. Skrift är sufficient för alla». »Angående den tredje hjelparen, det sunda förnuftet, som Herr Doct. för sin del wil tillika trösta på; kan jag f. n. mig icke yttra; häldst jag icke har mig bekant, om Herr Doct. tiger eller sjunger med, när församlingen instämmer: 'Wårt förnuft förblindat är' etc. Item: 'Förnuftet wil nu mästra Gud' etc.» — Vidare tar han Knös i försvar mot beskyllningen, att han skulle onödigtvis kritiserat andra teologer utan att med stöd af bibeln kunna bevisa sina påståenden. »Alla kättare», hade Munck sagt, »beropa sig på Skriften, de säga sig ock förklara det ena rummet af det andra.» »Hwad följer häraf?» frågar Spectator: »Får då ingen annan, än Herr Doct. och hans Adepti giöra det samma?... Så länge Herr Doct. ej kan upte privilegium exclusivum på bibel-tolkningen; så är och blifwer den Hel. Skrift en allmän både skatt- och rustkammare, för alla råd- och wärnlösa syndare; hälst då de plågas af hunger efter at höra Herrans ord, och jagas af glupande ulfwar.» — »At blott citera Skriftenes språk, utan at af philologiska grunder hafwa uttagit rätta sensus, gjör ingen till Orthodox», hade vidare Munck tillagt. Denna åsikt bemöter Spectator med frågan, huru stort de ortodoxas antal, äfven bland prästerna, i så fall skulle vara, tillika påpekande att det icke hos några lärde funnes större meningsskiljaktigheter än just hos filologerna. »Eljest har jag», fortsätter han, »hittills i min enfaldighet hållit före, at en fattig nådehungrig catechismi lärjunge, kan af Skriftenes språk, i sin swenska öfwersättning, warda rätt så god Orthodox, som en Orientalium professor», och han påminner sig härvid Luthers ord: »Ingen annan än den helige Ande, kan gjöra Theol. Doctorer». »Det wil wäl

säga något mer, än Orthodoxer, kan jag tänka! Eller huru Herr Doctor?» tillägger han spetsigt.

Ifrigt polemiserar Spectator mot Munck, därför att denne »kastar omkring sig med kättarenamn». På flera ställen hade han insinuerat, att Knös lutade åt sekterism. På kättarnamn hade han heller ej spart i sitt svar till Spectator. Enligt Munck skulle denne, som i själfva verket närmade sig ett rationalistiskt åskådningssätt, »bruka Zinzendorffianernas hufwudskäl, som gifwer sig ut för Lutheraner», och öfverhufvud taget »vara en stark patron för kättare». I sin förkastelsedom öfver »definitioner, distinctioner, termer etc.» skulle han förfäkta »Pietisters, Indifferentisters och Herrnhutares favoritsats». I denna förkastelsedom öfver den systematiska teologien låge en stor fara. »Se icke nu mina läsare, at man wil ha wår Theologia Systematica öfwerända? Hur skal det sedan gå med wår theologia polemica? Hwem skal då förswara christna religionens sanning? Skal icke til slut hwar och en förklara skriften efter behag, barbari införas, och sjelfwa Nestorii och Eutychis tider komma igen, då man kan bli kättare för det man ej wet skilnaden imellan Person och Natur?» Och slutligen utbrister han patetiskt: »Concurrite cives, moenia Theologiæ collabuntur!»

I sitt svar på detta utfall påpekar Spectator, att Guds ord är det enda beståndande. Är theologia systematica däruti grundad, så kan ingen kasta den öfver ända. »Nu har jag yrkat», fortsätter han, »at wår tro bör stå på Guds ord och kraft allena; altså måste ju antingen *jag* ej wilja hafwa wår Theologia Systematica öfwer ända, eller hörer hon ej med til wår tro, som har sin grund i Guds ord.» Detsamma gäller theologia polemica. Får skriften tyda sig själf, menar han vidare, så blir den aldrig underkastad hvars och ens förklaring efter behag, icke en gång de allrahöglärdastes, »då förswinner frucktan för de framfarne tiders återkomst, i hwilka man blef kjättare för det man ej weste skillnaden mellan Nestorius och Eutyches; och man undwiker, i närwarande tid, caracter af Kjättare-Patron, för det man ej wet status controversiæ mellan en Knös och Munck».

I afseende på själfva hufvudfrågan framkommer intet nytt i Spectators svar. Människans omvändelse uppfattar han på

samma sätt som Knös och anser denne hafva både de Symboliska böckerna och många bibelspråk på sin sida, under det Munck ej har ett enda, som bevisar hans *activitas subordinata*. — I förbigående anmärker han — i en gäckande ton — att Munck öfverträdt § 1 i tryckfrihetsförordningen, då han låtit en teologisk artikel inflyta i tidskriften, utan att sagda artikel genomgått vederbörlig censur (= af närmaste domkapitel).

För öfrigt är hans allmänna karaktäristik af de båda motsatta uppfattningarna, att Knös tillämpar *bibliska*, Munck *filosofiska* idéer på tvisteämnet. —

Något vidare främmande inlägg kom icke fram förr än vid slutet af striden. Under året 1769 utgåfvo däremot de båda antagonisterna åtskilliga disputationer, i hvilka de på det lärda gebitet fortsatte polemiken och läto sina resp. lärjungar deltaga däri.

Det är om dessa fortsättningar af striden som skriftväxlingen — fortfarande i Salvii Lärda tidningar — nu kommer att röra sig.

Muncks doktorsdissertation »de Synergismo recentiori, recentioribus animadversionibus opposita» var en stridsskrift helt och hållet riktad mot Knös. Mot denna utgaf den senare en afhandling: »Observationes apologeticæ, ad illustrationem argumenti de Synergismo recentiori pertinentes», hvilken refererades i Lärda tidningar den 18 dec. 1769.[1] — Knös försvarar här fortfarande sin passivitets-lära och vederlägger Muncks försvar för activitas subordinata. Guds kraft i dem som tro på honom är sådan, att den alldeles ej kan meddelas åt någon människa, utan honom tillkommer både själfva denna stora allmaktskraften och verkningarna i denna kraft så absolut allena, som då han uppväckte Kristus ifrån de döda. — Munck påstode sig väl hafva grundat sina tankar på Guds ord, människans själs natur och omvändelsens sätt, som skulle ske successivt genom motiver, men besinnar ej, att här är något mera än *motiver*, nämligen en kraft att göra de döda lefvande. Han hade väl sagt, att männniskans själ har förnuft, förstånd och en fri vilja, men betänker ej, att alla hennes tankar, beslut

[1] Detta referat följes här.

m. m. influera lika litet på hennes pånyttfödelse, som en sjuks vett och förstånd och längtan att blifva frisk, hvilket ju ej sker härigenom utan blott genom läkarens konst, åt hvilken han måste öfverlämna sig, ej på ett medverkande utan blott tillåtande sätt. Icke heller sker nya födelsen, tagen i sin egentliga mening, successivt, ty människan skulle då i vissa moment på en gång vara död och lefvande. Förf. åberopar sig vidare på de symboliska böckerna, särskildt Konkordieformeln med dess uttryckliga ord: In conversione homo nihil agit aut operatur, sed tantum patitur, och framdrager för sin åsikt många auktoriteter på dogmatikens område. Han påpekar äfven det gynnsamma omdöme, med hvilket hans Institutiones blifvit omtalad i den Göttingska tidskriften.

Emot det gamla utslitna synergistiska argumentet »att menniskan icke är någon stock eller sten» och således måste medverka vid conversionen, påpekar Knös, att däraf alldeles ej följer, att hon skall kunna allt hvad hon vill, äfven det, som fordrar en oändlig gudomskraft, utan endast att hon äger en capacitas, icke activa utan passiva, som ju ej kan tilläggas en stock eller sten, och påståendet att Knös skulle hos dem som omvändas förneka goda rörelser (boni motus), förståndets upplysning, viljans böjande m. m., såsom Munck påstått, vederlägges med hänvisning till olika ställen i afhandlingen. Han öfvergår därefter till att definiera passioner och actioner, hvilket han anser att Munck uraktlåtit, och använder härvid Wallerii definitioner,[1] enligt hvilka ett ting säger *agere*, då det förändrar sitt eller ett annat tings tillstånd, och har grund till denna förändring i sig själf; men *pati*, då hos detsamma är någon tillståndets förändring, hvartill grunden finnes utom det ting, som förändras.

Slutligen beklagar sig Knös öfver Muncks insinuanta skrifsätt. Så t. ex. då denne uppmanar att iakttaga mera prudentia theologica och akta sig för misstänkta och oförsiktiga talesätt, för att ej blifva förblandad med sekterister, samt därpå tillägger: jag bör ej tvifla att han det gör. Detta, säger Knös, är som att fråga någon: hvarför vill du icke akta dig för att

[1] I hans Systema Metaphysicum.

stjäla? — ty för nästan så criminelt anses det af en del stränga teologer, att bruka någon i sig själf oskyldig utlåtelse, som af kättare brukas — men tillägga för att slippa injurie-process: jag bör ej tvifla, att du det gör. — En not i sitt arbete ägnar han åt en af Spectators frågor, hvilken han i förbigående besvarar.

Den 10 jan. följande år gendrifver Munck i korthet Knös' invändningar. Han gör här gällande, att Knös falskeligen påstått, det han nekat Gud vara den enda verkande orsak (causa efficiens) till omvändelsen; i själfva verket skiljer han mellan causa efficiens och subordinata. Den senare är människans samtycke till Guds verkande, hvilket visar sig, då hon ej står emot nåden. Däraf uppkomma ånger öfver synden och tron på Kristus, hvilken ånger och tro in conversione intransitiva i anseende till Gud är en passio, men en actio i anseende till sitt föremål, hvilket ock öfverensstämmer med Wallerii definitioner. — Vidare angriper han några af de exempel, som Knös valt för att förklara omvändelsen, påstående att dessa tillägga Gud en potentia absoluta, hvilket vore att göra Guds nåd irresistibel, en sak som ej kan försvaras. — Likaledes anfaller han Knös' påstående, att hans uppfattning af omvändelsen vore en lagens rättfärdighet, hvilket han ej kan medgifva, då han påstått, att själen fritt och utan tvång mottager Kristi förtjänst. — Därjämte lägger han ånyo Knös till last, att han ej tillräckligt i sin skrift vederlagt Herrnhutarne. — Hvad slutligen recensionen öfver Knös i Göttinger Anzeigen beträffar, »så kan deraf intet synnerligt skäl tagas til bokens wärde, så wida wi wete, at Hof-rådet Michaelis öfwer dem äger öfwerinseendet, hwars Theologia Dogmatica i hela Swerige är förbuden». Därtill lägger han, ganska omotiveradt, att om Göttingska recensenten fått recensionen i Sverige, så är ej Doctor Walch auctor därtill. Efter ett ytterligare utfall mot Walchs opartiskhet slutar Munck sin artikel. —

Såsom ett ytterligare inlägg i striden utgaf nu Knös en gymnasialthes: »Schediasma de statu quæstionis in recentissima controversia Synergistica», egentligen en fortsättning på de 2 år förut ventilerade »Theses de malo Synergismi in conversione et regeneratione». Den nya disputationen refereras utförligt i

L. T. den 21 maj o. f. Denna artikel, likasom de öfriga referaten af Knös' skrifter, är antingen af honom själf författad eller i allt fall af honom inspirerad.

Knös opponerar sig här först och främst mot Muncks försök att tolka hans ord såsom hade han påstått, att Guds nåd vore irresistibel, då han just sagt motsatsen och påstått, att ingen salighetsordning kan conciperas utan frihet att antaga och förkasta den nåd, som tillbjudes. Emot Muncks angrepp försvarar han sig dessutom bland annat i följande punkter: Knös hade aldrig, såsom Munck låtit påskina, sagt, att denne nekat Gud som den enda causa efficiens till människans omvändelse, men han påstår däremot, att om man ock fått de krafter man har, af Gud, så kan man därför icke säga, att allt det man därmed gör, är Guds verk, alldenstund man ock tillika kan bruka sina egna; lika så litet som det kan sägas, därför att en smed fått de krafter, han smider med, af Gud, att Gud allena är verkande orsak till det han smidt. En människa, fastän hon af Gud fått alla, både kropps- och själskrafter, som i sig själfva äro goda, kan dock därmed göra djäfvulens gärningar. — Vidare vore Muncks definition på »causa subordinata», nämligen att den blott är människans samtycke till Guds verkande, nygjord och förekom ej i hans doktorsdissertation samt öfverensstämde heller ej med definitionen i noterna till Wöldicke. Någon motsats mellan causa efficiens och subordinata kan Knös alldeles ej finna i och med dessa definitioner; däremot vill han hemställa, om ej symboliska böckerna med mera rätt kalla det subjectum patiens & recipiens, som Munck kallar causa subordinata.

Vidare visar Knös, att hans mening blifvit förvänd, då Munck påstår, att han kallat det Lagsens rättfärdighet, att människan samtycker till sin omvändelse, ångrar synden och tror på Kristus. — Likaledes tillbakavisar han Muncks påstående, att Herrnhutarne »på ett alltför lösligt sätt» af honom blifvit vederlagda, anför exempel därpå och betonar, att hans arbete behandlar den praktiska teologien och ej polemiken, hvarjämte han korrigerar ett Muncks yttrande, att Herrnhutismen vore den nyaste sekten, i det han påpekar den ännu nyare Svedenborgianismen. Recensionen i Göttinger Anzeigen hade

han anfört, ej för att styrka sin renlärighet, utan för att mot Munck visa, att det metodiska i arbetet af lärde män blifvit gilladt. — Repliken afslutas med några slängar åt Munck, emedan han stympat Knös' meningar och inblandat heterogena saker, »hwarigenom theol. stridsskrifter, som ej äro onyttige, då de uplysa angelägna ämnen, ofta blifwa mindre gagnelige. Ty hwad en D. Munck eller Knös tänkt för sina personer, kan ej så mycket interessera Allmänheten, som at få större ljus i et så betydeligt ämne, som angår salighetsordningen».

Härpå svarade Munck den 12 juli i en mycket filosofisk artikel, full af subtila distinktioner, ur hvilken endast följande punkter må anföras:

Han förklarar här, att han ständigt vidhållit sin mening, att Gud allena är causa efficiens regenerationis, och då han talat om människans verksamhet vid omvändelsen, har det skett i betydelsen af hennes frihet att antaga och förkasta det som i ordet föreställes, och undanbeder sig Knös' konklusioner, förbehållande sig att få vara sina egna ords tolk. — Han bestrider ytterligare, att han påstått, att människan subordinate medverkar till sin omvändelse; han hade endast sagt, att hon in conversione intransitiva operatur subordinate per vires Spiritus Sancti. Af sammanhanget ses, fortsätter han, att här är frågan de conversione intransitiva continuata, hvarest är operatio, såvida ej conversio skall bli en perpetua passio, som Quietisterne påstå. — Munck har sagt, att människan kan sägas concurrere per vires datas ad conversionem, och det är hennes consensus som just utgör hennes concursus. Gud gifver krafter att tro och människan tror, och då äro krafterna själfva tron, som gifves genom den transitiva omvändelsen, men människan utöfvar dessa krafter, då hon in conversione intransitiva verkligen tror, ty att tro är ej Guds utan människans handling. Således hör det ej hit, att människan, som fått krafter af Gud, kan därmed göra djäfvulens gärningar, ty att göra sådana gärningar per vires fidei är motsägelse.

Att Knös ej vederbörligen refuterat Herrnhutarne, emedan han ej skrifvit en Polemica, finner Munck besynnerligt, då han eljes i sin Theologia practica angripit så många Lutherska teologer. Man kunde tro, tillägger han, att här vore an-

guis sub herba. — Att Herrnhutianismen ej är nyaste sekten, säger Munck vidare, är väl sant, men den är dock bland de nyaste. »Swedenborgianismen är ej ännu i wår Theologia polemica uptagen, och swårt blir at controvertera med dem, som beropa sig på uppenbarelser.» — Slutligen tilläggas de oundvikliga bittra pillerna. »Skulle Herr Doctoren fortfara, sedan jag nu på så många ställen förklarat mig, at beskylla mig och den censurerande theologiska fakulteten för meningar, som strida emot Symboliska Böckerna; så behagade Hr Doctoren det, som angifware, på wederbörlig ort anmäla, och i fall Han, sedan förklaringen inkommit, sitt påstående ej kan bewisa, lemna skälig Reconvention.» Slutligen hoppas han, att den kontrovers, i hvilka han oskyldigt blifvit inledd (!) måtte afstadna.

Knös säger sig i sitt följande svar härpå, den 27 aug., gärna hafva afslutat diskussionen, hvaruti han emot förmodan genom en formlig deklaration på svenska blifvit inledd, om han blott såge den frukt däraf, som Munck nämnt, nämligen att den tjänat till upplysning; men då nu denne inblandat insinuationer såsom det ofvan anförda »anguis sub herba» och dylikt, så ansåg han sig ej böra lämna allmänheten i mörker rörande rätta sammanhanget. Ty han älskade ej mindre sanningen än friden. Gentemot Muncks utvikningar från ämnet fastställer han, att frågan gäller: rätta förståndet om läran, att conversio och regeneratio est opus solius Dei, hvilket, såsom han medgifver, Munck visserligen ej förnekat, men däremot ej tillfredsställande förklarat, alldenstund han mot Symboliska Böckerna antagit en activitas subordinata in ipsa conversione & regeneratione. Muncks term »conversio intransitiva continuata» förklarar sig Knös ej förstå; ty alldenstund conversio är synonymt med regeneratio, så vore conversio continuata lika orimligt som att tala om generatio continuata; ingen kan nämligen vara född och ofödd, lefvande och död på en gång. Att pånyttfödelsen skulle ske gradvis är både orimligt och vederlagdt af Knös, ehuru Munck ej låtsar därom; och då nu Knös yrkat på människans naturliga förmögenheters och salighetsmedlens bruk (actus pedagogici), så anser han sig hafva träffat rätta medelvägen mellan Qvietism och Synergism.

Vidare medgifver Knös, att Munck erkänt Gud som den verkande orsaken till omvändelsen, men för rätthafveri skull förklarat det så, att människan förhåller sig passivt, så tillvida att hon får af Gud krafter att tro, men agerar då hon verkligen tror, tvärt emot apostelns ord Rom. 4: 5 där den, som verkar och den, som icke verkar utan tror ställas emot hvarandra. — Med anledning af andra Muncks distinktioner i sitt sista svaromål uttalar Knös den önskan att slippa alla dessa, härstädes onödiga, filosofiska talesätt, och att man enfaldigt blefve vid de Symboliska Böckernas skriftenliga ord »in. conversione etc., hvarigenom man ock mycket wäl kunde undvika att in opere conversionis stämpla den fattiga människan, än med den ena philosophiska caracteren, än med den andra». — Hvad Muncks tal om reconvention beträffar, så förvånar sig Knös med mycken rätt öfver »att han kan falla på de tankar at draga den, med hvilken han ej tänker lika, för rätta, at där twista om... Reconvention. — En Scriptor Systematis Theologiæ, hvilken äger magt, at efter Skriften och Symbol. Böckerna pröfwa alla andra Theologers meningar, och dem därefter antaga eller förkasta, skulle, efter nyssnämde förslag, råka uti mångfaldiga processer, och således nödsakas mer studera Corpus juris än den Heliga Skrift». I alla händelser anser han, att ett sådant procedere med en vilsefarande, då hans satser ej härflyta af bevisligen ondt uppsåt, vore mindre öfverensstämmande med kristendomens kraf.

Knös återkommer äfven här till frågan, hvarför han ej vederlagt Herrnhutarne. Han upprepar härutinnan, att han i sin doktorsdisputation utförligt gjort detta, men naturligtvis ej behöft eller bort göra det i sin Theologia practica, där likväl ämnet icke är att disputera mot den kättare, som bor i Rom eller Herrnhut, utan den som bor i människans fördärfvade hjärta. Att han där vederlagt en och annan teolog, har endast skett i förbigående och med anledning af annat, utan att han dock, som Munck påstått, beskylt någon under förhatligt kättarnamn. Skall den med skäl kunna misstänkas för att hysa en orm i gräset, som kritiserar lutherska teologer, tillägger han, så kan ingen annan vara äkta lutheran än den som är nöjd med alla till utvärtes bekännelsen lutherska teo-

loger, och då vore ej ens själfva Luther äkta! Och samma omdöme skulle då fällas om Munck själf, som stundom gjort detsamma. »Gudi vare lof!» utbrister han, »wi hafwe ej mer än en Norma Fidei, den Hel. Skrift, och en Norma Professionis, wåra Symboliska Böcker, och bindas ej wid auctoriserade människors utsagor». Muncks yttrande om en anguis sub herba är en insimulatio, som bäst uttryckes af den bekanta sentensen: »Punge audacter, aliquid tamen hæret».

Med skäl harmas han öfver Muncks yttrande om den Göttingska recensionen och liknar detta vid om någon sade: »Om Hr Doct. Munck fått sin Doctoral-Disputation i Tyskland, så är han ej auctor dertill»; eller: »Om H. D. Munck tagit sina Noter til Wöldickes Compendium utur Carpov, så är han ej auctor till dem». — Sat sapienti!

Knös förklarar sig invänta för ytterligare vederläggning Muncks Animadversiones. Dessa hade ungefär samtidigt utkommit, så att anmälan af detta arbete kunde inflyta i L. T. för den 6 sept., där sista delen af Knös' nyssanförda svar stod.[1] Detta arbete erbjuder i sak föga nytt. Uti nya ordalag och med nya distinktioner upprepas hufvudsakligen Muncks förra argument. Han vill uppvisa, att han och Knös i själfva verket äro eniga i en mängd punkter, hvadan Knös ej hade bort anfalla honom och beskylla honom för en »subtilior Synergismus», utan i stället enligt hermeneutiska regler bort jämföra parallelställen ur hans skrifter. Han skulle då ha kommit till ett annat resultat.

I afseende på det hufvudsakliga stridsämnet söker han visa, att Knös med orätt låter honom göra männniskan till causa efficiens conversionis, så att hon skulle medverka med Gud till omvändelsen. Munck citerar ur sina skrifter ställen, som, jämförda med hvarandra, utvisa, att detta alldeles ej varit hans mening. Då han säger, att människan på något sätt agerar in conversione intransitiva, så är meningen den, att människan och ej Gud är det subjekt, som ångrar och tror. Det är en passio, att ångern och tron gifvas, men contritio och fides äro formaliter actus, ty de äro förändringar, som hafva

[1] *Animadversiones in Observationes Apologeticas de Synergismo recentiori.*

sin medelbara grund i Gud, men den omedelbara uti den tillåtande och sörjande människan. Omvändelsen, säger han vidare, sker successivt i anseende till sina förberedande grader; men själfva öfvergången från vredens till nådens tillstånd sker ögonblickligt. I afseende på actio och passio i pånyttfödelsen säger han vidare: Gud föder på nytt och gifver lif; men själfva lifvet blir ej ett beständigt lidande. Gud gaf Lazarus lif och krafter att gå ur grafven, men då dessa voro gifna, gick Lazarus själf ut och i utgåendet var han ej lidande utan agerande.

Vidare har Knös åberopat sig på Concordieformeln och sagt hominem in conversione nihil agere. Detta påstår sig ock Munck hafva sagt på många ställen; däremot kunde det aldrig bevisas, att Concordieformeln påstår conversio transitiva vara en continua passio, och att det ej är någon skillnad mellan början och fortsättningen af denna conversio. Uti Concordieformeln står: »homo jam conversus tantum atque tamdiu operatur, quantum et quamdiu a Deo per Sp. S. ducitur», hvarest meningen är, att homo conversus per conversionem transitivam agerar in conversione intransitiva quatenus ducitur a Sp. S:to. Contritio et fides är således en passio, i anseende till conversionem transitivam, men ingen passio in conversione intransitiva continuata respectu objecti, ty så tro Quietister, Herrnhutare och Enthusiaster...» .

Härpå svarade Knös intet vidare i L. T. Däremot utgaf han 1771 i Skara en gymnasial-thes: »De statu quæstionis in recentissima controversia Synergistica nondum rite observato» såsom svar på Muncks »Animadversiones». —

I L. T. den 5 aug. förklarar Munck, att han med det första skall bemöta dem, men gifver här endast ett kort svar. Detta innehåller föga nytt utöfver det förut sagda. Han beskyller Munck för att i brist på annat finna contradiktioner hos honom, hvilket vore »ett bedröfligt asylum, när en på sådant sätt skal förswara sig», samt gör gällande, att distinktioner vore fullkomligt berättigade inom teologien, äfven om de ej funnes i de symboliska böckerna.

Han försvarar vidare distinktionen mellan causa efficiens och subordinata, såsom äfven af andra brukad och upprepar

definitionen på causa subordinata, nämligen ratio sensu generalissimo, i anseende till consensus hominis, actus pædagogici externi et interni, naturales et spirituales, samt actualis dolor et fides in conversione intransitiva continuata. Hvad denna senare beträffar, så är den: conservatio virium a Deo in Regno gratiæ post vitam datam. Är nu lifvet icke ett beständigt lidande, så finnes actio, men actio, qua credimus ut vivificati bör skiljas från actiones, quibus servamus legem Dei.

Munck förklarar vidare, att han gärna skall lämna sista ordet åt Knös, om denne så önskar, endast det medgifves att ortodoxien ej strider mot hans skrifter, betraktade i sitt sammanhang. — Slutligen, tillägger han, »som Hr Förf. låtit weta, at dessa Theses äro approberade af Herr Biskopen och Consistorium i Skara; så får jag tillika berätta, at mina criticerade Animadversiones äro enhälligt censurerade af Theol. Faculteten i Lund, som tyckes hafwa anledning, at hållas för samma ägande insigt in Theologia Polemica, som Herrar Consistoriales i Skara».

Den skrift, som Munck i denna artikel talar om, utkom omedelbart därefter såsom disputation under namn af: »Diss. Theol. de Statu Quæstionis in recentissima controversia sic dicta Synergistica», och anmäldes i L. T. den 21 nov. — Den är till sina hufvudsakliga delar refererad i ofvannämnda artikel. Skillnaden mellan initium och continuatio conversionis intransitivæ förklaras och bestyrkes här ytterligare. Äfven Spectators teologiska åsikter göras här till föremål för ytterligare vederläggning. —

Munck tyckes ock här hafva ledsnat vid tidningspolemiken, ty, säger han, dylika stridigheter böra läsas i sitt sammanhang, och fordra sådana mäns omdöme, som äga kunskap i theologia polemica. — Föröfrigt vill han hälst, att hela striden finge afstanna.

Äfven Knös å sin sida hade fått fullkomligt nog af denna polemik, så att då en insändare i L. T. den 5 dec., såsom han berättar, skriftligen i bref bedt honom att »korteligen förklara sina tankar och medelst en slutpåminnelse göra ända på den långsamma tvistigheten», så hade, enligt samma insändare, Knös förklarat, att han ej »höll mödan värdt att ytterligare öfver detta ämne

controvertera». Emellertid går insändaren skarpt till rätta med Munck och uppvisar, att denne dels förvridit och stympat många af Knös' yttranden, dels bemött honom på ett opassande sätt, samt att han onödigtvis fattat humör öfver den mycket omtalade noten i Theologia practica.

Härpå svarade korteligen Munck i L. T. den 5 mars 1772. Han bestrider här, att han anfallit Munck, påstår att han alltid nämnt honom med aktning, men att däremot Knös angripit hans noter till Wöldicke på ett sätt, att om hans kritik varit grundad, boken hade innehållit errores fundamentales och bort indragas. Munck hade endast försvarat sig, och hans ord och meningar hade blifvit förtydda. — Detta är intet annat än de gamla påståendena, men här tillfogar han några ord, som äro betecknande för hans begär att framkasta insinuationer. »Jag begriper nog», säger han, »hvartut dessa under texten, år 1767 och 1768, tillagda Noter syftat. Jag hade i yngre åren sökt tjäna ungdomen med kårta arbeten, som jag aldrig utgifwit för några mästerstycken. De skulle åter betagas sitt förtroende, och följakteligen förtjänsterne til någon Theol. Profession minskas för Auctoren». — Här har han utan tvifvel märkt, att han gjort en försåtlig insinuation och tillägger med en af sina vanliga vändningar: »Om ej detta varit intention, som jag hoppas det ej varit, så kunde dock mången så tänka, efter just dessa Noter på så många ställen skulle angripas».

Vidare opponerar han sig mot Insändarens (liksom Knös') förkastande af »subtiliteter», hvilket just vore ett karakteristicum för Herrnhutarne. Han förnekar därpå, att han beskylt Knös för Zinzendorffianism, men anhåller ock att ej blifva beskyld för Synergism. »Som han nu ej kan wara det förra, så kan jag ej wara det sednare.» Han förklarar sig slutligen ej vilja svara mera i denna sak. »Detta blifwe således», slutar han, »et prof å ömse sidor på en Christelig kärlek och rättskaffens enighet». —

Därmed var striden definitivt ändad. Af samtidas vittnesbörd och af de många insändarne inses lätt, att denna strid väckte lifligt intresse t. o. m. på en tid, då polemik hörde till ordningen för dagen, och de litterära striderna utdrogos i det

oändliga. Att däremot tvenne af svenska kyrkans stödjepelare, båda män af stort anseende och utmärkt lärdom, bekrigade hvarandra med vapen, hvilka, åtminstone på den ena sidan, ej alltid voro så rena, måste naturligtvis i än högre grad väcka uppseende. Den 20 okt. 1769 skrifver Fr. Murray till Lidén: »Doct. Knös har nu gifwit ut, ty wärr på latin, en förswarsskrift mot Munck. Hwad skola utlänningarne säga om Theologiens tilstånd hos oss?»

Att de flesta höllo med Knös är naturligt. Hans polemik är nästan ständigt på sak gående, under det Munck mycket ofta kämpar med dialektiska spetsfundigheter. Om Knös någon gång förifrar sig, så är detta jämförelsevis ursäktligt, då Munck oupphörligt angriper honom med insidiösa snärtar och beskyllningar, som han ena ögonblicket framkastar och andra ögonblicket halft tar tillbaka. Alnander, som eljest ej har något emot Munck, skrifver den 29 april 1769, således straxt efter Knös' första svar på Muncks angrepp, till Lidén: »Knös har härvid uppfört sig ganska värdigt. Man läste i sista Lärda Tidningen et bref ifrån honom öfver denna Critiquen, uppsatt med den styrka, den moderation, och den behaglighet, som utmärka en rätt grundelig och redelig Theolog». »Vore jag i Prost. Muncks ställe», fortsätter han längre ned, »så blygdes jag för mitt förhastande efter detta vackra brefvets genomläsning. Men denne mannen läre, med all sin kvickhet och lärdom ej vara mycket ömsint eller samvetsgrann.» Och han tillfogar: »Hvad orätt sker icke den redelige Doctor Knös, vår till äfventyrs bäste Theolog i Sverige!» Af samma mening är Lidén. Han skrifver nämligen till Samuel Älf den 6 april 1770: »Munken har skæmt ut sig med sin træta mot den hederlige Knösen».[1] Och Muncks egen vän, prosten Jöns Lind i Ousby, skrifver till prosten Lanærus: »Munck är ej nog stark att lägga sig ombord med en så mogen lärdomshjälte som Knös. Det hade varit väl,om den controversien aldrig existerat, eller åtminstone icke blifvit framdragen i Salvii s. k. lärda Tidningar.» Dock uttalar han vid ett annat tillfälle vissa tvifvel om Knös' beskyllningar mot Munck i Observationes Apologeticæ.[2]

[1] Älfska brefsaml. i U. B. G. 350 c.

[2] Linds yttranden, se Biogr. Lex. IX, sid. 151.

Hvad stridens uppkomst beträffar, eller anmärkningarne i Theologia practica om Muncks noter till Wöldicke, så synas de alldeles ej vara skrifna på ett sätt, som berättigar Muncks något irriterade angrepp, än mindre hade denne någon rättighet att, såsom han sedan under stridens hetta gjorde, betrakta — eller låtsa betrakta — dem såsom ett försåtligt anfall mot sig. Äfven i detta afseende kan man därför förstå, om samtiden stälde sig sympatisk mot Knös.

I afseende på själfva den hufvudsakliga tvistefrågan, äger förf. till denna uppsats ingen kompetens att afgöra hos hvilken af antagonisterna sanningen ligger. Afsikten med dessa rader har endast varit att gifva en litteraturhistorisk exposé af den berömda striden och dess olika skeden.

Öfversikt af de Knös-Munckska stridsskrifterna.

Knös.	Institutiones theologiæ practicæ, in prælectionibus publicis breviter propositæ... Auctore Andrea Knös. Holmiæ 1768. 4:o. *Rec.* i Lärda Tidningar, utg. af Lars Salvius 1769. N:o 18 o. 19.
Munck.	Svar i L. T. 1769. N:o 27. Dat. 23 mars. Undert. Petr. Munck.
Knös.	Svar i L. T. 1769. N:o 31. Dat. 13 april. Undert. Andr. Knös.
Munck.	Svar i L. T. 1769. N:o 44. Dat. 28 maj. Undert. Petrus Munck.
Munck.	Dissertatio theologica de synergismo recentiori. Recentioribus animadversionibus opposita... Pro gradu Doctoris in theologia publico eruditorum examini subjicit præses Mag. Petrus Munck resp. Andrea Warenio... Die 14 Junii 1769. Lond. Goth. 4:o.
Knös.	Svar i L. T. 1769. N:o 52. Dat. 22 juni. Undert. Andr. Knös.
Munck.	Svar i L. T. 1769. N:o 59. Dat. 14 juli. Undert. Petrus Munck.

Spectator. [pseud. för *Magnus Orrelius*]. Bref til Theologiæ Herrar Doctorerna Deras Högwördigheter Herr Doct. Andr. Knös i Skara, och Herr Doct. Petr. Munck i Lund. Stockh. 1769. 8:o. Dat. 10 aug. 1769. Undert. Spectator.

Knös. Observationes apologeticæ ad illustrationem argumenti de synergismo recentiori pertinentes... ab Andrea Knös. Holmiæ 1769. 4:o. Cens. 16 aug. 1769.

Insändare i L. T. 1769. N:o 65. Undert. *N.*

Munck. Bref til Herr Spectator med swar och uplysning. Dat. 2 sept. 1769. Undert. Petrus Munck. 8:o. *Rec.* i L. T. N:o 80.

Spectator. Anmärkningar wid Herr Doctor Muncks text kallad: Bref til Spectator med swar och uplysning. Dat. 12 okt. 1769. Undert. Spectator. 8:o.

Insändare. Svar på *N:s* artikel i L. T. N:o 94.
Rec. af Spectators svar i L. T. N:o 97.
Referat af Knös' Observationes apologeticæ i L. T. N:o 99 o. 100.

Munck. Dissertatio gradualis de libertate mentis essentiali per peccatum non sublata. Quam... præside Petro Munck publico eruditorum examini submittit Joannes Utterbom ... 24 febr. Anno 1770. Lond. Goth. 4:o. *Rec.* i L. T. 1770. N:o 23 o. 24.

Munck. Svar ang. rec. af Observat. apol. i L. T. N:o 28. Dat. 10 jan. Undert. Petrus Munck.

Knös. Schediasma theologicum de statu quæstionis in recentissima controversia synergistica rite observando ... præside Andrea Knös. Respp. Petro Löfvander & Andrea Hylander. In auditorio Maj. Scar. d. 5 Maji 1770. Scaræ. 4:o.
Rec. i L. T. 1770. N:o 40 o. 41.

Munck. Svar i L. T. 1770. N:o 54 o. 55. Undert. Petrus Munck.

Knös. Svar i L. T. 1770. N:o 67—70. Undert. Andr. Knös.

Munck. Svar i L. T. 1770. N:o 70—72.

Munck. Animadversiones in Observationes apologeticas de synergismo recentiori... Publico eruditorum examini subjiciendæ præside Petro Munck; resp. Nicolao Bruzelio. Die 28 Nov. [P. 2] resp. Gabriel Thulin. Die 1 Dec. Anni 1770... Lond. Goth. 4:o.

Knös. Decas Thesium theologicarum, de statu quæstionis, in recentissima controversia synergistica, nondum rite observato, quæ... publice ventilandæ sistuntur præside Andrea Knös, respondd. Laur. Stenberg & Olao Rödholm ... In Auditorio Maj. Gymn. Scar. d. 8 Jun. A. 1771. Scaræ. 4:o.

Munck. Rec. i L. T. 1771. N:o 60. Undert. Petrus Munck.

Insändare i L. T. 1771. N:o 66.

Munck. Dissertatio theologica de statu quæstionis in recentissima controversia sic dicta synergistica rite observato. Quæ... publicæ pie eruditorum censuræ est subjicienda die 2 Nov. Anni 1771. Præside Petro Munck. Resp. Erico P. Hyltenio... Lond. Goth. 4:o. *Rec.* i L. T. N:o 91.

Insändare i L. T. 1771. N:o 95 o. 96.

Munck. Svar i L. T. 1772. N:o 19. Undert. Petrus Munck.

E. Meyer.

Bidrag till Visby stifts historia.

II.

Visby stift under Spegels ledning.

Den mest intressanta perioden i Visby stifts historia är för oss utan tvifvel den tid, under hvilken, efter öns återförening med vårt land, den nydaning af kyrkoväsendet ägde rum, genom hvilken stiftet införlifvades i den svenska kyrkan, d. v. s. senare delen af 1600-talet. Ännu förefinnes på ön på det kyrkliga området en del egendomligheter, som visa, att den »uniformitet», man sträfvade efter under denna tid, icke i allt kunde genomföras. Är det någon del af denna omdaningsperiod, som särskildt drar vår uppmärksamhet till sig, så är det den tid af omkring 5 år, 1680—1685, under hvilken vår svenska kyrkas storman, Spegel, ledde den gotländska kyrkan, och det icke blott på grund af den stora betydelse, hans verksamhet hade för stiftet, utan ock på grund af den sympati, denne man i allt sitt görande och låtande måste tillvinna sig. Få personer i vår kyrkas häfder vinna på grund af sitt harmoniska väsen, särskildt sin ädla karaktär, så odeladt vår beundran som Spegel.

Den förra delen af denne mans verksamma lif har blifvit skildrad i en för några år sedan utkommen monografi. Däri framställes »hans lif och gärning intill år 1693».[1] Under den tiden faller också Spegels verksamhet såsom superintendent på Gotland. Författarens särdeles förtjänstfulla framställning torde dock icke göra en något mera ingående skildring af Visby

[1] Josef Helander, Haquin Spegel, hans lif och gärning intill år 1693. Akad. afh., Upsala 1899.

stift under denna tid öfverflödig, i synnerhet som jag i ett och annat kommit till ett annat resultat än författaren till sagda afhandling, ett resultat som synes ställa Spegels verksamhet på ön i en annan och fördelaktigare dager.

Spegels företrädare — om vi bortse från den af danskarne insatte Endislöv — var magister Johannes Brodinus, som, innan han kom till Gotland, varit Karl X Gustafs hofpredikant och i denna egenskap följt konungen under hans polska fälttåg. I början af året 1657 sändes han som superintendent till ön. Hans ingalunda lätta uppdrag var att införlifva den nyförvärfvade provinsen i den svenska kyrkan, att sålunda införa svenskt språk och svenska kyrkoseder. Han synes hafva saknat den lämpa, som erfordrades för detta uppdrag. Han kom strax efter sin ankomst till ön i ett särdeles spändt förhållande till sitt gotländska prästerskap, som hade svårt att genast försona sig med de nya förhållandena. Han försökte bryta motståndet genom stränghet utan att taga hänsyn till den självständighet, som alltid utmärkt den gotländska folkkaraktären, ett karaktärsdrag, som under de nya politiska förhållandena hade lätt att slå öfver i oppositionslusta och gensträfvighet, då man hos sin förman märkte benägenhet att sätta hårdt mot hårdt. Brodinus fick erfara det. Många obehagligheter och vidrigheter mötte honom, något som gjorde honom utledsen, i synnerhet som hans hälsa redan före hans ankomst till ön af utståndna vedermödor under det polska fältlifvet var bruten. För att komma litet mera i ro, drog han sig med vederbörligt tillstånd undan från staden, hvars vård han lämnade ifrån sig till en infödd gotländing, Henrik Schacht, om hvilken jag får tillfälle att tala i det följande, och sökte en lugnare tillflyktsort i Lärbro.

Under Karl XI:s danska krig föll Gotland som bekant i fiendernas händer. Danskarne ägde ännu på många håll, bland präster och allmoge, sympatier. En del af prästerskapet mottog sina forna landsmän med stor beredvillighet. Danskarna öfvertogo äfven öns kyrkliga ledning. Brodinus bortfördes till Köpenhamn i fångenskap och en på Seland född man, som redan före Gotlands afträdande till Sverige 1645 inkommit till ön, kyrkoherden i Källunge, Endislöv, bekläddes

med superintendentvärdigheten. Det danska regementet varade dock icke länge. Genom freden i september 1679 blefvo svenskarna åter herrar på ön.

Brodinus hade redan förut återkommit till Sverige från fångenskapen. Efter sina utståndna lidanden hade han af konungen blifvit nämnd till den 1676 aflidne Nils Rudbeckius' efterträdare såsom biskop i Västerås. Sitt nya ämbete tillträdde han 1678. Han kunde sålunda icke återinträda i tjänstgöring på Gotland. Det danska superintendentvalet kunde Karl XI naturligtvis icke heller respektera. Det gällde sålunda för konungen att finna en lämplig man att ställa på den under dåvarande förhållanden särdeles maktpåliggande och ansvarsfulla posten såsom ledare af den gotländska kyrkan. Det oinskränkta förtroende konungen hyste för Spegel, hvars hängifvenhet och ovanliga duglighet han hade tillräckligt pröfvat under det danska kriget, under hvilket Spegel följt konungen i egenskap af superintendent öfver armén och preses i fältkonsistorium, gjorde, att konungen i honom såg den rätte mannen. Ett par månader efter krigets slut utnämndes Spegel sålunda, den 26 november 1679, till superintendent på Gotland.[1]

Utan tvifvel hade konungen därmed träffat det bästa val. Den fridsälskande Spegel var särskildt ägnad att vinna gotländingarnes, särskildt prästernas, förtroende.[2] Hans praktiska förmåga kom också väl till pass. Han undvek alla stränga åtgärder. Han visade sig mer benägen att glömma än beifra

[1] Konungen hade förut ärnat sända kyrkoherden i Ronneby Knut Hahn till Gotland för att öfvertaga stiftets ledning och hade redan d. 1 nov. s. å., ehuru fullmakt ännu icke var utfärdad för Hahn, till dennes efterträdare befullmäktigat Spegel. Detta arrangemang gjordes emellertid om, så att Spegel d. 26 nov. (ej d. 3 såsom flerstädes oriktigt uppgifves) erhöll ny fullmakt, nu som superintendent på Gotland och Hahn erhöll några dagar därefter i stället fullmakt att vara kyrkoherde i Landskrona och att därjämte på grund af biskopens i Lund, Vinstrups, »höga ålder och oförmögenhet» »sustinera vices episcopi, så länge D:r Winstrupius uti sitt sjukeliga tillstånd lefver». — Se åberopade fullmakter i Riks-reg. (= R. R.) d. 1, 26 o. 29 nov. 1679.

[2] Gezelius beskrifver Spegel i sin likpredikan så: »Var fridsälskande och gjorde sin högsta vinn om att afvärja trätor och oenighet. Var stilla och saktmodig, så att man näpligen skulle höra ett hårdt ord honom undfalla; tålde heller, än han hämnades, och när han led något, ställde hämnden till Gud, som rätt dömer».

de oförsiktigheter och förseelser, till hvilka enskilda prästmän under de nyss förflutna oroliga tiderna hade kunnat låta förleda sig. Då konungen icke sällan anbefallde stränga åtgärder, domar och rannsakningar, sökte Spegel beveka honom till mildhet. Det är folkets hjärtan, sinnen han vill vinna, ej en motvillig lydnad. Det är något, som ofta sticker fram både i tal och skrift. Hufvudsyftet med sin verksamhet på ön ser han i att »*draga inbyggarnes sinnen,* som hade varit till det danska regementet dragna, till en underdånig lydnad mot sin ordentliga öfverhet.» [1]

Det dröjde några månader efter utnämningen, innan Spegel begaf sig öfver till ön för att tillträda sitt nya ämbete. Konungen önskade hans biträde vid den förestående förmälningen med Ulrika Eleonora. I maj 1680 skedde förmälningen på Skottorp i Halland. Efter ett besök i Stockholm begaf sig Spegel på högsommaren 1680 öfver till sitt blifvande verksamhetsfält. [2]

Här erfordrades af stiftschefen både takt och försiktighet. Spegel ägde båda delarna. Under den danska invasionen hade en del åtgärder blifvit vidtagna till fromma för det gamla danska kyrkoskickets återställande. Senare författare synas dock hafva gjort allt för mycket af särskildt de blygsamma försök, som under denna tid gjordes, att erhålla danska präster på ön. Utan tvifvel ligger det en öfverdrift i att påstå, att Endislöv under sin styrelse på ön arbetade på »att skaffa danska kyrkoherdar i de svenskas ställe, som blifvit bortförda eller eljes undanstötta», eller att under denna tid »danska präster

---

[1] Spegel, Then Swenska Kyrkio Historian, s. 315. — Citat i uppsatsen äro i allmänhet till stafning moderniserade.

[2] Helander, s. 44, säger, att han i juni anlände till Gotland. Denna uppgift synes dock ej alldeles riktig. Den 30 s. m. befann han sig nämligen ännu i Stockholm. Af detta dat. är ett af honom i Stockholm undertecknadt »underdånigt memorial om superintendentien på Gotland». Alldeles riktig är ej heller Gezelii uppgift i likpredikan, att han »strax» efter förmälningen på Skottorp begaf sig öfver till sitt stift. Med nyss nämnda förhållande låter sig dock förena Gezelii uppgift, efter honom också Westén Hofclericiets hist. 1: 2 s. 139, att hans afresa till stiftet skett »uti juni månad». Åtminstone synes den ha inträffat mellan d. 30 juni och 10 juli. K. M:ts res. på hans mem. är nämligen af detta senare dat. och tyckes Spegel ännu vid sin afresa icke hafva erhållit denna resolution.

voro satta till ledare för folket» utan att därvid någon restriktion göres. M. a. o. dessa påståenden, som visserligen innebära en sanning, hafva fått en alltför allmän form, som gör att de lätt kunna missuppfattas. Någon omstörtning af de pastorala förhållandena förekom alldeles icke.

De förändringar i detta afseende, som den danska styrelsen vidtog, voro jämförelsevis helt obetydliga. Superintendenten Brodinus bortfördes som vi redan nämnt. Vidare omnämner Spegel i en till K. M:t ställd skrifvelse, att kyrkoherden i Alfva, Johan Canutius, »är i krigstiden svårliga vorden förföljd och omsider, *med flera,* våldförd till Köpenhamn».[1] Om sitt bortförande berättar Canutius äfven själf i en böneskrift till K. M:t.[2] Canutius var fastländing, från Värmland, och hade under Brodini tid inkommit till Gotland samt vid unga år erhållit Alfva pastorat. Huruvida hans bortförande 1676 föranleddes af någon särskild omständighet, eller om det endast var ett uttryck för den rådande oviljan mot »svenskarne» i allmänhet, har jag ej funnit. En annan prästman, som drabbades af liknande öde som Canutius, var Johan Lindelius i Rone, likaledes en fastländing, från Västmanland. Han hade liksom Canutius inkommit under Brodinus och 1674 blifvit pastor i Rone. Anledningen till, att han i början af det danska regementet blef skild från sin befattning, voro de klagomål, som såväl företrädarens änka som församlingen förde emot honom. Änkan besvärade sig öfver, att hon ej fick ut sina rättigheter, och församlingen, att han ej konserverat änkan, såsom församlingens afsikt varit, utan drifvit henne ut ur prästgarden.[3]

Troligen var Lindelius icke utan skuld till det öde, som drabbade honom. Lemke kallar honom i sitt herdaminne »en elak man», hvilket epitet han nog också torde ha ärligen för-

[1] Skr. d. 22 maj 84. Visby domkap:s skr. till K. M:t. Riksark. (= R. A.)

[2] Odat. bl. ecklesiastika handl., Visby stift. R. A.

[3] Änkans klagoskr. bl. Visby domkap:s akter (= V. A.) I s. 1141; församl:s d:o sammastädes s. 1167. — Lindelius hade vid erhållandet af pastoratet af domkap. förmanats, »att han änkian favorizera skulle antingen med nådeårets prolongation eller med giftermål eller med något annat beneficio, på hvad sätt det bäst ske kan, som Gud gifver honom i sinne och försvarligt vara kan». Domkap:s prot. d. 10 apr. 1674.

tjänt. Sedan han 1680 åter blifvit insatt af Karl XI, förde församlingen genast åter klagomål emot honom.

Det myckna talet om bortförandet af svenska prästmän från Gotland under krigstiden synes sålunda vara öfverdrifvet. Canutius återkom snart och torde hafva återinträdt i sitt ämbete redan före den danska invasionens slut. Om Lindelius får jag tillfälle nämna i det följande ytterligare.

I ett annat fall blef en kyrkoherde utstött från sitt pastorat utan att bortföras. Det var Petrus Gubbe i Hablingbo, likaledes öfverkommen från svenska fastlandet och det redan i början af det svenska regementet. Han ersattes af en af den danske superintendenten ordinerad man, Per Ronander, en infödd gotländing. Gubbe blef af denne angifven för att — ehuru landet var i danskarnes händer — hafva gjort förbön för det svenska konungahuset, något som danskarne icke kunde låta passera ostraffadt.

För öfrigt inskränkte sig den danska styrelsens åtgärder i fråga om prästerskapet till att fylla de luckor, som under dessa år uppkommo genom prästers död. Icke heller härvid göra sig ensidigt danska intressen gällande. Det var delvis sådana präster, som Brodinus redan ordinerat, som blefvo befordrade, och de af den danske superintendenten nyordinerade utgjordes utan undantag, såsom det vill synas, af gotländingar. Endast tvenne danska prästmän, hvilka kommit öfver på den fientliga flottan, blefvo befordrade på ön. Den ene var Jacobus Jani Langeland, som efterträdde den nyss nämnde Lindelius i Rone. Den andre var en förutvarande amiralitetspräst på danska flottan, Johan Dambius, som blef befordrad till Öja, hvilket pastorat var vakant, när fienderna togo ön i besittning.

Vid prästtillsättningar under denna tid, då danskarne sutto vid styret, fick också församlingarnes gamla kallelserätt komma till heders, och deras önskningar respekterades.[1] — Det var sålunda icke några vidtgående förändringar med afseende på prästpersonalen, som under krigstiden företogos. Som det vill synas, hade förutom superintendenten endast trenne svenska prästmän blifvit afsatta. Af dem bortfördes,

[1] Se t. ex. tillsättn. af Sjonhem o. Vänge, prot. d. 14 febr. 1677, §§ 1, 4.

jämte Brodinus, tvenne. Förutom två danska präster hade endast gotländingar blifvit befordrade. Detta visar en rätt stor moderation, som man under rådande fientliga stämning mellan de båda folken knappast hade väntat.

Det är mot denna bakgrund, de åtgärder böra betraktas, som dels anbefalltes, dels vidtogos från svensk sida efter fredsslutet. Därvid visades från öfverhetens sida ingalunda samma måtta. Att icke större omstörtningar inträffade, än som verkligen ägde rum, är endast Spegels förtjänst. Före sin afresa till ön inlämnade denne till K. M:t ett ämbetsmemorial af den 30 juni 1680. Däri begär han förhållningsregler i åtskilliga frågor rörande sitt prästerskap. Han förfrågade sig, huruvida »församlingarna på Gotland skola njuta något *jus vocandi* och *præsentandi*, när de behöfva kyrkoherdar, eller h. k. m:t själf täcktes varda i underdånighet ansökt, så ofta någon vacantie blifver, eller superintendenten må utvälja och förordna präster, då de betarfvas, eftersom han tänker till att ansvara det inför Gud och h. k. m:t». Vidare frågade han, »om de präster, hvilka uti varande krigstid äro tillsatta utaf den danska öfverheten, skola framgent njuta de pastorater, som de där på landet fått hafva».[1]

På den senare frågan svarade K. M:t,[2] att han ansåg det »mycket betänkligt för åtskilliga considerationer skull» att låta nämnda präster bli kvar i sina pastorat, utan »måge sådana söka hos den öfverheten, som dem tillsatt hafver, på andra orter deras promotion», i synnerhet som fredstraktaterna icke gåfvo dessa präster någon rätt att pretendera att få förblifva vid de pastorat, som de erhållit.

Karl XI var ej den som ryggade tillbaka för stränga åtgärder. Emellertid fick denna befallning aldrig den vidsträckta tillämpning, som konungen afsett, ehuru Spegel visserligen i en cirkulärskrifvelse till stiftets prostar gaf dem del af konungens vilja i detta stycke, »förmodandes att det vederbörandom må med tjänliga skäl och fog blifva förständigadt».[3]

---

[1] Visby domkap:s skr. t. k. m:t. R. A.
[2] Res. d. 10 juli s. å. R. R.
[3] Copia och Formular Boock i Visby domkap:s ark. (= V. Ark.)

De båda prästmännen, som inkommit från Danmark, hade redan innan Spegel erhöll denna kungl. resolution och utan något hans åtgörande måst lämna sina pastorat. Lindelius, som af Jacobus Jani Langeland blifvit undanträngd från Rone, erhöll nämligen redan d. 18 mars 1680 kungl. bref, att han skulle återinsättas i pastoratet.[1] Jani dog endast några veckor därefter. Och hvad Öja pastorat beträffar, där den andre danske prästmannen, Dambius, blifvit insatt, så hade en fastländing, som under Brodini tid inkommit till Gotland, på denne sin förre förmans rekommendation utverkat sig kungl. bref[2] på pastoratet, redan innan Spegel öfvertagit stiftsvården. Han hade också erhållit generalguvernörens bref till domkapitlet,[3] att han utan dröjsmål skulle installeras. Dambius var också en alltigenom dansk man. Han var född i Kongelf, hade allt ifrån barndomen varit bosatt i Danmark, hade under krigstiden tjänstgjort på danska flottan, hade icke besökt någon svensk skola eller akademi. Pastoratet hade han erhållit på amiral Juels order. Det kunde naturligtvis ej erkännas som laglig kallelse af den svenska regeringen. — Båda de nämnda danska prästmännen hade af öfverste Soop, som mottagit landet af danskarna, nekats att aflägga ed till svenska öfverheten.[4] Allt detta var fullbordadt faktum, då Spegel kom öfver till ön. Han och hans kapitel hade i denna sak endast att ställa sig gifna föreskrifter till efterrättelse.

De af danskarna befordrade gotländingarne fingo däremot nästan utan undantag stanna på sin post. Ronander, som genom sina angifvelser fått Peter Gubbe i Hablingbo afsatt och själf erhållit pastoratet, måste emellertid — helt naturligt — åter vika. Öfverste Soop gaf befallning om Gubbes återinsättande.[5] Icke heller häri hade för öfrigt Spegel någon del. Att han icke allt för strängt tillräknade Ronander hans tilltag, visade han, då han några år därefter hos K. M:t utverkade, att denne erhöll annat pastorat.

---

[1] Kopia bl. V. A. I, s. 1185.
[2] Af d. 17 apr. 1680.
[3] Af d. 12 juni 1680.
[4] Visby domkap:s prot. (= V. P.) d. 10 aug. 1680, § 11.
[5] V. P. d. 12 aug. 1680, § 52.

Äfven en annan af de gotländska pastorerna från den danska tiden blef efter regementsförändringen aflägsnad. Äfven här stod emellertid Spegel helt och hållet utom de intriger, som ledde därtill. Genom Brodini bortförande från ön hade Lärbro, som, såsom ofvan blifvit sagdt, innehafts af superintendenten, blifvit utan själasörjare. Danskarne hade insatt förutvarande pastorn i Hangvar, Schmidt, men då han följande år afled, hade en från Köpenhamn hitkommen student — han var tydligen gotländing — David Larsson Herlitz fått pastoratet af danska amiralen Juel. Antagligen ville K. M:t lika litet godkänna detta val som valet af Dambius till Öja. Det säges nämligen i den fullmakt, som utfärdades för Isak Printz, som nu i stället insattes, att pastoratet vid den tiden var vakant.[1] Antagligt är, att den nu utnämnde Printz haft en förespråkare i sin förre förman, superintendenten Brodinus. Härför talar också det förhållandet, att Printz' moder förestått Brodini hushåll under dennes änklingstid, hvarför superintendenten redan vid ett föregående tillfälle rekommenderat honom »terminis amplissimis».[2] Härmed må för öfrigt vara huru som helst. Säkert är, att Spegel icke haft något med utnämningen i fråga att göra. Den kungl. fullmakten för Printz är utfärdad d. 25 nov. 1679, sålunda dagen innan Spegel själf blef utnämnd till ledare af stiftet. För öfrigt framgår af ett bref från Spegel till Lindsköld, året efter Spegels ankomst till Gotland, att Printz ingalunda haft någon gynnare i sin nuvarande superintendent. Tvärtom ansåg Spegel honom på orättmätigt sätt hafva kommit till pastoratet. Han klagar nämligen, att denne man inkräktat ett af de förnämsta pastoraten i stiftet, »som han, jag vet intet huru, hafver ockuperat».[3]

Emellertid begärde bönderna i Lärbro att få behålla Herlitz, den af danskarne tillsatte prästmannen, men kapitlet vågade ej — i betraktande af att Printz erhållit kungl. fullmakt — att handla emot konungens vilja.[4] Men Spegel sökte att hålla

[1] Fullm. f. I. P. d. 25 nov. 1679. R. R.

[2] Lemke, Visby stifts herdaminne, s. 163.

[3] Spegels skr. t. Lindsköld d. 19 sept. 1681, bl. Visby domkap:s skr. t. k. m:t (= V. Skr.). R. A.

[4] V. P. d. 11 aug. 1680, e. m.

Herlitz skadeslös. På superintendentens förbön erhöll han K. M:ts löfte att få »njuta något beneficium». Med stöd häraf sände honom domkapitlet i början af år 1682 på Spegels förslag till Roma för erhållande af församlingens kallelse. Sådan följde.[1] Spegel själf talade för honom hos K. M:t — utan kongl. konfirmation kunde han nämligen icke nämnas, då han ej studerat vid svensk akademi — och begärde, refererande hans sak, att han måtte få njuta befordran. Detta beviljades, men superintendenten hade att »förmana honom till stadighet och ett redligt välförhållande».[2] Herlitz blef också, tack vare Spegels ingripande, pastor i Roma.

Förutom de nämnda prästmännen, Ronander och Herlitz, förblefvo samtliga under den danska tiden insatta gotländingar kvar i de pastorat, de erhållit.

Utan tvifvel var detta Spegels verk. Han hänvisade ifrågavarande präster att söka konfirmation hos K. M:t.[3] Säkerligen lade han sig nog också själf ut för dem. Jag har visserligen icke funnit något direkt bevis härför, men ett sådant antagande torde dock icke sakna skäl för sig, i betraktande af att Karl XI, oaktadt den ofvan nämnda stränga resolutionen på Spegels förfrågan angående dessa prästmän, beviljade dem samtliga, då de därom ansökte, den begärda konfirmationen. De utgjorde ett icke ringa antal. Så hade pastorer insatts i Sjonhem, Atlingbo, Hangvar, Stenkumla, Fårö och Vänge.

På grund af det här sagda skulle det kunna synas, som om K. M:t, då han i sin resolution, på Spegels memorial förklarar, att de under krigstiden af danskarna insatta prästerna

---

[1] V. P. d. 22 nov. 1682. Församl:s kallelse af d. 2 april o. 1 maj 1682. V. A. II, ss. 439, 443.

[2] Spegels mem. d. 13 okt. 1682. V. Skr. R. A. — K. M:ts res. d. 25 okt. s. år. R. R.

[3] V. P. d. 10 aug. 1680 § 11. — En af dessa präster Martinus Lundsberg, som under krigstiden blifvit insatt i Stenkumla, framhåller i sin ansökan om konfirmation, att superintendenten funnit rådsamt, att han sökte sådan. Skr. d. 10 okt. 1680. Eckles. handl. Visby stift. R. A. — Äfven af sådana prästmän, som endast blifvit ordinerade under den danska styrelsen, fordrade domkapitlet, att de skulle söka sin befordran hos K. M:t. V. P. d. 21 juli 1682 § 10.

må söka sin promotion på andra orter af den öfverhet, som dem insatt, haft afseende endast på danskfödda präster, ej sådana som voro födda på Gotland. Emellertid innehåller resolutionen icke någon antydan om en sådan inskränkning. Och tydligt är, att någon sådan icke heller varit afsedd. I en till superintendenten ställd konfirmationsskrifvelse, som en af de ifrågavarande prästerna åt sig utverkat, heter det: »Nu påminner vi oss fuller, huruledes vi uti vår för kort tid sedan eder gifna förklaring öfver de ärenden, som kyrkoväsendet där å orten angå, för åtskilliga konsiderationer skulle hafva hållit betänkligt att låta de präster, som af de danske tillsatte äro, framgent vid deras pastorater förblifva, utan att de hos den öfverheten, som dem tillsatt hafver, måge söka deras promotion, hvaröfver vi ännu vela och tänka allvarligen hand att hålla». Under detta stadgande skulle alltså här ifrågavarande prästman falla, ehuru han är, såsom k. m:t själf framhåller i konfirmationsskrifvelsen »född vår undersåte».[1] Men på grund af åtskilliga omständigheter ville k. m:t i detta fall låta nåd gå för rätt.[2] K. M:t ville sålunda ej expresse återkalla den till superintendenten gifna befallningen, men då, såsom nämndt är, K. M:t i alla särskilda fall meddelade begärd konfirmation, kom den kungliga resolutionen i detta stycke i självfva verket aldrig att tillämpas. Detta förhållande låter sig icke förklaras annat än genom inverkan från Spegels sida.

Frågan om dessa prästmän kom också före på riksdagen 1680, med anledning af att den nyssnämnde prästmannen Köler hade till sitt stånd inlämnat en supplik. Äfven af prästeståndet hänvisades Köler och de, som voro i samma ställning som han, att antingen supplicera hvar för sig direkt hos K. M:t eller låta införa en allmän begäran i saken i det gotländska prästerskapets enskilda besvär vid riksdagen.[3]

---

[1] Han var t. o. m. infödd fastländing.

[2] K. remiss. för Mathias Köler till Vänge d. 22 okt. 1680, bland k. br. V. Ark.

[3] Bexell, Bidrag till sv. kyrkans o. riksdagarnas hist., s. 106. — Man vågade ej heller i ståndet tyda den kungl. befallningen till Spegel såsom afseende endast »dem, som voro ifrån Danmark dit satta», ehuru det gjordes gällande, att K. M:t särskildt »synes hafva anseende på dem».

Jag nämnde, att Spegel i sitt memorial äfven förfrågade sig, huruvida församlingarna på Gotland skulle njuta *jus vocandi* och *præsentandi* vid kyrkoherdeval. Konungen svarade att i fråga om församlingarnas rätt vid prästval ville han, att det skulle förblifva vid hvad som varit vanligt, »allenast det härvid iakttages, att sådana presenteras och voceras, som jämte annan deras goda skicklighet *infödde svenske äro*». Detta uttryck *infödde svenske* skulle ju möjligen kunna synas afse äfven dem, som voro födda på Gotland efter 1645. Språkbruket förbjuder dock en sådan tolkning. *Gotländing* och *svensk* äro enligt dåtida språkbruk motsättningar, ett språkbruk, som ännu i dag icke alldeles förlorat sin valör på ön. Konungens uttryckliga vilja och befallning var sålunda, att endast fastländingar skulle befordras.

Spegel måtte dock genast ha insett omöjligheten af att efterlefva den kungliga befallningen i detta stycke. Han skulle uppenbarligen ha fått hela det infödda prästerskapet — som utgjorde det vida öfvervägande antalet — emot sig. Gotländingarna kunde omöjligen med jämnmod se, att deras söner afstängdes från prästerlig tjänstgöring på ön. Förhållandet mellan de bägge elementen, fastländingar och gotländingar, som redan förut varit icke så litet spändt, skulle ha blifvit rent outhärdligt. Och under sådana förhållanden skulle det nog icke heller ha varit så lätt att få öfver något så när dugligt folk från fastlandet till tjänstgöring på ön. Denna svårighet framhåller också Spegel i ett något senare bref. Fastlandspräster vilja inte gärna öfver, »fruktandes alla för det myckna onda och det snöda förtryck, som alla redelige svenske på denna orten uti krigstiden lidit hafva».[1]

Emellertid kunde superintendenten icke lämna den kungl. befallningen obeaktad. Han satte sig i förbindelse med ärkebiskopen med begäran, att denne skulle tillsända honom några tjänliga personer. Men ärkebiskopen hade inga att sända. Spegel anmälde förhållandet hos K. M:t. Karl XI visste råd. Vi förnimma, heter det i den kungl. svarsskrifvelsen, »några va-

[1] Spegels skr. t. K. M:t d. 24 mars 1682, bl. V. Skr. (förut bl. virorum illustrium literæ).

kanta lägenheteter finnas på Gotland, dem I efter vår däröfver fattade dessein med svenske prästmän vele ersätta». Hos K. M:t hade ett par krigspräster Ryding och Bostadius anmält sig till nådig åtanka. K. M:t remitterade dem därför till Spegel, »att I pröfvandes deras kvaliteter, efter som I finnen dem tjän- och dugeliga till, utaf de lediga lägenheter dem söken att accomodera».[1] Emellertid blef ingendera af de båda prästmännen befordrad på Gotland hvarken nu eller sedermera. Möjligen befunnos de vid närmare eftertanke mindre hågade, möjligen var också Spegel mindre villig att mottaga dem.

Det senare synes sannolikt i betraktande af ett kungligt bref, skrifvet endast några få månader efter det nyssnämnda, och utgörande svar på en skrifvelse från Spegel. Konungen förklarar i sin svarsskrifvelse, att han, försäkrad »om edert nit för Guds ära och om eder trohet för vår tjänst och landsens bästa», lämnar »gärna till edert godtfinnande att antaga och betjäna eder af de personer, som I pröfven tjänliga till alla goda ordningars främjande och handhafvande».[2] Den skrifvelse från Spegel, hvarpå detta bref utgjort svar, finnes ej förvarad. Otroligt är icke, att den innehållit en antydan om svårigheten af att efterlefva K. M:ts befallning med afseende på fastländingars befordrande, och att det kungliga svaret alltså innebär ett medgifvande för superintendenten att betjäna sig af »landsens barn».

Första gången, domkapitlet under Spegels styrelse tillsatte gäll på eget bevåg, var i början af år 1682. Då voro flera prästerliga beställningar lediga, i Burs, Garda, Roma, Västkinde, Sanda. Till de fyra förstnämnda blefvo gotländingar befordrade. Bland dem var den förut nämnde Herlitz, som af domkapitlet föreslogs till Roma och erhöll kunglig fullmakt dit. Endast till Sanda befordrades en fastländing, Stefan Wikegren, hvilken dock inkommit till ön redan 1665 och tjänstgjort som konsistorienotarie och slottspredikant på Visborg. Han hade dessutom redan före den danska invasionen erhållit

[1] K. skr. d. 31 dec. 1680 bland k. br. i V. Ark.

[2] K. skr. d. 22 mars 1681, bland k. br. i V. Ark.

kungligt bref på ett ledigt gäll, vid hvars tillsättande han dock blifvit förbigången. Det »svenska» elementet blef sålunda ingalunda ensidigt tillgodosedt.

Äfven under den följande tiden var det endast i få undantagsfall, som fastländingar blefvo befordrade. Spegel rekommenderar ofta af en eller annan anledning en bestämd prästman att erhålla kunglig konfirmation på ledigt pastorat. Blott i ett par fall gäller konfirmationen infödda svenskar. Den ene af dem är den förut nämnde Canutius, som redan före Spegels tid var kyrkoherde på ön. Spegel önskade honom nu endast förflyttad till ett bättre pastorat, från Alfva till Vamlingbo.[1]

Till dennes efterträdare var Spegel angelägen att få en fastländing, på det att församlingarna, Alfva och Hemse, som under Canutii tid blifvit »vanda vid svenska språket och ceremonier måge framgent därvid continuera och K. M:ts nådigste vilja om uniformiteten yttermera befrämjas». Han föreslog därför en af biskopen i Västerås »för sin lärdom och skicklighet skull mycket rekommenderad» prästman, Petrus Grufvenius (Grufverus) från Grufbyn i St. Tuna.

För öfrigt torde väl en och annan svensk prästman genom superintendentens åtgöranden under denna tid hafva inkallats till ön. Något större antal fastländingar var det i hvarje fall icke, som under dessa år kom öfver till Gotland.[2] En

[1] Skr. d. 22 maj 1684.

[2] Under det att Spegel sålunda sökte att i möjligaste mån hålla stiftets egna söner om ryggen, var förhållandet ett något annorlunda i Lunds stift, som äfven höll på att inkorporeras. Under den föregående tiden hade här inga sådana åtgärder vidtagits eller föreskrifvits, som gingo ut på att inskränka de inföddes befordringsrätt till prästlägenheter. Men i en resolution af d. 15 juli 1680, alltså några få dagar efter sedan Spegel erhållit svar på sitt ämbetsmemorial, likaledes föranledt af ett memorial af den nytillsatta biskopen i det sydsvenska stiftet Knut Hahn, förklarade K. M:t, att han, såsom biskopen nogsamt kände, önskade »indraga svenska infödde män till lediga pastorat i Lunds stift», men enär tjänliga personer ej alltid voro att tillgå, ville K. M:t tillstädja, att äfven sådana skåningar befordrades, som tjänat i armén, på det att skåningarna därigenom »måtte animeras till skyldig trohet» mot K. M:t och att »genom kredit eller egna tillgångar upphjälpa de förfallna prästgårdarna», hvarvid biskopen dock borde iakttaga nödig moderation. Biskop Hahn sökte i detta som i annat till det yttersta göra konungen till viljes utan att våga några sådana gensagor, som gjordes af den icke mindre

af dessa fastländingar var Petrus Dalin, som Spegel, medan han under sin superintendentstid uppehöll sig på fastlandet, sände öfver till Gotland, hvarvid han gaf honom förhoppning om att blifva försörjd med »nöjaktig och hedersam» lägenhet.[1] Domkapitlet var honom emellertid ej lika benägen. Sanda pastorat begärde honom upprepade gånger till kyrkoherde.[2] Spegel hade också lofvat att uppfylla pastoratets begäran. Åtskilliga trakasserier tillställdes mot Dalin af företrädarens änka, som sökte blifva »konserverad». Domkapitlet gjorde därföre svårigheter att gå församlingarnas önskan till mötes,[3] hvarföre socknemännen måste vända sig till K. M:t och begära att blifva kvitt änkan, »som är en oregerlig kvinnsperson».[4] Med anledning häraf erhöll superintendenten Stjernman, som under tiden efterträdt Spegel men ännu icke anländt till ön, befallning att »strax» låta installera Dalin till kyrkoherde. Dalin förskaffade sig äfven kunglig fullmakt, som han d. 12 febr. 1686 företedde i domkapitlet. Det oaktadt vidtog stiftsstyrelsen ingen åtgärd för hans installation. Man hade också en gås oplockad med honom. Dagen innan han inlämnade sin fullmakt, stod han till svars inför sina förmän, emedan han under sin vistelse i Stockholm föregående sommar »både konsistorium och nationem gothlandicam skall illa hafva utfört», i det han påstått konsistorialerna vara hans afundsmän och »landsens barn emot höga öfverheten otrogna». Han förnekade sig hafva »traducerat» vare sig sina förmän eller landsens barn. Och då honom blef förehållet, att han, en ung och ringa meriterad man, hade på mera meriterade gotländingars bekostnad af höga öfverheten erhållit god lägenhet på landet, svarade han »i hastighet», att han också gjort K. M:t större och trognare tjänst än någon annan. »Fördenskull imponera-

---

konungske, men mer självständige Spegel. Under Hahns episkopat befordrades ofta prästmän från andra stift. — K. M:ts res. d. 15 juli 1680 i afskr. bland Lunds domkap:s skrifv. t. K. M:t. Jfr ock Cawallin, Lunds stifts herdaminne I, s. 61 ff.

[1] Spegels skr. t. domk. d. 11 dec. 1683. V. A. II, s. 995.

[2] Skr. d. 25 juli 1684, 12 okt. s. å., 25 febr. 1685, 25 juni s. å. V. A. II, s. 849, 853, 875, 857.

[3] Prot. 25 juni 1685.

[4] Skr. d. 28 juni 1685. Eckl. handl. Visby stift. R. A.

des herr Peder af ven:o cons:o, att han vid högv. biskopens ankomst skall bevisa någon prästman här i landet hafva något otrohetsstycke emot h. k. m:t gjort». Det jäser ännu i sinnena.

Det är icke osannolikt, att hans svenska nationalitet varit en bidragande orsak till de svårigheter, stiftsstyrelsen under superintendentens frånvaro gjorde att befordra honom. Han hade, som förut blifvit sagdt, upprepade gånger erhållit kallelse af församlingen. Vanligen sökte domkapitlet om möjligt gå församlingarnas önskningar till mötes vid prästval. Visserligen hade en oresonlig änka legat åt domkapitlet med trotsigt pockande på konservation. Men lika litet denna omständighet som Dalins ungdom torde ha utgjort tillräcklig anledning att så alldeles negligera församlingens ansökningar. Emellertid höjdes naturligtvis ej heller Dalins aktier genom dennes senare, till domkapitlets kännedom komna, förnärmelser mot stiftsstyrelsen och landsmännen.

Kort därefter erhöllo konsistoriales från superintendenten Stjernman meddelande om, att Dalin erhållit kungl. bref på Sanda, och anmodades stiftsstyrelsen af sin chef att genom någon af sina medlemmar utan dröjsmål låta verkställa mannens installation, »hafvandes densamme på sitt anförsvar, där änkian vid tillfälle af dröjsmål härvid något vidare buller och oväsende i församlingarna anstifta skulle».[1] Domkapitlet kunde väl nu ej längre förhala den anbefallda installationen. Men någon villighet att efterkomma befallningen visade man icke. Den ene efter den andra af kapitulares sökte bli uppdraget kvitt. Prosten i kontraktet, hvilken skyldigheten närmast ålåg, ursäktade sig »enständigt» på grund af sin ålderdom och svaghet. Äfven en annan af kapitelmedlemmarne hade undanflykter, hvarföre kapitlet »ville derivera detta ärendet på notarium consistorii, att han hr Peder installera skulle, men han sköt det ifrån sig till hr Nils Stenman». Stenman var stadskaplan och domkapitlets yngste medlem. Härvid stannade det.[2] — Jag har utförligt redogjort för detta mål, emedan det är ganska upplysande i fråga om den rådande stämningen i stiftet och

[1] Skr. d. 16 mars 1686. V. A. III, s. 109.
[2] Prot. d. 14 maj 1686.

visar det kloka i Spegels handlingssätt, då han motsatte sig konungens önskan att inkalla fastländingar och från befordran utestänga landsmännen.

I sitt förut nämnda första ämbetsmemorial förfrågade sig Spegel äfven därom, huruvida de gotländska studenter, som en viss tid tjänt eller studerat i Sverige skulle få njuta befordran inom stiftet i enlighet med de kungliga resolutioner härom, som gotländingarna under föregående tider erhållit. Upprepade påbud därom hade af K. M:t gjorts, att ungdomen på Gotland för att vinna befordran under Sveriges krona skulle frekventera svenska akademier och skolor.[1] Spegels fråga i denna punkt besvarar K. M:t i öfverensstämmelse med hvad han rörande församlingarnas kallelserätt redan resolverat. Han ville, att de studenter, som voro födda på Gotland och en tid tjänt eller studerat i Sverige, »helst uti riket måtte blifva promoverade» efter den resolution, som K. M:t förut velat fatta »om de infödda uti Skåne och de andra conqvesterade provincierna». Om någon ägde jus patronatus på ön — någon sådan rätt förekom emellertid icke — och önskade kalla en gotländing, så kunde det väl medgifvas, »varandes likvisst K. M:ts intention, att däröfver handen hållas måtte, att svenska män efter handen inkallas». Hvad denna senare sak, om fastländingars befordran på ön, beträffar, har därom redan blifvit tillräckligt ordadt. Jag vill nu endast tillägga något i fråga om, hvad konungen med afseende på de studerande gotländingarna befallt.

Endast några månader efter den nämnda resolutionen afsände Karl XI ett nytt bref till Spegel, däri han — med ovanlig skärpa för att vara till denne konungens förtrogne — upprepade sina befallningar med afseende på de gotländska studenterna, att de skulle studera vid inhemska undervisningsanstalter, samt att de efter sålunda vunnen kompetens skulle befordras på fastlandet. Det heter i nämnda skrifvelse,[2] att ehuru konungen redan förut låtit kungöra sin nådiga vilja, att »de af den studerande ungdomen uti eder superintendentie, som åstunda *inom stiften här i vårt rike* med några beneficiis

[1] De kungl. resol. i detta stycke hade dock varit af något växlande innehåll.
[2] Af d. 27 nov. 1680. K. br. i V. Ark.

ecclesiasticis att blifva försedde, skola låta sig angeläget vara uppå våra universiteter att excolera deras studier och göra sig det svenska språket mäktiga», har K. M:t likväl med missnöje förnummit, att detta stadgande icke efterlefdes. Därföre har det befunnits nödigt att upprepa den gifna befallningen, som superintendenten hade att kungöra i stiftet, »hafvandes de, som den försumma att efterkomma, ingen annan att skylla än sig själfva, om de vid förefallande lägenheter intet blifva accomoderade, efter de på behörigt sätt intet hafva velat göra sig därtill tjän- och skickeliga».

Det är knappast troligt, att det är Spegel, som gifvit anledning till denna nya i så irriterad ton gifna befallning. Hösten 1680, samma höst, som denna kungliga skrifvelse tillställdes Spegel, hölls riksdag i Stockholm. Vid denna var Spegel, som nyss tillträdt sitt stift och ville sätta sig in i förhållandena därstädes, icke närvarande. Han hade fått särskild kunglig tillåtelse att få »absentera sig» från riksdagen.[1] Muntligt meddelande i saken har han sålunda icke kunnat lämna. Och någon skrifvelse från honom, hvari klagomål i denna riktning anföras, finnes icke bevarad.[2]

Mera sannolikt förefaller det, att det varit den i det föregående omnämnde kyrkoherden i Alfva Canutius, som varit konungens sagesman. Denne Canutius var såsom en af det gotländska prästerskapets fullmäktige närvarande på riksdagen 1680, och han visade sig, såsom vi strax skola finna, därvid beredvillig att till egen fördel gå K. M:t tillhanda med för Gotlands prästerskap mindre fördelaktiga meddelanden.[3]

[1] K. skr. d. 2 okt. 1680. R. R.

[2] En skrifv. från Spegel afsändes från Visby d. 17 okt. 1680 och besvarades af K. M:t d. 10 nov. Spegels nämnda skrifv. har jag ingenstädes funnit. Af konungens svar framgår visserligen, att Spegel omnämnt »vidrigheter», som mött honom vid inrättandet af svenska kyrkoceremonier på ön. Däremot antyder svaret icke, att han klagat öfver gotländingarnes underlåtenhet att ställa sig den kungl. befallningen i fråga om deras studier till efterrättelse. — En skrifv. från Spegel till hofkansleren Örnstedt ang. några K. M:t »concernerande ärender» afgick från Visby någon tid före den 2 okt. — i ett kungl. bref af d. d. åberopas den. Denna skr. finnes ej heller förvarad.

[3] Af domkap:s prot. d. 19 jan. 1681 § 2 framgår också, att Canutius af sina ämbetsbröder varit misstänkt för att under vistelsen i Stockholm »hafva talat illa om Gotlands prästerskap».

Tydligen var den kungliga befallningen icke heller så alldeles i Spegels smak. När han därföre, åtlydande den befallning, han därom fått att i stiftet bekantgöra konungens vilja, i början af följande år utfärdade en kungörelse härom till församlingarna, undvek han försiktigt att vidröra den inskränkning i gotländingarnes befordringsrätt som K. M:t antydt såsom gällande endast »*inom stiften här i vårt rike*» — ett uttryck, som måste förstås enligt dåtida språkbruk.

I den nämnda kungörelsen, som skulle uppläsas från predikstolarna, erinrar superintendenten om förra kungliga resolutioner, att »detta lands infödde barn, hvilka antingen till det heliga kristliga ämbetet eller ock till andra lofliga tjänster göra sig skickliga och värdiga, skola sådant gärna åtnjuta samt till heder och välgång i alla måtto befrämjas». K. M:t lofvar, »att detta landsens barn skola äfvensom andra Sveriges infödde barn *på alla orter i riket* till hedersamma ämbeten framgent blifva befordrade, när de sig om dygd, trohet och vederbörlig kapacitet vinnlägga». Därmed skall då också upphäfvas »all difference och den skillnad, som kan vara emellan en och annan provincies inbyggare», och ingenting är mera önskligt »än att alla, som genom Guds allvisa behag och försyn lefva under *ett* hufvud måtte vara *en* samhällig lekamen och hafva *ett* hjärta». Men därföre höfdes det undersåtarne att söka undanrödja, hvad som kan utgöra »någon märkelig discrepence och undersked emellan dem inbördes; och alldenstund man vet tungan vara såsom en gynväg till hjärtat, och att språkets jämlikhet är ett kraftigt medel till sinnens och gemyternas förtroliga förening», så låter K. M:t kungöra sin nådiga vilja, att alla föräldrar, som ämna låta sina söner söka »någon välfärd och befordring» under Sveriges krona, skola låta sig angeläget vara att låta barnen grundligen undervisas i svenska språket och därföre sända dem till skolor och akademier, »hvar de sådant bredevid andra lofliga vetenskaper och öfningar lära och fatta kunna». De som hafva sina barn å främmande ort, erinras, att om barnen i framtiden ej vinna den promotion de åstunda, hafva de sig själfva att skylla, »så framt de uti en så lätt och möjelig sak, nämligen att lära riksens språk och tungomål, visa sig ovilliga och tröga».[1]

[1] Copia och Formular Boock.

Om också Spegel sålunda icke gaf den gotländska ungdomen uttryckligt löfte om befordran på fäderneön — det kunde han ju icke tvärt emot konungens skrifvelse — så undvek han dock hvarje antydan om, att de därifrån skulle vara uteslutna. Därföre behöfde han ej frukta att gifva sitt prästerskap några falska förespeglingar. Han kände sin konung och var öfvertygad, att denne ej skulle vara oemottaglig för skäl. Vi ha också sett, att om vi rätt tolkat Spegels tankegång, så misstog han sig ej med afseende på det inflytande, han menade sig kunna utöfva på konungen. Denne uppdrog åt honom, såsom förut blifvit berättadt, att antaga och betjäna sig af de personer, som han själf pröfvade tjänliga. Och häri ligger nog, såsom förut blifvit anmärkt, just en tillåtelse att få i stiftet befordra gotländska präster.

Men därföre var Spegel också så mycket mera angelägen att sörja för, att den gotländska ungdomen erhöll sin bokliga utbildning vid svenska skolor och akademier. Med mindre kunde någon befordran icke komma i fråga. Både med råd och dåd uppmuntrade han härtill. Redan vid sitt första möte med prästerskapet, innan han mottagit någon kunglig resolution i frågan, förklarade han, att han ej fördristade sig låta de studenter, som deponerat i Danmark, predika på ön, förrän de aflagt ed och låtit immatrikulera sig i Upsala.[1] Och vid ett senare tillfälle förmanade han sina präster att »icke skicka sina söner till Köpenhamn, utan heller laga, att de hemma i i riket måtte söka sitt avantagie till någon uppkomst».[2]

För att vistelsen i Upsala ej skulle i ekonomiskt afseende blifva för betungande för de fattige studenterna, uppmanade han vid det förra tillfället prästerna att göra sammanskott till hjälp åt de studerande därstädes, som »gifva godt hopp om sig, att de till Guds ära och landsens heder vilja någon ansenlig profekt göra». Han erbjöd sig att för egen del bidraga med fem tunnor spannmål årligen, och han lät icke sitt prästerskap slippa med mindre, än att pastorerna utfäste sig att för samma ändamål gifva *en* tunna hvar årligen. Pästerna uttalade med

[1] V. P. d. 10 aug. 1680, § 13.
[2] V. P. d. 13 sept. e. m. § 12.

anledning af sitt gifna löfte sin förhoppning om, att deras söner skulle erhålla befordran på ön.[1]

I det föregående har blifvit anmärkt, att Spegel och Karl XI voro af olika tankar i fråga om den kyrkliga styrelsen på ön. Spegel sökte med försonlighet vinna gotländingarna. Konungen var betänkt på stränga, ja, våldsamma åtgärder. För att ytterligare belysa detta förhållande må omnämnas den befallning, som Spegel erhöll i en kunglig skrifvelse af den 15 nov. 1680.[2] Häri förklarar sig K. M:t »vid närvarande konjunkturer finna ibland annat nödigt, det de pastorater uppå Gotland, som äro söder på landet längst aflägsna ifrån staden, måtte fordersamt besättas med infödde svenske präster». Särskildt skulle detta ske med Vamlingbo och Hafdhem. Vidare föreskrefs, att de gotländingar, som innehade sådana pastorat, hvarom här är fråga, antingen finge byta sig till andra gäll eller också förflyttas till de lediga pastoraten, »eftersom I pröfven deras lefverne och förtjänster det förskylla». Speciellt föreskrefs, att kyrkoherden i Alfva Johannes Canutius — vi hafva förut talat om honom — skulle för hvad han fått lida under kriget, jämte sitt pastorat Alfva få njuta det därtill gränsande Hafdhem. Tydligen betraktade konungen själf åtgärden såsom tämligen våldsam. Han lämnade därföre åt Spegel att »med all lämpa och bekant dexteritet effektuera» den gifna befallningen.[3]

Denna befallning kan ingalunda läggas Spegel till last.

---

[1] V. P. d. 10 aug. 1680, § 25; d. 11 aug. f. m. § 31.

[2] V. Ark.

[3] Under dessa tider, då det gällde att sammansmälta de nyvunna delarna af riket med de gamla provinserna, var det icke ovanligt, att regeringen tillät sig störande ingrepp i de gamla kyrkoförhållandena. I en skrifvelse till superintendenten i Karlstad uttalade Karl XI:s förmyndareregering sin önskan att, som det norra prosteriet i Bohuslän blifvit inkorporeradt i Karlstads superintendenti, »berörda församlingar förses och oss försäkras med kapabelt samt oss och kronan troget och väl affektioneradt folk». Superintendenten skulle därföre vid inträffande ledigheter tillse, att dessa pastorat efter hand — »såvida I pröfven sådant fogeligen kunna praktiseras» — förságos med svenska prästmän. Dessutom skulle en del af pastoraten göras till regala. »Dock måste I detta hafva Eder allena förbehållet och det förvara uti behörig sekretesse och tysthet, jämväl allt med behändighet och dexteritet, som förr är mält, förrätta». K. bref t. superint. i Karlstad d. 5 juni 1663. R. R.

Han hade ingenting att skaffa med brefvets tillkomst. Anledningen därtill var följande. Den i brefvet nämnde Canutius hade jämte kyrkoherden i Vall, Georg Oxenwaldt, blifvit af Gotlands prästerskap utsedd till fullmäktig vid riksdagen 1680. Sin vistelse i Stockholm visste de båda prästmännen att göra sig själfva till godo. Kyrkoherden i Vall anförde under sitt uppehåll i hufvudstaden i en skrifvelse till K. M:t, att Sanda pastorat genom hans broders död blifvit vakant, och att hans fader där tjänat i 30 års tid, samt att nu i pastoratet funnos »två bedröfveliga prästänkor med många barn». Då han förut blifvit benådad med kungligt promotorial till bättre lägenhet, begärde han, att han måtte få förena Sanda med sin »ringa lägenhet». En liknande skrifvelse inlämnade också Canutius i det kungliga kansliet. Han erinrade om de lidanden, han under kriget haft att utstå under fångenskap i Köpenhamn, och begärde fördenskull, att han måtte benådas »med kunglig nåd och beneficio». Nu funnes det ett annat litet pastorat, Hafdhem, som stötte till hans eget. Båda gällen kunde mycket väl betjänas af *en* pastor. Den nuvarande pastorn i Hafdhem hade förtryckt honom under kriget för hans nationalitets skull — Canutius var, såsom ofvan blifvit sagdt, fastländing — och förorsakat den förföljelse, som öfvergått honom. Så tillägger han: »Dessutom synes icke vara rådligt, att sådana lägenheter mot sjösidan belägna af slika illviljande besittas, utan de heller från stränderna, dem de flitigt så i frideliga som ofrideliga tider uppassa, in i landet transfereras och goda infödde patrioter i deras ställe igen installeras». Claudius Trogillides, den nuvarande pastorn, kunde förflyttas till ett ledigt gäll Othem.[1]

Det var uppenbarligen med anledning af hvad Canutius anfört, som konungens skrifvelse af d. 15 nov. 1680 tillkom. Liksom Canutius erhöll, såsom vi sett, kungligt bref på hvad han önskade, så villfor konungen äfven Oxenwaldts lika oblyga begäran. Emellertid kom, tack vare Spegel, hvarken den ena eller andre att få något godt däraf. De båda gotlandsprästerna handlade i detta fall enligt då gängse sed eller rättare osed.

---

[1] De båda skrifvelserna finnas bl. eckles. handl. Visby stift. R. A.

Det var ingalunda sällsynt, att konungskt sinnade prästmän för gjorda tjänster belönades med dubbla pastorat. Bruket hade väckt en lätt förklarlig förargelse. Adeln gjorde vid riksdagen 1680 anmärkning däremot. Konungen lofvade bot och bättring och förklarade, att han »finner själf orimmeligit, att åtskilliga kyrkoherdar flera socknar och församlingar hafva, än de högtideligen med vanlig och behörig kyrkotjänst kunna uppvakta». K. M:t ville därför låta bref afgå till landshöfdingar och biskopar, att de skulle sinsemellan öfverenskomma, huru sådant bäst kunde stå att ändra.[1]

Att prästerna på detta sätt tillbakasatte församlingarnas intresse för sina egna personliga fördelar, kunde ingalunda gillas af den rättänkande Spegel.[2] Han fann deras tillvägagångssätt otillständigt och mottog sollicitanterna mycket kyligt. När Oxenwaldt uppvisade sin kungliga fullmakt i domkapitlet och begärde att blifva installerad i det nya pastoratet, svarades, att kapitlet väl hugnar sig öfver den stora nåd, hvilken af K. M:t är vederfaren Mgr Jöran såsom »ett landsens barn», men på samma gång förklarade man, att man, då kapitlet ej blifvit notificeradt i saken, ej fördristade sig att vidtaga någon åtgärd för hans installation.[3]

Kommentarierna till denna kapitlets förklaring ger Spegel själf i ett bref till kansliådet Lindsköld. Han erinrar däri om de båda prästmännen, som under sin vistelse i Stockholm vid riksdagen utverkat åt sig bref i det kungliga kansliet på att erhålla hvardera *ett* pastorat till det, som de förut innehaft. En sådan begäran vore lika »okristlig som ovanlig». Hvad de begärt hade blifvit redan »af de forna kristna med hårda ord damneradt». Därjämte erinrar han om K. M:ts nyss

[1] K. M:t res. på adelns besvär d. 29 nov. 1680.

[2] Äfven härutinnan visar sig en skillnad mellan Spegel och hans samtida i Lund, biskop Hahn. Denne erinrade konungen om det löfte, några namngifna prästmän erhållit att blifva »beneficierade med andra pastorat till de sina», tydligen såsom belöning för gjorda politiska tjänster. Konungen svarade i sin resol., att de skulle njuta till godo de försäkringar härutinnan, som de erhållit, »så vida de androm icke præjudicerliga äro och eljest utaf en och annan orsak finnas ogörliga, på hvilket fall då biskopen efter sakens beskaffenhet därvid hafver att disponera och förordna». Hahns mem. d. 14 juli 1680, kon:s res. d. 15 s. m. — R. R.

[3] V. P. d. 20 jan. 1681.

nämnda förklaring på ridderskapets och adelns besvär. Han begärde därföre få veta, om det icke borde vara tillräckligt för de ifrågavarande prästmännen, att de blefve förflyttade till bättre gäll, »så att hvar får sitt och ej mera».[1]

Konungens svar lät ej vänta på sig. Han förklarade helt kort och godt. »Vi låta jämväl för det öfriga på eder försorg och godtfinnande ankomma, huruvida de tvenne prästmännen, som vid sista riksdagen förmått sig vår försäkring hvardera på *ett* pastorat till det, de hafva, böra njuta dem till godo eller för sådan deras utan eder koncens och vetskap gjorda ansökning tilltal hafva att förvänta, helst emedan det synes billigt, att ingen bör ha flera församlingar, än han högtideligen kan någorledes med lämpa uppvakta».[2]

Med stöd af denna K. M:ts förklaring tillböd preses i domkapitlet Jöran att få tillträda Sanda pastorat, om han ville afstå från Vall. Jöran begärde spatium deliberandi till följande dag. När denna dag kom, förklarade han, att »han fann det vara sig nyttigast och sin hustru behagligast» att stanna där han var, hvarför annan innehafvare utsågs af stiftsstyrelsen till Sanda.[3]

Men det var icke blott det af de båda pastorerna gjorda försöket att erhålla dubbla pastorat, som gick om intet. Det blef ej heller något af den af Canutius föreslagna och af K. M:t anbefallda omflyttningen. Både i Vamlingbo och Hafdhem, de båda i den kungliga skrifvelsen särskildt utpekade pastoraten, sutto pastorerna från krigstiden kvar till sin död. I Vamlingbo var kyrkoherde Detlof Jensen Lindius, som på sin tid hade förebrått Brodinus, att han inkallade svenskar till förfång för gotländingarne. Han förblef i sitt pastorat till sin död 1683, då han efterträddes af den förut nämnde Canutius, som nu på Spegels förord erhöll kunglig fullmakt hit. Claudius Trogillides, som Canutius velat undantränga från Hafdhem, gick ur tiden först 1725 vid 83 års ålder, ännu pastor i Hafdhem. Icke heller i andra fall förekom någon förflyttning

[1] Spegels skr. t. L. d. 19 sept. 1681, bl. V. Skr. R. A.
[2] K. skr. t. Spegel d. 2 jan. 1682. R. R.
[3] V. P. d. 22 o. 23 febr. 1682.

af präster från öns för möjliga danska spaningar mera utsatta sydsida.[1]

Uppenbarligen har Spegel varit emot en sådan åtgärd i allmänhet, lika väl som han gjorde föreställningar emot att drifva undan kyrkoherden i Hafdhem till Canutii förmån, om också i detta senare speciella fall äfven oviljan mot den af Canutius visade egennyttan var en särskild anledning för honom att söka förebygga den af konungen redan anbefallda åtgärden. Han insåg, att en sådan visad misstro och öfvad godtycklighet gent emot det gotländska prästerskapet ingalunda vore ägnad att befordra samförståndet mellan gotländingar och »svenskar» eller att göra de förra mildare stämda gent emot det svenska regementet.

Spegel vände sig äfven i denna fråga liksom rörande de båda prästmännen till konungens högra hand, Lindsköld, och bad honom hos konungen göra föreställning, huruvida det anbefallda medlet vore »kraftigt nog till att anten näpsa den lättsinnighet, som är förspord, eller afvärja den, som kan befruktas, att man sätter sådana personer från en ort till en annan på detta landet, där nästan intet pastorat är längre än två mil beläget ifrån hafvet och hamnarna». Att åtgärden endast komme att väcka ond blod och förvärra ställningen påvisar Spegel, ty, säger han, »förfarenheten visar nogsamt, att en arg människa tager sitt arga hjärta med sig, ehvart han kommer, och varder sällan bättre, men ofta värre, när han varder röjd och misstänkt, men intet straffad».[2]

Konungen lyssnade som vanligt till de alltid välbetänkta

---

[1] Det är sålunda oriktigt att på grund af den kungl. befallningen säga, att under Spegels styrelse på ön »till de sydligare belägna pastoraten befordrades män från fastlandet, under det infödda gotländingar, som ägt dessa tjänster, förflyttades närmre staden, där deras vandel och trohet noggrant kunde öfvervakas». Icke heller riktigt är det, såsom af det ofvan sagda framgår, att påstå, »att församlingarnas *jus vocandi* och *præsentandi* begränsades till rätten att kalla skickliga män, som voro infödda svenskar». Jfr Helander, anf. arb. s. 45. Nämnde förf. har icke skilt mellan hvad som af konungen anbefalltes och hvad som verkligen ägde rum. Genom aktgifvande på det verkliga förhållandet ställes Spegels verksamhet på ön i en annan dager.

[2] Spegels bref till Lindsköld d. 24 mars 1682, bl. collectanea de scriptoribus suecicis. R. A.

råd och föreställningar, som kommo från detta håll. Han aflät inom kort ett svar, däri han förklarar, att han biföll Spegels tankar, att en förflyttning af de präster, som under krigstiden »trädt ifrån deras rätta trohetsplikt», vore hvarken »dem straff nog eller androm en varning». Han fann det därföre rådligt att på Gotland, liksom det förut skett i Skåne, »anställa öfver dem en kommission, som noga om deras förhållande rannsakar och sedan antingen oss därom en accurat berättelse gör eller ock däruti sluter och dömer, som lag och stadgar förmå». Något förslag i den riktningen hade Spegel icke framställt. Han ville tydligen undvika hvarje upphetsande kraftåtgärd, om han också i sin skrifvelse till Lindsköld icke direkt uttalat en sådan önskan. Konungen tillägger, att han ville afvakta Spegels betänkande i saken samt hans förslag på de personer, som kunde befinnas lämpliga att insätta i den tilltänkta kommissionen.[1]

Denna skrifvelse tyckes aldrig ha kommit Spegel tillhanda — det var ej ovanligt att bref till och från ön förkommo — ty såväl hvad konungen i denna sak som i en annan, som omröres i samma kungliga skrifvelse, afgjort, upprepas i en senare skrifvelse. Rörande den »beordrade flyttningen och translocation ifrån de vid hamnarna till andra bättre upp i landet belägna pastorat» återkommer här sålunda, hvad som innehållits i den skrifvelse, hvarför nyss redogjorts. En olikhet är dock, att Spegel icke anbefalles att inkomma med sina tankar i saken. I stället får han i uppdrag att utse några redliga och förståndiga prästmän att jämte honom själf företaga rannsakningen »och sedan om hvars och ens fel och flärd oss underdånigst berättelse göra till vidare vår nådiga förklaring».[2]

Säkerligen har Spegel funnit denna rannsakning lika förhatlig som »translocationen». Någon undersökning torde ej heller ha kommit till stånd. Åtminstone har jag ej funnit något därom. På hvad sätt Spegel löstes från det gifna uppdraget framgår ej heller af befintliga handlingar. Troligen er-

[1] Skr. af d. 9 maj 1682. R. R.
[2] Skr. d. 26 sept. 1682. R. R.

höll ej Spegel konungens skrifvelse, förrän han kommit öfver till fastlandet i och för riksdagen på hösten 1682 — den öppnades d. 7 oktober — och sedan dröjde det ett par år, innan han återkom till sitt stift. Under tiden hade han nog lyckats få hela rannsakningen inhiberad.[1]

I sammanhang med hvad som hittills blifvit anfördt i fråga om prästvalen under Spegels tid torde något böra tilläggas för att belysa tillvägagångssättet i allmänhet vid dessa val. Den gamla kyrkoordningen föreskref,[2] att, när någon församling behöfver präst, skall han »först fly till Gud med bönen, begärandes af honom härtill råd och hjälp». I enlighet härmed förordnade Spegel, att när pastor i församlingen dött, skall bön hållas sex veckor därefter, »att Gud ville försörja hjorden igen med en trogen herde».

Som vi redan sett, hade K. M:t resolverat, att församlingarna skulle få njuta sin rätt af gammalt att kalla och presentera präster. Spegel visade sig också mån om att iakttaga denna församlingarnas rättighet, liksom dessa å sin sida icke gärna tilläto, att deras rätt åsidosattes. Utöfvandet af denna rättighet kunde ske på två olika sätt. Det vanliga var, att prästvalet först togs i öfvervägande i kapitlet. Sedan detta träffat sitt val, öfversändes den utsedde till församlingen med en

---

[1] Äfven här erbjuder sig en parallell mellan Spegel och Hahn. K. M:t förklarade i den denne senare gifna res. af d. 15 juli 1680, att han icke vore sinnad att pardonnera de präster, som under kriget varit otrogna och förledt sina åhörare till otrohet. Det kunde dock medföra svårigheter att genast »angripa» dem. K. M:t vore därföre till freds med, att biskopen så länge med lämpa umginge och genom sin vanliga goda conduite disponerade de öfriga af prästerskapet, som förhållit sig ärligen, därhän, att de »af sig själfva» begärde hämnd och straff öfver de affälliga. Hahn var genast färdig att gå konungen tillhanda. Med tillhjälp af villiga redskap bland prästerskapet visste biskopen också att så drifva saken, att en af samtliga prästerskapet underskrifven petition d. 3 maj 1681 inlämnades till generalguvernören och biskopen med begäran, att de hos K. M:t skulle andraga prästerskapets önskan, att bland annat de präster, som under kriget förgätit sin ed och trohetsplikt, skulle efter verkställd inkvisition efter sitt uppförande behandlas. Med hvilket berättigande det kan sägas, att prästerna framställde denna begäran »af sig själfva», inses bäst däraf, att äfven de misstänkta själfva underskrefvo petitionen! Rannsakning företogs också, som ledde till att flera pastorer blefvo afsatta. Jfr Cawallin, anf. arb. I, s. 62 ff.

[2] Fol. LXIII: 2.

till henne ställd skrifvelse för att — såsom det heter — »låta eder höra och förnimma sina gåfvor uti predikan och sång, på det I mågen med oss uti vårt val enhälligt samtyckia och oss om edert goda nöje skrifteligen förvissa».[1] Utförs prediko-profvet till socknemännens belåtenhet, och om de för öfrigt ej hade något emot den af domkapitlet föreslagne, sände församlingen sitt kallelsebref till stiftsstyrelsen med begäran om mannens installation,[2] hvarpå fullmakt för den sålunda valde utfärdades. Ett annat sätt, hvarpå församlingarna utöfvade sin kallelserätt, var, att de själfva togo initiativet och begärde hos stiftsstyrelsen viss man. Så var särskildt förhållandet, när man hade någon gifven kandidat såsom någon kaplan, d. v. s. extra ord. prästman, som längre eller kortare tid tjänstgjort i församlingen såsom biträde till en af ålder eller sjukdom till tjänst oduglig kyrkoherde, eller någon prästman, som befanns villig att »upprätta» sterbhuset. Stiftsstyrelsen hade då i sin ordning att säga sitt ord, bifallande eller afböjande.

Den valdes installation uppdrogs vanligen åt prosten, som därvid hade att uppläsa inför församlingen kapitlets »installationsbref» (fullmakt), hvari den kallade erhöll stadfästelse på ämbetet och församlingen förmanades att »med heder och hörsamhet alltid anse» sin själasörjare och »med god vilja och tacksamt hjärta utgöra till honom all den rättighet», som hon på grund af förordningar och gammal sedvänja vore skyldig.[3]

Redan innan den kungliga resolutionen angående församlingarnas kallelserätt kommit Spegel till handa, visade denne, att han ämnade taga all hänsyn till församlingarnas

[1] Formulär till sådan skrifv. finnes i den ofta åberopade Copia och Formular Boock i V. Ark. Formuläret, ursprungligen uppsatt under Brodini tid, är sedermera ändradt af Spegels hand.

[2] Sådana kallelsebref finnas till stort antal bland V. A.

[3] Formulär till sådana installationsbref, något olika allteftersom församlingen kallat utan föregående åtgörande från kapitlets sida eller detta förut sändt församlingen den af henne kallade till prof, finnes likaledes i Copia o. Formular Boock. — Installationen, som vanligen förrättades af prosten, kunde äfven verkställas af annan prästman vid förhinder för den förre. När *prosten* i Södertredingen genom kongl. bref erhållit transport, anbefallte Spegel domkapitlet att låta installera honom genom tvenne präster i tredingen. Dalin i Sanda installerades, såsom i annat sammanhang blifvit nämndt genom konsistorialen, stadskaplan Stenman.

önskningar, äfven härutinnan ådagaläggande sin tydliga afsikt att genom humanitet och billighet utjämna de divergenser, som förut kunnat förefinnas. Strax efter hans ankomst till ön begärde Hejde socknemän till kyrkoherde Nils Oxenwaldt. Preses framhöll, då deras begäran framfördes i kapitlet, att han ännu ej fått försäkran af K. M:t om kapitlets rätt att utdela pastorat. Tillsättning kunde därför icke ske, förrän K. M:ts svar ingått. Emellertid försäkrade kapitlet den af församlingen begärde prästmannen »om sin benägenhet och sitt samtycke till hans promotion». Spegel lade sig själf ut för Oxenwaldt och begärde hos K. M:t konfirmation för honom. Sådan följde också.

Det kunde dock någon gång hända, att stiftsstyrelsen såg sig föranledd att vägra att godkänna den af församlingen begärde. Vamlingbo önskade få till efterträdare åt sin 1683 aflidne kyrkoherde Detlof Jensen Lindius dennes son Hans Lind, som biträdt sin fader och äfven under ledigheten tjänstgjort i församlingen. Han var emellertid icke prästvigd. Spegel skref — det var under hans frånvaro från stiftet — till domkapitlet, att en annan namngifven prästman skulle ditsändas att förestå församlingen under nådåret, »att alla ministerii partes på den aflägsna orten må skickeliga och fullkommeliga förrättas». Lind skulle tillsägas att förfoga sig till akademien och idka sina studier, så framt han ville njuta befordran.[1] I detta fall var församlingens kandidat icke möjlig enligt Spegels åsikt.

Möjligen inverkade i detta fall också, att Spegel hade sin särskilda kandidat till Vamlingbo. Det var ett af de pastorat, som särskildt utpekats i den förut omtalade kungliga skrifvelsen angående suderprästernas förflyttande. Spegel önskade nu hit transportera den i samma bref nämnde Canutius från hans förutvarande pastorat Alfva. För den skull sökte han och erhöll kunglig konfirmation för denne.[2] Detta är det enda exempel, jag funnit, på att Spegel vid prästval ej gått alldeles lojalt till väga. Visserligen begärde han äfven i andra

[1] Spegels skr. t. domkap. d. 9 maj 1683. V. A. II. s. 533.
[2] Spegels skr. d. 22 maj 1684. V. Skr. — R. R. d. 28 s. m.

fall konungens konfirmation för någon bestämd prästman. Men det var då alltid med sitt kapitels eller vederbörande församlingars goda minne. Superintendentens förord får väl i detta fall betraktas såsom ett slags soulagement för Canutius, som, såsom vi förut sett, genom Spegels ingripande gått förlustig den förmån, som han under riksdagen 1680 utverkat åt sig.

Som jag redan påpekat, voro församlingarna i allmänhet icke villiga att låta sig förnärmas i sin lagliga rätt vid prästval. Äfven där deras önskningar kommo i strid mot, hvad K. M:t förordnat, visste de att med framgång göra dessa gällande. På ansökan af en man vid namn Ringhem, som till sin förmån hade andragit, att han »vore råkad uti stora vedervärdigheter», utsatt som han varit för förföljelse från danskarnes sida under den tid, de setat vid styret på ön, hade K. M:t i skrifvelse till superintendenten resolverat, att denne skulle, »såvida I det görligt befinne», befordra honom till Roma pastorat. Härmed var dock icke församlingen nöjd utan undanbad sig i skrifvelse till domkapitlet den henne olagligt påbördade Ringhem, som för öfrigt icke syntes »vara sufficient och fullvuxen nog att förestå slikt ett högt ämbete, mycket mindre meriterad till något af de bästa pastoraterna på landet». Församlingen uttryckte sin önskan, att icke någon måtte henne emot hennes vilja och fria val påträngas, utan att skickliga män måtte enligt bruk och kungliga stadgar henne till prof föreställas. Stiftsstyrelsen tog också all hänsyn till församlingens uttalade önskningar.

En annan prästman, den förut nämnde Herlitz, ditsändes för att »låta höra sig». Nu blef församlingen till freds, när man icke gick hennes lagliga rätt förbi, och som hon endast önskat att erhålla en själasörjare, »som icke genom allehanda bivägar inträngt sig», begärde hon den af kapitlet till prof ditsände. De gotländska församlingarna kände sina rättigheter och ville ej se, att dessa, vare sig af den ena eller den andra, negligerades. Blef endast församlingens kallelserätt iakttagen, så kunde man foga sig efter kapitlets förordnande, där det afvek från församlingens egen önskan. Så var t. ex. förhållandet i Follingbo. Här uttalade socknemännen i till kapitlet ingifven skrifvelse sin önskan, att förre pastorns måg

Paul Lindberg »för änkans och sterbhusets konservation» måtte blifva ordinerad och få efterträda svärfadern.[1] Emellertid ditsände kapitlet till prof en annan man Arnold Felderman. Församlingen svarade, att hon nog helst skulle ha önskat Lindberg, men såg i domkapitlets beslut att ditsända Felderman »en Guds, den allrahögstes skickelse» och begärde honom som sin själasörjare.[2]

Stiftsstyrelsens åtgöranden vid prästval voro alltid stämplade af paternell välvilja både mot församlingar, präster och — det var en viktig faktor — det förra prästhuset. S. k. pappersmeriter träda alldeles tillbaka. Naturligtvis tog man dock den hänsyn, man kunde, till de obefordrades ålder och de större eller mindre anspråk på befordran, som de på grund däraf rättvisligen kunde hafva. Den i detta afseende mest meriterade var dock icke alltid i andra afseenden, som man ansåg sig böra taga i betraktande, den lämpligaste att erhålla platsen. Någon egentlig ansökan från aspiranternas sida förekom ej, ehuru väl den, som gjorde sig förhoppning om snar befordran, kunde skriftligen eller muntligen göra sig ihågkommen antingen i domkapitlet eller enskildt hos superintendenten med begäran om promotion, dock vanligen utan att något visst gäll söktes.

De patriarkaliska formerna gjorde stiftsstyrelsens åtgöranden ingalunda lättare. Det var ej alltid så godt att väga de olika intressena mot hvarandra. Några prästval må anföras såsom karaktäristiska i afseende på den hänsyn, man ansåg

[1] Skr. d. 10 sept 1682. V. A. II, s. 471.

[2] Skr. S:t Jacobi dag 1683 V. A. II, s. 547. — Då prästval för första gången under Spegels tid skulle företagas i kapitlet, gjorde sig Spegel underrättad, hurudan ordning man förut brukat vid sådana tillfällen, hvarvid honom svarades, »att studiosi hade ofta kommit med promotorialer från K. M:t, understundom med rekommendationer från församlingarna. Men præses, sedan han hade uppläsit kyrkoordningens ord om ett kristeligit prästeval och consistorii myndighet därvid samt discurrerat om casuisternas åtskilliga meningar, huruvida *jus præsentandi, eligendi, approbandi* bör inbyrdes vara delt emellan öfverheten, consistorium och församlingarna, gaf han tillkänna, att han ville på sitt samvete tillbiuda och förskicka sådana män till hvar och en vacantie, som K. M:t hade själf förunt promotion och ingen med skäl kunde rata. Dock skulle hvar och en först göra sin profpredikan och församlingarna gifva sitt skriftliga samtycke och omdöme, svarandes uppå consistorii bref, som prästerna skulle med sig hafva, af hvilket formuläret blef uppläsit, som var allom till behag och nöje». Prot. d. 22 febr. 1682.

sig böra taga till olikartade förhållanden. Då Heide bönder d. 11 aug. 1680 begärde Nils Oxenwaldt till kyrkoherde, gjorde sig preses allra först underkunnig om — det var, då han nyss kommit till Gotland — huruvida någon prästänka funnes i gället, och huruvida där vore några barn. I början af 1682 skulle bland andra pastorat Burs och Garda tillsättas. I fråga om Burs nämndes tvenne prästmän som kandidater. Kapitlet stannade vid Johan Lutteman, kaplan i staden, emedan »änkan, som måste träda därifrån och ingen gård hafver» — prästerna plägade till änkesäte upptaga något ödeshemman — »kunde njuta något hägn och omvårdnad af honom». Hans medtäflare Staffan Vikegren, en äldre gift man, kunde sändas till Garda, »efter som», heter det, »1) syntes vara en rolig lägenhet, 2) en väl byggd prästgård, 3) herr Staffan hade intet många barn, 4) kunde för sin tillträdande ålders skull intet resa lång och svår kyrkoväg, 5) prästeänkian hade sin egen gård och skulle alltså intet vara honom till besvär».[1]

Frågan om konservation spelade alltid en viktig roll vid prästtillsättningar. Spegel visade sig dock aldrig villig, att taga någon otillbörlig hänsyn härtill, så att han tillbakasatte viktigare intressen.[2] Men å andra sidan hände det, att han vid ömmande omständigheter tog sig an sterbhusets sak och såg till, att någon lämplig äktenskapskandidat kunde erhållas. I sådana fall kunde han till och med taga löfte af unge män, som han lofvade befordran, att »upprätta» det frånfallna prästhuset. Exempel saknas icke heller, att giftermål rent af gjordes till villkor för visst pastorats erhållande.[3]

---

[1] V. P. d. 22 febr. 1682.

[2] Såsom stiftschef i Skara yttrar Spegel, att ändock det är församlingarna tillåtet att välja sina präster, »så är dem likväl intet befalldt att välja män åt prästedöttrarna, hvarmed lärde och skickelige män finna sig sällan väl betjänte, emedan de förmoda sig kunna få hustrur, fast icke hela församlingen friar för dem, och de hålla det orimmeligt, att dottren bjudes dem till hustru, förrän de själfva hafva därom anmält sig hos hennes moder». Helander, anf. arb. s. 147. — Under biskop Hahn i Lund däremot florerade konservationerna. Cawallin, anf. arb. I, s. 83.

[3] Jag vill ej här närmare gå in på frågan om konservationer, då jag möjligen i en följande uppsats får tillfälle behandla saken. — Äfven under sin ämbetstid i Skara sökte Spegel understundom konservera fattiga prästhus. Helander, anf. arb. s. 147 not.

Att fastare sammansluta den gotländska kyrkan med den svenska var Spegels angelägnaste omsorg. Han hade därföre ständigt sin uppmärksamhet riktad på införandet af svenska ceremonier och kyrkoseder på ön. För detta ändamål tillsåg han också, att i möjligaste mån svenska språket kom till användning såväl vid gudstjänsten som vid barnundervisningen. Försvenskningen hade under den föregående tiden gått rätt långsamt. Motståndet hade varit segt. Brodinus ägde ej den foglighet, hvarmed Spegel så väl förstod att vinna gotländingarne. Domkapitlets protokoll bära vittne om formliga ordbyten emellan honom och hans prästerskap. Befolkningen var, då Spegel öfvertog ledningen af öns kyrka, ännu fästad vid det gamla moderlandet. Äfven i fråga om kyrkoceremonierna fortlefde — alla kungliga förordningar till trots — ännu danska seder. För så vidt man kan se, tyckes försvenskningen af provinsens kyrkoväsen ha gjort större framsteg under den korta tid, Spegels ledning räckte, än under hela den föregående tiden allt ifrån freden i Brömsebro.

Omedelbart efter sin ankomst till ön höll Spegel prästmöte. Vid detta tillfälle påminte han om den kungliga befallningen af 1648, som äfven under hans företrädares tid blifvit kungjord, att prästerna på Gotland skulle »både i klädedräkt, gudstjänsten och ceremonierna lämpa sig efter det sätt, som i Sverige brukligt är». På tillfrågan, huru man hittills i detta afseende förhållit sig, erhöll han till svar, att sådant ej fordrats af prästerna. Brodinus hade tydligen under den senare tiden af sin verksamhet på ön betydligt måst nedsätta sina anspråk i fråga om »uniformiteten». Spegel uttalade emellertid sin förhoppning om, att hans präster allt mer ville ställa sig den kungliga befallningen till efterrättelse, »visandes sin frivilliga benägenhet till det, som eljest varder dem med tiden påbudet och de alltså nödvändigt göra måste». Yttrandet är karaktäristiskt för Spegel, med godo, ej med tvång, önskade han, att föreningen skulle genomföras.

Huru föga svensk ordning blifvit iakttagen under föregående tid, framgår också däraf, att då det vid samma tillfälle blef tal om svenska kyrkoordningen, befanns, att boken ägdes endast af »ganska få» präster. Den danska kyrkoordningen

tyckes däremot ha varit mera allmänt spridd. Att till ön förskaffa den gamla svenska kyrkoordningen i tillräckligt antal exemplar var emellertid ej möjligt. Preses lofvade därför, att han ville göra ett extrakt af de viktigaste ordningar, stadgar och resolutioner, som anginge ministerium, »hvilket var allom mycket behageligt».

Bristen på kyrkoordningen sökte det gotländska prästerskapet få afhulpen. På Spegels erinran upptogs denna sak i riksdagsbesvären 1682. Man begärde däri att erhålla nödiga exemplar, »på det att vi icke ovetandes skolom förgripa oss uti något, det vi med dyr ed hafva förpliktat oss att hålla och göra». Som svar hänvisade K. M:t endast till det pågående revisionsarbetet och lofvade, att när den nya kyrkoordningen »i ljuset kommer, då det stiftet icke mindre än andra med nöjaktiga exemplar af en auktoriserad kyrkoordning lärer kunna förses».[1] Konungen var angelägen om att få den nya kyrkolagen färdig. Det var af största vikt för det pågående omdaningsarbetet i de forna danska provinserna. Sedan samma riksdag slutat, lät han Spegel stanna kvar i Stockholm för att biträda vid det under händer varande kyrkolagsarbetet. Det blef dock som bekant icke fullbordadt under den tid, Visby stift stod under Spegels ledning.

Innan prästerskapet framställde sin nyssnämnda begäran, hade Spegel — det skedde i det förut nämnda första ämbetsmemorialet — förfrågat sig hos K. M:t, huruvida den svenska kyrkoordningen skulle öfverallt brukas på Gotland, eller om, »som i D:r Brodini tid skedt är, allenast det, som är mest likformigt med det landets förra ceremonier», borde iakttagas. Till svar förklarade K. M:t, att liksom det blifvit anbefalldt, att i de andra förut danska provinserna den svenska kyrkoordningen skulle brukas, så ville K. M:t, att detsamma skedde på Gotland, »på det således en fullkomlig likhet med kyrkoordningen uti riket blifva måtte».[2]

---

[1] Se V. P. d. 13 sept. 1682 e. m. § 6. Stiftets riksdagsbesvär 1682 i Copia o. Formular Boock. Kungl. res. d. 27 okt. 1682. K. br. i V. Ark.

[2] Spegels mem. d. 30 juni 1680. K. res. d. 10 juli s. å. — Genom k. res. d. 18 dec. 1680 föreskrefs, att i Lunds stift förefallande casus skulle afgöras enl. svenska ordinansen. Cawallin, anf. arb.

Sedan Spegel mottagit K. M:ts skrifvelse härom — det skedde först efter det under sommaren 1680 hållna prästmötet — utfärdade han med anledning däraf till prostarne en ämbetsskrifvelse med uppmaning att tillse, att prästerskapet ställde sig K. M:ts befallning till efterrättelse. Han erinrar därvid åter om de kungliga förordningar i denna sak, som strax efter öns återförening med Sverige utfärdats — 1646 och 1648 — genom hvilka anbefalltes, att gudstjänsten och kyrkoceremonierna skulle inrättas i enlighet med svenska kyrkoordningen. Oaktadt hans företrädare vid flera tillfällen erinrat därom, hade stadgandet dock blifvit »föga observeradt», hvaraf »mången irregularitet och discrepence är flutin och förorsakad». K. M:t har därföre aktat nödigt att påbjuda, att svenska kyrkoordningen öfverallt på Gotland införes och efterlefves.[1]

Äfven på svenska biblar rådde brist, som Spegel sökte afhjälpa, i det han i ett af sina ämbetsmemorial begärde, att »någon bekväm edition utaf svenska biblior må till Gotland förskaffas».[2] Karl XI var som bekant intresserad för det pågående arbetet att erhålla en ny bibelöfversättning och nytt bibeltryck, hvarförutan de danska biblarna ej skulle kunna undanträngas i de nyförvärfvade provinserna. Han klagar i en skrifvelse till ärkebiskopen öfver, att den i dessa provinser »inrättade uniformiteten intet kan så fullkomligen räta och förkofra sig i mangel af biblen både hos lärare och åhörare».[3] Också föranledde Spegels begäran ett beslut, att medel skulle utanordnas åt boktryckarne för bibeltryck i olika format.

Vid införandet af den svenska gudstjänstordningen möttes Spegel understundom, särskildt under den första tiden, af »vidrigheter» och »difficulteter». Han uppmanades dock af konungen att icke förtröttas utan »continuera uti samma eder betygade devotion till att verkställa och fullborda vår nådiga intention därutinnan».[4] I detta afseende behöfde Spegel nog

[1] Skrifv. finnes i Copia och Formular Boock. Därifrån aftryckt hos Lemke, Visby stifts herdaminne s. 40 f. Skr. här odaterad. I R. A. (Visby stift — Visby stift i allmänhet) finnes däremot en kopia, som bär dat. d. 22 sept. 1680.

[2] Mem. d. 13 okt. 1682. V. Skr.

[3] Helander, anf. arb. s. 90.

[4] K. M:ts skr. d. 10 nov. 1680. R. R.

icke några påminnelser. Möjligen var det också med anledning af någon från konungens sida visad otålighet öfver, att kyrkoväsendets omdaning ginge för långsamt, som Spegel vid ett senare tillfälle yttrade, att han väl kunde förmoda, att med Guds bistånd »detta folket skulle till språk och seder snart nog blifva förändradt» — »hjärtat är i den högstes händer», inskjuter han parentetiskt — men svårigheter hade mött honom. Han tillägger, att »om därföre intet allt så hastigt kan uträttas, som Ed. K. M:t billigst förväntar och jag allra idkeligast åstundar, så är skullen (Gud vet det) intet hos mig, utan somliga medel fattas, genom hvilka jag min skyldigste flit skulle fortsättia». Men han lofvar att icke försumma något af den zele, trohet och vaksamhet, han såsom en tropliktig tjänare och undersåte är skyldig sin konung.[1]

Emellertid gick arbetet framåt. Redan i början af år 1681 kunde Spegel meddela konungen, att han »en god begynnelse gjort hafver till svenska kyrkoceremoniernas införande i församlingarna».[2] Och några månader, efter det han framfört nyss anförda klagomål, heter det i ett memorial, att prästerskapet »med all flit vinnlägger sig om språket och ceremoniernas likformighet».[3] Ett sådant meddelande upptogs med nöje af konungen, som några dagar därefter i sin resolution på det gotländska prästerskapets besvär vid riksdagen 1682 förklarade sig med nåder förmärka »den underdåniga redobogen- och villighet, som samtliga prästerskapet på Gotland contesterar till att efter K. M:ts nådiga förordning vara uti all ting likformiga med dem af deras stånd annorstädes i riket».[4]

Då Spegel det andra året af sin verksamhet på Gotland fortsatte den visitationsresa rundt ön, som han under sitt första arbetsår därstädes begynt, visade sig icke heller från allmogens sida någon opposition mot de nya förhållandena. På sina frågor rörande iakttagandet af den nya ordningen erhöll han tvärt om till svar, att allmogen vore »välförnöjd» eller »ganska väl tillfreds» eller »underdånigst nöjd» med hvad K. M:t härutinnan anbefallt. I protokollet vid visitationen i Västkinde

[1] Spegels skr. d. 24 mars 1682. R. A.

[2] K. M:ts skr. t. Spegel d. 22 mars 1681. V. Ark.

[3] Mem. d. 13 okt. 1682.

[4] Res. d. 27 okt. 1682. V. Ark.

heter det till och med, att »K. M:ts befallning om svenska ceremonier är socknefolket behaglig, och barnen öfvas idkeliga nog uti språket». Endast med förhållandena i Endre visar sig Spegel missbelåten, hvarföre allvarliga förmaningar där icke uteblefvo. Det heter, att prästen — han var gammal och skröplig — »befanns litet hafva öfvat sig uti svenska sången och ceremonier, kunnandes därmed föga anledning gifva församlingen, ty förmantes han allvarligen till större flit».

Då Spegel efter sin långvariga frånvaro från stiftet, från hösten 1682 till hösten två år därefter, återkommit till sitt stift, höll han prästmöte. Det var i oktober 1684. Samtidigt hölls kapitel. Han gjorde sig därvid af sina konsistorialer underkunnig om, huruvida gudstjänsten och de kyrkliga ceremonierna förrättades i enlighet med gifven befallning, och om det svenska språket vederbörligen öfvades. Äfven nu visade sig förhållandena i allmänhet vara tillfredsställande. Prosten i medeltredingen förklarade, att hans kontraktister »göra sin flit». Skulle någonstädes brista vore i Eskelhem.[1] Från södra tredingen försporcdes, att prästerna »beflita sig på det högsta om uniformiteten». Endast i norra tredingen väckte förhållandena Spegels missbelåtenhet. Särskildt försummades svenska språket vid barnundervisningen. Prosten hade vid visitationer erfarit föräldrarnas ovilja mot att låta sina barn undervisas på svenska. Men han förmanades att »fliteligen» tillhålla församlingarna att rätta sig efter K. M:ts gifna order, »så framt de

[1] Kyrkoherde här var Mattias Rask, hvilken dock på grund af sin höga ålder hade v. pastor. Som sådan tjänstgjorde Augustin Hildebrand, som ofta gjorde stiftsstyrelsen besvär med sin gensträfvighet mot att införa svensk ordning vid gudstjänsten. D. 9 nov. 1681 begärde preses, att vederbörande prost skulle allvarligen förmana honom att vinnlägga sig om att främja K. M:ts befallning om svenska ceremonier. Då efter Rasks död pastoratet 1687 skulle besättas och söktes af Augustin, beslöt domkapitlet att endast förordna honom för ett år på prof. Ty »oansedt Hr Augustinus berättas hafva med sina studier såväl som långlig tjänst meriterat denna lägenheten», befanns han dock »icke hafva vederbörligt gehör hos sina åhörare, öfver hvilkas själfsvåld och motvillighet han ock själf klagar, såsom ock vara lam uti uniformitetens befrämjande, katekisation och kyrkodisciplin». Då följande år hans sak åter kom före, var man visserligen ännu tveksam att befordra honom till pastoratet. Emellertid erhöll han det, hvarvid han dock förmanades »till behörig nit och flit i sitt ämbete». Prot. d. 15 juni 1687, 9 febr. 1688.

ville vara fria ifrån det ansvar, som på gensträfvighet och olydnad följa plägar». Särskildt hade prosten att »se grant till, huru det tillgår i Endre och förmana hr Claes till det, som god ordning förfrämjar». I prostens egna församlingar skedde allt »efter svenskt maner och bruk».

Frågan om den otillfredsställande barnundervisningen i nordertredingen togs åter upp följande dag, med anledning af att sockenskolmästaren i Lärbro inlade en skrift, däri han klagade öfver den stora försummelse, som rådde i afseende på barnens undervisning i kristendomen. Prosten erhöll nya förmaningar att tillse, att ungdomen måtte erhålla undervisning och blifva »särdeles till den svenska catechismum hållen, men de åldriga, som förr hafva lärt catechismum på danska, måge därvid blifva, allenast de kunna göra reda för sina kristendomsstycken». Om sålunda katekesundervisningen äfven fick tjäna som medel att införa svenskt språk, så var detta dock icke hufvudsyftet därmed.

Prosten Lars i Stenkyrka framhöll ånyo, att församlingarna gjorde invändningar mot att bruka den svenska katekesen. Och kyrkoherden i Othem upplyste, att han blir »hotader af sina åhörare, därföre att han yrkar språket och god skick och ordning». Pastorn därstädes, en omedelbart efter krigsoroligheterna inkommen fastländing Axel Hornschild, var illa anskrifven hos sina förmän. Den afvoghet, hans åhörare visade mot honom, hade han sig själf att tacka för. Hans anmälan inbragte honom därför endast en förmaning att gifva sina åhörare »ett godt exempel i lefverne och umgänge».[1]

I fråga om bruket af svenska språket vid barnundervisningen hade före Spegels ämbetstillträde icke synnerligen stora framsteg gjorts. Det ger Spegel anledning att i sitt ofta nämnda ämbetsmemorial af 1680 förfråga sig, huruvida ungdomen vid undervisningen skulle vänjas vid svenska språket, eller man skulle låta det »blifva vid det sätt, som härtilldags hafver varit brukligt där på orten». Han erhöll det svar, att K. M:t ansåg det alldeles nödigt, att på Gotland, liksom förut

[1] V. P. d. 22 o. 23 okt. 1684.

var förordnadt i Skåne, Halland och Blekinge, »ungdomen uti svenska tungomålet informeras».[1]

Helt naturligt var det ej gjordt i en handvändning att vänja allmogen af med sitt gamla språk. Det var icke heller lätt för barnen att mottaga undervisning på annat språk än det, som talades i hemmet. Här erfordrades Spegels »dexteritet», för att språkfrågan icke skulle gifva anledning till söndring och bitterhet. Han ville därföre icke heller på ett rigoröst sätt tillämpa den nyssnämnda kungliga resolutionen af 1680. Då han under maj månad 1682 visiterade norra tredingen, antecknade han i protokollet för flera pastorat, att den danska katekesen användes vid undervisningen, utan att några gensagor däremot gjordes från hans sida, för så vidt af protokollet framgår.[2] Hans förut nämnda större fordringar efter återkomsten från fastlandet 1684 måste sålunda ha föranledts antingen däraf, att strängare order i denna riktning under hans bortovaro blifvit honom gifna, eller af att församlingarna i detta stycke uppträdde mera trotsigt gent emot gifna påbud.

Emellertid tyckes under Spegels tid en god grund för det svenska språkets allmänna införande såväl vid gudstjänsten som vid skolundervisningen vara lagd. Dock behöfdes ännu under hans efterträdare öfverläggningar föras i domkapitlet, huru man skulle komma till rätta i denna sak.[3] Då tyckes emellertid svenska språket så godt som uteslutande blifvit brukadt vid barnundervisningen. Vid denna tid var svenskan också allmänt införd som gudstjänstspråk. En ny generation präster hade uppkommit, som fått sin utbildning under svenska kronans spira. Föregående år kunde därför beslut fattas, att endast fem de äldste, namngifna pastorerna, som allesammans tillhörde gamla stammen, skulle få tillåtelse att *predika* på danska.

För att befordra svensk ordning i kyrkoväsendet hade Brodinus på sin tid vid prästmöten utfärdat en del förordningar. Spegel ålade sitt prästerskap att afskrifva och noga iakt-

[1] Jfr K. M:t res. på biskop Hahns memorial d. 15 juli 1680. R. A.
[2] Se t. ex. prot. för Stenkyrka, Hangvar, Othem.
[3] Prot. d. 9 febr. 1688.

taga dessa »Brodini synodalia».[1] Själf utfärdade han också i kapitlet och på prästmöten ordningar för sitt stift.[2]

I fråga om förändring af prästdräkten medgaf Spegel i en af dessa sina »ordningar», att det »lämnas hvarjom och enom sitt behag, väl vetandes, att man därutinnan visar, hurudan inclination och välvillighet, man hafver till att konformera sig med Sveriges ärevördiga prästerskap».[3] Äfven här visar sig, huru Spegel sökte vinna sitt prästerskap med godo. Emellertid blef den gamla prästdräkten icke genast och allmänt bortlagd. När stiftet 1686 skulle åt sig utse riksdagsman, önskade det att blifva representeradt af Johan Lutteman i Burs, såvida domkapitlet därtill ville samtycka. Kapitlet svarade, att det »konsenterade», »allenast Hr Johan byter något litet om sin habit och skaffar sig kappa, att han i klädedräkten ej må vara de andra svenska präster olik».[4]

Gezelius säger i sin förut åberopade likpredikan, att Spegels arbete på Gotland var så mycket svårare, »som man behöfde först att böja sinnen till kärlek till sin nådigste rätta öfverhet och afdraga dem ifrå sina gamla seder och inrotade vana, *hvilken de egenvilligt försvara och behålla sökte*». Utan tvifvel innehålla de kursiverade orden ett omdöme om gotländingarnes förhållande till den nyinförda ordningen, som är allt för strängt, i synnerhet så allmänt uttaladt. Det har också från gotländsk sida blifvit bemött. Gezelii yttrande ger Lars Neogard, kyrkoherde i Östergarn anledning att i sin »Gautau-Minning», 1732, som i manuskript förvaras i Visby läroverks bibliotek, i ett särskildt kapitel, det 6:te, afhandla »Gotlands förmenta falskhet och otrohet emot sin rätta öfverhet och Sveriges Crono». Här tar han sina landsmän i försvar för den gjorda beskyllningen. Hvad som i denna sak är öfverensstämmande med det verkliga förhållandet är endast, menar Neogard, att, »alldenstund landet nyligen hade varit under

---

[1] Prot. d. 12 aug. 1680 e. m.

[2] Sådana »ordningar, som i detta consistorio äro gjorda eller renoverade» finnas utfärdade d. 12 aug. 1680, 18 nov. s. å., 20 jan. 1681, 22 okt. 1684. Se prot.

[3] V. P. d. 18 nov. 1680.

[4] V. P. d. 23 juli 1686.

danska regementet, så att ungdomen ännu las danska catechesen och danska psalmer sjöngos i kyrkiorna, så fordrades ju ändteligen någor tid till, innan detta ändras och uti ett annat skick bringas kunde, det likväl sal. ärkebiskopen ju ändteligen strax fullkomligen hafva ville, var där mäkta sorgfällig om, lade sig ganska när och använde all flit, att det danska strax på en gång förgätas och det svenska läras skulle, hvilket dock i sådan hast var alldeles ogörligt. Och att detta således gaf honom någon svårighet, var icke undersamt, men ingalunda kunde denna svårheten, som af själfva ogörligheten härrörde hafva namn af invånarenas gamla seder och inrotade vana, hvilken de egenvilligt försvara och behålla sökte».

Under Brodini tid hade den svenska konsistorieformen införts på ön. Under det kortvariga danska regementet före Spegels utnämning hade man emellertid återgått till den form för stiftsstyrelsen, som var bruklig i Danmark. Sammanträdena bevistades af hela prästerskapet, ehuru endast de egentliga konsistorialerna — prostarna och en präst af hvarje treding — hade att fatta beslut i föreliggande frågor. Vid konsistoriesammanträdena var äfven provinsens civila styresman tillstädes.[1]

Spegel återinförde strax igen den svenska formen. Vid det första prästmötet beslöts, att förutom de trenne prostarne »de äldsta och bästa prästerna» skulle vara ordinarie konsistorialer. En pastor från hvarje treding utsågs härtill. De ordinarie medlemmarna ägde att vid förfall för sig sända ställföreträdare. Den, som utan lagligt förfall uteblef, skulle böta 1 d:lr S. m. Domkapitlet — det kallas under denna tid allmänt konsistorium — skulle sammanträda fyra gånger om året, nämligen i februari, juni, augusti och november på den onsdag, som inföll efter bestämda söndagar. Kapitelsärendena skulle först förberedas af prosten, som hade att afgifva en skriftlig redogörelse om så erfordrades.

I sättet att leda sitt kapitel visar Spegel samma foglighet, som vi förut konstaterat i fråga om stifsstyrelsen i allmänhet. Han fogar sig lojalt efter sina konsistorialer, där de

[1] V. P. d. 13 febr. 1677, apr. 1678.

— ofta på grund af sina gotländska sympatier — gjorde gällande en annan mening, än han själf uttalat. Det gäller såväl i befordringsfrågor som eljes. Han var mån om att inhämta deras mening i föreliggande frågor. Under sin frånvaro från ön korresponderar han flitigt med dem, särskildt i fråga om prästtillsättningar. Han lofvar därvid, att han vill »med Guds nådiga hjälp laga, att allt skall ske utan egenväld och -nytta, men till Guds heliga namns ära».[1]

Det kunde dock också hända, att preses fann sig hafva anledning att rikta allvarliga erinringar och förmaningar till kapitulares att plikttroget och redligt utöfva sitt maktpåliggande kall. I sådana fall drog han sig icke för att säga ifrån. I sammanhang med en prästtillsättning heter det i protokollet, att »preses påminte åter allvarligen, att alla ville uti ett så heligt verk sätta alla affekter till sida och förnämligast skärskåda och eftertänka, hvilka personer som tjänligast äro, iakttagandes Guds heliga namns ära, K. M:ts gagn och trygghet, församlingens förbättring och salighet, prästernas lärdom, skicklighet och förtjänst».[2] Vid ett annat tillfälle — det var under vistelsen i Stockholm — manar han dem skriftligen att icke försumma sina ämbetsåligganden utan »samlas enhälligt på de vanliga tider, då consistoria äro beramade, och då uti andans enighet och fridsens band sluta och afgöra de saker, som varda angifna och kunna efter kyrkoordningens anledning dömas och uträttas, vetandes, att konsistorialämbetet är hvarjom och enom så förtrodt, att han för dess trogna förrättning bör göra räkenskap och må ej efter eget behag detsamma försumma och eftersätta».[3]

Å andra sidan betygar han ofta sina medsittare i kapitlet sitt förtroende och sin välvilja, hvarom hans trägna korrespondens under hans frånvara bär vittne. Han erkänner deras »samhälliga flit och nitälskan till att främja Guds ära och kristelig ordning»[4] och tröstar sig med att deras »kristeliga nit och omsorg lätteligen kan afvärja, att ingen afsaknad i någon

[1] Skr. d. 24 okt. 1683. V. A.
[2] V. P. d. 22 febr. 1682.
[3] Skr. d. 6 aug. 1685. V. A.
[4] Skr. d. 24 okt. 1683. V. A.

måtto genom min frånvarelse försporda varder».[1] Han försäkrar dem om sin redobogenhet att »uträtta allt det, som dem samt- och synnerligen till ära och behag lända kan».[2] Deras möda och omsorg lofvar han att »städse med ära och beröm på vederbörligt sätt och rum ihågkomma».[3] Han ursäktar sin tvungna långvariga frånvaro från stiftet och upprepar sin »trägna åstundan» att få infinna sig »uti drs ärevörd:ers collegio» för att efter sitt »ringa ämbne» hjälpa till »att främja Guds församlings nytta och skicklighet».

Med förtroende vänder sig också domkapitlet till honom under hans frånvaro med sina önskningar, som han lofvar att efter bästa förmåga gå till mötes. »Enkannerliga för deras ärevördigheters rekommendation skull» — skrifver han i ett bref — ville han söka utverka en af domkapitlet förordad prästmans befordran till pastorat.

Denna lifliga korrespondens bär också vittne om, att Spegel, äfven då han var skild från ön, sysselsatt med viktiga och maktpåliggande arbeten — eller såsom han själf anspråkslöst säger, med »några små ärender angående det andliga ståndet» — icke var främmande för stiftets angelägenheter, utan var inne i alla frågor, som rörde öns kyrkliga förhållanden. Hans högra hand på ön under denna tid var skolrektorn och konsistorienotarien Jonas Lithonius. Ifrån »car:mo dom:ne rectore» erhöll han bref »med gotlandsskutorna». Denne tyckes ock hafva besökt sin förman på fastlandet.[4]

Spegel visade också i handling sin omtanke för sina konsistorialer. Desse voro, som sagdt, de tre prostarne samt trenne andra därtill af prästerskapet utsedde kyrkoherdar, stationerade på landsbygden, ofta långt ifrån staden. Det var därföre för dem förenadt med både besvär och omkostnader att bestrida sin tjänstgöring i staden, för hvilken de icke ägde uppbära ersättning i någon form. Under Brodini tid hade

[1] Skr. d. 9 maj 1683. V. A.

[2] Skr. d. 24 okt. 1683. V. A.

[3] Skr. d. 7 juni 1684, 6 aug. 85. V. A.

[4] Åtminstone finnes bl. domkap. handl. ett af Lithonius undertecknadt recepisse, dagtecknadt d. 19 aug. 1683 i Västerås, där Spegel då uppehöll sig. V. A. II, s. 883.

prosten i Gothem Erik Petræus i domkapitlet antydt, att konsistorialerna för sin möda borde »njuta prærogativam uti grader och session och efter döden med nådår mera än andre benådde och deras barn med succession ansedde, om de finnas doglige». Ärendet borde framdragas vid riksdagen, där man skulle söka *två* nådår för konsistorialernas änkor. Med anledning af den framställning, som prästerskapet härom gjorde, svarade K. M:t också, att han ville förunna konsistorialernas änkor och barn två nådår, »hvilka de till en liten ergetzlighet skola hafva att åtnjuta».[1]

Denna förmån kom sedermera allt fortfarande konsistorialerna på Gotland till del. Emellertid lät Karl XI utgå ett bref till samtliga domkapitel af den 19 mars 1681, att hädanefter ingen prästänka skulle erhålla mer än *ett* nådår »så för den confusion och oordning, som ofta förorsakas i församlingarna, som för den skada, prästebolen gemenligen taga af slik nådeårens extension öfver rätta ordningen och vanan».[2] Denna förordning skulle sålunda också komma att drabba konsistorialerna på Gotland, hvilka därigenom kommo att gå miste om den förmån, de hittills åtnjutit.

Spegel tog sig nu an deras sak. Han vände sig till Lindsköld i ett par ärenden, »som mig något litet bekymmer förorsaka». Det ena af dessa var just frågan om konsistorialernas nådår. Han framhöll, att prostarne och de andra konsistorialerna, som alla bodde på landet, »måste med sin olägenhet och omkostnad ofta resa in till staden». Härför hade de icke någon annan vedergällning än den förmån, som varit deras änkor förunnad. Han begärde K. M:ts förklaring, »den jag önskar måtte nådig vara», huruvida han fortfarande finge bevilja dem samma förmån.[3] Det oaktadt lät K. M:t resolvera, att det »för exempel skull» vore nödigt, att den förordning, som gifvits, praktiserades på Gotland icke mindre än i rikets öfriga provinser, »på det en likhet i lika saker vara må, och den ena intet få orsak att säja, det en annan njuter större för-

[1] Prot. d. 9 apr. 1668; K. M:ts res. d. 27 sept. s. å. V. Ark.

[2] Afskr. af brefv. bl. sv. eccles. handl. IV: 116. R. A.

[3] Spegels skr. t. Lindsköld d. 24 mars 1682. Collectanea de scriptoribus Svecicis. R. A.

måner, och således taga sig anledning att söka detsamma». För öfrigt framhölls olägenheten af de dubbla nådåren i allmänhet.[1]

Det var just den skrifvelse, i hvilken denna resolution gafs, som, såsom jag förut nämnt, aldrig tyckes hafva framkommit. Däraf föranleddes Spegel att göra en ny framställning i saken. Härvid tyckas argumenterna ha varit ännu kraftigare. Ty K. M:t svarade nu, att han af de skäl superintendenten anfört icke vore obenägen att medgifva prostarnes och konsistorialernas änkor att framgent få njuta tvenne nådår. Men att genom en öppen resolution bevilja ett sådant undantag från den för hela riket gällande, nyss gifna förordningen var K. M:t icke villig till. »Fördenskull», heter det, »hålla vi före bäst och tjänligast vara att lämna eder denna friheten härutinnan att disponera lika af er själfva efter förra resolution och gamla vana».[2]

Samma höst 1682 upptog stiftet denna sak i riksdagsbesvären. Man åberopade den rätt, stiftet af gammalt ägt. Men då samma rättighet »för viktiga skäl och riksens enhälliga ordning skull» nu icke längre kunde beviljas, anhöll man, att K. M:t på något annat sätt »värdigas oss benåda och vår möda uti detta målet mildeligen ihågkomma».[3]

I den kungliga resolutionen låtsas ej om det medgifvande, som var Spegel lämnadt. Det heter — en månad efter skrifvelsen till Spegel — att K. M:t väl icke vore obenägen att med nåd ihågkomma stiftet i denna sak, men »alldenstund landet för denna tiden icke är så alldeles under K. M:ts fria disposition» — ön tillhörde drottning Kristinas underhållsländer — »att sådant utan gravation ske kan», så hoppades K. M:t att i framtiden möjligen någon utväg härtill kunde komma att finnas.[4] — Emellertid åtnjöt stiftet allt fortfarande ifrågavarande förmån med den rätt, som blifvit Spegel anförtrodd.

(Forts.)

[1] K. res. d. 9 maj 1682. R. R.

[2] K. skr. d. 26 sept. 1682. R. R.

[3] Copia o. Formular Boock.

[4] Res. d. 27 okt. 1682. V. Ark.

H. Levin.

Meddelanden och aktstycken.

De tidigare svenska pietisternas läroåskådning enligt deras egen framställning.

Ehuru näppeligen något religionsmål haft större betydelse i vår svenska kyrkas historia än det s. k. Sicklamålet, som resulterade i det beryktade konventikelplakatet af år 1726, och oaktadt de från detsamma bevarade protokollen och handlingarna utgöra en af våra allra förnämsta källor för kunskapen om den äldre pietismen i Sverige, hafva de i riksarkivet förvarade Sickla-kommissionens originalhandlingar hittills förblifvit outgifna. I sin helhet hafva de icke heller utgjort föremål för en i metodiskt-vetenskapligt hänseende tillfredsställande behandling. Särskildt synes hvarken E. W. BERGMAN i sina förtjänstfulla »Några Bidrag till svenska kyrkans historia under förra århundradet» (I. Sthlm 1873) eller A. KÄLLSTRÖM i sin afhandling »Bidrag till den svenska pietismens historia» (I. Sthlm 1894) hafva haft tillgång till de värdefulla originalakter, som finnas i en närmare 900 sidor omfattande foliovolym (R. A.) med titel: »*Acta och Allegata ingifne hoos den af Hans Kongl. Maij:tt i Nåder förordnade Commissionen uti saken angående de i Sickla By och på några ställen i Stockholm skedde Sammankomster till enskijlt Gudachtighets öfning, med mera*». I denna volym möter s. 601 f. ett synnerligen intressant, af

de anklagade själfva uppsatt original-dokument, benämndt: »*Ytterligare Förklaring och Bekännelse öfwer de af Högloft. Kongl. Commissionen vid förhöret den 25:te och 26 November åhr 1723 förestälte Frågor.*» Denna handling låter oss göra en ingående och mångsidig bekantskap med de anklagades läroåskådning, och är naturligtvis såsom sådan af stort värde. Den utgör i själfva verket den fullständigaste i behåll varande autentiska redogörelse för — hvad vi kunde säga — *den äldre svenska pietismens dogmatik.*

Källström har meddelat utdrag ur densamma efter en otillförlitlig afskrift i Nordinska samlingen (Upsala Universitetsbibliotek). Om flere af de viktigare frågorna lämnar denna defekta handskrift, som nyssnämnde förf. antagit vara »fullständig», ingen som helst upplysning. Frågornas antal var i verkligheten icke såsom Källström, vilseledd af sitt Nordinska manuskript, och efter honom E. WRANGEL i sin »Frihetstidens odlingshistoria» (Lund 1895, s. 136) uppgifvit 52, utan 65. De meddelas här in extenso jämte svaren, sådana de lyda i den ofvannämnda originalhandlingen.

Math. 10: 32, 33.

Hwar och en, som mig bekänner för menniskiom, honom wil jag ock bekänna för min Fader, som är i himmelen.

Men then som mig wedersakar för menniskiom, honom skal jag ock wedersaka för min Fader, som är i himmelen.

1 Petr. 3: 15.

Warer ock altid redebogne til at swara hwarjom och enom, som begärar skäl til det hopp, som i eder är; och thet med sachtmodighet och fruchtan.

v. 16.

Och hafwer et godt samwete; på thet the som wilja förtala eder såsom ogerningsmän skola komma på skam, at the förlastat hafwa edar goda umgängelse i Christo.

I JESU Aldraheligaste Namn.

1 Q. Hafwen I hört några Präster här i staden, som intet predika Guds Ord rent?

R. 1. Det säges öfwer alt, at Präster predika emot hwarannan, så at hwad den ena påyrkar och bekräftar såsom en helig och Gudomelig sanning, det håller en annan för en misstänckt och anstötelig lära. Den ena säges drifwa på Nya Födelsen, såsom oumgängelig til saligheten, och påstå, at oansedt en Menniska har blifwit döpt, fört et ärbart lefwerne, studerat, gått flitigt til kyrkan, til Skrift och Herrans Nattward, så kan hon dock intet, sedan hon med någon upsåtelig synd öfwerträdt sit Döpelses-förbund, och altså affallit ifrån Nådenes och Nya Födelsens stånd, blifwa salig, så framt hon icke later Guds Anda genom Ordet föda sig på nytt, eller förändra sit hierta, hog och sinne etc. En annan åter säges hålla före, at en Menniska behöfwer intet födas på nytt, sedan hon en gång har blifwit döpt, oachtadt at hon sedermera fallit utur Nya Födelsens stånd, utan om hon går flitigt i kyrkan, til Skrift och den H. Natwarden, tror på Gud och förer et ärbart stilla lefwerne, så at hon så mycket menskeligt och mögeligt är, afstår ifrån grofwa uppenbara synder, så blir hon salig.

En säges yrka på Christi rena läras och heliga lefwernes beständiga efterföljelse i trone, såsom et icke allenast til Christendomen nödigt, utan ock genom Guds Andas nåd mögeligt Christendomens stycke och plicht: den andra säges föregifwa, at det ej är så möjeligt. Exempel kan man hafwa af dem, som förkasta Thomæ de Kempis lära om Christi Efterföljelse, och hålla Joh. Arnds böcker om en sann Christendom för orichtige och skadelige. Den ene läraren säjes drifwa med stort alfware och nit derpå, at utan Helgelse får ingen se Gud, och bewisa med många Skriftenes språk, at hwar och en, som wil salig warda, måste fara efter helgelsen, at han må helig warda, efter Gud, som oss kallat hafwer, och helig är. Andre säjas åter hålla denna läran misstänckt, och för en sådan, som förer menniskorna ifrån Tron på Christum, til förtröstan på egen helighet och wärdighet, ja, änteligen i förtwiflan; brukandes det dyra namnet Helig och Helgon, som et Smäde-namn. Exempel har man af den, som en gång, då han fulminerat på Nya helgon, Pietister och Swärmare, säjes hafwa af föracht tagit af sig Calotten, buckat sig, och

nämnt det heliga folket, eller de nya Helgonen, Pietisterne etc. Skulle det nu i sanning befinnas, at Presterne äro så skiljachtige i läran, så wore det wäl uppenbart, at intet alle predika Guds Ord rent.

Eljest fägna wi oss der öfwer, at lärare ock finnas som rätteligen dela Sanningenes Ord, dem wi hälst höra, emedan de både med lära och lefwerne förelysa sina Åhörare, och kunna altså intet egentel. weta eller säja, om eller huru wida någon eller flera i wår Christeliga Församling predika Guds Ord rent eller intet.

Denna första frågan beswarades widare skrifteligen d. 26 November.

2 Q. Efter I intet hören alla lärare lika gerna, i synnerhet uti den Församling, som I likwäl ären boendes, hafwen I då icke den tankan, at de intet alle predika rent och klart Guds Ord?

R. Wi hafwa til äfwentyrs af det som sagt är, haft anledning til at så tänka. Men at bewisa någons orichtighet i läran, påtaga wi oss intet, emedan wi altid prisa Gud för den nåden, at wi kunnat få höra gode lärare, och nyttia den af Christo Jesu oss förwerfda Christeliga friheten til wåra Siälars upbyggelse. Den altwetande och allestädes närwarande Guden är en domare der öfwer, om alle predika Guds Ord rent eller icke; in för honom skola ock deras egna samweten, jämte deras Åhörare, en gång bära et sanfärdigt witnesbörd: dock fruchta wi, at många i sit blinda tycke stora Zeloter, lära på den dagen få höra detta förskräckeliga Jesu Christi tiltahl: *Jag känner Eder intet, går ifrån mig I ogierningsmän,* Math. 7: 23.

3 Q. Kan man undfå den Helige Anda utan Guds Ord?

R. Den som förachtar, eller wårdslöst brukar och handterar det dyra Nåde-Medlet, Guds heliga Ord, genom hwilket Herren Gud wil uplysa wårt förmörkade förstånd, och tildela oss sin H. Anda, han blir wäl utan den H. Anda och dess nådefulla uplysning; ty Herren Gud har bundit oss wid detta heliga Medlet, så at wi det ej allenast offentel. skolom höra, utan ock enskylt för oss sielfwa flitigt läsa, i wårt hierta med all wördnad idisla och betrachta, och ther om tala med hwar andra wid alla tilfällen i dagel:t omgänge; och om menniskan icke motwilligt står emot den H. Anda, som genom Ordet wil uplysa henne, utan ger noga achtning på Ordet, och lägger thet på hiertat, bedjandes trägit med David: *Herre, öpna mig ögonen, at jag må se under i tin lag* etc., så tro wi, at ofelbart

i hennes förstånd mer och mera dagas, och morgonstiernan Christus Jesus sielf upgår i hiertat, 2 Petr. 1: 19. Men står ock menniskan egenwilligt emot den förekommande Nåden och Guds Ords kraft, så kan hon ej annat, än wara utan Guds h. Andas kraftiga nådewärkan i hiertat och den sanna lefwande innerliga uplysningen, fast än hon alla dagar läser den H. Skrift. Exempel har man i Öfwersta Presterne, Phariseerne och de Skriftlärde, som alla dagar läste i Mosis och Propheternas skrifter, men woro likwäl blinde och blindas ledare, Math. 15: 14, Cap. 23: 16, 19.

4 Q. Kan då intet en ogudachtig lärare, som läser och predikar Guds Ord, hafwa den H. Anda?

R. Nej. Så länge han är ogudachtig, så drifwes han icke af Sanningens, utan af lögnenes och mörksens Anda, der om betyga följande Skriftenes språk. Joh. 14: 17 *Werlden* (thet är, the ogudachtige och otrogne) ***kan icke undfå Sanningenes Anda.*** Wish. B. 1: 4 ***Wisheten kommer icke uti en arga siäl, och bor icke uti then kropp, som syndene undergifwen är,*** etc. 2 Cor. 6: 14 ***Hwad delachtighet hafwer mörkret med liuset*** etc. 2 Cor. 4: 4, 5, 6 ***Thenna werldenes Gud hafwer förblindat the otrognas sinnen, at them icke skal lysa Ewangelii lius af Christi klarhet*** etc.

Jämför 1 Joh. 2: 4, 9, 10, 11, Cap. 4: 7, 8, samt D. Gezelii utläggning.

Randanmärkning: NB. Bese wår Swenska Psalmbok N:o 209, vers 1, ***Högfärd är en odygd så stor, then Gud kan aldrig lida; uti thet hierta*** som hon bor, ***NB. kan ej Guds Ande blifwa*** etc.

5. Q. Kan då intet en ogudachtig kallas uplyst?

R. Så wida den H. Skrift intet erkänner någon menniska för Uplyst, som icke låtit den H. Anda genom Ordet, werka i sit hierta en sann Bättring och lefwande Tro, som aldrig är utan kärleken; så kan ej heller någon ogudachtig kallas rätt uplyst ty den sanna uplysningen, som med Tro och kärlek är förbunden, har han ingalunda. Et historiskt begrep kan han äntel. skaffa sig om de ting, som en Christen bör weta och tro; honom tilbiudes ock uplysningenes nåd af Guds Anda med Ordet; men icke dess mindre säger den H. Ande, at ***han är blind och NB. ser intet, utan wandrar i mörkret, och wet icke hwart han går, ty mörkret hafwer förblindat hans ögon,*** Joh. 12: 35, Rom. 2: 20, 2 Petr. 1: 9, 1 Joh. 2: 11.

6 Q. Men kan han intet förstå Guds heliga Ord?

R. Nej, intet Andeligen, som sig bör, med et Andeligit förstånd, utan historice, ty Herrans hemlighet är när them, som fruchta honom, Ps. 25: 14 *Men then naturliga menniskan* (thet är, hwar och en menniska, så länge hon står utom Nådenes och Nya Födelsens stånd, warandes utan Tro och kärlek) *förnimmer intet af det, som Guds Anda tilhörer; ty thet är henne en galenskap, och hon kan icke begripat,* 1 Cor. 2: 14. Skal en menniska kunna se Solenes lius, så måste hon ju hafwa oskadda och oförmörkade ögon i hufwudet; Altså, skal en menniska förstå Guds Ord eller se under i Herrans lag, så måste hon ju hafwa uplysta förstånds ögon.

7 Q. Men behåller icke Guds Ord sin kraft och werkan, fast än det föres af en ogudachtig lärare?

R. Så wida han det rent och oförfalskat framförer, utan egna glosher och uttydningar; (hwilket han dock, efter D. Lutheri utsago, ganska sällan gör), så har Guds Ord sin kraft i sig sielfwan, och kan werka det godt är hos åhörarena; men hans *kötsliga sinne är* dock *en fiendskap emot Gud,* och altså wil han intet draga någon til Gud. Han förfalskar Guds Ord, och predikar för lön, ty han är *en legoherde. Han gör menniskomen hyende under armarna och örnagål under hufwudet, både ungom och gamlom; han dömer the siälar til döds, som dock icke dö skulle, och dömer them til lifs, som dock icke lefwa skulle; han bedröfwar falskeligen, the rättferdigas hierta, och styrker the ogudachtigas händer, så at the intet omwända sig ifrå sit onda wäsende* etc. Ezech. 13: 19, 20, 22. Han felar uti Ordets besynnerliga tillämpning på sig sielf och på sina Åhörare efter deras tilstånd. Detta blef genom et Memorial widlyftigare förklarat d. 2 Decembr.

8 Q. Om en ogudachtig lärare tager för sig en uplyst mans predikan, och reciterar den för sina Åhörare, mon icke Guds Ord då skal hafwa sin kraft til deras upbyggelse, som det höra?

R. Jo, det nekas intet. Men hwad han af egen drift och efter sit egit hufwud framförer, kan intet wara richtigt, hwarken i Ordning eller tillämpning efter den H. Andas sinne, så at han intet godt kan predika, undantagandes det, at han Skriftenes språk och uplysta Mäns ord framförer. Ty Frälsaren säger uttryckeligen i

Math. 12: 34. 35 *I huggormars afföda, huru kunnen I tala något godt, medan I ären sielfwe onde; ty ther hiertat med fullt är, ther af talar munnen. NB. en god menniska bär godt fram af hiertans goda fatabur: och en ond menniska bär ondt fram af en ond fatabur.* Jämför Jerem. 8: 9, Cap. 10: 21.

Och huru en ogudachtig lärare förwaltar sit Herda-Embete, af hwem han är sänd, samt huru wida man är plichtig at höra honom, det finna wi tydeligen utfört i tredje delen Cap. 1 af Wolf. Dom. Beerns Wederqweckie-stunder, hwilken bok 3:ne resor på Swenska är uplagd, och skal, som berättas, af Kyrkoherden Mag. Possieth med besynnerliga verser efter hwart Capitel wara recommenderad. Orden lyda så: *Christum lefwandes Guds Son skolen I höra, I menniska-barn, hwad han eder säger, thet skolen I tro, thet skolen I följa. Thet äro många falske lärare utgångne uti werlden, them skolen I NB. icke höra. I fråssen, supen, skämten, spelen, dantsen, bannas, swärjen. Edra lärare låta thet så gå, trösta eder, predika för eder om Guds nåd och frid, förkunna eder syndernas förlåtelse, säja eder saliga. NB. them skolen I icke höra, the äro falske Lärare. Gud hafwer them icke sändt, utan Satan. The predika för eder NB. NB. icke Guds Ord, utan sin egna ord; NB. NB. icke sanningen, utan NB. lögnen etc. En rätt och af Gudi sänd lärare har NB. Guds sinne: han hatar the synder, som Gud hatar, han straffar then onda, som Gud straffar. NB. NB. Ho annorledes sinnad är, han är ingen rätt, utan NB. en falsk lärare; sänd af Diefwulen, icke af Gudi. I ären uti Närings omsorgen aldeles nedersänkte; I faren allenast efter thet som på jordene är etc. etc.; I läsen sällan eller slätt intet i Skriften; I bekymren Eder litet om saligheten: Edre lärare weta och se sådant; låta Eder så gå; drifwa Eder icke med alfware til flitigt Bibelens läsande, til dageligit tilwäxande uti then sanna och lefwande Guds kännedom: hålla Eder likwäl för goda Christna, för Christi lärjungar och älskare: kalla ock eder uppå Predikstolen älskelige och utwalde i Herranom Christo. NB. Them skolen I icke höra: the äro onde lärare, otrogne skaffare, late arbetare, blinde wächtare, onyttige herdar: lika the Phariseer, som sig ock för herdar utgåfwo, men sit herda-embete så illa förwaltade, at thet arma folket ther med war förlåtit och förskingrat, såsom the får, som ingen Herdan hafva.* Här om kan widare jämföras Prosten Ekmans Siönödslöfte. Part. 1 Cap. 11 & 12.

Randanmärkning: NB. Bese wår Swenska Psalmbok N:o 275: 2. *I Andligt stånd är thet ju så, then dryckenskap ther öfwar, sitt kall kan han ej förestå, men Gud han högst bedröfvar; Sit dyra ämbet skämmer han, thet dock bör heligt wara, förargar ock hwar Christen man.*

9 Q. Men hwar af skal man weta, om en lärare är ogudachtig eller rättsinnig?

R. Det kan man skönja, när man efter Guds heliga ord, pröfwar hans lära och lefwerne, ty Christus säger i Math. 7: 16 *utaf theras fruchter skolen I känna them.* Hit hörer ock Wolfg. Dom. Beerns förklaring öfwer samma språk i dess ofwan åberopade wederqwecke-stunders 3:die del. 4 Cap. ifrån begynnelsen til ändan; hwarest ibland annat orden så lyda: *Månge äro komne under Christi namn några hundrade år efter hwar andra, och hafwa sig för Christi tienare, för sändningebod af Christo utgifwit. Månge warda ock ännu fundne i thenna wår tid, the sig utgifwa för rättferdighetenes predikare, för rätta Christi tienare, för trogna arbetare uti Herrans wingård; the ther säja: ho them hörer, han hörer Christum; hwilkom the synderna förlåta, them äro the förlåtna. En Christelig försichtighet är i thetta mål högnödig, at man icke bedragen warder och förderfwad. Ser til, at I icke warden förförde, ropar Herren* (Luc. 21: 8), *och Paulus then trogne Herrans tienare* (Eph. 5: 15), *Ser til, huru I wandren wisliga: Såsom man Trät af thess fruchter, så skal man läraren och Propheten af hans läro och lefwernes fruchter erkänna, om han en god eller ond, en rätt eller falsk lärare, Christi eller Satans planta är. Hwart och et godt trä bär goda frucht, och kan icke bära onda frucht. Hwar och en god med Christi Anda smord, och af Gudi lärd lärare, bär ock goda läro och lefwernes frucht och kan icke onda läro- och lefwernes frucht bära etc. etc.*

10 Q. Men har en Christen macht och frihet at pröfwa sina lärare?

R. Ja. En Christen är ej allenast berättigad, utan ock förplichtad det at göra, genom uttryckliga befallningar: 1 Joh. 4: 1. *Mine käreste, I skolen icke tro hwar och en Anda, utan NB. pröfwer Andarna, om de äro af Gudi.* Doct. Gezelius: *Så warnar fordom Johannes sina åhörare; men nu slår man sådant i wädret, såsom en onödig och öfwerflödig sak. Johannis mening är: at så kär wi hålla wåra siälars ewiga salighet, så skole wi icke lätteligen och utan före-*

gångit pröfwande, tro hwad som säges, och wi ej äro öfwertygade om; men, när wi, hwar i sin stad, uti Gudachtigt och lärachtigt sinne, och icke at härda sig i motsträfwighet, pröfwat hwad som läres, och funnit det hafwa en ofelbar grund i Guds sanning, så måste wi ock lydachtel. antagat; åter förkastat, om wi af Guds ord wist finne, at läraren röres och drifwes af en falsk Anda. Coloss. 2: 8: *Ser til, at eder icke någon borträfwar med Philosophia och fåfängt bedrägeri etc.* D. Gezelius: *är äfvenledes talt til alla Åhörare at med grann acht och all försichtighet se sig före, at de icke bygga blindwis på andra, och kunna således oförwarandes blifwa genom falsk förnufts klokhet förledda ifrån lifsens wäg Jesu Christo.* 1 Cor. 14: 29: *Men Propheterna tala twå eller tre, och de andre döme derom.* Doct. Gezelius: *Åter et märkel. rum, som wisar klarl. at jämväl Åhörarne böra pröfwa och undersöka, om deras lärares utläggning kommer af den H. Andas ingifwelse, och är med Guds Ord samt den himmelska läran eller trones regla enig. Esa. 8: 20, Ap. G. 17: 11, Rom. 12: 6, 7, Math. 7: 15: Wachter eder för the falska Propheter etc.* Doct. Gezelius: *Detta stycket af Christi härliga Bergspredikan i Math. 5, 6 och 7 Cap. angår, så wäl som alla de öfrige lärdomar och förmaningar, intet allenast lärarne, utan ock NB. åhörarne, som slutas kan af cap. 5: 1, at ock de skola granneligen taga sig til wara, at de ej måge warda bedragne af falska Propheter, det är, lärare. Här af är då oförnekeligit, at dömandet om läran är allom Christnom anbefalt, hwarutom omögeligit wore, at achta sig för förförelse.* Hit hörer ock Beröënsernes lofwärda exempel, om hvilka Guds Ande berättar i Ap. G. 17: 11, *de woro de ädlaste ibland them i Thessalonica, alla dagar sökande i Skrifterna, om det ock så hade sig.* Doct. Gezelius: *Si här! Så stor uplyst Guds man Paulus sielf ock war, så anammade icke ändå Beröënserna blindwis hans lära, utan föregångit ransakande och jämnförande med Skrifterna efter Christi egen befalning. Joh. 5: 39, och andra trognas exempel, Apost. G. 8: 28 och 18: 24. 2 Tim. 3: 5. Så böra jämväl alla Guds barn göra, på det de måge blifwa wissa om saken, och när det befinnes, willeliga samt med tacknämlighet anamma läran; följer intet det senare, så gagnar intet det förra til annat än et syndigt missbruk.* Derföre säger ock Jesus eftertänkel. i Joh. 10: 4, 5, at *hans får känna en rättsinnig Herdes röst. Men then fremmande följa the icke, utan fly ifrån honom: ty the NB. känna icke theras röst, som fremmande äro.*

11 Q. Men kan man icke ock förfela i sit omdöme om lärare?

R. Jo, det kan ske, när man förhastar sig, och icke gör sig noga underrättad om deras lära och lefwerne, lemnar alla præjudicier och opartiskt pröfwar deras fruchter efter Guds hel. Ord. Men här wid bör ock märkas, at then som rätt skal kunna pröfwa Andarna, han måste sielf wara omwänd til Gud, och begåfwad med den himmelska Smörjelsen, then H. Anda, af hwilkom man undfår nåd och wisdom, 1 Joh. 2: 20, 21, 27, til at pröfwa Andarna, 1 Joh. 4: 1, och at förfara hwad Guds gode, behagelige och fullkomlige wilje är, Rom. 12: 2 at göra en åtskilnad emellan lius och mörker, lögn och sanning, Christum och Belial, Guds och Diefwulens barn.

12 Q. Genom hwad medel wärkar Gud omwändelsen?

R. Genom sit heliga Ord, och förnemligast genom Evangelium, som förer den H. Anda och med honom lius, lif, tröst och krafter i siälen med sig, Galat. 3: 2, 5, Rom. 10: 17. Bese Symboliske böckrens ord pag. 579 och 676 it. 812.

13 Q. Hwilka stycken höra til en sann omwändelse?

R. En oskrymtad Bättring (Contritio) och lefwande Tro, Marc. 1: 15.

14 Q. Huru bör då Bättringen wara beskaffad?

R. Om Bättringen skal wara rättskaffens, så måste menniskan i sit hierta känna icke allenast sina med tankar, ord och gerningar begångna synder, utan ock sit medfödda diupa förderf och elende i synden, sin medfödda Andeliga blindhet, nakenhet, wrånghet, otro, skrymteri och emot Gud stridande egenwilja så at hennes hierta och samwete deröfwer blir bedröfwat och förskräckt, hennes anda ödmiukad och förkrossad, Ps. 51, Esa. 57: 15, Cap. 66: 2, Ps. 34: 19 derföre säger Hiskias, Esa. 38: 13, han sönderbröt mig all min ben såsom et lejon. Wåra Symboliska kyrkoböcker hålla ingen Bättring och omwändelse för sanfärdig, utan allena den, på hwilken hela lefwernets förändring och förbättring följer, uti hwilken en ändring, förnyelse och böjelse i förståndet, wiljan och hiertat förutgår, eller i hwilken menniskan hel och hållen annars warder til sinne, hierta, mod och alla krafter, och häremot den gamla menniskan med alfwar angripen, samt dess lustar och begärelser dämpade warda, och man

får upsåt och kraft til at föra et nytt lefwerne, vid. pag. 197, 675, 676, 188, 701, 549 etc. Om den innerliga smärta, som en botferdig siäl i Bättringen får utstå, då syndenes fördömande kraft blir uppenbar i samwetet, tala de ganska eftertänkeligen pag. 193, med desse ord: *grufweliga förskräckelser i samwetet, om hwilka David säger: Dödsens snaror hade omfattat mig, och helfwetes ångest hade råkat uppå mig etc. Hwem wille icke heller klädd i harnesk och pansar undergå en resa til S:t Jacob eller Rom, än utstå den outsäjeliga smärta, hvilken ock hos en medelmåttig samwets-ångest, när Bättringen är rättskaffens, befinnes.* Item pag. 188. *Och kan det ingen rätt förkrosselse eller omvändelse wara, hwarest icke köttets dödande och goda fruchter följa. Den rätta samwetsångsten och rätta smärtan öfwer synden, tillåter icke kroppen hänga efter sina lustar. Ingen Bättring är inwärtes i hjärtat, om hon icke åstadkommer utwärtes köttets späkande eller dödande.*

15 Q. Men är då denna Bättrings sorgen hos alla bättrande siälar lika häftig och stor?

R. Nej. Men dock måste hos alla wara en sanfärdig bättringskamp och alfware, en innerlig syndenes styggelses och fördömelighets känsla, en oskrymtad sorg öfwer synden, et alfwarligt och fiendtel. hat til synden. Så plägar det ock gemenligen ske, at de som i första Bättringen intet hafwa kändt eller utstått en så häftig kamp och sorg öfwer synden, de få wäl sedermera i Bättringenes fortgång eller den dageliga Bättringen känna syndenes bitterhet och fördömande kraft.

16 Q. Men måste då en menniska altid stå under en sådan Bättrings-sorg och ångest?

R. Ordenteligen sker det intet; ty sedan Guds Anda genom Evangelii nådefulla löften har werkat i en botferdig siäl then lefwande Tron på Herran Jesum, och hon med samma tro har anammat och omfattat Jesum med dess rättferdighet, försoning och förlossning, så blir hon af Gud förklarad rättferdig; då blir hennes samwete tilfredsstält, hennes hierta uprättat, wederqweckt och hugswalat, Rom. 5: 1 Seq.; hon undfår då den H. Anda, som försäkrar henne om barnskapet hos Gud etc. Men om Herren Gud af sin ewiga wishets råd och nådiga wilja pröfwar nödigt, til en Siäls öd-

miukande och rening, at hålla henne under anfechtningar, så kan ock wäl hända, at en Siäl blir lemnad i et anfechtadt tilstånd långan tid, hwarföre ock den uplyste Joh. Arnd säger, at somlige ha en stenigare, andre en jämnare och lättare wäg til himmelen.

Somliga drager Gud med kärlek och låter dem smaka mycken tröst och glädje, andra åter låter han förfara mycken ångest, grämelse och förskräckelse.

Randanmärkning: Bese Joh. Arnds Christendom 1 B, Cap. 41, 6 regl.

17 Q. Kan då intet en menniska sielf skaffa sig en sådan hiertans förkrosselse och ånger öfwer synderna?

R. Nej. Jerem. 31: 18, 2 Cor. 3: 5, Phil. 2: 13. Symboliske böckrens ord lyda der om pag. 320 altså: *Detta förkrossandet är intet en sielfgiord ånger och förkrossande, utan en passiva contritio, hwarwid menniskan sig såsom en lidande förhåller, och finner hos sig en samwets pina, en sanfärdig hiertans wärk och känsla af döden.*

18 Q. Hwarföre är då syndenes kännedom så nödig?

R. Emedan Christi oändeliga nåd och wälgerningar kunna intet, som sig bör, erkände warda, der icke wi wår andeliga kranckhet och själa-nöd förut hafwa erkänt. Derföre sade Jesus til Phariseerna i Math. 9: 12, 13: *The helbregda behöfwa icke läkare, utan the kranke: Jag är icke kommen til at kalla the rättfärdiga, utan syndare til bättring,* bese ock Marc. 2: 17, Luc. 5: 31, 32. Symboliske böckren säja pag. 56 altså: *Arfsyndenes kännedom är nödig, ty Christi stora nåd kan intet erkänd warda, om intet wi wår kranckhet förut hafwa erkänt,* och pag. 59: *Christi wälgerningar kunna intet erkände warda, om intet wi wårt elende erkänne.*

19 Q. Hwarigenom kommer då menniskan til Arfsyndens och sit diupa förderfs kännedom, och i följe deraf til en sann ånger och Bättring?

R. Det ordenteliga medlet är Guds hel. Ord, som kan uptända de iskalla hiertan, och göra de stenhårda sinnen miuka, Jerem. 23: 22, 29, när det med sachtmodighet anammas, Luc. 16: 29, Jac. 1: 21. Ty igenom *Lagen* förskräcker Gud först de hårda och säkra hiertan, och uppenbarar jämwäl hiertats förderfwade grund och Siälenes olycksaliga beskaffenhet: uptäcker för dem arfsynden med

alla dess wederstyggeliga fruchter, wisar dem sin upwäckta wrede, och förbannelse, och öfwertygar dem, at de hafwa förtient at ligga der inunder i tid och i ewighet, derföre säger Guds Anda genom Paulum i Rom. 3: 20, *af lagen känner man syndena,* it. Rom. 7: 7, *Syndena kände jag icke, utan af lagen, ty jag hade intet wist af begärelsen, hade icke lagen sagt: tu skall icke begära.* Wåre Symboliske böcker swara pag. 165 således: *detta förkrossande och denna ångern sker altså, när genom Guds Ord synderna warda straffade.* Pag. 319 *genom syndenes och det diupa förderfwets kännedom blifwer menniskan förskräckt, förödmiukad, nederslagen, förtwiflande på sig sielf, och ser hel ängslig omkring sig efter hielp.* Och åter pag. 320. *Den Helige Ande skal straffa werlden för synd, och detta är Guds dunder-slag, hwarmed han både de uppenbara syndare och falska heliga nederslår, och låter ingen hafwa rätt, utan drifwer dem alla til förskräckelse och gör dem försagda.* Och strax der på: *Således begynnes den rätta Bättringen, och då måste menniskan höra en sådan dom: det är intet bewänt med Eder alla, I mågen wara uppenbara syndare eller efter Eder mening helige, så måsten I alle annorlunda warda och annat göra emot det I nu ären och gören, I må wara ehuru store, wise, mächtige och helige som I wiljen, så är likwäl ingen from ibland Eder.*

Understundom warder ock Synda-ångern befordrad genom almänna Guds wredes-domar, straff och plågor, hwilka upwäcka samwetet: såsom ock genom kors, fattigdom, siukdom och hwarjehanda olyckor, hwarmed Gud lika som med wåld tiltäpper de gamla synda wägar, och twingar syndaren på en bättre wäg, Hos. 2: 6, 7, Esa. 26: 16, Cap. 18: 19, Cap. 48: 10, Ps. 119: 67, 71, Gen. 42: 21.

20 Q. Men tycker I icke, at en menniska intet kan få syndernas förlåtelse, innan hon först en wiss tid har legat under Bättringskamp och ångest?

R. Nej, en wiss tid kan intet föreskrifwas. Men har en menniska aldrig kändt i sit hierta någon bättringskamp och alfware, har hon ock aldrig begynt korsfästa sit kött med dess lustar och begärelser, har hon ock intet låtit Guds Anda genom Ordets kraft förändra sit kötsliga sinne, så må hon ock säkert tro, det hon ännu intet är omwänd, och at i följe deraf hennes synder ännu äro hos Gud oförlåtna, ehuru ofta hon ock af en wana går til Skrift och Herrans Nattward.

21 Q. Hwad håller I om Skriftermål och aflösning, är den nyttig och nödig i Församlingen?

R. Ja wisserl., för god skick och ordning skul i Församlingen, at intet obetänksamma menniskor så aldeles oberedde och obetänkte må löpa til Nattwarden. Dock är det äfwenwäl nödigt, at en Christen förut bichtar sig enskylt, innan han går til Skrift; med alfwarlig kamp och trägit anhållande, at han må undfå sina synders förlåtelse af Gudi. Här wid beklagas hiertel. om någon lärare släpper sådane menniskor til Skrift och H:s Nattward, hwilka så wäl sedan, som förut, framhärda och fortfara i obotferdighet, säkerhet och upsåteliga synder, i Guds h. namns missbruk, i swordom, Sabbatens ohelgande, Guds ords föracht, hat, afwundsiuka, owänskap, trätor, frässeri, dryckenskap, i lättferdighet, yppighet, girighet, orättrådighet och andra grofwa synder, der likwäl wåre Symboliske böcker fordra, at man *intet* skal *släppa någon fram, som icke är wäl försökt och bepröfwad.* Wolfg. Beerns ord om denna saken äro eftertänkelige i dess weder qw. st. 2 del. 25 Cap. pag. mihi 245. *Sanning är thet,* säger han, *at the Skrifte Fäder, som icke flitigt efterse och eftersöka, om the, som under them til Skrift gå, uti sin Christendom til eller aftaga, om the Christum eller werldena kär hafwa, om the efter Andan eller köttet lefwa; äro wäl til namnet Siäle-sörjare, men uti gerningen NB. Siäle-försummare. Sanning är thet, at the Skrifte-fäder, som thenna tidsens wetterliga Sabbats-förachtare (och i synnerhet the wärdar, som them slemmom Supbrödrom om Sabbats-dagen sina hus upläta och tappert inskänka) wid theras påstående Sabbats föracht alt fort under skriftermål absolvera, och them Sacramentet räcka; äro NB. inga trogne arbetare i Herrans wingård, såsom NB. inga trogne skaffare til Guds hemlighet. Sanning är thet, at thenna tidsens motwillige Sabbats-förachtare, så länge the med sin Sabbats föracht icke tänka at afstå, ingen nådig Gud hafwa utan: höra diefwulen til med kropp och siäl; om the sig än NB. alle fierdedels eller halfwe åhr, under skriffermål från sina synder absolvera låta etc.* Och altså befara wi det, at igenom denna i sig sielf goda ordningens skändeliga missbruk, warda många menniskor styrkte i sin ondska, hårdhet, säkerhet, skrymteri och obotferdighet, ty så framt de obehindrade få det ena quartalet efter det andra gå til skrift och Herrans Natward, så styrka de sig i den inbilningen, at det har ingen nöd med dem, den och den upsåteliga synden, tänka de, skadar dem intet, ty Prästen, säja de,

allenast han får den wanl:a skrift-penningen, försäkrar dem dock om syndernas förlåtelse. Wi lägga här til följande klageord af Beerns wederqw. st. p. 250: *In summa, säger han, Sanning är än i thenna dag thet, som fordom then förbemälte troifriga Sarcerius* (de disciplin. f. 78) *skrifwit hafwer: Ho är i thenna tid, som någon disciplin achtar och anställer? ho behåller them säkrom och obotferdigom folkom theras synder? ho afhåller the uppenbara syndare ifrån Sacramenten? Ho banlyser them? thet är ingen åtskilnad i många wåra Församlingar emellan Gudfruchtiga och ogudachtiga, emellan tuchtiga och horare eller bolare, emellan barmhertiga och obarmhertiga ockrare. Alle få the syndernas förlåtelse igenom absolution. Allom warda theras synder uplöste. Alle bruka the i gemen Sacramentet. Alle får och stinkande bäckar gå hwar om an. Och gud af himmelen se ther til, och lät tig dock förbarma.*

Randanmärkning: Bese Symb. B. pag. 28 it. 331.

22 Q. Är det för hwar och en Christen nödigt at begå den Hel. Natwarden?

R. Ja wisserl. för hwar och en botferdig och trogen Siäl är det ganska nödigt, at med helig wördnad och hiertans andacht, i sin owärdighets ödmiuka erkänsla, begå den H. Natwarden 1) för wår Frälsares Christi heliga befalnings skul och til hans åminnelse, at förkunna hans död, som en så helig kärleksmåltid instichtat hafwer 2) för wår egen torftighets skul, til wår swaga Tros styrka och försäkran om syndernas förlåtelse, samt delachtigheten uti alt det goda, som Herren Jesus med sit hel. blod oss förwerfwat. Ty emedan en Siäl, som står i nådenes och Nya Födelsens stånd, warder af Satan, werlden och köttet, eller sin widlådande onda begärelse hårdel. ansatt, så at hon ofta tycker sig blifwa öfwerwunnen, tröttna och ligga under i striden, så är detta heliga Sacramentet oss gifwit til en wälsignad Siälenes läkedom, spis och föda, som föder och stärker den nya menniskan, så at Tron af dess ätande åter lika som kommer sig före, och får nya krafter, mod, lust och drift, til at oförtrutit kämpa och strida samt at winna den ena segren efter den andra öfwer Satan, werlden och köttet.

Men här wid beklagas åter högeligen, at folk admittes til Her. Nattward hwart quartal, som dels intet förstår, hwad som hörer til Christendomens kundskap, dels som ofwan förmält är, lefwa år ut och

år in i uppenbar ogudachtighet och upsåteliga synder. hwilket strider twärt emot Guds Ord, Symboliske böckren, Kyrko-lagen och Kongl. M:ts stränga befalning af d. 18 Decembr. 1695. hwarföre ock önskas, at den lärdomen blefwe efterlefwad och på hiertat lagd, som Doct. Lutherus oss lemnat uti dess Tom. 7, Wittemb. fol. 375 och Tom. 6, fol. 114.

Så beklagas det ock högel., at den förderfweliga wilfarelsen hos många menniskor i wårt land är inritad, at den H. Nattwarden skal göra dem rättferdiga och saliga, fast än de äro utan bättring. tro och kärlek, hwar emot dock wåre Symboliske böcker på många ställen ifra, såsom pag. 203: *Här fördömma wi alla Scholæ-lärare. hwilka lära, at Sacramenterne dem, som intet lägga något hinder i wägen, ex opere operato, för det utwärtes wärket skul, utan hans goda rörelse som det brukar, nåd gifwa och meddela; det är rent af en Judisk wilfarelse, at hålla före, det man genom et wärk och en utwärtes Ceremonie utan en god hiertats rörelse, det är, utan Tron warder rättferdig och helig.* Och kort derpå: *Men hwad missbruk och wilfarelse denna skändeliga och ogudachtiga läran om opere operato och et utwärtes giort wärk, utan hans goda rörelse, som Sacramentet brukar, i Församlingen infört, kan ingen tillfyllest beskrifwa eller säja.* Sammaledes lära de på andra rum, besynnerl. pag. 13: 116 och 71.

Randanmärkning: Vid. lib. Symb. pag. 556.

23 Q. Hwad håller I om döpelsen, är den wäl ock nödig til Saligheten?

R. Ja, Döpelsen, som sker genom watn och den H. Anda, är et heligt af Herren Gud sielf instichtat och befalt Salighetens medel, förmedelst hwilket wi, som af naturen äro *wredenes barn*, Eph. 2: 3, födas på nytt samt intagas i Guds nåde förbund och de Christnas gemenskap, (hwarföre ock Döpelsen kallas *Nya Födelsens Bad,* eller et medel, genom hwilket wi warda födde på nytt, Tit. 3: 5). Jesu ord lyda så, Marc. 16: *Then ther tror, och warder döpt, han skal blifwa salig; men then ther icke tror, han skal warda fördömd.* Item Math. 28: 19. *Går ut i hela werlden och lärer all folk, och döper them i namn Faders, och Sons, och thens Helga Andas, och lärer them hålla alt thet jag hafwer eder befalt.* Item Joh. 3: 5: *utan en warder född af watn och Andanom, kan han icke se Guds rike.* Derföre böra alle Föräldrar låta sig angelägit wara, at ej allenast

genom trogna och innerliga böner upoffra sina barn Herranom ifrån moderlifwet, och så snart de til werlden framkomma, utan ock, at the genom Döpelsen, såsom en Gudomelig, himmelsk, helig och hälsosam och salig wattuflod, måge ifrån synden aftwagne, i det sanna winträdet Christo Jesu inympade, och af all then nåd och salighet delacktiga warda, som Herren Jesus med sit aldraheligaste blod förwerfwat hafwer. Och hafwa de altså et swårt answar inför Gud, om de det antingen af föracht eller wårdslöshet och försummelse underlåta. Men skulle barnen dö bort, innan de kunna komma til Dopet, så tro wi wäl, at de utan Tron och Nya Födelsen intet få se Guds rike, efter Christi klara utsaga i Marc. 16: 16 och Joh. 3: 3, men så understå wi oss icke at disputera dem saligheten. Ty ehuruwäl Herren Gud har bundit alla oss, som födde äro, wid sina medel; så har han dock icke så bundit sig wid dem, at han icke äfwen utan dem kan werka Tron, och Nya Födelsen i de späda barnen. Derföre hemställe wi Guds outransakeliga wishet och kraft, på hwad sätt han behagar göra dem skickeliga och beqwämlige til sitt rike. Johannes Döparen wardt och emot alt förnuft och wanlig ordning, i moderlifwet upfyld med den H. Anda, hwaraf wi lära, at Herren Gud förmår öfwerswinneligen göra öfwer alt hwad wi kunna tänka.

Men härjämte beklage wi högel.: 1) at the mäste jämwäl i denna dag ibland oss upwäxande barn (wi tala här om af en aldrig tilfyllest beklagelig egen förfarenhet) blifwa aldrig påminte, at the i Döpelsen hafwa blifwit andra menniskor, at igenom Döpelsen är then gamla menniskan korsfäst, och then nya igen upkommen, the warda intet underwiste, hwad the hafwa lofwat Gud i Döpelsen, eller hwad för et förbund the med Gud hafwa ingått, hwad Gud fordrar af them, och huru högt the äro förplichtade at hålla thet the utlofwat hafwa; at och huru the i kraft af sin döpelse skola döda sina onda synda-lustar, dö syndene och lefwa rättferdighetene, tilhållas intet sit döpelses förbund at fullgöra, blifwa intet underwiste, at the både i ord, gerningar och i hiertat skola alfwarligen afsäja werlden, diefwulen samt alt hans wärk och wäsende, och tiena Gud i helighet och rättferdighet för honom i alla sina lifsdagar, emedan wi som döpte äro til Christum Jesum, wi äro döpte i hans död, at wi skolom wandra i et nytt lefwerne och wäsende efter Andan, som wi bekänne i wår lilla Cateches, se Symb. B. pag. 548, 549, 550 & 551, 2) at wåre lärare mästedels confundera döpelsen med Nya Födelsen,

påståendes, at Döpelsen är Nya Födelsen, der likwäl Guds Ord och Symboliske Böckren klarligen wisa, at Döpelsen icke är Nya Födelsen, utan Nya Födelsens bad, det är, et bad, i hwilket wi warda på nytt födde til nya Creatur i Christo Jesu; så at såsom Guds Ord, altså är ock Döpelsen et heligt medel, genom hwilket Herren Gud werkar Nya Födelsen; hwarföre ock en menniska, sedan hon upsåteligen öfwerträdt sit Döpelses Förbund, och således fallit utur Nådenes och Nya Födelsens tilstånd, nödwändigt måste *genom den oförgängeliga Säden, som är lefwandes Guds Ord, födas på nytt,* så framt han åter skal blifwa et Guds barn (1 Petr. 1: 23, Gal. 4: 19).

3) at en stor del både lärare och Faddrar utan wördnad och andacht bewista och förrätta barn-dopet, at ofta sådant Folk admitteras til Dopwitnen, som i Christendomens stycken ganska okunnige äro, och äro mera bekymrade, at wisa sin granlåt, förnöja sina kitsliga ögon och lustar etc. än lägga sig ut i böner och tårar för det fattiga barnet, at det såsom en brand utur elden, måtte blifwa frälst ifrån Satans macht och wälde, at förtiga andra förargeliga missbruk, som wid barn-dop förelöpa, hwaröfwer ock Prosten Ekman klagar i dess Siönöds löftes 1 del, 1 Capitel.

24 Q. Hwad tyckes Eder om Ächtenskapet, hindrar det icke mycket den sanna Gudachtigheten, så at de, som ogifte äro, kunna mer täckias Gudi, förachta werlden och beflita sig om Helgelsen, än de som i ächtenskap lefwa?

R. Ächta ståndet är en helig af den heliga Guden sielf redan i Paradiset inrättad ordning, Gen. 2: 18, 24, Math. 19: 4, 5, 6, derföre kan och *skal det hållas kyskt och tuchtigt,* Hebr. 13: 4. *Ächtenskapet skal hållas ärligit ibland alla, och ächtenskaps-säng obesmittad,* det har ock genom Jesu födelse af en trolofwad Jungfru helgat blifwit, Luc. 1: 27. Fördenskul böra ock de, som träda in i et så heligt stånd, icke wara ohelige, kötsligt sinnade, oomwände etc. utan de böra wara *aftwagne, helgade, rättferdigade genom Herrans Jesu namn och genom wår Guds Anda,* 1 Corinth. 6: thet är, the böra wara sådane, som redan genom trona på Jesum äro rättferdigade, på nytt födde och wordne *nya Creatur i Christo Jesu,* äro andel:n och himmelskt sinnade, ja ens til sinnes i Herranom, ty eljest warder denna Guds heliga ordning af dem mer ohelgad, än helgad, emedan de löpa då der til obetänkt af sin onda kötsliga

drift och wilja, utan något afseende på Guds ära, de begynna sit ächtenskap mer af lösachtighet och kötsliga afsichter, än i Jesu namn och efter Guds sinne och wilja, derföre kan ock deras ächtenskap icke wara Gudi behageligit. Hit hörer Guds Andas regel til Tit. 1: 15. *Them som rene äro, äro all ting ren; men them orenom och otrognom, är intet rent;* hwarföre? Jo, derföre at *både deras sinne och samwete är orent.* Hit hörer ock Guds Andas utsago i 1 Tim. 4: 3, 4. *Alt thet Gud skapat* (och instichtat) *hafwer, är godt, och intet bortkastandes, som med tacksäjelse tagit warder, ty thet warder helgat genom Guds Ord och bönen.* Derföre finna wi ock, at Gud ännu fogar 2:ne personer tilsamman, när de allenast låta sig af honom regeras. Ja, Herren Jesus har ock sielf tillika med sin Moder och sine lärjungar hedrat och fägnat det fromma Paret i Cana med sin närwarelse, och wid samma bröllop giort sit första underwärk, Joh. 2. Derföre har ock Guds Anda lärt, at et rätt Christeligt ächtenskap är en besynnerlig afbild til Christi andeliga trolåfning med en trogen och rättsinnig Siäl, Eph. 5: 23--32. Här af kan ock lätteligen aftagas, at det heliga ächtenskapet i sig sielf icke hindrar den sanna Gudachtigheten; men wäl behöfwa gifte personer wachta sig, at de *icke låta deras frihet gifwa köttet tilfälle,* Gal. 5: 13, och missbruka ächtenskapet til orenlighet och otucht, samt at hushålds bekymmer och andra i ächtenskapet tilfallande beswär och frestelser, intet så intaga deras sinnen, at de begynna med Martha hafwa omsorg om mångahanda, och förgäta så det ena nödwändiga, hwarföre den Guds Andas warning är för ächta folk, så hustru, som man högnödig, *the som makar hafwa, ware som the intet hade,* 1 Corinth. 7: 29. Item 1 Thess. 4: 3. *Thetta är Guds wilje, edor helgelse, at I fly boleri, och at hwar och en behåller sit fat i helgelse och äro.* Item 1 Petr. 3: 7, *I män bor när edra hustrur med förnuft* etc., *på thet edra böner icke blifwa förhindrade. Ty the som Christo tilhöra,* måste ju, så wäl inom, som utom ächtenskapet, *korsfästa sit kött samt med lustar och begärelser,* Gal. 5: 24, och *i all rum uplyfta heliga händer utan wrede och twekan,* 1 Tim. 2: 8 och *göra sig* ju mer och mer *rena ifrån all köttsens och Andans besmittelse,* 2 Corinth. 7: 1. Lägga de desse Guds Andas reglor på hiertat, och i trones lydna efterlefwa dem, så hindrar dem intet deras ächtenskap ifrån den sanna Gudachtigheten, utan det kan genom Guds nåd tiena dem til befordring: ty genom Gudelige samtal, påminnelser och förmaningar, förente böner och lofsånger, kunna de

wara hwar annan til mycken tröst, hielp, upbyggelse och upmuntring, at såsom trogne rese-Camrater tillika fortskynda sin resa til det af dem bägge högst åstundade himmelska Fäderneslandet.

Men här wid beklagas högeligen det grufweliga missbruk, som med ächtenskapet föröfwas; i det menniskor, som stå i et oheligt, kötsligt, afgudiskt, wrångt och oomwändt sinne, gifta sig och i samma sinne lefwa tilhopa, utan at rätt troligen ödmiuka sig för den helige Guden, de begynna sit ächtenskap efter deras egna kötsliga infällen och orena drift, utan tro, utan en rätt bön och achtgifwande på Guds wilja, wetandes ingen annan orsak til sit giftermål, än at de intet kunna längre wara ogifte, emedan de äro til åren komne, så at det sannas, tywärr! ibland oss, hwad Ängelen Raphaël säger i Tob. B. 6: 17, at *många allenast* af okyskhet eller *för okyskhets skul taga sig hustrur, såsom the oförnuftiga diur, hwarföre ock Diefwulen hafwer macht öfwer dem.* Månge, som gifta sig, hafwa sit afseende icke på Gud, och en rätt förening i trone med honom, utan på penningar, ära och anseende, fägring och skönhet, förnäm ätt och familia, derföre man ock med Luthero Tom. 1 Jen. 17, har orsak at klaga, det *ächtenskapet göres til* en tummel-plats för alla styggelser, eller *en grop full med träck och swin* (Mist- und Sån pful).

25 Q. Om man tycker sig kunna blifwa salig genom Guds Ords enskylta hörande, läsande och betrachtande, utan den hel. Natt-wardens bruk?

R. Skulle et Guds barn råka i de omständigheter, at det intet hade tilfälle at anamma Herrans Natward af en lärare i Församlingen med de hos oss brukelige Ceremonier, men blefwe likwäl altstadigt trogen i Guds Ords enskylta läsande, betrachtande och efterlefnad, samt i Tro och Kärlek til Gud och nästan, så at han dagel. genom tron anammade Jesu lekamen och blod, förkunnade hans död, oansedt han efter sin önskan och åstundan intet finge på ofwanber:de sätt begå den hel. Natwarden, så finna wi ingen orsak at twifla om dess salighet. Men eljest och i gemen erkänna wi den H. Natt-warden för et nådefullt Salighets medel, Joh. 6: 55.

26 Q. Hwad wi tycka om Prof. Franckens, Gottfried Arnolds, Langü, Freilinghausens, Doct. Speners och Breithaupts skrifter?

R. Wi som mera eller mindre i dem läsit, hafwa altid, sedan Gud i wåra siälar upwäckt en innerlig kärlek til sanningen, uti Gud-

achtigt och lärachtigt sinne, under bön och åkallan til Gud om *uplysta förstånds ögon,* Eph. 1: 17, 18, til at kunna *pröfwa all ting och behålla thet som bäst är,* 1 Thess. 5: efter Guds heliga Ord, såsom wår Tros och lefwernes endaste regel och rättesnöre, pröfwat all lärdom; men så wida wi ofwann:de mäns böcker läsit, och genom Guds nåd kunnat döma om dem, så hafwa wi ännu aldrig funnit något uti dem angående sielfwa Trones grund-artiklar, som wi behöft scrupulera öfwer, men wäl uti wår Christendoms öfning många härliga och förträffeliga lärdomar, förmaningar, warningar och påminnelser, dem wi både behöft, och genom Guds nåd kommit at närmare lägga på hiertat til wår upbyggelse och förbättring, hwarföre ock wi, så wäl som alla rättsinniga, hierteligen önske, det Prof. Franckens Postilla och Doct. Speners Cateches måtte på wårt Swenska tungomål komma i liuset; görandes wi oss det hoppet, at desse och flere uplyste mäns skrifter skulle genom Guds nåd skaffa mer frucht och nytta, än de Schelvigs, Buchers och Fischlins skrifter, som några af oss här til dags läsit.

27 Q. Huru är Tron beskaffad i rättferdiggörelsen? el:r warda wi rättferdige genom Trona, quæ eller quatenus per caritatem operatur?

R. Genom den lefwande Tron, som är wärkande genom kärleken, ty wi warda rättferdige genom Tron allena. Derföre säger Kromaijerus: *Sola fides justificat, sed solitaria non existit. Item: Fides prægnans bonis operibus justificat ante partum. Fides, quæ sola justificat ex parte nostra, solitaria non existit, sed bona opera sibi juncta tenet, ratione NB. sc. præsentiæ, non efficientiæ. Usus hujus aphorismi in didacticis est, ut fidem ex opera in articulo justificationis cælo ex terra magis interstinguamus, et NB. à columniis doctrinam nostram vindicemus, quasi fide mortua NB. bonis operibus vacuà nos justificari velimus.*[1]

28 Q. Hwad är Tron?

R. Then sanna lefwande, rättferdig- och salig-görande Tron är et then Tre-enige Gudens wärk, Joh. 6: 29, Phil. 1: 29, Coloss. 2: 12, 2 Thess. 3: 2, 3, Ebr. 12: 2, Jac. 1: 17, Eph. 1: 19, och enkannerligen *then Helige Andas werk i oss,* 1 Cor. 12: 3, el. en sådan *gåfwa,* Eph. 2: 8, som af Gudi både begynnes, förökas och fulbordas, Phil. 1: 16, Cap. 2: 13, 2 Thess. 1: 11, jämför Marc. 9: 24, Luc. 17: 5 *(thet oss förwandlar och på nytt föder af Gudi,*

[1] Det uppenbara tryckfelet å rad 12 nf. *ex opera ... ex terra* i st. f. *et opera ... et terra* anmärkes redan nu.

Joh. 1: 13, och dödar then gamla Adam, och gör oss til platt andra menniskor i hierta, hog, sinne och alla krafter, och hafwer then H. Anda med sig: hon är et lifachtigt och kraftigt ting, så at omögelit är, at hon icke altid skulle göra thet godt är. Item: *Tron är en lifachtig och stadig förtröstning til Guds nåd, så wiss at man 1000 resor dödde ther öfwer,* etc., efter Doct. Lutheri utsago i Företalet för Pauli bref til de Romare. Om den sanna lefwande Tron skrifwer ock Lutherus härligen i sin kyrko-Postilla öfwer 11:te Sönd. efter Trinit.: *För den orsaken skul talar S:t Lucas och Jacob så mycket för oss om gerningarna, at man icke må gå sin kos, och säja: Ja, jag wil nu tro, och gör sig altså en updichtad inbilning, som allenast swäfwar ofwan på hiertat, såsom skum på öl. Nej, nej, Tron är et lefwande wäsenteligit ting, gör menniskan aldeles ny, och förwandlar hennes mod, och wänder henne helt och hållit om, hon går in i grunden, och då sker hela menniskans förnyelse. Altså i dess ställe jag tilförene har sedt en syndare, så ser jag nu på dess wandel, wäsende och lefwerne, som helt annorlunda är beskaffadt, at han tror. Et sådant högt ting är Tron, och altså har den Helige Ande låtit drifwa på gerningarna, at the skola wara Trones witnen. Ser man nu intet goda gerningar hos några, så kunna wi genast sluta och säja: de hafwa hört något om Tron, men det har intet trängt sig igenom in i sielfwa grunden; Ty om du wil ligga i högmod, girighet och wrede, och dock mycket tala om Tron, så skal S. Paulus komma, och säja: Ach käre hör, Guds rike består icke i ord, utan i kraft och lif. Det fordras gerning och öfning, och är intet giort med snack och tahl.* Denna Lutheri lära erkänna wi för aldeles ren, richtig och med Guds heliga Ord öfwer ens stämmande, ty Tron kallas et orörligt grundfäste, och otwifwelachtigt bewis, Hebr. 11: 1, en aldeles wiss sinnets öfwertygelse om wår salighet, hwilken lika som med fulla segel förer med sig et fullt samtycke, Rom. 4: 21, Coloss. 2: 2, Hebr. 6: 11, Cap. 10: 22, en full förtröstan, Rom. 8: 38, 2 Corinth. 3: 4, Eph. 3: 12, en förtröstan, som utan all fruchtan och räddhoga träder fram til Gud, och förtror sig i hans nåd och barmhertighet, Eph. 3: 12, Hebr. 3: 6, Joh. 2: 28.

Hit hörer ock hwad hela den Ewangelisk Lutherska Församlingen i 200 åhrs tid, alt ifrån Reformationens begynnelse bekänt, och ännu offenteligen siunger i den härliga af sal. Doct. Luthero sielf sammanfattade Kyrko psalmen N:o 220 i wår Swenska Psalm-

bok, vers 7, *Med trone kommer Guds Ande god, som oss å nyo föder, han werkar i oss et annat mod och köttsens ondsko dödar; så komma goda gerningar fram: thet war ej annat än synd och skam hwad wi tilförene gjorde,* vers 8, *utan kärlek Tron NB. aldrig är,* etc.

29 Q. Genom hwad medel wärkar then H. Ande Trona?

R. Genom Evangelii ord och löfte, om Christi försonings och förlossnings kraft, antingen predikat, hört, talat, eller eljest med andacht läsit och betractat, Rom. 10: 17, Joh. 17: 20, 1 Cor. 1: 21, 2 Cor. 4: 6, Ty såsom Satan med sina ord förgiftade wåra första Föräldrar, och uti them upwäckte otro och misströstan emot Gud, altså upwäcker then H. Ande genom det söta Evangelium om Guds nåd och kärlek i Christo, åter et godt förtroende til den kära Fadren i himmelen, tröstar hiertat med syndernas förlåtelse, och tilsäjer idel Guds nåd, huldhet och kärlek, hwarigenom Tron och den goda tilförsichten til then försonta och kärleks-rika Guden, ju mer och mer uptändes och stärkes.

30 Q. Hwad werkar Tron?

R. *En förändring i förstånd, hierta, hog, sinne och i alla krafter,* Luth. Föret. för epist. til de Rom. En nådig syndernas förlåtelse, Ap. G. 10: 43, barnaskapet hos Gud, Joh. 1: 12, rättferdigheten, Rom. 4: 5, Cap. 10: 4, föreningen med Christo, Gal. 2: 20, Eph. 3: 17, 1 Corinth. 6: 17, Os. 2: 19, 20, hiertats renhet, Ap. G. 15: 9, samwetsfrid, Rom. 5: 1, Andans witnesbörd, Cap. 8: 16, seger öfwer werlden, 1 Joh. 5: 4, lif och salighet, Eph. 2: 8, ty så snart en botferdig siäl har genom Tron undfått syndernas förlåtelse, så försättes hon utur wredenes in i nådenes och salighetenes tilstånd; *ty ther syndernas förlåtelse är, ther är ock lif och salighet,* som wi bekänna i Lutheri lilla Cateches, ja, genom Tron förwaras, underhålles, och förökes saligheten här i nådenes rike, 1 Petr. 1: 5, och skänkes fulkomligen i det tilkommande härlighetenes rike, 1 Petr. 1: 9, Rom. 6: 22, i et ewigt åtniutande och besittiande, 2 Corinth. 3: 18, 1 Cor. 13: 12.

31 Q. I hwilka hiertan werkar then H. Ande thenna Tron?

R. I the hiertan, som med lagsens hammar sönderslagne, Jerem. 23: 29, samt öfwer sit medfödda förderf och werkeliga synder ängslige och bedröfwade äro, Ps. 51: 19. Math. 11: 28, ty för sådane

andelige fattiga, elenda och botferdiga predikar han sit söta Evangelium, och gifwer dem, i stället för deras ångest och bedröfwade Anda, sin himmelska glädje-olja, then helige Anda, Esa. 61: 1, 2, 3, Math. 11: 5. Derföre har Herren Jesus sielf predikat, och befalt sina Apostlar predika, först *Bättring*, och sedan *Tron*, Marc. 1: 15. Hit hörer ock Doct. Chemnitii utlåtelse om Rättferdiggörelsens Process, hwar af wi finna, at först måste hos en menniska gå förut syndenes erkänsla, en sann ånger och bedröfwelse, et beängstadt och sönderslagit hierta, at man icke allenast sina utwärtes grofwa laster, hwarmed Gud förtörnad blifwit, utan ock then innersta sit onda och förderfwade hiertas grund känner, sin otro, brist på fruchtan och wördnad för Gud, på kärlek til Gud, sin tröghet uti Bönen, Kärlekens förkolnande til sin nästa, och dylikt mer. För det andra: at den samma menniskan hörer och läser Evangelium, och sig den kundskapen deraf inhämtar, at Gud icke wil det någon menniska skal förgås, utan wil alla syndare utur förderfwet ophielpa, och med sig i himmelen hafwa. Derpå följer det tredje: at en menniska lemnar til denna Ewangeliska sanningen sit bifall, och hos sig sielf i sit hierta gör et sådant slut: at Herren menar ock henne ther med etc., hwaraf upkommer för det fierde, en trängtan, suckan och innerligt begär efter Guds nåd i Christo Jesu, och en sanfärdig hunger och törst efter rättferdigheten. Wisar altså D. Chemnitius, at under en sådan häftig dödskamp, ångest och födslo-smärta, warder änteligen Tron och dess fulla förtröstan uti hiertat född och upwäckt. Det samma intyga ock Symboliske böckren på många ställen, såsom pag. 169, 108, 109, 124, 125, 134.

32 Q. Hwem anser då denna Tron, eller på hwem och hwad skal jag tro?

R. Then rättferdig- och saliggörande Tron ser på Christum, eller på Guds nåd i Christo, den en botferdig Siäl i tron omfattar och anammar. Ty Christus allena är *then enda menniskan i nådene,* Rom. 5: 15, och then *Nåda-stol,* i hwilkom Gud tilbiuder rättferdighet och syndernas förlåtelse, Cap. 3: 25, och *han är försoningen för hela werldenes synder,* 1 Joh. 2: 2, *och alla menniskors Frälsare,* 1 Tim. 4: 10, Hagg. 2: 8, Wish. B. 16: 7, *then som tror på honom, han kommer icke i domen, utan är rättferdig och har ewinnerligt lif,* Joh. 3: 16, 17, 18, 36, Rom. 10: 4, och *en tilgång med förtröstan til Gud*

genom hans blod, Hebr. 10: 19, 20, 22. Men hwad wi om wår Frälsare Jesu Christo tro skola, är kortel. detta, at *han är oss af Gudi giord til wisdom, och til rättferdighet, och til helgelse och til förlossning,* 1 Corinth. 1: 30, deruti finnom wi alla Nådes skattar, som han oss genom sin lydna och lidande dyrt förwärfwat, och i den heliga Döpelsen rikeligen tilbudit och skänckt, ja ock ännu alla dagar genom sit heliga Evangelium wänligen tilbiuder och meddelar. Joh. 1: 16.

33 Q. Hwad är det, at Tron gör oss rättferdiga?

R. At Herren Gud en fattigan syndare, som sig för honom med botferdigt hierta ödmiukar, samt för sina synder och Guds wrede är förskräckt, men efter then Guds nåd, som är i Christo Jesu och i hans blod, längtar och trängtar, med innerlig bön. at, oansedt han har döden och den ewiga fördömelsen wäl förtiänt, Gud dock icke wille med honom gå til doms, utan för Christi skul wara honom nådig och barmhertig, och intet mera i ewighet tänka på alla hans synder; för denna hans Tros skul förlåter alla dess synder, och gifwer honom syndastraffet efter, anser sin enda Son Jesum Christum och dess utgutna blod, och tilegnar syndaren hans rättferdighet och lydna, ther med han både fulgiort lagen, och upoffrat sig för oss, så aldeles, såsom hade han sielf thet giort.

34 Q. Hwar af blir Tron lefwande?

R. Af den H. Anda, som är *Trones Anda,* 2 Corinth. 4: 13, *utan hwilken* man *intet kan kalla Jesum en Herra,* Cap. 12: 3, hwarföre han ock i tredje Trones Artikel kallas *lifgifwaren.* Then H. Ande är en ewigt lefwande Gud, derföre kan ock thet han werkar i Siälene, intet wara något dödt, utan är sanfärdel. et lefwande wärk, thet han werkar genom Ewangelii Ord, som tröstar, frögdar, gör lefwande och gifwer lust och kärlek til Gud och alt godt, Rom. 8: 2, Gal. 3: 2, 5. Ty Ewangelii ord är såsom en kostelig och wederqweckande lifs Balsam el:r en hälsosam Olja, som utdrifwer och helar Otrones medfödda förgift, en lefwande Säd, som i hiertat warder inrotad och utbrister: en kärleks-Eld, som i Siälen röres, och uptänder oss til förtröstan och kärlek til Gud igen.

35 Q. Göra intet goda gerningar Tron lefwande?

R. Nej, ty de äro allenast fruchter af den lefwande Tron, hwilken så snart hon uptänd är, yttrar sig i allahanda Andeliga rö-

relser och werkningar i Siälen, det är, uti goda gerningar. Derföre, så orimeligit som det är at säja, det de rörelser, som finnas hos en menniska sedan hon blifwit lefwande, göra henne lefwande; så orimeligit är det ock at påstå, det goda gerningar göra Tron lefwande. Innan Gud på siette dagen inblåste en lefwande Anda i menniskans näso, så war hon ju en död och orörlig jordklimp, som intet kunde röra sig. Men sedan then lefwande Andan af Gudi war inblåst, så wardt menniskan en lefwande Siäl, och då först kunde hon gå, tala, bruka och bewara lustgården Eden. Hwem är så ursinnig, at han påstår, det denne menniskans rörelser, som hon yttrade sedan hon en lefwande Anda at sinom Skapare undfått hade, giorde henne lefwande?

36 Q. Men emedan det står uti Wish. B. 1 Cap. 4, 5 v. at den himmelska wisheten kommer icke uti ena arga siäl och bor icke uti then kropp, som syndene undergifwen är, huru kan då Tron, som är den H. Andas wärk, uptändas uti en menniska, som är död i syndene?

R. Så länge menniskan blifwer uti sin arghet, herrskande Otro och syndenes tienst, så kan den H. Anda intet slippa in och hafwa sin boning i hennes siäl; ty *Christus och Belial kunna intet förlikas, ej heller kommer Guds tempel öfwerens med Afgudar,* 2 Corinth. 6: 15, 16, *och af hwem någon öfwerwunnen warder, hans tienare är han worden,* 2 Petr. 2: 19, Rom. 6: 16, men dock *tilbiuder Gud allom Trona,* Ap. G. 17: 30, 31, han wil ock gerna *gifwa then H. Anda them som ther om bedja,* Luc. 11: 13, Christus Jesus, thet sanna liuset, som är kommen och dageligen kommer til at uplysa alla menniskor, Joh. 1, han står ock altid för wår hiertans dör och klappar, Upp. B. 3: 20. Hwilket klappande han alfwarligen och troligen förrättar wid ordets predikande, läsande, hörande och betrachtande, samt många andra tilfällen. Om nu menniskan intet motwilleligen emotstår Guds genom Ordet tilbudna nåd, med hwilken han alla syndare förekommer, som ses af förlorade Sonens exempel, Luc. 15, så upgår uti hennes förstånd en morgonrodna af det himmelska liuset, samt i wiljan heliga böjelser, och om hon de första rörelserna ej förqwäfwer, så wederfars henne alt mer och mer nåd både til uplysning och omwändelse, til dess äntel. morgonstiernan Christus med full klarhet och kraft upgår i Siälen, 2 Petr. 1: 19. Men följer intet

menniskan de första rörelserna, så kan hon intet undfå den H. Anda, och altså blifwer hwarken lius eller wärma af i Siälen, och det är den motsträfwiga menniskans skuld, som är at se af Ap. G. 7: 51, Ordspr. 1: 24, 25, Esa. 65: 2, 66: 4, Jerem. 7: 13, 5: 3, 4, Math. 23: 37, Gern. 13: 46, 18: 6, Rom. 2: 8, 2 Corinth. 4: 3, 4, 2 Tim. 3: 7, 8, Luc. 8: 12, 13: 14. Denna sak kan med Adams exempel förklaras: när han hade låtit Otro och Creaturens kärlek intaga sit hierta, så förlorade han Guds beläte och wardt andeligen död; han hade ock wäl aldrig frågat efter sit ewiga ursprung eller thet förlorade andeliga lifwet, så framt Herren Gud intet hade förekommit honom med sin nåd: ty då Adam och Eva hörde Herrans Guds röst gångandes i lustgårdenom Eden, undstack sig Adam med sine hustru för Herrans Guds ansichte; men Herren Gud kallade Adam, och sade til honom: hwar ästu? och när han då bekänt sig fruchta för Herren, emedan han war naken, gaf Herren ut thet saliga löftet om Qwinnones Säd, som skulle söndertrampa Ormsens hufwud. Här märka wi, at Adam, som war död i syndene, blef först af Guds förekommande nåd kallad och upwäckt, och när han då äntel. således kommit at erkänna sit olyckeliga affall ifrån Gud, så kom Guds Ande til at genom Ewangelii nådefulla löfte uptända i hans hierta Trones lif, och en lefwande förtröstan på den utlofwade Frälsaren, och således at bereda hans siäl och hierta til sit tempel och boningh.

37. Q. Hwad är Trones lif?

R. Christus Jesus wår Frälsare, derföre sade han til Martha i Joh. 11: 25: *Jag är upståndelsen och lifwet. hwilken som tror på mig, han skal lefwa, om han än död blefwe. I honom* (säger Guds Ande hos Joh. 1: 4) *war lifwet och lifwet war menniskornas lius.* Der om witna många Skriftenes språk, såsom Phil. 1: 21. *Christus är mitt lif,* Gal. 2: 20. *Men jag lefwer, dock icke nu jag, utan Christus lefwer i mig. ty thet jag nu lefwer i köttet, thet lefwer jag i Guds Sons tro, then mig älskat hafwer, och gifwit sig sielf ut för mig,* it. 1 Cor. 3: 11. *Ty en annan grund kan ingen lägga, än then som lagder är, hwilken är Jesus Christus; then oss af Gudi är gjord til wisdom, och til rättferdighet, och til helgelse. och til förlossning,* 1 Corinth. 1: 30.

38 Q. Kan Tron aldrig något ögnableck wara utan goda böjelser eller gerningar?

R. Nej. Lutherus säger i Företalet för Pauli bref til de Romare: *Omögeligit är skilja gerningarna ifrån Trone, såsom omögeligit är skilja lågan och wärman ifrån eldenom.* Wår Swenska Ewangelisk-lutherska Församling har ock alt ifrån den sal. Lutheri tid intil denna dag med sielfwa Luthero bekänt och sjungit i wår Swenska Psalmbok, N:o 220, v. 8: *utan kärlek Tron NB. aldrig är, then henne plägar prisa.* — Doct. Gezelius i förklaringen öfwer Galat. 5: 6, säger, *tå Tron rätteligen föreställer, innerligen omfattar, och oss tilegnar Guds kärlek, och Jesu stora nåde-werk emot oss och alla menniskor, så at hiertat sig ther på förlåter; så är det NB. omögeligit at wi icke röras och uptändas i en hiertelig oskrymtad kärlek til Gud och wår Nästa.*

39 Q. Hwar uti yttrar eller wisar Tron sig först?

R. Trones första begynnelse är en lefwande kundskap och öfwertygelse af Evangelii ord i siälen; hwaraf upkommer en innerlig trängtan eller hunger och torst efter den erkända Guds almänna nåd, så wäl til syndernas förlåtelse, som til den gamla menniskans dödande, och befrielse ifrån syndenes tienst. Bese then förswänskande Synopsis af D:r Haffenrefferi böcker, som år 1707 med D:r Gezelii Företal i Åbo stad är uplagd, hwarest orden så lyda pag. 171 1) *wärkar trones Anda och låter sig märka uti et öfwer synden bedröfwat hierta, en innerlig längtan, andelig hunger och törst efter nåden och syndernas förlåtelse. Ty af then kundskap och bifall, som i förståndet är, upwäcker Anden uti hiertat, tå samwetet känner sig wara beswärat af synder och Guds wrede, en alfwarlig längtan, at thet wil, begärar, söker genom Christi förtienst, som uti Ewangelii Nåde-löften förehålles, at blifwa befriat ifrån the kända synder. S. Math. 11: 28, hwilken längtan sig yttrar uti outsägeliga suckningar och åkallan, Rom. 10: 13 etc.* Ty then sanna *Tron, som icke är hwars mans,* 2 Thess. 3: 2, Joh. 3: 27, har en til sig dragande kraft, at hon drager til sig Guds nåd och kärlek i Christo Jesu, Rom. 3: 24, Eph. 2: 8. Derföre säger Frälsaren i Math. 5: 6, *Salige äro de som hungra och törsta efter rättferdigheten; ty the skola warda mättade.* Och David i Ps. 10: 17, *The fattigas trängtan hörer tu. Herre; theras hierta är wist, at titt öra achtar ther uppå.*

40 Q. Kan intet en trogen Siäl blifwa så förent med Christo, at hon kan säja: jag är Christus?

R. Nej. Ty ehuruwäl wi nogsampt ärom öfwertygade, at *then som håller sig intil Herran, han warder en Ande med honom,* 1 Corinth. 6: 17, så at uti then Siäl, som sit hierta uplåter, wil *Christus med Fadrenom och then H. Anda lefwa och bo,* Upp. B. 3: 20, Joh. 14: 21, 23 it. 16: 17, 26, Ezech. 3: 17 och *blifwa i henne, och hon i honom,* Joh. 17: 21, 23, Hebr. 3: 6, 1, Joh. 4: 16 och at en trogen Siäl kallas *hans tempel, hus och boning,* 1 Cor. 3: 16, 17, 2 Cor. 6: 16, Hebr. 12: 22, samt Christi *brud, kropp och lemmar,* Joh. 3: 29, Eph. 1: 23, Cap. 5: 30, Joh. 15: 2, 5, dock likwäl tycka wi det wara rådeligast, at intet bruka ofvan:de orda-lag, emedan det af oförståndige menniskor missbrukas kunde. Men det är oss wäl bekant, at den dyra Guds mannen Lutherus har wågat sig bruka den phrasin, då han talte om de trognas rättferdighet i och deras innerliga andeliga förening med Christo. Orden lyda så Tom. 6, Attenb. pag. 625, *derföre skal man om Tron rätteligen lära, neml. så, at tu genom honom warder med Christo så förbunden och NB. förenad, at af dig och honom warder lika som en person, hwilken icke låter skilja eller söndra sig, utan altstadigt håller sig fast wid Christum, och med all förtröstan frimodigt kan säja: Jag är Christus, icke personligen utan Christi rättferdighet, Seger, lif och alt hwad han hafwer, är mitt egit. Och Christus åter jämwäl säger: Jag är thenna arma syndaren, thet är, alla hans synder och död äro mina synder och min död, aldenstund han genom trona håller sig in til mig, och jag in til honom, ja jag lefwer i honom. Derföre säger S:t Paulus i Eph. 5: wi äre ledamöter af Christi kropp, af hans kött och af hans benom.*

41 Q. Hwad är det, som först låter märka sig i Omwändelsen, antingen lius i förståndet, eller en ny böjelse i wiljan?

R. Wi hafwa af egen förfarenhet ej annat kunnat förstå, än at i förståndet först låter märka sig en dagrand af det himmelska liuset, så at förståndet warder öfwertygat om den erkända sanningen, Ap. G. 26: 18. Och i samma ögnableck warder ock wiljan bögd til at lyda och älska sanningen. Derföre kan ingen säjas wara rätt uplyst, som ännu hafwer et kötsligt och jordiskt sinne, samt låter synd, otro, Egen och werldenes kärlek herrska hos sig. *I nitii n. et purgationis, et sanctificationis, et renovationis, et illuminationis unum idemque momentum est: idem earum incrementum, idem complementum. Nec sanctificatio absque illuminatione, nec illuminatio absque sanctificatione inchoatur,*

nec continuatur, nec perficitur. Idem n. lumen, per quod illuminamur, est Vita per quam vivificamur et regeneramur, Joh. 1: 4, et Spiritus Sanctitatis per quem sanctificamur. Neque potest admitti lumen illuminans, ni simul admittatur Vita vivificans et Veritas sanctificans.

Exempel hafwa wi uti Purpurkrämerskan Lydia, Ap. G. 16: 14, *hwars hierta och sinne Gud genom sit Ord först öpnade, så at hon förstod hwad Paulus predikade och* blef öfwertygad, at thet war en helig Guds sanning, hwar på hennes wilja ock strax förandrades och helgades, så at hon sanfärdeligen blef til Gud omwänd.

42 Q. Men aldenstund menniskan efter syndafallet har några reliquier qwar af Guds Beläte, kunna då intet de på något sätt wara orsak til Trones uptändande?

R. Nej. Ty Gud är then som *wärkar både wiljan och fullbordan,* Phil. 2: 13, och Christus allena är *trones begynnare och fulländare,* Ebr. 12: 2. Men *wi* sielfwe *äre icke beqvämlige af oss sielfwom något tänka, såsom af oss sielfwom; men äre wi til något beqwämlige, så är thet af Gudi,* 2 Corinth. 3: 5. Fridsens wäg weta wi af naturen intet, ej heller känna och achta wi Gud något i wårt hierta, ty Guds räddhoge är icke för wåra ögon, Rom. 3: 10, 11, 12, 17, 18, Ps. 14: 3, wi äre af naturen idel mörker och wandra i wårt sinnes fåfängelighet, *wårt förstånd är förmörkadt, och wi äre bortkomne ifrå det lif, som af Gudi är, genom then fåwitsko, som i oss är och genom wår hiertans blindhet,* Eph. 4: 17, 18, Cap. 5: 8, ja, wi *sittia i mörkret och dödsens skugga.* Luc. 1: 79, och *förnimma intet hwad Guds Anda tilhörer,* 1 Cor. 2: 14. Hwarföre ock Symboliske Böckren pag. 672 medgifwa, at en naturlig och ifrån Nya Födelsens stånd affallen menniska i wist afseende kan säjas wara wärre än en ståck och sten, neml. så wida hon står emot Guds Ord och wilja, til dess Gud henne ifrån syndenes död upwäcker, uplyser och förnyar.

43 Q. Har då menniskan ingen del i Christo, innan den lefwande Tron werkas i henne.

R. Nej, *ty utan Tron är omögeligit täckas Gudi,* Hebr. 11: 6, och *den som icke hafwer, Christi Anda, han hörer honom icke til,* Rom. 8: 9. Wi hafwa ock tilförene sagt och bewist at Tron är et band, genom hwilket menniskan med Gud warder förenad: hwaraf följer, att menniskan ingen gemenskap hafwer med Gud eller för-

ening med Christo, innan den lefwande Tron i henne wärkad är, ty hon ligger då död och bunden i sina synder, och är stadd under Guds wrede och förbannelse.

44 Q. Hwad är rättfärdiggörelsen?

R. Rättferdiggörelsen är et then rättferdige och barmhertige Gudens Nåde-wärk, i thet at han en botferdig syndare (som i hiertans oskrymtad ånger och i en lefwande Tro på Christum söker nåd och barmhertighet) utur wredenes in i Nådenes stånd försätter, således, at han honom af idel nåd och barmhertighet för Jesu Christi skuld alla synder förlåter, samt Christi ewiga och fulkomliga oskyldighet, helighet och rättferdighet fulkomligen tilräknar och ikläder, ja ock wärkeligen ifrån all förbannelse, wrede och samwetsqwal samt all fördömelse och syndaångest befriar, och deremot i Christo frihet, nåd, lif och salighet skänker; hwarigenom en sådan botferdig och trogen menniska mer och mera kommer til samwets samt siälens frid och rolighet, Guds nåd och barmhertighet til lof och pris, samt siälene til ewig wälfärd och hugnad. Denna Rättferdiggörelsen består intet i en blott mening och sielfgiord inbilning, den hwar och en säker och obotferdig wid all sin obotferdighet gör sig sielf, utan at Gud honom rättferdigar och benådar, ty på det sättet skulle intet Gud göra oss rättferdiga, utan då rättferdigade wi oss sielfwa efter egit godtycke och inbilning, när, huru och så ofta wi wille: och när Herren Gud sedermera genom sin tuchtande nåd kallade oss til en sann bättring och sorg efter Guds sinne, så kunde den gamle Adam strax sätta sig deremot, wärja sig med sit egit rättferdigande, och skälla den Högstas wärk för Melancholie, Phantasterie, griller eller en Satans frestelse. Ach nej. Rättferdiggörelsen är et sanfärdigt Guds wärk, som förelöper i et sönderslagit, förkrossadt och beängsladt hierta, med mycken ångest öfwer synden, samt alfwarlig hunger och torst efter nåden och Christi rättferdighet, til dess Guds wrede och stränga rättferdighet, som oss i samwetet tränger och drifwer, förwandlas i nåd och kärlek, eller i Christi blod stillas och försonas. Sådant utwisar Dawids Bättrings kamp, Ps. 6, 32, 38, 51, 102 etc. Pauli strid emot synden, Rom. 7: 6, 25, Cap. 8: 2, 3, 4, Phil. 3: 7, 8, 9, 10, 11, Petri, Manassis, Mariæ Magdalena, Publicanens och andra syndares Bättring, Tro och rättferdiggörelse, 2 Chrön. 23: 11—13, Man. bön, v. 5—13, Math. 26: 75, Luc. 18: 13, 14, Cap. 7: 37, 50.

45 Q. Hwarigenom warda wi rättferdige?

R. På Guds sida äro hufwud orsaker til wår rättferdiggörelse 1) allenast Hans blotta nåd och oändeliga barmhertighet, Rom. 3: 24, 26, Cap. 9: 16, 30, 31, 32, Eph. 2: 5, 8, 9, Tit. 3: 4, 5, 2) Christi förtienst och tillfyllestgörelse, som alla wåra synder samt deras förbannelse och straff på sig tagit och försonat, then sig ock lagen willigst undergifwit och fulkoml. fulbordat hafwer, på det hans oändeliga förtienst och lydna oss til fulkomlig oskuld och rättferdighet måtte skänkt och tilräknad warda, Esa. 53: 4, 5, 11, 12, Jerem. 23: 6, Rom. 3: 24, 25, Cap. 5: 18, 19, Gal. 2: 16, 2 Cor. 5: 21, Hebr. 4: 16, Cap. 5: 9, Cap. 9: 11, 14, Cap. 10: 19, 20.

46 Q. Hwad är då på menniskans sida medlet til Rättferdiggörelsen?

R. Den lefwande Tron allena, hwilken wärkad af den H. Anda genom Evangelium, emottager then af Gud tilbudna nåden och försoningen genom Jesum Christum, Joh. 3: 15, 18, it. 36, Gal. 2: 16, 2 Cor. 5: 18—21, Rom. 3: 22, 25, 26, Cap. 4: 5, Cap, 10: 3, 4, 9, 10, 11, Ephes. 2: 8, 9, görandes Tron oss rättferdiga, icke af sin wärdighet, eller så wida hon är en (motus secc actus.) rörelse, kraft eller dygd, utan allenast så wida hon Guds nåd i Christo anammar. ty ingalunda trones werkande, åtrå och begär, utan Guds nåd i Christo igenom tron anammad, gör oss rättferdiga. Men så måste dock Tron intet wara någon tom inbildning och förnuftets tanka, utan som redan sagt är, en lefwande Tro, wärkad af den H. Anda, hwaraf den rättferdige kan lefwa, Hab. 2: 4, Rom. 1: 17, Hebr. 10: 38, Joh. 3: 36. Ty Herren Gud sätter intet på någon sköka, som är utan ånger och sorg öfwer sin styggelse och utan åstundan efter et rent Jungfru-hierta, någon krants, til at dermed förklara henne för en kysk Jungfru (Bese Augsburgiske Bekännelsens Apolog. p. 86). Han förklarar ock intet en grym ulf, som under falska fårakläder låts wara ängslig och trogen, för et menlöst Får; eller en diefwul, som antager en liusens ängels utwärtes skepelse, för en helig ängel. utan han förer först sådana orena, grymma och bistra siälar genom sit Ord, sin Anda och nåd til theras styggelses och ondskos erkänsla, och sönderslår genom sin lag theras orena hiertan och fräcka sinnen, at the skola kasta sig neder i stoftet, fatta en leda til theras styggelse och ondska, samt med innerlig trängtan och

suckan anhålla om förlossning ifrån synden och nåd til et nytt lif. Derpå ger han dem tröst och kraft af sin nåd, at the med et troget begär til honom nalkas, och således af honom undfå syndernas förlåtelse och uti trone rengiorda hiertan, samt en kärlig och himmelskt sinnad håg. Och blifwa de då intet mera skökor under kyskhetstäcke, wargar under Fårakläder, eller dieflar i liusens änglars antagne skepelse; utan såsom Herren dem sanfärdel. förlåter deras synder, och Christi rättferdighet af nåd och barmhertighet tilräknar; altså förandrar han ock sanfärdeligen genom Tron theras hierta, wilja, hog och sinne, at the äro lamsens Jungfrur och Christi Får, och warda efter Guds beläte dagel. mer och mer förwandlade och förnyade, Psalm. 51: 3—14, Esa. 1: 16—18, Ezech. 36: 25—33, Ap. G. 26: 18, 1 Cor. 6: 11, Eph. 2: 1—10, Hebr. 8: 10—12, Cap. 10: 14—22, 2 Corinth. 3: 18.

47 Q. Hwad tankar man har om Försakelsen?

R. At then är et oumgängel:t, ja thet första Christendomens stycke, el:r Principium practicum, bese Ahasueri Fritschens Christend. Fr. 16 Lection. Ty Christi oföranderliga œconomie och oss uppenbarade Salighets ordning innehåller tydeligen, at den som wil wara hans lärjunge, måste wända sin hog, sinne och kärlek ifrån alt det han eger och hwad werldene tilhörer, måste (neml. alt i Christi kraft genom trona) dö werldene, döda och korsfästa sit kött, Gal. 5: 24 sin egen kärkek, egen wilja och egna begärelser, afsäja sin egen ära och beflita sig om Christi sinne och Anda, Phil. 2: 5 efter man eljest icke kan höra honom til, Rom. 8: 9 hwilken ändock han war Guds Son, förnedrade sig likwäl och har lemnat oss et efterdöme, Petr. 2: 21. af den diupaste ödmiukhet och hiertans mildhet, Math. 11: 29. Christi renaste lära om Försakelsen finnes beskrefwen i Math. 16: 24, Marc. 8: 34, Luc. 9: 23 *hwilken som wil följa mig, han wedersake sig sielf, och tage sit kors uppå sig hwar dag, och följe mig;* it. Math. 10: 37. *Hwilken som älskar Fader och Moder mer än mig, han är mig icke wärd: och hwilken som älskar Son eller dotter mer än mig, han är mig icke wärd.* It. Luc. 14: 26. *Hwilken som kommer til mig, och icke hatar sin Fader och Moder, och hustru och barn, och bröder och Systrar, och ther til sit egit lif, han kan icke wara min lärjunge.* vers. 33. Sammalunda *hwar och en af eder, som icke wedersakar alt thet han äger, han kan icke wara min lärjunge.* Här

med kan jämföras Rom. 12: 1, 2, 1 Cor. 6: 14, 19, 20, Cap. 9: 25, 27, Cap. 10: 7, Ps. 45: 11, 2 Corinth. 5: 15, 17. I förmågo af desse och flera andra Skriftenes språk bör nu hwar och en trogen Siäl genom then kraft, som hon af Gud i Döpelsen och Nya Födelsen blifwit begåfwad med, ej allenast *försaka all* uppenbar och hemlig *ogudachtighet,* utan *ock* all *werldslig lusta,* icke allenast en eller några, utan alla onda begärelser Tit. 2: 11 ty hon måste förneka sig sielf, thet är, afsäja, förachta och öfwergifwa all kötslig Egenhet, eller sin egen ähra, egennytta, egenrättferdighet, wisdom, klokhet, all oren egenkärlek, sin egen wilja, lust och beqwämlighet, egna tycken och inbildningar; så at hon i erkänsla af Guds oändeliga höghet och ewiga Majestät, samt sin egen ringhet eller sitt intet, är altid färdig och willig at häldre låta hela werlden, sit egit lif, ja alt jordiskt, eller alt hwad utom Gud är, fara, än Christum, hans efterföljelse och rena sanning förneka: warandes wi af Guds heliga Ord öfwertygade, det denna försakelsen så nödig och oumgängelig är på Salighetenes wäg, at dessutom intet gäller eller hielper berömelse af Dop, Kyrkoskrift och Nattwardsgång, ärbart lefwerne, lärdom, skarpsinnighet eller sken till Gudachtighet.

48 Q. Hwarföre skal en Christen så förneka sig sielf?

R. 1) Emedan Gud sielf thet hafwer befalt.

2) Emedan Cristi hela lefwerne intet annat warit, än en stadig sielf-förnekelse, och han *har lemnat oss en efterdömelse, at wi skole efterfölja hans fotspår,* 1 Petr. 2: *Ty then ther säger sig blifwa i honom, han skal så wandra, såsom han wandrade,* 1 Joh. 2: 6. Han har ock derföre sielf sagt: *then mig tienar, han följe mig,* Joh. 12.

3) Emedan Christi oföranderliga œconomie och ordning förer det med sig, at den som där wil blifwa honom lik i uphöjelse och härlighet, han måste först här warda honom lik i försakelse, lidande och förnedring såsom Paulus säger i 2 Tim. 2: 11, 12. *dö wi med, så skole wi lefwa med; lida wi, så skole wi med regnera. om wi försake honom, så försakar ock han oss.* Och åter Rom. 8: 17. *Äre wi nu barn, så äre wi ock arfwingar, nemliga, Guds arfwingar och Christi medarfwingar, NB. om wi annars lidom med honom, at wi ock med honom komma mågom til härligheten.* Härmed kan ock jämföras Luc. 14: 11, Math. 23: 12, Luc. 18: 14, 1 Petr. 5: 5, Jac. 4: 10, Jobs B. 22: 29, Ordspr. 29: 23.

4) Emedan utan egen-förnekelse en menniska hwarken i sanning

kan tro på Gud, eller honom rättsinneligen älska, eller i sanskyldig rättferdighet och helighet tiena eller i Frälsaren Christo Jesu del hafwa. Frälsaren säger tydeligen i Joh. 5: 44 *Huru kunnen I tro, I som tagen pris hwar af androm?* Ty den som på Gud allena skal förtrösta, han måste ju försaka all förtröstan på sig sielf och alla Creatur. Den som Christi rättferdighet med trone wil anamma, han måste ju med Paulo försaka all egen rättferdighet, Phil. 3: 3, 7, 8, 9, och så widare. Denna försakelsen faller för kött och blod ganska swår, widrig och obehagelig, derföre den ock föreställes under liknelse af ögats utrifwande, högra handens och fotens afhuggande etc. hwilket icke utan stor smärta och sweda kan aflöpa, Math. 5: 28, 29, 30, Math. 18: 8, 9, Marc. 9: 43, 45, 47, Math. 13: 44, 46. I detta afseende kallar ock Herren Jesus den sanna Christendomen et ook och en börda, Math. 11: 30. Derföre säger han ock i Luc. 13: 24 at *månge som söka therefter, at the må inkomma, genom then trånga porten, skola dock icke kunna,* neml. emedan de intet uprichtigt wilja träda in i en alfwarlig egen och werldenes försakelse. Hwad war wäl orsaken, at den rika ynglingen, som Jesus älskade, war *hardt när Guds rike,* och slapp dock intet ther in, utan *gick bedröfwad bort* ifrån Jesu, Math. 19: 22. utan twifwel denna, han wille intet på försakelsen. Och altså går thet än i dag, som den högt uplyste och dyre Guds mannen Johan Arnd säger: Christus har många tienare, men få efterföljare. Månge kunna mycket godt tala om den sanna Christendomen, och med munnen beröma Christum och hans sanning, men ganska få äro de, som för hans skul wilja försaka och afsäja alla onda lustar och begärelser, och intet förbehålla sig någon barmsynd.

5) Emedan then kötsliga Egenheten eller sielfheten är et hemligt afguderi emot Guds ära, emot Christi kärlek, emot helighetenes och salighetens stånd, och är then sanna Salighetens samt alla Christelige dygders fiendska. Derföre säger ock den sal. Doct. Spener billigt i förklaringen öfwer första Budet, *at det algemenaste Afguderi, hwaraf alt annat har sit ursprung, är then oordenteliga Egenkärleken, då en menniska älskar sig sielf öfwer alt, så at hon med sin kärlek stanar wid sig sielf:* han wisar ock huru et sådant hemligt afguderi sker i andeliga ting, icke allenast då menniskan förlåter sig på sin förtienst och menar at Gud är henne något skyldig, utan ock, då hon tienar Gud allenast för sin och sin egen nyttas skuld. Han lärer ock, at om wi efter det första budet wiljom anställa wårt lef-

werne, så måste wi nödwändigt försaka oss sielfwa efter Christi regel i Math. 16: 24 emedan den oordenteliga Egenkärleken är en hufwud-fiende emot thet första budet, och såsom hon är thet första altså ock thet hemligaste Afguderi.

6) Emedan wi intet kunna af Guds kärleks-natur, hans Anda och sinne delachtige warda, så framt wi icke *fly werldenes förgängeliga och* förderfweliga *lustar,* 2 Petr. 1: 4, och försaka werlden, dess kärlek och likställighet, 1 Joh. 2: 15, 16, 17, Tit. 2: 11, 12, Rom. 12: 2, Jac. 4: 4.

49 Q. Men emedan wår Frälsare säger i Luc. 14: 26. *hwilken som kommer til mig, och icke hatar sin fader och moder* etc. *han kan icke wara min lärjunge:* får då icke en Christi efterföljare hata sina Föräldrar, etc. som äro af annat sinne än han?

R. Nej. ty *den som hatar sin broder, han är en mandråpare,* 1 Joh. 3: 15. Och *om någor säger, jag älskar Gud, och hatar sin broder, han är en liugare. ty then ther icke älskar sin broder, som han ser, huru kan han älska Gud, som han icke ser,* 1 Joh. 4: 20 Det wore twärt emot det 4:de budet. Hedra tin Fader och tina Moder, hwilket oss förbinder at både älska och hedra wåra Föräldrar. det wore twärt emot den andra taflan, som innehåller kärleken til wår nästa. Det wore twärt emot Christi nya bud, och hans sanna efterföljares characterer, som han nämner i Joh. 13: 35. med desse ord: *Ther af skola alle förstå, at I ären mine lärjungar, om I hafwen NB. kärlek inbördes.* Det wore twärt emot Christi regel i Math. 5: 44, som befaller, at wi ock skole älska wåra owänner, wälsigna dem oss banna, göra wäl emot dem som oss hata etc. Utan så förstå wi enfaldeligen de i frågan anförde Christi ord, at emedan all den kärlek, som en menniska har til sig sielf, Föräldrar, wänner och anhörige, så länge hon ännu står utom Nådenes och Nya Födelsens tilstånd, är oren och oordentelig (ty uti det tilståndet hwarken känner eller älskar hon Gud, och altså älskar hon sig sielf, Föräldrar och anhöriga mer än Gud) ty bör denna egennyttiga, orena och oordenteliga kärleken förwandlas i hat, så at hon, sedan hon til kärlek emot Gud blifwit upwäckt, intet mera älskar dem med den förra orena och oordenteliga kärleken, utan med en ren, ordentelig och af den lefwande Tron härflytande kärlek. ty *alt thet icke går af trone, thet är synd.* Rom. 14: 23.

Och som det är en oryggelig sanning, som än i dag går i sin fulbordan, at *then som wiker ifrån det onda, han måste hwars mans rof wara,* Esa 59: 15. och at *then som är födder efter köttet,* hatar, smädar, *förföljer then, som är födder efter Andan,* Gal. 4: 29, så at jämwäl Föräldrar, syskon etc. warda än i dag widrigt sinnade emot dem, som genom Guds nåd begynna med alfware fruchta Gud, träda ifrån orättferdigheten och straffa deras onda wäsende, Wish. B. 2: 12, 13, 14, 15 försmädandes dem, at de *icke wilja löpa med i samma oskickeliga wäsende;* 1 Petr. 4: 4. Så böra de i följe af Christi ord häldre tola, at deras kötsligt sinnade Föräldrar, lärare, Syskon, anhörige etc. dem för deras Gudsfruchtan hata och försmäda, än at de, dem til behag, skulle afwika ifrån sin fromhet och goda upsåt. ty *de äro köpte ifrån menniskor, til en förstling Gudi och lambena,* Upp. B. 14: 4, och böra fördenskul *intet wara menniskors trälar,* 1 Cor. 7: 23.

At de, som genom Guds nåd begynna med alfware söka Gud, och winlägga sig om en sann Christendom, som icke består i kundskap och sken, utan i kraft, (1 Cor. 4: 20) warda än i dag, jämwäl i wårt käre Fädernesland, af sine Föräldrar, Syskon, lärare och anhörige hatade och försmädde, ha Probsten Grubb bewisat i sin tryckta Berättelse angående det så kallade Umeå owäsendet, pag. 60 seqq, och det samma hafwa wi och andra Gud älskande siälar in til denna dag med sorg och bedröfwelse ock måst förfara. Det har ock intet nyligen begynts, utan det har så gått alt ifrån den tiden, då Herren satte en *fiendskap emellan Ormsens Säd och Qwinnones Säd,* 1 Mos. B. 3 så at såsom Abel wardt hatad och försmädd af sin kötsliga broder Cain, Isaac af Ismael, Jacob af Esau, David af Saul, Jeremias af sina bröder och sins Faders hus, Jerem. 12: 6 helgonen i Thessalonica af sina egna kötsliga Fränder, 1 Thess. 2: 14 hwilka dock bekände samma Evangelium; altså warda ock än i dag alla efter Andan födde och Andeligen sinnade siälar, af de ogudachtige hatade, förachtade, försmädde och förkättrade: hwar wid de, som för sanningenes skul lida, fuller böra achta sig, at de intet hata dem tilbaka igen, utan häldre söka med sin goda umgängelse utan ord, samt wid tilfälle med kärliga förmaningar at winna dem, och imedlertid oförtrutit anhålla i böner, at Herren wille gifwa dem nåd til en sann Omwändelse och Bättring; men så måste de dock äfwen wachta sig, at de intet med stillatigande göra sig delachtige i deras

onda gerningar, *utan straffa dem hällre* Eph. 5: 8. och med stort alfware hata deras obotferdighet, säkerhet, synder och laster, Ps. 119: 53, 113, 136, 158, 163.

I öfrigit beropa wi oss wid denna puncten på H. Probsten Grubbs förswarsskrift emot Mag. Thelins Critiquer, derest han i § 31. grundeligen och med många skäl bewisar 1) at uppå Evangelii oförfalskade lära och predikan nödwändigt följer hat, ilwilja samt skiljachtighet hos folk, som Christus talar om i Math. 10: 34 sequ: 2) at det är et godt prof af Evangelii wärkan hos åhörarne, när man hörer sådan skiljachtighet, som Christus talar om, at den ena hatar, försmäder och förföljer den andra för det han älskar Guds Ord, är flitig i sin Christendoms öfning, söndrar sig ifrån de säkras ochristeliga gerningar och straffar dem häldre etc. emedan man der af kan se och sluta, at Gudfruchtigt folk finnes, som hafwa anammat Bättringenes Ord. 3) at Christi språk Math. 10: 34 etc. är så universelt, at det ej allenast angår hedningarna och de Påfwiska, utan ock alla ogudachtiga, oomwända och kötsligen sinnade menniskor mitt i Christenheten, såsom det af alla wåra förra rena lärare blifwit förklarat, at det och alla andra dylika språk universaliter bör lämpas til alt folk och alla tider, utan någon exception och undantagning. Derföre ock Doct. Gezelius säger öfwer 2 Cor. 3: 12 lit. A. pag. 511. *och dy bör icke heller du eller någon annan mena sig här wara undantagen, eller hålla för sällsamt när dig sålunda går* etc.

50 Q. Är då Christendomen ibland oss til en del, eller aldeles förfallen?

R. Om wi anse Christendomen i dess rätta egentliga förstånd, at den allenast innefattar en sann lefwande Tro och et heligt lefwerne, hwilka twänne stycker nödwändigt måste finnas hos en Christen, så framt han med rätta skal bära det Christna namnet; så kunna wi med högsta fog säja, at Christendomen är grufwel. förfallen; oachtadt at Herren Gud här i wårt Fädernesland, såsom fordom i Israel, har sina fördolda, som i tro och kärlek af hiertat hålla sig in till honom, och *äro för werlden så fördolde, at hon håller them för NB. kättare,* efter Lutheri utsaga i dess anmärkning til Ps. 83: v. 4. Men förstås med Christendom, allenast läran och lefwernet, så kunna wi ej heller säja, at den är så aldeles förfallen 1) emedan wi Gudi lof! hafwa den himmelska sanningen och rena Evangeliska läran för

oss beskrifwen uti Guds egit heliga Ord om åtskilliga härliga böcker på wårt modersmål 2) är den rena lärans offenteliga bekännelse ej heller förandrad. 3) emedan här äfwenwäl finnas rättsinnige lärare, som både med ren lära och Gudeligt lefwerne förelysa sina åhörare; Herren har ock här sina fördolda, som föra et strängare lefwerne än de ogudachtige, Mal. 3: 14 *icke hålla sig efter denna werlden,* Rom. 12: 2 utan *winlägga sig at fulborda helgelsen i Guds räddhoga,* 2 Corinth. 7: 1. och *öfwa sig* derföre *sielfwa i Gudachtigheten,* 1 Tim. 4: 8. och alt så med sit lefwerne och wandel straffa de ogudachtigas säkerhet och onda gerningar se Doct. Gezelii utläggning öfwer Joh. 15: 19 lit. q.

Men eljest och i gemen at tala, så beklaga många, at Christendomen ibland oss är både til kundskap och lefwerne ej allenast til en del, utan ock nästan i grund förfallen. Til bewis deraf tienar ock det, som redan wid åtskilliga frågor i wåra swar anfört blifwit wi förmode ock, at alla de, som af prejudicier icke aldeles intagne äro, lära det så handgripel. finna, at intet widare bewis der til behöfwes.

Man jämföre allenast största delens almänna lefwerne med Guds heliga ord; man undersöke ock, huru månge af gemene man äro, som äga en rätt redig kundskap om Salighetenes ordning, så skal det snart befinnas, at månge intet weta grunden, på hwilken de skola bygga sin Salighet; icke weta, hwarigenom man måste salig warda, hwad den sanna Bättringen, hwad den sanna Tron, hwad Nya Födelsen är? Alle owelduge, redelige och behiertade Män, jämte alle rättsinnige lärare lära wäl af en bedröfwelig förfarenhet kunna intyga, at folk, som likwäl många gånger gått til Herrans Nattward, wilja intet weta och tro, at thet och thet är någon synd; icke af hwem, eller hwarmed, mindre til hwad ända de äro återlöste; icke wetat hwad de undfått i den H. Natwarden; och ingen annan orsak wetat, hwarföre de gått der til, än at de woro så åldrige. warandes denna grofwa okunnigheten i andeliga saker widare inritad, än mången kan tänka. Går man allenast omkring i städer och på landet, och frågar efter, hwad folket har för en grund om sin salighet? så skal man förskräckas, at wi mena oss stå i Evangelii klara lius, och likwäl *famla* de mäste *såsom de blinda efter wägen,* Esaj. 59: 10, Petr. 1: 9. Och at Kongl. Commissionen wille kalla för sig några bönder i landet, som i långliga tider haft och ännu hafwa

lärare, som i 30 à 40 års tid gått til H. Nattward hwart quartal, och wäl hört 2000 predikningar; lät lärarena sielfwa namngifwa dem af sina åhörare, dem de hålla före wara bäst grundade i sin Christendom, så får man då solklart se ock finna, ej allenast hwad ringa nytta och upbyggelse en del af lärarena skaffat i Guds Församling, utan ock huru illa med Christendomen i wårt land tilstår; då torde man ock finna öfwerflödig orsak at med Jeremia utbrista: *Mig ömkar hierteligen, at mit folk så förderfwat är, jag grämer mig och hafwer ganska ondt. Är tå nu ingen salwa i Gilead. Eller är ther ingen läkare? hwarföre är tå mins folks dotter icke helad? Ach! thet jag watn nog hade i mit hufwud, och mine ögon wore en tårekälla, at jag natt och dag begråta måtte the slagna i mit folk. Ach! thet jag et herberge hade i öknene, så wille jag öfwergifwa mit folk och draga ifrå them ty the äro allesammans horkarlar och en arg hop, the skiuta med sina tungor idel lögn, och ingen sanning, och fara alt med wåld i landet, och gå ifrå then ena ondskone til then andra, och achta mig intet, säger Herren,* Jerem. 8: 21, 22, Cap. 9: 1 seqq. och med David. *Mina ögon flyta med watn, at man icke håller tin Lag,* Ps. 119: 136. Och om Kongl. Commission skulle framdeles behaga kalla för sig några åhörare af then församling, som allenast i 10 års tid af Probsten Grubb blifwit underwiste så skulle wist handgripeligen kunna skönjas, hwad åtskilnad är emellan den upbyggelse, som ogudachtige och Gudfruchtige lärare göra.

2) beropa wi oss på alt hwad den nitälskande inländske läraren, sal. Probsten i Fahlun, H. Olof Ekman derom anfört uti dess med Kongl. Maj:ts allernådigeste Privilegio tryckte och til höga Öfwerheten dedicerade bok, Siönöds-löfte, hwilken framl. H. Biskopen Doct. Joh. Gezelius recommenderar i sin Fascic: homilet. pag. 796. emedan Probsten Ekman i samma bok, snart sagt på hwart blad hela boken igenom, klarligen bewist, at Christendomen i wårt k. Fädernesland, då redan i hans tid, jemmerligen warit förfallen, lärandes ingen förståndig menniska kunna säja, at den sedermera til något stycke blifwit här uprättad och förbättrad, undantagande hwad igenom några få nitälskande lärares tienst är skedt. Jag wil här allenast anföra några ord af hans dedication til glorwyrdigst i åminnelse Konung Carl den XI: *Huru thet nu wid thenna tiden tilgår, lärer oss förfarenheten: En stor del äro oförståndige, och NB. weta icke sin Guds rätt, eller the nödige stycker i Christendomen eller thess art och beskaffenhet; fast många NB. weta intet the första bokstäfwerna*

af Guds Ord. Andra äro säkra och wårdlösa om then rätta Christendomsens öfning; andra, och wäl NB. then största delen mena, om the göra något som utwärtes är, om the hålla kyrkogång, höra Herrans ord, bruka Nattwarden, göra några böner etc. at the ther med göra alt tilfyllest, och tänka icke, at Guds rike bör wara inwärtes i oss: och at the nämnde styckers bruk, äro medel til Guds rikes inwärtes upbyggelse. Huru oräknelige många sätta tilbaka the förnemsta stycken i Christendomen, såsom Jesu heliga lefwernes efterföljelse, sin egen förnekelse, werldsens förackt. etc. Hwad wil man tala om them, som lefwa i dödeliga synder? När wi sådant besinna, måste wi tilstå, at Guds rike är wordet såsom förstört Edom, ehuru dock Herren känner sina. etc.

3) beropa wi oss på hans Kongl. Maj:ts wår allernådigste Konungs bref til alla Consistorier i riket af d. 30 Maji 1720: angående en rätt och Gudelig omsorg, som de wårdslöse Siälesörjare böra förmanas til, at hafwa om deras åhörares bättre underwisning uti Guds och syndenes kännedom, hwar uti förmäles, huruledes *Kongl. Göta Håfrätt blifwit förorsakad, såsom uti en Samwets-rörande sak tilkännagifwa, at NB. esomoftast förnimmes, huru ringa kundskap missgernings personer, så af Man som Qwin-kön, hafwa uti sin Christendom, och syndernas grofhet, med derpå följande straff, hwilket på något annat sätt behörigen icke skal kunna förekommas och rättas*, än *at Siäle-sörjarne, som NB. wårdslöse äro, måge blifwa förmante til en rätt och Gudelig omsorg at tilbörligen förestå och föda deras hiord, då icke skulle wara at twifla, med mindre sådant skulle skaffa frucht;* hwarjämte Kongl. Maj:t betygar, *det hans Mt. icke heller något högre om hiertat är, än at Gudsfruchtan i dess rike ibland alla i gemen och alleslädes så uppå den ena, som den andra orten, må fortplantas och Christeligen befrämjas.* etc.

4) beropa wi oss på alla de Memorialer, som någre af Riksens Ständer wid nästförflutne Riksdag ingifwit, i hwilka högeligen klagas öfwer Christendomens allmänna förfall, och hiertel. önskas, at man med eftertryck wille arbeta på Christendomens uprättande; såsom i synnerhet Öfwerst Lieutnanten Cedersparres widlyftiga Föreställning angående det heliga läro-Embetets åtskilliga numera uppenbara missbruk, och Borgmästarens Thavonii eftertänkeliga och wackra skrift til Borgareståndet, som redan d. 19 Novembr. i Kongl. Commission blifwit insinuerad.

5) är ju ock Christendomens förfall der af uppenbart, at de, som intet wandra i de ogudachtigas råd, och intet sittia der de bespottare sittia, neml. på krogar, källare, Cafféhus etc. utan antingen i sin enslighet eller ibland andra med andacht til sin opbyggelse tractera Guds Ord, af hiertat bedja och lofwa Gud med Psalmer, lofsånger och Andeliga wisor, warda ofta för Pietister, Enthusiaster, Melancholici, Qwäkare, Swärmare, wormister etc. utropade; men swärjare, drinkare, fråssare, swärmare etc. wet man intet wara; (såsom wi nu blifwit) angifne och upkallade, ej heller höres, at man söker så alfwarsamt at afböja och hämma de uppenbara grofwa och grufweliga förargelser och ogudachtighets öfningar, hwilka nu så gångbare äro, och utan sky, skam och blygsel föröfwas, som en och annan alfwarsamt sökt afböja Gudachtighets öfningar Christnom emellan: Hit hörer det, som Mag. Stephan Hallander i Företalet til dess med wederbörandes Censur i Lund år 1708 af trycket utgångne bok om then sanna lycksaligheten anförer: *Thet som aldrabedröfweligast är, at NB. intet blifwer så hatat och förfölgt, så hånliga och försmädeliga utledt och begabbadt, som en NB. uprichtig Gudsfruchtan, then kan werlden icke lida. Men kan få wara all ting nu i werlden, undantagande Gudfruchtig. Man får lof wara en drinkare, en swärjare, en horkarl, en girug, en Guds Ords förachtare, en högfärdig, en mördare, en tiuf, en Atheist, och kort ut sagt, en helfwetes eldbrand mitt uti Christendomen; och blifwer intet allenast en sådan Menniska admitterad til at åtniuta; Guds Församlings förmåner med the rättsinnige Christne (hwilket i sanning et stort under är!) utan blifwer ock ther utöfwer i högsta graden berömd och utropad för en liberal och lustig Menniska, en trowärdig man, en rolig, snäll och wacker Monsieur, en sparsam och husachtig, en skarpsinnig, en nätt och galant, en flitig menniska, en god Politicus, en god Statist och så widare. Men Gudfruchtig får man intet lof wara: Wil någon beflita sig om af hiertat fruchta Gud, then orkar werlden icke lida, thet är, säger hon en Pietist; en Singularist, en Wormist, en Melancholicus, en Pharisee och skrymtare, enweten, en fåne, en tölper, en plump och fåkunnog menniska; och ho kan utsäga then försmädelse och förachit, som en rättsinnig Gudsfruchtan nu underkastad är? Så länge man wil hålla med werlden, och intet warna och påminna henne, om hon på yttersta brädden stode af helfwetes swafwel brinnande siö, så blifwer man af henne hälsad för en god och trogen wän, en beskedelig man, karl som hafwer*

lärdt at omgås med folk; men så snart man wil afsäga thess slemma wäsende, och intet wil följa thess fåfängeligheter ytterligare, utan begynner warna werlden för then tilkommande wrede: käre, löp dock intet så oförwägen, tänk på änden; så säger strax werlden: han hafwer en Worm, han kan intet wara ibland folk, ther är ingen besked med honom. etc. Så är tå Guds fruchtan utom hwilken ingen får se Gud, et wurmeri! O, ewige, ewige allwetande och altseende Gud! hwilken grufwelig och förskräckelig tid lefwom wi uti. then tiden är thet wisserl., om hwilken wår wälsignade Jesus så märkeligen talat Math. 24: 24 at om möjeligit wore, skulle och the utwalde förförde warda etc. Flera bewis derpå, at en uprichtig Gudsfruchtan warder af mångom ibland oss hatad, begabbad och för en misstänkt sak ansedd, finnas i H. Probsten Grubbs tryckta berättelse om det så kallade Uhmeo owäsendet, och dess grundeliga Förswarsskrift emot Mag. Thelins Critiquer.

6) Om höglofl. Kongl. Commission skulle täckas inkalla några Prester i omliggande Stift, och förhöra dem i de aldra angelägnaste Trones Artiklar, så torde til äfwentyrs en del af dem blifwa beträdde med wilfarande meningar och en grof okunnighet i Christendomens stycken. At ock lärare ibland oss finnas, som aldrig läsit D. Lutheri skrifter eller Symboliske böckren, och äro så okunnige om Salighetens ordning, at rättsinnige lärare intet kunna admittera dem til Herrans Natward. At ock en stor del lärare lefwa i uppenbara köttsens gerningar, såsom girighet, äregirighet, swordom, Guds h. namns missbruk, hat, trätor med maka, barn, husfolk, åhörare etc. i fråsseri och dryckenskap, så at de ock töras komma druckne op på Predikstolen; det lärer, mer än man åstundar, blifwa kunnigt, när där om allestädes blir efterfrågat och ransakat, och när rättskaffens åhörare få inkomma med sina skrifter och bewis för den berammade Ecclesiastique Deputation. ty det lärer wäl intet gå så richtigt til i alla wåra församlingar. Får Probsten Grubb berätta, hwad han wet om sina grann-Presters lära och lefwerne, så lärer det wäl blifwa uppenbart, at Christendomen är förfallen i Norrland. Får ock H. H. Landzhöfdingarne Stierncrantz, Frisenheim och von Essen H. Öfwerst Lieutnanten Cedersparre, H. Capiten Thavast, Pastor Tolpo och flere trowärdige män göra deras berättelse om lärares och åhörares Christendom på östra sidan, så torde man få höra, at Prester i Finland, Thawastland etc. äro ej allenast i sit sinne intet bättre än

Hedningar, utan ock om den rätta Ewangeliska läran ganska okunnige. Huru det står til i Wermeland, utwisar nogsamt den dersammastädes af H. Lagman Stedt förrättade undersökningen om truldoms wäsendet. At förtiga de bewis, som dageligen inkomma wid alla Cämners- Rådstugu- Härads- Lagmans- krigs- och Håfrätter, hwilka oemotsägligen witna om Christendomens jemmerliga förfall.

7) En stor del berömma sig falskeligen af Tron, och weta likwäl intet, hwarken hwad Tro eller goda gerningar äro. Lefwa icke de mäste uti wetterliga och upsåteliga synder, såsom i hor och orenlighet, i fråssande och supande, bannor och swordom, girighet, afwund, bedrägeri, hat, wrede, trätor och dylikt, och likwäl inbilla sig, både sådane lärare, som ock åhörare, fast och stadigt wid detta deras fördömeliga tilstånd, at the hafwa en stark ock stadig Tro, och at the genom trona på Jesum wilja ewinnerligen salige warda, oachtadt at the lefwa uti den och den synden, och intet wilja låta Guds Anda genom Ordets kraft föda sig på nytt. Men hwad är wäl i wåra Symboliska böcker med större alfware emot wederparterna och the widrigt sinnade förfächtadt, än at then sanna Tron icke kan bestå med wetterliga och upsåteliga synder? Widare lemna wi höglofl. Kongl. Commission och hwar rättsinnig at pröfwa, huru then hälsosamma läran, som den dyre Gudsmannen Lutherus har drifwit, om Sacramenterne af de mästa warder anammad? Om icke dę mäste göra deraf et opus operatum, eller et blott utwärtes wärk, hwar emot Doct. Lutherus såsom emot en hufwud-fiende enständigt och ifrigt har fächtadt, bese Symb. B. pag. 203: 71 etc. etc.

8) at Christendomen i wårt land är nästan i grund förfallen, bewises ock klarligen af hela Församlingens enhälliga bekännelse och klagan i wår Swenska Psalmbok på många ställen: såsom t. ex. N:o 31: v. 1, 2, 3. *O, Herre Gud af himmelrik, wi må thet alle klaga, at werlden är olydig tig, thet se wi alla dagar: tin ord försmås, thet är thess wäre, at NB. ingen hafwer sanning kär, lögn hafwer machten fångit.* vers. 2. *Här lärer hwar sin egen dicht, Alt är menniskors funder, thet sant är håller man NB. ej likt: NB. Nu är Guds Ord för under: thet ser man wäl för ögon här, at farlig tid nu kommen är, then Christus oss af sade.* Vers. 3. *Gudstienst är wänd i skrymteri, synd är i hiertat inne: för Gud är thet et gäckeri, thet få wi sielfwe finna. Man skal thet göra, Gud oss böd, hielpa wår nästa i*

hans nöd: kärlek upfyller lagen. Vers. 4. *Men nu är thetta oss omwändt med diefwuls list och läro* etc.

N:o 200 v. 8. *Förtag, O Gud, then slemma sed, then Satan hafwer drifwit, som är så stygg och swåra led, och skadar oss til lifwet, at NB. mången löper mot tin bud til thenna tienst,* (neml. at blifwa offentel. lärare i Församlingen) *o store Gud, sit straff ther med föröka.* N:o 215 v. 7. *Werlden förfäras af dödsens nöd, och skälfwer fast för helfwetis glöd: tänker tå bättring göra, när man är siuk och intet förmå, kan ingen skäl eller redo få, kan et ord ej framföra.* Vers. 8. *När man ej längre lefwa må, wil man först annat sinne få, och Gudi sig befalla: jag fruchtar thet warder tå för sent, honom blir hans upsåt tå förment: Gud kan han ej rätt åkalla.* N:o 222 v. 6. *Så är thet ock stor klagan wärdt, och är en höglig qwida, at man här hafwer mörkret kärt, och NB. må ej liuset lida.* etc. N:o 223 vers. 11: 12. *Men then hopen är stark och stor, som här emot* (neml. emot rättferdiggörelsen genom Trona, och den dermed oupplösligen förknippade Helgelsen) *NB. nu falla; the skria fast emot Guds Ord, och NB. Kätteri thet kalla, sig sielfwom til et stort förderf* etc. vers 12 *Diefwulen som werldsens Förste är, upwäcker sina Förstar, som med sin lister, macht och här, sig emot Guds ord rustar: Men Gud i högden ler theråt huru the i werlden bulra.* etc. N:o 229 vers. 3. *Helt syndigt går nu hos oss til* etc. Vers. 5. *Tu wärdes, Herre, se ther til, at NB. mången lärer som han wil, Förnuftet wil nu mästra Gud, och tadla på dess ord och bud.* Vers. 6. *The stolta andar dämpa nid, som sträfwa fast med allan id, at föra nytt på banen an, förfalska så tin läro sann.* N:o 230: vers. 11. *Förlåt, o Gud, then stora brist gör thet för Sonen Jesum Christ, at NB. mångens slemma sed och lag är platt förachta Herrans dag.* Vers. 12. *Ej någon dag i weckan är, ther man så syndigt lefwer här; tå öfwas swalg och fylleri, stor swordom, slagsmål, horeri.* Vers. 13. *En sådan Gudstienst Herren spör för alt thet goda han oss gör: gemenlig går thet nu så til, man utan ordning lefwa wil.* Vers 14. *För sådant syndigt lefwerne, wil Gud med plågor, qwal och we, i synnerhet med eld och brand, hårdt straffa både stad och land.* Vers. 21. *At mången siäl, o Ande blid, titt Ord förachtar NB. thenna tid, ther öfwer tu förbarma tig, at then dock må besinna sig.* N:o 269 Vers. 1. *Ingen efter Guds rike står, Hans ord man alleställs försmår; anammar thet ock någor man, strax ros och fördel*

söker han: Man pryder sig med fagert sken, ändock Gud ser til hiertat allen. Vers. 2. *Hwar gör nu efter sit behag, och achtar ej Gud, ej menniskolag; then mening är man mäst uti, at allting skola nu wara fri. För egen nytta sällan man gemena bästa sköta kan.* Vers. 3. *Man är nu mäst bekymrad om pràl, wällust, ståt och rikedom; then fromme är NB. fast litet wärd, then rike warder ärad och hörd: gods, wänner, gunst, så är nu sätt; ho sådant har, han har ock rätt.* Vers. 4. *God sak alsintet gälla får; dygd, ärlighet, konst utestår; Sanningen ingen lida må; rättwisan måst tilbaka stå; wil någon gifwa et troget råd, man gör ej annat än ler ther åt.* Vers. 5. *Then hålls för wis och lärder man, som kappan sin wäl wända kan; En lissmare stort loford bär, then sanning säger, är ingom kär. ty går thet nu så illa til i werlden, höre hwart man wil.* N:o 275 vers. 1. *O Herre Gud af himmelrik! hur sorglig må jag klaga, oskicklig håller mången sig i thessa sidsta dagar, med dryckenskap och fråsseri; stor synd mån thet wist wara bland lekt och lärd, bland tienare och fri, och störtar i stor fara.* Vers. 2. *I andligt stånd är thet ju så, then dryckenskap ther öfwar, NB:e sitt kall kan han ej förestå, men Gud han högst bedröfwar; sitt dyra ämbet NB. skämmer han, thet dock bör heligt wara; förargar ock hwar Christen man: thet blir fast dyrt at swara.* Vers. 5. *Hwad ondt är kallas ofta godt, thet godt är blir ogillat: rättwisan warder tå til spott, Gudsfruchtan blir förspillat.* Vers. 6. *I fordom tid tå nychterhet här hölts för dygd och ära, så stod wäl til: ty ärbarhet tå prisen månde bära. Men nu gement förachtas the, som ej må dricka, swälja, samt swärja, åt all otucht le: ho kan the synder tälja.* Vers. 7. *Här öfwas sådant fylleri, at Herrans Sabbats-dagar the wändas uti fråsseri ther öfwer Gud fast klagar: NB. tå borde siälen spisa sig, och af Guds Ord sig nära; men betungas fast ymkelig af swalg och synder flera.* Vers. 9. *Stor synd, stor skam och swordom swår, och slagsmål, kif och träta, af drucknom höres år från år: alt mån them platt upfräta.* N:o 309. Vers. 1. *Ach! Herre Gud i höjden bor, se til wår nöd och jämmer stor, här uti Sweriges Rike: ty ondskan tager öfwer hand så här, som i mång annor land, bland Män och Qwinnor lika.* Vers. 3. *Wår klagan och wårt rop är stort, alt för then synd wi hafwe giort, med swärjande och eder: tin helga bud wi platt försmå, tin wilja ingen achtar på, ty tu äst worden wreder.* Vers 4. *Tine tienares förmaning god ej achtas eller theras hot, Alsingen bättring finnes.* etc. Vers. 5. *Then*

lede egennyttighet och girighet. som hwar man wet, fast NB. alla stånd förderfwar. För Gud är thet Afguderi, them fattigom et tyranni: then mödan döden wärfwar. Vers. 6. *Stor högfärd man här daglig ser, hwart år sig öka mer och mer, i tahl, i hus, i kläder: the storas och the rikas pracht, the ringas och the armas föracht, på land, i håf och städer.* Vers. 7. *Ej går så snart en Måne om, som thet maner nu senast kom med nytt förbytas måste. En man nu drager qwinnohår, en qwinna i främmand drächt hon går, ehwad thet månde kosta.* Vers. 8. *Af högfärd theri odygd så led, Babel och andre riken med, the togo en ynklig ända: thet samma stundar oss wist til; ty NB. ingen sig nu bättra wil, och sig til Gud omwända.* Vers. 9. *Nu tager swordom öfwerhand, i städer så ock uppå land. thet hålles för en ära: then synd bedrifwes i hwar wrå, ja, utaf unga barnen små; the gamle them thet lära.* Vers. 10. *Med Hordomslast är lika så, lättferdighet dygd heta må, thet ej så noga skötes. Här wankar sielfswåld i hwar by, och dryckenskap med fråsseri på gränd och gator mötas.* Vers. 13. *Man tror thet ej* (neml. at om icke en sann Bättring i tid mellankommer, skal Guds wredes-yxa förderfwa oss och riket) *alt är föracht, Guds trug och hot gifs ingen macht, och ingom går til hiertat. O! tu fördömde Sodome, står tu ej til at hielpa mer? Och hwad för synd och smärta?* Vers. 14. *Si, Ninive then store stad han giorde bot, som Jonas bad, the en predikan hörde: Men Oss predikas år från år, Gud ingen bättring af oss får: Ach synd tu tunga börda!* Flera dylika rum i wår Swenska Psalmbok gå wi nu för widlyftighets skull förbi, emedan det af desse öfwerflödeligen skönjes, at Christendomen ibland oss är *i alla stånd* jämmerligen förderfwad; Och emedan hwar och en Christen kan och bör så wäl utom, som inom kyrkan siunga desse Psalmer, så är det ju billigt och Christel:t, at hwar och en redelig Patriot och om Josephs skada bekymrad rättsinnig Christen klagar och suckar öfwer et så grufweligit Christendomens förfall, och hierteligen åstundar dess uprättelse igen: (Bese Hezech. 9: 4) lärandes det altså aldrig hafwa warit höga Öfwerhetens tanka eller mening, at de borde hållas misstänkte för nyheter, som klaga öfwer Christendomens förfall i alla stånd, och önska, at alla, som kallas Christne, både lärare och åhörare måtte dock en gång lära rätt förstå den gamla Christeliga läran, och bewisa sin Christendom icke med munsens bekännelse allena, utan förnemligast med et Christeligit sinne och lefwerne.

9) Höga öfwerheten klagar ju sielf ej allenast i ofwanåberopade bref af d. 30 Maji 1720, utan ock i flere hälsosamma placater öfwer de swåra synder och missgerningar, som af mången bedrifwas, och många åhörares okunnighet i Christendomen. uti dess nådigste bref til alla Consistorier af d. 23 Maji 1722 klagar ju höga Öfwerheten, sig *med särdeles missnöje förnummit, huru Guds namns missbruk med hädelse, eder och Swordomar NB. dageligen mer och mer tiltager, så at en del af bitterhet, wrede och öfwermod, en del af ond wana samt skadelig och obetänkt inbillning, som skulle dess tahl der med NB. utprydas eller besannas, nästan uti hwar mening, ja ofta uti hwart ord brukar de dyraste och förskräckeligaste Swordomar, som intet annat kan, än öfwerdraga land och rike den store Gudens hämd och straff, om' sådant icke i tid och wederbörligen blifwer afstyrt och afstraffat; hwarföre hans* Kongl. Maj:t funnit nödigt at förordna, det *stadgan om Eder och Sabbatsbrått af d. 17 Octobr. 1687 bör til allas påminnelse och efterrättelse, en gång om året, så å predikstolarne, som wid Häradstingen behörigen afkunnas och til alla delar handhafwas, dem til skräck och warnagel, som der emot bryta,* med mera, som högbem:te bref innehåller, och utwisar, at Christendomen både hos lärare och åhörare jämmerl. är förfallen.

10) Och emedan Wolfgang Dom. Beerns hiert-styrkande wederqweckie stunder allom thenna tidsens skenheligan och skrymtachtigom Christnom til effterrättelse blifwit några resor på wårt modersmål uplagde, samt med Swenska af H. Kyrkoherden Possieth componerade verser, recommenderad; så kunna wi ej annat i enfaldighet sluta, än at Christendomens tilstånd äfwen här ibland oss måtte wara så ynkeligt, som det i samma bok beskrifwes; hwarest Auctor, til exempel, i företalet klagar, at *hos NB. större delen af the Christna, i NB. alla ständer, finnes uti denna tiden et säkert och ochristeligit lefwerne, så at en sann och hiertans uprichtig Christen, som sin Christendom låter sig wara fullt alfware, skal hafwa uti thetta mål orsak at klaga med Jeremia: mig ömkar swårliga, at mit folk (thet Christna folk) så förderfwat är; jag grämer mig, och hafwer ganska ondt,* Jerem. 8: 21 — etc. it. Pag. 83. at *the* (neml. lärare) *(om icke alle, dock NB. största delen) söka efter sit egit, icke thet Christo Jesu tilhörer.* at *the söka Prästegälder, men rika, wid hwilka the en god bukfylnad hafwa måge;* at *the til ringa lägenheter hafwa ingen lust.* at *the söka prästegälder, men sådana, wid hwilka the måge hafwa. ära och anseende;*

at *oansenlige och ringa lägenheter skola icke wara them goda nog;* at *the söka Prästegälder, men icke förnemligast therföre at the måge winna siälar, utan NB. penningar och lifsmedel.* at *ju rikare präste-gäldet är, ju mera skola the finnas, som ther efter gå* etc. Item 2 del. 5 Cap. at *the hedniske sken-Christna hedniskt lefwa, och sig af sin ondsko beröma,* at *hwad ännu qwart är af the sanna och uprichtiga gernings- och hiertans-Christna, thet är såsom en hydda uti enom wingård, och såsom en wachtebod uti stubbåkren, såsom en förhärjad stad.* at *om Herren Zebaoth icke läte oss något litet igenblifwa, så wore wi lika som Sodom och lika som Gomorra. önskandes,* at *thenna tidsens skrymtachtiga mun-Christendoms skam ju länger ju mer uptäckt och straffad; men theremot then sanna hiert-Christendomen ju länger ju mer älskad och öfwad warda må.* at *nöden är stor, tron är utsläckt, kärleken är förkolnad, orättferdigheten hafwer tagit öfwerhanden, then Epicuriska säkerheten går uti fullt swang.* Ibid. 6 Cap. at *i thet stället det fordom i den första Församlingen hos de andelig sinnade hiertans Christna hette: wi berömom oss ock i bedröfwelsen, så* skal thet *hela nu i thenna dag hos the kötsligsinnade Munn Christna: wi berömmom oss af goda dagar, af kräselig spis, af kostelig dryck, af ståtliga kläder, af prydsamma hus, af hög ära, af stor wetenskap, af härliga rikedomar; men af kors, elende och bedröfwelse skola de intet orka hwarken weta eller höra, mycket mindre sig ther af beröma — —* etc. ibid. Cap. 10. At *then som med en gudelig ifwer ifrar emot thenna tidsens ochristeliga Christendom, och uppå en grundelig dess bättring alfwarsamligen yrkar, han måste strax wara NB. en förwillare, en swärmare och dylikt.* at *Christendomen skal nästan ligga i siältåget.* at *thenna tidsens werld är af then lede diefwulen så illa förblindad,* at *hon thet förwillade tilstånd, theruti hon dock alt up til öronen sticker, hwarken se kan eller wil, ja,* at *hon ock ther til them, som henne ifrån hennes wilfarelse hielpa wilja, för skadelige förwillare och förförare håller och them bestrider.* at *the skrymtachtige Baals-Präster skola altid behaga henne mer än then nitälskande Elias.* At *then som kan wara en Modestin, och wnd dess förwillade wäsende et öga igenlåta, warder af henne älskad och lofwad.* At *om then saliga Lutherus i thenna tid skulle komma igen, och the Ewangeliske kyrkor litet visitera, och theras förwillade tilstånd se, skulle han blifwa föranlåten sin gamla klagan uprepa: Hielp käre Gud! huru mycken jämmer hafwer jag sedt,* at *dock gemene man så aldeles intet wet af then*

Christeliga läran, lefwa såsom fä och oförnuftiga swin, och nu, sedan Evangelium kommit är, äntå wackert lärt hafwa, allehanda frihet mästerligen at missbruka. At *nu, sedan Lutherus död är, beröme och skatte wi wäl honom högt; men om han än skulle lefwa, och thet ena och thet andra ståndet på god Tyska och uprichtigt, efter sin sedwänjo, bara sanningen säja; så skulle han utan twifwel, af månge, som sig nu goda Lutheraner nämna, för en NB. förwillare hållen och utropad warda.* — At *skriftefädren och Siäle sörjarne skulle thet ock intet behaga, om Lutherus them thenna läran och instruction gifwa wille: Man skal förut the grofwa menniskor förhöra, och upsäja låta, om the Catechismi stycken weta, om the förstå the synder, som ther emot giorde äro, och härefter mera lära, och sig bättra wilja, och eljest intet til Sacramentet låta. ty, om en Präst skal wara Christi trogne tienare, måste han, så mycket honom mögeligit är, Sacramentet icke kasta för hundar och swin, utan höra, ho folken äro.* — At *om the helige Propheter igen upstodo, och wåra i thenna tiden til hierta och öron oomskorne Christna äfwen thet samma så fritt och utan sky predikade, som the fordom the omskorne Judar predikat hafwa, så skulle the i lika måtto skälte warda för NB. förwillare, förförare, uproriske, pladdrare, Phantaster.* — Ibid. Cap. 13. At *skämt, gäckeri och slem ord, hwarigenom then Helge Ande warder bedröfwad, öfwar man nästan i alla sammankomster, men om Gud och Gudeliga ting warder litet talt.* — At *jämte åhörarena, jämwäl månge lärare och predikanter hafwa skuld til mangel uppå bättring. ty the höra wäl, huru under skriftermål år från år bättring lofwad warder; men se ther hos, och klaga jämwäl ofta ther öfwer på prediko-stolen, at så liten, ja nästan ingen bättring i sielfwa gerningen följer.* Ibid. At *månge lärare och Siäle sörjare låta thet arma och oförståndiga folket så och så lefwa, och icke en gång efterfråga, om the ock Bibeln hafwa, om the ock flitigt ther i läsa och ransaka, om the ock sit lefwerne ther efter ställa.* Cap. 22. At *Christne gifs thet nog, men få fromme och rättferdige.* at *mun-Christne, namn-Christne gifs thet nog; men få gernings-Christne, få hiertans Christne,* at *med the gamla, sanna och uprichtiga Christna, är (ty wärr) ock tillika then gamla sanna och Christeliga redligheten och uprichtigheten emot Gud och wår nästa förswunnen; och at i theras ställe hafwer skrymteri och skenhelighet hos thenna tidsens titel-Christna sig infunnit.* — At *the nya Christna* (så kallar han thenna tidsens Christna, til at skilja them ifrån the gamla Christna,

eller the första Christna, som lefde i och näst efter Christi och Apostlarnas tid) *wilja wäl hafwa thet namnet, at the Gud flitigt tiena; men när man theras Gudstienst med uplyste ögon rätt anser, så ser man ganska lätt, at the samma icke med et fromt och rättferdigt, utan med et falskt och skrymtachtigt hierta af NB. störste delen förrättad warder.* At *the gå til kyrkan och höra ordet, men utaf en wana, och icke at the efter ordet lefwa wilja.* at *the gå til skrift, och utlofwa alt fort sit lefwernes bättring, men allenast med munnen. och blifwer hiertat sedan som förr obättrat, oförändrat och oomwändt.* At *the gå til Nattwarden, men bekymra sig litet om then härliga Natwardsens nytta. om Christi förening med them, om Christi boende hos them, at Christus uti them, och the uti Christo blifwa måge.* at *the låta sig benöja med then utwärtes historiska Guds och Christi kännedom, och trachta icke ther efter, at the Guds och Christi kraft, wänlighet och sötma uti hiertat smaka och finna måge.* At *wällusten är them kärare än Gud, werlden kärare än Christus.* — At *ju bättre man sig ställa, höfligt politisera, skalken fördölja, kappan efter wädret hänga, eller ju bättre man hyckla och skrymta kan, ju kärare och angenämare är man för denna tidsens Christna. Men ju friare och uprichtigare man them sanningen säger, ju mera är man hos them förhatad beklagandes at nu är långt borta och kommer steds til korta, then sanfärdige redelighet.* och at *hwad ännu öfrigt är af theras Christna dom, är NB. allenast en skugga alt omkring. ty här skrymtar först en Präst, så andre och ther näst.* Etc. Etc.

Wi påtaga oss intet at bewisa, det med Christendomen här i Stockholm och alt omkring i wårt käre Fädernesland så beskaffadt är; men wi befara, at det wid anstält undersökning torde i sanning befinnas wara jemmerligare, än någon nu kan föreställa sig. Och som wi til den förfallna Christendomens uprättelse intet widare kunna göra til saken, än at wi genom ouphörlig wako, bön, kamp och strid söka til at bibehålla oss i en sann Tro och rättskaffens kärlek, och med kärliga förmaningar lära them Guds wäg, som ännu intet känna honom, at the måge af hiertat omwända sig; altså önska wi högel. och hiertel. at Herren Gud wille beweka höga öfwerhetens hierta, som af alla Konungars Konung är satt til *Församlingenes Skaffare,* (Esa. 49: 23) til at efter Guds heliga Ords föreskrift, heliga Konungars exempel, samt then goda anledning, som sal. Prosten Ekman i sit Siönöds löftes 2:a del gifwit, lägga handen wid denna

högst angelägna Guds och hans Församlings sak, och genom hälsosamma förordningar, undersökningar och flere Gudelige anstalter befrämja den sanna Gudachtigheten och Christi rikes uprättelse. finnandes wi denna saken så mycket angelägnare wara, som den rättferdige Guden har för Christendomens förfall måst heinsöka wårt land och rike med pestilentia, krig, hunger och dyr tid, samt i det förflutna året förderfwa så många hus, gårdar, kyrkor etc. med en förskräckelig eld och brand, och nu medelst en owanlig wäderlek hotar oss med swårare straff och plågor, ja en total ruin och undergång, så framt icke en oskrymtad bättring och omwändelse i alla stånd emellankommer.

51 Q. Men bör en Christen följa Christum efter?

R. Ja. En Christen har sit namn af Christo, och betyder så mycket, som en then ther hörer Christo til, är Christi trogne lärjunge, och af hiertat tror på hans namn, samt uti oskrymtad kärlek jämwäl under korset följer honom efter, och til den ändan med Christi Anda begåfwad och smord är, af hwilken han ock, så framt han en sann Christen är, willigt låter sig leda och regera. I följe här af bör, wil och kan en rätt Christen i hela sit lefwerne och wandel troligen och beständigt följa Christum i dess fotspår efter, och stå i gemenskap med hans rena lära, heliga lefwerne och oskyldiga lidande, 1 Joh. 2: 6, Petr. 2: 21, Phil. 2: 5, Math. 11: 29, Cant. 2: 1, Phil. 4: 13, 2 Petr. 1: 3, 4, ty Christus är det aldra fulkomligaste mönster och förebild af all helighet och sanna dygder. Then som i trone kommer til honom och underkastar sig hans hälsosamma nåd, kan af honom lära en sann och grundelig ödmiukhet, sachtmodighet, tolamod, wiljeslöshet och trones frimodighet, kärlek och lydna emot Gud, förtröstan och hopp på Gud, andacht och bön, all tings försakelse, egen förnekelse, renhet och kyskhet, hiertans enfallighet och en rättskaffens kärlek til alla menniskor. ty af hans dyra återlösning och inneboende nåd, lius och kärlek, then han rikeligen i et trogit hierta utgiuter genom then Helige Anda, 1 Joh. 4: 16, Joh. 14: 21, 23, Rom. 5: 5 kan en trogen siäl utan återwändo suga kraft och styrka i sin matta och torftiga siäl, til at öfwerwinna alt ondt och göra alt godt, Hög. w. 1: 2, 4, Joh. 15: 4, 5, 7, 8, Cap. 1: 4, 16, Rom. 5: 17, 1 Joh. 5: 4, 5, Hög. w. 8: 6, 7, warandes i then sanna Tron altid then Andeliga hunger och torst efter Guds

nåd, genom hwilken wi dageligen insuga lifsens safter och krafter, så at wi uti andeliga krafter altid tilwäxa och warda starkare och fulkomligare, eller willigare, trognare och uprichtigare at följa Christum efter, Ps. 42: 2, 3, Ps. 63: 2, 4, Joh. 6: 27, 58, Cap. 7: 37, 39, Cap. 4: 10, 14, 15: 1, 8, 2 Petr. 3: 18, Eph. 4: 15, 13.

52 Q. Men kan en Christen här i lifwet hinna til högsta fulkomligheten?

R. Nej. Til en fulkomlighet och ostraffelighet efter lagen, kan för det medfödda förderfwets skul en Christen icke hinna i detta lifwet, utan han måste altid känna köttets strid emot andan. Ty ehuruwäl en sann Christen, som med Christi ewiga rättferdighet i trone iklädd blifwit, warder af den H. Anda drifwen til alt godt, Ps. 143: 10, Rom. 8: 14, Gal. 5: 18 så at han med lust och glädje kan *wandra efter Guds bud. hålla hans rätter och ther efter göra,* Ezech. 36: 27. och har af sin Frälsare Christo Jesu undfått kraft til at öfwerwinna Satan och werlden, Jac. 4: 7, 1 Joh. 5: 4, 5, Cap. 2: 13, 14, Upp. 12: 11, Eph. 6: 10, 11, 12, 14, 15, 16, Rom. 6: 5, 6, 11, 12, 13, 14. til at *korsfästa sit kött samt med dess lustar och begärelser,* Gal. 5: 24. at *winna den ena segren efter den andra,* Ps. 84: 8, Ps. 118: 15, 16, at gå af Tro i tro, af dygd i dygd, af kraft i kraft, af klarhet i klarhet, och warder altså ju mer och mer förwandlad efter Guds beläte ifrån then ena klarheten til then andra. 2 Corinth. 3: 18. och han bewisar i trone *dygd* eller kraft, *i dygdene beskedelighet, i beskedeligheten måttelighet* el. återhåld, *i måttelighetene uthärdande tolamod, i tolamodet Gudachtighet, i Gudachtighetene broderlig kärlek, i broderlig kärlek almännelig kärlek,* 2 Petr. 1: 5, 6, 7. gifwandes sina lemmar *til rättferdighetenes tienst, at the warda helige,* Rom. 6: 19 så at både then gamla Menniskan i honom *förgås och then inwärtes förnyas dag från dag,* 2 Corinth. 4: 16. Så får han dock ofta känna, at onda begärelser af arfsyndenes förgiftiga rot hos honom upstiga. Men som han *wandrar i andanom, och fulkomnar icke kötsens begärelse,* Gal. 5: 16. och *lefwer icke efter köttet, utan efter Andan,* så räknas det honom icke til fördömelse, Rom. 8: 1. ty han *wandrar i liuset och hafwer sällskap med gud,* och altså warder han ock dageligen ju mer och mer genom *Jesu Christi Guds Sons blod renad ifrån alla synder,* 1 Joh. 1: 7, samt *köttsens och Andans smittor,* 2 Cor. 7: 1. Men emedan 1) den Helige Ande i

åtskillige Skriftenes rum yrkar på de Christnas fulkomlighet, såsom i Math. 5: 48. *Warer fördenskul fulkomlige såsom, eder himmelske Fader fulkomlig är.* Gen. 17: 1. Herren sade til Abram: *Jag är Herren Gud alsmächtig, wandra för mig och war fulkomlig.* Jac. 1: 4. *Låter tolamodet hafwa et fulbordat werk, på thet I skolen wara fulkomne och hele* (gantz Völlig) *och intet fel hafwa.* 2 Tim. 3: 17 at *en Guds menniska skal wara fulbordad* (Volkommen) *til alla goda gerningar skickelig.* Joh. 17: 23. *Jag i them,* säger Jesus, *och tu* (Fader) *i mig, at the skola wara fulkomne uti et.* Coloss. 1: 28. *på det wi skole ställa hwar menniska fulbordad* (fulkomlig) *i Christo Jesu.* Cap. 4: 12. *på det I mågen blifwa ståndande fulkomlige, och upfylle i all Guds wilja.* Cap. 3: 14. *ikläder eder kärleken, hwilken är fulkomlighetens band.* Phil. 3: 15. *Så månge wi nu fulkomne äre, warom så sinnade.* Hebr. 5: 14. *Men them som fulkomne äro, tilhörer stadig mat, the som genom wanan öfwade äro i sinnen, til at åtskilja godt och ondt.* Jämför ock 1 Corinth. 2: 6, Eph. 4: 13, 1 Cor. 14: 20. 2) de gamla heliga Fäder ofta brukat det ordet fulkomlig, *Τέλειος*. 3) våra Symboliska böcker äfwen beskrifwa fulkomligheten, såsom Augsb. Bek. art. 16, *detta är allenast den rätta Fulkomligheten, en sann Gudsfruchtan och en sann Tro på Gud, ty Evangelium lärer icke et utwärtes timeligt, utan et innerligt ewigt wäsende och hiertans rättferdighet.* ibid abusu 6. *Then Christeliga fulkomligheten är, at man Gud af hiertat och med alfware fruchtar, och derjämte ock en hiertelig tilförsicht, tro och förtröstan fattar, at wi för Christi skul hafwa en nådig och barmhertig Gud, at wi kunna och skola af Gud bedja och begära, hwad oss nödigt är, och af honom i alla bedröfwelser efter hwars och ens stånd och kallelse wisserl. förwänta hielp: at wi ock i medler tid skola utwärtes med flit göra goda gerningar, och sköta wår kallelse. Der uti står den rätta fulkomligheten och rätta Gudstiensten,* etc.

Fördenskul påstå wi, at det är nödigt och nyttigt at bruka det ordet *Fulkomlig,* och at med alfware yrka på den sanna *Fulkomligheten.* Ty när wi höra, at det icke allenast ges en Fulkomlighet, til hwilken ingen menniska här kan hinna, utan at thet ock ges en annan, den wi ej allenast skolom eftersträfwa, utan ock kunna genom Guds nåd hinna til: Så warda wi desto mer förödmiukade, när wi se, at wi ännu intet hafwa hunnit til den graden, som wi likwäl hade kunnat hinna til. Ja, de synder, som andra näppeligen hålla

för synder, beskämma oss då i wårt samwete, när wi betrachta, at af oss icke allenast fordras en begynnelse, utan ock genom den Helige Andas nåd en dagelig fortgång och tilwäxt i Christendomen, och ju mera oss häruti fattas, ju mera är thet nödigt, at wi oss för Gud ödmiuka, sådant af hiertat ångra och til et större alfware oss upwäcka. ty Christendomen liknas wid et stadigt warande lopp och wandring, så at den, som icke tiltager i Christendomen, eller i Tro och kärlek, han aftager. Hwarom Bernhardus, Abbas Cleravall: Ep. 253 ad Garin. har rätt eftertänkeligen sig utlåtit: *En oaflåtelig flit och drift,* säger han, *at tiltaga, och et stadigt bemödande efter fulkomligheten anses för en fulkomlighet. Är nu det fulkomlighet, at man sträfwar efter fulkomligheten, så är det wisserligen et aftagande, när man intet widare wil tiltaga.* Och för honom har ock Leo M. Serm 2. de quadrag. cap. 1. skrifwit: *detta är de fulkomligas sanna rättferdighet, at de aldrig tänka, sig wara fulkomlige, på det de intet, om de skulle blifwa trötte i deras ännu intet fulländade resa, måge råka i fara af aftagande, då de intet mer wilja tiltaga. Men denna lusten at tiltaga, warder icke allenast derigenom förswagad, då man menar sig wara fulkomlig nog, utan ock, om man håller det för så aldeles intet nödigt at blifwa fulkomlig, at man ock menar det wara farligt.* Men här wid bör dock i acht tagas den åtskilnad, som Guds Ande sielf gör emellan barn, ynglingar och män i Christo, 1 Joh. 2: 12, 13, 14, Hebr. 5: 12, 13, 14. Ty när en botferdig siäl har igenom den lefwande Tron på Christum blifwit rättferdiggiord och på nytt född eller til alla Siälenes krafter förandrad; så har hon wäl af Gud undfått alla sina synders fulkomliga förlåtelse för Jesu Christi Guds Sons ewiga rättferdighet och oskyldighet skul, then hon sig i trone iklädt, så har hon ock wäl undfått nya Andeliga lifskrafter, til at wandra för Gud i et nytt lefwerne, och at honom tiena i helighet och rättferdighet i alla sina lifsdagar, så har hon ock wäl undfått barnskaps Andan, som ropar i hennes hierta, Abba, käre Fader, och förwissar henne om barnaskapet hos Gud, Rom. 8: 15, 16, Gal. 4: 5, 6, 7, Cap. 3: 26, Joh. 1: 12, så har ock Gud gifwit et klart sken i hennes hierta, och uplyst hennes förstånds ögon, *at hon får se under i Herrans lag,* Ps. 119, 2 Cor. 4: 6. Men så kan hon dock ännu äfwen så litet kallas fulkomlig, som en i läran hos en handtwerkare antagen gosse kan kallas mästare, för det han har fått de wärktyg och lärt några handgrep, som i det handtwärket brukelige

äro. ty hon är då allenast et spädt nyfödt barn, *oförfaren i rättferdighetenes ord,* och *kan icke fördraga stadig mat,* Hebr. 5: 12, 13. hwarföre hos en sådan wälmenande siäl förelöpa många felachtigheter innan det blifwer någon stadga utaf, hwilken genom långlig öfning under mycken kamp och många handa försökelser, efter handen winnes. Hos en sådan begynnare kan wäl wara en lefwande Guds och hans wiljas kännedom, et alfwarsamt upsåt at beflita sig om en sann Gudachtighet och at försaka alt syndigt wäsende, där är et nytt andeligt lius och lif i Siälen, där är Tro, kärlek, ödmiukhet, sachtmodighet, hopp, tolamod, den nya inwärtes menniskan, det nya Creaturet i Christo; alt detta är hos henne påbegynt, men ännu ganska klent och swagt, så at om det späda Andeliga lifwet icke altstadigt får sin näring och underhåld af Ewangelii miölk, så kan det lätt utslockna. Men ju flitigare hon då är at öfwa sig i Guds ords andächtiga läsande, hörande, betrachtande, i oaflåteliga böner, i andelig waksamhet, kamp och strid, i alla de tings försakelse, som äro utom Gud, samt i Jesu innerliga eftersökande i trone; ju mera får hon ock kraft at öfwerwinna det onda; så warder hennes förstånd dageligen mer och mer uplyst, hennes wilja helgad och begärelserne renade, och hon tilwäxer i wisdom, ålder och nåd; blifwer altså af ett barn, en yngling, och äntel. en man, som är altid nögd med Guds wilja och förande, har et stadigwarande omgänge med Gud, erkänner Gud *för sin hiertans tröst och enda del, om än både kropp och siäl försmächtade,* har *öfwade sinnen at åtskilja godt och ondt,* och *känner honom som är af begynnelsen,* Rom. 5: 3, 4, Phil. 3: 20, Ps. 73: 26, Hebr. 5: 14, 1 Joh. 2: 13, 14, 2 Corinth. 12: 10 *åstundar at få skiljas hädan,* blifwa uplöst ifrån denna dödsens kropp och wara i ewighet med Christo, Phil. 1: 23, Rom. 7: 24 *håller sig hårdt wid ödmiukheten* och i sin egen owärdighets, ofullkomlighets och obeqwämlighets erkänsla prisar och wördar *Guds nåd* i Christo, som *i henne icke fåfäng warit,* 1 Petr. 5: 5, 1 Cor. 15: 9, 10.

Består altså en sann Christens fulkomlighet för Gud derutinnan, at han med Christi fulkomliga och ewiga rättferdighet och oskyldighet, såsom sin egen, i trone iklädd är, och kan inför Guds dom beropa sig derpå, i en wiss försäkran, at den äfwen så litet kan försmås, som den första medskapade rättferdigheten; at han ock i hiertans enfaldighet och oskrymtad uprichtighet wandrar in för Gud, håller

hans bud, seder och rätter, älskar hwad Gud älskar, och hatar hwad Gud hatar, *tilwäxer i nådene och wårs Herras och Frälsares Jesu Christi kundskap,* 2 Petr. 3: 18 *ser icke efter the ting, som synas, utan them, som icke synas,* 2 Cor. 4: 18 *far* och trachtar *efter thet som ofwantil är, och icke efter thet som på jordene är,* Coloss. 3: 2 *räknar alt hwad honom efter köttet en winning är, för skada och träck för Christi skul, emot then öfwerswinneliga Jesu kundskap* i trone, *på det han må winna Christum och warda funnen i honom; icke at han allaredo hafwer thet fattat, eller allaredo fulkommen är,* men under dagelig bättring, ouphörlig wako, böner, kamp och strid *far* han *fast ther efter, at han må fatta Christum, som han ock fattad är af Christo Jesu; förgäter thet til rygga är,* och med en innerlig åtrå, drift och kraft i trone, ja med all sin siäls begär och et stort alfware, *sträcker sig til thet, som framman til är, jagandes efter målet, som föresatt är,* och *then lön, som förehålles ofwan efter af Guds kallelse i Christo Jesu,* Phil. 3: 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14. och detta alt *genom Christi upståndelses kraft och hans pinos delachtighet,* v. 10. Hwilken *Jesus Christus är oss af Gudi giord til wisdom, och til rättferdighet, och til helgelse, och til förlossning,* 1 Cor. 1: 30. Och ju mera en sann Christen i detta sit andeliga lopp far fort, tilwäxer, tiltager och närmare kommer til Helgelsens föresatta mål, ju mera kan han ock, i anseende til de swagare, och dem, som mindre förfarenhet äga i Christendomen, kallas fulkomlig. Men i sit sinne och hierta warder han alt ringare, träder alt diupare och diupare ned i ödmiukhetenes ädla dal, och warder ju längre ju mer andeligen fattig: i hwilken andeliga fattigdom, hierteliga ödmiukhet, botferdighet och sit egit intets erkänsla han ju längre ju mer af Guds nåd warder opwäckt til at prisa Guds ewiga, omäteliga kärlek och förbarmande, dygd och kraft, *som honom har kallat ifrån mörkret til sit underliga lius* 1 Petr. 2: 9. *som har synts honom i fierran land,* som *altid och allestäds har haft honom kär, och derföre af blotta barmhertighet dragit honom til sig,* Jer. 31: 3. Flera kännetekn, hwar af en sann Christen kan igenkännas, och åtskiljas ifrån en mun-Christen, äro upteknade i en liten Tractat, som framl. Biskopen Doct. Gezelius låtit af trycket utgå, under titel af en Christens gyllene Minnes-bok, at befrämja et påbegynt nytt lefwerne ifrån pag. 70 til 89. Den som de kännetecknen äger, den erkänna wi för en sann Christen; men den som dem intet äger, eller eftertrachtar, honom kunna wi ej

heller för en sann Christen erkänna. ty *then som then ogudachtiga dömer godan, och kallar thet onda godt, är Herranom en styggelse,* så wäl som then, som *fördömer then rättferdiga, och kallar thet goda ondt,* Ordspr. 17: 15, Esa. 5: 20.

För öfrigt har den dyre Guds mannen Doct. Philip Jacob Spener enfaldel. och tydeligen utfört den läran om de Christnas Fulkomlighet i dess Företal til Balthasar Köpkens Templum Salomonis, och af Guds Ord samt gamla rena lärare bewist och förklarat den lärans renhet och nödwändighet. Om åtskilnaden emellan begynnande, tilwäxande och fulkomliga Christna, handlar D. Justus Gesenius i förklaringen öfwer Epistelen på 2:a Sönd. i Fastan af 1 Thess. 4.

Randanmärkning till s. 55, r. 6 ofv.: 1 Cor. 9: 24.

53 Q. Men kan en Christen så wäl bedja utan, som efter wissa böne-formulair?

R. Ja. det kan en sann Christen, som står i nådenes och Nya Födelsens stånd, och har af Gud undfått nådenes och bönenes Anda, genom den H. Andas nåd wäl göra. Ty såsom et barn tå thet hungrar, torstar etc. icke behöfwer låta underwisa sig af androm hwad eller huru det skal af sine Föräldrar begära bröd, dricka etc. utan det kan wäl finna ord at klaga sin nödtorft och föreställa sin angelägenhet; altså ock en botferdig och genom trona på nytt född siäl behöfwer intet låna Böne formulair af andra, utan den H. Ande, som i henne lefwer, bor och wärkar, lärer henne wäl, både at med och utan utwärtes ord bedja utgiuta sit hierta för Herranom, och at tala med honom, såsom et barn med sin Fader, och en wän med then andra.

I den första Bättringen, som är en läremästare til bönen, har en sådan siäl lärt lika som A. B. C. af en sanskyllig bön. ty der har hon fått se sitt diupa innerliga förderf och elende i synden, sin hiertans otro, hårdhet, skrymteri, stålthet, sin andeliga blindhet, nakenhet, brist på tro, kärlek, andacht, lydna och alt godt, och deremot fullhet och öfwerflöd af all orenlighet, orättferdig och styggelser; hon har lärt anse sit hierta, såsom en förbannad oren och förgiftad källa, den der idel förgiftat watn upwäller, i tankar, ord och gerningar, Marc. 7: 21, 22, 23, Math. 15: 19, Gen. 6: 5, Cap. 8: 21, Ordspr. 6: 14, Rom. 3: 11—13, Jer. 17: 9. så at om hon intet alla stunder bewarar thet med allo flit, Ordspr. B 4: 23, Joh. 23: 11,

Ebr. 3: 12 och med David *bär sin siäl i sina händer altid,* Ps. 119: 109 och genom ouphörliga böner samt Guds heliga ords idislan tilstoppar och uttömmer then onda orena källan så kan lättel. trones gnista af syndenes bråta utsläckt och förqwafd warda, och menniskan altså falla utur nådenes och Nya Födelsens tilstånd. Hon har lärt, at *Tron är icke hwars mans,* eller et werk, som en menniska af egna krafter kan begynna, förwara eller föröka, utan at Gud allena är then, som then lefwande Tron kan begynna föröka, bewara, styrka och fulborda; at ock månge fiender både innom och utom henne äro, som then dyra gåfwan och owärderliga skatten henne missunna, och wilja beröfwa: derföre räknar hon det för högst angelägit, at med trägna böner *göra wåld på himmelriket,* Math. 11: 12, efter Jacobs exempel kämpa i bön och tårar med alla sin siäls och hiertans krafter, Gen. 32: 24, 26, 28, Hos. 12: 3, 4. och *utan återwändo bedja,* 1 Thess. 5: 17. at dock Herren af sin ewiga kärlek och nåd wille i hennes siäl och hierta werka, uptända, samt dageligen *föröka,* förmera och stärka den lefwande *Tron,* Marc. 9: 24, Luc. 17: 5, Eph. 3: 16 och utrusta henne med *all Guds harnesk,* Eph. 6: 11. at hon måtte *stark warda til den inwärtes menniskan,* Eph. 3: 16 och i alt thet som godt och Gudi behageligit är, dageligen tilwäxa och tiltaga, 2 Cor. 10: 15, Eph. 4: 13, 15, 1 Cor. 15: 58 och altså uti kärleken mera brinnande, i bedröfwelser och anfechtningar toligare, i hoppet gladare, i bönen ifrigare, i waksamheten oförtrutnare, i hörsamheten willigare, och i hela sit lefwerne til Guds lof och pris skickeligare, heligare och Gudeligare warda, 1 Petr. 1: 7, 1 Thess. 1: 11, 12, Phil. 1: 11 etc.

Men den, som i en sann Bättrings ordning genom Trona icke undfått den H. Anda, och altså icke lärt sin siäls elende och nöd erkänna, utan är död i syndene, den wet intet hwad han skal bedja, kan ej heller i Jesu namn eller efter Guds behag och wilja bedja. Ty Gud är en Ande, och the honom tilbedja, skola tilbedja honom i Andanom och i sanningene, ty Fadren wil ock sådana tilbedjare hafwa, Joh. 4: 23, 24. Och om än en menniska i sin obotferdighet och kötsliga wäsende, sinne och tilstånd, upläste med munnen 1,000 böneformulair, och inbillade sig, at dess bedjande wore Gudi behageligit, så är hon dock med alla sina böner en styggelse för Gud, och kan i sådant tilstånd intet blifwa bönhörd: ty det heter i Joh. 9: 31. wi weta, at *Gud icke hörer syndare* (neml. obotferdige syn-

dare) *utan then som är Gudfruchtig och följer hans wilja efter, honom hörer han.* der om witna ock flera Skriftenes språk, såsom Ps. 18: 42, Ps. 66: 18, 19, Ordspr. 1: 28, 29, Cap. 15: 29, Cap. 28: 9, Esa. 1: 13, 15, Joh. 15: 7. Fördenskul såsom Bättringen och Tron, altså är ock Bönen et thens H. Andas werk, i siälenes innersta grund, som af Gud warder upwäckt til at med innerlig hunger och torst upgapa, söka och emottaga *af Jesu fullhet nåd för nåd.* samt *allehanda af hans Guddoms kraft, som til lif och Gudacktighet tienar,* 2 Petr. 1: 3, Joh. 1: 16. ty at bedja, är intet annat än tala med Gud, samt hämta, ösa emottaga, el. andel. äta och dricka, Math. 7: 7—11. hwarwid är til märkande hwad wi siunga i wår Psalmbok N:o 1: v. 4. *Tu lät tin egen wärk bestå, at Gud sielf i tig werka må.* Wänder menniskan genom Christi kraft i trone, sin hog och wilja, sinnen och begär ifrån Creaturen, och släpper alla jordiska bilder, eller åstundar at blifwa qwitt, ledig och lös derifrån så skal hon wäl af den H. Anda blifwa upwäckt til at med stort alfware samt alla sin siäls och hiertans innersta krafter oförtrutit och utan återwändo bedja i Jesu namn, Luc. 18: 1, 7, 1 Thess. 5: 17, Joh. 4: 23, 24, Math. 7: 7—13, Jac. 1: 5, 6, Cap. 5: 16—18, Luc. 11: 9—13 och at med trogen bön och trägit anhållande grafwa diupt, til dess hon finner den ädla skatten och perlan, och himmelens port warder för henne uplåten, Luc. 13: 24, Math. 13: 44—46 ty *all ting äro möjelig för honom, som i trone* med stort alfware kämpar och utan twekan beder, Marc. 9: 23, Cap. 11: 22—24. Men der til fordras en trägen och oaflåtelig bön, 1 Joh. 5: 14, 15. Ty ehuruwäl den kära Fadren i himmelen af sin ewiga kärlek, utan all wår egen wärdighet och förtienst rikeligen och gerna utdelar sin Anda, nåd och wälsignelse, så kunna dock inga andra deraf delachtige warda, utan de som sedan de låtit Guds Anda medelst Ordet wärka en lefwande Tro i hiertat, honom oaflåteligen der om i Jesu namn bedja, Luc. 11: 9—13, Gal. 4: 6, 1 Thess. 5: 17. Hwar med wi dock intet hafwa den meningen at en sann Christen bör altstadigt böja sina kropps knän, och med munnen bedja, utan at Siälenes lif måste genom et oaflåteligit trones begär och innerlig bön, såsom igenom en ouphörlig hunger och torst, niuta sin andeliga mat och dryck, (eljest är intet lif i henne, Joh. 6: 53, 57) hwilket kan ske under alt lekameligt arbete, i det den Helige Ande upwäcker i Siälenes innersta grund trogna suckningar, i anledning af något Skrif-

tenes språk, eller ock af de ting, som hennes utwärtes sinnen förekomma: upmuntrar henne ock, at tillika med alt hwad skapat är, lofwa och prisa sin ewiga Skapare; hwartil hon ock finner sig så öfwerflödig orsak hafwa, at hon derföre aldrig hinner så mycket som hon gerna wille, uplyfta sin mun och hierta til Herrans lof och pris; utan ju mera hon beder och lofwar Gud, ju mera nåd, lust, drift, kraft och orsak dertil warder hon ock hos sig warse. Ty Gud wår himmelske Fader lånar gerna, och *gifwer rikeliga nåd,* Jac. 1: 5. och meddelar then H. Anda them, som honom med et stort alfware i trone der om bedja, och *Anden är then. som hielper wåra skröplighet, lärer oss och beder för oss med outsägeliga suckningar,* Rom. 8: 26, Joh. 14: 26. ty han uptäcker för oss wår siäls tilstånd och angelägenhet, och upwäcker oss, at i anledning deraf tala med Herranom, dels at klaga öfwer wårt medfödda diupa förderf, dels at bedja om syndernas förlåtelse, om wisdom och uplysning, om kraft och starkhet til at öfwerwinna synden etc. etc. etc. dels at lofwa och prisa Gud för dess ewiga kärlek, helighet, rättferdighet, trofasthet, almacht etc. för dess härliga œconomie, dyra nåd och wälgerningar i andelig och lekamelig måtto, hwar til alla tre Trones artiklar ymnig anledning gifwa etc. etc. och altså kunna wi, genom Guds nåd, så wäl bedja utan, som efter andras bönesätt, om wi ock med Frälsaren skulle ligga hela natten öfwer på wårt ansichte i böner til Gud, allenast at wårt hierta, som ofwanförmält är, warder upwäckt til bönen, ty *ther hiertat är fult af, så talar* då *munnen;* och *en god Menniska bär* då altid *godt fram af sin hiertans goda fatabur;* Math. 12: 34, 35. Framl. Biskopen D. Joh. Gezelius har ock förmant lärarena, at de skola wänja sina åhörare til at med egna ord bedja. Hans påminnelse lyder der om således i Spörsmålen af dess Barna-klenodium öfwer den första bönen i Fader wår: *I Herrans Bön böra wid hwar bön Christi egna ord först enfaldigt utläggas: sedan bör man undersöka, huru åhörarena förstå hwart och et ord af Lutheri förklaring: dernäst böra de lära, hwad godt wi uti hwar och en bön ombedja, och hwad ondt wi afbedja, såsom Lutherus sielf wisar: sist böra de wänjas at med sina egna ord, efter förut giord förklaring, författa sina suckningar wid hwar och en bön.* Dock förkasta wi ingalunda några böneformulair, som af uplyste och anddächtige bedjare äro i Guds Andas lius författade, utan häldre erkänna dem för nödiga, upbyggeliga och hälsosamma, i synnerhet för begynnande och

anfächtade siälar, som intet hafwa den gåfwan at upwäcka sig siälfwa, och hålla wi före, at thet ock kan wara godt. at man efter andras anledning, såsom i synnerhet sal. Joh. Arndh i dess Paradis lustgård, upwäcker sit hierta til andacht och bön. Men det Böne sätt, som Herren Jesus sielf har författat, erkänna wi för så fulkomligt, at det i korthet begriper alt hwad wi böra och kunna bedja; ja så härligt, at det bör af hwar och en botferdig och trogen siäl med hiertans andacht, innerlig wördnad och en lefwande barnslig förtröstan alla dagar brukas.

54 Q. Hwad tyckes Eder om långa böner, äro icke de Gudi behageligare, än korta?

R. Af föregående swar är nogsamt klart, at som den altseende *Guden ser til hiertat* och dess innerliga beskaffenhet, så kan ingen obotferdig och otrogen siäl finna nåd för Gud, derföre, at han läser up många och långa böner, eller är mångtalig; ty det är gäckeri och aperi, at lita på blotta utwärtes wärk och öfningar, hwarföre ock Herren Jesus förkastar et sådant bedrägeri och hedniskt sätt at bedja hos Math. 6: 7. och Herren säger til de hårdnackade Judar: *om I än mycket bedjen, så hörer jag eder dock intet,* Esa. 1: 15. detta är widare utfört i den Anderika tractaten om begynnelsen til et Christeligit lefwerne pag. 64 seqq. Men om en botferdig och trogen Siel får nåd til at både med hierta och mun bedja i 1, 2, eller flera timar, så har han orsak til at i hiertans ödmiukhet prisa Gud för den delen; ty deraf får man wisserligen i sit hierta känna en stor lisa, lätthet och lindring: och tycka wi det intet wara för mycket at en tima i sänder eller längre tala med Gud, allenast at wårt hierta warder af den Helige Anda til bönen skickat och beredt, upwäckt och upeldat. Herren Jesus, som med sit heliga lefwerne har lemnat oss en efterdömelse, huru wi skolom wandra, har sielf ofta legat *hela natten i böner på sit* aldraheligaste *Ansichte,* Luc. 6: 12, Math. 14: 23. Så hafwa ock the helige Guds Menniskor i gamla och nya Testamentet ofta några timar bedit, såsom David, Tobias och hans son, Daniel, Petrus, Johannes, Paulus och flere af Apostlarne, hwarom widare förmäles i Hr. Öfwerst Lieutnanten Cedersparres Memorial til Ven. Consistorium.

Men i anfechtning och torka, då en trogen siäl antingen få eller inga utwärtes ord kan framföra, har hon at trösta sig der af,

at then milda Guden anser siälenes fördolda suckar i innersta grunden, at han låter sig behaga *the elendas* hemliga, men dock uprichtiga *längtan, trängtan, begär* och i *hiertans tankar,* som dels i korta ord, dels utan ord utgiutas, och at *Anden sielf manar godt* för the trogna, jämwäl *med osäjeliga suckningar*. Rom. 8: 26.

Randanmärkning: Ps. 10: 17, Ps. 69: 34, Ps. 72: 12.

55 Q. Men huru kan då en allena bedja öfwerliudt, när flere äro tilstädes, och huru kan han då lämpa sina ord i bönen efter allas tilstånd?

R. Sedan en sann Christen på det sätt, som ofwan förmält är, blifwit öfwad, at med David *utgiuta sit hierta för Herranom,* Ps. 42: 5 och *igenom wanan* fått *wäl öfwade sinnen* uti bönen, Ebr. 5. Så kan han ock wäl, genom Guds nåd, til sin egen och sina Christendoms Syskons upmuntring, med egna ord bedja öfwerliudt i andras närwaro, medan de alla hafwa af nöden sit diupa synda-förderf at beklaga synderna at afbedja, om nåd, lius och kraft til kamp emot samt seger öfwer synden at anhålla, Gud för hans Andel. och lekamel. wälgerningar at tacka och lofwa, i synnerhet för det dyra återlösningens werk, uplysningens och helgelsens nåd, samt Guds œconomie och förande med sina barn, etc. etc. Och at Herren Gud har et nådigt behag til et sådant endrächtigt bedjande, skönjes ögonskenligen af den ymniga wälsignelse, som den Högste wid sådane tilfällen plägar utgiuta, i det de, som känna sig wara helt tröga, toma, kallsinniga och andachtslöse, warda ofta uplifwade, upmuntrade, upeldade och upwäckte til andacht, kärlek och Guds innerliga lof, då de få höra och se den Tro, kärlek, andacht, ifwer, bönenes nåd och gåfwa, som hos deras kära wänner af Gudi werkad är: samt åtskilliga Guds nådefulla löften och tilsäjelser, hwarpå de sina böner grunda. så at, såsom et glödande eld-kohl ofta uptänder många utsläckta kohl; altså warda ock af en andächtig och af Guds nåd upwäckt siäl, flere siälar til en Gudelig andacht uptände. Och at sådane Böne-öfningar icke allenast äro upbyggelige, utan ock långt för detta ibland Guds barn brukelige, hafwa wi åtskilliga exempel i den H. Skrift, i synnerhet i Apostlagerningarna, och särdeles de främsta Capitlen. det förmäles ock om Paulo Cap. 20: 36 at han *föll på sina knä, och bad med allom them,* Wi kunna ock til Guds lof och pris af egen förfarenhet betyga at det har en stor nytta med sig at

höra en trogen siäl utgiuta sit hierta för Herranom; ty ju längre en andächtig siäl beder, ju sötare smakar henne det förtroliga samtalet med Gud, ju andächtigare och ifrigare warder hon ock til at bedja; ty hon warder ju längre ju mera insänkt i Guds och Jesu ewiga kärleks omäteliga diup, och desto kraftigare upwäckt til at älska och prisa Gud, samt at upmuntra alla andra med sig dertil. och när då flere, som äro ens til sinnes i Herranom, förena sig i böner och lofsånger, at med en Anda, hierta, siäl, hog, sinne, tro, kärlek, andacht och alfware, såsom en man, tillika belägra Guds nådes dör och kärleks-öma hiertelag, så rifwa de ofelbart himmelriket til sig, så winna de et rikt byte af Guds nådes skattar och kosteliga klenodier, til deras egna samt flera siälars wälfärd och salighet, så föröka de Herrans lof, och upoffra honom et behageligit lof-offer, hwar af han luchtar en söt lucht.

56 Q. Äro private Sammankomster eller enskylte Gudachtighets öfningar oumgängelige til Saligheten?

R. Nej. wi hålla före, at hwarken offentelige kyrko-sammankomster, ej eller de Christnas enskylte hus-sammankomster äro så oumgängeliga til saligheten, at ingen utom them skulle kunna blifwa salig. Men det är oss nog, at de äro upbyggelige och nödige, och at Symboliske böckren räkna *brödernas Gudeliga samtal och förmaningar* för *et Salighetenes medel,* samt til bewis der af beropa sig på Math. 18: 20. Man har ock, Gudi lof! försport, at mången siäl i sådane tilfällige hus-andachter blifwit omwänd ifrån mörkret til liuset, ifrån döden til lifwet och ifrån Satans macht til Gud; och at Satan, som förfarit det hans rike dymedelst lidit stor skada och afbräck, har emot dem i alla tider på det häftigaste rasat och dundrat.

57 Q. Hwadan härflyter då de Christnas plicht at lära, förmana, upbygga, bestrafla och omwända sin Nästa?

R. 1) Af kärleken til Gud och wår Nästa. *ty detta är kärleken, at wi hållom hans bud,* Joh. 5: 3. *ther på wete wi, at wi kännom* och älskom honom, *om wi hålle hans bud. Then ther säger: jag känner honom, och håller icke hans bud, han är en liugare, och i honom är icke sanningen. Men then som NB. håller hans ord, i honom är sannerliga Guds kärlek fulkomligen: och ther på wete wi, at wi ärom i honom,* 1 Joh. 2: 3, 4, 5. Hit hörer, hwad Herren Jesus sielf

säger i Joh. 14: 15, 21, 23. *Älsken I mig, så håller min bud. Then min bud hafwer, och håller them, han är then mig älskar. Then mig älskar, han warder hållandes min ord* etc. It. Joh. 15: 10 *Om I NB. hållen min bud, så blifwen I i minom kärlek.* v. 14. *I ären mine wänner, om I NB. Gören hwad jag biuder eder.* Men at denna plichten är oss af Gudi på många ställen i den H. Skrift befalt, hafwa wi tilförene öfwerflödeligen bewist. Wi nämna altså wid detta tilfället allenast det, som Guds Ande säger genom Petrum i 1 Epist. 4 Cap. v. 10 *Warer tienstachtige inbördes hwar och en med then gåfwo, som han hafwer fått, såsom gode then margfalleliga Guds nåds skaffare.* och genom Apostelen Jacob i dess Epist. 5 Cap. 19: 20 vers. *käre bröder, om någor ibland eder fore will ifrå sanningen, och någor omwände honom: han skal weta, at then ther omwänder en syndare af hans wägars willo, han frälsar ena siäl ifrå döden, och skyler all öfwerträdelse.* Hit kan ock lämpas hwad Paulus säger i Gal. 5: 13. *Genom kärleken tiene then ene then andra.* Förplichtar oss nästans kärlek til at på alt sätt befrämja dess timeliga, huru mycket mera, til at befrämja dess andeliga och ewiga wälfärd? Är ock det et kärleks-wärk, hwar til menniskan af natursens lius finner sig wara förplichtad, at neml. föra den wilfarande in på rätta wägen; så förplichtar ju Nåden fast mera hwar och en Siäl, som efter Andan ofwan efter födder är, at sedan hon är omwänd, styrka sina bröder, Luc. 22: 32. samt med Guds Ord föra dem in på Salighetenes wäg, som ännu sittia i mörkret och dödsens skugga och med den stora hopen wandra på den breda wägen til fördömelsen. Der til förbinder sig ock hwar och en trogen Siäl i Psalmen N:o 59 v. 3. *Och jag wil lära them tin wäg* (hwilka? mon allenast mina barn och tienstefolk? nej, alla them) *som ännu intet känna tig* (O Herre Gud) *at the sig til tig wända.*

2) af Christi återlösning. ty Christus, som med then H. Anda smorder är til sit Prophetiska, Öfwerste-Presterliga och Konungsliga Embete, han har ock med sit dyra blod förwerfwat oss then H. Anda, med hwilken wi i döpelsen och Nya Födelsen smorde äro til Andelige Konungar, Präster och Propheter. så at såsom Christi prophetiska Embete består uti lärande, predikande, bestraffande och förmanande til en sann Bättring och Tro; altså böra ock alla Christna eller Christi efterföljare wara sin nästa til upbyggelse och förbättring, samt dela med hwar annan de Andeliga gåfwor, som dem af Gudi

anförtrodde äro, och altså jämwäl *prophetera*, 1 Cor. 14: 1 det är, *förklara Skriften* (se Gezelii utläggning) hwilket dock hwar och en Christen icke offenteligen i kyrkan må göra, utan allenast enskylt hemma i sine hus el. qwarter, för husfolket, eller för sina wänner och grannar, som tilfälligt wis dem besöka, och begära förklaring öfwer något Skriftenes språk, el. någon tros artickel, til Trones styrka och förbättring i lefwernet. Ty med det pund, som hwar och en undfått af Gudi, är han ock plichtig at tiena sin nästa, och underwisa andra, huru han förstår Guds Ord; och dymedelst warda ock de offentelige lärarne ifrån mycket öfwerlopp och beswär befriade. Skulle ock de, som sig hos en uplyst Christen i något samwetsrörande mål befrågat, intet wara nögde med det swar de af honom fått, så kunna de då widare förfråga sig hos sina ordentelige lärare. Til denna sanningens styrko äro öfwerflödige bewis anförde i det d. Novembr sistf. uti Kongl. Commissionen insinuerade ödmiuka Memorial, och de der wid bifogade allegater.

Det inkast, som emot denna sanningen af somligom plägar göras, at de Christne kallas i den h. skrift allenast Prester, men icke Propheter, och at de fördenskul wäl måge upoffra sig sielfwa Gudi, samt bedja och lofwa Gud, men intet lära och underwisa hwarannan i Gudachtigheten, är af intet wärde; ty de syslor, som efter wår Tros bekännelse höra til Christi prophetiska Embete förmanas alla Christna enskylt at utöfwa, såsom prophetera, lära, upbygga, förmana, omwända, trösta, straffa, warna sin nästa, alt efter then nåd och gåfwa, som them af Gudi gifwen är, och efter theras nästas tilstånd och beskaffenhet, 1 Corinth. 14: 1, 3, 5, 13, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 39, Coloss. 3: 16, Eph. 5: 18, 19, 20, 1 Thess. 4: 18, Cap. 5: 11, 14, 17, Ebr. 3: 12, 13, Cap. 10: 24, 25, Jac. 5: 19, 20, Rom. 12: 6, 7, 8. Derföre wågar sig ock Doct. Gezelius i dess Synopsi eller korta begrep af Hafenrefferi böcker pag. 145. säja, det *alla Christna äro af Gudi Smorde til NB. Propheter, som af Gudi genom Ordet lärde, Joh. 6: 45 hwar andra lära, förmana, trösta och upbygga skola Col. 3: 16.* Derföre wågade sig ock Moses at straffa Josua Nun son, då han i sit förmenta Gudeliga nit wille förbiuda twänne män af folket prophetera, säjandes *Hwi ästu så nitisk för mig? Gåfwe Gud, at alt Herrans folk propheterade, och Herren låte sin Anda komma öfwer them!* 4 Mose B. 11: 29 derföre kallar ock Paulus then Paulunsmakaren Aquila och hans hustru Priscilla sina hielpare i Christo Jesu, Rom. 16: 3 och

them til ewärdeligit beröm, samt oss til upmuntring, at efterfölja deras Gudeliga exempel, har Guds Ande i Ap. G. 18: 26 låtit antekna, at the hafwa tagit then wältalige och i Herrans wäg underwiste Juden Apollos til sig och *ännu grundeligare uttydt för honom Guds wäg* och ordning. Hit hörer ock Guds Andas förmaning Tit 2: 3 at jämwäl qwinnorna skola wara *NB. goda Lärerskor.* bese Doct. Gezelii utläggning.

Randanmärkning: NB. *Wish. B. 7: 27. Den himmelska wisheten gifwer sig ju altid uti the heliga siälar, och gör Guds wänner och NB. Propheter.*

58 Q. Hwad tankar har I om wåra Symboliska böcker, böra icke de ock anses och erkännas för wår Tros och lefwernes rättesnöre, eller norma normata?

R. Wi erkänna Guds uppenbarade ord eller then heliga Skrift, såsom wi om thess sanning och kraft i wåra hiertan och samweten en lefwande öfwertygelse undfått, för wår Tros och lefwernes endaste regel och rättesnöre, Libb. Symb. pag. 570. Credimus, Confitemur, et docemus *unicam regulam, et normam,* secundum quam *NB. omnia dogmata,* omnesque Doctores æstimari et judicari oportent, *nullam omnino aliam esse,* quam Prophetica et Apostolica scripta, cum veteris, tum N. Testamenti etc., och kunna altså intet tillägga några andra böcker den ähretitelen, utan så wida de med Guds uppenbarade ord öfwerenskomma, hwarefter alla böcker och skrifter böra pröfwas i Guds Andas lius. ty wår Tro kunna wi intet bygga och grunda på blotta menniskors ord, tycken och auctoritet, 1 Cor. 2: 4. Men det bekänna wi, at hwad wi i Symboliske böckren läsit om Bot och Bättringen, om menniskans diupa naturl:a förderf, om den sanna Tron, dess art och beskaffenhet, kraft och wärkan, om rättferdiggörelsen, Nya Födelsen, Helgelsen och Förnyelsen, samt Guds lags hållande, det är enligt med Guds uppenbarade Ord, hwarföre wi ock högel. önske, at alle lärare, som med hand å bok förbundit sig til Symboliske böckren, wiste och förstode hwad der uti läres, samt der efter sielfwe lärde och lefde, så skulle de intet, som ofwan förmält är, förargas på Guds sanning, och utropa den för en ny lära.

59 Q. Huru förstår I det språket Luc. 18: 8 När Menniskones Son kommer, mon han finna Tro på jorden?

R. At Frälsarens ankomst skal så hastigt och oförmodeligen ske, at the trogne det intet skola kunna tro eller förmoda. Ty wi

wete af förfarenhet, at han ofta så oförmodeligen kommer til en Siäl, som klagar sig af Gud öfwergifwen wara, så at hon dels för glädje skul öfwer den hastiga förandring, som hos henne föreløper, i det hon utur ängslans diup warder til himmelen eller en föresmak af det ewiga lifwets goda uplyftad, dels för sin owärdighet skul, den hon i hiertans ödmiukhet erkänner, intet kan tro, at det är sant. Man kan med liknelse förklara denna saken: Om en missgernings man som til döden är dömd, och nu står på rätte platsen at undergå sit wälförtienta dödsstraff, skulle, då han redan darrande och halfdöd för ångest, allenast wäntar på det sidsta hugget af bödels yxan, icke allenast oförmodel. blifwa benådad med lifwet, utan ock i samma stund föras up til Konungens håf, med mycken nåd af honom undfägnas och för Konungens Arfwinge förklaras; skulle icke denna hastiga förandringen förekomma honom i förstone så otrolig, som en dröm? Och altså wid Jesu oförmodeliga nådes-besök och uppenbarelse i Siälen, sannas det, som David säger i Ps. 126: 1 at then botferdige Siälen warder såsom *NB. drömande;* och om en sådan hastig och oförmodad Jesu ankomst til Siälen, lärer Herren Jesus egentligen tala i Luc. 18: 8 och icke om dess ankomst til domen; ty med den förestälta liknelsen wil han lära oss, at om wi altid bedje och icke förtröttas, så skolom wi wisserligen finna honom, och undfå hwad wi bedje. Herren Jesus skal ofelbart frälsa sina utkorada ifrån theras fienders hand, fast än han til en tid hafwer tolamod med the ogudachtiga, eller skonar dem, och något fördröjer at hielpa de sina: Han skal dock snarligen och hasteligen hielpa de trogna, när i deras tycke alt hopp synes wara ute, och de af längtan och wäntan tycka sig wara utmattade, så at när menniskones Son kommer med sin hielp, tröst, nåd, frid, glädje och hugswalelse, skola de i förstone för glädje skul intet tro, at det är sant. hwilket ock wäl kan träffa in, då Herren det andeliga Zions fångar utur deras andeliga fängelse förlossandes warder.

60 Q. Men tror I intet, at näst för Jesu sista ankomst til domen, skal säkerhet, otro och ogudachtighet aldeles taga öfwerhanden?

Sw. Om den tiden, i hwilken wi nu lefwa, kan man wäl beklageligen säja, at säkerheten och ondskan nu har tagit öfwerhanden, såsom ock hela wår Swenska Församling in för Gud enhälleligen

klagar i Psalmboken N:o 309. v. 1 etc. hwilket lärer wara et bewis til then yttersta tiden, i följe af Math. 24 och 2 Tim. 3. Men at Herren Gud skal tilstädja at ogudachtigheten skal aldeles altid och allestädes taga öfwerhanden, tyckes strida emot hans Guddomeliga ähra och oryggeliga löften.

61 Fr. Menar I, at Judarna skola för den yttersta domen blifwa til Christum omwände?

Sw. Hwad denna puncten angår, så hafwe wi then så wäl som flere til Trones grund ej egenteligen hörande stycken oss intet så noga underrättade giort: utan följande rene Ewangeliske lärares ord och förklaringar tycka wi i wår enfaldighet hafwa god grund, och tro wi, at hwar och en Christen, som rätteligen läser Herrans bön, önskar af hiertat alla så wäl Judars, som hedningars, ja, alla menniskors sanna Omwändelse til den sanna Trona. Doct. Philip Jacob Spener i dess bok Pia Desideria pag. 70, 71, it. 152 ad 198 samt i dess Glaubens Lehre öfwer 2 Sönd. i Adventet, bewisar at åtskillige Ewangeliske lärare hafwa trodt och drifwit den puncten om Judarnas almänneliga Omwändelse, såsom Hilarius in Ps. 58 Ambrosius l. de Josepho Patriarch. C. 14. Augustinus l. 20 de C.D. c 29 it 2 qq Evang. q 33 p. 246 Cyrillus Alexandrinus ad Hos. c 3 n. 34. Chrysostomus in Ep. ad Rom. 11. Primasius Uticensis ad Rom 11. Theophylactus ad Rom. 11. Theodoretus ad Rom. 11. Basilius M. in Psal. 32. Origenes libr. 8 ad Rom. c 11. Chrysologus serm. 36. Œcumenius ad Rom. 11 c. 17. Dionysius Alexandrinus, Theodulus Cælosyr in Ep. ad Rom. in Bin. Biblioth. Patr. T. 6. Doct. Martinus Lutherus in Postill. Ecclesiast. edit. 1525 in diem Stephani, D. Ægid. Hunnius, ad Rom. 11. D. Nic. Hunnius, D. Georg Calixtus de extremo judicio. Mart. Bucerus ad Rom. 11. p. 516. Doct. Balthaz. Menzerus in disp. Giess. tom. 1. Fridericus Balduinus ad Rom. 11. Mathias Flacius ad loc. Rom. 11. Lucas Lossius ad Rom. 11. D. David Rungius disp. 13 ad Rom. 11. D. Georg Mylius ad Rom. 11 p. 371. D. Joh. Wesenbeck in Rom. 11. conc. 5 p. 899. 900. M. Rob Erythropilus in Theol. Apost., Cyr. Spangenberg conc. 102. D. Georg Major, D. Joh. Winckelmann p. 237. D. Balth. Meisnerus ad Hos c. 3 p. 326. D. Math. Hafenreff. Comm. in templ. Ezech. p. 313. D. Joh. Gerhardus, M. Elias Schade, D. Mich. Waltherus, D. Andreas Keslerus, M. Hartman, Superint. Dan. Fesselius, D. Joan. Forsterus, Su-

perint. Mich. Hawemann, D. Math. Hoë, D. Leonh. Hutterus, D. Georg Weinrichius, D. Joan. Georg Dorscheus, L. Jacobus Helvigius, D. Christoporus Helvicus, D. Jacobus Martini, G. Rostius, M. Joannes Schindlerus, D. Joach. Hildebrand, Gerhardus Gravius, förutan många Reformerte och Påfwiske lärare. Här om kan ock läsas Georg. Mich. Laurentii förkl. öfwer Rom. 11: 15, 25, 26. Wi finna och, at ofwannämnde lärare hafwa af Guds hel. ord anledning och grund til denna läran, såsom af 5 Mose B. 30: 4, 5, Cap. 4: 30, Hoseæ 3: 4, 5, 2 Chrön. B. 15: 3, 4, Esa. 59: 20, 21, Cap. 60, Cap. 66: 19--23, Rom. 11: 15, 25, 26 etc. etc. Wi kunna altså intet nog förundra oss om detta stycket skulle för en ny, misstänkt och fremmande lära ansedt warda. Det tro wi wäl, at Satan med alla krafter söker at hindra Judarnas, så wäl som alla andra menniskors omwändelse. Wi beklage ock hierteligen, om de, som nu wilja för rene Ewangeliske ibland oss ansedde wara, skulle låta sig afwända ifrån det, hwad den rene och nitälskande Ewangeliske läraren D. Nicolaus Hunnius har funnit nödigt at drifwa i dess Epitome Credendorum eller korta Extract af den Ewangeliska läran; och är för oss så mycket eftertänkeligare, som wi et större bewis om denna saken hafwe, i det höga Öfwerheten i nåder pröfwat rättwist och angelägit, at til de enfaldigas och olärdas underrättelse låta samma bok på wårt modersmål af Translatore Regio H. Erico Schrodero öfwersätta, och i Nyköping åhr 1647 genom trycket almänngöra. Samma Doct. Nic. Hunnius i ofwann:de tractat N:o 928 § 3 pag. 709 räknar i bland de tekn, som skola gå för werldenes ände, Judarnas almänneliga omwändelse, för det ottonde i det han säger:

8) *Judarnas almänlige Omwändelse, then Paulus förkunnat hafwer Rom. 11: v. 25, 26. Jag wil icke fördölja eder thenna hemlighet, at blindheten är Jsrael NB. endels wederfaren, til thess Hedningarnas fullhet inkommen är, och så warder hele Israel salig. Här om hafwer Moses Deut. 4 v. 30 propheterat: När tu bedröfwad warder, och tig alla thenna tingen uppåkomma, i the yttersta dagar, så skal tu wända tig til Herran tin Gud, och skal höra hans röst: hwilket wäl NB. icke annorlunda kan förstås, än at thet Judiske folket skal för then yttersta domen NB. NB. uti store hopar omwända sig til Christum.* Dock bekänna wi, at wi om denna punct med flera dylika, som ej egenteligen höra til Trones grund-artiklar, oss intet bekymrade och underrättade giort, utan om denna saken warit nästan

aldeles okunnige, in til dess at Kongl. Commissionens förhör gifwit oss anledning, at der om inhämta den underrättelse, som nu kortel. är nämnd.

62 Fr. Hwad synes Eder om Chiliasmus?

Sw. Om denna puncten hafwa wi ej heller giort oss widare kunnige, än hwad wi kunnat höra mot eller med derom talas. Och emedan wi hafwa funnit then puncten ej angå grunden til wår Christendom och salighet, hafwa wi ej heller brytt oss med något scrupulerande ther om, fast mindre i någon wår enskylta Gudachtighetsöfning och Samqwäm med något tahl och twist ther om oss uppehållit. Thet bekänna wi friwilligt, at et Rike och regerande, som strider emot Christi andeliga rikes art och beskaffenhet, är en dröm och phantasie, och altderföre oss i wårt hierta förhateligt, af hwilken dröm någre Judar och andre flere säjas i Augsb. Bek. 17 art. warit intagne. Men aldenstund uppenb. B. 20 Cap. talar om et tusende åhr, innom hwilka Satan skal wara så bunden, at han ej skal bedraga Hedningarna, och the trogne skola regnera med Christo; ty är och blifwer wäl sielfwa saken i sig sielfwan en Guds sanning, fast än wi thenna puncten såsom flera i thenna höga, diupa, prophetiska boken ej så noga til thess rätta förstånd kunnat fatta, eller i the stycken weta egentel. terminum a quo et ad quem, samt then rätta beskaffenheten deraf. hwarföre wi ock lämne dem, som lust hafwa, at här om täfla och twista. Men wi gille ingalunda sådana förklaringar, som i någon måtto stöta emot Trones grund och analogie. Ej heller finne wi kunskapen om sådane stycken wara så nödig til en sann Christendom och oumgängelig til Saligheten, at wi å sido sättiande det ena nödwändiga, skulle behöfwa der efter sträfwa. utan wi tro, at then som af hiertat tror på Jesum och i trones kraft följer honom efter, blifwer ewinnerligen salig genom honom, antingen han wet något af Chiliasmo eller intet. Ty wi wete, at then ther rätteligen tror på Christum, och i trone lider med Christo, skal i ewighet få regnera med Christo, och blifwa härlig hos Christum, Rom. 8: 17, 2 Tim. 2: 11, 12.

63 Q. Hwad tankar har I angående Wiederbringung aller dinge?

R. Om then saken hafwa wi ej heller oss någonsin brytt, eller sökt så noga weta, huru den warder beskrifwen. utan om med

frågan menas denna synliga skapade werlden: om then på yttersta dagen til sit wäsende eller til sin nuwarande beskaffenhet, och som the lärde kallat, qua qualitates, skal förgås; så underställe wi höglofl. Kong. Commissionens hög-gunstigaste ompröfwande, om icke Doct. Lutherus med sin förklaring ther om hafwer så god grund, som the andre, hwilka ther emot äro. Doct. Lutherus, Ambrosius, Augustinus, Chrysostomus, Hieronymus, Gregorius M., Beda, Gennadius, Primasius, Anshelmus, Irenæus, Andreas Cæsariensis och flere, som hade det hoppet, at himmel och jord icke skal warda i ewighet til intet, utan allenast förnyas och renas genom eld, hafwa, som wi hört och läsit, tagit det til grund, som Guds Ande talar genom Paulum i Rom. 8: 21 at *Creaturen skola ock warda frie ifrån förgängelighetenes träldom, til Guds barnas härliga frihet,* och genom Petrum i 2 Ep. 3: 10. *Men nya himlar och en ny jord wäntom wi, efter hans löfte, ther rättferdighet uti bor.* och genom Johannem i Upp. B. 21: 15. *Si, jag skapar all ting nytt.* Hwarföre ock Lutherus ganska tydeligen utlåtit sig om denna saken, på åtskillige ställen i sine skrifter. uti sin kyrko-Postilla på 4 Sönd. Trinit. fol. 782 b. säger han: *Gud skal (efter 6000 åhr) stöta werlden omkull, och för de utwaldas skul äfwen åter rena och förnya Creaturen, såsom S. Petrus i 2 Ep. 3: 13 ock lärer.* Item: *Gud skal åter genom eld feja och rena Solen, at hon skal warda liusare och klarare, än hon i begynnelsen har warit.* Id. ibid. Conc. 2. *Hela Naturen skal renad och förnyad warda, så at man skal säja: Detta är nu först en skön Sol! hwad för et wackert träd! et kosteligt och angenämt blomster!* Och fol. 785. a. *Detta hoppet hafwe wi och alt hwad skapat är med oss, hwilket också för wåra skull skal på det aldraherrligaste, renat och förnyat warda. — De utwalde skola besittia både himmel och jord.* Item öfwer 2 Advents Sönd. *Alla Creatur skola, icke förgås och til intet warda, utan allenast förnyas — Ty Creaturens wäsende skal intet uphöra, utan äfwen som wår kropp til sit wäsende förwandlat warda, och dock äfwen til deras wäsende blifwa åter de samma. Altså skal himmel och jord på yttersta dagen med alla Elementer och alt hwad til är, genom eld försmälta, och blifwa til pulwer, samt med alla menniskors kroppar, så at öfwer alt intet annat skal wara än eld, och strax derpå skal all ting åter blifwa nytt, på det aldraskönaste skapat, och wåra kroppar lysa klart såsom Solen, siu resor klarare än hon nu är.* I sin utläggning öfwer 1 Mose B. 2 Cap. Tom. 9 Altenb. fol. 47. b.

säger åter Lutherus: *Wi hoppas at all ting, icke allenast Menniskan, utan ock at himmelen, jorden, Månen. etc. skal blifwa åter uprättat och förnyat.* Samma bekännelse gör han ock på flera ställen. Med Luthero öfwerensstämmer Chrysostomus ad Rom. 8: v. 21. homil. 14. *Et ipsa Creatura liberabitur. Quid id verbi est, & ipsa? non tu solum, sed et quod te inferius est, quodque particeps non est, nec cogitationis, nec sensus, vel hoc ipsum bonorum tecum communionem habiturum est. Liberabitur enim, ait, (sc. Paulus) à servitute corruptionis, hoc est, non amplius erit corruptibilis, sed corporis tui venustatem sequetur. Nam quemadmodum corruptibili te effecto, et ea quoque corruptibilis est effecta, sic incorruptibili effecto te, et ipsa quoque subsequetur-comesque tibi erit.* Item Kirchdrus It. Const. itin. 1 dial. 2 Cap. 10 p. 447. *Tunc mundi globi sive astra quorum non est numerus, in tot lapides pretiosissimos et lucidissimos transformabuntur, quot humana mens in natura rerum præstantissima cimelia, sibi imaginari potest. — — Terra præ ceteris omnibus mundanis corporibus majori splendoris apparatu conspiciendam se exhibebit, ut ubi Verbum æternum caro factum est, ubi pro mundi salute unigenitus Dei Filius crucis mortem subiit, ubi omnes electi beneplacita Dei vita, veluti in agone certantes æternæ felicitatis bravium meriti sunt, ibi ad sanctorum coronam, præteritorumque dulcem recordationem maxime divinæ providentiæ dispositio se mirabilem ostendat.* etc. Men wi inlåtom oss intet i någon twist eller scrupulerande om denna saken, utan hemställe den i wår ewiga Skapares nådigste wälbehag.

64 Fr. Hwad tankar har I om de fördömdas förlossning?

Sw. Wi hålla oss wid sielfwa bokstafwen af Guds uppenbarade Ord, at the Ogudachtige *skola gå uti ewiga pino,* Math. 25: 46, Dan. 12: 2 *der deras matk icke dör, och elden icke utsläckes,* Marc. 9: 43, 44, 46, 48, Esa. 66: 24, *der röken af deras plågor skal upstiga af ewighet til ewighet,* Upp. B. 14: 11, Cap. 20: 10 Ty som hans ewiga nåd och kärlek wil och skal med ewig glädje, härlighet och salighet bekröna de trogna, som här en liten tid warit honom trogne; Så kan och skal äfwenwäl hans rättferdighet med Ewig eld, mörker, wrede och plågor hemsöka de otrogna, som här i tiden motwilligt förachtat hans godhets, tolsamhets och långmodighet rikedom, och icke welat förstå, at Guds mildhet lockat dem til bättring, Rom. 2. Derföre talar Syrachs son eftertänkeligen i dess boks 15:de

Cap. 18 v. *Menniskan hafwer lifwet och döden för sig, hwilket hon wil, det warder henne gifwit; han biuder ingom, at han skal ogudachtig wara, och gifwer ingom lof til at synda.*

65 Fr. Menar I, at det ges något medel rum efter döden?

Sw. Nej wi finna intet i den Heliga Skrift mer än twänne rum eller Siälenes tilstånd efter detta lifwet, himmelen och Helfwetit. Om rika mannen förmäles det i Luc. 16: 22, 23 at då han war död, upwaknade han *i helfwetit och i pinone;* Men om Lazarus, at han *wardt förder af Änglarna uti Abrahams sköte* v. 22. Altså är det för oss rådeligast, at *i dag, då wi höra Herrans röst,* då ock *Ordet är* oss *hardt när, neml.* i wår *mun och i wårt hierta,* då Herren *Jesus ock står för wår hiertans dör och klappar,* wi då *icke förhärda wårt hierta,* eller *stå den Helige Anda emot,* utan *med sachtmodighet anamma Ordet, höra hans röst, upläta wårt* hierta för honom, at han må *ingå och hålla Natwvrd* med oss, at han må *förstöra diefwulens werk* i oss, och inwärtes *uti oss uprätta sit Rike,* och at wi genom hans kraft i trone *görom oss rena ifrån all kötsens och Andans besmittelse, fulbordandes helgelsen i Guds räddhoga,* emedan *utan Helgelse ingen får se Gud, och intet som besmitteligit är, eller thet styggelse gör och lögn, får inkomma i det nya* himmelska *Jerusalem,* Ebr. 12: 14, Upp. B. 21: 27. ty *utom det nya Jerusalem äro alle de, som älska och göra lögnen.* Cap. 22: 15. Och uti alt detta måste och kan ingen, ehuru helig han är, försäkra sig om den saliga ingången i himmelen för sin helighets skull. ty af Nåden såsom wi äre frälste, så warda wi ock salige. Ej heller må en botferdig och trogen Siäl för sin ofulkomlighets och widlådande synda-ondas skull twifla om Saligheten och himmelen, allenast hon i Tro och kärlek, hopp och tolamod in til sin död framhärdar. Ty tå heter thet af Rom. 8: 33, 34 *Hwilken wil åklaga then, som Gud hafwer utkorat? Gud är then som rättferdigar. Hwilken är then som vil fördöma? Christus är then, som döden lidit hafwer. Han är ock then, som upwäckt är, then ock sitter på Fadrens högra hand, och manar godt för oss.* Honom wår Herra Christo Jesu, samt med Fadrenom och then Helige Anda ware lof, ähra och pris ifrån ewighet til ewighet, Amen!

Och således hafwa wi nu inför höglofl. Kongl. Commissionen här med aflagt alles wår tydeliga hiertans bekännelse öfwer de styc-

ken, hwilka Kongl. Commissionen funnit oumgängeligen nödwändiga at förhöra oss uti; hwarjämte wi ödmiukast anhålle och begäre, det högloft. Kongl. Commissionen höggunstigast täcktes uptaga och uttyda alla wåra ord och utlåtelser efter Guds aldraheligaste Ords rena sammanhang och förstånd; såsom wi ock här med betyga, oss wid Guds aldraheligaste Ord, endast och allena, igenom wår Guds nåd wilja förblifwa, ehuru wi såsom skröplige menniskor icke kunnat til äfwentyrs i alla mål här utföra wår hiertans mening med så beqwämlige ord, som wi sielfwe gerna önskat, och the granlagade menniskor torde wilja hafwa. Prisandes wi för det öfriga Herrans wår Guds nåd och barmhertighet, som gifwit oss sina älenda barn detta wälsignade tilfället, at få bekänna hans öfwerswinneliga godhet, i Jesu Christo oss til ewig Salighet betedd, hwilken wi ock i alla wåra lifsdagar och i ewighet tacka och lofwa, prisa och uphöja wilje,

Amen! Hallelujah!

Carl Hasselquist. Abrah. Breant. Joh. Breant. And. Wiebe.
Erich Littz. Jonas Angerstedt. Eric Giers. Johan Rahm Erichson.

Några religiösa dikter af en fången karolin.

De religiösa dikter, hvilka i urval här meddelas, härröra från svenskarnes olyckliga fångenskap i Ryssland under konung Karl XII:s tid. De föddes under intrycket af fångenskapens nöd och elände och lämna åt eftervärlden en klar och tydlig inblick i de tankar och känslor, som rörde sig i de fångnas hjärtan, där dessa voro af något djupare läggning. Med verklig religiös innerlighet förena dessa dikter ett allvar i uppfattningen af den egna synden, som gör ett mäktigt intryck. De verka därigenom på en gång värmande och i sedligt religiöst hänseende kraftigt uppfordrande. Och då de därjämte ingalunda sakna poetiskt värde, synas de oss väl förtjänta af att bringas till en större allmänhets kännedom.

Författaren till dessa dikter är generallöjtnanten baron JOHAN ADOLPH CLODT VON JÜRGENSBURG. Denne man tillhörde en af Livlands förnämsta adelssläkter. Han föddes på 1650-talet. Endast 17 år gammal trädde han i Karl XI:s tjänst och deltog sedan i dennes skånska fälttåg, tills han år 1679 tog afsked. Senare återinträdde han i krigstjänsten samt utnämndes 1694 till öfverstelöjtnant vid ett finskt regemente. Åtta år senare blef han öfverste för ett värfvadt infanteriregemente och deltog härefter i fälttågen i Kurland. År 1706 befordrad till generalmajor, blef Clodt ej långt därefter, då Lewenhaupt lämnade Kurland, dennes efterträdare som öfverbefälhafvare för trupperna därstädes. Det var i sistnämnda egenskap, som Clodt jämte guvernören grefve Strömberg 1710 ledde Rigas hjältemodiga försvar. Vid stadens kapitulation i juli månad nämnda år blef han liksom den öfriga besättningen mot gifvet löfte tagen till fånga. Clodt fördes till det inre af Ryssland, där han måste tillbringa många och långa år af fångenskap i Prereslav Saletski. Ett besök i Sverige 1712, som Clodt på hedersord fick företaga för att utverka sin utväxling, blef utan resultat, hvarför han måste återvända i fångenskapen. Under denna blef han sedan upphöjd i friherrligt stånd och utnämndes slutligen till generallöjtnant och landtråd i Estland. Beträffande hans dödsår äro uppgifterna växlande. Troligen lär han hafva slutat sitt lif i fångenskapen år 1720.

Manuskriptet till de här meddelade dikterna förvaras i det rikhaltiga arkivet å Säfstaholms slott i Södermanland och har af ägaren till Säfstaholm grefve GUSTAF FREDRIK BONDE välvilligt ställts till meddelarens förfogande.

Clodt har själf nedskrifvit ett slags förord till de af honom författade dikterna. Detta förord, hvilket äger sitt särskilda intresse och ej bör förbigås, är af följande lydelse:

Folgende Geistliche Pensées sind diejenige, deren Ich in nächst vorhergehendem Erwehnung gethan, beij welchem

aber Ich billig, in Sorgen zu stehen habe, dass sie, wan dieselben gewissen Art Leüten, vor Augen kommen solten, mit unmilder Beurtheilung nicht verschonet werden dürfften; Derowegen Ich dieselben bitte, mit ihrer Ansehung sich nicht zu beschweren, oder wenigstens nichtes anders sich vorzustellen, alss dass sie nür vor mich alleine und nach den Zustand und die Regungen meines Hertzens verfasset und eingerichtet sind und ohne dem ihre Weitleüfftigkeit ihnen degoûtant und unanstandich sein möchte, ungeachtet eine jede in gewissen Abtheilung und dergestald eingerichtet, dass nach der Andacht, sie abgebrochen oder continuiret werden können.

* * *

Einfeltige Buss-gedancken, mittelst welche die unter der schweren Sünden-last niederdrückte und mit Angst umgebne Seele 1:o die Hulffe Ihres Heiilandes in Erkandnuss und bekandtnuss deren selben mange und grösse wehmühtigst anflehet. 2:o sich im Glauben an die unendliche Barmhertzigkeit Gottes, und dessen in der heiil. Schriefft verhisene Gnade wider auffrichtet, und 3:o in der süssen Liebe Ihres Jesu sich ergetzet. Nach der Melodie

Am Wasser fliissen Babilon
da lassen wir mit Schmertzen etc.

1. Hilff Helffer, hilff mir auss der Nott,
die meine Seel betrübet,
Hilff Helffer hilff; O: hilff mein Gott
Du bist es der Hilffe giebet
Hilff Helffer hilff; dan ohne Dich
ist keine Hilff: hilff gnädiglich
Mir auss Seelen-Notten.
Jesu, mein Helffer hilff mir baldt!
Der Geist, die Seel ist schier erhaldt,
die Nott will mich itz tötten.

2. Die Nott sag Ich, die mir mein Hertz
mitt lauter Angst umgeben,
und die mich in diess Seelen Schmertz
ohn Trost stetz lasset schweben,

Ohn Trost, weil ich so frewendtlich
Mein Jesu hab erzurnet dich
auch ohne all Bedencken
und ohne Scheü so offt und viehl
auff nichtes sonst gericht mein Ziehl,
alss dich mein Gott zu kräncken.

3. Dan sieh' in tieffster Sicherheit
hab Ich biss her gelebet,
in nie erhörter Uppigkeit
von Jugent auffgeschwebet;
Niehmahlss auff dich, mein Gott, gebaut
Dich nieh gefürcht, dir nieh vertraut,
dein Nahmen nie geehret,
durch Lästrung aber offt unehrt,
und den in Sünden-Tag verkehrt,
den man zu heiiligen lehret.

5. Ich Sünder habe mehr gethan,
Dan alle Andre Sünder;
Ja, an dem weitem Himmelss Plahn
ist unzählich weit minder,
dass unzählbahre Sternen Heer,
auch ist weit minder an dem Meer
die Zahl der kleinsten Sanden,
alss die verdamte Sünden Zahl,
die mich gefolget über all
und Dir so widerstanden,

6. Da ichs dennoch gewust gar woll,
dass der da Sünd begehet
von Dir nicht ungestrafft sein soll,
wie in den Wortten stehet,
dass der Herr eiiffrich und gerecht
der Vatter Sünd an ihr Geschlecht
ins viehrte Gliedt der Kinder
heimsuchen will; wass wirdt woll dan
gescheen mir, der sagen kan:
ich bin dass Haupt der Sünder.

7. Darumb empfindet meine Seel
die Angst, die sie so qwelet,
Sie sucht ein sichern Ortt, ein Hööl,
worin sie seih verhelet,
vor dess Gerechten Donner-Keil
Sie findt ihn nicht, sie findt kein Heil,
weil dass, wass sie begangen,
Weit ubertriefft, der Sünder that,
die Gott so strang gestraffet hat
und die Ihr'n Lohn empfangen,

9. Wo soll ich dan nun fligen hin,
weil mit so schweren Sünden
ich Sünder so beschweret bin,
wer kan mich woll entbinden
von der so schweren Laster Last,
sie unterdrücket mich ohn Rast,
ich kan mich kaum mehr rühren
ich wintzell, seufftze, heül und klag,
doch ist Niehmand, der von der Plag
zum Helffer mich will führen.

2. Theil.

10. Wo Du nicht Jesu, wo nicht Du
die Hilffe mir mittheilest,
wo Du nicht giebst der Seelen Ru,
wo Du die Wund nicht heilest,
so ist es mitt mir gar gethan,
dan ich weiss dass kein helffen kan,
den Du, Du Heill der Heiden,
auch weiss ich, Herr, dass deine Gnadt
weit ubertriefft die Missethadt,
umb der ich so muss leiden.

11. Dan ich weiss wan zu diesser Weldt
sich noch mehr solten finden,
und wass in ihnen wehr besteldt,
an Laster, Schand und Sünden

von mir allein wehr aussgericht,
so weiss ich, dass dein Gnaden Licht
kan alles überwinden
und dass in Deines Vaters Schoss
ein Sünder, er seii noch so gross,
stets kan Vergebung finden;

14. Wollen, wass wartet ihr dan nun
ihr, meine träge Sinnen,
ist noch kein Zeit, auch Buss zu thun,
wolt ihr noch nicht beginnen
zu legen ab die Laster Last
und suchen eine süsse Rast
in eüres Jesu Wunden,
Ach, eiilet, eiilet, eiilet fort
zu der noch offnen Gnaden Pfort
ehr sie wird vest gefunden,

15. Ja Jesu ia, ich kom nu hir
auff Dein lieb'reich's Einladen
ich kom, und bring mit Thränen Dir
die Last, die mich beladen.
Lass Dein Verheissung mir geschen,
dass ich Erqwickung möge sehen,
ich, der weit mehr mühsehlig
alss alle andre auss der Zahl,
die mitt Bludschulden und Trübsahl
belahden sindt unzählig,

17. Ach, lass O, grosser Siges-Fürst,
die Schlang nicht überwinden,
die nach mein' Seel so sehnt und dürst;
lass sie den Zweck nicht finden,
den sie zu mein Verderben trägt.
Du hast ihr so schon gantz erlegt
und ihr den Kopff zertretten.
Der Stachel ist ihr auch entwandt,
ihr Giefft zerschütt und Deine Handt
hatt sie belegt mitt Ketten.

20. Er hat also die Weldt ia lieb,
dass Er Sich hingegeben,
dass Du am Creütz alss wie ein Dieb
auffoffren müst dein Leben,
auff das die Glauben nur an Dich
dass Leben haben ewiglich
und nicht verlohren gehen
beteürt auch mit dem teürsten Eiidt,
dass Ihm des Sünders Todt seii leidt
und ihn will lebend sehen,

21. Drumb Wollgemuht, O, mein Gemüht!
Lass fahren deine Sorgen!
Niem nur Getrost itz zu der Gütt,
die dir ist unverborgen,
dein Zuflucht sonder Heüchel schein
und lass dein Glaub ohn Zweiffel sein
und ohn Wancken dein Hoffen,
dan Ich bin auch mit Jesu Blut
besprenget und dass höchste Gut
sein' gnad', steht mir auch offen,

23. Findst Du Dich aber auch zu schwach
beii deine Kindertritten
zu treten Ihm in Staffen nach,
so wein und thu Ihm bitten
so lag, biss Er auffhebet dich
auff Seine Arm und ritterlich
durchdringt die enge Stege,
die auffwartz nach der Höhe gehn
ob Satan gleich, zu widerstehn
mitt Macht sich legt im Wege,

24. Er wird dir diesses weigeren nicht,
weil er dem Schaff nacheiillet,
so in der Ir ist; und dass Licht
zu zünden nicht verweillet,
biss Er den Groschen wider find,
der sich verlohren. Und die Sünd

auss Gnade hat erlassen,
die durch Petro und Magdalen,
Mannas, Davit, auch mehr geschen,
weill sie in Schwachheit sassen,

25. Dan Seine Liebe ist so gross,
dass Er noch eins würd leiden
und steigen auss Seins Vaters Schoss
dass Chreütz Holtz zu bekleiden,
eh' dass ein Schaff auss Seiner Herd
dem Hellen Wolff zum Raube ward,
Ja, Er wurd eins noch schwittzen
im Garten zu Getsemane
gantz blutgen Schweiss; dass Er nur seh
in Seinem Reich dich sitzen.

3. Theil.

26. O, Liebe, Liebe! Wer kan Dich
und Deine Tieff ergründen,
wan ich an Dir denck, so muss ich
mitt all Vernunfft verschwinden
Ach, dass von diesser Stunde ab,
biss ich eintrete in mein Grab,
ich Deine Gütt mög schmecken
und dass mitt gegen Lieb ich Dich
umarm, und küsse innichlich,
so lang mein Tag sich strecken!

27. Du, Du, bist die mich ietzo hat
der Last liebreichst entladen,
mitt der bissher ohn Hülff und Raht
ich krafftlos müssen wahden,
an Satanss Joch, durch tieffen Kott,
durch Sünden Schlam, in Angst und Nott,
mitt Zittern, Beben, Schrecken,
Du bist O, Liebe! die mir Rast
und Lobsahl nun gegeben hast
auch von Todt lassen wecken.

28. Du bist, die mein betrübtes Hertz
mitt Freüden-Öhl erfüllet;
Du bist, die mein gewissen Schmertz
mitt Trost hast uberhüllet;
Du bist, die meine Seele nu
befrid'get und mitt sasser Ruu
erfreülichst hast ergetzet.
Du bist auch, wass dass gröste ist,
die mich in Gnad', auss Satans List
beii Gott wider versetzet.

29. Mein Jesu, ich werd gantz entzückt,
wan ich die Lieb nachsinne,
O — dass Sie mir bleib unverrückt
und ich fort Nicht's begünne,
alss wass Dieselbe mir befiehlt
und wor nach Ihr verlangen ziehlt;
Lass Sie mich allzeit leiten
und allzeit geben guten Raht
auch wanss erfordert wird; mitt that
beiistehn zu allen Seiten.

30. Lass Sie sein meine Freüd im Leiid,
in Schwachheit meine Stärcke.
Mein Brodt und süsser Wein zur Zeidt,
wan Hunger und Durst marcke;
mein Zierd und Kleidt vor Gottes Thron,
mein Schild, mein Schutz, mein Schatz, mein Kron,
mein Qwell, da ich mich labe,
wan mir angreifft Chreütz, Angst und Nott,
sie seii auch, wan mir töht der Tott,
mein Leben, selbst im Grabe.

31. Nun Herr, mein Seel erhebet Dich,
dass Du mich hast erqwicket,
Mich, der ich so gar jemmerlich
in Belials Strick, verstricket,
mein Lebens Zeit, gewessen bin,
Ach! Lass hinführo Herr mein Sin,

von Dir nun nicht mehr weichen,
damit nach diessen Gnaden bundt
mich ab zuleiten, der Hellen Hund
sein Zweck nicht mög erreichen;

32. Weill aber Ich, gar viel zu schwach
bin, an Dir vest zuhalten,
so sende Dein Geist, der mir mach
starck; und selbst möge wolten,
dass die Übrige Zeit, ohn Sünd,
zu bringen zu die Gnad ich find.
Sollt aber ich noch fallen,
so richt alss bald mich wider auff,
dass so mein gantzer Lebens Lauff
in steter Buss mög wallen.

Beiim Gebrauch dess Heiil-Abend-mahls kan zugesetzet werden.

33. Vergön aber O, grosser Gott,
dass ich zu Deinen Füssen
noch eine Bitt', die meine Nott
würd kräfftiglich versüssen,
in tieffster Demuht trage für,
ess ist, dass das Heiil werd noch mir,
dass zum Pfand Deiner Gnaden
mir wurd ertheilt Dein Leib und Bluth,
so hab ich recht dass hochste-Guth
und bin auch recht entlahden.

(Forts.)

Elof Bergelin.

Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek.

Under denna rubrik ärna vi i mån af tillgång meddela en serie urkunder och handlingar af värde och intresse för vår kyrkas historia. Början göres nu med några af lektorn m. m. doktor Hampus Huldt i Rom tagna afskrifter, som han godhetsfullt ställt till redaktionens förfogande. För detta glädjande bevis på välvilja och intresse för vår förenings sträfvanden är det redaktionen kärt att härmed få betyga honom sin lika aktningsfulla som lifliga erkänsla.

1.

Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527.

Denna i vatikanarkivet »*Bibliotheca Borghese III, 89*[a]» funna handling utgör ett fragment af en relation om nämnda riksdag. Tyvärr saknas i handskriften fullständig uppgift om hvem, som afgifvit protesten. Månne själfve Hans Brask? Det må emellertid f. n. lämnas därhän, då en sådan förmodan *direkt* knappast stödes af något annat än det i handskriften angifna förnamnet.

Responsio. Ad has propositiones respondet Reverendus in Christo pater & Dñs Dñs Johannes...... in hunc modum:

Si quis est qui velit de erroribus prius per ecclesiam condemnatis, quos habe(n)t in se articuli Lutherani, & dato, quod aliqui novi errores essent; quid iuvaret cum eis disputare, qui se dicunt tales errores tueri velle etiam usque ad mortem, nullas rationes admittentes, quantumcunque claras; videlicet scripturas nisi ad eorum beneplacitum torquendas contra expositionem sanctorum patrum. Ideo talis disputatio nihil efficeret nisi destructione(m) audientium, quorum fides per hoc infirmaretur, quod audirent ea revocari in dubium, de quibus prius nihil dubitabant, et maxime ubi non adest idoneus defensor, [1]

[1] I hdskr. felskrifning.

in tali disputatione, quæ concernit totam Ecclesiam Catholicam, ad quam pauci non sufficiunt. Quis ergo separabit nos a Charitate Christi cum Paulo dicimus[1] an ignis, an fames, an gladius, an persecutio etc.

Fiat ergo quod Domin(us) statuit de nobis, factura eius sumus,[2] ab ecclesia Catholica et eius unitate non declinabimus nec ad dextrum nec ad sinistrum Domino Deo cooperante Ecc(le)siæ.

2.

En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529.

Vår hittillsvarande kännedom om provincialkonciliet i Örebro i februari 1529 grundar sig hufvudsakligast på det af Stiernman (Alla Riksd:s och Mötens Beslut I, 92 ff.) meddelade mötesbeslutet. Af urkunder angående de närmaste årens tilldragelser på det kyrkliga området framgår dock att vid detta betydelsefulla möte äfven andra ärenden än de i mötesbeslutet omtalade dels afhandlades dels blefvo genom beslut afgjorda. Ett ytterligare bevis på mötesbeslutets ofullständighet såsom kyrkohistorisk källa lämnar nedanstående handling, som funnits på samma ställe och under samma signum som den nyss meddelade. Särskildt intressant är att se, att frågan om nattvarden *sub utraque specie* här varit före. Den två år senare utkomna »Svenska Messans» föreskrift i detta hänseende var således vid Örebrokonciliet förberedd.

Af vatikanhandskriftens slutord framgår, att denna redogörelse för Laurentius Andreæ's utlåtanden är nedskrifven af en motståndare till reformationen. Originalet, som antagligen medföljt Malaspinas papper till Rom, företer åtskilliga längre eller kortare lakuner. Bero väl dessa därpå, att vi här hafva framför oss anteckningar efter ett muntligt anförande, hvilket skrifvaren ej hunnit fullständigt uppteckna? Eller utgör handlingen en samtida kopia eller öfversättning från ett förloradt

[1] Detta ord gissningsvis upptaget.

[2] Hdskr. *summus*.

original? Ehuru vi sakna medel att afgöra dessa frågor, är aktstycket af det intresse och värde, att det synes väl förtjäna meddelas.

Ex articulis Magistri Laurentii ex sua sententia prolatis in conciliabulo Örebroensi. (1529).

Constitutiones per ecclesiasticos editæ, si reperiuntur contra verbum Dei factæ, nullatenus sunt tenendæ, sed eis fortiter resistendum: Ut alicui personæ inhibeatur status matrimonialis contra Divinam Constitutionem dicentem: quia Qvi non habet castitatis donum nubat in Christo.

Similiter de sacramento sub spetie panis et vini & contra constitutionem, quæ dicit laiicos debere communicare sub una spetie videlicet panis solum et non vini, directe pugnat contra verbum Dei, quia Christus instituit hoc sacramentum sub utraq(ue) spetie et non præcepit laiicos alio modo hoc assumere, quam ita uni sicut alteri sive sit laiicus sive sacerdos. Veruntamen qui in hac sententia sunt debiles communicandi sunt solum sub specie panis, donec melius informentur, ne oriantur scandala, sed tamen informandus est populus, nullo excepto,[1] qualem Christus modum institueret, et quia nulli homine liceat hoc immutare et quia nullus ad sacramentum sit cogendus quia coacta servitia non placent Deo; si[2] quis inveniat(ur) pertinax nolens capere ha(n)c novam informationem, illi sacramentum sub sola spetie panis est negandum, etc.

Alias constitutiones per Ecclesiasticos editas pro Dei cultu super eo modo, quem Deus neque mandat neque prohibet, illas licet infringere volenti, sed non pro suo libitu voluntatis sine peccato, non cum infirmis et indoctis, ubi timetur de scandalo, prout exigit fraterna charitas; sed ubi agitur cum pertinacibus, doctis, illis non est parcendum, sed iuxta verbum Christi, dicentis, sinite eos quia Coeci sunt, faciendum, Verumtamen p(ræ)sentes constitutiones non subito sunt introducendæ, sed paulatim informandus populus, quod liber sit ad huiusmodi constitutiones tenendas vel infringendas, Cum sic processum fuerit, dictæ constitutiones Ecclesiasticæ corruent à se ipsis.

---

[1] Hdskr.: *exsepto.*

[2] Hdskr.: *ne.*

Jtem ubicunq(ue) aliquæ constitutiones, aut cæremoniæ ecclesiasticæ veniunt in abusum cum damno fidei, ita quod populos credat animæ suæ ex iis dependere; Informandus est populus non solum in contrarium, sed et huiusmodi constitutiones et cæremoniæ abrogandæ et aliæ novæ erigendæ sunt, sicut in vetteri lege deiectus fecit serpens eneus ex huiusmodi fundamento, quamvis Deus eum mandavit suspendi. Similiter Constitutio illa, quæ habet quod omni die[1] — — — — — vel non sumus liberi, per hoc tamen non est meæ intentionis abrogare ieiunia, quæ magis consistit in moderatione cibi et potus quam discretione ciborum, quam Chr(ist)us no(n) ma(n)-daverat.

Item non obligamur ad observandum eam constitutionem Ecclesiæ, quæ prohibet eos coniungi, qui sunt in tertio vel quarto gradu, ex quo in scriptura non inhibetur nisi primus et secund(u)s. Et eadem libertas est nobis contra illa(m) constitutionem de publicæ honestatis[2] — — — ad quam possumus habere respectum vel non. Et hoc idem sentio de cognatione spirituali; alias nullus posset contrahere matrimonium cum altera, cum om(n)es simus spirituales fratres et sorores.

Similiter liberi sumus ab illa constitutione Ecclesiastica, omnes utriusq(ue) sexus,[3] cum non reperiatur in scriptura; nec ullus cogendus est ad confitendum vel communicandum nisi pro suo libito voluntatis.

Similiter constitutio illa de discrimine casuum Papæ vel Episcoporum vel e(j)us officialem neminem,[4] — — — sed quotiesquunq(ue) ingemuerit apud se peccator demittuntur ei peccata in despectum Papæ, Episcoporum, vel officiali(um).|

Item est contra fidem, quod confessor imponit poenitenti emendam vel satisfactionem; solum dicat: vade in pace & amplius noli peccare.

Hæc pauca ex aliis multis eius erroribus sunt hic posita.

[1] Här en lucka i originalet.

[2] Äfven här är i originalet en mindre lucka.

[3] Här tyckes något ord saknas.

[4] En lucka i originalet.

Forskningarne beträffande processen i Rom under året 1520 angående Luther.

En intressant uppsats af KARL MÜLLER, *Luthers römischer Process,* i Zeitschrift für Kirchengeschichte, XXIV, 1, s. 46—85 (häftet dateradt d. 15 april 1903) behandlar det af forskningen, så väl den profan- som kyrkohistoriska, hittills nästan alldeles åsidosatta processuella förfarandet mot Luther. Nya källor ha visserligen icke stått Müller till buds. Själf betecknar han såsom det bästa resultatet, till hvilket hans eget försök kunde leda, om till följd däraf akterna från processen i Rom, till hvilka på sin tid Pallavicino (Istoria del concilio di Trento) haft tillgång i vatikanska konsistorialarkivet, blefve återfunna. Värdefulla resultat torde dock kunna sägas ha framgått redan af Müllers egna undersökningar.

Sålunda sprider hans utredning rörande det bekanta breve af d. 23 aug. 1518 till Cajetan, kardinallegaten för Tyskland, nytt ljus öfver detta aktstycke. Mot dess äkthet anförde redan Luther orimligheten af, att dom och bann skulle få afkunnas på en tidpunkt, då ännu icke hälften förflutit af de 60 dagarne, hvilka voro honom förelagda genom den af Hieronymus (och Silvester) utfärdade stämningen. Brevets äkthet torde emellertid efter Ulmanns undersökningar (Studien zur Geschichte des Papstes Leo X i Deutsche Zeitschr. f. Geschichtswissenschaft 10, 1 ff., 1893) böra anses höjd öfver allt tvifvel. Det påfallande i dess innehåll förklarar Müller ur hela sammanhanget i processen och den kuriala praxis. Han ger här en äfven för det följande viktig utredning af »notorietetens» begrepp och dess processuella följder. Särskilda arter af det s. k. *notorium facti* voro *not. facti permanentis,* då ett kändt faktum ej kunde genom uppskof döljas utan genom permanens bekräftades, och *not. judici et aliis,* då faktum ägt rum inför domaren själf, ipso (judice) pro tribunali sedente. I bägge fallen blef den vanliga processen och framför allt bevisning mot den anklagade öfverflödig. Han instämdes blott för att

höras och för att få sin dom afkunnad. Förklaringen till ifrågavarande breve, i hvilket omnämnes, att nytt material mot Luther blifvit bekant i Rom, ligger då däri, att man uppenbarligen i Rom 'här antagit *notorium facti permanentis* och troligen äfven *notorium judici et aliis*, det senare på grund däraf, att anklagelsen för heresi skulle vara bevisad af Luthers skrifter, hvilka påfven själf sett och läst.[1]

Emellertid visar sig förfarandet mot Luther i det stora hela ganska förvirradt — själfva processformen är oklar, huruvida det är s. k. ackusationsprocess eller inquisitionsprocess —, till dess i jan. 1520 påfven åter tager saken om hand. En af påfven tillsatt kommission utarbetar den ryktbara bullan *Exsurge Domine* af den 15 juni. I sin Historia del concilio Tridentino berättar Sarpi, att under förhandlingarne teologer och kanonister stått emot hvarandra. Bådadera voro öfver ens om, att Luthers heresi var notorisk. Teologerna ville därför i ett andedrag fördöma både Luthers lära, skrifter och person. Kanonisterna begärde däremot, att han skulle instämmas för att höras. Både efter gudomlig och mänsklig rätt borde han få tillfälle att försvara sig. Den föregående stämningen hade ej blifvit fullföljd, då Cajetan först fått i uppdrag att afkunna dom, men sedan icke kommit att fullgöra detta uppdrag.

Bullan *Exsurge* visar sig nu vara tillkommen genom en kompromiss mellan bägge partierna. Den innehåller 1) ett fördömande af 41 satser i Luthers *lära* såsom heretiska, 2) förbud mot Luthers *skrifter*, hvilka strax skulle högtidligt brännas, 3) domen beträffande Luthers *person*. I första punkten var man från början öfver ens. I andra punkten låter man teologerna råda. I den tredje går man juristerna till mötes, dock icke helt: Luther inkallas icke, men, ehuru af de föregående förhandlingarne framgått, att man hade kunnat förfara mot honom *tanquam de fide notorie suspectum, imo vere hæreticum* och utan vidare fördöma honom *såsom (tanquam)* kättare, ville dock påfven af mildhet bevilja honom och hans anhängare 60 dagars frist, sedan bullan blifvit behörigen anslagen; om återkallelse icke inom sagda tid skett, skulle Luther och

---

[1] Jfr bullan *Exsurge*: »oculis nostris vidimus ac legimus».

hans anhängare genom *denna samma* bulla vara förklarade för notoriska och hårdnackade, fördömas såsom kättare o. s. v.

Müller påvisar, att på samma gång bägge partierna tydligen varit ense om »notorieteten» och denna äfven i bullan antydes, inväfves dock tillika en annan motivering, som pekar på det förfarande mot heresi, som brukades, då ingen notorietet ägde rum. Den som erhållit stämning för kätteri, men icke inställt sig, blef då först såsom *suspectus de fide* exkommunicerad, men instämdes sedan åter efter ett år och blef då, i händelse af förnyad contumacia, fördömd *tanquam* eller *ut hæreticus*. Just dessa formler, hvilka ej brukas, där *notorium facti* var förhanden, förekomma i bullan. Vidare ställer bullan till Luther och hans anhängare den s. k. *monitio evangelica,* hvilken skall *föregå* bannet och å ena sidan lämna rum till bot, å andra sidan tjäna domaren till att konstatera *pertinacia,* hvilket just i fråga om heresi är ett väsentligt moment. Äfven däri är således en afvikelse från den ståndpunkten, att det är fråga om ett notorium. Müller antager, att det nu anförda förutsätter en kompromiss af motsatser, om hvilka vi eljest ingenting veta.

Bullan *Exsurge* betecknas vanligen såsom bannlysningsbullan öfver Luther. Med rätta fäster Müller uppmärksamheten på, att den endast villkorligt fäller bannlysningsdomen och således *icke är att beteckna såsom bannbulla.* Först i bullan *Decet Romanum* af den 3 jan. 1521 afkunnas bannet. Emellertid blef det ändå *Exsurge Domine,* på hvilken Wormserediktet kom att hvila, då *Decet Romanum* i anledning af v. Huttens hotelsebref på Aleanders framställning blef ändrad och i den nya formen kom för sent för att ligga till grund för Wormserediktet.

* * *

Det har icke dröjt länge, innan Müllers önskan, att Pallavicinos källor i konsistorialarkivet måtte bli återfunna, delvis gått i uppfyllelse. I Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken Band VI, H. 1, har ALOYS SCHULTE i sin uppsats: *Die römischen Verhandlungen über*

Luther 1520 (s. 32—52) publicerat högeligen intressanta fynd ur *Atti Consistoriali* för året 1520. Det är visserligen icke de egentliga processakterna, men dock säkerligen en del af de källor, Pallavicino brukat, eller i hvarje fall med dessa samtidiga källor. Tack vare Schultes fynd ha vi nu förträffliga underrättelser om de sista stadierna af processen, för så vidt den utagerades i de påfliga konsistorierna.

Den urkund, Schulte dragit fram, är de protokoll öfver förhandlingar i konsistorierna, som ingen mindre än vicekansleren, kardinal Julius af Medici, sedermera påfven Clemens VII, fört från den 9 mars 1517 till den 14 sept 1523. Det var emellertid nära 3 månader från den 28 nov. 1519, som han ej var närvarande i konsistorierna. Hvad som då kan ha förekommit om Luthers sak, får man sålunda icke besked om. Däremot redogöres för förhandlingarne d. 21, 23, 26 maj och 1 juni, under hvilka det inom en kommission utarbetade förslaget till bulla mot Luther behandlades. Af synnerligt värde är ock, att man här finner åtskilliga namn på deltagarne i dessa förhandlingar. De kardinaler, som framträda i akterna, voro kardinalen af Ancona, Pietro Accolti, rättslärd, kardinalen af Gaëta, Thomas de Vio (Cajetanus), teolog, och kardinalen af Trani, Johannes Dominicus de Cupis, rättslärd. Vidare förekomma 3 ordensgeneraler — bland dem Gabriel della Volta, Venetus, general för Augustiner-eremitorden, hvilken Luther tillhörde —, 3 prokuratorer såsom ställföreträdare för ordensgeneraler — bland dem den Franciscus de Potentia, som påfven sedermera utnämnde till biskop i Skara — o. s. v. En mycket inflytelserik deltagare synes »Mag. Jo. Hispanus», säkerligen teol. professor i Rom, ha varit, då han enligt ett bref från Eck äfven bevistade de intimare konferenser, som höllos hos påfven. Enligt Schulte har han sannolikt tillhört Augustinerorden och således varit en Luthers ordensbroder och kollega. Störst inflytelse har i sakligt hänseende dock säkerligen Johan Eck haft. På kallelse af påfven afreste han från Ingolstadt d. 18 jan. och har sålunda antagligen inträffat i Rom i början af febr.

Att alla voro ense om »notorieteten» af det, för hvilket Luther anklagats, bestyrkes ytterligare af konsistorialakterna.

Men härtill kommer, att denna grundades särskildt på Leipzigerdisputationen. I protokollet för den 21 maj heter det: »fuerunt lecti nonnulli articuli; quos dictus Martinus disputaverat coram certis judicibus electis, de quorum electione constabat per instrumentum publicum rogatum per duos notarios». Schulte lämnar oafgjordt, om här menas det på första disputationsdagen äfven af Luther — men under villkor att disputationsakterna ej skulle insändas till kurian — undertecknade »kontraktet» eller det s. k. protokollet (»Disputatio inter egregios» etc.), hvilket är af 2 notarier bestyrkt. *I hvarje fall har Eck gjort Leipzigerdisputationen till basis för behandlingen af Luthers sak.*

Schulte bekräftar ock Müllers på Sarpis berättelse grundade framställning af de motsatser, som föranledt den kompromiss, som föreligger i bullan.[1] Tvifvelaktig finner han dock Sarpis uppgift, att teologer och jurister skulle stått mot hvarandra.

Hvad som först genom Schultes undersökningar kommit i dagen, är de förhandlingar, som närmast föregått tillsättandet af den kommission, som utarbetat bullan. Då härom intet förekommit i konsistorialakterna på grund af Julius de Medici's frånvaro, äro vi hänvisade till andra källor: den venetianske oratorn (gesanten) Marco Minios bref i Diarii di Marino Sanuto. Ett af dessa bref — delvis missförstådt af Müller — omtalar en kongregation af tiggareordnarnes generaler eller dessas ställföreträdare under ledning af kardinalerna af Ancona och Gaëta. Kongregationen var tillsatt för att fördöma några satser af Martin Luther. »Men förhandlingssättet i kongregationen var icke alltför godt, emedan oförmodadt Luthers satser upplästes och omröstning begärdes». Därefter redogöres för »broder Martins» ståndpunkt: han har till fundament hufvudsakligen evangelierna,[2] antager visserligen kyrkofäderna

[1] Af protokollet d. 21 maj framgår, att från en sida yrkats, att, om Luther ej inom 60 dagar återkallade, han skulle fördömas såsom heretiker *jämte* sina skrifter, i det man i så fall skulle förordna, att de icke finge läsas och icke utgifvas, utan att han och hans skrifter skulle brännas. Enligt detta yrkande skulle Luthers skrifter icke fördömas förrän samtidigt med hans person. I bullans slutliga formulering bestämdes däremot, att böckerna *strax* skulle brännas.

[2] Det torde vara Luthers åberopande af »evangelium», som uppfattats så.

(li doctori della chiesa), såsom den hel. Augustinus, men icke andra lärare o. s. v. Hvad som tadlas i förhandlingarne är tydligen det föga parlamentariska förfarandet att efter uppläsandet af Luthers satser strax vilja votera om dem. Ett andra bref af samme Minio och af samma datum som det förra (d. 4 febr.) omtalar samma kongregation såsom bestående af »lärda bröder af Observanternas orden», hvilka således jämte de förut nämnde ordensgeneralerna resp. prokuratorerna utgjorde densamma. Denna kongregation var emellertid af kort varaktighet. Redan d. 11 mars skrifver Minio till Venedig, att påfven tillsatt en ny kongregation. Huruvida Eck någonsin kommit att deltaga i den första, är ovisst. Det är den andra kongregationen, som utarbetar det förslag till bulla, som behandlas i de 4 konsistorierna.

Sedan hans uppsats redan var tryckt, har Schulte påträffat ännu ett aktstycke beträffande en viktig punkt i förhandlingarne. Han meddelar det i ett tillägg (Nachtrag s. 174—176). Det bevisar, att redan den *11 jan.*, således medan Eck ännu befann sig i Tyskland, Luthers sak varit före i konsistoriet, där en italienare höll en oration, i hvilken han häftigt angrep rättens och auktoritetens motståndare, kurfursten af Sachsen (ducem Saxoniæ)[1] och Luther, som liknas vid en hydra. Han uppfordrar påfven att gifva auditor fullmakt att vidtaga åtgärder mot Luther. Eljest är det ute med religionen; »principiis[2] obstandum» o. s. v. Talaren kastade därefter sitt koncept till den hel. faderns fötter.

Denna berättelse förekommer i ett bref[3] från en yngre broder till Joachim von Watt från S:t Gallen, vid namn Melchior, som 1519 kommit till Rom för att vinna anställning, men dog redan 1521. En curial från S:t Gallen dr. Caspar Wirt hade skaffat honom tillträde till konsistoriet d. 11 jan. I den unge Melchior finna vi det enda mot Luther vänliga vittnet från de romerska förhandlingarne. »Odiunt nostri cor-

[1] Schulte skrifver: »den Herzog von Sachsen». Det är dock tydligen kurfursten, som menas.

[2] Schulte: princiius.

[3] Mittheilungen zur vaterländtschen Geschichte, herausgegeben vom histor. Verein in S:t Gallen. Band 25 (1894) s. 265 f.

disani», skrifver han, »omnes Germanos doctos et satis stolide æstimant, inhibendum ipsis esse, ne quid, quod in eorum maiestatisque pontificalis [auctoritatem] minuendam attineat, liberius loquantur Erasmus, Rochli et in primis Lutherus; male plerumque — credo — audiunt». I ett bref d. 21 maj skrifver han till brodern: »Præterea Eckius hic est, ut verum loquar, quod ad mores spectat omnibus risui. Bulla cuditur contra Lutherum; cum edita fuerit, ad te dabo». Huru allvarsam man i Rom ansåg situationen vara efter bullans utgifvande, visar sig i hans bref d. 11 juli: »Timent sibi Romanæ ecclesiæ antistites, ne quid Germani contra sedem et servos eius facturi sint».

Enligt en uppgift hos Pallavicino, hämtad från en »libro antico di memorie lasciato del Cardinal Morone», skall en tvist ha uppstått mellan tvänne kardinaler om hvem som skulle affatta bullan. Det utkast, som omsider antogs, härrörde från kardinalen af Ancona. Men dataren (d. v. s. prodataren, den kardinal, som var chef för datarierna, sekretariatet för reserverade dispensationer, beneficialsaker m. m., »nådesekretariatet»), kardinal Lorenzo Pucci, skulle ha gjort anspråk på att få uppsätta förslaget till bulla och afundsamt bekämpat Accolti. Schulte betviflar denna uppgift. Ett ytterligare skäl att misstänka den morroneska källan är hvad Schulte meddelar i Nachtrag s. 176, att datar under förhandlingarne om Luther 1520 icke var den mäktige kardinalen af Quattro coronati, Lorenzo Pucci, utan Balthasar de Piscia. Han håller det dock för sannolikt, att, ehuru *Eck* säkert utöfvat ett mycket stort inflytande och varit *den egentligt drifvande kraften,* dock *kardinalen af Ancona, Accolti, varit författare till denna bulla,* som för alltid skilde Luther från den romerska kyrkan.

Otto Ahnfelt.

Skildringar från det kyrkliga lifvet i Tyskland.

I en uppsats, införd i »Monatschrift für die Kirchliche Praxis», 1:sta årg:s 1:sta h. (Tübingen, Mohr, 1901) med titeln: »Religiöse Volkskunde» erinrade prof. *D.* Drews i Giessen om, huru Claus Harms år 1835 inför kandidater i Kiel höll en serie föredrag öfver »Kirchenkunde und Schulkunde der drei Herzogtümer». I anslutning härtill uttalar sig förf. till nämnda uppsats om behofvet af en dylik »Kirchenkunde» (han föredrager denna benämning framför »Kyrklig statistik») särskildt för dem som ämna ingå i kyrkans tjänst. Icke mindre än de behöfva insikt i kyrkans gällande lag och författning, hafva de, menar han, behof af en orienterande vägledning i fråga om de förhandenvarande faktiska förhållandena inom den kyrkoafdelning, där de skola utöfva sin framtida ämbetsverksamhet. De behöfva känna, på hvilken ståndpunkt det kyrkliga lifvet där står, hvilka uppbyggande och nedrifvande krafter som där äro verksamma o. s. v. Till slut uttalade förf. sin förhoppning om att inom en ej aflägsen framtid bli i stånd att tillmötesgå detta behof.

Ifrågavarande löfte har numera på ett synnerligen löftesrikt sätt börjat infrias. Från ofvan angifna förlag har under titeln: »*Evangelische Kirchenkunde. Das kirchliche Leben der deutschen evang. Landeskirchen*» en serie framställningar af tyskt kyrkolif börjat utkomma, som väl förtjänar uppmärksammas äfven utom Tysklands gränser och af hvilken förvisso mycket kunde vara att lära för en motsvarande publikation hos oss. Längtan efter en sådan vaknar, då man tager kännedom om dessa väl ordnade, omsorgsfullt och efter pålitliga källor utarbetade skildringar. Och när vi här gå att meddela resultatet af en liten axplockning ur de tvänne hittills utkomna delarna af nyssnämnda verk, så är syftet därmed visserligen i främsta rummet att lämna tidskriftens läsare en liten inblick i den nutida kyrkliga ställningen inom vissa delar af Tysklands evangeliska kyrka; men där bakom gömmer sig önskan och förhoppningen, att dessa meddelanden möjligen kunde

komma att för en eller annan bli en impuls till att försöka lämna en motsvarande skildring af svenskt kyrkolif t. ex. inom någon viss landsdel eller något visst stift.

Vi nämnde »de tvänne hittills utkomna delarna». Den förra af dessa rör »det kyrkliga lifvet i *konungariket Sachsens* evang. lutherska landskyrka»; den senare afhandlar samma ämne beträffande »den evang. kyrkan i provinsen *Schlesien*». Förf. till den förra skildringen är hela samlingsverkets utgifvare, professor Drews; den senare är utarbetad af Lic. D:r Martin Schian, Diakonus i Görlitz. 1:sta delen räknar 410 sidor, 2:dra delen 310. Uppställningen är i båda delarna hufvudsakligen densamma. I en inledning lämnas en kort öfversikt af »land och folk» samt vederbörande kyrkoprovins' historia. Därpå afhandlas i 1:sta kap. *de yttre kyrkliga förhållandena* (pastorat, kyrkor, kassor och fonder m. m.); i ett följande kapitel redogöres för den kyrkliga *författningen*, hvarvid särskildt de olika kyrkliga *organen* komma till tals. Tredje kapitlet egnas åt framställningen af *det kyrkliga lifvet* (inom resp. kyrkoafdeln.) *i allmänhet*, framför allt den kyrkliga *seden* i fråga om kyrkobesök och deltagande i de kyrkliga handlingarna. Härefter kommer turen till de kyrkliga *föreningarna* och den kyrkliga *pressen*. Vidare granskas *det kyrkliga lifvet inom den enskilda lokalförsamlingen* (5:te kap.) samt i dess förhållande till *andra religionssamfund* (katoliker, reformerta, sekter) och till *det offentliga lifvet i allmänhet* (kap. 6 och 7). Slutkapitlet sysselsätter sig med frågan om »det kyrkliga och det religiöst-sedliga lifvet». Trenne register afsluta det hela. — Som man lätt finner, behärskas framställningen af en klart genomtänkt och konsekvent genomförd plan, hvilket helt naturligt betydligt underlättar öfversikten öfver det hela såväl som uppfattningen af de mångskiftande detaljerna.

Skulle vi nu söka lämna någon föreställning om de båda här påpekade arbetenas innehåll, måste vi naturligen inskränka oss till några hufvudfakta af mera allmänt intresse.

Hvad först *konungariket Sachsen* angår, erinrar Drews, att det är jordens tätast befolkade land; år 1900 funnos här 280 inv. på kv.-km. Städernas antal uppgår till ej mindre än 142. Ännu på en höjd af 600 met. öfver hafvet ligga dub-

belt så många städer i Sachsen som i hela det öfriga tyska riket! Härmed sammanhänger, att det liberala industri- och handelselementet sätter sin bestämmande prägel på folklifvet i det hela. Ett visst sinne för det materiella är ganska utbredt, hvaremot det historiska sinnet, sinnet för gammal sed och ordning, allt mer synes försvinna. Hvad särskildt den kyrkliga seden angår, har upplösningen här utgått från adeln och begynt redan före upplysningstidehvarfvet, som blott så att säga satte kronan på verket.

År 1900 kommo på hvarje fast anställd präst i medeltal 2,690 inv. (i Sverige 1890: 2,088 — enl. V. Rundgrens »Statist. Studier»); befolkningen har vuxit starkare än antalet prästerliga krafter ökats. Äfven tillväxten i antalet gudstjänstlokaler har ej på långt när hållit jämna steg med folkökningen. Den lutherska befolkningen ökades från 1858 till 1897 med 75,4 %, gudstjänstrummens antal blott med 21,4 %; och likväl har en mycket liflig verksamhet så i stad som på land utvecklats på kyrkobyggnadsområdet. De sachsiska prästernas *löneförhållanden* synas på det hela taget vara ganska förmånliga. Löneinkomsten växer från ett minimum af 2,500 mark med 6 femåriga lönetillägg till ett maximum af 4,800 mark (fri bostad oberäknad). Uppgår lönen på grund af särskilda förhållanden till högre belopp, få vederbörande afstå hälften af öfverskottet till en pensionskassa. Vid fyllda 65 år eller efter 40 års tjänstgöring erhåller präst pension, uppgående till 8/10 af lönen. Afkortad pension kan erhållas vid tjänsteoduglighet redan efter 10 års tjänstgöring. Dessutom finnes särskild änke- och pupillkassa. Anmärkningsvärd är befintligheten af en »allmän kyrkofond», grundlagd 1876 och för närvarande uppgående till något mer än 1/2 million mark, och skildringens förf. framhåller med styrka angelägenheten af att densamma ökas till befordrande af landskyrkans framtida ekonomiska självständighet, därest regeringen en dag skulle komma att intaga en mindre vänlig eller rent af fientlig ställning till kyrkan. Äfven inom lokalförsamlingarna pågår kyrkofondbildning. Af Sachsens 1,412 prästerliga beställningar voro år 1900 icke mindre än 845 patronella.

Öfvergå vi sedan till *kyrklig sed,* befinnes det att i årligt medeltal blott 0,05 % af lefvande födda barn af evang. föräldrar under åren 1876—1900 förvägrats dop; ännu lägre ställer sig siffran vidkommande konfirmationen. Denna betecknas som »den mest populära kyrkliga seden öfverhufvudtaget». Antalet fall, i hvilka man undandrager sig vigsel, äro i stigande, medan man åter allmänt synes hålla på den kyrkliga begrafningen. De nattvardsbegåendes antal har sedan långt tillbaka befunnit sig i sjunkande — ända sedan 18:de seklets början. På 1880-talet syntes en förändring i detta hänseende vilja inträda, men däraf vardt sedermera intet. Under det att omkring år 1700 årliga medeltalet kommunikanter uppgick till 250 à 275 % af befolkningen, och medan år 1830 procentsiffran ännu steg till 102, har den sedan steg för steg nedgått till 45,2 %, ja ställer sig faktiskt än lägre, enär senaste kända befolkningsnumerären (från 1895) nu betydligt öfverskridits. Anmärkningsvärdt är dock under sådana förhållanden, att sjukkommunionernas antal ökats samt att männens deltagande i nattvardsgången likaledes är i stigande. Emellertid finnas omkring 37 % af befolkningen, som sannolikt aldrig begå nattvarden. Till och med på landet förekommer sällan, att någon mer än 2 gånger om året kommer till Herrens bord. För att befordra ett flitigare bruk af nattvarden hafva på åtskilliga håll, äfven på landsbygden, nattvardsgudstjänster anordnats på söndagsaftonen eller under veckan, liksom ock »korporativa» nattvardsgångar (d. v. s. särskildt afsedda för ungdom, för rekryter o. s. v.) förekommit. — *Offervilligheten* för kyrkliga ändamål har under senare tid i hög grad stegrats, såsom framgår dels af de betydligt ökade kollektsiffrorna, dels och än mer i fråga om stiftelser och donationer för kyrkliga ändamål. Under det dessa 1882—85 blott belöpte sig till 103,924 mark, stego de 1896—1900 till icke mindre än 936,541 mark. Söndagslagstiftningen har skärpts och den yttre söndagshvilan är tämligen allmänt genomförd, men blott i aflägsna landsdelar bär söndagen ännu den forna prägeln af högtidlig stillhet. I fråga om kyrkobesök visa olika församlingar en utomordentligt stor åtskillnad. Öfver hufvud kan dock det regelmässiga kyrkobesöket som fast sed sägas hålla på att för-

svinna. Vintern är i allmänhet bättre kyrkotid än sommaren, adventstiden sämst i fråga om kyrkobesök, hvilka åter äro talrikast i städerna på långfredagen, reformationsdagen, botdagen, nyårsafton och vid »Totenfest» (sista söndagen i kyrkoåret), på landet åter vid skördefesten och på de stora festernas första dagar. I regeln äro $^3/_5$ af de gudstjänstbesökande kvinnor. I allmogeförsamlingar bilda ofta männen flertalet, men ungdomen och framför allt tjänarne saknas. Arbetarne synas i allmänhet ej mycket till i kyrkan. Uti icke få församlingar, där det står illa till med kyrkobesöken, äro kommunikanterna rätt talrika, sällan tvärtom. Kunde man i midten af förra århundradet uttala satsen: »ju *större* städer, desto tommare kyrkor», kan man nu snarare påstå: »ju *mindre* städer, desto tommare kyrkor». Som totalomdöme vågar förf. påståendet, att »hur mycket än kyrkan kritiseras, är dess anseende icke i sjunkande». En svängning håller på att förberedas i fråga om kyrklig sed, för så vidt de kyrkliga bruk, som hvila på en starkt utvecklad kyrklig känsla, förlora sin betydelse, under det de, med hvilka en omedelbar mänsklig, naturlig känsla förbinder sig, omfattas med allt starkare tillgifvenhet. Öfverhufvud taget skärpas motsatserna allt mer. I jämförelse med andra delar af den tyska evang. kyrkan kan tillståndet i Sachsen betecknas som ganska godt.

Bland de *kyrkliga föreningarna* stå missionsföreningarne främst. De stödja mestadels Leipzigermissionens arbete. En 1887 bildad s. k. »missionskonferens» har satt till sin uppgift icke så mycket attt direkt insamla medel till missionen, som genom tal och skrift söka att väcka intresse för densamma. Missionsintresset är ock i märkbart stigande. För öfrigt hafva äfven Gustaf Adolfs-föreningen, Ev. luth. Gotteskasten och allehanda inre missionsverksamhet talrika vänner och understödjare i Sachsen. För det vidt utgrenade arbetet för dessa ändamål tillåter ej det begränsade utrymmet oss att här redogöra.

Af hvad Drews meddelar angående de *kyrkliga organen* intresserar oss närmast ett och annat om prästerna, deras härkomst, utbildning m. m. Antalet präster, som utgått från akademiskt bildade kretsar, har betydligt tilltagit under de sista

25 åren. Bonde- och handtverkarståndets tillskott till prästeståndet har däremot minskats. De flesta i Sachsen anställda präster ha helt naturligt hufvudsakligen idkat studier i Leipzig, men äfven Erlangen, Tübingen, Halle och Berlin ha öfvat sin dragningskraft. I en särskild afdelning lämnar Drews en kortfattad karakteristik af det i Sachsen öfliga *predikosättet*. För detsamma anser han »homiletisk korrekthet» i förening med »retorisk Schwung» vara kännetecknande. Vanligen kommer en rätt lång inledning och äfven själfva predikan är i regeln icke så kort. För öfrigt kan man skilja mellan en konfessionelt-dogmatisk, en biblisk praktisk och en mer modern predikoriktning, hvilken sistnämnda icke sällan hotas af faran att bli effektsökande och estetisk.

I fråga om *lokalförsamlingarnas organisation* erinras särskildt om Sulze's bekanta reformidéer, namneligen med hänsyn till distriktsindelning och s. k. husfaderförband. År 1900 funnos i 151 församlingar i Sachsen (af 215 med mer än en präst) själavårdsdistrikt inrättade, och konsistorium har uppmanat till fortgående i samma riktning. Husfaderförbandens verksamhet — synnerligast i Leipzig liflig — afser egentligen fattigvård. Äfven församlingshus omnämnas.

Gudstjänstlifvet reglerades genom ny handbok 1880, i hvilken nyligen åtskilliga förändringar genomförts. Nya perikoper trädde i bruk 1892, bestående af 4 årgångar, af hvilka den 4:de lämnar prästen fritt val mellan 3:ne olika serier. 1883 infördes ny psalmbok med 686 psalmer; om dess tillkomst hade den bekante Fr. Ahlfeld inlagt stor förtjänst. I många städer förekomma numera särskilda barngudstjänster, somligstäds äfven dopgudstjänster. Konfirmationsundervisningen begynner vanligen i oktober och meddelas 2 timmar i veckan, stundom inledd med särskildt anordnad gudstjänst, hvari barnens föräldrar deltaga. Undervisningen ansluter sig mestadels till katekesen. Slutförhöret äger vanligen rum 5:te söndagen i fastan på e. m., konfirmationen på Palmsöndag och konfirmandernas nattvardsgång Skärtorsdag. Genom en förordning af 1878 hafva de gamla, ur bruk komna »katechismus-examina» återupplifvats i form af »samtal med den konfirmerade ungdomen», hvilka numera hållas i de flesta för-

samlingar från påsk till mikaëlidagen och i hvilka ungdomen intill fylda 17 år deltager — naturligen mer eller mindre talrikt på olika orter. Vid dessa samtal behandlas ämnen ur bibeln, katekesen eller augsburgiska bekännelsen eller ock ur kyrkosångens eller kärleksverksamhetens historia.

För de flesta kyrkliga förrättningar (somligstädes äfven för konfirmandundervisning) erlägges till församlingens kassa en viss afgift efter graderad skala.

Gamla advents- och julseder ha här och där (särskildt i Erzgebirge) bibehållit sig. Trettondedag jul firas i Sachsen fortfarande allmänt som missionsfest. Långfredagen har mer och mer tillkämpat sig platsen som en af de förnämsta kyrkliga högtidsdagarna. Försöken att hålla kyrkorna öppna under hvardagarna, särskildt i de större städerna, ha ej visat sig medföra önskadt resultat.

För höjande af församlingslifvet hafva vid sidan af gudstjänsterna flere andra medel anlitats: kyrkliga föreningar, församlingsaftnar (1897 i 397 församlingar), friluftsmöten samt privata uppbyggelsesammankomster. I sammanhang med redogörelsen härför beröres den s. k. »Gemeinschaftsbewegung», som i Sachsen flerstädes intagit en mot folkkyrkan likgiltig, för att icke säga fientlig hållning. Framtiden får utvisa, huruvida de försök, som gjorts att leda denna rörelse in på kyrkliga banor, komma att krönas med framgång eller icke. En stor fara ligger däri, att den inom »Gemeinschafts»-kretsarna gängse fromheten bär metodistisk, ej luthersk prägel.

Församlingsdiakonien har i Sachsen tagit allt större uppsving. 1890 funnos församlingsdiakonissor i 50 församlingar; nio år senare hade denna siffra tredubblats. På somliga orter ha flere församlingar förenat sig om en syster. 1900 vårdades bl. a. af dessa församlingsdiakonissor ej mindre än 28,000 sjuke. Somliga församlingar äga en kyrklig fattigkassa, ur hvilken nödställda erhålla understöd.

Efter en konfessionell hannoveranare citerar Drews yttrandet: »Den som vill se lutherska kyrkan i urblekt gestalt, bör bege sig till Sachsen» — ett omdöme, åt hvilket han ger rätt i så måtto, att han erkänner, det blott få kretsar i Sachsen äro verkligt konfessionella i dogmatiskt hänseende. Öfver

hufvud älskar sachsaren en glad, nykter, verksam fromhet, som rör sig kring polerna gudsförtröstan och kallelsetrohet. Han är föga fallen för ytterligheter. Mot katoliker är han tolerant, men känner sig själf alls icke dragen till katolicismen. Åtskillig vidskepelse lefver ännu kvar bland folket, och den utgör mången gång ett stöd för den kyrkliga tron; när bonden klagar för pastorn: »Det finns ingen tro mer bland folket», tänker han egentligen på vidskepelsen. Den religiösa kunskapen visar sig mångenstädes vara i starkt aftagande, men å andra sidan kan ej förnekas, att religionen börjar uppfattas och öfvas mera personligt och medvetet; detta gäller synnerligast befolkningen i landets högre belägna trakter. Familjelifvet gestaltar sig rätt olika i bondehem och i arbetarehem; i de förra intar hustrun i regeln en underordnad, i de senare en sidoordnad ställning till mannen. Barnen äro ofta kittet, som sammanhåller huset, kärleken till dem är i allmänhet stor, men tukten ligger tyvärr mycket nere. Ett verkligt kristligt familjelif är sällsynt. Stor anspråkslöshet och hejdlös njutningslystnad stå ofta oförmedlade vid sidan af hvarandra hos samma människor.

Offervilligheten — äfven bland de fattigaste — är erkännansvärdt stor. »Kanske» — så lyda förf:s slutord — »finns uti ingen tysk landskyrka oberoende af så många inre motsatser så mycken enhetlighet och fredligt samförstånd som i den sachsiska».

I olikhet med konungariket Sachsen utgör *Schlesien* icke en självständig landskyrka utan ingår såsom led i den preussiska och sorterar följaktligen under det preussiska »Oberkirchenrat»; till ytinnehållet är Schlesien Preussens största, till invånarantalet dess näst största provins. Invånarne utgöras till $^{3}/_{4}$ af tyskar, återstoden fördelas mellan polackar, tschecher, mährer och wender. För landsbygden äro de stora herregodsen kännetecknande; af industrien framträder särskildt bergsbruk och fabrikation af glas, porslin och väfnader. Befolkningens ekonomiska ställning är öfver hufvud taget relativt god, och allmänna välståndet synes snarast vara i stigande. År 1816 uppgingo de evangeliska till 1,067,087, katolikerna till 858,882. År 1900 hade de förra ökats till 2,042,583, de

senare till 2,569,688, hvadan alltså den katolska befolkningen vuxit starkare än den evangeliska.

Prästerskapet i Schlesien rekryteras mest ur de lägre stånden och inom landskapet. Breslau's universitet har för de blifvande schlesiska prästernas utbildning en betydelse liknande den som tillkommer Leipzigs för de sachsiska. I de ojämförligt flesta församlingar finnes blott en präst. År 1900 föllo i medeltal 2,211 invånare på hvarje prästerlig beställning. Till de flesta stads- och till alla landtpastorat höra prästgårdar. I många församlingar inflyta boställenas inkomster till en kassa, hvarur lönen kontant utgår till pastor, men å andra sidan måste ännu många präster dragas med alla de besvärligheter, som följa med att själf sköta eller utarrendera sitt boställe. Prästernas löner växla mellan 1,800 och 8,300 mark. En på 1870-talet och i början af 80-talet uppkommen prästbrist nödgade till att lämna en hel del prästsysslor utan ordinarie innehafvare (1887: 141, 1890: 65, 1893: 51); sedermera har man i mån af tillgång sökt att fylla luckorna. För ordination fordras ett års »Lehrvikariat» hos någon präst eller ock motsvarande uppehåll i ett »Predigerseminar». Dessutom förekommer s. k. »Hilfsvikariat», då kandidater eller ordinerade tjänstgöra för sjuka präster eller vid vakanta platser. Den definitiva prästerliga anställningen inträder för många ganska sent; ordinationsåldern för de i midten af 90-talet ordinerade var i medeltal 28 år. Prästvalen betecknas som ett af de sorgligaste kapitlen i Schlesiens nyaste kyrkohistoria(!) till följd af allehanda för saken främmande inflytelser, som därvid göra sig gällande. — »En präst som fortfarande drifver vetenskapliga studier anses tyvärr ofta snarare försumma sitt ämbete än en annan, som ger privatundervisning eller är biodlare». — Predikan räcker i Schlesien i genomsnitt ej mer än 1/2 timme, och här och där tenderar allmänna meningen till att önska den ännu kortare. Allmänt ställes på densamma krafvet på textenlighet och praktiskhet; i det senare hänseendet är en utveckling under senare tid tydligt märkbar. Det utprägladt »moderna» teologerna utgöra af Schlesiens prästerskap blott åttondedelen. Inom församlingslifvet, som i det hela bär en luthersk prägel, spela de olika teologiska riktningarna så godt

som ingen roll, med undantag möjligen af de större städerna. Däremot har under de senare åren en ganska utpräglad motsats gjort sig gällande mellan hvad man kunde kalla »Gemeinschafts»-kristendom och kyrklig kristendom. I arbetet för yttre och inre mission deltaga alla riktningar i lika mån. Visserligen kunna sympatierna här vara större för ett visst kyrkligt arbete, där åter mindre. Men intresset finns där och samarbetet är lifligare än förr under årtionden.

I försvinnande ringa grad förekommer det, att barnen undanhållas dopet. Ända till för omkring 100 år sedan försiggick dopet på andra eller tredje dagen; under hvarje 19:de seklets årtionde skjutes tiden fram ett par dagar. Nu är mångenstädes 3 à 4 veckor det vanliga. Antalet faddrar var fordom ibland väl stort; numera får pastor ofta med allvar hålla på de två, som de kyrkliga myndigheterna fordra. Vigsel begäres i allt flere fall (1876—80: 91,32 %, 1896—98: 98,06 %); de som underlåta att söka den, tillhöra i regeln de lägre folkklasserna. Nästan utan undantag följer vigseln omedelbart efter det borgerliga äktenskapets ingående. Den under 17:de århundradet häfdvunna seden att regelmässigt (3 à 4 gånger årligen) gå till *nattvarden* började från midten af 18:de århundradet upplösas, under inflytelse dels af långvariga krigstider, dels af pietismen och sedermera »upplysningen». Under 19:de århundradet sjunker antalet kommunikanter oafbrutet ända in på 70-talet — inalles med öfver 50 %. I städerna har sedermera någon tendens till ett stigande observerats, men däremot knappast på landet. Männen äro öfverallt i minoriteten, om än ej i så hög grad som man kunde förmoda. För gamla och svaga anordnas stundom i vidsträckta församlingar nattvardsgång i skolhus eller i privata hus. — Antalet *kyrkobesökare* uppgår sällan till mer än 20 à 35 % af befolkningen, det förra på vanliga söndagar; stundom kan det dock sjunka till 3 à 4 %. Jämförelsevis bäst besökas kyrkorna på landet och i de mindre städerna. Äro kvinnorna i allmänhet flertal, så berättas dock nyligen från Breslau om ett stegradt deltagande från männens sida. Hvad *offervilligheten* för kyrkliga ändamål angår erinras, att denna vid åtskilliga tillfällen visat sig icke minst mot präst och kyrka; missionsgåfvorna befinna sig

i tillväxt. Ännu är den kyrkliga seden en väldig makt i Schlesien, blott med den åtskillnad mot fordomdags, att hvad som då stod under tvångets tecken nu i vida högre grad hvilar på frivillighetens grund.

Af de i Schlesien verksamma och hela provinsen omfattande *kyrkliga föreningarna* är Gustaf Adolfs-föreningen den äldsta. Dess ambulerande årliga generalförsamlingar bilda höjdpunkter af evangeliskt-kyrkligt lif för de orter, där de hållas. En högst beaktansvärd faktor i det kyrkliga lifvet utgöra de förefintliga 170 ynglingaföreningarna med inalles nära 17,000 medlemmar. I förbindelse med åtskilliga af dem stå sparkassor samt sjuk- och begrafningskassor. Omkring 400 församlingsdiakonissor verka i Schlesien på 225 skilda orter; äfven landsförsamlingar visa sig allt angelägnare om anställande af sådana. Mindre framgång har den manliga diakonien haft. Särskildt omnämnande förtjänar »der Schlesische Hauptverein der deutschen Lutherstiftung», som med omkring 4,500 mark årligen understöder uppfostran af evang. prästers och lärares barn.

I fråga om det kyrkliga lifvet i *lokalförsamlingarna* erinras om huru i Breslaus stora församlingar distriktsindelning genomförts och visat sig gagnelig. Inom hvarje distrikt finnes en »fattigkommission» och en församlingsdiakonissa. Man väntar, att andra städer skola följa exemplet. Med hänsyn till gudstjänstlifvet nämnes den nya kyrkohandboken (»agendan») för Preussen af 1895 och den år 1878 särskildt för Schlesien utarbetade, men ej obligatoriskt gällande psalmboken, vid sidan af hvilken icke mindre än 28 andra ännu äro i bruk. Gudstjänsten begynner i allmänhet kl. 9 f. m. (i de större städerna half tio), på landsbygden mångenstädes tidigare, och varar i genomsnitt 5 à 6 kvart. Församlingen åhör liturgien stående, messning förekommer sällan, likaså litanian. »Tacksägelse» förekommer i de större stadsförsamlingarna blott undantagsvis, på landet är den däremot ofta förbunden med »personalier». Bigudstjänsterna besökas fåtaligare än förr; passionsgudstjänsterna dock mer än andra. Liturgiska gudstjänster ha endast i städerna vunnit någon anklang. Konfirmationsundervisningen skall enligt gifven föreskrift upptaga minst 80 timmar. På

landet gå barnen ofta 2 vintrar i densamma. Pastor bör uppgöra en läroplan för undervisningen, hvilken vederbörande superintendent äger rätt att pröfva. Palmsöndag är den allmännast brukliga konfirmationsdagen; ofta följes konfirmationen omedelbart af den första nattvardsgången. Nattvardsgång hålles eljes i regel vid hufvudgudstjänsten, men i städerna på senare tiden äfven vid aftongudstjänst. I församlingar om 1,000 à 2,000 invånare hålles vanligen nattvardsgång 20 à 30 gånger årligen, i de stora stadsförsamlingarna minst 50 gånger.

Vi våga ej längre taga tidskriftens utrymme i anspråk; eljes kunde åtskilligt varit att tillägga, särdeles ur ett kapitel med öfverskrift: »Das kirchliche Leben und das öffentliche Leben». Vi tillfoga blott, att en mängd jämförelser med våra svenska kyrkliga förhållanden självmant inställa sig, då man studerar dessa skildringar af nutida tyskt kyrkolif, och att dessa jämförelser synts oss i öfvervägande grad mana en svensk läsare till glädje och tacksamhet för hvad vi ännu äga af kyrklig sed och kyrkligt lif, om man än å andra sidan icke kan undgå att i mångt och mycket önska förbättringar och framsteg.

J. T. Bring.

Underrättelser.

— K. Maj:t har under våren och sommaren detta år fastställt dels allmänna grunder för ordnande och förtecknande af *vissa offentliga arkiv*, dels planer till förteckningar öfver vissa centrala ämbetsverks, domkapitels, läroverks och länsstyrelsers arkiv, äfvensom öfver stadsarkiv och kyrkoarkiv, hvarjämte riksarkivarien i ett cirkulär meddelat närmare anvisningar i fråga om tillämpningen af dessa kungörelser. De grunder, som härvid gjorts gällande, äro desamma, som på det franska arkivspråket betecknas med termen »le respect des fonds». (Ur Hist. Tidskr.).

— De båda landsarkiven i Upsala och Lund hafva under våren börjat sin verksamhet och de nya landsarkivarierna d:r Gustaf Berg och docenten d:r L. Weibull ha tillträdt sina befattningar. Till båda arkiven hafva handlingar börjat inflyta, om ock jämförelsevis långsamt från kyrkoarkiven inom Upsala-arkivets område.

— Sistlidne vårtermin ventilerades vid Göteborgs högskola en afhandling af Hjalmar Heden: »Studier till Danmarks reformationshistoria från Fredrik I:s död till slutet af grefvefejden». Professor L. Stavenow har i Hist. Tidskrift ägnat skriften en recension, i hvilken han bl. a. ger författaren det vackra erkännandet, att han »trängt in i de mötande problemen på ett sätt, som gör hans egna uttalanden till värdefulla bidrag till deras lösning». Förvisso bör ock arbetet lifligt intressera kyrkohistoriens vänner i vårt land, då det belyser ett synnerligen viktigt skede af Danmarks mycket intressanta reformationshistoria. Beröringspunkter med vår egen reformationshistoria saknas ej heller. Så t. ex. stöta vi i förf:s framställning på Olaus Petris bekante motståndare Paulus Eliæ,

och religionsförföljelsen i Skåne torde numera kunna anses böra angå äfven den svenska kyrkohistorien.

— En vid Helsingfors universitet ventilerad gradualafhandling af Arvid Hultin påkallar uppmärksamhet och intresse äfven af den svenska kyrkohistoriens vänner. Afhandlingen bär titeln »*Torsten Rudeen, ett bidrag till karolinska tidens litteratur- och lärdomhistoria*» och ingår såsom n:o LIV i Svenska litteratursällskapets i Finland skrifter. Omfattande arkiv- och biblioteksstudier ligga till grund för den sorgfälligt utförda monografien, som dock jämförelsevis knapphändigt behandlar Rudeens verksamhet som stiftschef i Karlstad och Linköping, medan hufvudintresset är riktadt på Rudeens litteraturhistoriska betydelse, hvilket ju lätt förklaras af afhandlingens speciella syfte.

— Vi anse oss böra fästa våra läsares synnerliga uppmärksamhet vid d:r R. Geete's nyligen utkomna och omsorgsfullt utarbetade »Fornsvensk bibliografi, Förteckning öfver Sveriges medeltida bokskatt på modersmålet samt därtill hörande hjälpmedel» (Fasc. 124 i Samlingar utgifna af svenska fornskrift-sällskapet).

— På f. d. domprosten och förste teologie professorn d:r C. A. TORÉNS nittioårsdag den 2 sistlidne oktober öfverlämnades till honom en på W. Schultz' förlag i Upsala utkommen publikation, benämnd »*Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen tillägnade Domprosten C. A. Torén på hans nittioårsdag af forne och nuvarande lärare vid Teologiska Fakulteten i Uppsala*». Den i typografiskt hänseende synnerligen vackra publikationen prydes af ett lyckadt porträtt af den vördnadsbjudande jubilaren. Bidrag hafva lämnats af *alla* för närvarande tjänstgörande ledamöter af den teologiska fakulteten i Upsala samt dessutom af ärkebiskop J. A. Ekman, biskoparne E. J. Keijser och U. L. Ullman, f. d. professorerna C. Norrby och W. Rudin, domprosten G. Jakobsson och teol. assistenten J. Th. Bring. Af speciellt kyrkohistoriskt intresse äro de af professorerna O. Quensel och H. Lundström utarbetade

artiklarne: *Ps. 424 i 1819 års psalmbok, historisk undersökning* och *Bidrag till konfirmationens historia i Sverige.*

— Den 22 febr. innevarande år afled vid 57 års ålder den frejdade norske historikern prof. Gustaf Storm. »Han var — säger Historisk Tidskrift — på samma gång filolog och historiker, och var den förnämste representanten i Norge för den kritiska riktningen, som framträdde efter P. A. Muncks breda syntetiserande framställning. Också var han en framstående textutgifvare, behandlade gärna de äldre källorna till Norges historia och införde många skarpsinniga filologisk-historiska undersökningar uti olika tidskrifter.» Bland hans arbeten af mera kyrkohistorisk betydelse må här nämnas dels hans 1898 började »Regesta Norvegica», innehållande en kronologiskt ordnad förteckning öfver urkunder rörande Norge, norrmän och den norska kyrkoprovinsen dels ock hans undersökning: »Afgifter fra den norske kirkeprovins til det apostoliske kammer og kardinalkollegiet 1311—1523 efter optegnelser i det vatikanske arkiv».

— *Norsk Theologisk Tidskrift* har äfven under innevarande år bjudit på intressanta kyrkohistoriska artiklar såsom psalmhistoriska bidrag af biskopen i Trondhjem d:r J. N. Skaar och »Nogle træk af Ruslands ældste kirkehistorie» af professor Olaf Broch. — I septemberhäftet har professorn i kyrkohistoria vid universitetet i Kristiania d:r Andreas Brandrud ägnat Kyrkohistoriska Föreningens skrifter en sympatisk anmälan.

— I den fortfarande mycket förtjänstfullt redigerade (dansk) *Teologisk Tidskrift* »Ny Række» 4:de Bind har d:r J. O. Andersen, själf en af utgifvarne, ägnat »Kyrkohistoriska Föreningens Skrifter» för år 1902 en synnerligen välvillig anmälan. Bland kyrkohistoriska bidrag för öfrigt hafva vi särskildt fäst uppmärksamhet vid Lic. Theol. C. E. FLØYSTRUPS intressanta teckning af den engelske kyrkohistorikern, biskop *William Stubbs* och cand. theol. K. HEIBERGS öfversikt öfver nyare litteratur angående Zinzendorf och brödraförsamlingens historia.

— I den af prof. G. G. Rosenqvist m. fl. utgifna (finsk) *Teologisk Tidskrift* har prof. J. Gummerus ägnat en undersökning på finska åt Mikael Agricola och i *The Augustana Theological Quarterly,* tidskrift för teologi och kyrkliga frågor (femte årg. 1903), har d:r E. Norelius under rubriken »Historiska dokument med nödiga förklaringar» meddelat åtkilliga bref från vår utmärkte landsman L. P. ESBJÖRN till d:r T. N. HASSELQUIST. Brefven, som påträffats bland den sistnämndes efterlämnade papper, lämna en intressant inblick i den svensk-lutherska kyrkans förhållanden i Nordamerika under 1850-talet.

— I sjuttonde delen af Finska historiska samfundets publikation *Historiallinen Arkisto* förekomma bl. a. några kyrkohistoriska bidrag af prof. K. G. Leinberg: Predikoställen i Åbo stift mot slutet af 1600-talet, Nya underrättelser om Petrus Petrosa samt om finska prästers deltagande i Upsala mötes beslut.

— Den 10 febr. afled vid nära 84 års ålder professorn vid universitetet i München C. A. von Cornelius. Hans arbeten öfver vederdöparne och särskildt hans grundliga åren 1855 och 1860 utgifna »Geschichte des Münsterischen Aufruhrs» intaga ett ansedt rum i den kyrkohistoriska litteraturen.

— Trettonde bandet af den under prof. A. Haucks i Leipzig redaktion utkommande tredje upplagan af *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* har afslutats. Första artikeln handlar om »*Methodismus in Amerika*» och slutartikeln om Nyplatonismen. Som vanligt intaga de kyrkohistoriska artiklarne lejonparten i detta ovärderliga orienteringsverk. En synnerligen gedigen uppsats är sålunda för att nämna ett enda exempel BONWETSCHS öfver *Methodius* af Olympus. Bland öfriga kyrkohistoriska artiklar i detta band må här erinras om R. GRUNDEMANNS och WARNECKS artiklar om missionen, vidare art. *Molinos* (ZÖCKLER), *Monarchianismus* (AD. HARNACK), *Montanismus* (BONWETSCH), *Musculus, Andreas* (G. KAWERAU), *Mynster* (FR. NIELSEN) och *Nestorius* (LOOFS).

— *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie,* som nyligen börjat utgifvas i Frankrike, är föremål för en smickrande anmälan i juli-volymen af »Revue d'histoire ecclésiastique». Särskildt berömmas M. Leclercq's artiklar: *Accusations contre les chrétiens* och *Actes des Martyrs* såsom riktiga små mästerverk, som äfven specialister på arkeologiens och den fornkristliga kyrkohistoriens områden skola läsa med det största intresse och med mycket utbyte.

— L'Academie des Sciences morales et politiques har beslutat tilldela den kände Franciscus-forskaren Paul Sabatier Le Fêvre Deumier-priset för hans samtliga arbeten öfver Sankt Franciscus. Priset utgår med ett belopp af 20,000 francs.

— Den 6 april sammanträdde i Assisi till årsmöte *La Société internationale des études franciscaines,* hvarvid bl. a. grefve A. Fiumi Roncalli lämnade en instruktiv öfversikt öfver nyare forskningar angående franciskaner-ordens historia.

Granskningar och anmälningar.

Hauck, A., *Kirchengeschichte Deutschlands*. Del IV, Die Hohenstaufenzeit. Leipzig, Hinrichs' 1902, hft. 1, 416 s., M. 7; hft. 2, 1904, M. 10.

Inom ett års tid har den tyska kyrkohistoriska litteraturen riktats med trenne större arbeten af särskildt intresse: Haucks ofvannämnda fjärde del af Tysklands kyrkohistoria, A. Harnack: älsta kyrkans missionshistoria, och en ny del af K. Müllers allmänna kyrkohistoria, omfattande reformationstiden. Dessa arbeten äro hvar i sitt slag ett bevis för, huru högt den tyska kyrkohistorieskrifningen för närvarande står både med afseende på grundlighet, idérikedom och formell framställningskonst. Främsta rummet intager otvifvelaktigt Hauck; beträffande karaktären af hans stora arbete »Kirchengeschichte Deutschlands» må blott hänvisas till teckningen i 1:sta årgången af Kyrkohistorisk Årsskrift (af prof. H. Lundström).

När professor Hauck för ett par år sedan träffades af ett svårare slaganfall, ville ryktet snart veta, att hans andliga kraft för alltid blifvit bruten. Den sedan utkomna fjärde delen af hans kyrkohistoria jäfvar lyckligtvis fullständigt detta rykte. (Jag har visserligen blott kunnat taga del af dess förra hälft; den senare hälften har nyligen annonserats och med högsta beröm omnämnts i tyska tidskrifter, men ännu ej kunnat erhållas här i Upsala.) Framställningen står på samma höga ståndpunkt som i de förut utkomna delarne, ja, kan i vissa afseenden betecknas som höjdpunkten af Haucks författarskap.

Ett referat af innehållet i densamma ligger utanför anmälarens afsikt; den kyrkohistoriskt intresserade skall säkerligen själf icke försumma den njutning, som studiet af densamma bereder.

Det är det världshärskande påfvedömets tid, inom hvilken Hohenstaufernas verksamhet infaller, och kampen mellan dessa och påfvedömet intager ock medelpunkten i Haucks framställning. Wormserkonkordatet 1122 begynte en ny epok i Tysklands kyrkohistoria. Henrik IV hade ännu framgångsrikt mäktat bjuda Gregorius VII:s makt spetsen. För Fredrik Barbarossa var situationen en annan, och i kampen mot Alexander III:s världspåfvedöme måste han vika, äfven om han segerrikt försvarade sin ställning till tyska kyrkan. Och dock hade han hela det tyska folkets sympati bakom sig. Den stora omsvängningen där hade skett under åren 1122—1150, påverkad af kurians förvandling till en europeisk politisk och ekonomisk tummelplats. Fruktlösheten i Fredrik I:s reaktion mot det gregorianska påfvedömet låg väl hufvudsakligast däri, att detta senare bars upp af och hämtade kraft ur en universell uppgift, mot hvilken han icke hade att ställa någon lika universell. Och vid 13:de seklets början erhöll påfvedömet i de nya munkordnarne en hjälp, som äfven i Tyskland gaf de universella krafterna öfvervikten öfver de nationella. Tiggarordnarnes största betydelse ligger däri, att de öfverflyttat munkväsendets andliga arbete från landsbygden till de i inflytande hastigt växande städerna; så bands äfven dessas rika andliga lif vid påfvedömet. Man kan ej tänka sig en större olikhet än mellan den helige från Assisi och den spanske kättarförföljaren Dominikus; och dock hafva bådas verk helt sammanflutit.

Så fick det gregorianska påfvedömet nya världsfamnande krafter i sin tjänst. Och dock tvangs den mäktigaste af alla påfvarne, Inocentius III, af förhållandenas makt att till Tysklands härskare upphöja den man, hvilken mäktade bjuda alla dessa krafter spetsen och för alltid undergräfva påfvedömets världsherravälde.

Skildringen af striden mellan Fredrik II, medeltidens genialaste furste, och det världsherskande påfvedömet är gifven i IV:de delens nyutkomna andra hälft. Med verklig spänning motse vi densamma. — Hvad som här ofvan ur förra

hälften refererats, är blott några korta antydningar om de nya synpunkter, hvilka Hauck förmår afvinna den kyrkohistoriska utvecklingen. Man känner sig vid studiet af hans arbete icke lockad att söka finna anmärkningar. Det är skönt att någon gång få stå inför ett verk med full och odelad beundran.

Hj. Ht.

Harnack, A., *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten.* Leipzig, Hinrichs' 1902, 12 + 561 s., M. 9.

Jämsides med Hauck står Harnack, såväl i fråga om omfattande lärdom som beträffande synpunkternas genialitet och stilens klarhet. I stället för Haucks lugna bredd träder dock hos Harnack en viss medryckande, om ock stundom något orolig forcering, hvartill kommer en märkbar benägenhet för schematisering. I främsta grad gäller genialiteten *historikern* Harnack; på det historiska, ej det exegetiska eller rent dogmatiska området skall säkerligen hans förblifvande betydelse ligga. Hans sista stora arbete om äldsta kyrkans missionshistoria jäfvar ej detta omdöme.

Och dock synes mig Harnack icke vara historiker i samma grad som Hauck. Äfven i Harnacks historiska framställning skönjes på bottnen ett dogmatiskt intresse. Det är icke ensamt historikern, som sträfvar att fullt objektivt skärskåda händelsernas utveckling och sammanhang. Hufvudintresset vid teckningen af äldsta kyrkans historia synes ofta vara att uppvisa dess gradvisa afvikande från den äkta kristendomen och upptagande af synkretistiskt stoff, med hvars bortrensande först den lutherska reformationen gjort en början, och hvarmed den moderna tyska teologien nu arbetar vidare. Vi märka denna tendens äfven i hans missionhistoria.

Men om i berörda afseende en vaken kritik behöfves vid studiet af Harnacks arbete, må för öfrigt erkännas, att detsamma utgör ett af de yppersta bidragen till kännedomen af äldsta kyrkans historia, liksom det otvifvelaktigt är ett af Harnacks allra förnämsta verk. Själfva ämnet är ju ock ett

af de mest intresseväckande; en axplockning ur författarens synpunkter och resultat torde därför väl försvara sin plats i denna tidskrift.

Redan i inledningskapitlen om judendomens utbredning och förvandling vid Kristi tid samt om de yttre och inre betingelser, som i det stora romerska världsriket förefunnos för kristendomens universella utbredning, möter oss Harnacks kolossala lärdom i förening med hans öfverblick öfver de historiskt verksamma faktorerna såväl i deras mångfald som i deras samverkan. Särskildt intressant synes mig sammanställningen vara af de statistiska uppgifter, som kunnat framletas om judarnes utbredning och proselytmakeri i romerska riket; resultatet synes blifva, att judarne skulle utgjort 4 ½ millioner eller 7 % af hela romerska världsrikets invånarantal! Då förstår man först rätt judendomens sociala makt och dess betydelse för den kristna propagandan.

Äfvenledes fängslande är framställningen af de beröringspunkter, som den kristna missionen måste få i tidens allmänna religiösa synkretism och dess intresseriktning mot sådana problem som själens odödlighet, monoteism, försoning, askes, evigt lif, individualism och mänsklighet i stället för nationalism, etc. Om den senaste forskaren på detta område Gunkel däraf dragit slutsatsen, att kristendomen själf är ett uttryck af dåtida synkretism, så häfdar Harnack däremot Jesu läras egenart.

Den närmast följande framställningen af Jesu och Pauli ställning till världsmissionen och till det utvalda judafolket, tillhör närmast exegetikens område. Här må blott anmärkas, att när Harnack förnekar, att Jesus fattat hednamissionen i sikte, han blott stöder sig på detaljexeges af synoptikerna och förbiser den historiska situation och allmänna miljö, inom hvilken Jesu verksamhet faller; eljest hade han säkerligen måst komma till ett motsatt resultat. Beträffande Paulus framhåller Harnack, hurusom han störtat Israels folk och religion från dess plats i historien och omplanterat evangelium på mänsklighetens mark. Men till Pauli storhet hör ock, att han midt under sin kamp mot judendomen med rent paradoxal kärlek höll fast vid sitt folk och dess förblifvande betydelse. Häri mäktade ej efterträdarne hålla fast vid hans betraktelsesätt.

De kristna drogo den enkla konsekvensen: emedan judiska folket är förkastadt, har det från början aldrig varit utvaldt; det är Esau och icke Jakob. Gamla testamentet angår icke judarne alls, utan är från början skrifvet för de kristna. Israel är satans synagoga. — Sådan blef hednakyrkans konsekventa hållning gent emot judendomen, ett orättfärdigt plundrande och dömande af densamma, om man ser till ytan. Men på ett högre plan ter sig saken annorlunda. Judendomen gaf sig själf dödsstöten genom Jesu korsfästelse, och det nya kristna folket trädde in som rätta arfvingen till dess goda egendom. Judiska religionens spänning och transformation till världsreligion kom ej heller så abrupt, som det vill synas; processen var sedan länge begynt inom judendomen själf.

Gent emot hednavärlden ställde sig de kristna helt annorlunda. Här verkade de närmast agitatoriskt genom missionspredikan i ord och handling. Hemligheten af dennas makt låg i den enkla enhet och den rika mångfald den omfattade. Enheten var frälsningsbudskapet för alla. Å andra sidan var predikans innehåll så rikt, att det kunde befruktande inverka på alla former för tanke och känsla. Den som vill teckna missionspredikan och förklara kristendomens förvånande framgång måste söka öfverblicka alla dessa olika lifsyttringar.

1) *Religiösa grunddrag i missionspredikan:* fyra moment konstituerade tillsammans den nya religionen: den ene lefvande Guden, frälsaren och domaren Jesus, anastasis, och enkrateia; det medium, hvarigenom dessa moment gjordes lefvande, var vedergällningstanken, d. v. s. det sedligas suveränitet. Ut från denna tanke måste den kristna missionspredikan förstås. Man har härvid förebrått den äldsta kristendomen, att den var för asketisk; men revolutioner åstadkommas ej med rosenvatten, och här gällde det en revolution, polyteismens störtande och gudsrikets grundande i världen.

2) Som *försoningens religion* har Paulus förkunnat evangeliet i en värld, som trängtade efter själens läkedom. Jesus var kommen som läkare och han fulländade sin kallelse i det han visade, att den rättfärdiges lidande är frälsningen i historien (Jes. 53). Från denna nya kunskap utgick en ström af lefvande vatten öfver den förtorkade människovärlden med

dess torra moral. Dess bärare kunde ock dö för sin kunskap; därför har deras sak icke kunnat gå under.

3) Sin karaktär som en läkedomens religion utpräglade kristendomen äfven i sina anordningar för de kroppsligt lidandes vård. Missionspredikan är därför i eminent grad *kärlekens* och *hjälpbevisningens* predikan. Tjänande kärlek var bevis för kärlek till Gud. Evangelium blef så ett socialt budskap. Det är den djupaste individualism och den djupaste socialism. — Bland alla former för kristlig verksamhet synes missionen särskildt hafva utbredts genom de kristnas uppförande vid de stora päst-härjningar, som upprepade gånger hemsökte romarriket.

4) Af högsta betydelse för den kristna propagandan voro ock de mångskiftande yttringar af *andekraft* och *sedligt allvar*, som förbundo sig med predikan, såsom visioner, exstas, profetism, helande af sjuka, heroiska sedliga kraftyttringar. Sedan 3:dje århundradet fösvinna dessa företeelser mer och mer; därmed försvunno ock yrkesmissionärerna. — Detta innebar icke endast ett förfall utan ock ett framtidsmoment: församlingarna fördes då först till erkännandet af en gränslös förlåtelse och af kristendomen som förlåtelsens religion.

5) De kristnas fordran på auktoritetstro har befordrat missionsarbetet bland massorna. Det var just denna *auktoritets-religion* med sin oerhörda makt öfver massorna som Konstantin privilegierade. När har väl ock en stat visat positivt intresse för någon annan art af religion? — Kristendomen är den gudomliga uppenbarelsen, men den var ock förnuftets och den intellektuella sanningens, den verkliga filosofiens seger. Anspråket på att vara *förnuftsreligionen* var ock ett verkande moment i missionen. — Dåtidens människa begärde ej blott auktoritet och förnuft, hon begärde symboler, hemlighetsfulla krafter. Äfven här kom missionen till möte med en *mysteriernas och de tranchendentala kunskapernas religion*. »Kyrkans sublimaste spiritualister Johannes och Origenes äro äfven dess djupsinnigaste mysteriosofer». Sakramenten voro här en missionsfaktor af stor betydelse. Men sakramentsteologerna införde ofta genom en bakdörr i kristendomen mycket af hednisk polyteism: detta var tidens behof och får ej enbart fördömas.

6) Den nya trons bekännare kände sig som det *nya folket* i Israel, som trädt i stället för det gamla; denna öfvertygelse gaf de kristna ett historiskt och politiskt medvetande af den mest omfattande betydelse. I stället för hedningar och judar stod nu Guds folk, som skulle ersätta bägge. Här hade missionen ett kraftigt vapen. — Den intressantaste men ock minst beaktade sidan af de kristnas själfmedvetande som ett *folk* är den politiska i inskränkt mening. Först verkade apokalyptikens rent negativa ställning till världsstaten såsom djäfvulsstat. Förunderligt är, att den ännu ringa hopen kristna vågade rent politiskt sedt medvetet ställa sig i motsats mot romerska riket. Problemet »stat och kyrka» möter redan här i sin mest tillspetsade form. — Å andra sidan bidrog det faktum, att evangelium öfvergått från judarne till helenerna, att ställe dessa senare d. v. s. romerska riket i mera positivts förhållande till kristendomen. Jerusalems förstöring begynte här utvecklingen. Längst gick Melito i sin apologi till Marc. Aurel; han har i kristendomen sett den världsstaten tillhörande och honom bärande inre makten. Det är beundransvärdt, att redan vid denna tid en sådan tanke kunnat klart tänkas. Ännu skarpare utpräglas denna tanke af Origenes, som visar sig till allt annat äfven vara en insiktsfull politiker.

7) När kristendomen betecknas som en *bokens religion* så är detta ej fullt riktigt (utom i den strängaste kalvinismen på 1600-talet); den titeln tillhör Islam. Men visserligen har »boken», framför allt gamla testamentet, haft en vidtgående betydelse för den kristna propagandan. I densamma fanns filosofi, kosmologi, monoteism och profetiornas uppfyllelse. Man läse exempelvis Tatians bekännelse om sin omvändelse.

8) Den kristnes första plikt var att hålla sig fri från all besmittelse af afguderi; *kampen mot polyteismen* blef ett naturligt moment i missionsarbetet. Särskildt betydelsefull var här striden mot människoförgudningen, kejsarkulten i dess bägge former. Häri öfvervann kristendomen den politiska religionen; därför var det ock på denna punkt, som represalierna från statens sida hårdast drabbade. Hur väl än de kristna småningom, trots Tertullianus m. fl., visste att inrätta sig i den

romerska världen — med den egentliga afgudatjänsten hade de aldrig slutit fred.

I denna rikedom på moment i missionsarbetet visar sig kristendomen som en synkretistisk religion, men af säreget slag: det är universalreligionens synkretism. Vid midten af 3:dje århundradet fanns det redan en mäktig hierarki, prästadöme, mysterier, rik kult, filosofi, halfgudar, reliker, under etc. Sådan var den kyrka, som i andra hälften af 3:dje århundradet missionerade; men det underligt mångskiftande verket sammanhölls dock ytterst af den enkla bekännelsen om »en himmelens och jordens Gud och Jesus vår herre». Därför var ock kyrkan mäktig att i sinom tid skudda af sig det oväsentligt vordna synkretistiska stoftet; reformationen har därmed gjort en början.

Harnack lämnar härefter en ingående undersökning om *de kristna missionärerna,* särskildt »apostlar», »profeter» och »lärare», och dessas successiva undanträngande af en fast biskopshierarki. Sedan slutet af 2:dra århundradet ägde denna ledningen inom kyrkan äfven beträffande missionen. Nu visar det sig ock vid en närmare granskning, att öfverallt där en kristen menighet af någon betydelse fanns, ordnade den sig omkring en biskop (undantagandes i Egypten), så att antalet biskopliga församlingar tämligen tillförlitligt anger kristendomens utbredning på olika tider. Härigenom belyses än skarpare biskopsämbetets betydelse för missionen. Särskildt må observeras, att på hvarje plats blott bildades en församling, hvarigenom organisationen blef mera sluten men ock frestelsen större att utstöta alla olika tänkande som kättare. — Talrikast och verksammast missionerade alltjämt de kristna lekmännen själfva; det är ingen fras, att de kristnas blod var kristendomens utsäde. Och kvinnornas tysta, trogna verk i hemmen hade äfven här sin världshistoriska betydelse.

Beträffande *missionsmetoderna* framhålles bl. a., hurusom den Alexandrinska kateketskolan under tåligt arbete räddade vetenskapens rätt i det kristna missionsarbetet. Men framför allt betonas dopets betydelse på grund af dess anknytning till det hedniska mysteriebegäret. — Sedan 3:dje århundradet verkade missionen mest genom kyrkan som ett mäktigt frälsnings-

institut. Hon hade från judendomen nästan som i ett slag öfvertagit en fast och exklusiv organisation; hvarje lokalförsamling gällde realiter som afbild af hela kyrkan. En sådan socialt-religiös gemenskap utan politiskt-nationell basis var något i den romerska världen oerhördt och bidrog mer än något att främja kristendomens utbredning. Men visserligen medförde församlingsorganisationen en viss förlust af den enskildes religiösa självständighet. Montanismen är i grunden en kamp för bevarandet af den religiösa individualismen. Och denna hotade individualism fick slutligen inom kyrkliga råmärken ett utflöde i munkrörelsen.

Härefter gifves en intressant framställning af motståndet mot missionens utbredning både från statens och de hedniska skriftställarnes sida. Af dessa senare är det egentligen blott Celsus och Porfyr, som förtjäna nämnas; men de uppväga många. Där Porfyr förlagt religionsfilosofiens strid med kristendomen, ligger den än i dag. Allt det synkretistiska har han skoningslöst blottat. Men hvad förmådde han? Kristendomen var redan när han skref en världsreligion, och en sådan förmår ingen professor bekämpa.

Harnacks hufvudsynpunkt i fråga om missionen blir alltså denna: frågan skall ej uppställas så: huru har kristendomen vunnit så många greker och romare — utan frågan måste närmast lyda: huru har kristendomen utgestaltat sig själf så, att den *måste* blifva världsreligion. Endast på så sätt kan man följa missionsarbetets olika moment och stadier.

I arbetets sista afdelning: den kristna religionens *yttre utbredning*, framträder kanske mest författarens omfattande kännedom om tidens hela litteratur. Alla notiser, som kunnat framletas om kristendomens utbredning under 300 år, äro här samlade och bearbetade. För hvarje provins i romarriket har upprättats katalog öfver de platser, dit kristendomen nått före Konstantin. Att ur detta till synes torra detaljstudium framvinna historiska öfverblickar och upptäcka nya utvecklingsfaktorer har varit en tacksam uppgift för Harnack. Sådana områden, där kristendomen redan före Konstantins tid kommit i pluralitet bland folket eller åtminstone var den bestämmande, voro först och främst hela Mindre Asien, det kristna landet

par preference, hvars kyrka med sin säregna synkretism har sin direkta fortsättning i den nuvarande grekiska kyrkan; vidare Stor-Armenien, det första officielt kristna land i missionshistorien; en del af Tracien, samt Edessa, näst Antiochia missionens hufvudcentrum i Orienten och nästan helt en kristen stad, måhända det märkvärdigaste faktum i hela den äldsta missionshistorien. Därifrån spreds kristendomen före år 300 till Arabien, Persien, Skytien, ja faktiskt äfven till Indien. — Provinser, där kristendomen utgjorde en betydande bråkdel af befolkningen och en inflytelserik faktor i dennas kulturlif, voro först och främst Afrika med Numidien, hvilket omkring år 300 ägde bortåt 300 biskopar och väl kan sägas vara ett kristet land, äfven om flertalet bland den lägre befolkningen ännu var hedniskt; vidare Cölecyrien och Antiochia, kristendomens förnämsta hufvudsäte i världsriket och dettas 3:dje stad; Cypern, Egypten med Thebais, där de kristna hade öfverflyglat t. o. m. judarne; Rom, där de kristna omkring år 250 utgjorde 30,000—50,000 och omkring år 300 minst dubbla antalet med stort inflytande; vidare södra Italien och Spanien, där den kända motsatsen: grof världslighet — fanatisk stränghet redan nu är ett kristet nationallyte; samt slutligen syd-Gallien och vissa delar af Grekland. — Provinser med fåtaliga kristna voro Palestina, Phönicien, Arabien, större delen af Balkanhalfön, norra Italien och Mauretanien. Slutligen funnos områden, där kristendomen knappt kunde spåras: västra delen af öfre Italien, mellersta och norra Gallien, Belgien, Germanien, Svarta hafvets norra kuster, m. fl.

För historikern, som på kartan öfverblickar dessa förhållanden, är situationen klar; det är den grekiska hellenska världen, romarrikets kulturmakt, som öppnat sig för kristendomen; denna världs centrum, Mindre Asien, var ock den kristna kyrkans hufvudkvarter. Därför är kristendomen, om ock numeriskt underlägsen, segraren redan innan Konstantin sluter sig dit.

Mellan framställningens olika kapitel har Harnack instrött en rad exkurser öfver problem, hvilkas detaljerade behandling i självfva framställningen skulle förryckt dennas jämnmått (ex. om apostlakonciliet i Antiochia, om de kristna som det 3:dje

släktet, om Mithra-tjänstens utbredning m. m.). Dessa exkurser äro icke det minst intressanta i Harnacks här refererade märkliga arbete. *Hj. Ht.*

Det torde böra erinras därom, att *Red. ej svarar för enskilda uttalanden i denna eller andra i årsskriften införda artiklar.* För sin del vill Red. understryka den icke heller af recensenten i hans väl skrifna granskning förbisedda dogmatiska tendens hvaraf det granskade arbetet lider och som synes oss synnerligen betänklig. I Harnacks, såsom recensenten framhållit, i många afseenden värdefulla nya bok röjer sig på mer än ett ställe hans i »*das Wesen des Christentums*» framställda grundåskådning. För vår del anse vi ock, att Harnack för att häfda sin förnekelse af Jesu missionstanke gör sig skyldig till en våldsam och alldeles ohållbar detaljexeges af synoptikerna, särskildt Mark. 13: 10. Mot Harnacks underskattande af den fulltoniga kristliga trosbekännelsens betydelse i den gamla kyrkan, mot hans egendomliga försvar och sympati för Porphyrius' uppträdande mot den kristna åskådningen m. m. måste vi ock inlägga en bestämd gensaga.

Anm. af Red.

Müller, K., *Kirchengeschichte* I, Freiburg, Mohr 1892, 22 + 636 s., M. 9,50; II, 1897, 1902, 15 + 571 s. samt en karta, M. 9,60.

Den förra året utkomna delen af Müllers kyrkohistoria, omfattande reformationstiden till omkring år 1560, är ett i flera afseenden intressant arbete. Då detsamma naturligen sammanhänger med de föregående delarne, må här några ord yttras om den Müllerska kyrkohistorien i dess helhet.

Om denna kan i korthet det omdömet fällas, att den utgör en af de bästa bland de oss för närvarande tillgängliga tyska handböckerna i kyrkans allmänna historia. Närmast gifver sig jämförelsen med de bekanta läroböckerna af Kurtz och Möller (i ny bearbetning af v. Schubert och Kawerau). Framför den förra af dessa äger Müller företrädet af ett djupare inträngande i det historiska sammanhanget och detaljernas bättre inordnande under de stora utvecklingslinjerna, hvarjämte Müller på flere punkter, särskildt i den andra delen, bringar nya och

intressanta resultat af egna primärundersökningar. Men äfven framför de i sitt slag ypperliga bearbetningarne af Möller genom v. Schubert och Kawerau äger Müller vissa företräden. En sådan är den enhetlighet i uppfattning och framställning, som näppeligen kan vinnas då flera författare samarbeta. Den Möllerska handboken tenderar ock att få ett omfång, som försvårar dess närmaste uppgift såsom öfversiktsverk och handbok för högre studier. Müller synes i detta afseende hafva lyckats finna en god medelväg. Därvid har gamla tidens kyrkohistoria blifvit inskränkt till ett mot öfriga perioder mera proportionelt omfång, hvaremot hittills försummade tidsepoker erhållit en väl behöflig fylligare teckning; detta gäller t. ex. kristendomens öfvergång från den latinska till den germanska världen, samt framför allt medeltidens sista århundrade, hvars rika och mångskiftande, förut för litet beaktade religiösa lif på ett mästerligt sätt tecknats. Här är en af arbetets kulminationspunkter; härifrån vinnes en ny och djupare förståelse af Luthers reformation.

Müllers kyrkohistoria är äfven förtjänstfull genom en i allmänhet lycklig sofring af detaljerna; dess sträfvan är tydligen att blott medtaga sådant, som för den kyrkohistoriska utvecklingen varit af verklig betydelse. Den undgår härigenom bättre än en del andra handböcker att blifva kyrklig litteraturhistoria, sekt- eller dogmhistoria. Härmed sammanhänger ock, hvad som synes mig vara arbetets största förtjänst: en genomgående hänsyn till den profan- och kulturhistoriska utvecklingen. Kyrkans historia framträder härigenom såsom ett verkligt organiskt moment i den kristna mänsklighetens historia. Men visserligen fordras ock en god fond af allmän historisk kunskap för att kunna rätt tillgodogöra sig Müllers framställning.

Det ofvan sagda innebär ingalunda, att Müllers kyrkohistoria, är något ideal; den har ock sina väsentliga brister. Stilen äger ej den lättlästhet och klara genomskinlighet, som utmärker t. ex. Hauck och Harnack; någon gång synes själfva tankegången dunkel. Liksom hos Harnack har framställningen på vissa punkter färgats af den friprotestantiska dogmatiska ståndpunkten. Men framför allt saknar man hos Müller

sinne för det personligas betydelse i utvecklingen. Man letar förgäfves efter en personkaraktäristik; icke ens män sådana som Augustinus och Luther möta oss i konkret åskådlighet sådana de lefde och verkade.

Beträffande första delen, som utkom för 10 år sedan, har åtskilligt af det sakliga innehållet korrigerats genom senare forskningar. Detta gäller i första hand just de perioder, som i Harnacks och Haucks ofvan anmälda arbeten behandlas. Man jämföre t. ex. Müllers framställning af striden mellan påfvedömet och de tyska kejsarne med Haucks! — Till sist må anmärkas, att Müller liksom andra tyska handboksförfattare från medeltidens början i hufvudsak identifierar världshistorien med Tysklands historia. Dock må erkännas en berömvärd sträfvan att i någon mån observera Englands betydelse för kyrkohistorien, äfven om denna ingalunda kommer till sin fulla rätt.

Den senast utkomna delen af Müllers kyrkohistoria, reformationstiden, afviker i viss mån från arbetets plan. Den är ett verkligt specialarbete öfver Tysklands reformationshistoria, det första försöket att genomarbeta och vinna enhet i den oerhörda detaljlitteraturen öfver reformationsverket i Tysklands alla trakter. Arbetet är ock utomordentligt intressant, rikt på nya synpunkter och kännetecknadt af en förvånande öfverskådlighet. En klarare teckning af Luthers utveckling torde vara svår att erhålla, liksom af lutherdomens fulla utgestaltning och begränsning intill år 1555. Särskildt må påpekas teckningen af humanismens och reformationens stora kris år 1524—25, skildringen af döparerörelsen och dess stora betydelse samt af tiden för lutherdomens allenahерravälde i reformationen 1535—45; och uppvisandet af den stora europeiska motsatsens tillspetsning i striden om Jülich-Cleve och vestra Tysklands andliga furstendömen.

Uppställningen är för öfrigt den kända: först Tysklands reformationshistoria och sedan öfriga länders radade bredvid hvarandra. Från tysk ståndpunkt må detta vara förtjänstfullt; för den, som vill vinna en total bild öfver den allmänna europeiska utvecklingen, försvåras härigenom studiet. Man märker ock, att icke samma grundliga litteraturstudier ligga bakom

skildringarne af de utom-tyska ländernas historia. Så t. ex. har Wakeman's »History of the Church of England» kunnat gifva författaren åtskillig nytt af värde för Englands reformationshistoria, liksom äfven Buddensiegs undersökningar om Lollarderna, hvarigenom uppvisats, att dessa med sin wiklifisism utgjort en andlig stormakt i England vid 1500-talets början. Och hvad Sverige vidkommer synas de af Hjärne m. fl. gjorda epokgörande forskningarne på reformationstidens område vara alldeles okända. Och dock är ju åtminstone Hjärnes »Gustaf Adolf» utarbetad äfven på tyska.

Förvisso rymmes likväl mycket af intresse och värde äfven inom Müllers teckningar af den utom-tyska reformationen. Så t. ex. beträffande Calvins utveckling och verksamhet i Genève, där författaren kommer med nya, på egna forskningar stödda resultat; vidare beträffande lutherdomens utbredning i Italien, särskildt dess södra del, etc. — Det sagda må vara nog för att bekräfta omdömet om Müllers här behandlade arbete såsom ett af sista tidens mest betydande kyrkohistoriska verk.

Hj. Ht.

Wakeman, H. O., *An Introduction to the History of the Church of England* from the Earliest Times to the Present Day, 6 ed. London, Rivingtons 1899, 20 + 505 s., kr. 7,50.

Ej sällan mötes man af frågan efter någon kyrkohistorisk framställning, som kunde på lämpligt vis komplettera de tyska handböckernas styfmoderliga behandling af England. Behofvet af bättre kännedom om Englands kyrkliga utveckling har också blifvit allt mera aktuelt, ju mer synen på den anglosaxiska världens betydelse för hela vårt kulturlif vidgats. Det är därför en glädje att fästa uppmärksamheten på Wakemans ofvannämnda arbete såsom väl egnadt att fylla detta behof.

Wakeman förenar en modern vetenskaplig forskning med den måttfullt enkla och dock fängslande framställningskonst, som är säregen för engelsmännen. Detaljerna berättas konkret och åskådligt, men dock så, att utvecklingsgången i dess helhel aldrig förloras ur sikte. Personligheterna framträda lef-

vande och blodfulla; vi göra här bekantskap med ett helt galleri af dessa, för oss förut kanske föga kända, alltifrån S:t Aidan och andra helgon, Dunstan, Stefan Langton, Grosseteste och Wicliffe fram till Laud, Andrewes, Wesley, Pusey och Newman, en mängd andra att förtiga.

Författarens ståndpunkt är utprägladt högkyrklig, hvilket stundom gifver framställningen en viss färg och udd. Starkt betonas ock den engelska kyrkans allmänt (ej romerskt-) katolska karaktär och dess säregna åtskillnad från andra reformationskyrkor. Som särskildt intressanta kapitel i framställningen må påpekas engelska medeltidskyrkans strid för sin själfständighet, puritanismens uppkomst och utveckling, samt Oxford-rörelsen i 19:de århundradet.

Engelskan är tyvärr ofta ett för våra teologiskt bildade svårläst språk; som en fördel synes det därför kunna omnämnas, att Wakemans här anmälda arbete är under öfversättning till svenska. Med ett utförligare referat af innehållet torde då ock lämpligen anstå, till dess öfversättningen utkommit.

Hj. Ht.

Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540. Bihang till Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, andra bandet.

I de sista, nyligen utkomna häftena af Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift (band 2, häft. 2 och 3) lämnas en redogörelse för den mångsidiga verksamhet, som föreningen utvecklar i kulturhistoriens tjänst. Hvad som i denna verksamhet icke minst är värdt att beakta är emellertid utgifvandet af nämnda tidskrift med dess rikhaltiga innehåll. Och särskildt måste såsom i hög grad förtjänstfullt anses sträfvandet att i tidskriften sammanföra äldre handlingar rörande Västergötland, återgifna i fullt trogen afskrift. Hvar och en som något sysslat med studier rörande vår äldre kulturhistoria har lärt inse, att äfven till utseendet obetydliga anteckningar kunna vara af stort värde; och detta värde ökas i den mån som afskriften noga följer originalet, till och med i dess ofta nog tämligen orimliga skrifsätt.

Ett mera omfattande dokument är det som utgifvits såsom bihang till tidskriften, och som erhållit titeln *Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540*. Det är den nitiske forskaren lektor F. Ödbergs förtjänst, att denna handling gjorts tillgänglig. Jämte honom ha i arbetets redigerande deltagit tjänstemännen i Kammararkivet (där originalhandlingen förvaras) doktor H. Rosman och notarien G. Hedin. Och dessutom har den främste kännaren af Västergötlands äldre förhållanden, bibliotekarien C. G. Styffe, med intresse följt arbetet och lämnat värdefulla bidrag till bedömande af urkunden.

Genom utredningar i de till editionen fogade för- och slutorden lär man närmare känna denna jordeboks art. Säkerligen på Gustaf I:s befallning har den blifvit upprättad under ledning af biskop Sven Jacobi, som var en auktoritet beträffande kännedomen om de kyrkliga egendomarna, och den är delvis egenhändigt skrifven af biskopen. Dess fullständighet och noggrannhet har vitsordats redan af H. Forssell.

Jordeboken upptager först förteckning öfver gods med därifrån utgående uppbörd till Skara domkyrka, vidare till biskopen, till domprosten, ärkedjäknen och andra medlemmar i stiftsstyrelsen, slutligen landsprästers och landskyrkors gods. Den sista afdelningen är naturligtvis den mest omfattande och i vissa afseenden äfven den intressantaste. Alla härad inom stiftet genomgås, och för de olika socknarna uppräknas de gårdar som lämna uppbörd till prästestommarna och kyrkorna. Äfven för Dal och Värmland meddelas register, af hvilka dock det för Dal i editionen är utelämnadt, såsom redan på annat håll tryckt (i Lignells Beskrifning öfver Dal).

Det är således en mycket fullständig kännedom man får rörande Skara stifts kyrkliga egendomar, och en närmare undersökning torde i kyrkohistoriskt hänseende vara af värde. Det visar sig hvilken betydlig del af hela landets ecklesiastika hemman tillhörde Västergötland, nämligen icke mindre än en fjärdedel. Men redan 1540 började Gustaf I:s stora indragning af dessa hemman. — Öfverhufvud är det viktiga bidrag som här lämnas till kunskapen om vårt lands ekonomiska historia — huruvida denna jordebok i praktiskt-kameralt hänseende kan blifva af betydelse, måste jag lämna oafgjordt. För den västgötska

landsbygdens förhållanden vid nyare tidens början blir den alltid en källa af intresse, särskildt under jämförelse med de snart började kronans officiella jordeböcker.

I sammanhang härmed kan urkunden göra den numera energiskt bedrifna undersökningen af våra ortnamn viktiga tjänster genom de rikliga uppgifterna om byars och gårdars namn, med former som dels äro något äldre än de officiella jordeböckernas, dels måste anses såsom synnerligen tillförlitliga. Den ofta vanskliga uppgiften att lämna en fullt riktig uppteckning af de svårlästa namnen, torde särskildt genom bibliotekarien Styffes omsorg ha blifvit väl löst.

Obeaktadt bör ej heller lämnas det omfattande material för studiet af allmogeklassens personnamn, som i denna jordebok föreligger. Och slutligen finnes i uppgifterna rörande uppbördsartiklar åtskilligt, som är af allmänt kulturhistoriskt intresse.

Det är ett vackert föredöme som Vestergötlands Fornminnesförening gifvit genom denna sin publikation. Önskvärdt vore, att liknande urkunder till forskningens tjänst ytterligare gjordes tillgängliga.

S. Lampa.

H. Achelis. Virgines subintroductæ. Ein Beitrag zu I, Kor. VII. J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung. Leipzig 1902.

Det är en lika karaktäristisk och intressant som hittills jämförelsevis obeaktad sida af fornkyrkans lif, som här upptagits till vetenskaplig undersökning. Väl har företeelsen i fråga icke kunnat helt ignoreras i kyrkohistoriska framställningar, som framträda med något anspråk på fullständighet, men af gammalt har man blott i förbigående och med en viss skygghet omnämnt den, vanligen i sammanhang med redogörelsen för förhandlingarna med den illa beryktade Paulus af Samosata. Ofta har den allt ifrån Hieronymus' dagar kort och godt betecknats såsom *pestis agapetarum*. Protestantiska kyrkohistorici betrakta den gärna såsom ett utslag af det begynnande munkväsendet, medan katolska författare icke sällan ha en viss benägenhet att företrädesvis fatta den såsom en

sorglig följd af de andliges celibat. Såsom representant för den första gruppen kan VON HASE nämnas, som med större finhet och pregnans än de flesta yttrat sig om denna fråga. Han säger: »Jungfrur företogo sig det ofta misslyckade, därför småningom ogillade vågstycket, att såsom Herrens brudar i den närmaste gemenskap med klerkerna ådagalägga kraften i en helig vilja.» Såsom typiskt exempel ur den katolska litteraturen anför Achelis Wetzer-Weltes kyrkolexikons beskrifning på *subintroductæ,* som lyder så: »Bezeichnung für die Frauenspersonen, welche die Geistlichen in ihr Haus aufnahmen, entweder zur Bedienung der Hausfrau, wenn der Geistliche verheiratet war, oder zur selbständigen Besorgung des Haushaltes. Man nannte sie auch wohl, gleichsam in vorbeugender Entschuldiggung mit Beziehung af 1 Kor. 9, 5 Schwestern, um anzudeuten, dass sie mit den Geistlichen wie Bruder und Schwester lebten, oder *ἀγαπηταί,* um ihre Dienste als christliche Liebesdienste zu bezeichnen, bisweilen auch, zur Umgehung der kirchlichen Gesetze, *adoptivæ,* um das Verhältnis als eine Verwandtschaft darzustellen». Sedan Achelis med några andra exempel visat, hur olika man bedömt de s. k. andliga äktenskapen eller syneisaktenväsendet, går han till en synnerligen noggrann detaljundersökning af de äldsta källorna och kommer härvid bl. a. till det resultat, att den hittills allmänt antagna meningen, att företeelsen bör förläggas endast till tredje och fjärde århundradena är oriktig. I själfva verket sänker den sina rötter ända ned i urkyrkans tid, såsom Achelis med utgångspunkt från HERMAS PASTOR (Sim. IX, 11) m. fl. visar.

En synnerligen intressant afdelning af Achelis' bok är hans behandling af det svårtolkade stället 1 Kor. 7, 36—38. Enligt förf:n är här ej fråga om en faders förhållande till sin dotter, utan »von einem Christen und 'seiner Jungfrau'». För sin del har visserligen anmälaren icke kännt sig öfvertygad af Achelis' otvifvelaktigt ganska skarpsinniga exeges, men det är naturligtvis alltför möjligt, att den exegetiske fackmannen i densamma finner åtminstone ett värdefullt uppslag.

Hufvudresultatet af förf:s följande, rent kyrkohistoriska undersökning skulle kunna angifvas så, att medan man förut

uppfattade det s. k. andliga äktenskapet såsom en förirring inom den förvärldsligade kyrkan, så är det verkliga förhållandet det rakt motsatta. Den episkopala kyrkan förföljde och aflägsnade *virgines subintroductæ*. De hörde till »de rudiment från urkyrkans tider, som man föraktade». Seden uppkom i kyrkans äldsta, af ursprunglig religiös kraft uppburna period, då man fann det självklart, att hvarje kristen var en hjälte, som öfvervunnit världen och hennes lust. Vi måste förvånas öfver, att kyrkan under nära tvänne århundraden kunde tåla och t. o. m. gynna det andliga äktenskapet. »Det är — säger Achelis — ett tecken till, hur mycket man tilltrodde hvarandra och hur sällan förtroendet blef sviket. Vid erinringen härom behöfver kyrkan icke blygas. Det utgör ett vittnesbörd om den idealitet, som präglade hennes ungdomstid.»

Det grannlaga ämnet är behandladt med finhet och takt, och Achelis har otvifvelaktigt på en icke oviktig punkt riktat vår kunskap om lifvet i de första århundradenas kyrka.

Ldm.

Akademisk afhandlingslitteratur.

I vårt som bekant på ett utmärkt sätt redigerade centralorgan för svensk historisk forskning egnas sedan många år tillbaka icke obetydlig uppmärksamhet åt den verksamhet på det historiska forskningsområdet, hvars resultat framträder i formen af akademiska afhandlingar. Med rätta har i Historisk Tidskrift framhållits, att nämnda verksamhet ingalunda utgör någon oväsentlig del af våra dagars vetenskapliga arbete. »Själfva karaktären af ett lärdomsprof gör emellertid, att den akademiska afhandlingslitteraturens alster redan genom sin form blifva af intresse endast för en relativt fåtalig krets och därför mindre observeras, än de kanske förtjäna. Den fordran på noggrannhet i detaljforskningen och så vidt möjligt uttömmande behandling af källmaterialet, som den moderna historieforskningens metod gör gällande, nödvändiggör dessutom en sträng begränsning af ämnet, och de akademiska

afhandlingarna få därför för dem, hvilka icke omedelbart äro intresserade i deras egenskap af vetenskapsprof, väsentligen sin största betydelse såsom ett material af undangjordt arbete för efterföljande sammanfattande eller öfversiktligare framställningar. Såsom sådant äro de verkligen värdefulla, men naturligen endast i den mån, som arbetssättet uppfyllt de ofvannämnda metodiska fordringarna, och i den mån, författaren förstått att afvinna det ursprungliga källmaterialet dess upplysningar från så många synpunkter som möjligt. Det är således af viss vikt att beakta, hvad som arbetas på detta område och fästa i minnet arbetets resultat i någon mån mera än genom blotta antecknandet af boktitlarna.» Hvad som sålunda blifvit sagdt om den historiska disputationslitteraturen i allmänhet äger naturligen äfven sin tillämplighet på den kyrkohistoriska grenen af denna litteratur. Vi vilja därför lämna några kortfattade kritiska redogörelser för vid Upsala universitet under de senare åren ventilerade kyrkohistoriska afhandlingar. Redan i föregående årgång af Årsskriften recenserades lektor E. EDLINGS arbete öfver *Priscillianismen*, och denna gång upptaga vi till behandling en redan några år förut ventilerad afhandling.

Frithiof Hall. Bidrag till kännedomen om Cistercienserorden i Sverige. I. Munkklostren. Akad. afh. Gefle 1899.

Enligt en i tidningarna synlig notis har detta »bidrag» rönt den för en svensk kyrkohistorisk dissertation säkerligen hittills enastående utmärkelsen att hafva blifvit öfversatt till tyskan och äfven i denna form utgifven i tryck. Någon tysk edition har emellertid anmälaren ej varit i tillfälle att se, men däremot en redan år 1898 af samme författare på svenska utgifven skrift, benämnd *Bidrag till Cistercienserordens historia i Sverige. I. Munkklostren.* I själfva verket utgör den i öfverskriften upptagna afhandlingen blott en något omarbetad upplaga af den sistnämnda.

Medan medeltidens norska och finska kloster i senare tider erhållit sina skildrare (LANGE och LEINBERG), är det medeltida munkväsendets i Sverige historia ännu oskrifven.

RHYZELIUS' (1740) och WIESELGRENS (1832) för sin tid aktningsvärda arbeten, som utgöra de enda försöken till en fullständigare svensk klosterhistoria, kunna knappast betraktas annat än som utkast och tillfredsställa för ingen del nutida anspråk i fråga om källforskningens omfattning och noggrannhet. Under sådana förhållanden bör det i väntan på och som ett förarbete till en fullständig klosterhistoria vara en god och tacksam uppgift att monografiskt behandla en eller annan munkordens historia i vårt land. Teol. kandidaten Hall har också insett detta och till föremål för sin forskning valt cistercienserorden, den ojämförligt mest inflytelserika bland munkordnarne under den svenska medeltidens äldre skede.

Omfattande arkiv- och biblioteksstudier ligga till grund för detta arbete. De svenska källornas delvis ganska torftiga utbyte har författaren sökt komplettera med uppgifter om lifvet inom klostren, hämtade från de för hela orden gällande föreskrifterna. Särskildt erkännansvärdt är, att förf:n flitigt rådfrågat den af MARTÈNE och DURAND i Paris 1717—1718 utgifna, ehuru visserligen ej fullständiga samlingen generalkapitelsbeslut (Thesaurus Novorum Anecdotorum IV). Däremot måste det betraktas som en brist, att förf:n icke användt så allbekanta och viktiga källor som JAFFÉ'S och POTTHAST'S Regesta pontificum romanorum. I litteraturförteckningen saknar man ock C. G. STYFFES för hvarje forskare i svensk medeltidshistoria oskattbara *Skandinavien under unionstiden.*

Afhandlingen indelas i A. Allmän klosterhistoria och B. De enskilda klostrens historia. Bland de sistnämnda ha icke Herivads kloster i Skåne och Ås i Halland upptagits, ehuru dessa landskap redan under en del af medeltiden tillhörde Sverige och deras medeltida kyrkohistoria tydligen med rätta plägar behandlas i svenska kyrkohistoriska arbeten. I den första afdelningen vill förf:n redogöra för ordens »uppkomst och utveckling» samt »förfall», »de olika klostrens inbördes samband», »klostrens förhållande till det kyrkliga och världsliga samfundet», klostrens funktionärer, lifvet inom klostren, tukten m. m. Tyvärr lämnar dock denna afdelning åtskilligt öfrigt att önska med afseende på reda och öfverskådlighet. Om ordens uppkomst och utvecklingsgång erhåller man exem-

pelvis af artikeln »Cistercienser» i *Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche* en i all dess knapphet fullständigare kännedom och en vida klarare öfverblick än genom förf:s framställning. Åt »utvecklingen» är i själfva verket blott några rader på sid. 4 egnade, och hela den afdelning, som skulle handla om ordens »uppkomst och utveckling», upptager blott något öfver två sidor, af hvilka för öfrigt mer än hälften anslås till beskrifningen af cisterciensernas ankomst till Sverige och Danmark. En glädjande förbättring är dock att i den senare upplagan konstatera i fråga om skildringen af ordens uppkomst och egendomligheter. Enligt GISEKE, på hvilkens viktiga arbete öfver motsatsen mellan cluniacenser och cistercienser rec. fäst förf:ns uppmärksamhet, förklaras nämligen de sistnämndes framträdande och egenart väsentligen ur oppositionen mot förfallet inom cluniacenserkongregationen. Önskvärdt synes oss dock hafva varit, att såväl nämnde forskares som andras vunna resultat blifvit bättre tillgodogjorda för framställningen i afhandlingen och särskildt att förf:n vetat framhålla t. ex. en så i hög grad betydelsefull omständighet som den, att det sätt, hvarpå reglerandet af förhållandet mellan moder- och dotterkloster skedde, eller den *ömsesidiga* kontrollen är något just för cisterciensema karaktäristiskt. I själfva verket betecknar detta ett helt och hållet *nytt* utvecklingsstadium i munkväsendets historia. Genom föreskrifterna om ömsesidig visitationsplikt ville man förebygga, att den nya orden delade sina föregångares öde att förfalla till följd af brist på tillfredsställande kontroll. — Öfverhufvud kan mot afhandlingen anmärkas en tämligen genomgående saknad af synpunkter eller i hvarje fall genomförda sådana.

Då cistercienser-klostrens genealogi har en stor betydelse för ordens organisation och förvaltning, hade en klarare redogörelse för densamma varit önskvärd. Af den sid. 3 lämnade stamtaflan framgår ej, att klostret i *Citeaux* var icke blott såsom hufvudkloster öfverordnadt utan äfven från en annan synpunkt *samordnadt* med sina fyra äldsta dotterkloster, och då »de svenska klostren» angifvas tillhöra Clairvaux-linien eller den fjärde af de fem stammar eller linier, i hvilka hela orden var indelad, borde hafva framhållits, att Herivads kloster,

om hvilket förf:n i denna afdelning af sitt arbete meddelar ett och annat, tillhörde den första eller citeauxlinien. Enligt en medeltida anteckning var Herivad »den sextonde dottern af Citeaux» och sålunda i visst afseende förnämligare än Alvastra och Nydala kloster, af hvilka det förstnämnda uppgifves hafva varit den 40:de, det senare den 41:sta »dottern» af Clairvaux.

Cistertium eller Citeaux härledes i afhandlingen från »de varma källor, som där framsprungo ur jorden». Namnet anses i verkligheten hafva uppkommit ur det gammalfranska ordet *cistel*, hvilket betyder *säf*, som i myckenhet växer i den sumptrakt, där Citeaux var beläget. (RE^{III} IV, 117, 65). — Ordens äldsta stadgar »Instituta monachorum cisterciensium de Molismo venientium» finnas — säger förf. — »ännu i behåll», men i sin ursprungliga form äro de förlorade. — I den afdelning, som förf:n gifvit öfverskriften »påfliga privilegier och förtroenden» saknar man ett framhållande däraf, att åtskilliga af dessa förmåner stodo i uppenbar strid med ordens gamla stadgar och stränga traditioner. Något större uppmärksamhet än som skett borde väl ock hafva egnats åt *Innocentius IV:s* privilegier, då han frikostigare än någon annan påfve skänkt cistercienserorden sådana (Jfr urkunderna hos POTTHAST, särskildt N:o 13821).

Icke få oriktiga detaljuppgifter och språkliga inadvertenser i den första upplagan äro i den andra lyckligtvis rättade. Åtskilliga kvarstå dock. Några exempel, utöfver de redan lämnade, må anföras. Såsom den tredje abboten i Alvastra upptages en *Henrik*, som år 1208 »gjorde ett jordabyte med Suno Tjälvasson» (sid. 58). Såväl jordabytet som Henriks tillvaro synas apokryfiska. Åtminstone är förf:ns stöd för denna uppgift ohållbart, enär den åberopade urkunden, N:o 134 i Sv. Diplomatarium är bevisligen oäkta. (Hist. Bibliot. II. Anmäln. s. XI).

Samma sida omtalas Innocentius III:s uppmaning till ärkebiskopen i Upsala och hans lydbiskopar »att hindra lag och sed i landet att ej kunna göra testamenten utan arfvingarnes bifall och att de andlige dragas inför världslig domstol». Dessa delvis obegripliga ord afse att redogöra för nämnde

påfves befallning af den 10 mars 1206 till Sveriges biskopar att genom kyrkans makt afskaffa ett af konung Sverker hos påfven anmäldt bruk, att rikets lagskipare, vid det inför folket årligen skeende kungörandet af laga plägseder, bland dylika räknat, dels att ingen kunde göra testamenten utan arfvingars närvaro eller bifall, dels att de andlige borde uti egna saker svara inför världslig domstol. — Ulf Gudmarsson, Birgittas man, anser förf:n hafva tillhört orden i egenskap af »familiaris» (sid. 61).[1] Men, enligt hvad förut i afhandlingen meddelats, (sid. 38) voro »familiares» klostrets »tjänare, statare och torpare». Att den högättade Ulf i denna egenskap tillhört orden synes orimligt, och något stöd för uppgiften är icke anfördt. — Om Nydala klosterbyggnaders beskaffenhet hafva föregående forskare saknat kännedom, enär dessa byggnader för länge sedan blifvit i grund förstörda. Förf:n yttrar emellertid: »Dessa dyrbara byggnader voro af sten, ty 'pro opere lapideo' gaf Filip Karlsson på 1270-talet 3 marker utom gården Ruthe i Västergötland». Slutsatsen är för hastigt dragen och premissen delvis oriktig. I Filip Karlssons testamente (D. S. n. 901) heter det nämligen. »Item tres marchas pro opere lapideo ad usum monachorum noueuallis.» Gården Ruthe gafs däremot icke af nämnde man för stenarbetet utan för erhållande af lägerstad eller begrafningsplats i Nydala. — Sid. 74 omnämnes »Vängarns socken vid Garnsviken nära Sigtuna», liksom sid. 54 »Rimstads socken». I senare fallet afses Kimstadas socken i Memmings härad, i det förstnämnda den bekanta *gården* Vängarn i Upland (Jfr STYFFE, Skand. under unionstiden, 2:dra uppl., s. 205).

Af språkliga och stilistiska oegentligheter kvarstå i den andra upplagan åtskilliga. Sid. 4 möter sålunda ånyo det mindre lyckade uttrycket: »intet kloster, som ej ägde 60 munkar, fick grundlägga några döttrar». Förf. menar: dotterkloster. På tal om påfvarnes förhållande till orden heter det bl. a. (s. 11): »De inságo... denna klosterrörelse». På följande sida talas om »Kejsar Fredrik I och hans motpåfvar». Sid. 29 börjas en mening på följande sätt: »Trots att orden inom vetandets värld ville ställa sina studier isolerade». »Mäster Olofs tankar» — säger förf:n (sid. 48) — »blef afgörande» »för munkväsendets snara framtid». — Lagmannen Lars Ulfsson (Sten-

gafvel) och hans hustru Ingrid Anundsdotter sägas (sid. 54) i sitt testamente hafva uttryckt »som sin önskan, att deras likbegängelse skulle firas dagen efter Kristina Fastes». Ovillkorligen frågar man sig, hur en så orimlig önskan om samtidig begrafning kunde framställas. Man börjar fundera, om den aktade lagmannen och hans maka tilläfventyrs kunna hafva ingått någon hemsk öfverenskommelse med Kristina Faste om tredubbelt självmord eller hur saken annars är möjlig att förklara. Vid läsningen af testamentet löses gåtan. Där begära de icke samtida begrafning utan att deras anniversarium eller årsbegängelse (själamässor) hvarje gång skulle äga rum dagen efter Kristina Fastes. Man må ju hoppas, att den tyske öfversättaren, då han kommit till sådana ställen i afhandlingen, hvilkas antal är större än här anförda exempel gifva vid handen, underkastat sitt original någon bearbetning.

Ehuru sålunda åtskilligt kan vara att anmärka mot denna afhandling, må å andra sidan till bristernas förklaring eller ursäkt erinras om de stora svårigheter, som särskildt för en begynnare äro förbundna med forskningar på den medeltida kyrkohistoriens område. Det må ock villigt erkännas, att förf:n med aktningsvärd flit och god framgång samlat icke få värdefulla uppgifter angående sitt ämne. Förf:n har själf icke gjort anspråk på annat än att lämna ett »bidrag», och detta anspråk har han äfven uppfyllt. Hans arbete torde kunna blifva till gagn för kommande forskare på det ifrågavarande området. — Till sist anse vi oss böra nämna, att den uppmärksamhet, som vi alltså sent omsider här ägnat denna redan för flere år sedan utgifna afhandling, hufvudsakligen framkallats af upplysningen, att den ansetts värd att öfverflyttas till ett af de stora kulturspråken.

Ldm.

Svensk kyrkohistorisk bibliografi.

(Upprättad af Kristian Setterwall.)

1900—1902.

(Formatet är 8:o, där ej annat angifves.)

---

128. **Kyrkohistorisk Årsskrift.** Utg. af *H. Lundström*. Årg. 1 (1900) IV + 371 + (1) s. 2 (1901), IV + 328 + 16 s. 3 (1902) VIII + 236 + 174 s. Sthlm, Norstedt. [Tr. i Upsala].

Årg. 1 rec. i Teologisk Tidsskrift 1900—1901. Ny Række. Bd 2, s. 336—340 af *J. O. Andersen*.
Årg. 2 rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 1—4 af *E. Hildebrand*.

129. **Afzelius, H.**, Erik Benzelius d. ä. En kyrkohistorisk lefnadsbild från Sveriges storhetstidehvarf. 2. Benzelii verksamhet såsom biskop i Strängnäs åren 1687—1700. XIV + 312 + XXVII + (2) s. + 1 portr. Sthlm, Förf. 1902. Pr. för båda delarna 5 kr.

D. 1 (perioden 1632—1687) 2 + 118 + IX s. utkom 1897 som akad. afh.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 130—149 af *Josef Helander*.

130. **Ahnfelt, O.**, Det kongl. brefvet den 25 november 1690 beträffande hemligt skriftermål.

Kyrklig Tidskrift 1901, s. 186—191.

131. **Ahnfelt, O.**, En af forskningen hittills okänd källa till Swebelii katekes.

Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 108—121.

132. **Ahnfelt, O.**, Om Olaus Stephani Bellini lefnadsålder.

Stockholms Dagblad 1900, N:o 488.
Äfven i Historisk Tidskrift 1901, s. 146—152.

133. **Ahnfelt, O.**, Ännu ett bidrag till tolkningen af »påfvebrefvet om Sankt Eriks korståg».

Historisk Tidskrift 1901, s. 144—146.

134. **Alander, P. G.**, Några ord om Skara läroverk i äldre och nyare tider.

»Minnen från Vestergötland» 1900, utg. af Vestgöta nation i Upsala, s. 43—51.

135. **Alstermark, B.**, De religiöst svärmiska rörelserna i Norrland 1750—1800. 2: Lappland (Öfver-Torneå och Juckasjärvi). Läroverksprogram. 49 s. 4:o. Göteborg 1900.

136. **Alstermark, B.**, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet.

Kyrkohistorisk Årsskrift 1901. s. 149—172.

137. **Ambrosiani, S.**, Anledningen till biskop Bengts af Skara Romfärd 1220—21. 7 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 7.

138. **Ambrosiani, S.**, Åbo domkyrkas byggnadshistoria. Med illustrationer.
Finsk Tidskrift 1902. Bd 2, s. 361—377.

139. **Ambrosiani, S.**, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 19—68.

140. **Ambrosiani, S.**, Trefaldighetskyrkan i Upsala. Undersökt och uppmätt af *K. A. Berlin* och *S. Ambrosiani;* ritningarne af *K. A. Berlin;* den byggnadshistoriska redogörelsen af *S. Ambrosiani.* Med 20 fig.
Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift 1901. Bd 11, s. 141—186.

141. **Annerstedt, C.**, Ett akademiskt gräl på 1600-talet.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, sid. 29—42.

142. **Appelberg, K. A.**, Bidrag till belysande af kyrkans rättsliga ställning i Sverige och Finland från reformationen intill kyrkolagen 1686. Akad. afh. (1) + 193 s. Helsingfors, Förf. 1900.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 299—313 af *H. Levin.*

143. **Arndt, G.**, Gottesdienstl. Ordnungen d. Schwedenkönigs Gustav Adolf f. d. Stifter Magdeburg u. Halberstadt v. J. 1632.
Monatsschrift f. Gottesdienst u. kirchl. Kunst. Bd 4, 291—98, 310—319, 347—352; Bd 5, s. 6—10.

144. **Arndt, G.**, Die Kirchenordnung des Schwedenkönigs Gustav Adolf für die Stifter Magdeburg und Halberstadt vom Jahre 1632 veröffentlicht und mit einer Einleitung versehen.
Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht. Dritte Folge. Bd 11, s. 247—276, 393—472; Bd 12, s. 46—74.

145. **Aurelius, E.**, Adalbert, ärkebiskop af Hamburg-Bremen.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 205—224.

146. **Bæhrendtz, F.**, Kalmar domkyrkas grafvar och epitafier. 85 s. + 1 plankarta. Kalmar 1900. Pr. 1 kr. 50 öre.
Meddelanden från Kalmar läns Fornminnesförening. H. 2.

147. **Ballet, G.**, Swedenborg, historie d'un visionnaire au XVIIIe siècle. XII + 228 s. + 1 portr. Paris, Masson 1899.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 162—168 af *Hj. Holmquist.*

148. **Beiträge** zum Briefwechsel der katholischen Gelehrten Deutschlands im Reformationszeitalter. Aus italienischen Archiven und Bibliotheken mitgeteilt von *W. Friedensburg.*
Zeitschrift für Kirchengeschichte 1900. Bd 21, s. 537—594.
Innehåller bl. a. 5 bref från Olaus Magnus.

149. **Bengtson, Valdus**, En kyrklig missionsrörelse i Göteborg från 1830-talet. Tal vid Göteborgs stifts missionssällskaps sammanträde den 28 april 1901. 29 s. Göteborg, N. P. Pehrsson 1901. Pr. 25 öre.
Rec. i Kyrklig Tidskrift 1901, s. 372—375 af *Hj. Danell.*

150. **Bensow, O.**, Den religionshistoriska betydelsen af myterna om striderna mellan asarna och vanerna. Profföreläsning (af teol. fakulteten förelagdt ämne) hållen i Upsala den 27 jan. 1900. 23 s. Upsala, W. Schultz 1900. Pr. 50 öre.

151. **Berggren, P. G.**, Svensk historia enligt samtida skildringar. Serie 1: Ur Ansgars lefnad af Rimbert. Adam af Bremen. 78 s. Serie 2: Ur

Ericus Olai krönika. (Engelbrektsfejden.) Ur Olaus Magni historia. 80 s. Sthlm, W. Bille 1901. Pr. 75 öre häftet.

152. **Berggren, P. G.**, Kalmar nunnekloster.
Meddelanden från Kalmar läns Fornminnesförening 1902. H. 3, s. 33—65.

153. **Bergroth, E.**, Suomen kirkko, sen kehitys, sen vaikutus kansaan ja sen suhde valtioon. Runsaasti kuvilla varustettu. 1 + 80 s. Porvoossa, W. Söderström 1901.
Rec. i Teologisk Tidskrift (Helsingfors) 1901, s. 618—622 af *J. Gummerus*.

154. **Bergstrand, Wald.**, Separatistiska oroligheter i Skara stift under Petrus Schyllbergs episkopat. Konsist. afh. (3) + 172 + (1) s. Lidköping, Förf. 1902. Pr. 1 kr. 50 öre.

155. **Berättelsen** om Upsala möte i Linköpingshandskriften T. 136. Medd af *O. Ahnfelt*.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. [illegible]–45.

156. **Bidrag** till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström den 2 november 1902 af Historiska Seminariet vid Upsala Universitet. IV + (2) + 10 + 12 + 21 + 18 + 7 + 10 + 7 + 12 + 10 + 12 + 12 + 22 + 19 + 28 + 37 s. Upsala, Almqvist & Wiksell 1902. Pr. 4 kr. 50 öre.

157. **Bidrag**, Ett, till vidskepelsens historia.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 237–238.

158. **Bildt, C.**, Svenska minnen och märken i Rom. VIII + (1) + 317 s. + pl. o. portr. Sthlm, Norstedt 1900. Pr. 5 kr. 50 öre.

159. **Birgitta**, Den hellige,. Et kirkeligt tidsbillede fra den senere middelalder. Af *Th.*
For Kirke og Kultur 1901. Bd 8, s. 17—43.

160. **Bonsdorff, C. v.**, Om bröllop under sjuttonde seklet.
Teologisk Tidskrift (Helsingfors) 1902, s. 224—244.

161. **Bowman, J. N.**, The Protestant interest in Cromwells foreign relations. Inaug. Diss. VIII + 94 s. Heidelberg, C. Winter's Universitäts-Buchhandlung 1900.

162. **Briefe** aus dem Brigittenkloster Maihingen (Maria-Mai) im Ries 1516—1522. Eingeleitet und erläutert von *Joh. Kamann*.
Zeitschrift für Kulturgeschichte 1899. Bd 6, s. 385—410: 1900. Bd 7, s. 170—199

163. **Broman, O.**, »Helsingboken» (Prosten Bromans Glysisvallur). Utdrag och innehållsöfversikt jämte inledning utgifvet af *K. Hægermarck*. 284 + (3) s. + 1 portr. Upsala, Akad. bokh. 1900. Pr. 3 kr. 50 öre.

164. **Brulin, H.**, Några feldaterade påfvebref i Svenskt Diplomatarium. 12 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 10.

165. **Brun, Christen**, Baptismens Historie. 211 s. Bergen, John Grieg 1902.
Rec. i Kyrklig Tidskrift 1902, s. 575—577 af *Hj. Danell*.

166. **Bååth, A. U.**, Kung Valdemar och bisp Absalon i fejd mot Venderna. Efter Saxos Historia Danica. VIII + III + 147 + (1) s. Lund, Gleerup 1902. Pr. 2 kr.

167. **Bååth, L. M.**, Vilhelms af Sabina svenska legation före Skeninge möte. 10 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 9.

168. **Börjeson, J.**, Hvad jag fann i de gamla socknestämmoprotokollen eller lifvet i en kyrkoförsamling på landet för 150 år sedan. (2) + 19 s. Karlstad, Hjalmar Pettersson & Co 1899.

169. **Carlgren, W. M.**, Bidrag till Hernösands allmänna läroverks historia. Läroverksprogram. 18 s. 4:o. Hernösand 1900.

170. **Collijn, I.**, Ett nyfunnet, i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 123—129.

171. **Dahlgren, S.**, Skara domkyrka.
»Minnen från Vestergötland» 1900, utg. af Vestgöta nation i Upsala, s. 66—75 + 1 pl.

172. **Domkapitelsskrifvelser** med anledning af ärkebiskopen m. m. dr A. N. Sundbergs frånfälle.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 253—258.

173. **Donationsbref**, Ett, af hertig Karl för ärkestiftets reorganisation efter Upsala möte. Medd. af *C. Hallendorff.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 87—90.

174. **Duhr, B.**, Jesuiten-Fabeln. Ein Beitrag zur Culturgeschichte. 3:e umgearb. Aufl. VIII + 902 s. Freiburg im Breisgau, Herder 1899.
S. 188—202 innehåller: Der jesuitische Mordanschlag auf Gustav Adolf.

175. **Edgren, R.**, Innocentius III och Sverges inbördes strider. 10 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 6.

176. **Ekholm, A.**, Förteckning öfver biskopar i Vesterås stift från 1100-talet till närvarande tid, sammanfattad och upprättad enligt äldre och nyare skrifter och handlingar, jämte korta biografier.
Västmanlands Fornminnesförenings Årsskrift 1901. 5, s. 41—74.

177. **Ekman, E. J.**, Den inre missionens historia från början af 18:de årh. till närvarande tid. Med illustr. D. 1—2: 1—2, 3: 1—2. Sthlm, E. J. Ekman 1896—1900.

178. **Ekman, J. A.**, På Gustaf den andre Adolfs åminnelsedag.
Bibelforskaren 1900. Årg. 17, s. 292—303.

179. **Engeström, C. A. A.**, Om den kristliga kärleksverksamheten, studier framställda till ämne för samtal vid prästmötet i Linköping den 17, 18, 19 juni 1902. 208 s. Linköping 1902.
Rec. i Kyrklig Tidskrift 1902, s. 377—380 af *Hj. Danell.*

180. **Eubel, C.**, Hierarchia catholica medii ævi sive summorum pontificum S. R. E. cardinalium ecclesiarum antistitum series 1431—1503 e documentis tabularii præsertim Vaticani collecta digesta edita. 328 s. 4:o. Monasterii 1901.

181. **Falk, A.**, Gregorius IX och Sverge. 12 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 5.

182. **Falk, H.**, Sankt Olofs minne i Sverige.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 69—88.

183. **Feyt, Florentius**, Relatio. [1576, 77]. Medd. af *H. Schück.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 259—269.

184. **Forsman, Juho. Rud.**, Kaarle Fredrik Mennander ja hänen aikansa. Kirkhohistoriallinen tutkimus. Akad. afh. [Helsingfors]. IV + 413 + (2) s. + 1 slägttafla. Turku 1900.

185. **Fredenheim & Mennander**, Fredenheims och Mennanders brefväxling. I urval utgifven af *H. Schück.* XXIX + 250 s. Sthlm, Albert Bonnier 1901. Pr. 3 kr. 75 öre.
Svenska memoarer och bref utgifna af H. Schück och O. Levertin. 3.

186. **Fryxell, K. A.**, Om svenska biskopsval under medeltiden. Akad. afh. VIII + 137 + (1) s. Upsala, Förf. 1900. Pr. 1 kr. 50 öre.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 324—336 af *N. Edén*.

187. **Från** 1500-talets strider mot sakramentarierna. Medd. af *O. Norberg*.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 25—30.

188. **Granfelt, G.**, Det nya förslaget till restaurering af Åbo domkyrka.
Finsk Tidskrift 1902. Bd 1, s. 29—43.

189. **Grill, C.**, och **Grill, A. J.**, Skolordningar från 1762 och 1798. Medd. af *P. Pehrsson*.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 2—24.

190. **Grönblad, C.**, Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1898—99.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 362—369.

191. **Grönblad, C.**, Ett nyfunnet svenskt synodalstatut. 22 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 12.

192. **Gummerus, J.**, Beiträge zur Geschichte des Buss- und Beichtwesens in der schwedischen Kirche des Mittelalters. 1. Akad. afh. [Helsingfors]. (2) + 88 + LXVIII s. Upsala 1900.
Rec. i Theol. Literaturzeitung 26 (1901), sp. 108—110 af *K. Müller*.

193. **Hagström, K. A.**, Strengnäs stifts herdaminne. H. 19—26. D. 4. + (Sluth.) Register 682 + 22 + 9 s. Sthlm, A. Rietz, 1899—1901. [Tr. i Strengnäs.] Pr. 1 kr. häftet.

194. **Hall, Fr.**, Gudhems kloster.
Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1901. Bd 2, s. 44—52.

195. **Hall, Fr.**, Vreta kloster. Läroverksprogram. 19 s. 4:o. Gefle 1902.

196. **Haller, Elof**, En tidsbild från början af 1700-talet.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 231—236.

197. **Handlingar** rörande Dominikaner-Provinsen Dacia utgifna af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *K. H. Karlsson*. 55 s. Sthlm, Norstedt 1901. Pr. 1 kr. 25 öre.
Historiska Handlingar. D. 18: N:o 1.

198. **Handlingar** rörande finska kyrkan och presterskapet. Med understöd af allmänna medel i tryck utgifna af *K. G. Leinberg*. Saml. 4: 1652—1686 XXIV + 478 s. Saml. 5: 1676—1720 X + 154 s. Saml. 6: Finska presterskapets besvär och Kongl. Majestäts därpå gifna resolutioner efter stora ofreden. VI + 446 s. Helsingfors, Utg. förlag 1900, 1902.

199. **Hansson, J. S.**, Den svenska kyrkomötesinstitutionen. 1. Kyrkomötesinstitutionens genesis. 2. Kyrkomötesinstitutionen enligt gällande rätt. Akad. afh. [Lund]. 181 s. Malmö 1900.

200. **Hausen, Reinh.**, Litet om Maria Magdalenas kapell i Viborg och stadens belägring 1495.
Skrifter utg. af Svenska Literatursällskapet i Finland 1902. 51. Förhandlingar och uppsatser. 15, s. 211—213.

201. **Hazelius, G.**, Sverker Karlssons bref om kyrkofrälset. 7 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 5.

202. **Heden, Hj. Nilsson,** Studier i Danmarks reformationshistoria under Fredrik I. 26 s. Lund 1900.
Särtr. ur Festskrift för Dr L. Holmström. Utg. af Hvilans Elevförbund.

203. **Helander, B. H.**, Piirteitä neologian vaikutuksesta Suomen kirkollisiin ja uskonnollisiin oloihin 18:nnen vuosisadan keskivaiheilta 19:nnen vuosisadan keskivaiheille. Akad. afh. (2) + 202 s. Helsingissä 1902.

204. **Herlenius, E.**, Erik-Jansismens historia. Akad. afh. [Upsala]. VIII + 138 s. Jönköping, Emil Bergmans bokh. 1900. Pr. 2 kr.

205. **Herlenius, E.**, Åkianismens historia. Ett bidrag till kännedomen om det svenska sektväsendet. Läroverksprogram. XIV s. 4:o. Halmstad 1902.

206. **Herner, S.**, Zur Charakteristik des kirchl. Lebens in Schweden.
Deutsch Evangelische Blätter 1901. Jahrg. 26, s. 845—863.

207. **Hildebrand, H.**, Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. D. 3. H. 2—5. S. 161—800. Sthlm, Norstedt 1900—02. Pr. 3 kr. 50 öre häftet.
Innehåller bl. a. en skildring af kyrkornas inredning, kyrkogårdar, grafskick och grafstenar m. m.

208. **Hildén, A.**, Om distributionen af 1642 års finska bibelupplaga.
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 1, s. 63—73.

209. **Hjärne, H.**, Gustaf Adolf, protestantismens förkämpe. Några synpunkter. 140 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand 1901. Pr. 2 kr.

210. **Hjärne, H.**, Gustav Adolf, der Retter des Protestantismus.
Der Protestantismus am Ende des neunzehnten Jahrhunderts in Wort und Bild. Lief 7, s. 141—168 + 1 portr. 4:o. 1901.

211. **Hjärne, H.**, Kyrkliga inflytelser inom Sverges äldre statsrätt. 10 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 1.

212. **Holm, A.**, Svenskt kyrkolif år 1899, 1900, 1901.
Teologisk Tidsskrift (Kjöbenhavn). Ny Række. Bd 1, s. 259—265; 2, s. 403—409; 3, s. 408—419.

213. **Holmström, O.**, Linköpings domkapitels arkiv. Arkivstudier. X + 364 s. 4:o. Linköping, P. M. Sahlströms bokh. [Tr. i Stockholm] 1901. Pr. 10 kr.
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 57—61 af *S. Clason;* i Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 318—325 af *H. Lundström.*

214. **Hult, K.**, Från kyrkobokskrifningens barndom.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 222—229.

215. **Högberg, O.**, Gudmundrå i flydda tider. Minnesblad med anledning af kyrkans hundraårsjubileum den 27 sept. 1901. På kyrkorådets föranstaltande. 30 s. Sundsvall 1901.

216. **Höjer, T.**, Bidrag till Birgittinerordens historia.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 5—28.

217. **Höjer, T.**, Bonifacius VIII och Sverge. 19 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 13.

218. **Jahresbericht**, Theologischer, herausg. v. *G. Holtzmann, G. Krüger & W. Koehler.* Bd 19—21 (1899, 1900, 1901). Berlin, Schwetschke u. Sohn.
Kirchengeschichte. Skandinavien: Bd 19, s. 325, 486; 20, s. 515, 690—691, 793; 21, s. 588, 673—674, 790.

219. **Janse, O.**, Upsala ärkesätes flyttning. 12 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 11.

220. **Jensen, O.**, The »Denarius Sancte Petri» in England. Appendix 3: The introduction of Peter's pence into Sweden and Norway.
Transactions of the Royal Historical Society 1901. Vol. 15, s. 171—209.

221. **Jonzon, B. G.**, Blad ur Bollnäs församlings kyrkohistoria. Sammanförda. 222 + (4) s. + 9 pl. o. portr. Bollnäs, Förf. [Tr. i Upsala]. 1899, 1900. Pr. 3 kr.

Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 352—357 af *P. Pehrsson.*

222. **Jonzon, B. G.**, Helsingarnes kristnande och deras förhållande till Gustaf Vasas befrielsestrid och kyrkoreformationen. Tvenne föredrag. 27 s. Bollnäs, Förf. [Tr. i Upsala] 1899. Pr. 40 öre.

223. **Jordebok,** Skara stifts kyrkliga, af år 1540. S. 45—178 + (2) s.

Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1902. Bihang till Bd 2. H. 1 utk. 1899.

224. **Juhlin, G.**, Protestantiska episkopala kyrkans mission bland svenskarna i Norra Amerika. 36 s. Karlstad 1902.

225. **Jörgensen, T. G.**, Om Ordningen af Præstevalg i protestantiske Kirkeforfatninger. En kortfattet Oversigt.

Teologisk Tidsskrift (Kjöbenhavn) 1902. Bd 4. s. 34—42.

226. **»Jörianen»**, Den stora, i Stockholms Storkyrka.

Historisk Tidskrift 1901, s. 74—77.

227. **Kaiser, P.**, Gustav Wasa und die schwedische Reformation.

Neue Christoterpe. Ein Jahrbuch 1899, s. 250—274.

228. **Karlson, K. Fr.**, Blad ur Örebro skolas historia samlade och utgifna. H. 5. 20 + CCCLIX + 80 s. + 1 portr. Örebro 1900.

Åtföljer Karolinska läroverkets årsprogram 1900.

229. **Karlsson, K. H.**, Forskningar i Vatikanens arkiv och därmed sammanhängande arbeten 1894—1900. Reseberättelse.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet 1901. 25, s. 343—357.

230. **Karlsson, K. H.**, Lars Romares berättelse om den heliga Birgittas kanonisering.

Samlaren 1901. s. 1—15.

231. **Kirke-leksikon** for Norden utg. af *F. Nielsen.* H. 18—29. Bd 1, s. 817—854 + XXIII + (2) s. Bd 2, s. 1—512. Aarhus, Jydsk Forlags-Forretning 1900—1902. Pr. för häfte 85 öre.

232. **Kjellberg, C. M.**, En politisk predikan från 1698, oriktigt tillskrifven Jakob Boëthius.

Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 271—283.

233. **Kjellberg, C. M.**, S. Erikslegendens författare och en autograf af honom.

Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 258—266: 1902, s. 119—123.

234. **Kjellberg, C. M.**, Upsala domkyrkas franska ursprung.

Uplands Fornminnesförenings Tidskrift 1900. H. 21, s. 282—309.

235. **Koneczny, Fel.**, Jan III. Waza i missya Possewina. 118 s. W. Krakowie, W. Ksiegarni, G. Gebethnera i Spótki 1901.

Przeglad powszechung.

236. **Konstminnen**, Svenska, från medeltiden och renässansen antecknade och beskrifna på föranstaltande af Svenska fornminnesföreningen. H. 8: Trefaldighetskyrkan i Upsala. 1 textbl. + 4 pl. Fol. Sthlm, Samson & Wallin 1901. Pr. 4 kr.

237. **Kupke, G.**, Das Familiearchiv der Capilupi zu Mantua.

Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken. Herausg. vom Koenigl. Preussischen historischen Institut in Rom. Bd 3 (1900), s. 129—137.
Capilupi var svenska konungens agent i Rom 1567—80.

238. **Kyrkobruk,** Svenska, under medeltiden. En samling af utläggningar på svenska öfver kyrkans lärobegrepp, sakrament, ceremonier, botdisciplin m. m. Efter gamla handskrifter utgifna af *R. Geete*. XXVII + 369 s. Sthlm. Tr. 1900 men ej utl. förr än 1901. Pr. 6 kr. 25 öre.
Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 119.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 298—299 af *O. Norberg*.

239. **Kyrkor,** Gotländska, i ord och bild, utgifna af Gotlänningens redaktion. Ser. 3 o. 4. S. 132—228. 4:o. Visby 1900, 1901.

240. **Lagerberg, C.**, Aschebergska grafkoret i Kristine kyrka i Göteborg jämte biografiska anteckningar om Aschebergska ätten. 108 s. Göteborg, Wettergren & Kerber 1899. Pr. 2 kr.

241. **Lagergren, H.,** Christinehamns kyrkas böcker. 1. Vigda 1645—1683. Med biografiska anteckningar. 38 s. Kristinehamn, Förf. 1901. Pr. 1 kr.

242. **Lefverne,** Helige mäns, jämte legender och järtecken. Efter gamla handskrifter utgifna af *R. Geete*. XIII + 280 s. Sthlm 1902. Pr. 4 kr. 50 öre.
Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 121. Inneh.: Inledning. — *Rimbertus*, S. Ansgarii lefverne. — *Eusebius, Augustinus* o. *Cyrillus*, S. Hieronymi lefverne. — Legender och järtecken. — Bihang. Om hel. Birgittas släkt. (Sammandrag efter *Margareta Clausdotter*).

243. **Leinberg, K. G.**, Om finska prästers deltagande i Upsala mötes beslut 1593
Historiallinen Arkisto 1902, s. 382—388.

244. **Levin, H.**, Bidrag till Visby stifts historia. 1. Den kyrkliga indelningen och prästrättigheterna på Gotland. (Historik.)
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 178—230.

245. **Levin, H.**, Om våra regala gäll.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 175—204; 1901, s. 122—148.

246. **Lidell, Joh. S.**, Dragsmarks kloster.
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1901, s. 104—114.

247. **Lindblom, A.**, En omtvistad biskopsstol i Sverge under kyrkoschismen. 28 s
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 14.

248. **Lindbæk, J.,** Spredte notitser om svenske i Rom i det 15:de og 16:de århundrede.
Historisk Tidskrift 1901, s. 136—148.

249. **Lindegren, Agi**, Mariakyrkan i Vesterås. Anteckningar till dess byggnadshistoria. (4) + 121 s. + 1 portr. + 48 pl. Fol. Sthlm, W. Silfversparres nya grafiska aktiebolag 1898—1902. [Ej utl. förr än 1902]. Pr. 40 kr. Tr. i 125 numrerade exemplar.

250. **Lundberg, A. V.**, Vadstena, Omberg och Alvastra. Anteckningar 132 + (4) s. [Med många illustr. i texten]. Vadstena, V. Jansson. [Tr. i Stockholm] 1900. Pr. 1 kr. 75 öre.

251. **Lundin, C. Fr.**, De skandinaviska ländernas religiösa förhållanden vid sekelskiftet. 48 s. Sthlm, Norstedt 1901. Pr. 75 öre.

252. **Lundström, H.**, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia (3:dje uppl. Upsala 1892) och samme författares Svenska kyrkans historia efter reformationen (ibdm 1886, 87).
Kyrkohistorisk Årsskrif[illegible] s. 173—216.

253. **Lundström, H.**, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. 1. En brefväxling mellan Swedberg och Spegel. 2. Om den år 1691 tillsatta bibelkommissionens utlåtande. 3. Swedbergs år 1695 afgifna försvar för sin psalmbok.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 140—174.

X

254. **Lundström, H.**, Bidrag till svenska kyrkans historia ur inrikes arkiv. 5. Bref af den 6/3 1640 från Joh. Baazius till Joh. Skytte. 6. Till frågan om Vesteråsbiskopen Bellinus' afsättning m. m.
Historisk Tidskrift 1901, s. 77—81.

255. **Lundström, H.**, Bidrag till prästedens historia i Sverige.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 245—257.

256. **Lundström, H.**, Biskop Rydelius' omtvistade memorial till 1738 års riksdag.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 225—252.

257. **Lundström, H.**, Hvilka äro våra äldsta domkapitel?
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 79—86.

258. [**Lundström, H.**], Intriger vid kanslersvalet i Upsala 1747.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 47—57.

259. **Lundström, H.**, Karl XII — Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 1—18.

260. **Lundström, H.**, Till frågan om den s. k. successio apostolica inom svenska kyrkan.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 269—271.

261. **Lundström, H.**, Ur våra äldre prästmötens historia, med särskild hänsyn till Upsala ärkestift. Oration vid prästmötet i Upsala den 5 augusti 1902.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 89—117.

262. **Memorial**, Prästeståndets den 23 september 1723 ingifna underdåniga angående religionsvården. Medd. af *E. Wermcrantz*.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 284—290.

263. **Neovius, Ad.**, Chronographia Scandinaviæ. [1]. (2) s. + 1 tab. + XL + 48 s. 4:o. Helsingissä 1902.
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 4: 1.
Innehåller: 1. Söndagstabell för Finland jämte antecknade afvikelser beträffande de år under hvilka söndagarna firats å olika tider i Sverige. 2. Kalendarier 1344 —1799. 3. Kalendariiafdelning med utsatta rörliga högtider (påsk den 8/4) samt dagarna med tidigast i Sverige och Finland anträffade namn, runstafvens tecken. cisiojanus o. s. v. 4. Kyrkoårets sön- och högtidsdagar jämte texter samt med angifvande af de dagagränser, inom hvilka de rörliga dagarna kunna infalla. 5. Glossariet. 6. Synchronistisk tabell ang. påfvar, nordiska regenter. Upsala ärkebiskopar o. finska biskopar.

264. **Nielsen, F.**, Dronning Christina og Rom. 2.
Teologisk Tidsskrift (Kjöbenhavn) 1900. Ny Række. Bd 1, s. 97—131.

265. **Norberg, O.**, Från reformationens tid.
Kyrklig Tidskrift 1902, s. 193—203.

266. **Nordlund, K.**, Den svenska reformationens allmänna statsrättsliga idéer i deras samband med den politiska utvecklingen. Akad. afh. [Upsala]. X + 247 + (1) s. Sthlm, Förf. 1900.

267. **Ohlsson, H. T.**, Biografisk matrikel öfver svenska kyrkans prästerskap 1901. V + (1) + 763 s. + 1 portr. Lund, Förf. 1902. Pr. 7 kr. 50 öre.

268. **Olafsen, O.**, Haver og Havebrug i Nordens Klostre i Middelalderen. En kirke- og kulturhistorisk Studie.
Norsk Theologisk Tidsskrift 1902. Bd 3, s. 160—190, 225—237.

269. **Om** Jämtlands och Herjeådalens världsliga styrelse och ämbetsmän i äldre tider. Tillägg. — Jämtlands och Herjeådalens präster före 1645. Tillägg.
Jämtlands läns Fornminnesförenings Tidskrift 1901. Bd 2, s. 228—230.

270. **Palmgren, A. V.**, Minnen från det gamla »Kristine kapell» eller Qvarsebo. 62 s. Norrköping 1901. Pr. 1 kr.

271. **Paulinus, L.**, Ett bref från biskop Paulinus till Gustaf Adolfs enka. [1633].
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 217—221.

272. **Predikoställen** i några församlingar af Åbo stift mot slutet af 1600-talet. Medd. af *K. G. Leinberg*.
Historiallinen Arkisto 1901. D. 17, s. 115—124.

273. **Protest**, Konung Sigismunds, mot sin 1594 afgifna försäkran.
Historisk Tidskrift 1900, s. 383—384.

274. **Protokoller**, Consistorii ecclesiastici Aboënsis. 2. 8/11 1658—16/9 1661. S. 241—550. Borgå 1902.
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 3.

275. **Prästval**, Ett, i Skåne år 1655. Medd. af *O. Ahnfelt*.
Kirkehistoriske Samlinger 1902. Femte Række. Bd 1, s. 553—556.

276. **Pyl, Th.**, Nachträge zur Geschichte der Greifswalder Kirchen und Klöster. H. 3: Geschichte des Georghospitals. VIII + 127 s. Greifswald, J. Abel 1900.

277. **Quensel, O.**, En liten katekes från 1830-talet.
Kyrklig Tidskrift 1900, s. 42—47.

278. **Quensel, O.**, Ett liturgiskt minne af konung Sigismund.
Kyrklig Tidskrift 1900, s. 115—119.

279. **Quensel, O.**, Står med rätta Emporagrius' namn på Index librorum prohibitorum?
Kyrklig Tidskrift 1902, s. 333—341.

280. **Quensel, O.**, Är det s. k. »Rydelii Andeliga Memorial» ett falsarium.
Kyrklig Tidskrift 1901, s. 78—89.

281. **Rhyzelius, A. O.**, Anteckningar om sitt lefverne. I urval utgifna af *J. Helander*. LXXXVII + (1) + 217 s. Sthlm, Norstedt [Tr. i Upsala] 1901. Pr. 3 kr. 50 öre.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 3: 2.

282. **Rosendal, M.**, Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadella. I. 408 s. Uleåborg, Herättäjä 1902.
Rec. i Finsk Tidskrift 1902. Bd 2, s. 349—351 af *M. G. Schybergson*; i Teologisk Tidskrift (Helsingfors) 1902, s. 617—621 af *J. Gummerus*.

283. **Rosengren, J.**, Om Olof Wallqvist såsom biskop och eforus. Läroverksprogram. (4) + 106 + (1) s. 4:o. Växjö. Äfven Akad. afh. Lund, Gleerup 1901. Pr. 1 kr. 50 öre.

284. **Rudbeck, J.**, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 45—46.

285. **Rudbeckius, J.**, Kyrkio-stadgar för Westerås stift. Utg. af *H. Lundström*. VI + 62 s. Upsala 1900.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 2: 1.

286. **Rudin, W.**, Minne af prosten och kyrkoherden Olof Kolmodin.
Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 15, s. 101—383.
Rec. i Kyrklig Tidskrift 1902, s. 179—182 af *O. Quensel*.

287. **Rydbeck, O.**, Romanska målningar i Skånes kyrkor.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1901, s. 113—149 + 1 pl.

288. **Rydelius, A.**, Bref från Andreas Rydelius. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 290—301.

289. **Råbergh, H.**, Johan Brovallius såsom teolog.
Teologisk Tidskrift (Helsingfors) 1900, s. 220—233.

290. **Råbergh, H.**, Teologins historia vid Åbo universitet. D. 2. 1713—1827. 231 + (3) s. Helsingfors 1901.
Åbo universitets lärdomshistoria. 9. Teologin. 2. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 50.

291. **Råbergh, H.**, Gabriel Lauræus, en representant för den pietistiska riktningen vid Åbo universitet under 18:de århundradet.
Teologisk Tidskrift (Helsingfors) 1900, s. 12—23.

292. **Räfst,** Ärkebiskop Abrahams,. Efter originalakterna utg. af *O. Holmström.* H. 1—2. V + 212 s. Upsala 1901, 1902.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 4: 1.

293. **Samuelsson, S.**, Dateringen af påfvebrefen om Nicolaus' af Albano legation. 12 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 2.

294. **Samzelius, H.**, Studier och anteckningar. 3. Ur Öfverkalix sockens äldsta kyrkoböcker. 4. Den äldre svenska kolonisationen i Norrbottens finnbygder (Kengisverken.) 5. Luleåförsamlingarna under 1700-talet.
Personhistorisk Tidskrift 1902, s. 48—64. 120—134.

295. **Schubert, H. v.**, Ansgar und die Anfänge der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte.
Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte 1902. 2 Reihe. Bd 2, s. 145—174.

296. **Schück, H.**, Några anmärkningar om Birgittas revelationer. 57 s. Sthlm 1901. Pr. 1 kr.
Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Handlingar. Ny följd. D. 13: 1.

297. **Schück, H.**, Svenska Pariserstudier under medeltiden. 1—2.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 9—78 + 2 pl.; 1902, s. 118—177.

298. **Schück, H.**, Ur gamla papper. Populära kulturhistoriska uppsatser. Ser. 5. (1) + 208 s. Sthlm, Geber 1902. Pr. 2 kr. 75 öre.
Innehåller bl. a. Lifvet i Vadstena kloster.

299. **Silfverstolpe, C.**, De svenska klostren före klostret i Vadstena.
Historisk Tidskrift 1902, s. 1—38.

300. **Skriftebok.** Fortsättning af instruktionen i »En Skriftebok från Göinge härad». Medd. af *O. Ahnfelt.*
Kirkehistoriske Samlinger 1899. Fjerde Række. Bd 6, s. 206—208.

301. **Spegel, Haqvin,** Två skrifvelser till Skara stifts prästerskap. Medd. af *E. Haller.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901. s. 230—236.

302. **Stadgar,** Lunds Domkapitels, från år 1590 på danska. Medd. af *O. Ahnfelt.*
Kirkehistoriske Samlinger 1900. Fjerde Række. Bd 6, s. 405—423.

303. **Stadgar,** Några kyrkliga. och ordningar från 17. århundradet. Ur biskopen öfver Skåne stift Peder Winstrups kopiebok. Medd. af *O. Ahnfelt*.
Kirkehistoriske Samlinger 1902. Femt Række. Bd 1, s. 208—235.

304. **Steffen, R.**, Romanska småkyrkor i Östersjöländerna med särskild hänsyn till svenska förhållanden. (1) + 78 s. Med 46 bilder. Sthlm 1901. Pr. 2 kr.
Bidrag till vår odlings häfder, utgifna af Nordiska Museet. 8.

305. **Stenbock, M.**, Ett bref från Magnus Stenbock till Haqvin Spegel. [1712]. Medd. af *H. Lundström.*
Personhistorisk Tidskrift 1902, s. 64—66.

306. **Stenhammar, Christ.**, Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet i bref till hemmet och vänner i hemorten under konung Karl XIV Johans näst sista riksdag 1834—1835. Utg. af *E. H. Th. Stenhammar.* VIII + 192 s. Upsala, W. Schultz 1902. Pr. 2 kr. 25 öre.

307. **St[illegible]a, K.**, Påfvebrefvet om Sankt Eriks korståg. 2. Svar till herr C. [illegible] Kjellberg. 6 s.
Bilaga till Historisk Tidskrift 1900.

308. **Swedberg, J.**, Bref från Jesper Swedberg. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 236—243.

309. **Svensson, August**, Sammansmältning af äldre och nyare gudsbegrepp i vår folkföreställning. En kulturhistorisk studie.
Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift 1901. Bd 11, s. 227—231.

310. **Synodalstatuter** och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan. Utg. af *J. Gummerus.* VIII + 98 s. Sthlm, Norstedt 1902. [Tr. i Upsala]. Pr. 2 kr.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 2: 2.

311. **Söderberg, V.**, Nicolaus Ragvaldi och Baselkonciliet. 37 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 15.

312. **Tegnér, E.**, Från farfarsfars och farfars tid. Små ströftåg på historisk mark. (3) + 348 s. + 1 portr. + portr. o. pl. i texten. Sthlm, Norstedt 1900. Pr. 5 kr.
Innehåller bl. a.: Lundensiska interiörer; Östrabo 1826—1840.

313. **Thulin, G.**, Utredning rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän. Efter nådigt uppdrag utgifven. (3) + 287 + (1) + 80 s. + 1 bilaga. Samling af urkunder rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän. Efter nådigt uppdrag utgifven af *G. Thulin.* (2) + 447 + (1) s. Sthlm 1901.

314. **Tidander, L. G.**, Olof Wallquist. Ett hundraårsminne tecknadt för Smålandsposten. 69 s. Wexiö, Smålandsposten 1901.

315. **Tottie, H. W.**, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs självbiografi.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 87—106.

316. **Trau, H.**, Olavus Petri. Aus d. Leben u. Wirken d. schwed. Reformators.
Der Protestant 1900, N:o 8—14.

317. **Ullman, U. L.**, På en klippö i Kattegat. Kyrklig kulturbild. [Laurentz Olof August Simson].
Kyrklig Tidskrift 1901, s. 451—476.

318. **Ur** en svensk kyrkobok från slutet af 1500-talet. Medd. af *C. Hallendorff.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 57—87.

319. **Urkundsbok,** Lunds ärkestifts, utgifven af *L. Weibull.* På bekostnad af Lunds domkyrka. Bd 3: H. 1—2: 1421—1460. 344 s. + 1 facs.-pl. 4:o. Lund 1900, 1902. Lindstedts univ.-bokh. Pr. 14 kr. 50 öre.
Monumenta Scaniæ Historica. Diplomatarium diocesis Lundensis.

320. **Utdrag** ur Åbo domkyrkas räkenskaper 1634—1700. Utgifna af *R. Hausen.* 295 + (3) s. Helsingfors 1901.
Bidrag till Åbo stads historia utg. på föranstaltande af Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 1: 11, 12.

321. **Wallén, O. A.**, Tidsbilder samlade ur Helsinglands historia. 75 + (1) s. Järfsö, Förf. 1902. [Tr. i Sthlm]. Pr. 1 kr.

322. **Wallquist, O.**, Självbiografiska anteckningar. Utg. af *J. Helander.* IV + 27 s. Upsala 1900.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 3: 1.

323. **Wallquist, O.**, Några bref från Olof Wallquist till J. A. Lindblom [1789, 91, 93]. Medd. af *K. G. Wn.* [*K. G. Westman*].
Historisk Tidskrift 1902, s. 248—254.

324. **Wennerblad, E.**, Skara stifts kyrkor under de sista årtiondena af 1800-talet. XVI + 92 + (1) + 338 pl. Stor tvär 8:o. Göteborg, Förf. [Tr. i Norrköping] 1902. Pr. 20 kr.

325. **Wennersten, O. W.**, Biskop Rhyzelius och Bautil.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 268—274.

326. **Wennersten, O. W.**, Ordning om Sacellanis, uti Westerås Biskops stift, af biskop Hans Ofegh, af Westerås Capitel förestalt och samtyckt A:o 1570.
Bibelforskaren 1900. Årg. 17, s. 93—98.

327. [**Westerberg**], Erik Jansonisternas historia. 156 s. [Galva] 1902.

328. **Westling, G. O. F.**, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1710.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 107—139; 1901, s. 48—107.

329. **Westling, G. O. F.**, Von den religiösen und sittlichen Zuständen in Estland. (1561—1710).' Autorisirte Uebersetzung aus dem Schwedischen.
Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands 1902. Bd 5, s. 333—353.

330. **Winstrup, P.**, Brefvexling mellan Peder Winstrup og Zacharias Kling. Medd. af *O. Ahnfelt.*
Kirkehistoriske Samlinger 1899. Fjerde Række. Bd 6, s. 201—205.

331. **Zinzendorf, N. L. v.**, Ett bref från Zinzendorf till vänner i Malmö. [1735]. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 302—308.

332. [**Åberger, G.**], Schartauanismen i lära och lefverne af en svenska kyrkans vän —brg—. 119 s. Sthlm, P. A. Huldberg 1901. Pr. 85 öre.

333. **Åmbetsskrifvelse**, En egendomlig, från Strengnäs domkapitel år 1623. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 243—245.

334. **Öhlander, C.**, Den svenska kyrkoreformationen uti Ingermanland. Ett bidrag till svenska kyrkans historia åren 1617—1704. Akad. afh. XVI + 203 + (1) s. Upsala, Akademiska bokh. 1900. Pr. 2 kr. 25 öre.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 336—343 af *G. O. F. Westling.*

335. **Öhman, Hj.**, Medeltidens korstolar i Tyskland, Skandinavien och Finland. Akad. afh. VI + 126 s. + 1 portr. + 24 pl. 4:o. Helsingfors 1900.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen:

Publikationer år 1900:

I: 1. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* första årg. Ups. 1900. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. SCHÜCK, Svenska Pariserstudier under medeltiden. H. LUNDSTRÖM, Hvilka äro våra äldsta domkapitel? H. W. TOTTIE, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs själfbiografi. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. H. LEVIN, Om våra regala gäll. H. LUNDSTRÖM, Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan. Ett bref från Zinzendorf till »vänner» i Malmö.

II: 1. Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar för Wästerås stift, utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Ups. 1900. Pris i bokh. 1 kr.

III: 1. Olof Wallquists själfbiografiska anteckningar, utgifna af J. HELANDER. Ups. 1900. Pris i bokh. 50 öre.

Publikationer år 1901:

I: 2. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* andra årg. Ups. 1901. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: T. HÖJER, Bidrag till Birgittinerordens historia. C. ANNERSTEDT, Ett akademiskt gräl på 1600-talet. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710. O. AHNFELT, En af forskningen hittills okänd källa till Swebilii katekes. H. LEVIN, Om våra regala gäll. (Afslutn.) B. ALSTERMARK, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. H. LUNDSTRÖM, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m. K. HULT, Från kyrkobokskrifningens barndom. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till prästedens historia i Sverige. C. M. KJELLBERG, S:t Erikslegendens författare och en autograf af honom. H. LUNDSTRÖM, Grundades verkligen det första klostret på Nil-ön Tabennæ?

III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. HELANDER. Ups. 1901. Pris i bokh. kr. 3,50.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (1:sta häftet). Ups. 1901. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1902:

I: 3. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* tredje årg. Ups. 1902. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. LUNDSTRÖM, Karl XII—Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. H. SCHÜCK, Svenska pariserstudier under medeltiden (Forts. fr. årg. I). S. AMBROSIANI, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. H. FALK, S:t Olofs minne i Sverige. H. LUNDSTRÖM, Ur våra äldre prästmötens historia. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. E. HALLER, En tidsbild från början af 1700-talet. J. RUDBECK, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar. I. COLLIJN, Ett nyfunnet i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484.

II: 2. Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan, utg. af JAAKKO GUMMERUS. Ups. 1902. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (2:dra häftet, sluth.). Ups. 1902. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1903:

I: 4. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* fjärde årg. Ups. 1903. Pris i bokh. 5 kr.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (1:sta häftet). Ups. 1903. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 2. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan, utg. af ALGOT LINDBLOM. Ups. 1903. Pris i bokh. kr. 2,50.

Skrifter, utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen, distribueras af *P. A. Norstedt & Söner* i Stockholm.

Till redaktionen insända skrifter:

The Augustana Theological Quarterly, Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af Augustana Teologiska Fakultet i samverkan med Synodens President. 5:te årg. 1903. Rock Island, Ill. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 20:de årg. 1903. Pris 3 kr. För att bereda nya prenumeranter och öfriga intresserade tillfälle att till billigt pris skaffa sig förut utgifna årgångar af denna tidskrift, som började utgifvas år 1884 af framl. Prof. O. F. Myrberg samt numera Prof. emer. W. Rudin och Ärkebiskop J. A. Ekman, har priset på årgångsserien 1884—1900, när den rekvireras direkt hos *Bibelforskarens expedition, Upsala,* nedsatts till 15 kr. Enstaka årgångar af angifna serie 1884—1900 erhållas (liksom hela serien inom Sverige *fraktfritt*) à 1 kr. pr årgång.

Bulletin, historique et litteraire. Utg. af Société de l'histoire du protestantisme français, 52:dra årg. Librairie Fischbacher. Paris 1903.
Af denna förtjänstfulla tidskrift utgifves årligen 12 häften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., för utlandet 15 fr. Prästmän utom Frankrike erhålla dock tidskriften till samma pris som infödde fransmän eller 10 fr. pr år.

Svenska Jerusalems-Föreningens Tidskrift, utg. af pastor J. NORRBY. 2:dra årg. 1903.

Pastoral Tidskrift, utg. af ERIK G. LJUNGQVIST. 2:dra årg. 1903. Pris kr. 2,50.

Norsk Theologisk Tidskrift, utg. af L. BRUN, S. MICHELET, S. ODLAND, professorer i theologi. 4:de årg. 1903. Pris pr årg. utanför Norge kr. 6,60.

Teologisk Tidskrift (finsk, tvåspråkig), utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 8:de årg. Helsingfors 1903. Prenumerationspris 6 finska mark pr år med tillägg af postarvode.

Teologisk Tidskrift (dansk), utg. af J. O. ANDERSEN, C. E. FLØYSTRUP, F. E. TORM. 3:dje årg. Kphmn 1903. Tidskriften utkommer med 6 häften årligen. Pris pr årg. 8 kr.

Nordisk Universitets-Tidskrift, på uppdrag af nordiska universitetskommittéen... utg. af L. WÅHLIN. 3:dje årg. Wettergren & Kerber. Göteb. 1903. Priset för årg. är 4 kr.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af KARL WÅHLIN. Wahlström & Widstrand, Sthlm. 12:te årg. 1903. Pris för hel årgång (12 häften) 12 kr.

For Kirke og Kultur, utg. af CHRISTOPHER BRUUN og TH. KLAVENESS. Steen'ske bogtr. og forlag. Kristiania. 10:de årg. 1903.

Kirkehistoriske Samlinger, 6:te Række, utg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved H. F. RØRDAM.

R. SEEBERG. Vid Sekelskiftet. Återblickar på nittonde århundradets tyska kyrkohistoria. Med förord af professor Herman Lundström. Öfversättning från originalets tredje upplaga. W. Schultz. Upsala 1902. Pris 2 kr.

CARL SKOG. Ljus och skuggor. Rese- och vallfärdsminnen från Tyskland, Österrike och Schweiz. H. 1—3. Pris för h. 50 öre. Ev. fosterlandsst. förl. Sthlm 1903.

F. TIVELL. Professor Öhrvall och prästernas bildning m. m. Ett genmäle af En af de många »efterblifna». Pris 80 öre. L. Norblads bokh. Upsala 1903.

JOH. WAHLFISK. Örebro slott. Ur Svenska Turistföreningens Årsskrift 1903. Sthlm 1903.

EDVARD EVERS. Det nya psalmboksförslaget. Ett genmäle jämte några psalmer. Norrköping 1903. Pris 50 öre.

C. M. KJELLBERG. Uppsala Domkyrka. Vägledning för besökande. W. Schultz. Upsala 1903. Pris 1 kr.

JOH. WICKBOM. Minnesord vid prästmötet i Kalmar 1902 öfver de lärare i församlingarna och vid allmänna läroverken inom Kalmar stift, som aflidit efter 1891 års prästmöte. N. A. Dillbergs bokh. i distrib. Kalmar 1903. Pris kr. 1,50.

O. AHNFELT. J. H. Lidéns dagboksanteckningar om Blekinge och Skåne år 1768. Särtryck ur Hist. Tidskr. för Skåneland. Lund 1903.

SAM CLASON. Studier öfver arkivväsendet i utlandet. Sthlm 1902. Pris 2 kr.

DR A. CHR. BANG. Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter. Kristiania 1901—1902.

Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet i bref till hemmet och vänner i hemorten från Prosten D:r CHRISTIAN STENHAMMAR. II. Under konung Karl XIV Johans sista riksdag 1840—41. W. Schultz. Upsala. Pris kr. 2,50.

EMIL HERLENIUS. Clas Frietzcky. Ett hundraårsminne. Halmstad 1903.

J. C. BRING. Stilla Stunder. Korta betraktelser för kyrkoårets söndagar. 2:dra uppl. W. Schultz. Upsala 1903. Pris häft. 2 kr., inb. kr. 2,75.

Skrifter i Teologiska och Kyrkliga ämnen tillägnade domprosten C. A. Torén på hans nittioårsdag af forne och nuvarande lärare vid Teologiska fakulteten i Upsala. W. Schultz. Upsala. Pris kr. 3,75.

AUGUST HAHR. Upsala universitetshus och dess konstsamlingar. W. Schultz. Upsala 1903. Pris 1 kr.

J. A. EKLUND. Tro och bildning. Uppsatser och föredrag. I. W. Schultz. Upsala 1903. Pris kr. 1,25.

HANS EDFELDT. Filosofisk Religionslära. W. Schultz. Upsala 1903. Pris 5 kr.

HERMAN LUNDSTRÖM. Skisser och kritiker. En samling kyrkohistoriska uppsatser och föredrag. P. A. Norstedt & Söners förlag. Sthlm 1903. Pris kr. 4,50.

HJALMAR HOLMQVIST. D. Johannes Matthiæ Gothus och hans plats i Sveriges kyrkliga utveckling. Studie- och läraretiden (1592—1643). Akad. Afh. Upsala 1903.

Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet i bref till hemmet och vänner i hemorten från Prosten D:r CHRISTIAN STENHAMMAR. III. Under konung Oscar I:s tre första riksdagar 1844—45, 1847—48, 1850—51. I distribution hos P. M. Sahlströms bokh. Linköping 1903. Pris kr. 3,75.

